Digitized by Google

GR210
.B8
v.3

Digitized by Google

Digitized by Google

Gamle
Danske Minder

eller

Skildringer, Fortællinger og Sagn

om

Danmarks Byer, Kirker og Klostre, Kongeborge og Slotte, Herregaarde

samt

mindeværdige Steder i ældre Tider.

Samlede og udgivne

af

Holger Bruun.

III.

Kjøbenhavn.
Boghandler V. Pio's Forlag.
Sally B. Salomons Tryk.
1869.

Fjerde Afdeling.

Nørrejylland.

I.

Byer, Kirker og Klostre.

Viborg.

Viborg kaldtes forhen: Viberga, Vibergæ, Wibergum, Wibiargæ, Viberg, Vigberg, Vibærgh, Vibjergha, Viburgh, Viburg og Viborig; omtrent fra det syttende Aarhundrede har den baaret sit nuværende Navn. Byens oprindelige Navn kommer af de gammeldanske eller islandske Ord: ve, hellig, og Biarg, Bjerg eller Høi, i Fleertallet Bjørg, altsaa: den hellige Høi eller de hellige Høie.

Byens Ælde kan ikke engang omtrentlig angives, men efter paalidelige historiske Vidnesbyrd og efter de ældste danske Mynter, der ere prægede i Viborg, maa denne Stad være ikke alene en af de ældste Stæder, men vistnok den ældste Stad i Danmark. Mynter ere prægede her, af Knud den Store formodentlig i Begyndelsen af hans Regjering og ikke længe efter Englands Erobring. Det har været en stor Høi med en fiskerig Sø ved sin Fod, omkrandset af Skove, ved hvilken en Skare af de Folk, som i Oldtiden indvandrede til Halvøen, standsede og bosatte sig; Skoven og Søen gav dem Livets første Nødvendigheder, og paa Høiens Top opstilledes Gudebilleder og opreistes Altere. Da Stedet laa i Lan-

dets Midte, forrettede de mange Veifarende, der kom hid fra alle Kanter af Landet, her deres Andagt, og det blev snart der, at Indvaanerne i Landet, ogsaa for Beliggenhedens Skyld, samledes for at høitideligholde de aarlige Festdage for Guderne. Der reiste sig saaledes paa Høien Altere og Helligdomme i større Pragt og Antal end ellers i Provindsen, og Stedet fik derfor Navn af det hellige Bjerg. Man feiler neppe ved at antage, at det fornemste Offersted eller Gudehuus har været der, hvor man senere opførte Domkirken, baade fordi Stedet allerede var i Besiddelse af Anseelse og Ærværdighed, som og fordi en Kirkes Opførelse netop der maatte gjøre Christendommens Seier over Hedenskabet saa meget mere iøinefaldende. Her blev nu efterhaanden en By, og da Gorm den Gamle havde samlet alle Smaarigerne til eet Danmark, fik den snart en særdeles stor Betydning med Hensyn til de danske Kongers Valg og Hylding. Det var saaledes paa Viborg Thing, noget efter Midten af det tiende Aarhundrede, at Svend Tveskjæg, medens hans Fader endnu levede, indfandt sig med den bekjendte Palnatoke for at lade sig hylde til Konge i Danmark. Det berettes derhos, at da Harald Blaatand, der var beskjæftiget med at lade slæbe en stor Steen til sin Moder Thyras Grav, spurgte en Reisende, om han nogensinde havde seet Noget, som var større end denne Steen, drages afsted, svarede denne: „Jeg saae igaar paa Viborg Thing Din Søn trække til sig det hele Rige, hvilket endda var større." Denne Hylding af Hedningen Svend Tveskjæg vidner imidlertid om, at Christendommens Tilhængere i Jylland ikke have været de mægtigste, skjøndt man har meent, at Ansgar, om hvem det hedder, at han trængte ind i Rigets Indre, var kommen til Viborg, til hvilken Stad endog nogle Skribenter hen-

lægge Begivenheden med Popos gloende Handske i Midten af det tiende Aarhundrede.

Da Harald Blaatand var død, omtrent Aar 990, lod Svend Tveskjæg sig paany hylde paa Viborg Thing, hvor han, da han endnu var Hedning, mødte nogen Modstand. Under Svends Efterfølger, Knud den Store, der, som ovenfor omtalt, lod præge Mynt i Viborg, blev St. Hans Kirken opført og Benedictiner- (senere Augustiner-) Klosteret stiftet. Det var ogsaa i denne Konges Regjeringstid, Aar 1027, at hans Søn Hardeknud lod sig paa Viborg Thing udraabe til Konge, da Folket var forført ved Ulf Jarls Ord, at Landet ikke kunde være tjent med at have en Regent, der som Knud altid opholdt sig andetsteds. Da hans Fader samme Sommer kom til Liimfjorden med en mægtig Flaade, var hans Kongeværdighed forbi for dengang, men efter Knuds Død besteg han Danmarks Throne. Efter ham blev Magnus den Gode af Norge hyldet til Konge paa Viborg Thing. Knud den Stores Søstersøn, Svend Estrithsen, gjorde Magnus Thronen stridig, blev valgt paa Thinget, overvunden af Magnus, men besteg efter hans Død dog Thronen. Svend Estrithsen gjorde Viborg til en Stiftsstad ved 1065 at beskikke Byen en Bisskop. Byen havde før været riig paa Offersteder, Gudebilleder og Gudehuse, men nu varede det ikke længe, før den udmærkede sig ved sin store Mængde af Kirker og Klostre, hvorved den udvidedes betydeligt. Da Svend Estrithsen var død Aar 1076, gjorde hans tvende Sønner, Harald og Knud, begge Fordring paa Thronen, men medens den Sidste stod paa Thinget for at vælges til Konge, udraabtes paa et Lønthing i nogen Frastand Broderen Harald, der siden fik Tilnavnet Hein, til Konge. Fire Aar efter, ved Haralds Død, blev han dog Konge, og denne Knud er den Konge, som i Historien kaldes den

Hellige, og som, da han ingen Medhold fik af Byens Borgere, efter at Vendelboerne havde gjort Oprør, flygtede til Odense, hvor han blev myrdet i St. Albani Kirke. Efter ham valgtes hans Halvbroder Oluf med Tilnavnet Hunger til Konge. Hans Eftermand, Erik Eiegod, er formodentlig derpaa bleven valgt til Konge 1095. I et senere paafølgende Aar, 1103, havde Erik Eiegod sammenkaldt sit Folk til Viborg Landsthing for at underrette det om sin forestaaende Pilegrimsreise til det hellige Land, ifølge et givet Løfte. Han maa have været saare elsket, thi Folket søgte ikke alene med Taarer og Knæfald at bringe ham fra sit Forsæt, men tilbød endog at ville frikjøbe ham fra hans hellige Løfte ved at give en Trediedeel af sin Eiendom til de Fattige. Erik var ikke til at bevæge, men begav sig paa Reisen, under hvilken han døde endnu samme Aar. Hans Broder Svend stevnede derpaa Folket til Viborg Thing, men han kom aldrig til at bære Danmarks Krone, thi paa Veien til Viborg ramtes han af Døden. Domkirkens Ombyggelse blev begyndt i den efterfølgende Konge Niels's Tid. Efter Niels kom den grusomme Erik Emun 1134 paa Thronen. Tre Aar efter fulgte Erik Lam ham, men han ombyttede 1147 Kongekaaben med Munkekappen. En Sønnesøn af Kong Niels, Knud, blev nu paa Landsthinget udraabt til Konge, men en Søn af Erik Emun, Svend, blev valgt af de andre Danske. Viborg var vistnok Hovedstaden i Knuds Rige, endskjøndt den paa samme Tid var ganske ødelagt af Ildebrand. Men en Sønnesøn af Erik Eiegod, Valdemar, forenede sig med Svend for at gjøre Knud Kongenavnet stridig. Et Slag fandt Sted i Byens Nærhed, Knud blev slagen og flygtede til Aalborg, og Svend lod derpaa Viborg omgive med Volde og Grave, da han formodede, at Knud vilde kæmpe igjen for at erobre denne vigtige Stad. Dette

flete da ogsaa; Knud beleirede Staden, og da Svend ikke havde flere Levnetsmidler, drog han ved Nattetid ud af Byen og overfaldt i Dagbrækningen Knuds Leir, som var opslaaet ved en Aa, og Knud blev overvunden. Tydsklands Keiser mæglede endelig Fred imellem Svend og Knud, ved hvilken Sidstnævnte maatte erkjende den Førstnævnte for at være sin Lehnsherre. Endelig bleve de enige om, at Valdemar skulde have saavel Nørre- som Sønderjylland, Knud Sjælland og Fyen med samtlige mindre Øer, og Svend Skaane, Halland, Blekingen og Bornholm. Da hændtes det St. Laurenti Aften 1157, at Knud, Valdemar og Svend vare samlede ved et Maaltid. Den Sidstnævnte lurede paa Forræderi, og medens han lod sig lyse til sit Sovekammer, styrtede leiede Mordere med dragne Sværd ind paa Knud og Valdemar. Knud blev dræbt, men Valdemar, den senere saakaldte Valdemar den Store, lykkedes det at undflye tilligemed Absalon til Viborg, hvor han paa Thinget fortalte Svends Troløshed og foreviste sine Saar. Jyderne lovede at være paa hans Parti. Han feirede nu sit Bryllup med Sophia, og samme Aar 1557 stod Slaget paa Grathehede mellem Valdemar og Svend, i hvilket den Sidste blev dræbt og begraven paa Valpladsen, men siden flyttet til Domkirken. Med sin seirende Hær holdt Valdemar sit Indtog i Viborg, hvor han blev udraabt og hyldet som Danmarks Konge. Nu bleve her flere af hans Efterfølgere hyldede, som Knud den Sjette, hans Broder Valdemar Seier, Kong Erik, Brodermorderen Abel, Christopher den Første og Erik Glipping. Efter at den Sidste var bleven myrdet 1286 i Finderup Lade af Marsk Stig Andersen, der paa Landsthinget havde undsagt Kongen, og af hans Medsammensvorne, blev paa en Herredag i Viborg Erik Menved udraabt til Konge, og hans Faders Mordere erklæredes fredløse. De

indfandt sig imidlertid i Viborg Aar 1293 tilligemed Kongens mægtige Fjende Erkebisp Jens Grand, men 1306, da en af Kongemorderne Aage Kagge med Følge af Geistlige og Verdslige var kommen til Byen, overfaldt Indvaanerne dem, sloge dem Alle ihjel og kastede deres Legemer til Haan ud paa Heden. Aar 1320, da Erik Menved var død, valgtes Eriks Broder, den saakaldte Pantesætter, Christopher den Anden, den sletteste Regent, Danmark har havt, til Konge. Han maatte underskrive en Haandfæstning, der til Fordeel for Geistlighed og Adel næsten berøvede ham hans hele Magt, saa at kun Kongenavnet blev tilbage. Sex Aar efter havde Grev Geert den Store af Holsteen tvunget Christopher til at forlade Thronen og Riget; og blev da efter hans Foranstaltning den unge Valdemar, Hertug af Sønderjylland, 1326 i Viborg udraabt til Konge efter at have udstedt en ny Haandfæstning. Den nye Konge belønnede ved denne Leilighed en af sine Tilhængere, Marsken Ludvig Albertsen, iblandt Andet ved at forlehne ham med Viborg By og at forordne Viborg Landsthing. Aar 1332 døde Kong Christopher, og da hans Søn Otto var slagen og tagen til Fange paa Tapdruphede af Geert, fik Jylland i den nævnte holsteenske Greve sin egen Hertug, der beskikkede Niels Limbek til sin Statholder over Provindsen. I 1340 havde Niels Ebbesen fældet Grev Geert, og da blev Valdemar, med det senere Tilnavn Atterdag, udraabt til Danmarks Konge i Viborg. I denne Konges Regjeringstid i Aaret 1345 afbrændte en Deel af Byen, og fem Aar derefter blev Byen hjemsøgt, ligesom det øvrige Danmark, af en Pest, der kaldtes den sorte Død, Digerdøden og Mandeqvæl. Denne Sot bortrykkede en saa betydelig Deel af Byens Indvaanere, at man af Mangel paa Menneskehænder undlod at dyrke den længere bort-

liggende Deel af Byens Agermark, hvorved den bedækkedes med Lyng. Efter at Valdemar Atterdag var død 1375, samledes Jyderne i Viborg for at vælge en Konge; Valget faldt paa den sexaarige Oluf, en Søn af den norske Kong Hagen og Valdemars Datter Margrethe, men 1387 blev Dronning Margrethe efter Sønnens Død hyldet paa Landsthinget som Danmarks Beherskerinde under Navn af Rigets Formynder. Margarethe adopterede sin Søstersøn, Erik af Pommern, og 1388 blev han antagen til Konge i Danmark og Norge, og 1397 erklæret for Konge over de tre nordiske Riger. Aar 1412 døde den store Dronning af Pesten. I 1440 hyldedes Christopher af Bayern som Konge paa Viborg Thing, og efter hans Død 1448 den første danske Konge af den oldenborgske Stamme, Christian, som Konge i Danmark. Hans Søn, Hans, der fjorten Aar før Faderens Død var hyldet i Viborg, besteg 1481 Thronen og lod sin femaarige Søn Christian hylde paa Landsthinget og gjentog dette elleve Aar senere. Aar 1513 døde Kong Hans, og nu, ti Aar efter, samlede de jydske Biskopper og sex andre Rigsraader sig i denne By og opsagde her den 21de December 1525 Christian den Anden Huldskab og Troskab, samt tilbøde hans Farbroder, Hertug Frederik, den danske Krone. Den 27de Marts 1523 vare Viborgs Borgere, vistnok ugjerne, Vidner til, at Frederik paa Landsthinget blev hyldet som Konge af Danmark, og at de Love, den afsatte Landsherre havde givet til Fordeel og Beskyttelse for Borger- og Bondestanden, bleve i deres Stad opbrændte som skadelige og stridende mod gode Sæder. Den nye Konge forblev nogle Dage i Viborg, hvor han tillod, at Mogens Thomsen til Damgaard, hvem Christian den Anden Aaret forud havde som Liig ladet ophænge i Galgen paa Aarhuus Torv og siden begrave som „et uschieligt Creatur",

maatte komme i christen Jord, og at hans Enke, Fru Elline, maatte faae hans Gods tilbage.

En senere Periode i Viborgs Historie, som paany gjorde Byen navnkundig, var Reformationstiden, fordi det især var der, at Kampen for den aandelige Frihed i Danmark skulde begynde og vinde sine første Seire. Vi have allerede under Birkinde By givet Læserne en Skildring af den danske Reformator Hans Tagesen eller Tausen og henvise dertil.

Aar 1536 blev paa Herredagen i Kjøbenhavn Reformationen indført i Danmark og Bispernes Affættelse besluttet. Da den 20de August var kommen, droge Borgerne gjerne med deres Bøsser og Værge ud af Mikkelsport over Heden til Gaarden Hald for under Anførsel af Feltherren Johan Rantzau at fange deres gamle Fjende, Bisskop Friis. Da Bispen saae dem komme, gik han dem imøde med nogle af sine Folk, men de dræbte hans Portner og afskare ham Tilbageveien til Slottet, saa han maatte overgive sig.

Nu paafulgte Grevefeiden, og da den var endt, blev den kjække Clemens, Christian den Andens troe Mand, tilligemed Jens Hvass til Kaas, der havde fungeret som hans Kantsler, henrettede i Viborg paa Gammeltorv, hvor dengang Thinget stod. Clemens, der beskyldtes for at have ladet sig hylde til Konge, paasattes der en Blykrone, som en Tid efter gjemtes i Domkirken, hans Legeme blev parteret og Hovedet sat paa en tolv Alen høi Stage. Saaledes var Troskabens Endeligt. Med Clemens's Fangenskab var Borgerkrigen i Jylland til Ende, og Christian den Tredie blev derefter hyldet i Viborg 1535. Syv Aar efter hyldedes hans otteaarige Søn Frederik sammesteds.

Endnu eet Aarhundrede kunde Viborg, paa Grund af, at den var Samlingsstedet for den mægtige jydske

Adel, ansees som Jyllands Hovedstad. Aar 1556 gav Kongen Byen Frihed for den hele Landet paalagte Skat. I Mai 1567 led Byen meget af en betydelig Ildsvaade, der afbrændte hundrede adelige Gaarde alene nedenfor Domkirken; denne beskadigedes meget, begge dens Spiir brændte, Kobbertaget og Klokkerne smeltede. Det var især Byens Straatage, der udbredte Ilden, hvorfor Kongen befalede, at Tagene maatte for Fremtiden kun tækkes med Tegl.

Den 15de Juni 1584 blev Christian den Fjerde som Prinds hyldet i Viborg, i hvilken Anledning Sankt Hans Kirkegaard blev ryddeliggjort, det vil sige, et Taarn med Byens Stormklokke samt endeel Huse, der vare byggede paa den, bleve nedrevne. Denne Hylding har Viborg at takke for sit nuværende anseelige Torv.

I Viborg foregik der i Slutningen af det sextende og i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede nogle blodige Optrin. Saaledes blev Peder Skram til Strandbygaard i September 1590 paa Gaden overfalden af Palle Frises tre Sønner, som saarede ham og afhug hans høire Haand, for hvilken Morddaad, som bekjendt, den unge Kong Christian dømte Voldsmændene til at være æreløse. En anden Skram mistede Livet ved Snapsthinget 1606. Han kom paa Gaden i Strid med en Præst, Hr. Søren fra Thorning eller Hornum. Skram angreb Præsten med sin Kaarde, men da den indvikledes i Præstekjolen, bemægtigede Præsten sig den og dræbte Skram med den. Omtrent paa denne Tid rasede en Pest, den sorte eller dyre Død, i Jylland og bortrev mange af Viborgs Indvaanere. Aar 1615 hjemsøgtes Byen atter af Ildsvaade. Overdelen af Kirken tilligemed dens Spiir samt 123 Gaarde og 33 Boder brændte.

Da Christian den Fjerde efter det tabte Slag ved

Luther am Barenberg 1627 kom til Viborg, maatte han i Domkirken høre Grovheder af en Adelsmand, og da han i sin Vrede vilde gribe til sin Kaarde, maatte han taale det Svar: „Her sidder Magen til den“. — Samme Aar flygtede de danske Folk igjennem Byen, forfulgte af de keiserlige Tropper, som valgte Viborg til deres Hovedqvarteer. Senere, 1643, brød den svenske Armee under Torstenson ind i Jylland, og i Januar det paafølgende Aar besattes Viborg af Fjenden, og var Byen en Tid Torstensons Hovedqvarteer. Aar 1648 besøgte Frederik den Tredie Viborg, formodentlig for at hyldes, og syv Aar efter fandt den sidste Hylding Sted, da Kongens Søn Christian blev hyldet. Aar 1657 vare de Svenske under Generalmajor Hans Beddekers Befaling atter i Viborg, og der paalagdes Byen en Krigsskat. I Begyndelsen af Aaret 1659 rykkede Brandenborgerne ind i Byen. Churfyrsten af Brandenborg, Frederik Vilhelm den Store, var her allerede i 1658, thi i Slutningen af det nævnte Aar blev hans Overhofmarskalk og Oberst til Hest, Rochauer, med stor Pragt begraven i Domkirken. Efter Churfyrstens Afreise fik Hertugen af Sachsen Weimar sit Qvarteer i Viborg, hvor han forblev, saalænge Hjælpetropperne vare her i Landet. I 1659 eller 1660 holdt Jyllands Adel sit sidste Møde i Viborg, thi i det sidstnævnte Aar var det, at Souveraineteten blev indført og Adelens Magt knækket; Byen led derved et betydeligt Skaar i sin Velstand, eftersom nu ikke saadan Sammenkomst af Adelige, der fortærede betydelige Summer her, mere fandt Sted, hvorved Handels- og Haandværksstanden havde floreret. I 1667 ødelagdes en Deel af Byen ved Ildebrand. Aar 1680 besøgtes Viborg af Christian den Femte og 1703 af Frederik den Fjerde. Den 25de Juni 1726 rammedes Byen af en stor Ulykke ved en voldsom Ildebrand,

ved hvilken Domkirken, Sortebrødrekirken, Bispegaarden, Raadhuset, en Fløi af Hospitalet, 71 Gaarde og 78 Huse og Boder lagdes i Aske. Den Elendighed, som denne Ildebrand foraarsagede, var meget stor, og flere velhavende Familier maatte gribe til Bettelstaven. I 1728 vare dog allerede Bispegaarden og Sortebrødrekirke igjen opreiste, og 1730 vare Domkirken og alle de offentlige Bygninger færdige.

To Ildebrande fandt senere Sted, nemlig 1774 og 1782, hvorved endeel Gaarde og Huse afbrændte.

Af fyrstelige Personer besøgte daværende Kronprinds Frederik 1787 Byen ved Snapsthinget og var her atter 1802 med sin Svoger, Prinds Frederik af Hessen. Aaret efter opholdt Christian den Ottende som Prinds sig her, og ligesaa 1813 paa sin Reise for at overtage Regjeringen i Norge, da han boede incognito hos Cathedralskolens Rector, der havde været hans Lærer. Viborg var en af de Byer, som Frederik den Sjette gjæstede, hvergang han kom til Nørrejylland. I Juni 1832 var Frederik den Sjette her i nogle Dage, ligeledes i 1834, og senere flere Gange. I 1840 besøgtes Byen af Christian den Ottende med Dronning og Søn.

I 1836, den 10de April, aabnedes her den første jydske Stænderforsamling og gjentoges hvert andet Aar, indtil den constitutionelle Forfatning indførtes.

Domkirken.

Formenende, at det vil interessere Læseren at vide, hvorledes denne gamle Kirkes Udseende har været forinden 1862, da Gudstjenesten ophørte formedelst Kirkens forfaldne Tilstand, have vi her givet en sammentrængt Beskrivelse af den efter Ursin: „Stiftsstaden Viborg“ 1848, som Trap i sin Danmarks Beskrivelse kalder en omhyggelig og grundig Skildring.

Domkirken ligger omtrent midt i Byen paa en temmeli høi og fri Plads og har Form af et Kors, hvis Længde, sor sædvanligt, strækker sig fra Øst til Vest. Kirkens Længd udvendig er 113 Alen, dens Brede i Korset 49 Alen Skibets kun 36 Alen. Dens to Taarne havde en Høide ti det Øverste af Gesimsen af 43 Alen. Den egentlige Kirke-bygning er næsten ganske opført af Granit. En Udbyg-ning paa den søndre Side er prydet med tre rundhvæl-vede Buer over fire Pilastre. Ved Foden af de tvend midterste af disse er der anbragt to i Basrelief udhuggede liggende Løver, og ovenover dem i Hautrelief og i Høid med Capitælerne to Mandshoveder uden Hals, beklædt med en Slags Hue. Hovederne skulle efter Sagnet be-tegne to Kæmper, der vare ligesaa høie, som Afstanden er fra Jorden, nemlig fjorten Alen, og som havde byg-get Kirken ved Hjælp af de to ligeledes afbildede Løver. Denne Udbygning er anseet for at være blandt det Smuk-keste af Kirkebygninger i Danmark og Sverrig, hen-hørende til den gothiske Stiils ældre Periode.

Kirkens indvendige Længde er 96 Alen, Skibets Brede 31¼ Alen, Midterskibet har sex Hvælvinger, af hvilke de fem give Kirken en Høide af lidt over 23 Alen.

Den østlige Deel af Kirkens Chor bag Alteret ud-gjorde den Sal, hvor Landemodet holdtes; her fandtes henimod Alteret en muret Forhøining i Form af en stor Liigkiste med Trælaag, paa hvilket er malet en Krone i hvert Hjørne og en Pyramide med de Ord: Innocen-tia triumphat (ɔ: Uskyldigheden seirer); ovenover den staaer E 6 og nedenunder fire Linier med et latinsk Vers, der oversat lyder saaledes:

„Dig, hvem skjændige Gjerning i Finderup nedslog med Staalet,
Viborgs rædsomme Brand grumt forvandled til Støv;
Dog for at ikke med Dankongen Graven, som brændte, skal svinde,
Træ og den murede Steen, Erik! skal gjemme Dit Navn!"

I denne Kasse skal findes, hvad der efter Ildebranden kunde samles af Kong Erik Glippings Been. Kongen blev, som bekjendt, myrdet 1286 i Laden ved Finderup Kirke, omtrent to Miil fra Viborg, og begraven i Domkirken; hans Liig blev lagt i to Kister, en af Bly og en af Træ, og indsattes derefter i en muret Kasse mere mod Øst end den, der nu gjemmer de kongelige Levninger, mellem to Altere. Aar 1708 lod Biskop Deichmann den østre Deel af Kirken forandre til et Conventhuus, og da Begravelsen var ham iveien, eftersom Indgangsdøren skulde være paa det Sted, blev Muurværket nedbrudt og Kisterne udtagne; ved denne Leilighed saaes i Erik Glippings Hjerneskal et fiirkantet Hul og bemærkedes der, som der paastaaes, sex og halvtredsindstyve, efter en anden Beretning endog halvfjerdsindstyve, Saar. Ved Kongens Liig fandtes hans Skosaaler, hans Sværd, tre Fingre bredt, syv Qvarteer langt, med et Kors paa Fæstet og en Knap af fiint Messing, ligeledes en Sølvæske, hvori der havde været en Hostie, da han ei formedelst den voldsomme Død kom til at nyde Sacramentet.

I Katholicismens Tid havde Kirken idetmindste sexten Altere. Høialteret stod i Kirkens østre Ende, de andre vigtigste vare hellig Trefoldighedens, Guds Legemes og St. Nicolai Alter i den Helligaands Kapel; vor Frues, hellig Kjelds og hellig Annas Alter vare i tre Kapeller, der bare de samme Navne.

I Reformationens Tid bleve vistnok Alterne, med Undtagelse af Høialteret, ødelagte. Høialteret blev nedrevet af Deichmann Aar 1708.

Prædikestolen bestaaer af forgyldt og malet Billedhuggerarbeide, og der er anbragt paa den tre fritstaaende Figurer, forestillende Moses, Christus og Johannes den Døber. En ældre Prædikestol havde en anden Plads

i Kirken. Denne har 3 Klokker, af hvilke den største veier 3443 Pund, den anden Klokke 2032 og den mindste 667½ Pund.

Under Bagchoret, eller den forrige Landemodsal, er, for det Meste i Jorden, Krypt- eller Kraft - Kirken. Den har syv Vinduer, tæt ovenfor den Jordflade, der omgiver Domkirken. Den har en Høide af 6½ Alen, en Længde af 22 Alen og en Brede af 13½ Alen; dens tolv Hvælvinger hvile paa sex fritstaaende og ti halve Piller, af hvilke de to midterste Piller ere af Porphyr, de øvrige, som og Sidevæggene, ere af Granit. I Kryptens nordøstlige Hjørne strax under Gulvet har man meent at finde Spor af en Trappe, der efter Sagnet blev anseet for at føre til en Gang, som skulde gaae under Viborg Sø, for at Augustinermunkene uden Forargelse kunde besøge Nonnerne i Asmildkloster paa den anden Side Søen. Frederik den Syvende anstillede i Fyrrerne en Undersøgelse ved at lade grave udenfor Kirkemuren, hvor man meente at støde paa Gangen, men man fandt kun et steensat Rør, der formodentlig havde tjent som Afløbsrende fra Krypten.

I Domkirken har der tidligere været adskillige baade Kostbarheder og Mærkværdigheder, hvilke efterhaanden ere forgaaede, tildeels ved Ildebrand. Foruden den hellige Kjelds Skriin, der Aar 1681 stod bag Alteret, eiede Kirken ogsaa den hellige Villadses Skriin, der dengang stod paa samme Sted; den var ogsaa forsynet med en betydelig Samling Reliquier, der i Katholikernes Øine vist vare kostbare Skatte. Der fandtes iblandt andet Noget af Jomfru Marias Haar og Klædebon, et Stykke af de 5 Brød, som Christus lagde for de 5000 Mand, St. Olafs Blod og Skjorte, et Stykke af Bordet, hvorved Nadveren stiftedes, et Stykke af St. Villadses Buxer, Noget af Vor Frues Melk, et Pande-

been og nogle **Tænder** af de syv Sovere, samt en Mængde Stykker **af Arme** og Been af forskjellige Helgener og Martyrer. **Paa** en Liigsteen fandtes der den snurrige **Inscription:**

Herunder hviler Fru Maren Kotte,
Hende bider hverken Muus eller Rotte;
Hun var fød i Mors,
Jesu Christi Kors!

Paa en anden Liigsteen var afbildet en menneskelig Skikkelse, besat med Tudser og Hugorme. Blandt de adelige Liig, her laae, vare der og en Broder og en Søster, der formedelst en sært grov Forbrydelse vare blevne halshuggede og lagte i een Kiste. De nederste Dele af Legemet sagdes at være forvandlede til Støv, men de øverste derimod bevarede. Ellers ligger der flere Steder i Kirken begravet Bisskopper, Adelsmænd og deres Fruer med Flere.

Blandt Kirkens tidligere Mærkværdigheder henregner Sagnet to Jerndøre, med hvis Forfærdigelse Fanden maatte hjælpe Smeden, da de skulde ligne et Par andre kunstige Døre for et Kapel, men derfor satte han ogsaa sit eget Billede paa Dørene.

Domkirken, der tidligere kaldtes vor Frue- eller Marie-Kirke, hører vistnok, naar der tages Hensyn til dens første Skikkelse, til Landets meget gamle Kirker, og om den ei oprindeligen, som Resen siger i sit danske Atlas, er fra Harald Klaks Tid, altsaa tusinde Aar gammel, kan man dog nok antage, at den er bygget i Begyndelsen af det ellevte Aarhundrede.

Aar 1065 oprettedes Viborg Bispedømme, Kirken blev saaledes en Domkirke og passede altsaa ikke med sit daværende Udvortes til den nye Værdighed. Dog var det først Aar 1128, at Ombygningen begyndte, i

hvilken Anledning der, som almindeligt var i de Tider, tilstodes dem, der vilde give Noget til Kirkens Bygning, Aflad eller Forladelse for de Synder, de i en vis Tid begik. Allehelgensdag, omtrent Aar 1150, blev Domkirken indviet. Dengang har den muligt kun bestaaet af Skibet, Choret i sin hele Længde mod Øst og derunder værende Krypt, men maaskee Kirken først blev anseet for fuldendt, da Biskop Niels i 1169 lod Helligaands Kapel bygge og som en Krone paa Værket lod opføre Chorets Kuppelhvælving istedetfor en anden mindre anseelig. Af de Tilbygninger, der danne Korsets Arme, var Kjelds Kapel bygget 1151 og den Helligaands elleve Aar efter. Paa den nordre Side af Landemodesalen var der et Begravelseskapel, der tidligere kaldtes Brevkammeret, og paa den søndre Side af samme en lille Udbygning, der i den nyere Tid havde tjent til Gjemmested for Kirkens vasa sacra; paa den anden Side af Choret var der et Kapel, som tidligere kaldtes Lectoriet eller Læsekammeret og siden 1835 benyttedes som Skriftestol, og paa sammes søndre Side Hellig-Aands-Kapel, hvor siden 1730 Daaben har været; paa den nordre Side af Skibet bag Prædikestolen var der et lille Kapel, der i den katholske Tid kaldtes St. Kjelds Kapel og var Gjemmestedet for denne Helgens og Svends Grathes Liig, og ligeoverfor et endnu mindre, forhen kaldet Præstekapel, som antages i den catholske Tid at have været St. Annas Kapel, samt endelig den store Tilbygning mod Syd, der blev kaldet det jessenske Capel og indeholder Liig af denne og flere Familier, tidligere vor Frue Kapel. Ogsaa under det mindre Taarn er en Begravelse, indrettet 1665 af Kjeld Krag; den samtidig dermed indrettede sehestedske Familiebegravelse imellem begge Taarnene har deels berøvet Kirken dens oprindelige Hovedindgang, deels vansiret dens Udseende. Blandt de Adelige, som ere be-

gravne her, bør især nævnes Frederik den Andens og Christian den Fjerdes berømte Kantsler Niels Kaas til Taarupgaard, død 1594, hvis Begravelse er under Chorets Gulv paa den nordre Side.

I Aarene 1858 og 1859 fandtes en Hovedreparation ved Domkirken nødvendig, hvilken blev overladt til nuværende Justitsraad, Stadsbygmester N. S. Nebelong. Dog fandt den ikke Sted før i Sommeren 1864 under de uheldigste Omstændigheder, nemlig Krigen med Tydskland. Imidlertid stode i Efteraaret 1866 Chorets og Korsets Mure, der vare heelt nedrevne, fuldstændigt reiste; Chorets Runding havde igjen faaet sin Søilegang, som den havde savnet siden 1501, og dets Taarne løftede igjen deres Spiir op mod Himlen istedetfor de stygge Kalotter, der tidligere dækkede dem. Udbygningerne vare nedrevne, og Kirken havde igjen det ærværdige Udseende af en Korskirke, uden de misprydende Udbygninger, der havde tillukket flere af dens Vinduer*).

Klostre og Kirker.

Viborg havde i Middelalderen et stort Antal Klostre og Kirker. Efter Daugaards danske Klosteres Historie havde Byen følgende Klostre:

Sankt Marie eller Vor Frue Kloster, det ældste, da det antages at have Knud den Store til Stifter, og det anseeligste, da dets Convent udgjorde Domkapitlet, som var et af de fem, Kongen lod vedblive at bestaae efter Reformationen. Det var først en Bolig for Benedictiner Munkene, men da Bispedømmet oprettedes, for regelbundne Kanniker af St. Augustus's Orden; dets Kirke var i den katholske Tid ligesom endnu Stiftets Domkirke. Fra 1330 til 1340 tog Biskoppen

*) Efter Viborg Domkirkes Beskrivelse af Høyen.

sin Residents i Klosteret, og her er endnu Bispresidentsen, opført af nyt efter den store Ildebrand 1726, ligesom ogsaa en Deel af Klosteret efter Reformationen blev omdannet til Overrettens Domhuus.

Johanniterklosteret eller Korsbrødregaard, St. Hans Kloster, der er bekjendt, fordi det var her, hvor man holdt Hans Tausen fængslet, og fordi her hørtes den første evangeliske Prædiken. Efter Reformationen bleve flere Adelsmænd forlehnede med dette Kloster, men 1573 tillod Frederik den Anden, at det maatte nedbrydes.

Franciskaner- eller Graabrødre-Klosteret, stiftet 1235, i hvis Kirke ogsaa Tausen holdt sine Prædikener. Den var en lang Tid Viborgs Sognekirke indtil 1812, da den blev nedlagt. Klosteret selv blev 1545 af Christian den Tredie skjænket Borgerne til Hospital, hvilket det endnu er.

Dominikaner- eller Sortebrødrekloster, hvis Kirke 1529 blev given Borgerne til Sognekirke, og som nu for Tiden er Byens anden Kirke, Søndresogns Kirke.

Sankt Budolphi Kloster, et Nonnekloster, og et Helligaands-Huus.

Asmild-Kloster, der ligger paa den anden Side af Viborg Sø, er oprindelig stiftet i Viborg og vil blive omtalt senere.

Viborg besad endnu flere Kirker end Klostre i Middelalderen; paa Reformationstiden var her alene 12 Sognekirker. Foruden de 3 ovenfor nævnte Kirker, nævnes endnu Sankt Hans Klosterkirke, den derfra forskjellige Sankt Hans Sogne-Kirke, hvor Tausen prædikede efter at have forladt Klosteret 1526, St. Budolphi Kloster Kirke, St. Mikkels Kirke, en af Byens ældste Kirker, der var

til i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, St. Peders Kirke, Trinitatis eller Drottens Kirke, St. Nicolai Kirke, St. Mathias Kirke, St. Mogens Kirke, St. Ibs Kirke, St. Mortens Kirke, St. Villads Kirke, St. Jørgens Kapel, de to sidste udenfor Byen.

Viborg- eller Borgevold-Slot.

Dette laa paa en Høi, der nu kaldes store Borgevold og er beplantet med Naaletræer. Slotsgraven er endnu kjendelig paa den venstre og høire Side, og paa den sidstnævnte kan endnu sees den ophøiede Vei, der førte til Vindebroen, som berettes at have været paa denne Kant. Slottet var befæstet baade med Hegn og Muur, udført med megen Kunst og prydet med et Kapel. Det skal have havt to Taarne, opførte med stor Bekostning, med Grave omkring. Den lærde Suhm gjør den bekjendte Prinds Hamlet af Danmark til en viborgsk Fyrstesøn fra det sjette Aarhundrede, og var det Tilfældet, saa maa Byen allerede tidligt have havt sit Slot, hvilket da afbrændte, dengang Hamlet hævnede sin Faders Drab. Svend Estridsen, som levede i det ellevte Aarhundrede, siges at have bygget det senere statelige Slot med to Taarne. Det er utvivlsomt, at Viborg har havt et Slot eller en Kongsgaard, da Byen var at ansee for de danske Kongers Residents.

I Viborg fandtes adskillige af de i Middelalderen stiftede Gilder eller Calenter, Foreninger, der vare oprettede saavel for selskabelig Fornøielses Skyld, som ogsaa for at overveie fælles Anliggender, samt tillige for gjensidigen at forsvare og hjælpe hverandre i enhver Henseende og bære Omhu for de afdøde Medlemmers hæderlige Jordefærd. De havde sædvanlig Navn efter en Helgen. Disse Samfund havde deres egen Gaard,

vare ofte meget ansete og fornemme, hvorfor det ogsaa hedder i det gamle Vers:

„Hvor man kommer i Randers eller Ribe,
I Viborg, Aarhuus, Aalborg eller Ribe,
Og spør, hvis er den store Gaard,
Eller det skjønne Huus, her staaer?
Da faaer man til Svar igjen:
„Det hører til den store Calent,
„Til Sankt Peders Gilde eller Sankt Knuds,
„Sankt Sørens Alter eller Sankt Gertruds."

Ribe.

Ribe Byes Oprindelse maa henlægges til Hedenskabets Tider. Her byggedes i Midten af det 9de Aarhundrede en christen Kirke under den jydske Konge Erik den Unge, og en Discipel af Ansgarius, Rembert, ansattes som Præst ved denne Kirke, men blev senere Erkebisp i Bremen. Byens Navn kommer vist af det gamle frisiske Ord Rip, der ligesom det latinske ripa betyder en Strandbred. Byen skal ellers oprindelig være anlagt ½ Miil sydligere paa et Sted, der endnu kaldes Gammel-Ribe. Det nye Ribe er vist først anlagt i Christendommens tidligste Tider her i Landet, thi den første Biskop i Ribe, Leofdag, fortælles der, flygtede for Hedningerne over Ribs-Aa til dens sydlige Bred, hvor han blev dræbt af deres Pile, hvilket gav Anledning til, at Byen, som fra først af laa nord for Aaen, efterhaanden trak sig over paa sammes sydlige Side, hvor den nu ligger, paa Grund af Stedets Hellighed. Gamle Historieskrivere som Saxo omtale allerede Ribe som en blomstrende Handelsstad. Krønikerne omtale ofte Ribe paa Grund af de hyppige Ildsvaader, der her i Middelalderen fandt Sted, saaledes i Aarene 1176, 1242, 1258 (ved Lynild), 1271, 1272, 1301, 1402; den sidste og, som det synes, den voldsomste Ildebrand fandt Sted Søndagen

den 4de September 1580, hvorved der skal være fortæret 213 Huse foruden andre Bygninger, hvorfor det forordnedes, at Husene skulde tækkes med Tegl. Byens ældste Previlegier ere givne af Valdemar Seier. I Aaret 1156 indtog Svend Grathe Ribe med sine sachsiske Hjælpetropper. Aar 1207, da den tydske Keiser Otto den Fjerde flygtede til Danmark, kom han til Ribe, hvorfra han satte over til England. Under Borgerkrigen imellem Erik Plovpenning og hans Broder indtog Abel 1247 Ribe tilligemed Slottet, men ikke længe efter blev det tilbagetaget af Erik Plovpenning og derpaa endnu samme Aar beleiret af Abel og nogle tydske Fyrster i Forening, uden at de udrettede Noget. Aar 1269 fik Ribe af Erik Glipping sin Stadsret, som er bekjendt for dens urimelige Strenghed, der er bleven til et Ordsprog. Den bestemte saaledes, at hvo der stjal for en Værdi af 1/2 Mark Penge (omtrent 3 Rdl. i vore Penge), skulde hænges, men var det en Qvinde, da skulde hun begraves levende for den qvindelige Æres Skyld. I 1326 var Ribe blandt de Forlehninger i den sydlige Deel af Nørre-Jylland, som Interimskongen Valdemar Eriksen overlod Marsken Ludvig Albertsen, tilligemed Mynt, Told og Møller sammesteds; og efter Christopher den Andens Tilbagekomst sluttede denne Konge og hans Søn Erik i Ribe 1330 et mærkeligt Forlig med den holsteenske Grev Geert, hvorved de overlode ham hele Fyen som arveligt Lehn og lovede ham istedetfor samme Sønder-Jylland, saafremt Hertug Valdemar døde uden Arvinger. I denne Danmarks Opløsningsperiode findes ogsaa Grev Geert at have holdt Retterthing i Ribe i Juni 1338. Den store Vandflod, som 1362 anrettede saa voldsomme Ødelæggelser i de frisiske Districter og Marskegnene, og som af holsteenske Skribenter saa ofte omtales under Navnet „de grote

Manndranck", tilføiede ogsaa Ribe stor Skade, da By næsten ganske skal have staaet under Vand. I de sid Dage af Aaret 1441 holdt den lundske Erkebiskop Ha Laxmand med de andre danske Biskopper et Conciliu i Ribe. Nytaarsdag 1443 fandt Kong Christopher Bayerns Kroning Sted ved samme Erkebiskop i Dom kirkens Chor med stor Høitidelighed og i flere tyds Fyrsters Nærværelse, ved hvilken Fest Kongen slog ik mindre end 72 Riddere og holdt Dystrenden og Tou nering efter de Tiders Skik. I de næste Dage eft Kroningen foretog Kongen og Rigsraadet i Ribe fle Regjeringshandlinger. Aar 1460 blev Christian de Første hyldet her af det slesvigholsteenske Ridderskab c proclameret som Hertug af Slesvig og Greve af Hol steen. Og nogle Dage efter udstedte han paa samm Sted sin Haandfæstning. Denne Konge og hans Sø Hans opholdt sig ofte i denne By. Da den sidstnævn Konge opholdt sig der i Slutningen af Aaret 1512 og Begyndelsen af det følgende Aar, — det sidste, han oplevede — omringede en vældig Stormflod Byen og holdt har samt hans Dronning og deres Søn Prinds Christiar indesluttede i flere Dage. Endelig faldt Vandet, o Kongen begav sig da paa sin sidste Reise til Aalborg, pa hvilken han fik sin Helsot. Ved nemlig at ride over Tarm kjær i Nærheden af Skjernaaens Udløb styrtede Kon Hans med sin Hest i Vandet og paadrog sig derved er Feber, som endte hans Liv i Ribe den 20de Fe bruar 1513.

Ribe har i den hele Middelalder været den ansee ligste Stad i Jylland og næst Roeskilde og senere Kjø benhavn den betydeligste By i hele Danmark. Her var Hoved-Udskibningsstedet for Jylland, og Ribe var der for meget besøgt, hvorfor det hedder i de gamle Viser, „at man drog til Ribe og lod sig Klæder skjære". Alle-

rede i det 13de Aarhundrede, og maaskee endog tidligere, var Ribe et kongeligt Myntsted.

Den Mængde af Kirker, Klostre og Gildehuse, der fandtes, give Vidnesbyrd om denne Byes fordums Anseelse og Betydning. Ribe havde idetmindste fem Klostre, nemlig: St. Nicolai-Kloster, et Nonnekloster, et Dominikaner- eller Sortebrødrekloster, efter Reformationen ombannet til et Hospital (dets Kirke, indviet til St. Catharine, er endnu den ene af Byens to Sognekirker), et Franciskaner- eller Graabrødrekloster, et Johanniterkloster eller Korsbrødrekloster, uden Tvivl det rigeste og mægtigste Kloster i Ribe, samt et Helligaands Huus, der tillige var Hospital.

Af Kirker havde Ribe i sine Velmagts Dage foruden Domkirken og St. Catharine Kirke endnu 12 andre, hvilke alle er nedbrudte, nemlig: St. Peders-kirke, upaatvivlelig den ældste Sognekirke i Ribe; St. Nicolai Kirke, hørende til Nonneklosteret af samme Navn og indtil Reformationen tillige en af Byens Sognekirker; St. Mikkels Kirke, St. Clemens Kirke, St. Hans Kirke, Johanniter Klosterets Kirke, den hellige Gravs Kirke, Graabrødrekirke, hørende til Klosteret af samme Navn, Helligkorskapel, St. Jørgens Kapel ved St. Jørgens-Gaard og St. Bartholomæi-Kapel. Af Gilder havdes der 18 i den katholske Tid.

Efter Reformationen begyndte Ribe stærkt at dale af flere Aarsager; saaledes aftog Velstanden, fordi Geistligheden tabte sine rige Indtægter, og desuden indvirkede Kjøbenhavns bestandigt tiltagende Tilvæxt og de hyppige Oversvømmelser skadeligt paa Byen. Oversvømmelserne tiltoge i Hyppighed, og i det 17de og 18de Aarhundrede var der 11 forskjellige; især anrettede „den

store Vandflod" Natten imellem den 11te og 12te O
tober 1634, hvorved Øen Nordstrand gik tilgrun
voldsomme Ødelæggelse i Ribe saavelsom i Mar
egnene. I det 16de og 17de Aarhundrede hjemsøgt
Ribe flere Gange af Pesten, og den ovennævnte st
Ildebrand 1580 maa ogsaa have sat Byen meget t
bage. Endelig led Ribe mere end de fleste andre jyd
Stæder ved de tre fjendtlige Occupationer i det 17
Aarhundrede: 1627 til 1629 af de Keiserlige, 1644
1645 af de Svenske, og 1657 til 1660 atter af
Svenske, og derefter af de keiserlige, polske og brande
borgske Tropper, der kom Danmark til Hjælp og fo
dreve Fjenden, men gjorde Tilstanden i Byen snare
værre end bedre. „Den store Churfyrste" med sin h
Hofstat og den berømte keiserlige Feltherre Grev Mont
cuculi boede i Ribe i 5 Uger, og derefter rasede her
frygtelig Pest, som skal have bortrevet den største
bedste Deel af Byens Borgere, ialt 900 af dens In
vaanere, hvoriblandt 8 Raadmænd, og nogle tusin
Bønder (?) og Andre, som vare flygtede herind f
Landet.

Efter Reformationen opholdt de danske Konger si
sjeldnere i Ribe; kun skulle vi omtale Christian den Tr
dies Ophold her i 1542, da han overværede Han
Tausens Indvielse til Biskop i Domkirken ved Bu
genhagen.

I Ribe fandtes et af de første Bogtrykkerier i Dan
mark, hvorfra Jydske Lov udkom første Gang paa Dans
tilligemed en latinsk Oversættelse og et lærd Glossariu
paa Latin af Biskop Knud i Viborg Aar 1504, og
Slutningen af samme Aarhundrede havde den berømt
Literat Anders Sørensen Vedel, som var bosat i Ribe
hvor han døde 13de Februar 1616, i sin Bolig pa
Liliebjerget (hvor ogsaa Domkirken ligger) et Bogtryk

keri, hvorfra Kæmpeviserne („et Hundrede udvalgte danske Viser" 1591) og flere af hans Skrifter i de næste Aar ere udgivne. Af Hexeprocesser forefaldt her flere end andetsteds, og fra 1572 til 1652 bleve ikke mindre end 12 Fruentimmer i Ribe dømte til at brændes som Hexe. Den meest bekjendte af de ripensiske „Hexe", Maren Splids, der besteg Baalet den 16de November 1641, var dog bleven frikjendt af Raadstueretten, men Lehnsmanden Gregers Krabbe lod hende føre til Kjøbenhavn, hvor hun blev fængslet i Blaataarn, underkastet Tortur og endelig fældet ved Kongens og Rigsraadets Dom.

Flere lærde Mænd ere fødte i Ribe, saaledes den første evangeliske Biskop i Sjælland, Dr. Peder Palladius eller Plade 1503; den latinske Digter, Dr. med. og Kannik Hans Lauridsen Amerinus omtrent 1550; den kongelige Historiograph Niels Krag, som har forfattet Kong Christian den Tredies Historie; den yngre Hans Svanning 1600; Digteren Anders Bording 1619 o. Fl. Af de evangeliske Biskopper i Ribe maae, foruden Hans Tausen, nævnes Peder Jensen samt Psalmedigteren Hans Adolf Brorsen (1741 — død 1764). Digteren Ambrosius Stub døde i Ribe i den yderste Armod.

En af Ribes mærkeligste Bygninger var ikke langt tilbage i Tiden den smukke og malerisk beliggende gamle Nørreport.

Riberhuus.

Dette gamle berømte Slot har ligget ved den nordvestlige Side af Ribe paa en Banke ved Nibsaaens sydlige Bred. Det blev bygget omtrent samtidig med Domkirken under Kong Niels's Regjering — formodentlig Aar 1115 — for at beskytte Staden mod Angreb fra Søsiden, og det opnaaede en Alder af hen-

ved halvsjettehundrede Aar. Ikke længe efter sin Opbyggelse blev Slottet saa at sige indviet ved Kong Niels's Søn Magnus's Bryllup med den polske Prindsesse Richiza omtrent 1128. Efter Saxos Sigende valgtes Ribe til denne Høitid, fordi Byen drev megen Søhandel og derved havde Overflødighed af kostbare Varer. Da Knud Lavard optraadte ved dette Bryllup med megen Pragt, vakte han derved sin Fætter Magnus's og Henrik Skatelars Misundelse, og faa Aar efter bleve de hans Banemænd. Under Knuds Lavards Efterkommere, de store Valdemarer, naaede Slottet sin høieste Glands og blev Skuepladsen for minderige Begivenheder. Især opholdt Kong Valdemar Seier sig ofte paa Riberhuus, formodentlig for at være i Nærheden af den urolige tydske Grændse; her modtog han ifølge Folkevisen sin elskede Dronning Dagmar — Skibet, som bragte hende til Danmark, kastede Anker ved Manø — og holdt Bryllup med hende 1205; til dette Sted er Mindet om denne Dronning knyttet, og her døde hun den 24de Mai 1212. Kongens Bevægelse, da han har faaet Budskab om Dronningens farlige Tilstand, beretter den bekjendte Folkevise saaledes:

„Dankonning slog hans Tavlebord sammen,
At alle de Tærninger sjunge;
Forbyde det Gud Fader i Himmerig,
At Dagmar skulde døe saa ung!

Der Kongen drog af Skanderborg,
Da fulgte ham hundrede Svende,
Og der han kom til Gristedbro,
Fulgte ham kun Dagmars Dreng.

Der han red over Randbøl Hede,
Da fulgte ham femten Svende;
Der han kom over Riberbro,
Da var den Herre alene.“

Ogsaa Dagmars eneste Søn, den unge Kong Valdemar, feirede paa Riberhuus sit Bryllup med den portugisiske Prindsesse Eleonore den 24de Juni 1229. Under Krigen imellem Kong Erik Plovpenning og hans Brødre Abel og Christopher blev Slottet tilligemed Byen, som alt omtalt, indtaget af disse 1247, ved hvilken Leilighed to af Kongens Døttre saavelsom mange af hans Riddere og Svende bleve tagne tilfange, saa at Kongen paa den Tid maa have holdt Hof paa Riberhuus; endnu i samme Aar fordrev han imidlertid igjen Brødrene derfra. I Aaret 1258 afbrændtes baade Slottet og Byen ved Lynild; og det næste Aar den 29de Mai døde her pludseligen Kong Christopher den Første, som det almindeligen antoges og ligefrem paaklagedes for Paven af Enkedronningen, forgiven af en Geistlig Arnfast. Kongen fik sin Grav i Domkirken. Efter den følgende Konge Erik Glippings Mord 1286 maae Marsk Stigs Tilhængere have havt Slottet i Besiddelse, men efter Kæmpevisens Beretning blev det overrumplet og vundet tilbage for den unge Kong Erik Menved i et dandsende Optog. Det hedder derom:

„Der gaaer Dands paa Ribergade.
— Slottet det er vundet —
Der dandse de Riddere froe og glade
— For Erik Konge hin unge. —

Der gaaer Dands paa Riberbro
— Slottet det er vundet —
Der dandse Riddere med udhugne Sko
— For Erik Konge hin unge. —

De dandsed dem paa Slottet ind
— Slottet det er vundet —
Med dragne Sværd under Skarlagensskind
— For Erik Konge hin unge. —

Aldrig saae jeg en Ridderdands
— Slottet det blev vundet —
Vinde saa Slotte med Rosenkrands
— For Erik Konge hin unge. —

Iøvrigt beretter Krønniken Intet om denne romantiske Begivenhed.

I den første danske Haandfæstning, som Kong Christopher den Anden maatte udstede 1320, nævnes Riberhuus tilligemed Koldinghuus og Skanderborg Slot som de eneste Slotte i Jylland, der fremdeles skulde bevares, hvorimod alle de øvrige skulde sløifes, hvilket dog ikke skete. Da Riget som bekjendt under denne „Pantekonge“ og i den nærmeste Tid efter hans Død var aldeles opløst, var Riberhuus med Byen og hele Provindsen som Pant i Holstenernes Hænder; og efter Grev Geerts Drab 1340 blev det i den Traktat, som foreløbig sluttedes i Spandau imellem Valdemar Atterdag og den slesvigske Hertug Valdemar, bestemt, at naar den nye Konge havde ægtet Hertugens Søster Helvig, skulde hun i Livgeding have Riberhuus med Tilbehør, hvilket Hertugen maatte indløse fra de holsteenske Grever. I denne Konges Regjeringstid var Erland Kalf Lehnsmand paa Riberhuus; han er bleven bekjendt deraf, at han under Kongens Feide med de holsteenske Grever gik over til disse med Slottet og til Belønning derfor blev forlehnet med Møgeltønder- og Gram-Slotte; men det næste Aar overgav alle tre Slotte til Kongen, som derfor udbrød: „Kalf er en god Ko; ifjor gik han bort som en Kalv, nu er han som en Ko kommen igjen med to“ (Hvitfeldt). Ligesom tre kongelige Bryllupper i det 12te og 13de Aarhundrede vare blevne feirede paa Riberhuus, saaledes fandt en fjerde Fest af denne Art Sted her i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, da Kong Erik af Pommern den 15de August 1410 holdt sin Søster Catharines Bryllup med Keiser Ruprechts Søn, Hertug Johan af Bayern; en Søn af dette Ægtepar var den næste danske Konge, Christopher af Bayern. Erik af Pommern lod Slottet paany befæste, hvortil han i Aaret

1429 opfordrede Stiftets Geistlighed til at tillade deres Bønder og Bornede at bidrage med Arbeide. Kong Frederik den Første udstedte paa Riberhuus sin Haandfæstning til Norge den 24de November 1524. Den følgende Konge, Christian den Tredie, havde, som det hedder i hans Skrivelse til Ribe Domkapitel, „en stor Bygning og Arbeide" for paa Slottet. Under Christian den Fjerdes Regjering begyndte Slottets Ødelæggelse, som fuldendtes under hans Efterfølger og foraarsagedes ved de tre fjendtlige Invasioner paa den jydske Halvø under disse Konger. Første Gang blev Slottet tilligemed Byen holdt besat af de Keiserlige omtrent fra Slutningen af September 1627 til 10de Juni 1629. Ved Torstensons Indfald i Januar 1644 bleve Slottet og Byen besatte af de Svenske; men Grev Christian Rantzau tvang den 29de August Fjenden til at overgive Slottet, som han beskjød med Kanoner, der vare anbragte i Domkirkens store Taarn. Længere hen paa Aaret blev Slottet dog atter taget i Besiddelse af den svenske Oberstlieutenant Montaigne; men den 30te December erobrede Prinds Frederik, den senere Kong Frederik den Tredie, det igjen ved Storm, hvorved hele Besætningen skal være bleven nedsablet. I den sidste svenske Krig blev Slottet atter besat først af de Svenske i August 1657 under Oberstlieutenant Georg Lübecker, derpaa af vore Allierede, som ovenfor omtalt i Byens Beskrivelse, og denne Gang saa ilde medhandlet, at man ikke siden tænkte paa at istandsætte det, men Fæstningsværkerne bleve aldeles sløifede. Slottet henstod nu i sin ødelagte Tilstand som Ruin indtil Aarhundredets Slutning. Aaret 1692 foretoges en Taxationsforretning over Slotsruinerne, hvilket vidner om, at disse dengang endnu ikke vare aldeles forsvundne. Nu er kun den græsbevoxede Voldplads med de den omgivende Grave tilbage som

Minde om det engang saa stolte Slot. Medens de historiske Begivenheder, som ere knyttede til Stedet, idetmindste for en stor Deel have undgaaet Forglemmelsen, veed man saa lidet med Vished om selve Slotsbygningen og dens Historie, at der ikke med Bestemthed kan afgjøres, om Slottet har udgjort fire Fløie, hvilket i Almindelighed antages, eller kun een.

Af Lehnsmændene paa Riberhuus i det 16de og 17de Aarhundrede ville vi her nævne: Predbjørn Podebusk (1499 til 1537), den berømte Feltherre Johan Rantzau (1537 til 1539), Valdemar Parsberg til Jernet, nu Grevskabet Frijsenborg (1594 til 1597), Rigsadmiralen Albert Skeel til Fusingø (1601 † 1639), Gregers Krabbe til Torstedlund (1639 til 1651) og den berømte Jurist Otto Krag til Valdby (1655 til 1658)*).

Ribe Domkirke.

Ribe Domkirke kaldes ligesom Viborg Domkirke, med hvilken den har Lighed i flere Henseender, vor Frue eller St. Marie Kirke. Den er opført samtidig med Kirken i Viborg under Kong Niels's Regjering af Ribe Bisp Thurø. Aaret 1117 nævnes som det Aar, da der begyndtes paa Kirkens Bygning, men naar den er fuldendt, vides ikke; den søndre og nordre Hvælving skulle først være blevne fuldendte 1199. Allerede 20 Aar efter denne mærkværdige Kirkebygnings Begyndelse aabnedes den for at modtage et Kongeliig, nemlig Erik Emuns, der 1137 var bleven dræbt af Sorteplov paa Hviddinge-Thing i Nærheden af Ribe; og i det næste Aarhundrede fik de jordiske Levninger af Christopher den Første deres

*) Efter Traps Beskrivelse af Danmark og Historiske Efterretninger om Riberhuus af Professor Thorup.

Hvileplads i Midten af Choret. Af de mange Ildsvaader, som fandt Sted i Ribe i Middelalderen, rammedes ogsaa Domkirken flere Gange. Saaledes fortæller Hvitfeldt, at den afbrændte baade ved Byens Brand 1176, efter hvilken den blev rigt udstyret med Guld- og Sølvprydelser af Biskop Homerus eller Orm, henimod Slutningen af samme Aarhundrede og ved en følgende Brand 1242. Julenat 1283, efter den første Messe, nedstyrtede det store Taarn, ødelagde meget af Kirken og dræbte mange Mennesker. I denne Periode skildres i det Hele Kirkens Tilstand som maadelig. I Aaret 1402 led Kirken atter meget i den Ildebrand, som da igjen lagde en Deel af Byen i Aske, især den østlige Side; den store Brand 1580 berørte den derimod ikke, men beskadigede Byens anden Kirke meget. Aar 1594 styrtede Overdelen af det store Taarn ned og sønderslog blandt Andet Stormklokken; det blev det næste Aar restaureret, hvorved det fik den Form, som det nu har, men mistede 39 Alen af sin Høide. Reformationens Indførelse gjorde ved Overgangen fra Katholicismen til Protestantismen flere Forandringer i Kirken nødvendige. En Muur, der adskilte Choret fra den øvrige Kirke, blev nedrevet, og de talrige Altere (20 til 30) bleve bortskaffede; ligeledes nedbrødes nogle af de mange Kapeller og Udbygninger.

Foruden de ovennævnte to Konger bleve i de katholske Tider flere af Stiftets Biskopper begravne i Domkirken, men foruden enkelte simple Ligstene er kun et betydeligere Gravmonument, siden Kirkens sidste Restauration, bevaret fra Tiden før Reformationen, nemlig over den næstsidste katholske Biskop Jens Munck, som døde 1539.

Domkirken ligger omtrent midt i Byen. Paa sin sydlige Side havde den tidligere en stor „Omgang" („ambitus", Korsgang), hvis østlige og vestlige Fløie

sluttede sig til Kirkens tvende sydlige Indgange. Den stod endnu fuldstændig i forrige Aarhundrede; af dens vestlige Fløi staaer endnu et lille Stykke, men afsondret fra Kirken, da den Deel deraf, der sluttede sig nærmest til denne, er bleven nedbrudt ved Domkirkens sidste Restauration. Den tidligere deraf indesluttede Begravelsesplads benævnes endnu som forhen „Lindegaarden" efter et stort, gammelt Lindetræ. Ogsaa paa de andre Sider var Kirken tidligere omgiven af Kirkegaarde, men nu er hele Terrainet rundt omkring den sat i Forbindelse med det gamle Torv og brolagt, og benyttes som Markeds- og Torvplads.

Domkirkens Længde er 102½ Alen, hvoraf 33½ Alen komme paa Choret, Breden 55¾ Alen, Høiden under den store Kuppel omtrent 35 Alen. Den har saaledes en usædvanlig Brede i Forhold til Længden, hvilket har sin Grund i den Eiendommelighed ved denne Kirke, at der paa hver Side af det 18 Alen brede Hovedskib er to Sideskibe. Den oprindelige Kirkebygning bestaaer af Choret, Midtskibet, de to nærmeste Sideskibe og Levningerne af det sydvestlige lille Taarn; over Choret paa den østre Side er den prydet med et Spiir. Denne Deel af Kirken bærer, uagtet de gjentagne Restaurationer efter de ovenfor omtalte Ildebrande, i det Væsenlige Præg af den Tidsalder, hvori den opførtes; den er nemlig bygget i Rundbuestiil (den romanske, byzantiske eller forgothiske Stiil), og har en mærkelig Lighed, endog i Enkeltheder, med den Stiil, hvori flere Kirker i Rhinegnen ere byggede, ligesom ogsaa, som tidligere omtalt, med Domkirken i Viborg. Hovedmaterialet, hvoraf denne Deel af Kirken er opført, er en porøs, graalig Steenart, kaldet Tras eller Tufsteen, hvilken Steen findes i Mængde ved Rhinen, saa at Rhinegnen og ikke, som Sagnet beretter, England har leveret Hoved-

materialet til Kirken, hvilket bekræftes ved den betydelige Skibsfart, som tidlig fandt Sted imellem Ribe og Holland, ligesom vi formodentlig ogsaa skylde samme Egn Kirkens Bygmester. Ved Siden af den nævnte Steenart fremtræder tillige i denne ældste Deel af Bygningen den smukke, fiintkornede Sandsteen, der rimeligviis er kommen hertil ad samme Kant, om just ikke fra samme Egn; efter Professor Hoyens Mening er det Bremer Sandsteen. En eneste stor, udrundet Kuppel, som beundres af alle Fremmede formedelst dens Dristighed og Skjønhed, og som er eiendommelig for denne Kirke, dækker det skjønne Chor. Udvendig er Chorrundingen prydet med en Mængde større og mindre Granitsøiler, anbragte tildeels i Nischer og med Afvexling i Ornamenterne. Nederdelen af denne Rundbygning bestaaer i en bred Fod af Granit, særdeles smukt sammenføiet og af smagfuld Struktur, som nu sees til en Høide af 2½ Alen over Jorden, men oprindeligen har været over 5 Alen høi; thi Grunden omkring hele Kirken er i Tidens Løb forhøiet saaledes, at den nu skjuler dens nederste Halvdeel, hvilken Forhøining vel tildeels er skeet tilfældig i den Tid, da Pladsen om Kirken benyttedes som Kirkegaard, men vel ogsaa for en stor Deel er foretagen med Forsæt for at hindre eller dog formindske de hyppig indtræffende Vandfloders ødelæggende Indvirkning paa Bygningen. Kirken er tydelig opført i Form af et langagtigt Kors; men Korsformen er nu ikke fremtrædende i Underdelen af Kirkens Ydre; thi den senere Tilbygning af de yderste Sideskibe har ikke alene udfyldt Korset, men gaaer endog uden for det. Det store Taarn paa Kirkens nordvestlige Side, hvis mægtige Masse ved Beskuelsen af det Ydre først drager Opmærksomheden paa sig, er aabenbart fra en sildigere Tid end Kirken. Det er uvist, om det hele Taarn, som det nu

staaer, er opført fra Grunden af efter Nedstyrtningen 1283, eller om det da kun var Overdelen, der nedfaldt, saa at det gamle blot er blevet restaureret. Taarnet er opført af Muursteen og har nu en Høide af 77½ Alen, men har fordum været meget høiere og prydet med et stort og prægtigt Spiir, som gav det en Høide af 193, ja, der siges endog 204 Alen. Spiret formenes at være nedstyrtet 1378, hvorefter Taarnet fik et Skraatag med 4 Gavle, der endte i 4 Spidser, hver prydet med en lille Fløi. Aar 1594 nedfaldt, som alt anført, dette Tag med en Deel af Muurværket, hvorefter Taarnet blev fladt oventil, tækket med Bly og omgivet med et Rækværk af Steenpiller, saaledes som det er endnu; kun ere nogle Træpiller komne istedetfor nogle Steenpiller, som de Svenske i Aaret 1644 nedskjøde fra Slottet, da Grev Rantzau beskjød det med Kanoner fra Taarnet. De to yderste Sideskibe ere langt yngre end den øvrige Bygning og maaskee først opførte efter Kirkens sidste Brand 1402. De ere byggede af Muursteen i den gothiske eller Spidsbuestilen, altsaa baade i en ganske anden Stiil og af et andet Materiale end Hovedbygningen. Kirkens 5 Skibe ere adskilte ved 4 Rader Piller, af hvilke især Hovedskibets fængsle Beskuerens Opmærksomhed. De ere opførte deels af Granit, deels af den ovennævnte fiinkornede Sandsteen, udmærket smukt og nøiagtigt sammenføiede med smagfulde Baand foroven. To af Pillerne have ind mod Hovedskibet gamle Malerier, anbragte paa Stenene selv, den ene Jomfru Maria med Barnet, den anden Apostlene Andreas og Bartholomæus. Hovedskibet er paa begge Sider indfattet af Gallerier over begge Sideskibe. Disse ere smykkede med Halvpiller og Søiler, hvilke ere prydede med udmærket smukke, bestandigt varierende Kapitæler, og alle af Granit eller Sandsteen.

Da **Domkirkens** sydvestlige Indgang tilmuredes ved den sidste **Restauration**, har den nu kun tre Indgange tilbage. **Af disse** er især Portalet i det sydlige Kors, den saakaldte „**Kathoveddør**“ *), meget mærkelig ved sine to **Søilepar**, hvoraf det ene hviler paa Løvefigurer, og især ved de **interessante** gamle Reliefer foroven, fremstillende Nedtagelsen af Korset og det himmelske Jerusalem. Ogsaa det vestlige Søileparti er meget rigt og smagfuldt.

Domkirken havde i den katholske Tid mange Kapeller, hvoraf de fleste ere nedbrudte eller nedlagte; saaledes St. Lucii Kapel under det store Taarn, og lige overfor dette St. Nicolai Kapel eller det saakaldte Blykammer (nedbrudt); St. Barbaræ Kapel, senere Lectorium, paa Kirkens østlige Side syd for Chorrundingen (nedbrudt); Kapellet Betlehem, senere den skeelske Begravelse, under hvilket den bekjendte Albert Skeel til Fusingø, der var Rigsadmiral 1616—23 og døde som Lehnsmand paa Riberhuus 1639, forhen var begraven med sin Frue, Birgitte Friis, og hvor der fandtes et prægtigt Epitaphium over dem, hvilket nu, med Undtagelse af Indskrifttavlerne af sort Marmor, er henflyttet i St. Lucii Kapel under Taarnet, o. fl. Af berømte Mænd, der, foruden de allerede nævnte, have fundet deres Hvilested i Domkirken, maae mærkes: Den danske Reformator og anden evangeliske Biskop i Ribe, Hans Tausen (død 1651), den berømte Anders Sørensen Vedel (død 1616), samt de fleste af Tausens Eftermænd paa Bispestolen.

I forrige Aarhundrede undergik Domkirken to Reparationer, den første i Aarene 1738—43, hvilken kostede omtrent 20,000 Rdl., som tilveiebragtes ved en

---

*) Navnet er kommet af et derpaa anbragt gammelt Løvehoved af Metal, hvilket man har antaget for Hovedet af en Kat, og hvortil en *fabelagtig* Fortælling om en Deel af Domkirkens Opførelse er bleven knyttet.

almindelig Collect i Danmark og Norge, samt Afgift af alle Kirker i Danmark, af Præsterne i Ribe Stift og Byens Indvaanere. I Aaret 1770 blev Orgelet flyttet hen til den besynderlige Plads, som det har havt lige til Kirkens nyeste Restauration, nemlig over Chordøren, saa at det kom til at danne et Skillerum mellem Choret og den øvrige Kirke. Da især Kirkens Ydre var meget forfaldent henimod Slutningen af Aarhundredet, maatte der foretages en ny Restauration i Aarene 1790—93; ved denne blev det mindre Taarn nedbrudt — hvilket kostede megen Møie paa Grund af Murenes Fasthed — tilligemed det saakaldte Blykammer; ligeledes det gamle Kapitelhuus paa Kirkens østre Side, Nord for Chorrundingen, og Vestibulen, der i en skjæv Vinkel stødte til Kirkens nordre Korsfløi; den søndre Korsfløi blev indrettet til Kapitel (Landemodesal); Kirkens Gulv blev jevnet efter Vaterpas, de fleste Ligstene flyttedes hen i den midterste Gang. Men derved kom Ligstenene ikke til at ligge over de Personer, hvorpaa Inscriptionen lød.

Endelig foretoges Domkirkens sidste betydelige Restauration i Aarene 1843—45, efterat Opfordringen til at komme dette ærværdige Oltidsmonument til Hjælp i dets brøstfældige Tilstand var udgaaet over hele Landet. Denne Restauration, der kostede 20,000 Rdl., hvoraf de 13,000 Rdl. indkom ved den nævnte Collect, medens de 7,000 Rdl. tilskjødes af Statskassen, og som i det Hele taget udførtes med Smag og Duelighed af Architekt N. L. Nebelong, var først, som antydet, en høist nødvendig Reparation; dernæst gik den ud paa, saavidt muligt, at bringe de oprindelige Former og Materialier frem. Orgelet flyttedes fra sin upassende Plads mellem Choret og Skibet til Kirkens venstre Ende; Prædikestolen fra den midterste Pille paa den nordre Side til den modstaaende søndre; et forgyldt Trækors kom istedetfor

den gamle Altertavle; alle Epitaphier borttoges fra Midtskibet, saa at der nu kun findes et Oliemaleri paa den Pille, hvor før Prædikestolen var, nemlig Christus paa Korset af Rørbye. I det yderste sydlige Sideskib findes Hans Tausens Portrait samt Portraiter af flere Biskopper; Tausens Liigsteen er opsat i Muren sammesteds. I det yderste nordlige Sideskib findes endeel Epitaphier samt et Basrelief, Barnemordet i Bethlehem, af afdøde Billedhugger Ussing, og en Copi (Oliemaleri) af en Madonna af Raphael.*)

Foruden Domkirken eier Ribe endnu en Kirke, St. Catharinæ Kirke. Den har en Længde af 88 Alen og en Brede af 34 Alen over søndre Sideskib og var før Reformationen Klosterkirke for Dominikanerklosteret, hvormed Kirken var sammenbygget, ligesom den for Tiden er den fjerde Fløi af Ribe Hospitalsbygning. Efter Reformationen blev Kirken udlagt til Sognekirke, da den ei alene var en stor og god Bygning, men næst Domkirken den største af Byens øvrige Kirker og rummelig nok for den ene af de tvende Menigheder, hvori Byen paa den Tid blev deelt. Catharinæ Kirke har forhen havt Hvælvinger, men de midterste store Hvælvinger bleve knuste af Kirkens Overdeel, som brændte i den store Ildebrand 1580. Først i Aaret 1617 fik Kirken et Taarn, der var 52 Alen høit. Grunden var imidlertid for svag til at bære det, og efter faa Aars Forløb maatte man nedtage omtrent det Halve af det. Paa det tiloversblevne Stykke opsatte man senere et Spiir, men da man antog, at Grunden heller ikke kunde bære det, blev det igjen nedtaget og Taarnet bedækket med et Skraatag. Men heller ikke denne Forandring blev vedvarende,

*) Størstedelen efter Traps Beskrivelse af Danmark.

og Taarnet er nu under eet Tag med Kirken. I Aarene 1837—1838 foretoges en omfattende Reparation af Kirkens Indre.

Hospitalet. Denne Bygning er, som ovenfor nævnet, Sortebrødrenes gamle Klostergaard, der endnu forefindes med den alle 4 Sider omgivende (nu dog tilmurede) Munkegang, hvoraf den ene Side som et Halvtag støder umiddelbart op til St. Catharinæ Kirke. Det indesluttede Gaardsrum er kun omtrent 600 □ Alen og overskygges næsten ganske af et gammelt Lindetræ. Paa Façaden af Bygningen findes en indmuret Steen med følgende Indskrift:

„Ved fromme Christnes Gaver blev dette Huus i Aaret 1232 bygget til Bolig for Munke, hvis Celler aabnedes for Lidende, Trængende og Sindssvage i Aaret 1543. I Tidens Løb har Stiftelsen under Forsynets Varetægt opfyldt denne sin veldædige Bestemmelse, medens dens Bønder, Aar 1793, gik over fra Fæste til Eiendom. En ny og forbedret Indretning, som Stiftelsen ved egne Midler erholdt i Aarene 1825, 1826 og 1827, har skjænket dens Beboere smukkere, beqvemmere og sundere Vaaninger."

Cathedralskolen er meget gammel, men den nuværende Bygning er fra 1856. Da Biskop Elias stiftede Domkapitlet 1145, overdrog han Skolens Bestyrelse til dette, og en Snees Aar efter omtales en Kannik, der tillige var Skolemester. Aar 1278 have 100 fattige Skolebørn af Ribe Stift kunnet faaet fri Underviisning i den. Kort før Reformationen havde den 700 Disciple, og i Slutningen af det 16de Aarhundrede over 300, der fik offentlig Understøttelse. I 1856 opførtes, som ovenfor bemærket, den nye Skolebygning.

Raadhuset er en smuk gothisk Bygning i 2 Etager. Den nævnes alt i det 15de Aarhundrede under

Navnet „Klyborg". Senere kom den til at tilhøre den ansete Familie Klyne og kaldes fra nu af Klyneborg. Den er opført i det 15de Aarhundrede; Aar 1709 blev den kjøbt og indviet til Raadhuus. Her gjemmes Stadens interessante Archiv, et smukt Exemplar af Ribe-Ret, samt nogle eiendommelige Oldsager, saasom et Sværd, Hans Jessen Søhane 1583 erobrede fra en Sørøver, det saakaldte Raadmandsstob, der af 6 Mand skal udtømmes, og hvorpaa findes følgende Indskrift:

„At elske Retfærdighed i Dom,
Ok rette vere from:
Ok reen mod sin Neste,
Holde Gud til Ven, er Raadmand then besthe. 1564.

Bisperesidentsen, Blaagaard, kaldtes fordum Taarnborg af de mange Taarne og Spiir, som høre til Bygningen. Hovedbygningen, i to Etager af Grundmuur, gaaer maaskee tilbage til det 16de Aarhundrede. Ole Munck, som skulde have været Biskop efter sin Farbroder Iver Munck, hvis Reformationen ikke havde været, eiede og beboede denne Gaard. Efter ham tilfaldt den ved Arv hans Svigersøn, Baron Reinskat, som siden solgte den til Mag. Hans Langesen, ved hvem den kom til de Vedelers Familie, nemlig først til Mag. Anders Vedel og dernæst til hans Søn Mag. Søren Andersen Vedel, fra ham til Dr. Ludvig Pouch, efter hvis Enke Gaarden blev kjøbt til en Bisperesidents. Dr. Pouch havde ladet den reparere og belægge med blaae hollandske Tagsteen, hvoraf den fik Navnet Blaagaard. Aar 1792 var endnu et af Taarnene tilbage, men dette er forlængst nedrevet.

Porsborg, en anseelig 2 Etages Steenbygning, der ligger paa Torvets sydlige Side, blev opført i Slut-

ningen af det 16de Aarhundrede istedetfor det ældre Pedersborg af den rige Borger og Raadmand Peder Baggesen, som dog byggede sig til Armod paa den, hvorfor den blev solgt til Sognepræsten ved Domkirken, Magister Mads Pors, af hvem den har sit Navn. Endnu lyder det gamle Ord om den:

„Porsborg hiin røde
Lagde Peder Baggesens Guld øde."

Sagn henhørende til Ribe*).

1.

Da Kannikerne i Ribe engang i den katholske Tid skulde udvælge en Biskop, kunde de ikke enes om Valget og udnævnte derfor en gammel Præst ved Navn Hr. Peder i Raa-Ager ved Ribe til at sige dem som ærlig Dannemand, hvo der skulde være Bisp, og han svarede: „Eftersom I gode Herrer ville, at jeg fattige Mand skal sige Dommen af, hvo der skal være Bisp, da skal Hr. Peder i Raa-Ager være Biskop i Ribe, thi jeg har altid hørt, at hvo som har Korset, korser sig selv først!" Og ved denne List blev han Biskop i Ribe.

2.

Engang kom en Skipper i stor Havsnød og gjorde det Løfte, at saafremt han maatte blive frelst, da vilde han bygge Ribe By en Kirke. Og strax lagde Stormen sig, saa han frelst og uden Fare kunde seile ind til Byen, og der ihukom han sit fromme Løfte.

3.

I Ribe Domkirke er en Dør, kaldet „Kathoved-

*) Efter Thiele.

Dør", hvilket Navn minder om et gammelt Sagn, at nemlig engang en fattig Skipper fra Ribe skal være kommen til en Ø, hvis Indbyggere vare haardt plagede af en overvættes Mængde Muus. Til god Lykke havde han en Kat indenborde, hvilken han tog med sig iland, og forjog saaledes en Deel af Musene. Denne Kat solgte han til Øboerne, og da han fik den rigeligt betalt med Guld, seilede han skyndeligst hjem og hentede flere Katte og blev inden føie Tid saa riig ved dette Kjøbmandskab, at han for sin Levetid ikke trængte til mere. Da hans Tid kom, at han skulde døe, besluttede han at skjænke sine Rigdomme til Opbyggelse af en Kirke i Ribe, og til Minde om denne hans Veldædighed skal der endnu i samme Kirke findes et Billede, forestillende en Kat og fire Muus.

4.

I Ribe Kirke skal der endvidere være et Crucifix, hvilket ikke tør flyttes af Stedet, og siges der, at da engang en vis Johan Svanning havde ladet det nedtage, kom der et Gjenfærd for ham i Søvne, som truede ham med svære Ulykker, saafremt han ikke igjen hængte det paa Stedet. En anden Gang havde nogle kaade Skoledisciple afskaaret Neglene paa samme Billede, men det hævnedes snart paa dem, idet de alle mistede deres egne Negle.

Aarhus.

Byens Navn skreves i gamle Dage Aros og Arus, længere hen i Tiden Aars (Aarhss, Aarss), og udledes af Ar (Aa) og As (ostium, Munding), hvilket stemmer med dens Beliggenhed*). Aarhus er en af Danmarks

*) Navnet bør derfor skrives Aarhus, ikke Aarhuus efter den urigtige Forklaring af Aarer og Huus.

ældste Stæder og den tredie By her i Landet, hvor en christen Kirke blev bygget allerede under Gorm den Gamles Regjering ved den hamborgske Erkebiskop Unnis Bestræbelser, ligesom ogsaa de første danske Bispedømmer stiftedes i Slesvig, Ribe og Aarhus i Aaret 948. Senere styredes vel hele Nørre-Jyllands kirkelige Anliggender af Biskoppen i Ribe; men da Svend Estridsen omtrent 1065 grundede den Stiftsinddeling i Danmark, som siden i det Væsentlige har bestaaet, blev Aarhus atter et eget Stift. Efter Hvitfeldts Beretning skal Aarhus ikke oprindelig have ligget paa samme Sted som nu, men omtrent ¾ Miil nordligere inde i Landet ved Lisbjerg, og først i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede under Kong Erik Eiegod være bleven opbygget paa det nuværende, for Handel og Skibsfart beqvemmere Sted. Herimod strider dog Adskilligt, først Byens Navn; dernæst omtales et Søslag ved Aarhus den 18de December 1043, som Magnus den Gode vandt over Svend Estridsen; og endelig findes hos Adam af Bremen, der skrev omtrent 1070, Intet, som tyder herpaa; tvertimod omtaler denne Forfatter gjentagne Gange Aarhus som en Søstad, hvorfra der var Overfart til Sjælland, Fyen og Skaane. Under den fortsatte Krig imellem Svend Estridsen og Magnus den Godes Efterfølger paa Norges Throne, Harald Haarderaade skal Aarhus være bleven plyndret og opbrændt; og i Begyndelsen af Valdemar den Stores Regjering (Suhm antager i Aaret 1159) blev Byen udplyndret af de vendiske Sørøvere. Under samme Konge levede den hellige Niels, en uægte Søn af den i Roeskilde myrdede Konge Knud Magnussen, i Aarhus og døde her 1180. Forøvrigt frembyder denne Byes Historie, trods dens Ælde, ikke meget Mærkeligt. Aarhus's ældste Privilegier ere af 2den Juli 1441, udstedte af Christopher af Bayern.

Af Ulykker, som have hjemsøgt Aarhus, nævnes Ildebrande i Aarene 1472, 1541 og 1556, samt Pesten 1578, som efter Dansk Atlas bortrev 2250 af Byens Befolkning, ligesom Aarhus ogsaa 1853 var en af de Stæder, der hjemsøgtes af Choleraen. Under de 3 fjendtlige Invasioner i Jylland i det 17de Aarhundrede holdtes ogsaa Aarhus besat af Fjenden, nemlig 1627 til 1629 af de Keiserlige under Scharffenberg, hvilke efterlode en Skandse tæt udenfor Byen paa dens sydlige Side, som endnu bærer Wallensteins Navn, 1644 af de Svenske og 1657 og 1658 atter af de Svenske under Grev Königsmark, efter hvis Bortgang de for deres Tøilesløshed bekjendte Polakker, der vare komne herind i Landet som Venner, her som overalt huserede værre end Fjenderne. Under sidstnævnte svenske Krig blev Aarhus ogsaa i Sommeren 1659 beskudt og brandskattet af en svensk Eskadre. I den første slesvigske Krig rykkede preussiske Husarer den 31te Mai 1849 frem til Aarhus, hvor de Nord for Byen bleve saaledes medtagne af de danske Dragoner, at de maatte flygte, efter at flere vare nedhuggede og faugne (iblandt de Sidste en Prinds af Salm-Salm); først 3 Uger senere, den 21de Juni, blev Byen besat af Preusserne, som forblev her indtil den 24de Juli, men iagttoge streng Mandstugt og i det Hele stode i venligt Forhold til Befolkningen. Under Krigen 1864 holdtes Byen atter, ligesom hele Halvøen, besat af fjendtlige Tropper.

Skjøndt Historien Intet beretter derom, antager man dog ifølge et Par kongelige Gavebreve fra 1512 og 1513, at Byen i ældre Tider har været befæstet.

Klostre og Kirker.

Om disse, af hvilke Aarhus har havt flere, veed man kun meget Lidet. De vare:

Et Dominikaner- eller Sortebrødrekloster, stiftet omtrent 1227 og saaledes et af de ældste Klostre af denne Orden her i Landet, efter Reformationen omdannet til et Hospital 1552 (Klosterkirken, Vor Frue Kirke, er endnu den ene af Byens Sognekirker).

Et Cartheuserkloster, hvis Bygning idetmindste tildeels efter Reformationen er bleven anvendt til Latinskolen (St. Nicolai Kloster er identisk med et af disse to Klostre, men uvist hvilket).

Vor Frue Kloster paa Brobjerg, den nuværende Frederiksgade, eller Marianerklostret, og et Helligaands-Huus. — St. Jørgens Gaard udenfor Byen og St. Karens Gaard, to Hospitaler, vare ikke egentlige Klostre, skjøndt førstnævnte ofte kaldes saaledes.

Af Kirker havde Aarhuus foruden de to nuværende Sognekirker, Domkirken og Vor Frue- eller Sortebrødre - Klosterkirken, samt de andre Klosterkirker: den gamle St. Olai Kirke, en Trækirke, som skal være bygget omtrent 1102 paa en Høi ved Stranden til Ære for den norske Konge Oluf den Hellige, og hvor den ovennævnte hellige Niels først var begraven. Da denne Kirke faldt sammen af Ælde 1548, blev Menigheden lagt til Domkirken; i 1637 lode to Privatmænd istedetfor den gamle Kirke opbygge et Kapel, hvor der blev holdt Liigprædikener indtil Midten af det forrige Aarhundrede. Paa den endnu existererede St. Olai Kirkegaard findes blandt flere Liigstene ogsaa en over denne Helgen, nedlagt Aar 1797, og ved Siden deraf et stort Granit - Kors til hans Ihukommelse, som Paaskriften viser, opreist Aar 1847 af Aarhus By istedetfor det ældre Mindesmærke.

Af de katholske Biskopper fortjene at nævnes Stifteren af Om-Kloster, Biskop Svend, død 1191, hans Eftermand, Absalons Slægtning Peder Vagnsen, Dom-

kirkens Grundlægger, død 1204, og Kirkens Restaurator Jens Iversen Lange, død 1482, samt den sidste katholske Biskop Ove Bilde, som stod i stor Anseelse hos Christian den Tredie og efter Reformationen blev forlehnet med Skovkloster, hvor han døde 1555.

I det ovennævnte Helligaands-Kloster er en af de ældste Bøger her i Landet, nemlig St. Jørgens Historie paa Latin, trykt i Aaret 1498; denne Helgen nævnes i Titlen som Patron for Marianerklosterets Kirke paa Brobjerg.

Domkirken ville vi beskrive særskilt og omtale derfor først:

Vor Frue Kirke eller den gamle Sortebrødre-Klosterkirke, beliggende Vest for Domkirken. Den udgjør den søndre Fløi af det nævnte Kloster og er tilligemed Domkirken de eneste Levninger i Aarhus fra den katholske Tid. Dette Kloster danner et sjeldent architektonisk Monument her i Landet, idet dets oprindelige Plan i sin Heelhed er bleven bevaret. Man seer saaledes den fiirsidede Klostergaard samt fire Hvælvinger af Korsgangen og en Mængde Spor af øvrige Hvælvinger, som hørte til denne. I den vestre Fløi finder man endog en hvælvet Hal (Klosterets Refectorium) med to interessante Granitsøiler fuldstændigt bevarede. Hele Kirkebygningen er opført i Spidsbuestiil (efter Danske Atlas omtrent 1280), af middelmaadig Størrelse, med 5 Hvælvinger og en Tilbygning paa den søndre Side. Choret er høist eiendommeligt, baade derved, at det er fiirkantet uden Afslutning, og paa Grund af dets slanke, i 3 Rum afdeelte Vinduer. Tilbygningen, der ifølge et lokalt Sagn angives at være bygget efter Reformationen, frembyder ikke en saadan Slankhed som Choret i Vinduerne, men udmærker sig ved tre eiendommelige og store Trappegavle. Taarnet, som i Mod-

sætning til det Sædvanlige er bygget i Kirkens østre Ende, er usædvanligt smalt og har et høit Spiir, som forøvrigt senere er tilbygget. Ved Reformationen blev Frue Kirke skjænket Byen til Sognekirke og Klosteret selv til Hospital. I Choret findes et herligt Epitaphium over en Borgermester Hans Pedersen, død 1650. I Skibet findes en Ligsteen over den bekjendte Admirallieutenant Grev Frederik Danneskjold-Samsø, død 1770, som ligger begraven under samme, med Aarstal 1773. Flere Epitaphier og Gravstene findes endvidere i denne Kirke.

Latinskolen (Cathedralskolen), som har sin Oprindelse fra den katholske Tid, havde i Aarene 1491 til 1526 den berømte Skolemand Dr. Morten Borup, som selv var udgaaet fra denne Skole, til Rector; den mærkeligste af hans Disciple var Reformatoren Hans Tausen. I Aaret 1762 maatte den ældste Skolebygning formedelst Brøstfældighed nedbrydes; den derefter opførte Bygning, som blev indviet 1766 af den berømte Rector Ole Worm, er den samme, som endnu staaer, men paa Grund af Skolens Udvidelse ombygget og forøget med en Etage i Aarene 1847—1849; den har ved denne Ombygning faaet sit nuværende Ydre og sin hensigtsmæssige Indretning, hvori den neppe overgaaes af nogen anden Skolebygning i Landet. Frontespicen er prydet med Frederik den Syvendes Navnetræk, omgivet af passende Emblemer; nedenunder er anbragt følgende Indskrift, tagen efter den romerske Digter Ovid:

„Nil non mortale tenemus pectoris exceptis ingeniique bonis.“

Paa Dansk:

„Dødeligt (eller forgængeligt) er Alt, hvad vi eie, undtagen Hjertets og Aandens Fortrin.“

Over Døren staaer Aarstallet 1848, i hvilket Aars Foraar den fornyede Bygning blev taget i Brug.

Hospitalet. Allerede i den katholske Tid havde Aarhus en betydelig Stiftelse af denne Art under Navn af St. Karens Hospital eller St. Catharinæ Gaard. Efter Reformationen, Aar 1552, bestemtes det, som Tilfældet gjerne var i de større Stæder med en eller anden Klosterbygning, at Sortebrødrekloster skulde indrettes til et almindelig Hospital for „fattige, syge og saare Mennesker", ikke blot i Aarhus, men ogsaa for dem, som ere i Helliggeisthusene i Randers og Horsens, hvilke skulle flyttes hertil, samt de omliggende Herreder*).

Aarhus Domkirke.

Denne Kirke benævnes ogsaa St. Clemens Kirke efter Domkirkens Skytspatron, den hellige Clemens, der ifølge Traditionen var den tredie Bisskop i Rom efter Apostelen Peter og levede i Slutningen af det 1ste Aarhundrede. Under Keiser Trajan blev han dømt til Døden og med et Anker om Halsen kastet i Havet, men Liget tilligemed Ankeret — saaledes fortæller man — kom paa en vidunderlig Maade tilsyne, idet Havet veg tilbage, saa at det kunde blive begravet i et Kapel, der snart blev et almindeligt Valfartssted. Ankeret er derfor et Tegn, som overalt i Aarhus Domkirke træder os imøde, ligesom det ogsaa er afbildet udenpaa Taarnet.

I Henseende til Størrelse indtager Domkirken den første Plads blandt alle Danmarks Kirker. Dens udvendige Længde er saaledes 148 Alen, saa at den overgaaer ikke saa lidet Roeskilde Domkirke, som dog er betyde-

*) Beskrivelsen af Byen, Vor Frue Kirke, Cathedralskolen og Hospitalet er tagen af Traps Danmarks Beskrivelse.

ligt længere end Landets andre Stiftskirker, hvorimod den i Henseende til Breden (indvendig 37 Alen) og Høiden (indvendig 36 Alen) overgaaes saavel af Roeskilde som af Ribe Domkirke. St. Clemens Kirke har derfor ogsaa af alle danske Kirker det slankeste Skib.

Skjøndt Aarhus allerede i Midten af det 10de Aarhundrede var et Bispesæde, og et af de ældste i Danmark, er dens Domkirke dog endeel yngre end Landets øvrige Domkirker, thi den var lige til Begyndelsen af det 13de Aarhundrede af Træ. Først da Kongesønnen, den fromme Niels, der døde 1180, havde kastet en Helgenglands over Byen, hvor Andægtige fra den Tid strømmede til hans Grav med rige Gaver, og en nær Slægtning af Erkebiskop Peter Vagnsen henimod Slutningen af samme Aarhundrede havde besteget Bispestolen, tænktes der paa at lade Trækirken blive afløst af en anseelig Steenbygning. Bidrag hertil indkom ved, at Pave Coelestin den Tredie 1197 forkyndte Aflad til Enhver, der ydede Bidrag til Domkirkens Opførelse, og blev da Aar 1201 Grunden til denne lagt af Peder Vagnsen, som ogsaa skjænkede den nye Kirke betydelige Gaver, men oplevede ikke engang at see Arbeidet begyndt, da han døde den 11te April 1204. Hans Grav, som tidligere antoges at være i Sorø Kirke, blev 1830 opdaget under en muret Forhøining i Nærheden af Alteret i den af ham grundlagte Domkirke, og af den paa Kistelaaget liggende Blyplade kom man til Kundskab om denne Biskops Dødstid, som forhen var ubekjendt. Kun langsomt skred Opførelsen af Domkirken frem, men 1312 var den saa vidt færdig, at den kunde benyttes til Gudstjeneste. Dog har først i Slutningen af det 14de og i det 15de Aarhundrede, især under Biskop Jens Iversen Lange, der beklædte Bispestolen fra 1449 til 1482, Kirken efterhaanden faaet sin nuværende Udstrækning og Skikkelse, saa at dens Op-

førelse — rigtignok med betydelige Afbrydelser — kan siges at have medtaget et Tidsrum af ikke mindre end omtrent 280 Aar. Bygningen gjør derfor ogsaa i architektonisk Henseende Indtrykket af noget Forvirret og Uovereensstemmende. Der har nemlig staaet en næsten fuldstændig Kirke i Rundbuestiil eller byzantinsk Stiil, hvad der kan sees af den store Mængde tilmurede Vinduer i denne Stiil, af et mærkeligt Galleri, som findes i den nordre Korsfløi, og af Sidekapellerne ved Korsfløiene.

Denne Kirke har i sin Heelhed havt megen Lighed med Sorø og Ringsted Kirker, idet den har været lav, og i Henseende til Ornamentering (Capitæler og Søiler) har den ganske lignet disse Kirker. Chorbygningen har uden Tvivl været afrundet, og det synes tillige efter de Spor, der ere synlige under det ene Sideskibs Tag, som om der ogsaa oprindelig har været et Taarn. Det voxende Hierarchies Magt blev dog ikke tilfredsstillet ved denne mindre og simple Kirke; Biskop Peder Jensen Lodehat begyndte derfor 1388 paa en Udvidelse af den oprindelige Plan, hvad der fortsattes af hans to Efterfølgere, Bo Magnussen og Jens Iversen Lange. Hovedskibet saavelsom Sideskibene bleve betydeligt forhøiede; Choret, der nu var for kort til at rumme den talrige Geistlighed, blev forlænget saaledes, at der kom to nye Piller til. Chorrundingen forandredes til en Trekant; paa Siderne af Choret reistes to smækkre Trappetaarne. Med Hensyn til Kirkens vestre Deel er der omtrent paa samme Tid ogsaa skeet betydelige Forandringer, idet det nuværende Taarn med sine to Sidekapeller er blevet føiet til og fuldendt af Jens Iversen Lange, hvad der tydeligt viser sig af hans Vaaben, 3 Roser, som tilligemed St. Clemens's Anker danner en smuk Decoration paa Taarnets Vestfaçade. Det, der gjør Domkirken interessant i architektonisk Henseende, er deels dens Længde, deels det

mærkværdige Chor, som indvendigt, paa Grund af sine slanke Vinduer og sine mægtige Piller, danner ligesom en prægtig hvælvet Hal, og som udvendigt har et høist eiendommeligt Udseende ved 4 charakteristiske Spidsgavle paa hver Side. Net mærkeligt er det desuden, at man, rimeligviis forat bryde den store Muurflade for Oiet, har indsat Granitqvadre, formodentlig af en ældre Graasteenskirke, mellem Chorets Muurværk; en særegen Decoration afgive desuden 3 mærkelige Ligstene, som ere indsatte i Chorets østlige Side, og som skrive sig fra den ældre christelige Middelalder.

Af Domkirkens Mærkeligheder maae anføres: den gamle Døbefont fra det 15de Aarhundrede, den skjønne Prædikestol, opsat 1588, og især den anseelige Altertavle, skjænket Kirken af ovennævnte Bisskop Jens Iversen Lange, hvis Navn tilligemed Aarstallet 1479 findes i en latinsk Indskrift ovenover samme. Naar Hovedtavlen staaer tillukket, forkynde de ydre Malerier Altertavlens Hovedindhold: I næsten legemsstore Figurer ere Pave Clemens og Johannes den Døber fremstillede, og nedenunder dem sees den hellige Anna (Jomfru Marias Moder), Christus-Barnet og den hellige Jomfru, til hvem Bisskoppen henvender sig i Bøn. Aabnes de ydre Fløie, seer man Christi Lidelse og Død, Begravelse og Opstandelse fremstillet i 8 Malerier, og naar de inderste Fløie aabnes, fremtræde i Legemsstørrelse, udskaarne af Træ og straalende af Guld og Farver, de udvendigt antydede Figurer: I Midten St. Anna, bærende paa Armen Christusbarnet, hvem den hosstaaende Maria rækker et Æble; tilvenstre St. Clemens i fuldt paveligt Ornat med Skibsankeret ved sin høire Side, og tilhøire Johannes den Døber; paa Fløidørene sees de 12 Apostle i mindre Størrelser, 6 paa hver, og flere endnu mindre Figurer (forskjellige Helgener). I Choret findes ogsaa,

ligesom i Viborg Domkirke, en stor fritstaaende, svvarmet Lysestage af Messing, en Efterligning af Guld-Lysestagen i Jerusalems Tempel, skjænket Kirken 1515 af den næstsidste katholske Bisskop Niels Clausen. Kirkens Hvælvinger hvile paa 20 svære murede Piller, 12 i Skibet og 8 i Choret.

Aarhus Domkirke har flere Kapeller, deels fra den katholske Tid, deels af nyere Oprindelse. Til de første høre de to Kapeller hver paa sin Side af Taarnet, af hvilke det nordre eller det nuværende rodsteen-constantinske Gravkapel, er bygget i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede af Bisskop Bo Magnussen, som tilligemed sin Eftermand Ulrik Stygge ligger begraven her. I Slutningen af det 17de Aarhundrede blev det solgt til Baron Constantin Marselis til Marselisborg (død 1699), hvorpaa Gulvet blev belagt med herlige hvide Marmorfliser og et kostbart Marmor-Epitaphium, det prægtigste i Kirken, forfærdiget af den berømte italienske Kunstner Thomas Quilinus i den Tids barokke Stiil, men med denne Kunstners eiendommelige Fiinhed i Udførelsen af Detaillen; det forestiller Baronesse Sophie Elisabeth Carisius med hendes første Mand, nysnævnte Baron Constantin Marselis, paa hendes høire og hendes anden Mand, Baron Rodsteen, paa venstre Side (Mændene i romersk Imperatordragt), hvilke ligge begravne i Kapellet tilligemed Flere af Familien. Kapellet paa Taarnets søndre Side, i den katholske Tid vor Frue Kapel, er bygget i den sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede af ovennævnte Bisskop Jens Iversen Lange, som bidrog saa meget til Domkirkens Udvidelse og Forskjønnelse, og som ligger begraven her under en Ligsteen midt i Gulvet; det er Kirkens største Kapel og kaldes nu Synodalkapellet eller Landemodssalen af de geistlige Møder, som her holdes. Af de to Kapeller ved den nordlige Korsfløi

hidrører det ene fra Kirkens ældste Tid, det andet er bygget i det 17de Aarhundrede; de kaldes det sehestedske og det lindenovske Kapel. I det første af disse Kapeller hviler den under Kongerne Christian den Fjerde og Frederik den Tredie berømte Kantsler Christian Thomesen Sehested til Stougaard (død 1657), tilligemed hans Hustru Mette Rosenkrands samt flere af deres Børn, og deres Sønnesøn, Søhelten Christian Thomesen Sehested, som vandt den berømte Seir ved Rygen over den svenske Flaade den 24de September 1715, hvilken Digteren Jørgen Sorterup har forherliget i følgende Vers:

„Hr. Sehested har avlet en Søn under Ø,
De Svenske til Sorrig og Qvide;
Han haver den Skjæbne, han aldrig skal dø,
Og aldrig sin Klædning opslide.
Af Herren er Seiren alene.

Hans Fødsel var blodig, hans Moder var Mand,
Hans Amme var gloende Lue;
Hans Vugge var vinget og gungred paa Vand;
Alverden det Foster skal skue.

Tre Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,
Ei alle med ligegod Ville;
Det flakked om Havet, dog landede hjem,
Paa Rygen og Ruden*) at spille.

Den Seir, Hr. Sehested for Rygen erholdt,
Af Rygtet tog snelleste Vinger;
Ei Fjeld er at finde saa steilt og saa stolt,
At den jo derover sig svinger,
Af Herren er Seiren alene."

Den yngre Chr. Thom. Sehested døde ugift som Geheime-Conferentsraad og Over-Landdrost eller Statholder i Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst 1736. Det lindenovske Kapel har Navn af Ridder Laurids Lindenov,

---

*) En lille Ø ved Pommerns Kyster i Nærheden af Rygen.

Herre til Øregaard i Fyen og Befalingsmand paa Aarhusgaard (død 1635), som tilligemed sine to Hustruer ligger begraven i Liigkjælderen nedenunder. Af de to til disse Kapeller svarende Tilbygninger, Materialhuset og Liighuset, udgjør det første ogsaa en Deel af den ældste Kirkebygning. I den nordre Korsfløi er det lille huitfeldske Kapel. I et andet Kapel, Laurids Ebbesens, som støder op til det rodsteen-constantinske Kapel i Kirkens nordvestlige Ende, stod indtil den nyeste Tid en Kiste med Normanden Drackenbergs Liig. Denne Mand var et sjeldent Exempel paa Livskraft, thi han blev 146 Aar gammel. Han var født i Christian den Fjerdes Regjeringstid og døde 1772 i Christian den Syvendes, og havde saaledes levet under 7 danske Konger. Nu er hans Liig nedsat i en aaben Begravelse ved Alteret.

Foruden de allerede Nævnte ere følgende mærkelige Personer begravne i Domkirken: Kongesønnen, den hellige Niels, hvis Liig i Kirkens første Tid blev ført dertil fra St. Olai Trækirke; den sidste katholske Biskop i Fyen Knud Gyldenstjerne (død 1560) og hans Hustru Jytte Podebusk (død 1573); Rigsraad Erik Podebusk til Vidstrup, Lehnsmand paa Aalborg-Slot (død 1573), tilligemed hans Hustru Sitzelle Oxe, over hvilke findes et Epitaphium af Alabast og Marmor paa Chorets søndre Side, hvorpaa begge ere udhuggede i Legemsstørrelse, et Monument af meget Kunstværd; den rige Rigsmarsk Jørgen Skeel til Sostrup, Skjervad, Gammel Estrup m. M. (død 1631), over hvem der er et Epitaphium ligeoverfor paa Chorets nordre Væg; Rigsraad Manderup Parsberg, bekjendt af sin Duel med Tyge Brahe (død 1626); Raadmand Johan Worm, Stamfader til de lærde Wormer, født i den geldersfe By Arnhein (død 1601); Catharine Schumacher, Griffenfelds

Søster (død 1699), og hendes Mand, Høiesterets-Assessor og Borgermester i Kjøbenhavn Jørgen Fogh (død 1685); Biskop Jansen (død 1805) i en egen aflukket Begravelse, m. Fl.

En Reparation i Aaret 1775 tjente ligesom andre lignende Reparationer af vore Hovedkirker i samme Periode kun til at forvanske og vansire Kirken istedetfor at forskjønne den. Tagene vare fordum alle belagte med Bly, men ved denne Leilighed bleve Sidebygningerne og Tilbygningerne dækkede med Tagsteen. Det er dog især Taarnene, som have lidt ved de indtrufne Ulykker og vilkaarlig Behandling. Det store vestlige Taarn med det høie Spiir, der i det Væsentlige var opført af Biskop Jens Iversen, var efter 70 Aars Forløb blevet saa brøstfældigt, at Kong Christian den Tredie ved sin Nærværelse i Aarhus befalede, at det skulde nedtages. Dette skete 1547, og et nyt, ligesaa høit Spiir*) blev opsat, men det brændte den 24de Mai 1642 ved Lynild — en Brand, som skal være seet i 10 Miles Afstand, og hvoraf der endnu findes Spor i Hvælvingerne ved Taarnet. Et nyt Spiir reistes 1662, men det nedstyrtede i en voldsom Storm den 31te Januar 1737. Vel reistes det atter, men nedtoges ved Istandsættelsen 1775, og saaledes har da Taarnet efterhaanden faaet sit nuværende Udseende, der er saa uheldigt, at man kan sammenligne Spiret med en Barnehætte paa en Kæmpekrop. De to mindre, østlige Taarne, der ere runde og slanke, havde ligeledes høie Spiir, der bares af 8 Granitsøiler; men da det nordøstlige nedblæste i en

---

*) Spidsen af samme angives at have været 340 Alen ophøiet over Jorden; men dette er vistnok overdrevet, baade fordi en saadan Høide her tillands maa ansees for en Umulighed, og fordi den ikke vilde stemme overeens med Kirkens øvrige Stiil.

Storm 1822, anbragtes de nuværende smagløse Kupler af Zwibelform, der slet stemme med den øvrige Bygningsstiil. I de sidste Aar har Kirken under Ledelse af Bygningsinspecteur, Professor Walther været underkastet en kunstforstandig indre Restauration, ved hvilken flere gamle Kalkmalerier ere blevne fremdragne. Langskibets Restauration fuldendtes i 1868, og man er nu beskjæftiget med Restaurationen af det store Chorparti.

Domkirken har 3 Indgange: den store og vestlige Hovedindgang og to i den nordlige og sydlige Ende af Korset. Foruden disse var der i den katholske Tid 4 andre i Choromgangene; Sporene af disse tilmurede Indgange ere endnu ganske tydelige. Paa alle Sider trykkes Kirken af nærliggende Bygninger, der forhindre den fra at fremtræde i dens imponerende Heelhed; noget er der dog raadet Bod derpaa ved, at den gamle og uanseelige Raadhuusbygning nu er nedreven og et nyt Raadhus er opført paa den nordre Side af Kirken, saa at denne med sin Hovedfaçade ligger frit ud mod Torvet*).

Om Aarhus og dens Domkirke haves en Mængde Sagn, af hvilke vi her meddele følgende:

1.

Hellig Niels, Aarhus's Skytspatron.

Da Kong Knud den 6te reiste fra Nørrejylland til Sønderjylland og var i Haderslev, hvor han agtede at overnatte, kom der til ham en Spaamand, som havde Kjendskab til Stjernerne. Han foregav, at han paa Himmelen havde læst, at der i den næstforestaaende Nat

*) For Størstedelen efter Traps Beskrivelse af Danmark.

vilde undfanges en Dreng, som i Tiden skulde opnaae en stor Berømmelighed og blive yndet, saavel af Gud som af Menneskene. Kongen fik strax, ved at høre dette, stor Lyst til at blive Fader til et saa lykkeligt Barn og gav Befaling til, at en adelig Frøken hemmeligen skulde føres til ham den følgende Nat og dele hans Leie. Dette skete da, som han havde befalet, og blev da samme Frøken svanger og fødte efter ni Maaneder en Dreng til Verden, hvilken kostede sin Moder Livet. Denne Prinds, som i Daaben blev kaldet Niels, overgaves til Kongens Søster at opdrages af hende, indtil han, da han voxede til, førtes til Hoffet, for der at undervises i Vaabenleg og ridderlig Gjerning. Som nu Prinds Niels opholdt sig ved Hoffet, erfarede han engang, at hans Tilværelse havde kostet hans Moder hendes Liv, hvilket saaledes betog ham, at han fra det Øieblik af aldeles forandrede sin Levemaade, saa at man sagde om ham, at han fra den Tid aldrig har leet. Hoffets Adspredelser vare ham imod, han søgte Eensomhed og hengav sig til Bøn og Faste saaledes, at han hver Fredag kun nød Vand og Brød, gik uden Linned, iførte sig en Haardugsskjorte og tilbragte Nætterne i andægtig Bøn paa sine Knæ. Endelig besluttede han da aldeles at forsage denne Verdens Forstyrrelse og drog til Aarhus, for der at tilbringe sin øvrige Levetid. Der lod han bygge et Kloster med Kirke, som siden blev opkaldt efter ham, selv begav han sig i Klosteret og valgte en Munk ved Navn Hugo til at leve hos sig, men omgikkes forøvrigt ikke med Nogen.

Kort forinden hans Død Aar 1180 skete der en Aabenbarelse. Omtalte Hugo, der sov i samme Værelse som Prindsen, saae nemlig om Natten forud et Optog af unge Klerke træde ind i Sovekammeret, iførte deres Høitidsdragt og omgivne af Purpurkaaber, med

tændte Voxkjerter i Haanden. Ved denne Glands opvaagnede Hugo, foer ud af Sengen, kastede sig paa Knæ for sin unge Herre og fortalte ham dette Syn, som han havde havt, spørgende, hvad det skulde betyde. Da forklarede Prindsen ham, at det var Himlens Sendebud, som forkyndte, at han den næste Nat skulde døe. Dagen efter lod Prinds Niels sine Venner i Byen og alle Klosterets Munke kalde til sig, gav dem kjærlige Formaninger, tog Afsked med dem, uddeelte derefter rigelige Almisser til de Fattige og døde, saaledes som han havde forudsagt det, den følgende Nat, efter at han havde tilkjendegivet, at han vilde begraves ved St. Olafs Kirke ude ved Havet, hvilken Kirke han, imedens han levede, havde beriget med kongelige Gaver. Da han nu var død, fandt Bisskop Svend af Aarhuus, at det Sted, han havde udseet sig til Hvilested, var altfor ringe for saa høi en Herre, og agtede derfor at lade hans Liig henføre til St. Nicolai Klosterkirke. Men da hændtes det, at en Stjerne saaes at falde fra Himlen ned paa den østre Side af St. Olafs Kirke, hvilket blev saaledes udlagt, at Prindsen ved dette Jertegn gjentog sit Ønske og sin Befaling, hvorfor Bisskoppen da maatte falde til Føie. Da han nu var bleven begraven paa dette Sted, fandt her, Tid efter anden, adskillige Jertegn Sted. Der var nemlig ved Graven reist et Kors af Træ, og da dette omsider var faldefærdigt, hørtes disse Ord tvende Gange: „Gjør et nyt Kors af Egetræ i Skeiby Skov, og sæt det ved den Jordhøi, hvor Hellig Niels er begraven!" Dette skete da ogsaa som befalet, og var den Stamme, som blev hentet fra Skoven, saa stor og tung, at fem Par Øxne neppe kunde orke at slæbe den til Aarhus. Endnu flere Jertegn fandt Sted efter hans Død.

Nær ved hans Grav stod et stort Æbletræ. Da

engang en Person steg op i dette Træ for at stjæle Æbler, blev han pludseligt som lam i Hoved og Fod, saa at han ikke kunde røre sig eller stige ned igjen, før han bad Hellig Niels om Tilgivelse og aflagde det Løfte, at han aldrig oftere skulde lade sig friste til at røre hans Æbler.

Ved hans Grav var der ogsaa hensat et Skriin, som Nat og Dag stod aabent for Alle og Enhver, at de frit derudi kunde henlægge deres fromme Gaver, naar de ved ham havde vundet Helbred paa Syn, Hørelse eller anden legemlig Brøst. Dette foranledigede engang en Tyv til deraf at borttage et Par kunstigt udarbeibeidede Oine af Sølv, hvilke en Blind, der ved Hellig Niels's Grav havde faaet sit Syn igjen, havde lagt deri. Samme var kommen hertil fra Horsens, og da han nu med sit Rov begav sig paa Tilbageveien og løb den hele Nat, som han troede, ad Horsens til, mødte han ved Daggry en Præst, som gik inde paa Kirkegaarden, og af ham blev han da underrettet om, at han, hvormeget han ogsaa havde løbet, ikke var kommen fra Pletten, hvor han havde stjaalet. Da nødtes han til at skrifte sin svare Synd, og da han havde tilbagegivet Sølvøinene, fandt han uden Vanskelighed Veien til Horsens.

Da engang en Ko var død for en Kone, vakte Hellig Niels den tillive. Det Samme gjorde han en anden Gang med en Flok Faar i Randlev, og en Falk, som var død paa Kong Valdemars Haand, blev igjen levende, da man paakaldte Hellig Niels.

Engang stod han hos nogle Arbeidsmænd, som skare Tømmer i Viby Skov til en Kirke, der skulde bygges. Da hørte han dem klage over Tørst og lod strax en Kilde fremspringe til at slukke den, hvilken

Kilde derfor endnu bærer hans Navn og besøges af de Syge.

Efter at Hellig Niels havde gjort mange saadanne Jertegn, og hans Skriin var blevet rigeligt begavet, opstod der paa Kong Erik Menveds Tid Frygt for, at den søde og liflige Lugt, som udstrømmede fra hans Grav, skulde hidlokke de Fredløse, Marsk Stig og hans Kammerater fra Den Hjelm, ikke langt fra Aarhus. Paa Grund af denne Frygt blev saavel Hellig Niels som ogsaa hans Skriin flyttet til St. Clemens Kirke i Aarhus, men siden den Tid gjorde han ikke flere Mirakler, og den velbehagelige Lugt af hans Been ophørte ganske og kom ikke igjen, end ikke da han af Paven siden blev gjort til Helgen*).

2.

Biskop Morten Madsen i Aarhus havde en saare smuk Datter, Elline Mortensdatter, som var forlovet med Magister Bonde, Præst ved Domkirken. Den nedrige og hævngjerrige Lehnsmand, Erik Grubbe antændtes af en ublu Elskov til hende. Men hun vilde Intet vide af hans Tilbud og ægtede med sin Faders Samtykke Magisteren. Lehnsmanden besluttede nu at hævne sig, opdigtede Beskyldninger imod Magisteren og lod bevise ved falske Vidner, at han levede i forbudet Forhold til Bispinden. Følgen deraf var, at den skikkelige Magister Bonde blev afsat fra sit Embede, og, efter at man i nogen Tid havde holdt ham fængslet paa Havreballe Gaard**), frikjendtes han vel, men gik

---

*) Hertel, Beskrivelse af Aarhus Domkirke; Hubertz, Et Blik paa Staden Aarhus, med flere Skrifter.

**) Det nuværende Marselisborg.

til Norge, hvor han døde af Græmmelse. Bispinden, som tillige beskyldtes for Trolddom, sad fængslet i hele tyve Aar, og i al den Tid efterstræbte Lehnsmanden Bispen, til han omsider ogsaa døde af Sorg. Men Straffen udeblev ikke, thi skjøndt Lehnsmanden var af en riig og adelig Familie, døde han dog i Armod og Foragt. Hans to Døttre bleve ved deres skamløse Levnet til Spot, og den ene maatte endog ende sit Liv paa Skafottet. Klokkeren, Hans Skavning, der var den første Bogtrykker efter Reformationen, var en af Erik Grubbes Haandlangere i denne skjændige Sag. Han havde ladet sig kjøbe til at vidne, at han fra en Luge i Taarnet havde seet Magisteren i et hemmeligt Møde med Bispinden paa Kirkegaarden. Men ogsaa han fik sin Løn; thi endeel Aar efter styrtede han ud netop af den samme Luge paa Taarnet og slog sig tildøde*)

3.

Det hændte sig engang for mange Tider siden, at Ligene, som vare hensatte i Aarhus Domkirke, bleve Tid efter anden borte, uden at man vidste hvad vel Aarsagen dertil monne være. Da gav man Agt og saae, at en Lindorm, som havde sin Hule under Kirken, hver Nat gik ind og aad Ligene. Og da man foruden denne Ulykke ogsaa blev vaer, at den undergravede Kirken, saa at samme derved snarligen kunde lide Brøst og Fald, kom man i stor Vaande og søgte forgjæves om Hjælp og Bistand. Da kom der en vandrende Glarmester til Aarhus, og da han erfarede den Nød, hvori Byen var stedet, gav han det Løfte, at han vel skulde

*) Schyttes Beskrivelse over Aarhus Domkirke; Hertels Beskrivelse over Aarhus Domkirke.

hjælpe dem. Han gjorde sig da en Kiste af Speilglas saaledes, at der paa samme kun var en eneste Aabning, og denne ei større, end at han derigjennem kunde stikke sin Kaarde. Lod han da ved høilys Dag Kisten bære ind paa Kirkegulvet, og da Midnat kom, tændte han fire Voxkjerter, hvilke han satte ved Kistens Hjørner. Da kom Lindormen krybende igjennem Chorgangen, og som den blev Kisten vaer og saae sit eget Billede i Speilglasset, troede den, at det var dens Mage. Men Glarmesteren stak den igjennem Halsen, saa at den strax døde af Saaret. Dog var Giften og Blodet, der udsprang, saa fordærveligt, at Glarmesteren derved omkom i sin Kiste *).

4.

Under den høitidelige Gudstjeneste, som fandt Sted i Aarhus Domkirke Langfredag=Nat i de katholske Tider, havde man for Skik at raabe med en forfærdende Røst igjennem et Hul paa Kirkehvælvingen ned til Menigheden: „Evig forbandet være Judas!" Dertil anvendtes et stort, gammelt Jægerhorn af Metal, som indtil vor Tid bevaredes i Kirken.

5.

Der var en fornem Mand af adelig Herkomst, som efter sin Død fik et skjønt Gravsted i Aarhus Domkirke og dertil en lang Lovtale paa sin Liigsteen. Men da det siden befandtes, at han ilive havde været Kongen en utro Mand, saa skete det, at da Kongen engang kom der i Kirken og saae dette Eftermæle, drog han i Harme sit Sværd og huggede Næsen af Billedet, befalende til=

---

*) Thieles Folkesagn.

lige, at den hele Indskrift paa Stand skulde udslides. Og seer man endnu i Muren den glatte Steen, og kjendes tillige Kongens Sværdslag paa det nærstaaende Marmorbillede *).

6.

I Domkirkens Taarn er der fire Udgange for Taarnvægteren, og for hver Udgang et lidet Galleri af Træ, hvor han kan staae og see ud over Byen. Men paa den Side af samme Taarn, som vender ud til Havet, trøster ingen Vægter sig til at komme, eftersom Fanden engang derfra har bortført en Vægter og kastet ham i Stranden.

7.

Der var engang 3 Disciple i Aarhus, som havde for Skik at liste sig hen bag Høialteret, saasnart Præsten var gaaet paa Prædikestolen, for der at spille Kort. Men da de ofte formasteligen havde gjort dette, skete det engang, at en Muursteen faldt ud af Hvælvingen og slog dem alle Tre tildøde. Da lagde man, til Amindelse herom, Stenen op paa en Bjælke bagved Alteret, hvor den ligger endnu, og siges det, at om Nogen tager den ned af Stedet om Dagen, da lægger den sig om Natten derop igjen.

8.

I Aarhus Domkirke findes en meget forslidt Liig-

*) Denne fornemme Mand var Laurids Ebbesen, Lehnsmand paa Skanderborg Slot, hvor han døde 1646. Paa den sorte Marmorsteen af hans Epitaphium er ingen Inskription. Kong Frederik IV skal, da han var i Aarhus, have befalet Inskriptionen udslettet, men Aarsagen til denne Befaling er ubekjendt. (Schytte: „Kortfattet Beskrivelse over Aarhus Domkirke“.)

steen, paa hvilken man har afbildet et Fruentimmer, som holder en Bog i sine foldede Hænder, og findes der under hendes Bryst tilvenstre et dybt Hul som af en Flintekugle. Under denne Steen ligger begraven en ung Jomfru, som forlod sin forrige Elsker og derved optændte ham til saadan Vrede, at han besluttede at myrde hende. En Søndag Morgen, da hun gik at høre Ottesang, og, ligesom Billedet viser, bar Sangbogen i foldede Hænder, blev hun ved sin Indtrædelse i Kirken myrdet af ham med et Flinteskud.

9.

I Aarhus Domkirke er der ophængt en Model til et udrustet Linieskib paa 74 Kanoner. Der fortælles om dette, at det var om Borde paa et fransk Skib fra Toulon, bestemt at gaae til Petersborg, og at det var bestilt og forskrevet af den russiske Keiser, Peter den Store, som Model, hvorefter han agtede at bygge den russiske Flaade. Men paa Reisen derhen forliste det omtalte franske Skib ved Skagen. Hvad man af den øvrige kostbare Ladning havde reddet, blev tilligemed Modellen solgt ved offentlig Auction 1720. Endeel Sømænd fra Aarhus vare reiste til Skagen for at kjøbe Et og Andet af Ladningen, og ti af disse kjøbte denne Model og forærede den til Aarhus Domkirke. I en af dens Kahytter skal ligge en Beretning, skreven paa Pergament, om hvorledes samme Model blev skjænket Domkirken til Pintsefesten 1720.

10.

Paa Domkirkegaarden i Aarhus er der en Helhest, som undertiden lader sig tilsyne. En Mand i Aarhus, som havde Vinduer ud til Kirkegaarden, udbrød en Af-

ten, som han sad i sin Stue: „Hvad er det for en Hest, der gaaer udenfor?" — „Det er vel Helhesten!" svarede en Anden, som sad hos. „Da vil jeg, Skam! see den!" gjentog Manden. Som han da saae ud af Vinduet, blev han bleg som et Liig, men han talte aldrig siden om, hvad han havde seet. Kort Tid efter begyndte han at lide, og det varede ikke længe, saa døde han.

11.

I den saakaldte „Fandens Gaard" i Aarhus boede i fordums Tider en Byfoged, der var saa riig, at man ingenlunde kunde forklare sig hans Rigdom. Man troede derfor, at han nok ikke var kommen til den paa ærlig Viis, hvilket ogsaa, som der siges, har bekræftet sig efter hans Død, thi nu spøger han. I en anden Gaard der i Byen boede hans Datter, som var gift, og man vil vide, at han tidt endnu om Natten kjører derhen i sin Kareth. Der er Folk, som have givet Agt paa denne Vogn og selv have seet, at der ud af samme steg, til en Tid en Mand uden Hoved (rimeligviis har han da holdt det under Armen efter Skik iblandt Spøgelser), og til en anden en sort laadden Hund. Længe vilde Ingen boe i denne Gaard af Frygt for Djævelskab. Den blev derfor udleiet til Kornbeholdning, og hørte man da stundom, hvorlunde Sæden blev kastet derinde. Endeligen vovede en Slagter at flytte ind i denne Gaard, men han maatte i mange Tider finde sig i, naar han havde slagtet, at han fik Skankerne, eller vel endog hele Studen, ned over Nakken.

Randers.

Denne Kjøbstad er beliggende ved Gudenaa, deels **ved Foden**, deels paa en jevn Skraaning af et **umiddelbart** Nord for Byen liggende Bakkedrag. Dettes **ved** Byen nærmest beliggende Parti kaldes **Flintebjerg** (288 Fod høit). Saavel mod Øst som mod Vest aabne sig brede, af Bakker omgivne, Floddale med frugtbare Engstrækninger. Disse tilligemed de Byen paa alle Sider omsluttende, i frodig Vært værende Plantager give Beliggenheden af Randers en eiendommelig og venlig Charakteer.

Byen er meget bekjendt af sit **Fiskeri**, især Laxefiskeri, skjøndt dette ikke drives fra den selv, men for Størstedelen i en omtrent 1 Miil fra Byen op ad Randersaa liggende Laxegaard, Frisenvold Laxegaard kaldet. Om dette Laxefiskeri, der i sin Tid efter Sagnet skal have været saa betydeligt i Fjorden, at Tjenestefolk i Randers betingede sig kun 2 Gange ugentlig at faae Lax som Spise, har i sin Tid en Versemager yttret sig poetisk saaledes:

„Du fede Laxestad, berømte Rigdomskiste“,

og saaledes:

„Var ikke Skalle Føde,
Blev Randers snart øde.“

Om Oprindelsen eller Betydningen af Navnet Randers ere Meningerne deelte. Medens Nogle mene, at det hidrører fra et Slot Randelsborg, antage Andre, at det kommer af „Rander“, hvorved forstaaes de Hytter eller Stænger, hvorpaa Fiskene i ældre Tider bleve tørrede; atter Andre, som Suhm og Trap, ere af den Mening, at Byen rimeligviis har faaet sit Navn af sin Beliggenhed ved Guden Aa (Gódnará), som der løber i Randersfjord (Gódnarfjord), nemlig af Rand ɔ:

enten Rende (torrens) eller Søm (extremitas v. margo fluminis) og Os (ostium, Munding). Saxo kalder Byen Randrusium, Islænderne Randarós, danske Diplomer Randrus og Randrøs, Tydskerne Randersen og Randerhusen.

Randers har i Kong Magnus's Regjeringstid (han døde 1047) samt i den paafølgende Tid under Svend Estridsen været et Myntsted; thi man har Mynter fra det ellevte Aarhundredes Midte, prægede i Randers. I Aaret 1086 var den et Forsamlingssted for Oprørerne mod Knud den Hellige. Aar 1157 var det i Randers, at Valdemar samlede det Mandskab, hvormed han slog Svend Grathe paa Heden af samme Navn. Nogle Aar efter den Tid mødtes Valdemar her i Randers med den norske Høvding Erling Skakke. Aar 1217 afbrændte Abel i Borgerkrigen mellem ham og hans Broder, Erik Plovpenning, Randers By. Men en af de vigtigste Begivenheder i Danmarks Historie foregik i Aaret 1340 i Randers.

Det gamle danske Rige syntes paa den Tid at være sin Opløsning nær. Det var deelt mellem en halv Snees, saavel fremmede som indenlandske Herrer, der plagede og udsugede Indbyggerne, traadte Lov og Ret under Fødder, haanede Sprog og Sæder og Alt, hvad der var nationalt.

„Ræven i Skoven og Ulven paa Hede,
Herrer vi havde af Himmelens Vrede,
Mens Tydskerne reves om Danmark,"

hedder det i den gamle Folkevise.

Rigets ældgamle Provindser, Skaane, Halland og Blekingen, gjorde Opstand imod Tydskerne og gave sig under den svenske Kong Magnus Smek, som for at give sin Erhvervelse større Hjemmel udbetalte Grev Johan de 34,000 Mark, for hvilke Provindserne vare ham pant=

satte. Den afdøde Konges, den elendige Christopher den Andens ene Søn, Otto, havde forsøgt ved Vaaben at gjenvinde sin Faders Throne, men var bleven slagen og var i Grev Geerts Magt, den Anden, Valdemar, levede landflygtig fra Fædrelandet ved Keiser Ludvigs Hof. Ingen Redning syntes mulig, men naar Nøden er størst, er Hjælpen nærmest. Det maatte man sande her. Thi Gud, og det var visselig ham, valgte en jydsk Adelsmand, Niels Ebbesen, til at frelse Danmark, der vaandede sig under „den kullede Greves" Tyranni og Vold. Han var dragen ind i Nørrejylland med en mægtig Hær og skjændte, brændte og myrdede overalt, hvor han kom frem.

„Grev Geert nu snyser omkring i Landet,
Af alle Danske forhadt og forbandet,"

hedder det i Visen, og tilføies der: „mens hans Folk

. . . . sig pryde med Seierskrandsen,
De spidde de spæde Børn paa Landsen,
De kaste det diende Noer i Flammen,
Gud straffe den Røver i Helved, Amen!"

I Aaret 1340 drog han ind i Nørrejylland med 11,000 hvervede Tropper fra Rhinen, Røverpak, og nu skulde de Danske lænkebindes og fortydskes. De 7000 Mand fordeeltes trindt om i Jylland, med de 4000 drog han ind i Randers.

Niels Ebbesen var en Væbner af fornem Æt, men af ringe Kaar, dog eiede han to Borge. Man har tidligere antaget, at han var af Galternes Æt, hvilket og kan være muligt, skjøndt der er tilveiebragt et Slags Vished for, at han var beslægtet (eller besvogret) med Hviderne. Greven havde forurettet ham i en Sag mellem ham og Stig Andersen til Bjørnholm, der var hans Marsk, og nu tilsagde han ham Fred og Fællig*), og gav ham frit

*) Venskab.

Leide, for at han skulde møde ham i Randers. Da Niels kom, søgte Geert at vinde ham ved venligt Haandslag og med ham tillige den rige Niels Bugge paa Hald, af hvem han tidligere var undsagt, samt Poul Glob, Anders Frost og Flere. Der faldt Ord imellem dem angaaende Riddersmændenes frie Villie. Det hedder saaledes i Visen:

„Det er saa Skik i Dannemark,
Har været fra gamle Dage,
At har en Svend dertil Attraa,
Da maa han Orlov tage.

For her er Ingen tilsammen viet,
Som Munken og hans Kappe,
Men Hofmand rider og Hofmand bi'er,
Hvor han kan tjene til Takke."

Men nu blev Geert vred og udbrød, som det fremdeles hedder i Visen:

„Og hør Du, Hr. Niels Ebbesøn!
Du snakker mig altfor længe,
Enten saa skal Du af Danmark rømme,
Eller og jeg lader Dig hænge."

Ridderen lod sig ikke kyse af disse strenge Ord, men sagde:

„De Tyve i Galgen I hænge kan,
Baade for Ravn og Ørn,
Men lettelig ei af Dannemark
Jeg rømmer fra Hustru og Børn."

Det ene Ord tog nu det andet, og Greven yttrede:

„Du ride nu bort, Niels Ebbesøn!
Ei mere vil jeg nu høre,
Ellers jeg bryder din Brynje paa Dig,
Som jeg tør fuldtvel gjøre."

Niels bad ham at vogte sig selv, og

„Bort red Hr. Niels Ebbesøn,
Slog op med hviden Hand:

Grev Geert, I drages til Minde vel,
Jeg kommer igjen forsand!"

Efter Datidens Ridderskik kastede han sin Handske, hvilket betød Feide paa Liv og Død.

Hjemkommen til Nørreriis raadspurgte han sin Hustru:

To Kaar lagde Greven mig foruden Skjemt,
Den tredie var ikke god:
Jeg skulde ham sværge eller rømme af Land,
Eller hænges, — saa lød hans Ord.

Men hans Hustru, der besad en ligesaa kjæk Aand som han, sagde:

„De værste Raad er nu de bedste,
Hvis I dem ellers kan finde:
Enten den Greve ihjel at slaae
Eller Huset over ham brænde!"

Nu samlede han da alle sine Hofmænd (Krigsfolk) og derpaa:

„Saa rede de dem til Fruerlund,
Der binde de deres Heste,
Saa ginge de dem til Randers By,
Den kullede Greve at gjæste."

De var 63 i Tallet, og Alle

. . . . saa svor de saa dyr en Ed,
De vilde deres Liv opsætte*),
Og rede med hannem saa bristelig frem,
Hvor han vilde yppe en Trætte."

Niels Ebbesøn lod sin Søstersøn, Svend Trøst blive tilbage, „han tjente sin Herre bedst", hedder det i Visen. Det var Natten til St. Hugos Dag, den 1ste April, en Søndag, henimod Morgengry. For at forvirre Tydskerne lod Niels stikke Ild paa flere Huse og

*) vove.

klemte med Klokkerne; selv ilede han til Grevens Bopæl. Denne havde allerede sunget Morgentiderne med sin Kapellan (thi Tyrannen var en ivrig Katholik, der kastede sig ydmygt paa Knæ for Helgene), men havde atter lagt sig. Da sprang Døren op, og Niels Ebbesøn stod i hans Sengekammer. Greven tilbød ham da, for at redde sit Liv, at forliges med ham, men Niels kjendte ham og vilde Intet høre:

„Saa toge de den Bovehals,
Tog Hold i hans gule Lok,
Saa hugged de hans Hoved fra
Alt over den Sengestok!"*)!"

Ligeledes dræbtes hans Kapellan, tre Væbnere og en Ridder, som sprang deres Herre til Hjælp, vakte af Tumlen. Nu lod Niels Trommerne røre for at vedgaae sin Daad. Det var allerede blevet lyst, thi Gæssene kægede, „og Hanen goel paa Halde". Ove Hals vilde formene ham at komme ud af Byen, men skjøndt denne danske Herre havde faaet en god Deel af Tydskerne paa Benene, gav Niels dem dog „saa gode Hug", mens han trak sig ud af Byen, over Broen, som han kastede af efter sig, at Mange glemte at staae op igjen, og selv mistede han kun en eneste Mand. Og nu, hedder det i Visen:

„Niels Ebbesøn gik over Randers Bro,
Der vankede Hug saa drue**)"

og saa tilføier Visen:

„En Kjælling gjæsted Niels Ebbesøn,
Hun havde ikke uden to Leve***),
Det ene gav hun Niels Ebbesøn,
For han slog den kullede Greve."

---

*) En Tradition i Randers nævner en Gaard tæt ved Broen over Guden-Aa som Stedet, hvor Grev Geert blev dræbt, nemlig den nordlige Hjørnegaard imellem Storegade og Østergrave.
) Droie. *) Brød.

Af Steen eller Malm har man ikke reist Danmarks Befrier noget Mindesmærke, men i Sagas Skrift er hans Navn udødeligt!

Vi vende os nu til de følgende historiske Begivenheder i Randers.

For at gjennemføre sin store Plan, at forene det udstykkede Danmark til et Heelt, var Kong Valdemar nødsaget til at paalægge Jyderne store Skatter og Afgifter, men disse, der intet Øie havde for en saadan Plan, naar den skete paa deres Bekostning, gjorde Oprør og forenede sig med de holsteenske Grever, Grev Geerts Sønner, for at forraade deres Fædreland og give det i disses Hænder. Valdemar havde ladet bygge et Slot i Randers, som der siges af 11 nedbrudte Landsbykirker; dette blev indtaget af de oprørske Jyder og formodentlig ved samme Leilighed ødelagt. Aar 1359 sendte Valdemar nogle Tropper til Jylland, hvor de forenede sig med andre, der forhen havde staaet under hans Banner, og derefter beleirede Randers, anvendende Skyts og Blider imod den, som altsaa maa have været omgiven med Grave og Volde. Men de Beleirede gjorde Udfald, ihjelsloge Nogle og fangede Andre, saa den kongelige Hær maatte ophæve Beleiringen.

Aar 1531 lod den bekjendte Carmelitermunk Poul Eliasen (Vendekaabe) i Aarhus trykke en Bog om det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Kanon, med et Brev til Borgermester og Raad i Randers, dediceret til Randers Borgere og anbefalet Magistraten med Undskyldning for, at han endnu ikke var kommen did for at handle med dem om Messen, hvilken de vilde afskaffe. Byens Svar herpaa bestod i, at Magistraten lod Rakkeren nagle hans Bog fast paa Kagen.

Under Grevens Feide var den kjække Skipper Clement sendt til Jylland, hvor han først havde indtaget

Aalborg og derefter reist Vendelboerne. Den 16de Oktober havde han ved Svendstrup slaaet den jydske Adel, der anførtes af Holger Rosenkrands og Erik Banner. De flygtende Adelsmænd tyede til Randers. Skipper Clement kom derhen og opslog sin Leir paa Flintbjerg. Han stormede Byen flere Gange, men mødte tapper Modstand og kunde Intet udrette. Da nu ogsaa Vendelboerne, efter Danske Atlas, „sloge sig fulde af Randers Bur-Øl", som de fandt i Kjælderen udenfor Byen, bleve de totalt slagne, og Clement trak sig derpaa tilbage til Aalborg. Det paafølgende Aar gav Christian den Tredie Randers et Beskjærmelsesbrev imod Vendelboerne, fordi disse havde truet med, at de vilde hævne deres Slægts og Venners Nederlag ved Randers, og berømmedes da Indvaanernes Mandighed og Troskab mod Kronen i Skipper Clements Feide. Aar 1537 holdt Christian den Tredie en Herredag i Randers.

Aar 1602 rasede Pesten i Randers og bortrev et stort Antal Mennesker. I 1627 blev Byen indtagen af de Keiserlige, som det synes uden Beleiring; Fæstningsværkerne have formodentlig været forfaldne og ikke kunnet tjene til Modstand mod den nye Krigskunst. I 1643 gjorde den svenske General Wrangel et uformodet Indfald i Jylland og valgte Randers til sit Hovedqvarteer. Aar 1658 var Byen atter besat af de Svenske, og der hengik nu over to Aarhundreder, inden nogen fjendtlig Armee igjen kom til Randers. I 1813 frygtede Byens Indvaanere for, at Kosakkerne, der vare i Hertugdømmerne, skulde komme til Randers, og de skjulte deres Kostbarheder af Frygt for disse røveriske Horder. I 1848 havde Slesvigholstenerne et lille Detachement i Randers for at bestille Qvarteer, men en Note fra Rusland, truende med Krig, tvang Preus-

ferne til at gaae tilbage og tage det med sig. I den sidste slesvigske Krig, 1864, okkuperedes Randers derimod af de fjendtlige Tropper, og Byens patriotiske Indvaanere maatte lide meget for deres Fædrelandssind, idet den hensynsløse preussiske General Vogel v. Falkenstein paalagde dem store Contributioner og endog lod alle Byens Manufacturlagere tømme, da man vægrede sig ved at efterkomme hans Forlangender. To Gange tidligere i dette Aarhundrede have fremmede Krigerere, endog i længere Tid, ligget her i Indqvartering. Da Napoleon i 1808 sendte Danmark spanske Tropper til Hjælp, vare to Rytterregimenter af disse indqvarterede i Randers, indtil de gjorde Opstand imod de Franske og undkom paa engelske Skibe til Spanien, hvorefter der i nogle Uger laae franske Tropper i Byen. Kort efter blev Randers Depot for engelske Fanger. Choleraen, der 1853 huserede slemt i Aarhus og især i Aalborg, var kun en kort Tid i Randers. Af større Ildebrande har der foruden den omtalte 1247 kun været to, nemlig 1530, da en Ildsvaade ødelagde en stor Deel af Byen, hvilket af Munkene blev tilskrevet Indvaanernes begyndende Frafald fra den katholske Tro; og atter 1671, da en stor Ildebrand fandt Sted, hvilken fortærede Spiret paa St. Clemens Taarn.

De første Privilegier, der ommeldes for Randers, ere af Erik Menved, givne i Viborg 1302. Derved erholdt Indvaanerne Toldfrihed af de Varer, de solgte i Riget, med Undtagelse af Skanør Marked. Endvidere stadfæstede den samme Konge 1311 de Rettigheder, Indvaanerne havde faaet af Kong Valdemar den Store. Christopher den Anden udvidede 1321 disse Privilegier, og Christopher af Bayern gav Byen flere betydelige Rettigheder*).

*) Tildeels efter Traps Beskrivelse af Danmark.

Klostere og Kirker.

Vor Frue Kloster var for Nonner af Benedictiner-Ordenen, nævnes første Gang 1170 og var forenet med en Kirke, Vor Frue Kirke, der forud var ødelagt ved Ildebrand. Klosterets Bygning, eller en Deel af den findes endnu paa Torvet i Randers; den er kjendelig ved sin smukke takkede, med Nischer prydede Gavl.

Franciskaner- eller Graabrødre-Kloster, efter hvilket endnu Brødregade har Navn, er stiftet 1326. Ved Klosteret skal der have været en Skole. Forinden Reformationens Indførelse overdroges Klosteret 1530 til Mogens Gøye, Munkenes argeste Fjende, men allerede 1548 omtales det som Kongens Eiendom, maaskee noget ombygget, under Navnet „Randershuus", ogsaa „Randersgaard" eller „Vor Gaard i Randers". Senere kaldtes det „Dronningborg-Slot", efter at det var blevet bestemt til Dronning Dorotheas Livgeding, og hun tog det ogsaa i Besiddelse fra 1559 til 1571. Det er rimeligt, at Klosteret er blevet omdannet til Slot, paa hvilken Maade det saa var. Klosterets Kirke blev Slotskirke, efter at den iforveien var bleven Sognekirke for den østlige Deel af Byen. Slottet har havt 3 Fløie, hvoraf Kirken var den nordligste. Christian den Tredie og hans Dronning samt Frederik den Anden have flere Gange opholdt sig paa Slottet. Paa en Herredag i 1551 udstedtes her den saakaldte Dronningborgske Reces. Det var ogsaa Bolig for Lehnsmændene, blandt disse Eske Brok til Gammel-Estrup. Efterat Souveraineteten var bleven indført, solgtes Dronningborg-Slot med Gods og Kirke til Peter Sprechelsen fra Hamborg, adlet 1682 som Peter von Sprechelsen, død paa Dronningborg 1706. Hans Søstersøn Jobst von Overbeck arvede Dronningborg med Gods efter ham,

men da han døde 1710, tilfaldt det Kongen som arveløst Gods og blev lagt under Ryttergodset. Ved Auktion i 1721 blev Slottet solgt til Nedbrydelse. Slotskirken, den ældre Graabrødre-Klosterkirke, var allerede nedlagt 1698 og dens Menighed henlagt til St. Mortens Kirke. Ryttergodset blev solgt ved Auction 1765, ved hvilken Leilighed de fleste af Bønderne kjøbte deres Gaarde. En Deel af Hovedgaardstaxten og Godset kjøbtes af Etatsraad Kirketerp, som opbyggede en Gaard 3/8 Miil fra Randers og kaldte den efter det nedlagte Slot Dronningborg.

Dominicaner- eller Sortebrødre-Kloster nævnes Aar 1246, men ikke senere, og synes ikke at have været af nogen Betydning. Den gamle, i 1780 nedrevne Latinskole eller et gammelt, for omtrent en Snees Aar siden nedrevet Huus paa Torvegaden har været dets Locale.

Helligaands Huus var saavel Kloster som Hospital og skal baade have havt Munke og Nonner, ligesom der og ved samme har været Skole. Klosteret blev først ophævet 1552 og dets Gods henlagt til Aarhus Hospital; Bygningen kom i Privateie, indtil den 1780 blev kjøbt til Latinskole, hvilket den først har ophørt at være i Aaret 1857.

Af Kirker har Byen havt følgende:

St. Mortens Kirke, Byens nuværende eneste Sognekirke, er bygget af røde Muursteen med høit Midtskib og to lavere Sideskibe, en Tilbygning mod Syd af samme Høide som Hovedskibet, lavere Chor, Alt med spidsbuede Hvælvinger; Taarn med Spiir, opført 1796; og Skriftestol opført ved Chorets nordre Side i Aaret 1850. Kirken, hvis Længde er 54 Alen, og hvis Midtskibs Hvælvinger have en Høide af 28 Alen, er lys og venlig samt tillige af en saadan Størrelse, at

den, næst Domkirkerne, maa regnes blandt Landets anseeligste Sognekirker. En Indskrift i Kirkens høire Sidefløi anfører Kong Hans som den, der har opført enten denne Sidefløi eller hele Kirken. Det maa imidlertid antages, at Kirken, der allerede nævnes som Sognekirke i det 14de Aarhundredes Midte, og i det følgende Aarhundrede tillige blev Kirke for det daværende Helligaands Huus, samt derefter 1529 blev anviist de ældre Menigheder til Vor Frue og Laurentii Kirke som fremtidig Sognekirke, har modtaget successive forskjellige Ombygninger og Tilbygninger, hvilket ogsaa bekræftedes ved en i Sommeren 1858 foretagen Undersøgelse af Etatsraad, Professor Worsaae, der antager, at Kirken er opført til flere forskjellige Tider og for Størstedelen længe over et Aarhundrede, førend Kong Hans levede. I Aarene 1827 og 1828 foretoges der en Hovedreparation med Kirken. Dens Altertavle er stor og anseelig, udstyret med meget Billedhuggerarbeide; i Midten et smukt Maleri, Christus i Gethsemane. Den bekjendte Grosserer Niels Brock, der er født i Randers, har, som det hedder, „givet og bekostet denne smukke Alterbygning, som ved hans Svogers, Hr. Agent Simonsens Kunsterfarenhed og Flid er forfærdiget og opsat den 24de August 1765". Samme Agent Simonsen har ogsaa forfærdiget Kirkens Orgel. Prædikestolen, af godt Træskjærerarbeide, er 1686 skjænket af „høyagtbare Simon Søfrensens, fordum Raadmand i Randers, og Anne Berthels Daatters, deres ældste Søn, velfornemme Søfren Simonsen, Borger og Handelsmand paa Frederikshald i Norge, med sin kjære Hustro, Siri Hennings Daatter Lemmiche".

Af Mindesmærker i Kirken bør især nævnes: et stort Epitaphium med Portraiter over Borgermester Niels Jacobsen, født 1554, død 1624, og hans Hustru

Maren Pedersdatter, hvilket efter Indskriften er sat Aar 1653 af deres trende Sønner, Søren Hofmann, Doctor medicinæ, Jacob Nielsen og Peder Lasson, Licentiatus juris, og fem Døttre, Karen, Anne, Margrete, Mette og Marie. Fra disse tre Sønner nedstamme de nulevende hofmannske, rosenørnske og lassonske Familier. Ved Kirken har der tidligere været et stort Begravelseskapel, prydet med Spiir, der tilhørte Familien Scheel til Gammel-Estrup, men som nu er nedbrudt.

St. Mariæ eller Vor Frue Kirke. Den var, som ovenfor bemærket, baade Sognekirke og Klosterkirke.

St. Petri Sognekirke, bygget i det 13de Aarhundrede og nedlagt kort efter Reformationen. Dens Taarn stod, indtil St. Mortens Kirkes Taarn var opbygget 1795, og tjente som Klokketaarn for Byen.

St. Laurentii Kirke. Den har ligget paa den Bakke, som endnu bærer dens Navn. Efter at dens Menighed var bleven henlagt til St. Mortens Kirke, blev den nedbrudt 1535.

St. Clemens Kirke har ligget imellem Middelgade og Brødregades sydlige Deel. Den nævnes i et Dokument af 1403 som Sognekirke. Aar 1540 blev Kirken nedbrudt, men dens Taarn blev efter kongelig Befaling staaende.

Graabrødre-, senere Slotskirke. Efter at Graabrødrene vare fordrevne, blev deres Kirke Sognekirke og senere tillige Slotskirke. Først 1698 blev den nedbrudt.

Ved Randers har der ligget et St. Jørgens Hospital, og ved samme et Kapel, indviet til St. Johannes den Døber.

Af Gilder har der i Randers været fem: St. Karens Gilde; St. Barbaræ Gilde, der havde

Medlemmer af begge Kjøn og 1497 indlemmedes i Helligaands Husets Samfund; Hellig Kors Laug, hvis daglige Messe blev sungen i Graabrødre-Klosterkirke; Frue Præstegilde de compassione; Papegøie-Gilde eller Guds Legems Laug. De fire førstnævnte have havt en geistlig Retning, men det sidste desmere verdsligt, som man kan slutte sig til efter de Bøder, der bestemtes saavel for Brødre som for Søstre, naar de spyede i Gildehuset af Drukkenskab, eller drog Sværd eller Kniv med vred Hu mod deres Laugsbrødre. Bøderne vare bestemte til Burøl og Vox, det første til at drikke i Lauget, det sidste til Belysning ved Messehold.

Den lærde Skole, oprettet af Christian den Tredie, havde sit første Lokale i en lille Bygning Øst for St. Mortens Kirke, hvilket ombyttedes med det nedlagte Helligaands-Kloster. I 1858 er der af Communen opført en ny Bygning til Skolens Brug.

Hospitalet. Udenfor Randers skal der i ældre Tider have staaet et St. Jørgens Huus, som Christian den Første skal have skjænket til Mariager-Kloster. Ogsaa har der existeret et Helligaands-Kloster eller Hospital i Randers, hvis Indtægter først 1552 bleve af Christian den Tredie henlagte under Hospitalet i Aarhus. Sex Aar efter stiftede denne Konge et nyt Hospital i Randers og skjænkede til dette foruden Jordegods og Tiender den saakaldte Provstegaard, som i Katholicismens Tid var Bolig for det Medlem af Aarhus Domkapitel, der var Provst for de Randers nærmest liggende Herreder.

Raadhuset er opbygget i den nyere Tid 1778. Det er en toetages Bygning med Spiir.

Nørre-Jyllands Tøihuus, lidt Øst for Byen, er en Bygning paa 2 Etager med en Hovedfløi og 2

Sidefløie. Det er opført i Aarene 1801 og 2, men benyttes ikke længere efter sin oprindelige Bestemmelse.

Flere literaire Notabiliteter ere fødte i Randers, saaledes Etatsraad Tyge Jesper Rothe, født 1730, død 1795, og hans Broder Casper Peter Rothe, født 1724, død 1784. Deres Fader var Conrad Carl Adolph Rothe. Endvidere Direkteuren for Sorø Akademi, Etatsraad Hector Frederik Janson Estrup, født 1794, død 1846, samt Geheime-Etatsraad Trap. Ogsaa er Grosserer i Kjøbenhavn Niels Brock født i Randers 1731, død 1802; han er bekjendt af de betydelige Legater, som han og hans Hustru Lene Bredal have skjænket hans Fødeby og Kjøbenhavn*).

Om Randers haves følgende Sagn:

I Randers By var der tidligere et kongeligt Slot, hvilket Kong Valdemar havde ladet opbygge af elleve Kirker, som han alle havde ladet nedbryde. Nu er der Intet tilbage af Slottet, det er jevnet med Jorden. For et Par hundrede Aar siden tilhørte det en Herremand ved Navn Peter von Sprechelsen. Paa den Tid, da han eiede Slottet, kom der engang en liden Pige, ved Navn Bodil Steens, til Gaarden for at vogte Hønsene. Da hun voxede til og blev meget smuk, vandt hun Herrens Yndest i den Grad, at hun blev hans Huusholderske, og det blev ikke derved. Saa smuk hun var, saa ond var hun, og skjøndt ellers Alt om Slottet er glemt, saa have Randers Byfolk dog end ikke glemt hende. Først fortælles der om hende, at hun var saa ond, at da hun engang saae sin fattige Moder komme ind igjennem Slotsporten, befalede hun Tyendet at jage „denne Tiggerkjærling“ bort. Dertil var hun trættekjær og arrig. Da von Sprechelsen engang i en af Slotsgaardene var

*) Uddraget for en Deel af Traps Beskrivelse af Danmark.

i Handel om nogle Stude, kom Bodil Steens til, udstafferet med et stort Sæt paa Hovedet, og begyndte strax at føre Ordet. Men herover blev Studeprangeren vred og slog Sættet af hendes Hoved, idet han sagde: „Gak bort, Du — Qvinde!“ Hvortil von Sprechelsen da blot sagde til Studeprangeren: „Jeg maa fire, og Du maa og fire!“

Engang, da Christian den Femte kom til Randers, og der fra Dronningborg skulde gives Sengeklæder ud til Kongens Følge, brugte hun saadanne Uqvemsord imod Kongen, at hun paa Grund deraf i nogen Tid blev sat i Arrest.

Mod Tjenestetyendet var hun naturligviis ogsaa ond. Naar hun blev vred paa en af Pigerne, pleiede hun at give hende Befaling, at udtage Et eller Andet af en stor Kiste, og naar Pigen da bukkede sig derned, tog Bodil Steens hende ved Benene, kastede hende i Kisten og lukkede den ilaas.

Da hun engang havde udsendt en liden Dreng at sælge Frugt, ihjelslog hun ham i Dronningborgs Have, fordi han havde spiist af Kurven. Urtegaardsmanden, som saae denne Ugjerning, fortalte det til Skytten, som siden aabenbarede det i Skriftestolen for Præsten i Christrup. Men det varede ikke længe, før Urtegaardsmanden fandtes dræbt, og Skytten gik fra Sands og Samling formedelst en giftig Drik. Vel blev Bodil Steens dragen for Retten, men da Vidnerne vare bragte afdage, blev hun frikjendt. Skjøndt det nu alt er længe siden, at hun er død, har hun dog ikke Ro i Graven; thi hver Nat kjører hun igjennem Randers By, og det er ikke godt at møde hende*).

---

*) Efter Thieles Folkesagn.

Aalborg

ligger paa et jevnt Terrain ved Liimfjorden, der danner den nordlige Grændse, medens høie Bakker næsten omringe den i en Halvkreds paa de øvrige Sider. Flere Vandløb, hvoriblandt Østeraa, som gjør Grændsen imellem Aalborgs to Sogne, og Vesteraa, løbe igjennem den ud i Liimfjorden og give i Forening med flere gamle Bygninger denne By et eiendommeligt Præg. Paa den modsatte Side af Fjorden, ligeoverfor Aalborg, ligger Flækken Nørre Sundby, hvormed Byen tidligere stod i Forbindelse ved Færgefart, men som nu er forbunden med den ved en Pontonbro over Liimfjorden.

Naar Aalborg er anlagt, vides ikke. Den nævnes første Gang i sidste Halvdeel af det 11te Aarhundrede af den bremiske Kannik Adam i hans lille Skrift om Danmarks Beliggenhed og var allerede tidlig en vigtig Handelsplads, der især havde megen Handel med Norge. Dette er formodentlig Grunden, hvorfor to norske Partihøvdinger i det 12te Aarhundrede ere blevne begravede i denne Byes ældste Kirke, St. Marie eller Vor Frue Kirke, nemlig Sigurd Slemmedegn, som fordreven fra Norge kom til Aalborg, hvor han opholdt sig en Vinter, og hvis Liig, da han 1139 var bleven fangen og henrettet i et Slag i det sydlige Norge mod Harald Gilles Sønner, af hans danske Venner blev bragt hertil, og Hættesvendenes Anfører Olaf, kaldtet Ulykke, som, efter at være overvunden i et Slag af Erling Skakke 1168, flygtede til Aalborg, hvor han døde det næste Aar. I det 13de Aarhundrede var det atter i denne By, at en norsk Kronprætendent, Erling Steenvæg, samledes med sine Tilhængere af Baglernes Parti og derfra ved dansk Hjælp satte sig fast i det sydlige Norge som Konge. I

Kong Valdemar Seirs Jordebog 1231 nævnes „Aleburgh" under Flesfum Herred, hvortil den østlige Deel af Byen (Vor Frue Sogn) hørte, medens den vestlige (Budolphi Sogn) hørte til Hornum Herred. Byens Privilegier i ældre Tider kjendes ligesaa lidet, som man kjender Byens Oprindelse, skjøndt man slutter sig til, at den har havt Kjøbstadsprivilegier inden 1340. Sin Stadsret har Aalborg faaet af Kong Valdemar Atterdag 1342. Privilegierne ere givne Byen af Kongerne Christian den Første, 1462 og 1470 eller 1480, Hans og Christian den Anden, ligesom ogsaa af Christian den Tredie under denne Konges Ophold i Aalborg den 21de Februar 1546, efter at dens ældre Privilegier vare forkomne under Byens Besætning af Skipper Clement, hvem vi skulle omtale nedenfor. At Aalborg ikke var en ringe Stad i Middelalderen, sees af, at det var et kongeligt Myntsted, hvilket det allerede skal have været i det 12te Aarhundrede under Svend Grathe. I det kongelige Myntkabinet opbevares flere Sølvmynter, prægede i Aalborg saavel under Kong Hans (uden Aarstal) som under hans Broder Frederik den Første med Aarene 1524 og 1525, ligesom en Myntmester i Aalborg efter Dansk Atlas nævnes 1492 og en Myntergaard i et Document af 1506. Kongerne Hans og Christian den Tredie vides at have holdt Retterthing i Aalborg; den førstnævnte skal være født i denne By, som man rigtigst antager den 2den Februar 1455, og han døde her den 20de Februar 1513, efter Sagnet i en grundmuret Gaard paa Gammel Torv*).

Skjøndt Aalborg i Aarhundreder har været en aaben By, og der heller ikke findes noget Spor af ældre Fæst-

*) Efter flere Kildeskrifter døde Kong Hans derimod paa Aalborg-Slot.

ningsværker, skal den dog efter Dokumenter, som nævnes i Dansk Atlas, fra Aarene 1481 og 1506 dengang have været omgiven af Grave, og 1513 af Volde. Aar 1534 blev Staden end mere befæstet af den fangne Kong Christian den Andens bekjendte Tilhænger Skipper Clement, som satte sig fast her i September og gjorde Aalborg til Hovedplads for Vendelboernes Opstand; men allerede den 18de December s. A. blev den tagen med Storm af Johan Rantzau, der, idet han personligt anførte Stormangrebet, styrtede ned af Volden i en dyb Grav uden at tage Skade. Der anrettedes et grueligt Blodbad, hvori 2000 Bønder skulle være nedhuggede, og Byen blev given til Priis for Landsknægtene. Det paafølgende Aar bleve de af Clement opførte Fæstningsværker efter kongelig Befaling igjen nedrevne. I Anledning af Byens Befæstning menes Hasserisaa eller Vesteraa at være bleven indledet af Lehnsmand Manderup Parsberg 1566, for at skaffe tilstrækkeligt Vand til den venstre Fæstningsgrav. En Gade langs dette Aaløb kaldes endnu „Grevens Gade“, og Qvarteret Vest for denne er af nyere Oprindelse. I 1627 blev Aalborg udplyndret af vore egne Tropper paa deres Flugt for de Keiserlige, og i den svenske Krig 1644 og 1657 blev Staden, blottet for ethvert Forsvar, hjemsøgt og haardt medtagen af de fjendtlige Hære.

Aalborg har efter Ovenstaaende i Middelalderen, ligesom i Nutiden, været en af Landets største Stæder. Sin Betydning skyldte denne By fra gammel Tid sin udbredte Handel; især var den, som bemærket, Hovedpladsen for Handelen med Norge. I Dansk Atlas nævnes den for akkurat 100 Aar siden 1769 som „en gammel Kjøbstad i Danmark, som driver en anseelig Handel med Landets Produkter og andre Varer“. Den successive Aftagelse af og senere det næsten fuldkomne

Ophør af Sildefiskeriet i Liimfjorden, der i forrige Aarhundrede var saa betydeligt, at Udførselen i Aarene 1720 til 1730 angives til 231,079 Tønder, har tilligemed det paa den anden Liimfjordsbred liggende Sundbyes voxende Handel med Vendsyssel skadet Aalborgs Fremvæxt. Ogsaa har Aggerkanalens Aabning, samtidig med at ødelægge Sildefiskeriet, aabnet en ny Handelsvei for Vestliimfjords-Kjøbstæderne, som derved unddroges deres Afhængighed af Aalborg. Af alle Danmarks Kjøbstæder er Aalborg vel omtrent den eneste, der i nogen væsentlig Grad har bevaret Præget fra en svunden Tid; her findes en Mængde Gader og „Gyder" (der opregnes i Dansk Atlas ialt 68, men Tallet er nu 72), hvilke sidste ere meget snevre og snoe sig i de meest forskjellige Retninger, ligesom de ogsaa have beholdt deres gamle Navne, for en stor Deel efter nu ubekjendte Personer af begge Kjøn; over de 5 Smaabække, „Aaerne", som gjennemskjære Byen, føre mange Smaabroer. Foruden en Mængde gamle Bindingsværksbygninger, som for en stor Deel synes faldefærdige, og hvoraf een udmærker sig ved en „Svale" eller et langs hele Façaden løbende Galleri, har fornemmelig Gammel-Torv og den tilgrændsende Deel af Byen ved Østeraaen flere anseelige Huse og Gaarde fra det 16de og 17de Aarhundrede; især er at mærke „Jens Bangs Steenhuus" eller Svaneapotheket, opført, som Indskriften viser, i Aarene 1623 til 1624, i samme Stiil som den omtrent samtidige Schoustrups Gaard paa Kjøbenhavns Amagertorv, en af de skjønneste borgerlige Bygninger i hele Landet. Opbyggeren af denne Gaard var en rig Kjøbmand i Aalborg, efter hvem en af Byens Gyder har Navn, og som 1637 oprettede et Fattighuus udenfor Vesterport for 26 af Byens Fattige. Efter en gammel Tradition skal Jens Bang have bygget sig fattig

og være død i det Fattighuus, som han selv havde stiftet. Hans Fattigdom forklares maaskee dog rettere deraf, at han saa godt som alene udredede Brandskatten til Helm Wrangel, da ingen rede Penge vare forhaanden, og at dette Udlæg ikke blev ham godtgjort. Et andet gammelt grundmuret Huus med udhuggede Figurer og Aarstallet 1616, ogsaa ved Østeraa længere nede mod Fjorden, siges at have tilhørt Christian den Fjerdes Svigermoder, Ellen Marsviin. I det tidligere nævnte Huus paa Gammeltorv, hvor efter Sagnet Kong Hans døde, vises endnu det Værelse, som skal have været Kongens Sovekammer, i den Fløi, der vender ud til Budolphi Kirke, og som altsaa maa have undgaaet Ildebranden 1663, der efter Inskriptionen paa en i Gaarden indmuret Steen fortærede Fløien ud til Torvet. I dette Værelse bevares en gammel Steenindfatning om en Kamin, forestillende to væbnede Figurer, forskjellige Vaabner og med Overskrift: „Protectio Domini fundamentum stabile“ („Guds Beskjærmelse er en varig Grundvold“).

Ildebrande have hjemsøgt Aalborg 1501, 1530, hvilken Brand var saa betydelig, at Byen ved et Kongebrev i 10 Aar blev fritagen for Skatter og Accise, samt den 11te August 1663. Choleraen i Sommeren 1853 anrettede store Ødelæggelser i Aalborg, hvor de lokale Forhold afgave de gunstigste Betingelser for Sygdommens Udbredelse. Der døde 409, eller henved 5pCt. af den daværende Befolkning.

Igjennem hele Middelalderen hørte Aalborg til Viborg Bispedømme og blev først skilt derfra 1554, da Kong Christian den Tredie gjorde den til Hovedstad og Bisperesidents for Børglum eller, som det fra den Tid kaldtes, Aalborg Stift.

I Pavedømmets Tid havde Byen 3 Klostre:

Vor Frue Kloster, et Nonnekloster, stiftet allerede i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, uvist af hvilken dansk Konge. Det bestyredes af en Priorinde og en Prior eller Forstander, men efter Reformationen lagde Christian den Tredie dets Gods under Aalborghuus, og 1555 skjænkede han Byen baade Klosteret, der nedbrødes 1568, og dets Kirke, der nu er den ene af Byens to Sognekirker.

Graabrødre- eller Franciskanerklosteret, stiftet ved Midten af det 13de Aarhundrede; det bestod til 1530, da Munkene bleve uddrevne af Lehnsmanden Axel Gjøe.

Helligaandskloster, stiftet omtrent 1434, baade for Munke og Nonner, der beskjæftigede sig med Syges og Fattiges Pleie; med dette Kloster-Hospital blev efter Kong Hans's sidste Villie St. Jørgens Hospital, ogsaa kaldet St. Jørgens Gaard, der laa lige uden for Byens Vesterport og var oprettet til at modtage Spedalske og dem, der led af andre saadanne Sygdomme, som ikke kunde taales i Hospitalet inde i Byen, forenet 1513 og var derefter Klosterets Ladegaard. Da Reformationen indførtes, ophævedes Helligaands-Klosteret aldeles, og dets Bygninger anvendtes deels til Cathedralskolen, deels til Hospital, til hvilket sidste de, som ovenfor er anført, endnu benyttes.

I Middelalderen har Aalborg havt 5 Kirker, af hvilke den nuværende

St. Budolphi Kirke er Stiftets Hovedkirke og den største af Byens nuværende to Kirker. Dens Opbyggelsestid vides ikke, men den nævnes efter Slutningen af det 14de Aarhundrede. I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede findes Budolphi Kirke at have været Annex til den efter Reformationen nedbrudte St. Peders Kirke. Kirken har et anseeligt Taarn, som blev opbyg-

get, efter at det gamle mindre Taarn var afbrændt ved Ildebranden 1663. Ved et Jordskjælv Natten imellem den 21de og 22de December 1759 nedstyrtede de to øverste Kamme af Taarnet, men de bleve igjen opsatte 1764, og i Aarene 1777 til 1780 blev det høie og smukke Spiir opbygget, hvortil Peder Kyndes Enke, Elisabeth Himmerig ved Testament af 30te November 1773 havde skjænket 4000 Rdl. Spiret, der er gjennembrudt og opført efter Model af det tidligere Raadstuetaarn i Kjøbenhavn, naaer med sin Spidse 190 Fod over Jorden. Kirken selv undergik en Hovedreparation 1786. Den bestaaer af et Midtskib og 2 lavere Sideskibe, alle med Hvælvinger. Dens Indre er især mærkeligt ved Mængden af Pulpiturer og ved adskillige Billedskjærer-Arbeider, som ikke have været uden Værd i sin Tid.

Vor Frue Kirke er betydeligt ældre end Budolphi Kirke, formodentlig oprindelig begyndt i Korsform (nu kun Midtskib og eet senere tilbygget Sideskib), i den katholske Tid, som ovenfor omtalt, en Klosterkirke, der hørte til Vor Frue Nonnekloster. Kirken er bygget samtidig med Klosterets Stiftelse i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, og ikke længe efter i samme Aarhundrede begravedes, som anført, to norske Partihøvdinger af kongelig Æt i den. Frue Kirke nævnes i det 16de og 17de Aarhundrede som Domkirke og var uden Tvivl dengang Byens Hovedkirke, ligesom flere Grunde tale for, at den har været dette igjennem hele den katholske Tid. Ved Klosterets Sekularisation var Kirken imidlertid saa aldeles forfalden, at Christian den Tredie 1554 befalede, at den skulde nedbrydes og i dens Sted Helligaandshuus Kirke være Sognekirke, til hvis Reparation Steen, Tømmer og Bly af Frue Kirke skulde anvendes, og hvad der blev tilovers, komme til Slottet

Aalborghuus's Behov; men paa Menighedens Forbøn kom der næste Aar kongelig Tilladelse til, at den maatte beholde sin gamle Sognekirke imod forsvarlig at istandsætte den. Kirkens smukke Alter tilligemed Altertavlen er skjænket 1582 af Bjørn Andersen til Steenalt, Lehnsmand paa Aalborghuus, som i det Hele hjalp meget til at forskjønne Kirken; 1723 lod Krigsraad Bertel Hauch Altertavlen meget siirligt forgylde og staffere. Ved gjentagne Reparationer, især i forrige Aarhundrede, har Kirken vundet i indre Skjønhed. Taarnet er oftere blevet ombygget, sidste Gang 1766, hvorhos det blev forsynet med sit nuværende Spiir 1767, altsaa nogle Aar førend Budolphi Kirke fik sit. Frue Kirke har to Begravelses-Kapeller: det ene, Skelernes, bygget 1612 af Ove Lunge til Odden, Lehnsmand paa Aalborghuus, med 4 Epitaphier over adelige Personer, deriblandt over nysnævnte Adelsmand og hans Hustru, Anne Malthes Datter Sehested, som ere afbildede i Legemsstørrelse, omgivne af deres Forfædres Vaaben. I Kapellet selv staae i massive Steenkister Holger Skeel, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Sjælland, død 1764, og Hustru Regitze Sophie Baronesse af Gyldenkrone, død 1779, samt i Trækister Kammerherre Sophus Peder Frederik de Skeel, død 1826, og Jens Poulsen de Skeel, død 1832.

I det andet Kapel, Høeghs Kapel, ligger blandt Flere Gregers Høegh til Vang med Hustru; uden paa Muren, saavelsom paa Jerndørene, der skille Kapellet fra Kirken, staae Høeghernes og Holckernes Vaabener. Et tredie Kapel, det Pentzske, blev nedbrudt 1805, da den til Kapellets Vedligeholdelse legerede Kapital ikke var tilstrækkelig til en nødvendig Reparation; de deri værende tvende Marmorkister, hvori hvile Gotfred v. Pentz, Stiftamtmand i Aalborg, og Hustru Maren Grotum, ere

senere flyttede ind i Kirken. I det sydvestlige Hjørne af Kirken er 1747 indrettet en aaben Begravelse af Commerceraad Gleerup, som tilligemed sin Hustru Johanne Trap ligger her i Steenkister med Guldforsiringer. Foruden de Nævnte ere en stor Deel, især af Kirkens Velgjørere, begravede i Frue Kirke, tildeels under Epitaphier og Ligstene. Blandt denne Kirkes Velgjørere fortjener særlig at nævnes Kjøbmand Diderik Christian Jüngling, død 1798. Han har skjænket betydelige Summer til en faststaaende Kapital, der til alle Tider kunde være Kirken til Nytte, hvilket Ønske ogsaa skal være fuldstændigt opnaaet.

St. Peders Kirke, en Sognekirke, som efter Reformationen blev nedbrudt, formodentlig fordi den da har været forfalden; Sognet, som derefter kaldtes Nye Budolphi Sogn, lagdes til sidstnævnte Sogn og Kirke.

Graabrødrekirken og Helligaandskirken, som hørte til Klostrene af samme Navn, samt to Kapeller udenfor Byen, St. Jørgens Kapel, som hørte til et Hospital af samme Navn, og Helligkors Kapel, hvorom iøvrigt saa godt som Intet vides.

Blandt flere Gilder, som Aalborg havde i den katholske Tid, er især at mærke det saakaldte Papegøie-Gilde eller Guds Legems Laug, som bestod af Kræmmere og Kjøbmænd i denne By, danske og tydske, hvorfor det kaldtes „Convivium institorum Alburgensium“; dog findes ogsaa Biskopper og andre Prælater, saavelsom Riddere og Adelsmænd med deres Fruer at have været indtegnede i dette Broderskab. Det var stiftet 1431 med sin egen Skraa eller Gildelov af 1441, og bestod længe efter Reformationen, tilsidst under Navn af Compagniet, lige til henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede; det gamle Gilde-

huus eller „Compagnihuset" blev derefter de aalborgske Kjøbmænds Børs og daglige Samlingssted.

Aalborg Slot, Aalborghuus, ligger paa Byens nordøstlige Side ved Fjorden. Det er en uanseelig Slotsbygning, som nu bestaaer af 2 Fløie. Her boer Stiftamtmanden. En tredie, venstre Fløi er nu nedbrudt, med Undtagelse af nogle svære Hvælvinger. Naar Aalborghuus først er opført, er uvist. Af et ældre Slot, som har ligget paa den modsatte Side af Byen mod Syd, er nu ethvert Spor forsvundet. Efter Dansk Atlas skal det være nævnet i Documenter fra 1368 og 1372; dersom den skibbyske Krønnikes Angivelse om Kong Hans's Fødsel i Aalborg er rigtig, maa han være født paa dette Slot, og i et Brev af Christian den Anden forekommer endnu „Byens gamle Slot". Endnu levende Mennesker have seet det udgravede Kugle-Gjemmested og den der fundne store Masse svære Steenkugler. Slottet laa adskilt fra Staden ved Volde og Grave; men uagtet dets Befæstelse blev det dog strax overgivet til Skipper Clement 1534 af Peder Lykke, som da havde det i Forlehning. Rimeligviis har Slottet lidt meget i dette for Aalborg saa uheldige Aar; thi allerede 5 Aar efter, 1539, begyndte Christian den Tredie at nedbryde det og opføre et nyt fra Grunden af, og dette er den nuværende Slotsbygning. I 1644 blev Aalborghuus indtaget af de Svenske, men s. A. bombarderet af Borgermester Ginkels Spaniefarer, som laa i Liimfjorden, saa at Fjenden maatte drage bort. Før Souveraineteten var Slottet Sæde for den kongelige Lehnsmand. Af de Slottet omgivende Volde er en Deel sløifet og anvendt til Opfylding af de forhen mudrede og stinkende Grave.

Cathedralskolen existerede allerede i den katholske Tid. Aar 1542 tillagde Christian den Tredie denne

Skole de Indtægter, som forhen havde ligget til Altere, Messer, Calenter og Gilder i Aalborg, og 1554 skjænkede samme Konge en af Helligaands-Klosterets Bygninger til Skolehuus, hortil det benyttedes indtil 1847, da en i Aarene 1814 til 1815 opført Bygning i „Jomfru Anna Gade" blev kjøbt og indrettet til en Skolebygning.

Hospitalet. Denne Stiftelse har sin Oprindelse fra det katholske Helligaands-Huus, der ovenfor er omtalt. Det er en stærk, grundmuret Bygning i fire Fløie. Hertil er endnu 1849 kommet den forrige Latinskoles Bygning, der er sammenbygget med Hospitalets nordre Fløi. Det har en Kirke, som er tilbygget under Christian den Femte.

Kolding.

Denne Kjøbstad ligger paa Grændsen af Nørre-Jylland og Slesvig, Nord for Kolding-Aa, ikke langt fra dens Udløb i Kolding-Fjord.

Kolding er en af Landets ældste Byer, maaskee fra det 10de eller 11te Aarhundrede. Der menes, at den fra Begyndelsen af har været et ringe Fiskerleie, men at Byen efterhaanden er tiltagen ved Handel og Skibsfart, hvortil den har en saare beqvem Beliggenhed. Ogsaa maa Hofholdningen paa Koldinghuus, det nærliggende Slot, have bidraget meget til dens Opkomst.

Byens Navn skreves tilforn paa en Mængde forskjellige Maader: f. Ex. Kaldyng, Kaldingæ. I Valdemar Seirs Jordebog nævnes Byen først 1231, hvor den anføres under „Anzstathæret", og hvor Landet omkring „Kaldyng" er ansat til 13 Mark Guld og Byen selv til 80 Mark, og derefter i et Gavebrev til fattige og skrøbelige Mennesker i Ribe og „Kaldingh"; i Kong Christophers Stadfæstelse paa Byens Privilegier, 1321,

Caldingh; i Aaret 1447 Collinghe; sildigere Kolyngh, Koling, Kolling. I forrige Aarhundrede skreves almindeligen Colding, hvilket Nogle endnu skrive.

Nogle udlede Byens Navn af Chali, et gammelt Folkeslag, Andre af et Mandsnavn, Kall eller Kalf, atter Andre af: „Kalleting" (Kalvething), et Qvægmarked, og atter Andre mene, at Byen bærer Navn af Høien (collis), hvorpaa nu Slotsruinerne staae, osv.

Aar 1247 afbrændtes Byen af Erik Plovpenning og opbyggedes paany af Erik Glipping, som skal have udvidet den, især mod Sønden, og som tillige opførte et befæstet Slot ved Byen, det nuværende Koldinghuus. I 1288 stiftede Enkedronning Agnes med hendes umyndige Søns, Kong Erik Menveds og Raadets Samtykke her et Kloster til Bolig for Franciskanere, Graabrødre eller Minoriter. Det skal være blevet opbygget af en Gaard og et Kapel, kaldet Dueholm, som tilhørte en Ridder Henrik Dulmer (Dolmer eller Dylmer), der selv først blev en af dets Lemmer og døde 1328 som Kannik i Ribe. Ordensbrødrene skulle senere have ført et lastværdigt og forargeligt Levnet, men skjøndt Christian den Første 1453 paaklagede det til Paven, agtede denne ikke derpaa, og først i 1517 bleve de bragte til Observants. I Reformationstiden foruroligedes Brødrene meget af en luthers Præst, en forjagen Dominicanermunk. Det er det eneste Kloster, Byen har havt; det bestod til 1529, da Munkene bleve fordrevne, og synes allerede i 1557 at være nedrevet. Den Gade, hvor Klosteret laa, hedder endnu Klostergaden.

Aar 1313 gjorde nogle Bønder Opstand imod Erik Menved, og sendte da Kongen sin Drost Niels Olufssen derhen for at stille Oprøret, men Bønderne sloge ham tillige med Flere ihjel ved Kolding. Nu kom Kongen selv med en Hær til Jylland og undertvang Oprørerne, lod flere

af dem hænge og paalagde Almuen en Skat, som kaldtes Guldkornsskat, fordi de maatte give en Skjeppe Rug af hver Mark Guldjord, det vil sige, et Jordstykke kjøbt for en Mark Guld; tillige skulde de opføre faste Borge paa forskjellige Steder i Provindsen, deriblandt ogsaa befæste Kolding. I 1321 stadfæstede Kong Christopher den Anden Byens ældre Privilegier. Da denne Konge var bleven fordreven, blev Kolding forlehnet Marsken Ludvig Albertsen af Interimskongen Valdemar Eriksen af Sønderjylland, fordi han var en af Hovedmændene for det Oprør, som havde hjulpet ham paa Thronen. Den 7de Juli 1365 sluttede den bekjendte Ridder Erland Kalf paa Valdemar Atterdags Vegne i Kolding Fred med de holsteenske Grever Henrik og Claus, Grev Geerts Sønner. Aar 1409 opholdt Erik af Pommern sig her i otte Dage i Midsommertiden for at oppebie Hertuginden af Slesvigs Ankomst. Den 24de Marts 1411 sluttedes her en femaarig Vaabenstilstand mellem Kong Erik af Pommern og Hertuginde Elisabeth af Slesvig. I 1429 var Erik af Pommern paany i Kolding. Paa en Herredag i Kolding 1440 forlehnede Christopher af Bayern Hertug Adolph af Holsteen med Hertugdømmet Slesvig arveligt. Da han døde uden Arvinger, faldt Hertugdømmet atter til Danmark. I 1523 var Christian den Anden i Kolding for der at raadføre sig med Befalingsmanden paa Koldinghuus Mogens Bilde o. Fl. angaaende den jydske Adels Opsigelsbrev i Veile. Samme Aar var Kolding Samlingsplads for Frederik den Førstes Tropper. Aar 1534 holdtes et Møde i Kolding mellem Christian den Tredie og Grev Christopher af Oldenborg for at tilveiebringe et Forlig, men Sidstnævnte vilde ikke indgaae Andet end at dele Riget i et Øst- og et Vest-Danmark, hvorfor intet Forlig opnaaedes. Fra 1534 til 1536

sad Skipper Clement i Fangenskab paa Kolding, indtil han førtes til Viborg for at henrettes. Paa en Herredag, 1547, i Kolding stadfæstedes Hansestædernes Privilegier. Aar 1559 den 1ste Januar døde Christian den Tredie paa Koldinghuus. Samme Aar har den nye Konge celebreret Seiren i Ditmarsken i Kolding, thi det hedder herom i den gamle Vise:

„Kong Frederik han sidder paa Koldinghuus,
Han holder med sine Svende et godt Ruus,
De dytmarske Herrer, de have deres Liv forloren.“

Under de tre Gange gjentagne fjendtlige Occupationer af Jylland, nemlig 1627—29, 1644—49 og 1657—60, tilføiedes der Kolding ligesom flere andre af Jyllands Kjøbstæder megen Skade. I Aarene 1654 og 1659 bortrev Pesten mange Mennesker.

Den 2den Mai 1848 droge Preusserne ind i Byen og besatte den. Det næste Aar angrebe Slesvig-Holstenerne, da Kolding var bleven forskandset og besat med en lille Styrke, Byen og stormede Pallisadeporten. Efter et kort Forsvar trak de Danske sig ud af Byen, da de vare for svage til at modstaae Fjendens Overmagt. Tre Dage efter, den 23de April 1849, Aarsdagen efter Slaget ved Slesvig, angreb den danske Hær Fjenden for at fordrive ham fra Kolding, hvilket ogsaa lykkedes efter en blodig Kamp, saavel udenfor Byen, som i dens Gader og Gaarde, hvoraf en stor Deel blev afbrændt af Fjenden. Denne beskjød Byen heftigt fra de sydlige Banker, der omgive den, og General Bülow gav derfor Tropperne Ordre til at trække sig tilbage for at forskaane Byen fra at ødelægges, hvorpaa Insurgenterne atter besatte Kolding, indtil Seiren ved Fredericia og den kort efter paafulgte anden Vaabenstilstand nødte dem til at rømme Jylland.

Koldinghuus.

Førend dette mærkelige Slot hævede sig paa den Høi, hvor endnu dets Ruiner staae, skal der have ligget et ældre Slot, „Schindelborg“ eller „Schinderborg“, i Nærheden ved en Vig af Havet. Koldinghuus blev senere, 1248, bygget af Abel, som Hertug af Sønderjylland, under hans Feide med Broderen, Erik Plovpenning, paa en Banke Nord for Byen og senere ombygget og yderligere befæstet af Erik Glipping i Aarene 1268 og 1283. Koldinghuus's ældste Navn var Arensborg ɔ: Ørneborg (Aquilæburgum), dets senere Middelborg, formodentlig fordi det laa saa at sige midt i Riget fra Nord til Syd. Siden den oldenborgske Stamme kom paa Thronen, er Slottet bestandigt blevet kaldet Koldinghuus (Castrum Koldingh). I det femtende Aarhundrede lod Christopher af Bayern nedbryde den nordre Deel af Slottet, opbyggede den igjen fra Grunden og indsatte i Muren til Minde om denne Hovedforandring det bayerske og danske Vaaben. Efter Frederik den Førstes Død blev formodentlig efter en Formening, som yttredes paa en Herredag i Kjøbenhavn, Slottet befæstet, da man befrygtede et Indfald fra Hertugdømmet. Christian den Tredie opførte fra 1546 til 1558 Slottets østre, vestre og søndre Sidefløie, i Frederik den Andens Tid blev det sat i en ypperlig Stand, men 1583 afbrændte dets vestre og nordre Side, og 1597 den 24de Februar dets Kjøkken, Bagers, Bryggers, Sølvkammer og Oldfruens Kammer. I Christian den Fjerdes Tid opførtes, i Slottets nordvestlige Hjørne, det 76 Fod høie og 24 Fod brede, fiirkantede saakaldte Kæmpetaarn, i hvis Hjørner paa dets Tinde fire, syv Fod høie Sandsteens Kæmpe- eller Heltestatuer hævede sig, fremvisende hver sit Vaabenskjold, nemlig Hannibal det danske, Scipio det norske, Hercules

de tre Kroner og Hector det jydske. Fra dette Taarn, som er fladt ovenpaa, belagt med Blyplader og forsynet med et Steengelænder, havde man en saare viid og skjøn Udsigt. Over Opgangen dertil saaes Kongens og Dronningens, Anna Catharinas Navnetræk, Kongens Symbolum regna firmat pietas og Aarstallet 1598, som formodentlig var det Aar, i hvilket den af Frederik den Anden 1586 paabegyndte og siden af Christian den Fjerde fortsatte Bygning blev fuldkomment færdig. Under Kæmpetaarnet, hvis Høide og Heltebilleder Wadskjær i sin Skueplads poetisk fremstiller som Olymp og Giganterne, var Slotskirken, et meget smukt lille Kapel paa 7 Fag og igjennem 2 Etager, i Lighed med det, som i sin Tid var paa Haderslevhuus, og ei heller uligt Frederiksborg Slots, men vistnok ikke saa kostbart og pragtfuldt som dette. Kirkens Hvælving bares af to Rader kantede Sandsteenspiller, forenede ved et Pulpitur, der sluttede ved den kongelige Stol, ligefor Alteret. Paa det med Marmorfliser i Tavl belagte Gulv stode, i to Rækker, 34 Egetræesstole; Prædikestolen, der var anbragt oppe ved Alteret, hvilede paa en fremspringende Løve, som holdt det danske Vaaben. Altertavlen var af hvidt Marmor med Figurer i Basreliefs, hvilke bleve aldeles ødelagte i Krigene med Sverrig, da Kirken blev brugt til Hestestald. Ellers var Kirken smykket med forgyldte Zirater i Datidens Smag, og en Mængde Bibelsprog vare anbragte rundt omkring paa Pulpituret. Kirkens Bygning paabegyndtes i Slutningen af Aaret 1601, eller maaskee først i 1602, af Steenhuggeren Hans Barchmann, under Tilsyn af Bygmesteren Hercules von Offuerberch eller Oberberg.

Under de tre Konger, som her saa ofte havde deres Sæde, foregik der flere mærkelige Begivenheder. Her tilbragte Christian den Tredie de sidste Maaneder af sit

Liv og døde Nytaarsdag 1559. Hans Dronning Dorothea, hvem Koldinghus tilligemed Byen og Lehnet var givet til Livgeding, havde i nogen Tid sit Ophold her paa Slottet efter Kongens Død. To af hendes Børn bleve fødte paa Koldinghuus, nemlig Hertug Hans den Yngre, Stifteren af de sønderborgske Linier af Kongehuset, 1545, og Prindsesse Dorothea, som blev gift med Hertug Vilhelm af Brunsvig-Lüneborg og er Stammoder til det engelske og hannoverske Kongehuus, 1546; ligeledes declareredes her Forlovelsen mellem hendes ældste Datter Anna og den sachsiske Hertug, senere Churfyrst August, 1548, ved hvilken Leilighed Christian den Tredie og Adelen øvede sig paa Rendebanen til en Tournering, der skulde holdes i Torgau ved Formælingsfesten. Ogsaa tre af Frederik den Andens Børn bleve fødte her, nemlig Prindsesse Elisabeth 1573, Hertug Ulrik 1578 og Prindsesse Augusta 1580; til Festlighederne ved den Sidstes Daab mødte adskillige tydske Fyrster her. I November 1582 bleve Hertugerne Adolph og Hans den Yngre forlehnede med Slesvig efter Hertug Hans den Ældres Død i Koldinghuus. Aar 1614 holdt Christian den Fjerde her paa Slottet en mærkelig Forsamling af Rigsraader og Rigets Biskopper for at dømme i en theologisk Strid mellem Dr. Hans Poulsen Resen og Sognepræsten ved Nicolai Kirke, Mag. Ole Kock. Den 2den December 1616 forlehnedes her Hertug Frederik den Tredie med Slesvig, og der sloges ved denne Leilighed 12 Adelsmænd til Riddere af Sværdet eller den væbnede Arm for deres Bedrifter i Calmarkrigen.

Slottet blev haardt medtaget i de tidt omtalte svenske Krige 1627, 1644 og 1657. I 1658 blev det besat af de Svenske, men samme Aar, den 25de December, Julemorgen, indtaget med Storm af Polakkerne, der begik de afskyeligste Grusomheder. De vare trængte ind

i en Hvælving, hvor der stode Fade med Krudt. En Dragon vilde tage noget af Krudtet i et Lommetørklæde, men holdt i det Samme en brændende Lunte i Haanden, en Gnist faldt af den, antændte Krudtet, og Kæmpetaarnet sprængtes i Luften. Efter et Dienvidnes Udsagn bleve de Krigsfolk, som befandt sig paa det, kastede saa høit mod Skyerne, at man tabte dem af Syne og først blev dem igjen vaer, da de faldt ned og som Frøer styrtede i Søen ved Slotsbankens Fod.

Efter denne Ødelæggelse blev rimeligviis dette af de danske Konger saa yndede Opholdssted snart igjen bragt istand. Christian den Femte anvendte aarlig 3000 Rdl. paa dets Reparation, og det erholdt siden af Frederik den Fjerde en skjønnere og beqvemmere Indretning. Medens Pesten rasede i Aaret 1711 i Kjøbenhavn, opholdt Kongen sig med sin hele Hofstat paa Koldinghuus, hvorimod Dronningen og Enkedronningen droge til Grevskabet Oldenborg. Under Kongens Ophold blev der givet Hoffester, og det var paa en af disse, en Maskerade, at Frederik den Fjerde blev indtagen af den attenaarige Grevinde Anna Sophie Reventlows Skjønhed og Munterhed. Et Platfondmaleri paa Frederiksbergslot giver en Fremstilling af denne Maskerade. Kort efter denne gav Kongen et Caroussel til Ære for nysnævnte Comtesse Reventlow, til hvem han først lod sig vie til venstre Haand, og som han siden ægtede efter sin første Gemalindes Død.

Det har nok især været den nordvestre Sidefløi, som denne Konge lod opføre, thi hans Navnetræk med Aarstallet 1720 staae over Hovedindgangen. Efterat der i Aaret 1726 var foretaget en Reparation af Slotskirkens Indre, fandt ingen synderlig Forandring Sted ved dette Slot. I August 1807 ankom Christian den Syvende til Koldinghuus og opholdt sig her i næsten een Maaned. Med ham fulgte Statsraadet og Collegierne

til Rendsborg, hvor Kongen døde i Marts det paafølgende Aar. I samme Aar havde Danmark forbundet sig med Frankrig mod England og Sverrig, og som en Følge heraf indqvarteredes her i Landet under Fyrsten af Pontecorvos (senere den svenske Konge Carl den Fjortende Johan) Overkommando franske og spanske Hjælpetropper, hvilke i Forening med danske Tropper skulde gjøre et Indfald i Sverrig. Paa en Reise til Kjøbenhavn passerede Fyrsten Kolding først i Marts 1808 og vendte den 29de Marts s. A. tilbage til Koldinghuus, som han havde valgt til sit Qvarteer, og hvor der var indqvarteret en Afdeling af de spanske Tropper. Om Natten efter hans Ankomst til Slottet udbrød der Ild i det om Morgenen Kl. 4, og mod Aften var Slottet lagt i Aske. Et Sagn beretter, at Spanierne havde antændt Slottet for at indebrænde Fyrsten, men dette Sagn er blottet for historisk Sandhed. Ilden opkom ved Uforsigtighed af de spanske Soldater, der paa den hele foregaaende Dag havde staaet under Vaaben i en skarp, bidende Østenvind, ventende paa Fyrsten, for hvem de skulde holde Revue. Spanierne vare ikke vante til vort barske Klima, og da de derfor om Aftenen vendte tilbage til deres Qvarteer paa Slottet, vare de gjennemfrosne og vilde nu ret opvarme sig. Til Vagtstuen var leveret fugtigt Bøgebrænde, og for da i Hast at faae Ild i det, stoppede de Kaminen fuld af Halm, hvilket blussede op i Rørene, som krydsede hverandre i forskjellige Retninger i Mellemgulvet, saa at Ilden tilsidst omspændte hele Slottet og man ikke formaaede at standse den. Sagnet fortæller endvidere, at Prindsen havde under Branden reddet sig ud af et af Slotsvinduerne ud til Haven, men ogsaa dette er urigtigt, thi deels var dette ikke fornødent, da Ilden ikke tog saa stærkt Overhaand, deels saaes han af paalidelige Vidner komme

gaaende ud igjennem Slotsporten, indsvøbt i en sort, med Graaværk underforet Fløils Pels. Som en resolut Mand midt i den Forvirring, der opstod ved denne Brand, lod han to Kjæder formere fra Slotssøen op til Slotsporten, hvor Ilden først var udbrudt; ad den ene Kjæde skulde Mandskabet bringe de tomme Brandspande ned, og ad den anden de fyldte op igjen, hvorved Arbeidet betydeligt fremmedes, indtil man saae, at Ilden med Eet brød frem i det Hjørne af Slottet, som vendte ud imod Haven og Byen, thi da forsvandt alt Haab om at frelse Slottet, og Virksomheden blev indskrænket til at sikkre Byen imod at antændes ved de omflyvende Ildfunker. Ved Solens Nedgang den 30te Marts var det gamle herlige Slot, den sidste jydske Kongeborg, forvandlet til en Ruin og har siden staaet som den meest storartede af vort Fædrelands faa Ruiner, tillige som et veemodsvækkende Minde om al jordisk Storheds Forgængelighed.

Slottet var bygget i en skjæv Fiirkant og saa uregelmæssigt, at den vestre Sidefløi inde i Gaarden var nogleogtyve Alen længere end den østre. Det havde en Høide af 3 Etager foruden Kjældere, var tækket med Skifertavler og havde foruden Kæmpetaarnet inde i Gaarden 5 smaa ottekantede Taarne, hvoraf de 3 vare flade ovenpaa, dækkede med Blyplader og omgivne med Gelændere, og de to havde Spiir. Slottets Kjældermure, især under Kæmpetaarnet, havde en Tykkelse af 5 til 6 Alen. I nogle Kjældere var der Fængsler med skumle Arrester; i en af disse sad den tidligere omtalte Skipper Clement fængslet i omtrent 2 Aar, indtil han 1536 blev ført til Viborg og der henrettet. Midt i Slotsgaarden stod der fra Slutningen af det 16de Aarhundrede en Fontaine, indfattet af en ottekantet Sandsteenskarm, og paa en i dens Bassin opløftet, fladt liggende Concha et

af Metal støbt Fruentimmerbillede med et Jagthorn paa Hovedet. Ved Branden faldt det halve Kæmpetaarn tilligemed Kæmperne Hercules og Hector, hvorimod største Delen af den anden Halvdeel endnu staaer, skjøndt den frembyder sit hele sønderrevne Indre til Vildfang i Storm og Uveir; Kæmpen Scipio er dog nedfalden den 3die October 1854, og Hannibal staaer saaledes ene tilbage ligesom en Vagt ved den sjunkne Herlighed. I den senere Tid har man anvendt endeel Bekostning paa at conservere Slotsruinerne, som Aar for Aar mere forfalde, især den sydlige Fløi ud imod Haven og Byen, hvorfor man ogsaa har understøttet og befæstet Murene med svært Bjælkeværk, massive Støtter og Jernankere. Slotsruinerne høre til de fredede Mindesmærker.

Fra Aar 1279 til Souverainetetens Indførelse var Koldinghuus Sædet for kongelige Lehnsmænd, af hvilke vi blot ville omtale den mærkeligste, nemlig Casper Markdanner, som skal have været en Søn af Christian den Tredie med en Landsbyskomagers Datter, og hvis Navn, Danmarker, ved en Omsætning af Stavelserne er blevet til Markdanner. Efter et andet Udsagn er han derimod født 1533 af borgerlige Forældre. Han havde i ti Aar været i Tjeneste hos Keiser Maximilian den Anden og var af ham bleven optagen i Adelsstanden 1571. Derefter kom han i den gottorpske Hertug Adolphs, og endelig, efter Rigshofmester Peder Oxes Tilskyndelse, i dansk Tjeneste; blev først kongelig Kjøgemester og tillige forlehnet med et Lehn i Norge, men senere Lehnsmand paa Koldinghuus i 32 Aar til 1617, hvorefter han, for sin lange og tro Tjenestes Skyld, fik Brunlaug og Nummedal i Norge i Forlehning paa Livstid. Han døde 1618, 85 Aar gammel, paa Rønningesøgaard i Fyen, hvilken Gaard Frederik den Anden havde foræret ham 1577.

Den sidste af Koldinghuus's Lehnsmænd var Steen

Bilde til Kjærsgaard, Ridder. Han var i Aaret 1657 Oberst for et Regiment til Hest i Frederiksodde (Fredericia) under Beleiringen, og 1658 Oberst for 300 Mand Cavalleri ved Middelfart, da Carl Gustav gjorde Landgang her. Han døde 1672, formedelst de slette Tider i saare ringe Kaar*).

Byen har tidligere havt en lærd Skole, der blev stiftet af Christian den Tredie i den nærmeste Tid efter Reformationens Indførelse, og som efterhaanden har havt 3 forskjellige Bygninger. Da Haderslevs lærde Skole blev gjort til en dansk Latinskole, ansaaes den nærliggende Kolding lærde Skole for overflødig, hvorfor den nedlagdes ved Udløbet af Skoleaaret 1855—56.

Sagn om Kolding og Koldinghuus.

1.

Medens der engang var stor Mangel paa Sædevarer i Kolding, saa Byens Indvaanere lede Nød, havde en rig Mand paa samme Tid Lofterne fulde af Rug, som han dog ikke vilde sælge, fordi han ventede at drage større Fordeel deraf, naar Nøden steg høiere. Da Folk nu strømmede til hans Huus og vilde kjøbe Rug, svarede Manden, at han havde ingen Rug, og ønskede, at al den Rug, han eiede, maatte brænde paa hans Grav. Da han siden var død og borte, fandt man brændt Rug under hans Ligsteen.

2.

Hvorledes man saa stiller Kirkeuhret i Kolding, saa gaaer det altid for seent. Man angiver følgende Aarsag

*) Størstedelen uddraget af Pastor J. J. Fyhns „Efterretninger om Kjøbstaden Kolding 1848".

dertil. I en By Tved, der ligger ikke langt fra Kolding, havde Mændene i trang Tid laant Sæd hos Kolding Bymænd og til Sikkerhed givet en mellemliggende Eng, der skulde tilhøre Kolding By, saafremt denne Gjæld paa en vis Dag til et bestemt Klokkeslet ei var afgjort. Mændene fra Tved indfandt sig i rette Tid med det Skyldige, men da Kolding Bymænd helst vilde beholde Engen, havde de stillet Kirkeuhret frem og paastode, at Tiden var udløben, hvorfor Engen tildømtes Kolding By.

3.

Neden under Koldinghuus's Kæmpetaarns nordre Side har der dybt i Jorden været en Kjælder, hvis Indgang var udenfor Taarnet. Den kaldtes „den svenske Kjælder", fordi Dronning Margrethe her holdt den svenske Kong Albrecht fangen. Og lyder Sagnet, at Dronningen ydmygede Kongen i den Grad, at naar hun vilde stige tilvogns, og Gaarden ikke var ganske reen, saa maatte den ulykkelige Konge lægge sig plat ned paa Jorden, at hun kunde træde paa ham, for ikke at tilsmudse sine Sko.

4.

Paa et lille Værelse paa Slottet saae man i sin Tid en Blodplet, som ikke kunde afvadskes. Aarsagen til den fortælles saaledes. I Aaret 1558 gaves der et Bal paa Koldinghuus i Anledning af Christian den Tredies Ankomst dertil. Slottets Lehnsmand var paa den Tid Adelsmanden, den rige Jørgen Rosenkrands, til hvis unge og smukke Datter Christine flere, og især tre, fornemme Riddere beilede, men fik alle Afslag. Længe gjættede man forgjæves paa Grunden til denne Haardhed fra hendes Side; da fortaltes der hendes Fader, at hans Datter be-

plettede hans Adelsskjold og vanærede hans Huses gamle Glands og Hæder ved en fortrolig Omgang med en ung Billedskjærer, der havde arbeidet paa Slottet. Den næste Dag lod den strenge Ridder den unge Mand henrette i Slotsgaarden og tvang sin Datter til at see paa dette grusomme Skuespil fra et af Slottets Vinduer. Tre Dage efter fandt ovennævnte Bal Sted paa Slottet, og da skal hun efter et Sagn have dandset tre, og efter et andet, ni Riddere trætte og var endda ikke aldeles udmattet. Men nu harmedes Faderen, selv greb han hende og dandsede med hende, indtil Blodet foer ud af hendes Mund, og hun døde saaledes i hans Arme*).

Efter den adelige Slægt Kaas's Stamtavle, fortæller Hofmann i sine danske Adelsmænds Historie, døde der i Aaret 1590 en adelig Dame, Gjertrud Kaas, i en Dands paa Koldinghuus. Mulig ligger denne Begivenhed til Grund for ovenstaaende Sagn.

Horsens.

Denne By ligger paa den nordlige Bred af Fjorden af samme Navn, hvor Bygholm-Aa løber ud i denne.

Medens Nogle udlede Byens Navn efter en Forklaring af Saxo fra den gamle danske Konge Hother (Hothersnæs), udlede Andre vistnok rigtigt Navnet af det gamle Ord Hors (Hest); og har Byens Vaaben fra de ældste Tider været en Hest bunden til et Lindetræ, ligesom ogsaa i gamle Documenter skrives dens Navn „Horsnæs" eller Horsenæs, hvilken Benævnelse i Tidens Længde er bleven forandret til Horsens. Den er en af Landets ældre Byer; man har saaledes en Sølv-Bracteat med Ordet Hors, hvilken antages at være præget i Horsens paa Svend Estridsens eller hans Sønners Tid,

---

*) Efter Thiele og Fyhns Efterretninger om Kolding.

altsaa i Slutningen af det 11te eller Begyndelsen af det 12te Aarhundrede; og i det 13de Aarhundrede havde den allerede sin Stadsret, som er tagen af den gamle slesvigske. Byens gamle Privilegier ere ubekjendte, men 1442 stadfæstedes de af Christopher af Bayern, og senere af de paafølgende Konger. I Slutningen af det 13de Aarhundrede blev Horsens 1285 plyndret og opbrændt af den norske Sørøver Alf Erlingsen, som nogle Aar efter rammedes af Nemesis, idet han blev fangen og radbrækket ved Helsingborg. I Aaret 1313 sluttede Erik Menved her et Forlig med Hertug Erik af Sønderjylland og lod nogle fornemme jydske Adelsmænd tiltale som aabenbare Forrædere, fordi de havde opægget Bønderne til Oprør. Efter at dette var dæmpet, lod han Bønderne til Straf, og for bedre at kunne holde dem i Ave for Fremtiden, opbygge befæstede Slotte, hvoriblandt et, hvorom Hvitfeldt er uvis, om det har været Bygholm udenfor Horsens eller et Slot i selve Byen. I August 1432 sluttede Erik af Pommern i Horsens Vaabenstilstand paa 5 Aar med de holsteenske Grever og Hansestæderne. Under Grevens Feide modtog Christian den Tredie Hylding af de jydske og fyenske Stænder udenfor Horsens den 18de August 1534, og udstedte ved denne Leilighed et Forsikkringsbrev til Danmarks Riges Adel og Indbyggere. I Kong Hans's Tid, ligesom ogsaa under Christian den Tredie 1540, led Horsens meget af Ildebrand, og 1627 blev Byen haardt medtagen af de keiserlige Tropper. I Sommeren 1849 var Horsens ligesom de andre sydlige Byer i Jylland besat af tydske Forbundstropper og i 1864 af „de Allierede“, Preussere og Østerrigere.

Af Klostre har Horsens havt fire:

Franciskaner- eller Graabrødrekloster, der er en af Byens nuværende to Kirker, er stiftet 1261, og

gav Ridder Nicolaus af Barritskov, som selv gav sig ind i Klosteret, sin Gaard i Horsens dertil. Kirkebygningen maa antages at være paabegyndt kort efter, men dog bygget i tre forskjellige Gange efter hinanden. Det meget store Chor er den ældste Part; det er ved et tidligere forgyldt Gitter skilt fra Kirkens Skib og bærer endnu sit gamle Præg; der er Munkestole paa begge Sider, med udskaarne, malede Billeder af St. Franciscus, St. Antonius af Padua, holdende et Skjold med 3 Fisk, Jomfru Marie, St. Catharina med flere Helgene. Altertavlen, der ogsaa er fra gammel Tid, er af Billedskjærerarbeide og har været stærkt forgyldt; den har 4 Laager; Aar 1706 blev den restaureret paa Bekostning af to Matroner i Byen. En betydelig Reparation foretoges med Kirken i Aarene 1738 til 1740, især ved Hjælp af Gaver fra enkelte Mænd i Byen, fremmest Etatsraad Lichtenberg. Blandt Kirkens Velgjørere nævnes Christian den Fjerdes forskudte Ægtefælle, Fru Kirstine Munk paa Boller (1635), og Erkebiskop Hans Svane (1655), der var født i Horsens. Flere af Horsens Byes mærkelige Mænd og Familier ere ogsaa begravne i Klosterkirken. Paa den søndre Side af Choret er et hvælvet Kapel med Jerndør og Staaltraadsgitter; her ere de russiske Prindsers og Prindsessers Begravelser. Kapellet er nu tomt: Kisterne, som tidligere stode deroppe, ere senere satte ned under Gulvet. Paa den nodre Side af Skibet er der et Kapel for Familien Lillienskjold; og paa Kirkens sydvestlige Side er det lichtenbergske Kapel, ved et smukt Jerngitter adskilt fra Kirken; her staae to store Steenkister, indeholdende Ligene af Etatsraad Gerhard de Lichtenberg (født i Horsens 1697, død 1764) og Fru Bodil Hofgaard (født i Horsens 1711, død 1795) med et smukt Epitaphium over dem, deres Børn, hans Forældre og Morbroder

Henrik Lichtenberg (hvis Familienavn han havde antaget), hvilke ligeledes her ere begravede. En smuk Prædikestol, som nu er en Prydelse for Vor Frelsers Kirke, hørte i sin Tid til Klosterkirken. Efter Sagnet skal en Nonne være indmuret i en Aabning i Klosterkirkens Muur, som er forsynet med Gitter; men dette er vistnok ugrundet, og kan det bedre antages, at der har staaet et Helgenbillede. Nedenunder paa Gulvet ligger en Steen, i hvilken er udhugget en Jomfru med en liden Hund, og siges der da om dette Begravelsessted, at Nonnen har lidt den ovennævnte Straf, fordi hun havde født en Hundehvalp til Verden.

Ved Reskript af 24de Januar 1794 forordnedes, at Byens anden Kirke: Vor Frelsers Kirke skulde være Hovedkirke. Fra den Tid har Klosterkirken i det Hele henstaaet ubenyttet. Under Krigen brugtes den til Depot og har senere en kort Tid været benyttet, medens Frelserens Kirke underkastedes en Reparation. Klosterkirkens Kirkegaard, der, efter at den til Frelsers Kirke hørende Kirkegaard er bleven omdannet til Torv, længe benyttedes til Begravelsessted for Byen, er for nogle Aar siden bleven nedlagt og forsynet med Gange og Anlæg. Paa denne Kirkegaard hviler Horsens lærde Skoles fortjente Rektor Oluf Worm, død 1830, under en Mindestøtte af sleben Granit, opsat af erkjendtlige Disciple.

Dominicaner- eller Sortebrødreklosteret var endnu ældre end fornævnte Kloster; det nævnes omtrent Aar 1246.

St. Hans Kloster omtales 1390.

Hellig-Aands Huset var tillige Hospital; det nedlagdes 1550 ved Kongebud af Christian den Tredie, Lemmerne i Helligaands-Husene i Randers og Horsens bleve forflyttede til det almindelige Hospital i Randers, og disse Stiftelsers Gods og Indkomster hen-

lagdes til samme. Allerede 20 Aar tidligere havde Frederik den Første 1532 skjænket Horsens Graabrødre-Klostergaard til Skole og Hospital. Atten Aar efter befalede Frederik den Anden, at Hospitalet i Horsens, som paa nogle Aar havde været øde, skulde strax igjen opbygges og altid med Magt holdes, og at der skulde tillægges det adskilligt Gods. I 1655 er Hospitalets første Fundats given, og 1856 gav Frederik den Syvende det en ny Fundats.

Den lærde Skole er fra Frederik den Førstes Tid, hvilken Konge, som ovenfor nævnt, skjænkede Byen Graabrødre-Klostergaard til Skole og Hospital, og havde Skolen indtil 1745 sit Lokale i en af dette Klosters Bygninger. Aar 1776 opførtes der vel en ny Skolebygning, men dens Tilstand var mangelfuld, og Skolens stærkt tiltagende Frequents gjorde Aar for Aar Trangen til et nyt og bedre Lokale mere følelig. I 1848 blev den saakaldte Palaisbygning overladt det lærde Skolevæsen i dette Øiemed. Aar 1855 bestemtes det ved Lov, at en ny Skolebygning skulde opføres, og en saadan blev da opført i den østlige Udkant af Byen ved Havneveien, skraaes over for den gamle, og indviedes 1857.

Raadhuset. Det gamle Raadhuus er for omtrent en Snees Aar siden nedrevet og en anseelig Bygning i gothisk Stiil med Taarn og Spiir opført paa samme Sted, ved den saakaldte Raadhuus-Plads. Over Indgangen til Bygningen staaer der følgende Overskrift: „Sub lege libertas“ (d. e.: Frihed under Lovens Herredømme) 1855.

Den nylig omtalte Palaisbygning bestod af to Kjøbmandsgaarde, beliggende paa Torvet ligeoverfor Vor Frelsers Kirke, hvilke bleve kjøbt i Løbet af Aarene 1775 til 1780 for at afgive Bolig for 4 Sødskende af den russiske Keiserfamilie, 2 Prindser og 2 Prindsesser,

ifølge en Overreenskomst imellem det russiske og det danske Hof; de vare nemlig Broderbørn af Enkedronning Juliane Marie. Ved den Thronrevolution, som bragte Peter den Stores Datter Elisabeth paa Thronen 1741, var deres ældre Broder, den eenaarige Keiser Ivan, bleven styrtet, og hans Forældre forviste til en øde Ø ved Archangel, hvor disse af Skjæbnen saa haardt behandlede Fyrstebørn vare fødte og opdragne. Den ældste af disse Sødskende, Prindsesse Catharine, overlevede de Øvrige, som døde endnu i forrige Aarhundrede, indtil 1807 (omtalt under Klosterkirken). Senere har Horsens Palais været beboet i en Række af Aar af Christian den Ottendes fraskilte, første Gemalinde, Prindsesse Charlotte Frederike af Meklenborg, indtil hun begav sig til Rom, hvor hun døde 1846. Senere blev det, som nylig omtalt, overladt til en Skolebygning og afhændet til Fordeel for en ny Skolebygnings Opførelse 1852 ved offentlig Auction*).

Flere mærkelige Mænd ere fødte i Horsens. Saaledes den bekjendte Erkebiskop Svane, født 1606, død 1668. Poul Vendelboe, der først studerede ved Kjøbenhavns Universitet, derpaa gik til Rusland 1706, hvor han blev Huuslærer hos Feltmarskalk Mentschikoff, Czar Peter den Stores Yndling. Han traadte derpaa som Lieutenant ind i den russiske Hær, udmærkede sig i Krigen med Sverrig, tjente sig op til Oberstlieutenant og Czarens Generaladjutant. Han deeltog i Slaget ved Pultava og var i fulde tre Døgn ikke af Hesten. Som han var en tapper, uforfærdet Kriger, var han en ædel Fjende, der reddede mange Fangers Liv. Czaren agtede ham saameget, at han forærede ham sit Billede, rigeligt besat med Diamanter. Endelig vendte han til-

*) Tildeels efter Traps Beskrivelse af Danmark.

bage til Danmark, hvor Frederik den Fjerde ophøiede ham i Adelstanden; i Navn som i Vaaben forenede han den danske Løve med den russiske Ørn, og kaldtes fremtidigen Løvenørn. Kongen gjorde ham til Generalmajor og forærede ham sit Brystbillede med Diamanter, brugte ham i forskjellige diplomatiske Ærinder og gjorde ham saavel til hvid Ridder som til blaa Ridder. Under Christian den Sjette blev han Overcrigskommissair og døde 1740. Vitus Bering gik omtrent samtidigt med Løvenørn i russisk Tjeneste, hvor han udmærkede sig som en dygtig Sømand. Han er meest bekjendt af sine Opdagelsesreiser, og Strædet imellem Asien og Amerika, Beringstrædet, er opkaldt efter ham. Han døde 1741 paa den øde, iisdækte Ø Avatscha (siden kaldet Beringsø) 1741. Fremdeles ere fødte i Horsens den bekjendte Godseier Gerhard de Lichtenberg (født 1697, død 1764); Geheimeraad Ove Guldberg (født 1731, død 1808) og Rektoren Ole Worm, som allerede er omtalt. Ligeledes Jubeloldingen Biskop Stephan Tetens (født 1773, død 1855).

Skanderborg

„I sende mig Bud til Skanderborg,
I finde min Herre der!"

lyder det i Visen om Dronning Dagmar, da hun skulde døe, og længere hen i samme Vise hedder det:

„Der Kongen drog ud af Skanderborg,
Da fulgte ham Hundred og een,
Og der han kom til Grinstedbro
Da var der kun Tyve igjen."

Heraf sees altsaa, at Kong Valdemar Seier opholdt sig paa Skanderborg i 1212, i hvilket Aar Dronning Dagmar døde, og at dette Slot idetmindste maa være 640 Aar gammelt. Da der i et af Valdemar den

Store, 1176, udstedt Gavebrev til Esromkloster nævnes „Skandethorp“ som Stedet, hvor det er underskrevet, saa sees det, at det mindst er 36 Aar ældre. Da Slottet blev bygget i den ovennævnte Byes Nærhed, kaldtes det efter samme Skanthorpburg eller Scandorpburg, og derefter har Byen igjen som Kjøbstad faaet Navn. Dens Opkomst skylder den, ligesom flere Byer, det nærliggende Slot. Skanderup Kirke vedblev at være Byens Sognekirke lige til Slutningen af det 17de Aarhundrede, 1699, da dens Indbyggere fik Tilladelse til at søge Slotskapellet, som senere er blevet deres Sognekirke. Aar 1583 fik Skanderborg af Frederik den Anden Kjøbstads Privilegier, der confirmeredes 1600 af Christian den Fjerde, ligesom af Frederik den Tredie i Aaret 1648. Den blev dog ikke anseet for en fuldstændig Kjøbstad før 1760, da Frederik den Femte beskikkede den en Byfoged. Under de Keiserliges Indfald i Jylland i Christian den Fjerdes Tid blev Byen omgiven med Volde. I 1768 skal der endnu være seet Spor af en Skandse. Samme og paafølgende Aar huserede de polske Tropper her ligesom flere Steder. I 1746 hjemsøgtes Byen af en stor Ildebrand, der lagde 17 Gaarde i Aske. Byen er ikke meget betydelig og har vist neppe været større end nu, da der er bygget adskillige Gaarde udenfor Byens daværende Nørre-Port.

Slottet existerede, som vi allerede have omtalt, i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede. Her boede Erik Plovpennings Dronning Jutta, medens Kongen laa i Strid med sin Broder Abel og med dennes Vidende blev myrdet 1250. Hun skal have fornøiet sig med at plukke Munkene i Øm-Kloster, ved hver Dag med Magt at lade borttage, hvad hun lystede, fra deres Gaard Tyrning. Her paa Slottet skal Marsk Stig have undsagt Kong Erik Glipping, efter at denne havde skjændet

hans Hustru, og her opholdt Dronning Agnes sig, da hun 1286 blev underrettet om, at Kongen var bleven ynkeligen snigmyrdet i Finderup Lade; her var et Asyl (før og efter 1330) for den usle Christopher den Anden, der var landflygtig i sit eget Land, og tilsidst var Skanderborg noget nær den eneste Plet af Danmark, der ikke var pantsat, mageskiftet eller i Voldsmænds Værge. Her var det ogsaa, at Niels Ebbesøn, efterat have slaaet „den kullede Greve" ihjel, faldt ved Foden af Himmelbjerget alle Sjæles Dag, den 2den November 1342. Da Slaget var endt, laae Niels Ebbesøn og tvende af hans Brødre iblandt 2200 danske Liig, saaledes var der kæmpet her. „Han var falden — uden Seir, men med Ære, og hans Minde lægges aldrig i Mulde." Aar 1348 boede Valdemar Atterdag paa Slottet. Under Jydernes Oprør mod Valdemar Atterdag 1368 beleiredes Skanderborg tilligemed de andre kongelige Slotte i Jylland af Oprørerne og Holstenerne, med hvilke Danmarks Fjender de havde forbundet sig. Senere blev det pantsat til Aarhus Bispestol, og endnu 1414 besad Bispoppen Slottet og holdt her en Lehnsmand, men kort efter maa det dog være blevet indløst. Fremtidige Konger have ofte besøgt Slottet, ja endog resideret der. Frederik den Første var der i Aaret 1524, men Ingen har opholdt sig her saa gjerne og saa længe som Frederik den Anden, hvis andet Barn, Prindsesse Anna, der blev gift med den skotske (senere tillige engelske) Kong Jakob den Sjette, og som er Stammoder til de ulykkelige engelske Stuarter, blev født her 1574. Aar 1579 opholdt den berømte Historieskriver, Rigets Kantsler Arild Hvitfeldt sig ogsaa her, og 1587 besøgte Erkehertug Mathias, som siden blev Keiser, Kong Frederik den Anden paa dette Slot. Christian den Fjerde tilbragte sine umyndige Aar for Størstedelen her paa Slottet

og kom her ogsaa senere af og til. Han lod sig bygge paa Søen en stor Chaluppe, udrustet som en Fregat, og flere smaa Skibe, hvormed han jevnligen øvede sig i Sømandsskab. Aar 1600 stadfæstede han her Byens Privilegier. Ogsaa som Konge opholdt han sig ofte paa Skanderborg. Her døde hans Datter Elisabeth 1608, og her var det, hvor han ved Hjælp af Vandmærket Aar 1609 opdagede det falske Dokument, hvorved Adelsmanden Christopher Rosenkrands til Høxbro vilde besvige Christen Juuls Enke. Kongens anden Datter med Kirstine Munk, Sophie Elisabeth, som blev gift med Grev Pentz, fødtes paa Skanderborg 1619. Hans Søn, Kronprinds Christian holdt Hof paa Skanderborg, der 1658, som omtalt, plyndredes baade af svenske og af keiserlige polske Hjælpetropper. Da Souveraineteten indførtes, blev Skanderborg Sædet for Amtmanden over de forenede Skanderborg og Ankjær Amter, dog havde Amtmand Christopher Sehested i Aarene 1671 til 1677 Slottet i Forlehning paa samme Maade som Lehusmændene før Souveraineteten mod en vis Afgift. Nu bleve Kongebesøgene sjeldnere, men dog var et af disse især mærkeligt, nemlig Frederik den Fjerdes den 26de Juni 1712, da han herhen førte sin Elskede, Comtesse Anna Sophie Reventlow, som han havde bortført fra hendes Moder paa Clausholm, og til hvem han samme Aften lod sig vie til venstre Haand af en i dette Øiemed til Hofpræst udnævnt Conrector i Flensborg, Tham. Clausen. Nogle Aar efter, 1717 til 1718, foretog han betydelige Forandringer med Slottet, nedbrød dets vestlige Halvpart og istandsatte dermed den østlige; istedetfor den nedbrudte Fløi anlagdes Terrasser og en Have. Paa en Reise til Norge kom Christian den Sjette i Mai 1733 til Skanderborg og holdt der Natteleie og Middagstaffel den næste Dag; men det var og-

saa den sidste Konge, der besøgte dette Slot. I Aaret 1767 blev Slottet solgt fra Kronen til Nedbrydelse. Bygningen og Barakkerne gik i 6481 Rdl., kun Slotskapellet blev tilbage og danner nu Byen Skanderborgs Sognekirke. Denne staaer paa Slotsbakken som en Levning af det gamle berømte Slot, til hvilket saa mange historiske Minder knytte sig.

Slottet, der laa imellem Skanderborg-Sø og Henning-Sø ved Byens sydvestlige Side, bestod i Frederik den Andens Tid af 4 Fløie paa 3 Etager, som indesluttede Borggaarden med 3 runde Taarne og et svært, i en skjæv Fiirkant bygget Taarn paa den nordvestlige Side, der blev brugt som Fangetaarn.

Den gamle Slotsplads er bleven omdannet til et smukt Haveanlæg. Midt i dette sees Frederik den Sjettes Monument, der afdækkedes i Christian den Ottendes Nærværelse den 31te Juli 1845 (Kongens Kroningsog Bryllupsdag, samt den Dag, da Grundstenen lagdes til Frihedsstøtten udenfor Vesterport ved Kjøbenhavn). Professor Hetsch udarbeidede Tegningen til Monumentet, og Thorvaldsen approberede den. Nogle Ruiner af Skanderborg Slot nedlagdes, hvorved der vandtes en rund Plads, 50 Favne over Havfladen. En meget stor Steen, som ansaaes passende til Støtten, fandtes 6 Mile derfra paa Frijsenborg Gods, og 5 til 800 Bønder, med det fornødne Antal Heste, transporterede den til Bestemmelsesstedet i 6 Dage og Nætter. Støttens Forside vender mod Syd-Syd-Ost ud imod Chausseen til Horsens; den er 72 Alen fra Kirken og 23 Fod høi. Paa Støtten staaer en colossal Marmor-Buste af Kongen, modelleret af Thorvaldsen og udført af Holbech i Rom. Paa Siderne findes Basreliefs, forestillende Retfærdighedens, Frihedens og Oplysningens Genier, samt en fjerde, holdende en Tavle med Paaskrift 28de Mai

1831 (Stænderforordningens Datum). Paa den øverste Rand af Monumentets 4 Sider læses:

„Sjette Frederik
Kjærligt mindes;
Folket opreiste
Hans Bautasteen."

og under de 4 Basreliefs, der ligesom Busten ere modellerede af Thorvaldsen og udførte af Holbech i Rom, ere følgende Indskrifter af Ingemann, udførte i Bronce af Dalhoff, anbragte:

„Gud og Retfærd
Stod i hans Skjold,
Om kjærligt Retsind
Taler hans Gjerning."

„Aandspauluner
Reiste hans Haand,
Og Aandsbedrifter
Lyste fra Norden."

„Frihedsenglen
Stod for hans Blik,
Og brudt blev Aaget,
Lænkerne knustes."

„Folkeaanden
Kongen gav Røst;
Hans Eftermæle
Lever med Folket."

Monumentet er omgivet af et smukt Gitter af støbt Jern paa en Granitflade.

Omkostningerne skulle have beløbet sig til omtrent 14,000 Rdl., hvoraf Busten og Basrelieferne have medtaget 4000 Rdl.

Kirken, som 1767 var bleven overladt Byen, der allerede siden 1699 havde søgt til den, blev i Aaret 1800 underkastet en fuldstændig Forandring i det In=

dre, hvorved Prædikestolen, som tidligere var anbragt ved det øverste østlige Vindue, blev sat over Alteret, og fik Kirken samtidigt et Orgel for en Kapital, som dertil var legeret af Familien Pultz. I Hvælvingerne under Kirken, der tidligere skulle have været benyttede til Viinkjældere, henstaae endeel Liigkister, hvori blandt Andre hvile Flere af ovennævnte Familie Pultz.

Stadens Raadhuus er først bygget 1830 paa Torvet*).

Veile.

Denne By ligger ved Veile Fjords inderste Viig. Høie Bakker, for en stor Deel bevoxede med Skov, omgive Byen saavel fra den sydlige, som fra den nordlige Side. Byen har derfor en Beliggenhed, som hører til de skjønneste i hele Danmark. De Nord for Byen liggende steile Banker afgive Spadseregange med Udsigter af en overraskende Afvexling og Skjønhed.

Byen har sit Navn efter sin Beliggenhed, thi Veile betyder et Sted med lavt Vand, som man kan vade over; og Byens Segl er endeel Strømme, der rinde imellem høie Bakker, med en Bro over. I gamle Dokumenter skreves Navnet „Væthlæ“, „Væthel“, „Vedel“, hos Hvitfeldt „Vedle“. Veile maa allerede i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede have været en anseelig By, maa man antage, fordi Dominikanerne eller Sortebrødrene kort efter at være komne herind i Landet fik et Kloster her omtrent 1227 (altsaa samtidig med Klosteret af samme Orden i Aarhus). Dette Kloster skjænkede Frederik den Første 1531, da Brødrene havde forladt det, til Byens Borgere, og en af dets bedste Bygninger,

---

*) For en stor Deel efter K. Hansen, Beskrivelse over Skanderborg By og Slot 1832.

formodentlig Kirken, blev indrettet til Byens Raadhuus (nedbrudt 1780), eftersom det gamle Raadhuus var afbrændt tilligemed en Deel af Byen Aaret iforveien; Klosterets Kirkegaard var der, hvor nu Torvet er. Aar 1247 afbrændtes Byen af Kong Abel, der laa i Krig med Erik Plovpenning. Den 6te Marts 1256 holdt Erkebiskop Jakob Erlandsen det mærkelige Kirkemøde i Veile, hvor den saakaldte Veile-Constitution „Cum ecclesia Daciana“ (efter Begyndelsesordene) blev vedtagen, hvilken siden bragte saa mange Ulykker over Landet; og i Februar 1279 holdt en følgende Erkebiskop, Thrugot Thorstensen, atter et Kirkemøde i denne By. Ogsaa diplomatiske Forhandlinger imellem Fyrsterne fandt undertiden Sted i Veile i Middelalderen; saaledes sluttede Erik Menved her 1317 et Forbund med sin Søstersøn, Johan, Herre af Werle i Meklenborg, og Valdemar Atterdag den 13de Marts 1345 et Forbund med sin Svoger, Hertug Valdemar af Sønder-Jylland. Sidstnævnte Konge stadfæstede den 3die August 1355 Byens ældre Privilegier; dens ældste bekjendte Privilegier, der dog indeholde Stadfæstelse af endnu ældre, ere givne af Interimskongen Valdemar af Sønder-Jylland 1327. I Slutningen af Januar 1523 opholdt Christian den Anden sig i Veile og havde her den bekjendte Sammenkomst med Rigsraad Mogens Munk, Landsdommer i Nørre-Jylland, som ved denne Leilighed skal have efterladt hos Kongen det af den jydske Adel i de samme Dage udfærdigede Opsigelsesbrev. Samme Aar blev Byen ødelagt af Ildebrand, og endnu to Gange i samme Aarhundrede, nemlig 1530 og 1595; ligeledes rasede Pesten her i 1584, hvorved Byen mistede en stor Deel af sin Velstand og Folkemængde. Men end mere led Byen ved de langvarige Besættelser af Fjender og Allierede i det 17de Aarhundrede. I Sep-

tember 1627 ankom nogle danske, hvervede Tropper til Byen og toge Qvarteer saavel i denne som udenfor denne, og siden den Tid, hedder det, kunde Ingen med Sikkerhed reise mellem Byerne med noget Gods for disse Krigsfolks Plyndringers Skyld.

I Slutningen af September s. A. nærmede de keiserlige Tropper sig Veile, hvor Indbyggerne af Frygt for de farlige Gjæster nedgrove deres kostbareste Sager af Guld og Sølv i Jorden eller nedkastede dem i Brøndene. Endeel af Indvaanerne flygtede med Koner og Børn ind i den nærliggende Grundet Skov for at skjule sig, indtil de første Plyndringer vare forbi. Den 2den October indtog Fjenden Byen, og en Høvidsmand forskandsede sig med sine Folk paa Raadhuset, som han satte i formelig Beleiringsstand, idet han ikke alene omgav det med Skandser og Pallisader, men ogsaa med tørre Grave, hvorover der gik en Vindebro til Torvet. Til disse Skandser og Pallisader lod han nedbryde endeel Huse, hvis Tømmer brugtes hertil. En anden Høvidsmand forskandsede paa samme Maade Kirken med Volde, tørre Grave og Pallisader, og bleve den daværende latinske Skole og flere Huse nedrevne for at bruge Tømmeret hertil. De nærliggende Herregaarde bleve udplyndrede, og fra Bønderne ranedes deres Heste og Qvæg. Endelig forlod Fjenden Byen, efter et langvarigt Ophold af mere end et Aar, i den ynkeligste Tilstand; henimod 200 Huse vare nedrevne, afbrændte og ødelagte. Hele Gader og Stræder laae aldeles øde, saa Gaderne siden fik en ny Retning. I Kirken og dens Vaabenhuus var der anbragt en Mængde Skydehuller, og Kirken var i saa slet Tilstand, at man kunde befrygte, den vilde styrte sammen.

Aar 1644 toge de Svenske Byen i Besiddelse, gjorde Raadhuset til et Slags Hovedqvarteer og befæstede det

blandt Andet ved at hugge Skydehuller i Bolværket, der gik rundt omkring Gaarden. En stor Deel af de Huse, som laae paa Torvet, bleve nedbrudte, for at Fjenden kunde have fri Udsigt til Siderne og bedre holde Vagt. Byens Borgere behandledes meget haardt i denne Krig. Størstedelen af dem nødsagedes til at forlade Huus og Hjem, og opholde sig paa fremmede Steder, medens de Svenske borttoge Alt, hvad de havde efterladt sig. De Borgere, som bleve tilbage i Byen, mistede alle deres rørlige Eiendele, endog dem, de havde nedgravet i Jorden, og vare ideligen udsatte for voldsomme Udpresninger saavel af Penge som af Proviant. Dette vedblev til Juli Maaned s. A., da Torstenson trak sig ud af Danmark og Holsteen; men i September rykkede Oberst Wrangel med 2000 Ryttere og 500 Fodfolk over Elben ind i Landet. Rimeligviis har han paa sit Tog op i Jylland, hvor han opslog en Leir ved Randers, ogsaa været i Veile og udsuget Indbyggerne, skjøndt der ikke haves nogen Efterretning derom. Imidlertid stod den danske Marsk Anders Bilde med Prinds Frederik, senere Frederik den Tredie, med en Hær ved Snoghøi. Prindsen havde tilbageerobret Ribe, som Wrangel havde indtaget, og agtede at angribe denne General i hans forskandsede Leir ved Randers, men det vilde den modløse Bilde ikke vove, hvorover der opstod Uenighed imellem dem, saa Marsken trak sig med sine Tropper tilbage til Fyen. Underrettet herom forlod Wrangel sin Forskandsning og ilede saa hurtigt som muligt gjennem Jylland tilbage til Holsteen.

Nu var Staden vel befriet for Fjenden, men idelige Indqvarteringer af danske Tropper paalagde Indbyggerne betydelige Udgifter. Endelig, den 13de August 1645, sluttedes Freden, og viste det sig da, at Byen havde

lidt langt betydeligere ved det svenske Indfald end ved de keiserlige Tropper.

Skjøndt nu Freden var sluttet, vare Borgerne dog ingenlunde befriede for at svare betydelige Udgifter til Krigsfornødenheder, f. Ex. til den nærliggende, af danske Tropper besatte Skandse Bersodde.

Men snart skulde Veile Byes Trængsler fornyes. I Juli 1657 rykkede den svenske Kong Carl Gustav ind i Danmark og leirede sig udenfor den nylig anlagte Fæstning Frederiksodde, der var besat med en ikke ubetydelig Styrke under Marsken Anders Bilde. Den svenske Rigsadmiral Grev Wrangel stormede Fæstningen og nødte den til Overgivelse efter en haard Kamp, hvori Anders Bilde fik sit Banesaar. Og nu oversvømmede og indtog Fjenden den hele jydske Halvø. Indvaanerne i Veile maatte udrede Brandskatter og anden Contribution. Borgerne bleve som sædvanligt udplyndrede, naar ikke de havde kjøbt sig Frihedsbreve. I Februar 1658 sluttedes vel en Fred, men de svenske Tropper vedbleve at ligge i Jylland og lode sig underholde der.

I Slutningen af Aaret 1658 rykkede Churfyrst Frederik Vilhelm af Brandenborg med sine polske og brandenborgske Tropper til Undsætning ind i Danmark. Skjøndt disse Tropper vare de Danskes Forbundne, opførte de sig med saadant Barbari, at de vare endnu langt fordærveligere for Landet, end Fjenderne selv havde været. De Svenske flygtede nu ind i Frederiksodde, efter at de havde ødelagt den hele Omegn, og indesluttede sig her i Citadellet, men nødsagedes til, i Begyndelsen af det næste Aar 1659 at rømme Pladsen for de forenede Tropper.

I Veile indlagdes der 2 stærke Regimenter af Polakker til Hest foruden et Compagni Dragoner. Ikke saasnart vare disse ankomne, før de bemægtigede sig Alt,

hvad der fandtes i Byen, og lagde saa mange Folk, de vilde, i Qvarteer i Byen. De pryglede og piinte deres Værter for Penge, opgravede og borttoge Alt, hvad der kunde findes enten under eller over Jorden, hvorfor fattige Folk maatte rømme deres Huse og løbe fra dem, og Byen blev forødt. En Deel af de bedste Huse og Gaarde bleve opbrændte og nedbrudte, en Deel ruinerede og saaledes ødelagte, at de ikke kunde benyttes af Nogen. — Siden blev vel Byen befriet fra en Deel af disse Tropper; men i deres Sted ankom Churfyrsten selv tilligemed den keiserlige og polske General med deres Hofstater og bleve liggende her i 4 Uger, medens deres Leir stod for Frederiksodde, og indtil den gik over til Fyen, hvilket var meget trykkende for Borgerne. Efter den Tid hjemsøgtes Veile idelig af Indqvarteringer, og det ikke alene af Soldater, som havde deres visse Indqvarteringer her i Byen, men ogsaa baade Dag og Nat af Regimenter og Personer, som droge frem og tilbage, ind og ud af Landet.

Ulykken naaede sin høieste Spidse ved en sørgelig Pest, som udbrød samme Aar og bortrykkede ikke alene mange af Borgerne, men ogsaa endeel Bønder, som fra Landet af vare flygtede ind i Byen. Med Sandhed kunde derfor de faa overblevne Borgere sige, „at de vare haardt hjemsøgte af Guds Vrede og Straf med Krig, Pestilence og Dyrtid".

En grændseløs Elendighed herskede i Veile ved Fredslutningen 1660; kun 29 Boliger i Byen vare beboede, da de øvrige deels vare brændte, deels nedrevne eller ødelagte, og de Fleste af Borgerne, hvis Liv Pesten og Krigen havde skaanet, vare flyttede ud paa Landet. Lang Tid maatte hengaae, inden Byen kunde forvinde saa store Ulykker, saa meget mere som en ny Ildsvaade 1739 ødelagde en Deel af den, og 1786

hele Nørregade lagdes i Aske. Familiernes Antal, som 1626 var 258, var ved Begyndelsen af det forrige Aarhundrede sunket ned til 125. Men i en glædelig Modsætning til hiin Ulykkes-Periode staaer Veiles stærke Opkomst i den nyere Tid, skjøndt denne By ogsaa har været gjæstet af Fjenden i Krigsaarene 1848 og 1849 ligesom i sidste Krig 1864, da en Deel af den tilbagevigende danske Hær den 8de Marts her bestod en hæderlig Kamp mod en langt overlegen østerrigsk Styrke.

Ved Veile har der ligget to befæstede Punkter, Borgevold og Rosborg, det første en Banke paa Byens sydøstlige Side for at forsvare Fjordens Indløb, det andet en Banke sydvest for Byen ved Aaen for at forsvare Opgangen ad samme; de synes at have været bebyggede og omgivne med Volde og Grave, men kjendes forøvrigt kun af Navn. Efter Sagnet, fortæller Suhm, skulle de være anlagte af Kong Harald Blaatand. Fra Borgevold skal der have gaaet en Løngang under Jorden til Sortebrødreklosteret i Byen.

Veile har givet Navn til Familierne Vedel, Veile, Wellejus, som stamme herfra. Den Mærkeligste af disse er den bekjendte Literat Anders Sørensen Vedel, født i Veile den 9de November 1542, hvor hans Fader Søren Sørensen var Kjøbmand og Raadmand. Han var først Hofpræst hos Frederik den Anden, senere kongelig Historiograph. Han oversatte eller rettere sagt fordanskede Saxos Danmarks Krønnike, „thi Fortællingerne ere gjengivne paa Modersmaalet i saa fri og fyndig, saa jevn og hjemlig en Tone, at det er en Lyst at læse dem, og Ingen skulde mene, at Bogen fra først af var skreven paa Latin“. Men foruden Oversættelsen af Saxo forfattede han en Mængde homiletiske og andre theologiske Arbeider samt flere Psalmer, udgav ogsaa

Adam af Bremens Kirkehistorie og andre mærkelige Bøger af ældre Forfattere; men „hans andet Storværk er dog Samlingen af alle de gamle „udvalgte danske Viser" (Kæmpeviser), som han kunde overkomme". Til dette Arbeide blev han opmuntret af den kloge og fromme Dronning Sophie, og vare de danske Fruer og Jomfruer ham ogsaa heri behjælpelige. Det udkom 1591 fra hans eget Trykkeri paa Lilliebjerget i Ribe, hvor han beklædte et Kannikdom, efterat han havde foretrukket en kongelig Historieskrivers Embede for Hofpræstens. Her døde han ogsaa 1616.

De to fyenske Bispkopper Jakob Madsen Veile, Stamfader til Familien Jacobæus, og hans Efterfølger Hans Knudsen Veile, der blev afsat, fordi han sluttede sig til Calvinismen, ere fødte i Veile, hvorefter de toge Navn, den Første 1538, den Sidste 1567. Den udmærkede, noksom bekjendte, lærde Antiqvar, Etatsraad, Professor, Ridder J. J. A. Worsaae, er ligeledes født i Veile den 14de Marts 1821.*)

Byens Kirke, der i sin Tid har været benævnet efter Helgenen St. Nicolaus, har et Taarn uden Spiir. Kirkens Indre bestaaer af 3 lige høie Hvælvinger, 2 Sidebygninger, tidligere Kapeller, og et Begravelseskapel for en Oberstlieutenant Kay de Lamare til Agersbøl, indrettet 1704. I Kirken findes et Liig i en Skindklædning, hvilket er fundet i en Mose ved Haraldskjær i Nærheden af Veile. Man har meent, at det var Liget af den norske Enkedronning Gunhild, som skulde været tagen herned for at holde Bryllup med Harald Blaatand, men istedetfor en Brudeseng fik en Mosebund til Leie. Men

---

*) Uddraget af Traps Danmarks Beskrivelse og Worsaaes Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det 17de Aarhundrede i „Historisk Tidsskrift", anden Deel.

denne Hypotheses Urimelighed er tilstrækkelig beviist af Professor Worsaae i Historisk Tidsskrift. Kirken er 1856 bleven underkastet en Hovedreparation og Choret ved denne Leilighed tildeels ombygget.

Byens Hospital er stiftet af Christian den Tredie ved et Gavebrev af 16de December 1557, og har faaet Andeel i 8 Sognes Kirketiender.

Hjørring.

Denne Kjøbstad ligger 4½ Miil fra Frederikshavn og 6¼ Miil fra Aalborg paa et høit Terrain, hvis Omegn er aldeles bar for Skov.

Hjørring By skal være meget gammel og den ældste Kjøbstad i Vendsyssel. I den katholske Tid var den derfor ogsaa Stiftets Hovedstad, hvor Bispen havde sit Sæde paa den tæt udenfor Byen beliggende Gaard Bistrup, egentlig Biskopstorp, naar han ikke residerede i Børglum Kloster, navnlig i den ældre Tid, og Hjørring var langt anseeligere dengang end i den nyere Tid. Hjørring var endog tidlig i Middelalderen et Myntsted, og her holdtes Vendelboernes Sysselthing. Oprindelsen til Byens Navn, som tidligere skreves Hjøring, vides ikke. Dens ældste bekjendte Privilegier ere givne af Erik Plovpenning 1243; de bleve ofte fornyede og stadfæstede af de følgende Konger. At Byen ikke har været af ringe Betydning i Middelalderen, derom vidne dens 3 Kirker, idet den foruden Kjøbstadens nuværende Sognekirke, St. Catharine eller St. Karens Kirke, opkaldt saaledes efter Byens Skytshelgen, St. Catharine, havde endnu to andre Kirker, St. Olai og St. Hans, beliggende i Udkanterne af Byen, hvilke begge nu høre til Landsognet og ere Annexer til førstnævnte Kirke. Da Bispesædet flyttedes til Aalborg, vedblev desuagtet de aarlige Provste- eller Landemøder at holdes i Hjørring, indtil det ved

kongeligt Rescript af 1684 bestemtes, at Landemødet skulde holdes i Aalborg. At Hjørring led i Velstand ved ikke mere at være Stiftets Hovedstad, indsees let, men flere store Ildebrande bidroge end mere dertil. Aar 1649 fandt den første Sted, den 22de Juli 1693 den anden, da hele Byen paa nogle faa Huse og Kirkerne nær i Løbet af et Par Timer blev lagt i Aske, endvidere den 5te April 1702, da den næppe gjenopbygget mistede 15 af sine bedste Gaarde, og 1816. Byen gik saa meget tilbage, at den kun havde 600 Indbyggere, men efter den sidste Ildebrand, da den er bleven betydeligt forskjønnet og er tiltagen i Velstand, er Indbyggernes Antal voxet til det Fiirdobbelte. Hvad der i den nyere Tid har givet Byen et mærkeligt Opsving, er Anlæget af Chausseen til Frederikshavn, saa at Udførselen af opkjøbte Varer kan finde Sted over denne By, istedetfor at den tidligere var indskrænket til de vanskelige Udskibningssteder paa Vestkysten.*)

Ringkjøbing.

Denne Kjøbstads ældre Navn var Rængkøping, „Rænnukøpingh", og gaae vi endnu længer tilbage i Tiden, saa hedder det i Knytlingasaga „Ragnarsstadir" med det udtrykkelige Tillæg, at Svend Ulfsens eller Estridsens Ven Ragnar boede der. Byens gamle Privilegier ere ubekjendte, men ere stadfæstede af Christopher af Bayern 1441 og af flere af de følgende Konger. Christian den Fjerde forordnede 1599, at Ringkjøbing skulde være et Toldsted. Efter Forordning af 28de Januar 1682 vedblev Ringkjøbing at være en af de Stæder, som alene maatte drive udenlandsk Handel.

*) Efter Traps Beskrivelse af Danmark.

En stor Vandflod den 1ste December 1615 tilføiede Byen megen Skade. Og ligesom Jyllands andre sydligere liggende Kjøbstæder led Ringkjøbing i Aarene 1643 til 46 og 1657 til 60 megen Skade ved den fjendtlige Occupation i Krigen med Sverrig, ligesom senere ved vore Allierede, Brandenburgerne og Polakkerne.

Byen har aldrig havt mere end een Kirke, helliget St. Jørgen, hvilket nokſom viser, at den i ældre Tid ikke har været folkerig eller blomstrende.

Blandt Byens Indvaanere er at mærke Kjøbmanden Peder Tang og Jens Bjerg Rindom, der i sin Tid gjorde Epoche i Ringkjøbings Handel. Den Førstnævnte var en Bondesøn fra Gaarden Nørre-Tang under Nørre-Vosborgs Gods, hvilket Gods med Mere han selv havde tilkjøbt sig. Det eies nu af hans Efterkommere.

Grev Vilhelm Sponneck, i sin Tid Finantsminister, senere Generaltolddirekteur, derefter en Tid den unge Kong Georg af Grækenlands Raadgiver i hans første Regeringsaar og nu Nationalbankdirekteur, bekjendt bl. A. af sit dygtige Skrift „Om Toldvæsen i Almindelighed og det danske Toldvæsen i Særdeleshed, 1840", er født i Ringkjøbing 1815, hvor hans Fader da var Byfoged.

Sagn henhørende til Ringkjøbing.

1.

Da Kong Christian den Tredie engang var i Jylland, kom han til Ringkjøbing, men ventede dog først paa en Høi, Øst for Byen, medens hans Tjenere bestilte Herberge til ham. Derefter hedder denne Høi Kongens Høi. Da hans Tjenere kom tilbage, berettede de, at der ikke var passende Huusly at finde i hele Byen. Da

udbrød Kongen: „Det maa da være en ringe Kjøping (Kjøbstad)", og deraf skal Byen have faaet sit Navn.*)

2.

I Ringkjøbing skulle mange Mænd kunne bevidne, at der ofte er blevet bragt Rotter iland med Varer fra Skibene, men at de, efter i nogen Tid at have løbet ængstelige omkring, omsider ere sprungne ud i Fjorden. Vist er det, at en Mand fra en af Nabobyerne bragte en Rotte til Ringkjøbing for at spotte denne Mening, men da han midt paa Torvet havde sluppet den ud af Posen, søgte den strax til Fjorden og sprang derud i.

Aarsagen til denne Synderlighed siges at være følgende: En gammel Normand kom engang til Ringkjøbing og tog ind hos en Skipper, som boede ved Fjorden. Hos ham lod han en Pose staae, medens han forrettede et Ærinde hos Byfogden. Men da han var kommen tilbage, fandt han Posen sønderreven af Rotter, og blev han derved saa optændt af Harme, at han ved sorte Kunster nødte alle Rotterne, som vare i Byen, til at springe i Fjorden. Da han efter dette Arbeide mærkede, at der var blevet een tilbage, hvilken havde undgaaet hans Opmærksomhed, begyndte han atter saadanne Besværgelser, at den i mange Menneskers Paasyn nødtes til at løbe igjennem Øster-Strandgade og tilsidst springe ud i Fjorden, hvor den omkom med alle de andre.**)

3.

I Omegnen af Ringkjøbing findes en Hede, paa hvilken der for en Tid siden levede en farlig Røver, som

*) Rødskows Beskrivelse over Thimgaard.
**) Efter Thiele.

blev kaldet Jens Langkniv, og havde man tillagt ham det Navn, fordi han skulde betjene sig af en Langkniv, hvori der var bundet en Snor, saa at han kunde kaste den langt ud fra sig og trække den tilbage til et nyt Angreb. Skjøndt han var meget frygtet og begik mangfoldige Ugjerninger, kunde Øvrigheden dog ikke bemægtige sig ham, thi han havde intet fast Opholdssted, men skjulte sig i Rævehulerne paa Heden.

En Dag, fortælles der, kom en Bissekræmmer med sin Kramkiste paa Ryggen og en stor Knortekjep i Haanden vandrende hen over Heden, og netop som han var kommen op paa en Høi, saae han en Mand komme sig imøde og kjendte, at det var Jens Langkniv. Forskrækket ved dette Syn kastede han sig ned paa Veien, anstillede sig syg og døende, og klagede ret jammerligen, da han saae Røveren nærme sig. „Gue Ven!“ sagde han med en ynkelig Stemme, „ihvem I saa er, kom ou hjælp mæ! a æ bloven saa syg, a trouver ett a løver! — vil I ett ta min Kou Kram aa mi Kou Skiellinger a hoor i Kisten, aa bæhr dem te næste Bøi, aa sie, om I ka fo en christen Minnisk te aa kjør ud ætter mæ — hvis sommes ti a ær ett dø forinnen!“

Da Røveren saaledes bemærkede, at han kunde bemægtige sig hans Gods uden at slaae ham ihjel, tog han Kramkisten af hans Ryg og Pengene af hans Lomme og vilde til at gaae sin Vei dermed. Men Kræmmeren passede sit Snit, reiste sig hurtigt paa Benene, idet Jens Langkniv vendte ham Ryggen, og slog ham med Knortekjæppen saa vældigt over det ene Been, at det knak og Røveren styrtede til Jorden.

„No, bitte Jens!“ sagde Kræmmeren, „huddan æ'et no mæ dæ? No begynder a aa komme mæ!“ og løb derpaa afsted for at hente Folk, som skulde hjælpe ham at fange Jens Langkniv. Men nær var han dog und-

sluppen, thi da Kræmmeren kom tilbage med Folk, havde han slæbt sig ganske nær hen til et Rævehul, og da han nu saae, at han ikke kunde undvige, satte han sig overende og udkastede sin Kniv imod dem, saa at det blev dem vanskeligt nok, inden de omsider formaaede at binde ham paa en Vogn og kjøre ham til Horsens, hvor han tilstod sine mange Misgjerninger og led sin velfortjente Straf paa Retterstedet*).

Hobro.

Byens Ælde, og af hvem den har erholdt Kjøbstads Frihed, vides ikke, dog er det sandsynligt, at det er en temmelig gammel Kjøbstad, ifølge dens Beliggenhed og Opland. Byen skal efter Sagnet have sit Navn deraf, at der var et Færgested der, hvor nu Broen er, men da Fjorden sammesteds Tid efter anden blev opfyldt og indsnevret, byggede i gamle Dage en Mand, der hed Haa eller Ho, og som boede Nord for Byen paa Bakken i Hostrup, Broen, Syd for hvilken Hobro By blev anlagt af 12 Mænd, som boede i en By, Kirkedal kaldet, hvilken By blev lagt øde, og dens Kirke nedbrudt og igjen opført i Hobro. Omtalte Bro tilhørte i det 16de Aarhundrede Kronen; 1533 fik Niels Blok, Herredsfoged i Hindsted Herred, af Frederik den Første Brev paa i sin Livstid at maatte beholde den, og i 1574 fik Byens Borgermester og Raad Broen, ligesom senere Byfogden, indtil for faa Aar siden ved det nye Chausseeanlæg Brokornet bortfaldt.

Under sit Ophold i Em-Kloster 1560 stadfæstede Frederik den Anden Hobros ældre Privilegier. Byen har til forskjellige Tider lidt meget af Ildsvaade; saaledes skal den i ældre Tid to Gange være afbrændt Nord for

*) Steen Steensen Blicher, Vestlig Profil af den cimbriske Halvø. 1839.

Kirketrappen; den 23de Juni 1690 brændte Halvdelen af Byen, nemlig Alt, hvad der var ovenfor Kirketrappen. Senere er ligeledes den halve By afbrændt, nemlig 26 Huse den 19de August 1812, og 10 Gaarde og Huse den 2den Februar 1813; Ilden var den sidste Gang paasat af en Pige paa 18 Aar, som derfor blev henrettet. Ogsaa i den svenske Krig 1658—60 blev Hobro indtaget. En af Hobros Borgere, Kjøbmand Laurids Christensen Stistrup, der tilsidst boede og døde 1766 i Kjøbenhavn, skjænkede det Meste af sin, ved Flid og Sparsommelighed erhvervede, betydelige Formue til et Legat, for hvis Renter der aarlig skulde trykkes danske Bibler, som gratis skulde uddeles blandt den fattige Almue, baade i Danmark og Norge, ligesom han ogsaa bekostede Udgivelsen af andre gudelige Bøger, som han lod uddele blandt Almuen, endog paa Island og Færøerne*).

Sagn henhørende til Hobro.

For endeel Aar siden var der en Røver, som man kaldte Ole Hestegilder, der en Dag kom i Nærheden af Hobro ind i en Kro, hvor han traf en Pranger og en vandrende Sadelmagersvend, med hvilke han gav sig i Samtale, eftersom han meente, Ingen af dem kjendte ham. Prangeren kom fra et Marked med en spækket Pung, pralede af den Handel, han havde gjort, og fortalte Røveren, hvilken Vei han vilde tage, hvorpaa denne listede sig bort. Strax efter gik ogsaa Sadelmagersvenden den samme Vei som Røveren, men uden at denne mærkede det. Paa Veien krøb Ole Hestegilder i Skjul un-

*) Uddrag af Traps Beskrivelse af Danmark.

der en Bro, for der at vente paa Prangeren, men som han der laa og lurede, steg Sadelmagersvenden ned til ham under Broen, slængte sin Randsel hen og satte sig hos Røveren. „Hvad vil Du her?“ spurgte Ole mut; „Det Samme som Du!“ svarede Sadelmageren, „rive et Par Blade af Kræmmerens Kathechismus!“ „Det kunde jeg vel gjøre uden Din Hjælp!“ sagde Ole. „Knapt nok,“ svarede Svenden, „thi Karlen seer ikke saa frossen ud, og To om Een er altid det Sikkreste.“ — „Saamæn,“ svarede Ole, „vil Du hjælpe til, saa skal vi dele!“ — „Saa godt jeg kan,“ svarede den Anden; „siig mig kun, hvad jeg har at gjøre?“ — „Intet Andet,“ gjensvarede Røveren, „end at slaae ham for Panden med din Hammer, naar Du seer, at jeg griber hans Hest i Tøilen.“ — „Det skal skee!“ svarede Sadelmageren og tog sin Hammer ud af Randselen. Netop som dette var gjort, hørte de Prangeren komme travende. Da han naaede Broen, sprang de Begge frem, og Ole greb hans Hest i Tøilen. „Slaae nu!“ raabte Røveren. — „Ja, hvor skal jeg slaae?“ spurgte Sadelmageren. — „I Panden, i Panden!“ skreg Ole utaalmodig. — „Godt!“ svarede Svenden og slog Hammeren i Panden paa Røveren, saa han trillede bedøvet til Jorden, og medens han laa der, toge de Begge Flugten til Hobro og undkom lykkeligen, førend Ole kom tillive igjen*).

Thisted.

Kjøbstaden Thisted, egentlig Thysted, ligger paa det egentlige Thy eller Thyland, en Deel af Thisted Amt. Thy har i ældre Tider været en Ø efter Saxos Vidnesbyrd. Ifølge Landets Beskaffenhed kan det endog antages, at det har bestaaet af flere Øer. Byens Be-

*) Efter Steen Steensen Blicher.

liggenhed er nedadskraanende mod og om en Vig af Liimfjorden. En lille Bæk, der har Udløb i Fjorden, skiller Byen i 2 Dele.

Thisted hører til Landets yngre Kjøbstæder; den nævnes først i sidste Halvdeel af det 14de Aarhundrede som Landsby (Villa), og tilligemed Thisted omtales „Hoszhøør" (Hovsør); begge synes paa den Tid at have været Losse- og Ladepladser for Omegnen, og som saadanne at have havt Noget forud for almindelige Landsbyer. Ved Thisted var ogsaa en Bispegaard, hvor Biskopperne i Børglum residerede, naar de opholdt sig i denne Egn af Stiftet; denne Gaard („Thistedgaard" eller „Thisted Bisgaard") blev efter Reformationen given snart een, snart en anden Adelsmand i Forlehning og var senere til forskjellige Tider Amtmandsbolig eller privat Eiendom, indtil den 1764 sidste Gang blev solgt og nedbrudt. Privilegier som Kjøbstad skal Thisted have faaet i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede af en af de sidste katholske Biskopper. Frederik den Første stadfæstede dem 1524, og senere bleve de stadfæstede af de følgende Konger. Allerede sidstnævnte Aar havde Byen Borgermester og Raad; 1682 indskrænkedes dens Øvrighed til en Byfoged.

To betydelige Ildebrande hjemsøgte Thisted i Aarene 1608 og 1620, og i Februar 1622 led den meget ved en betydelig Vandflod. Her, ligesom næsten overalt i Jylland, huserede de Svenske slemt i 1644 og 1657.

Den thistedske Besættelseshistorie, som indtraf 1696, vakte i sin Tid stor Opmærksomhed. Byen havde dengang til Sognepræst en Magister Oluf Bjørn, som almindeligt ansaaes for at være en meget gudsfrygtig Mand. Af skjulte Bevæggrunde indbildte han endeel Piger og Koner i Thisted, at de vare besatte af Djævlen, og holdt dem derpaa samlede i sit Huus

for at underrette dem om, hvorledes de skulde gjennemføre hans onde Planer, under det Paaskud at ville besværge de onde Væsener, der havde taget Bolig i dem. Byen og hele Omegnen blev sat i den største Forfærdelse, da man hver Dag hørte, at En eller Anden var bleven besat og optagen blandt de andre Besatte i hans Huus, og tilsidst saae man overalt kun Hexeri og Djævelskab. Da Biskoppen i Aalborg, Jens Birkerod, ikke formaaede at gjøre Ende paa dette Uvæsen, nedsattes der en kongelig Undersøgelsescommission i Aalborg, hvorved Bedrageriet tilsidst opdagedes og de af Djævlen efter Foregivende besatte Qvinder bragtes til Bekjendelse. Aar 1698 dømte Høiesteret „Maren Spillemands", som var den meest fremtrædende Personlighed paa denne uhyggelige Scene, og nogle Flere til Tugthuset, Andre til at staae aabenbar Skrifte, og den værdige Præst til at have sit Embede forbrudt samt til evigt Fængsel, hvilken Evighed dog indskrænkede sig til eet Aars Ophold paa Hammershuus. Studenten Poul Rytter, som havde været Præstens virksomme Haandlanger, blev relegeret „for evig Tid".

Sagn henhørende under Thisted.

En Pige i denne By saae engang uforvarende sin Madmoder tage en Flaske ud af Skabet, hvori der var en Salve, hvilken hun ikke saa snart havde smurt paa et Kosteskaft, førend hun foer med Kosteskaftet mellem Benene op igjennem Skorstenen. Derover forundrede Pigen sig, tog Krukken ud af Skabet for at see, hvad det var, og smurte Lidt af Salven paa et Bryggerkar, hvorudover hun med dette foer ogsaa op igjennem Skorstenen lige til Bloksbjerg. Der var en stor Forsamling af gamle Kjærlinger, og der lød baade Bas og Fiol. Fanden selv, som blev kaldet „Gamle Erik", traadte, saasnart

han havde uddandset en polsk Dands og betalt Spillemanden, hen til Pigen med en Bog, hvori hun skulde skrive sit Navn, men, istedetfor at skrive det, skrev hun de Ord først, som man prøver Penne med: „Den, som mig føder osv.“, af hvilken Grund „gamle Erik“ ikke kunde tage Bogen tilbage og vilde ikke dandse den hele Nat, skjøndt han ellers aldrig havde Fødderne af Gulvet. Om Morgenen tidlig, som var St. Hansdag, rede alle Kjærlingerne tilbage paa deres Kosteskafte og Pigen paa sit Bryggerkar, indtil de kom til en Bæk, over hvilken Kjærlingerne sprang meget behændigt, men Pigen standsede og tænkte ved sig selv: „Det gaaer vist ikke an at gjøre et saadant Spring med et Bryggerkar.“ Endelig sagde hun: „Jeg kan sagtens forsøge“, og stødte paa Bryggerkarret, hvilket sprang ligesaa behændigt som Kosteskafterne, saa at Pigen maatte lee og sagde: „Det var et Fandens Spring af et Bryggerkar.“ Men hun havde ikke saasnart nævnet Fandens Navn, førend Karret blev staaende, Bogen blev borte, og Pigen maatte gaae til Thisted.*)

Fredericia.

Denne By er ikke mere end lidt over 200 Aar gammel. Byen, der er opkaldt efter dens Stifter, Frederik den Tredie, hed først Frederiksodde. Paa en Odde, der kaldtes Bersodde og strækker sig langt ud ved Lillebelt, lod Kongen i Begyndelsen af sin Regering anlægge denne nye Stad og Fæstning som et Tilflugtssted for Nørrejyllands Indbyggere i Krigstider, da denne Provinds tidligere under hans Faders Regjering havde været oversvømmet af Fjenden. Kongen havde formeent, at den skulde blive en stor By, og derfor tilstaaet den betydelige Forrettigheder fremfor Landets andre Stæder; man har

*) Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil.

endog meent, at denne By som beliggende midt i Danmark paa Grændsen af 3 Provindser skulde blive en ny Hovedstad og kongelig Residents. Byen blev anlagt i et Landsogn, som kaldtes Ullerup Sogn, hvis Kirke tilligemed de tre Landsbyer Ullerup, Hyby og Handerup bleve afbrudte og Sognets Marker lagte til Staden; Bønderne i de nedlagte Landsbyer bleve ogsaa den nye Kjøbstads første Indvaanere og Sognepræsten i Ullerup den første Sognepræst i samme By. Byens ældste Privilegier ere af 15de December 1650. Paa samme Tid begyndte Kongen ogsaa paa den ligeoverfor liggende Stribs-Odde i Fyen at lægge Grunden til en mindre Fæstning, som efter Dronningen skulde hedde Sophieodde; herved vilde Beltet være blevet fuldkomment beherskket og Fyen have faaet et lignende Forsvar som Jylland; men dette Foretagende blev snart igjen opgivet. I 1664 befaledes der, at Byen skulde kaldes Fredericia (i Lighed med den af Kongens Fader anlagte norske Hovedstad Christiania); i daglig Tale kaldes den Frederits. Neppe var Byen opbygget og Fæstningen istand, førend den i Efteraaret 1657 maatte udholde en Beleiring af den svenske Armee under General Wrangel, som oversvømmede Hertugdømmerne i Begyndelsen af den ulykkelige svenske Krig. Rigsmarsken Anders Bilde lod sig jage ud i Vesterhavet, hvorfra han seilede Jylland rundt og kastede sig ind i Frederits. Den havde en Besætning af 5000 Mand, da den svenske General Wrangel kom den 25de August og begyndte allerede den næste Dag at beskyde Fæstningen. Den 24de October indtog han den med Storm, hvorved Veien til Nørrejylland var aabnet; 2000 Mand foruden en Mængde, tildeels høiere, Officerer kom i svensk Fangenskab, en stor Deel af Byen afbrændtes, og Anders Bilde selv blev dødeligt saaret. Fjenden erobrede 39 Faner og 50 Kanoner

og kom tillige i Besiddelse af flere Kostbarheder, som rundt omkring fra vare flyttede ind i Fæstningen, hvor man troede dem sikkrest bevarede. Grunden til, at Fæstningen erobredes saa let, har man tildeels tilskrevet Anders Billes Udueligheð som Feltherre, tildeels dens altfor vide Omfang, og at den var aaben fra Søkanten. Vel sluttedes der nu en Fred til Roeskilde, men de Svenske forbleve dog her. Besætningen var omsider for liden til at holde den vidtløftige Fæstning besat, desuden udbrød der Sygdom blandt den, hvorfor Svenskerne nedbrøde endeel af Værkerne og indskrænkede sig til at holde Kastellet paa det Yderste af Odden besat, indtil dette 1659 blev indtaget af Danmarks Allierede. Det næstfølgende Aar opbyggede den danske Konge igjen de nedbrudte Fæstningsværker, men først under Frederik den Fjerde blev Fredericia i Aarene 1709 og 1710 sat i tilbørlig Forsvarsstand. Aar 1661 gav Frederik den Tredie Byen nye Privilegier og gjorde den til en Stapelstad. Men Christian den Femte var det især, der skjænkede den mange Begunstigelser, som fri Religionsøvelse for alle Secter, og gjorde den til et Fristed for Fallenter og udenrigs Manddrabere paa 10 Aar, hvilken sidstnævnte Rettighed først blev ophævet 1831.

Fæstningen var nu i over 200 Aar fri for Fjendeangreb; da rykkede General Wrangel, en Slægtning af den General, der i sin Tid erobrede Fæstningen, i 1848 ind i Nørrejylland og besatte i Begyndelsen af Mai tilligemed andre Steder ogsaa Fæstningen Fredericia, som var blottet for Forsvar; men kun kort var han i Besiddelse af den, før en truende russisk Note tvang ham ved Maanedens Udgang til at gaae tilbage over Kongeaaen. Under Fæstningens Besættelse af Fjenden beskød Contreadmiral Steen Bille Kastellet den 8de Mai med Dampskibet Hekla og 6 Kanonbaade, hvilket Preusserne imid-

lertid gjengjældte ved at kaste Bomber ind i Middelfart og Striib.

En Vaabenstilstand gav os Fæstningen igjen i Besiddelse, og i Vinterens Løb bleve dens Værker betydeligt forbedrede. I 1849 holdt de slesvigholsteenske Insurgenter Fæstningen beleiret i 2 Maaneder og begyndte den 16de Mai at bombardere den. Besætningen, der bestod af 5 Batailloner, som bestandigt afløstes af andre fra Hovedqvarteret i Fyen, gjorde kun enkelte smaa Udfald. Men i de første Dage af Juli samledes der i Fredericia en Styrke af omtrent 20,000 Mand, som Fredag Morgen den 6te Juli ved Dagens Frembrud rykkede ud i 4 Hærafdelinger under de dygtige Generaler de Meza, Rye, Schleppegrel og Moltke, medens General Bülow førte Overcommandoen. De fjendtlige Skandser bleve tagne med Storm, Beleiringsskytset erobret og 2000 Mand gjorte til Fanger. Efter 10 Timers uafbrudte Kamp drog vor seirrige Hær igjen ind i Fæstningen, der nu var befriet fra sine Fjender, men Dansken havde lidt et stort Tab i den faldne General Olaf Rye og i 258 Døde og 1639 Saarede og Savnede. Slaget ved Fredericia er en af de smukkeste Seire, Danmark nogen Tid har tilkæmpet sig, og 10 Aar efter, den 6te Juli 1858, opreistes i Fredericia „den tappre Landsoldat“ af Bissen som et Seirsminde om Fædrelandets Sønners Tapperhed og Mod; Aaret efter paa samme Dag kneiste her ogsaa en Buste af Seirherren, General Bülow.

Under Krigen i 1864 havde en lille dansk Styrke kort efter Fjendens Indrykning i Jylland foran Fredericia en Træfning med preussiske Tropper, hvorved et Compagni af 20de Regiment afskares og toges til Fange. Fjenden — baade Preussere og Østerrigere — satte sig nu fast foran Fredericia og aabnede efter nogle mindre Kampe den 20de

Marts et Bombardement, der fortsattes den 21de, men derefter afbrødes, og kun Østerrigerne bleve tilbage, medens Preusserne marscherede imod Nord. Under Beleiringen arbeidedes der med Iver paa Fæstningsværkernes Udbedring, og de mest udsatte Batterier bleve endog pantsrede; men meget imod Commandantens, Generall. Lundings Ønske blev Fæstningen den 29de April ubegribeligt nok rømmet efter Krigsbestyrelsens Befaling og derefter besat af Østerrigerne, som ødelagde Fæstningsværkerne efterat have bemægtiget sig en stor Deel Forraad og Materiel.*)

Byen har tvende Kirker:

Trinitatis Kirke, eller, som den ogsaa kaldes, Dansk Kirke. Den blev først af Bindingsværk bygget paa det Sted, hvor Frederik den Anden i Aaret 1655 første Gang, efter at have besluttet Fredericias Anlæg, gjorde sin Bøn under aaben Himmel. Aar 1690 blev den først indviet og kaldet ved sit ovenanførte Navn. Kirken har et Taarn. Paa dens Kirkegaard er der begravet 500 danske Krigere, der faldt i Slaget ved Fredericia 1849. En med Bøgetræer beplantet Gravhøi, der danner en lang Fiirkant og har en Omkreds af 208 Alen, er opkastet over Graven. Den er omgiven med en 2½ Alen høi Ringmuur af tilhugne Granitsteen, paa hvilken de Faldnes Navne ere udhugne. Over Ringmuren ud mod Gaden er anbragt et Basrelief i Bronce af Professor Bissen. Det forestiller to Krigere, der lægge en falden Kammerat i Graven. Under Basreliefet er Slagdagen angiven. Monumentet har kostet 10,129 Rdl., der ere tilveiebragte ved frivillige Sammenskud. Det blev høitideligt indviet den 6te

---

*) Af forskjellige Skrifter.

Juli 1853. Liget af den i Slaget faldne General Rye var først nedlagt i Graven, men blev senere efter hans Families Ønske atter optaget og bragt til Kjøbenhavn, hvor det hviler paa Landetatens Kirkegaard udenfor Østerport under et der opreist, smukt Monument. Ogsaa findes paa Fredericia Kirkegaard et Monument, sat af Frederik den Syvende, da han som Prinds opholdt sig i Fredericia, over de tappre jydske Dragoner, som den 24de Oktober 1657 ved Byens Indtagelse kæmpede til den sidste Mand uden at ville overgive sig, med følgende af afdøde Kabinetssekretair B. Lunding forfattede Stropher:

„Pryd, Høie Heltesværd! de Kjækkes Grav,
Hvem Døden Intet var mod Pligt og Ære.
Den Krands, erkjendtligt Borgersind dem gav,
Til sildig Efterslægt et Minde være."

Michaelis Kirke, endnu fra ældre Tid, da der i samme afvexlende prædikedes Tydsk og Dansk, kaldet Tydsk Kirke. Den er ved Hjælp af alle Kirker i Danmark opbygget i Aaret 1667; 1741 blev den forlænget i den vestre Ende og tillige den søndre Side af Grundmuur opført; 1761 ved Kirkernes Hjælp i Jylland den nordre Side bygget af Grundmuur; 1763 blev det lille Taarn, som pryder Kirken, opført. I Kirken ligge flere høie Officerer af Landetaten begravne, og over nogle af dem er der anbragt Epitaphier. Paa Kirkegaarden ligge 500 i Slaget den 6te Juli 1849 faldne Insurgenter.

Reformeert Kirke, bygget 1735.

Katholsk Kirke, først opført af Bindingsværk, i Aaret 1767 gjenopført af Grundmuur af en from Jomfru i Fredericia, Susanne Bianco. Den er helliget St. Knud.

Synagoge, opført 1814.

Sagn henhørende til Fredericia.

1.

Da de Svenske i Aaret 1657 faldt ind i Holsteen, flygtede Adelen og dens Folk tilligemed Sogne-Rytteriet, til hvilket To af hvert Sogn vare udskrevne, og der fortælles, at Hr. Valdemar Daae paa Lerchenfeld, som og var med, undløb i en Sko og en Støvle. Da de Svenske kom til Fredericia, blev den indtagen, og dette skal, efter Vidnesbyrd af Folk, som selv vare med, være skeet paa følgende Maade: Anders Bilde befalede en Dag at rydde Porten og at oplade den for Svenskerne i den Hensigt — som det blev foregivet — at naar de marscherede ind, skulde Garnisonen være opstillet paa Volden indenfor og skyde paa dem. Saaledes blev ogsaa Planen sat i Værk, men da Fjenden marscherede ind, var der Ingen, som commanderede Garnisonen at løsne et Skud. Dette Forræderi mærkedes først sildigt, og Garnisonen blev tagen til Fange. Men en Soldat af dem, som stod nær hos Anders Bilde, hævnede det paa ham, idet han med sin Flint slog ham død til Jorden.

2.

Da Fredericia i Aaret 1659 holdtes besat af Svenskerne, stod Præsten, Hr. Peder Dorsch*), en Dag for Alteret, som han fik Ordre at bede for den svenske Konge fra Prædikestolen. Men han svarede: „Jeg har kun een Gud at bede til og een Konge at bede for." — Man lod ham nu vide, at saafremt han ikke adlød, da skulde han ved sin Hjemkomst finde sin Præstegaard i lys Lue Herpaa svarede Præstemanden: „Hvad min

*) Hans Søn forandrede Navnet til Dorscheus.

Gud vil, det skee! altid er hans Villie den bedste." Og da han kom tilbage, stod ogsaa Præstegaarden i lys Lue, skjøndt der var betalt en Sum Penge, for at den skulde skaanes*).

Silkeborg.

Silkeborg var i Katholicismens Tid en Bispopperne i Aarhus tilhørende Eiendom. Paa en Landpynt ved Udløbet af Remstrup-Aa i Lang-Sø, i Fabrikeier M. Drewsens Have, findes endnu Muurbrokker, og for nogle Aar siden fandtes her Spor af Grave. Her skal Bispoppernes Slot eller Borg have havt Plads. Sagnet fortæller, at da Bisp Peder, som vilde bygge sig en Gaard, engang seilede paa Lang-Sø, blæste Vinden ham hans Silkehue af, og han bestemte da, at hvor den drev iland, vilde han reise sin Borg, som han efter Anledningen til Pladsens Valg gav Navnet Silkeborg. De to næstsidste Bispopper Eiler Madsen Stygge og Niels Clausen, som begge resignerede en halv Snees Aar før deres Død, forbeholdt sig for Livstid Silkeborg, og her døde de, den første 1501, den anden 1531. Da Johan Rantzau i Reformationsaaret 1536 blev udsendt af Christian den Tredie for at tage det katholske Bispegods i Besiddelse, gjorde Bispoppens Lehnsmand eller „Official" paa Silkeborg, Hans Stygge, Modstand og vilde ikke overgive Slottet uden Befaling fra sin Herre, Bisp Ove Bilde, der trods sine Fortjenester af Kongen og Riget blev fængslet ligesom de andre Bispopper, da de, som Hvitfeldt fortæller, „alle skulde skjæres over een Kam", og derved nødt til at give sit Samtykke til Slottets Overgivelse. Slottet blev da et kongeligt Lehn og Sædet for en kongelig Lehnsmand indtil Sou-

---

*) Efter Thiele og Adlers Efterretninger om Ribe.

verainetetens Indførelse, ligesom ogsaa i den følgende Tid et Amt efter Slottet benævnedes Silkeborg Amt. I Arent Berntsens „Danmarckis og Norgis fructbare Herlighed“ kaldes Silkeborg „et velbygget, anseeligt, overmaade lystigt Slot, liggende 4 Mile vesten op i Landet fra Aarhus, paa et synderligt smukt og beleiligt Sted af Skov og Mark, saavel som mange Søer og Aaer, som Kgl. Majestæt derfor deromkring sig en egen Frihed og Vildbane haver forbeholdt“. Thomas Fischer fra Kongsberg nedsatte sig 1583 i Jylland. Blandt hans fire Børn var det ældste, Christian Fischer, Kong Frederik den Tredies Mundskjænk. Som Belønning og Erstatning for den Forstærkning, han 1658 og følgende Aar i Krigens Tid havde ydet Regjeringen, erholdt han Silkeborg Gaard og Gods, der herefter forblev hos dennes Søn, Daniel Fischer, og Sønnesøn, Christian de Fischer, der tillige eiede Allinggaard og Vinderslevgaard. Fra denne sidste Eier indløste Frederik den Fjerde Silkeborg 1719 med Reluition; Gaarden blev derpaa afbrudt og dens Marker udlagte til Rytterkobler. Ved Ryttergodsets Salg i 1767 kjøbte Ritmester Hans von Hoff Silkeborg med Tilliggende, men uden Hovedgaardsbygning. Umiddelbart efter Kjøbet opførte den nye Eier samtlige Hovedgaardsbygninger, af hvilke dog Ladebygningerne, som vare opførte af Bindingsværk, 1777 afbrændte og derpaa atter bleve opførte af Grundmuur. Under Ritmester Hoff conserveredes Godset, men da hele Eiendommen 1790 blev afhændet til hans Søn, Landsdommer Henrik Muhle v. Hoff, begyndte denne strax at bortsælge Godset. Det kom nu i Hænder paa Overkrigscommissair Ingerslev, der Aar 1814 afhændede Silkeborg til Krigsraad Aastrup, Kjøbmand i Randers, for 300,000 Rdl. Sølv og 300,000 Rdl. Sedler; men da Kjøberen

ikke kunde opfylde de indgaaede Forpligtelser, gik Handelen tilbage, efterat der var betalt 120,000 Rdl. Sedler, som Ingerslev beholdt. Nu forblev Eiendommen i dennes Besiddelse indtil 1823, da Statskassen overtog den for 143,000 Rdl. Sølv.

I Foraaret 1840 indgav den daværende Inspecteur J. H. Bindesbøll et udførligt Forslag til Rentekammeret om Domainen Silkeborgs hensigtsmæssige Afbenyttelse til Fabrikanlæg, om Gudenaaens Seilbargjørelse og om Grundlæggelsen af en Kjøbstad her, men Forslaget mødte kun Modstand. Fire Aar efter, altsaa nu (1869) for 25 Aar siden, kom her i Besøg med en af sine Sønner Danmarks navnkundige Landmand J. C. Drewsen; han forstod Egnens Betydning, gik ind i Ideen, og det blev hans to dristige Sønner, Christian og Michael, der med Kraft og Udholdenhed førte den igjennem. Den Sidstnævnte flyttede strax derover, var den Ledende, den Styrende der, og Papirfabriken blev anlagt. Jordbunden her langs Aaen var et Uføre. Oxerne, der fra Teglbrænderierne droge de tunge Læs med Gruus og Muurbrokker til Fylding, sank dybt i det bløde Sand. Fiirsindstyve Arbeidere maatte her, langt fra alle Kjøbstæder, i dette Ørkenland, ledes, holdes og sørges for; med Djærvhed og Dygtighed førte Manden det igjennem; Christian den Ottende interesserede sig særlig for den hele Plan og viste sin virksomme Deeltagelse; to nærliggende Huse, Smedie, Brødbageri og et Par Bygninger for Arbeiderne kom snart istand, og disse med Aaleværket og den gamle Avlsgaard, der førte Navn af Slottet og var i en ussel Stand paa Ladegaardsbygningerne nær, var da det hele Silkeborg. Men Velsignelsens Magt laa over Stedet; det viste sig, at der var Trang til her midt i Landet at finde et Oplagssted for det indre Jylland; en Kjøbstad

voxede, og det Dag for Dag med en Drift, en Fremgang, som man kun seer i de amerikanske Kolonier. Der er kommet store Gjæstgiverier og Bryggerier, ja selv Modehandlerindernes Butikker mangle ikke, og Byen har længe havt sit eget Trykkeri med tilhørende Avis. Grændse og Plan for kommende Gader, for Kirke og Raadhuus ere afstukne, og tæt op til Byen, hvor Birkeskoven staaer med prægtige Blade, som man seer dem i Sverrig i Birkens Hjem, er nede ved Søen en Kirkegaard indhegnet, hvor Træet helder sine fine, løvfulde Grene ned over de unge Grave*).

Det første Ark Papir tilvirkedes ved Fabrikken den 1ste Januar 1845.

Gudstjenesten holdes i den gamle Hovedgaard, hvor der er indrettet et Kapel, men man arbeider ivrig paa at skaffe Byen en selvstændig Kirke.

Sagn om Silkeborg.

Bisp Hr. Peder, som byggede Silkeborg og gav den Navn, levede paa den Tid, da Paven befalede, at Præsterne ikke maatte gifte sig, og at de, som vare gifte, skulde skille sig ved deres Hustruer. Saasom Bispen paa samme Tid var forelsket i en Præstekone der i Egnen, drev han stærkt paa, at den pavelige Befaling skulde efterleves inden tre Solemærker. Præsten, som elskede sin Kone, tog sig dette svart til Hjerte og sørgede derover. Hans tre Søstre, som vare hos ham, besluttede derfor at kaste Lod om, hvo af dem der skulde gaae til Paven for at udvirke, at Broderen maatte beholde sin Kone. Loddet faldt paa den Yngste, og de Andre samlede nu deres bedste Smykker til en Løsesum. Paa sin

*) Efter Traps Skrift og H. C. Andersen i Folkekalender for 1854.

Vandring traf hun en Person, som hun kjendte, hvilken havde været Skriver hos Erkebiskop Eskild. Af ham blev hun anbefalet til de Fornemme i Rom, og der blev hun ogsaa bønhørt, imod at hun og hendes Søstre skulde lade støbe trende Kirkeklokker. Dette lod hun gjøre, da hun paa Hjemveien kom til Lybek, men da Klokkerne skulde føres over Søen, sank den ene. De to andre Kirkeklokker bleve ophængte i Balk og Bjergby Kirker i Hidsherred, Aarhus Stift, hvor de endnu findes*).

Finderup By.

Denne Landsby, der ligger i Finderup Sogn, omtrent en Miil fra Viborg, har vundet et historisk Navn ved det der forefaldne Kongemord, som tidligere er omtalt under Kongsdal. I en Kirke=Lade, i denne By, hvor Erik Glipping overnattede, blev han St. Cecilie Nat den 22de November 1386 overfalden og myrdet af Marsken Stig Andersen og hans Medsammensvorne. Om denne eensomme Hede hedder det i den gamle Kæmpevise, som beskriver Mordet:

„Viben vil værge for hver den Sted,
Som udi Marken mon staae,
Hun kan ikke værge den lille Tue,
Som hun skal bygge paa.“

Kongens Liig blev ført til Viborg og begravet der i Domkirken bag Alteret ovenover Kryptkirken, i hvilken der daglig holdtes en Morgengudstjeneste under Navn af „Vaadesang“ for den myrdede Konge lige til 1630; Graven blev aldeles ødelagt ved Kirkens og Byens Brand den 25de og 26de Juni 1726.

Paa det Sted, hvor Kongen blev myrdet, skal der

---

*) Thiele.

have været opført et Kapel, som blev nedbrudt 1551, og Rudera deraf skulle endnu findes i den vestlige Ende af Byen, hvor der ogsaa tidligere har ligget en Præstegaard.

Finderup Kirke har et Slags Taarn, som dannes af to murede Piller, der oventil ere forenede under et Spidstag, og imellem hvilken Klokken hænger; den har Bjælkeloft, Kampesteens-Muur. Prædikestolen er anbragt over Alteret, med udskaaret Træarbeide, forestillende bibelske Scener. Choret, som er skilt fra Kirken ved Muur og har Indgang fra Kirkegaarden, er indrettet til aaben Begravelse for tidligere Eiere af Hald. En af denne Herregaards Eiere, Geheimeraad Ove Høegh Guldberg (død 1808) ligger begraven paa Kirkegaarden uden noget Monument; kun en lille hvid Marmorsteen, der er indmuret i Finderup Kirke, har denne simple Indskrift:

„Blandt Kirkegaardens Døde hviler Ove Høegh-Guldberg ved sin Hustrues Side.“

Hjarnø By.

Efter Saxos Beretning besluttede Folket, da Kong Frode Fredegod var død, og man antog, at der Ingen var tilbage af hans Slægt, at tage den til Konge, som forfattede det skjønneste Digt til hans Ære. Skjalden Hjarne vandt Prisen og blev saaledes fra simpel Bonde hævet paa Thronen. Der levede imidlertid en Søn af Kong Frode, Fridlev Frodesøn, der var paa Tog i Rusland, da hans Fader døde, og som man ansaae for død. Han var en af sin Tids største Vikinger, der nedlagde elleve norske Brødre, som plagede Kong Halfdan i Sverrig. Da Rygtet om Fridlevs store Manddom naaede Danskernes Øre, syntes de bedre om at have ham til Konge

istedetfor Hjarne og sendte derfor Bud til ham. Han kom ogsaa strax, og Hjarne mødte ham med væbnet Haand, men maatte flygte til denne Ø, der endnu bærer hans Navn, og hvor Fridlev siden nedlagde ham i en Tvekamp og reiste ham en Høi.

Kong Hjarnes formeentlige Grav er ikke, som det almindelig fortælles, i en Høi (paa Øen findes ingen Høi), men paa et lavt, udyrket Stykke Jord i Nærheden af Havet. Her findes nemlig en Mængde Steensætninger, ovaldannede og af forskjelligt Omfang; iblandt disse en meget større end de øvrige, men ligesaa lav. Denne anvises af Sagnet som Hjarnes Grav. Efter nyere Oldgranskeres Mening ere alle disse Stene satte til Minde om et i Nærheden forefaldet Søslag. Hans Dronning Alrune skal være begraven i en Høi paa den ligeoverfor liggende Ø Alrø. Kirken paa Hjarnø er lille og bygget af Muursteen; den har intet Taarn, men et Spiir.

Ankjærby.

I Ankjærby ved Veile boede der en Mand, som hed Jens Munk, og om hvem der fortælles følgende Sagn. Han havde engang Noget at fordre hos en fattig Mand og holdt ved med at kræve ham, uanseet, at den Fattige Intet havde, hvormed han kunde betale. Engang, da Jens Munk var kommen i samme Ærinde og Intet fik uden Beklagelser, tog han Gryden, som stod over Ilden, og slængte al Maden ud over Gulvet, idet han sagde til de sultne Børn: „Æd nu! Det er godt nok til Jer!“ Men disse Børn — det var to Drenge — voxede op, blev store og stærke Karle og kom i Kongens Tjeneste. Og da de havde tjent i adskillige Aar, bleve de frie og reiste hjem. Det var ud paa Natten, da de kom til deres Fødeby, men de gik strax til Jens

Munks Huus og bankede paa Døren. Da Jens Munk kom ud for at see, hvo der bankede, toge de ham fat og tvang ham til at følge med udenfor Byen, hvor de ihjelsloge ham. Nogle Dage efter blev han funden af Bymændene og skulde nu begraves paa Kirkegaarden. Men ret som de gik med hans Liigkiste, saae Pigen, som sad i Liigstuen, at han rakte Hovedet ind igjennem Vinduet og griinte hæsligt. Fra den Tid spøgede han baade Nat og Dag, saa at Alle ræddedes for ham. Omsider blev der sendt Bud til alle Præster der i Egnen for at faae ham bunden, og der fandtes ogsaa to, som vare saa vellærde, at de kunde binde an med ham. De lavede sig altsaa til at vaage om Natten i Huset, hvor han pleiede at komme, og, som de i nogen Tid havde siddet der, bankede det paa Døren, og en fattig Tigger kom ind og bad om Tilladelse at maatte sidde derinde. Da denne Tigger havde taget Plads, fremtog han tre Pinde og borede tre Huller i Døren, sigende: „Naar nu den første Pind falder ud, saa reiser Jens Munk sig af Graven. Naar den anden falder ud, saa er han ved Porten. Og naar den tredie falder ud, saa staaer han her for Døren." Imedens Præsterne undrede sig over denne hans Tale, faldt den første Pind, dernæst den anden og omsider den tredie, hvorpaa Spøgelset strax indtraadte. Men da det saae Tiggeren, sagde det: „Hvad! er Du her, Hans Ufødt! Dig vil jeg vanskeligt faae Bugt med!" Da begyndte Hans Ufødt at læse og drev det derved saa vidt, at Spøgelset maatte love, kun engang hvert syvende Aar at stige ud af Graven og endda kun at spøge paa Ankjær Mark paa en liden, dertil anviist Plads; dog forbeholdt det sig, at disse Vilkaar ikke længere skulde staae ved Magt, end til det havde faaet Nogen til at bære sig over tre Markskjel. Fra den Dag af blev det atter roligt i Huset, men engang hvert

syvende Aar blev Spøgelset seet i forskjellige Skikkelser paa Ankjær Mark. Mange Aar vare saaledes hengangne, da en liden Dreng engang skulde ud paa Marken for at søge sin Faders Vædder. Da saae han en hvid Gase sidde paa Marken, og da han nu troede, at det var hans Faders Gase, som var fløiet herud, tog han den under Armen for at bære den hjem, men alt som han gik, blev den ham tungere og tungere, saa at han, da han var kommen til den tredie Stente, maatte tage Hvile, og satte han sig derfor ned paa Grøftekanten. Da begyndte Gasen at tale og sagde: „Havde Du kun baaret mig tre Skridt til, saa havde jeg ikke længer været bunden!“ Og da Drengen hørte det, slap han Gasen og løb sin Vei.*)

Skagen.

Denne By er den nordligste af alle Danmarks Byer. Den ligger paa en smal Odde af den jydske Halvø, som løber ud mellem Skagerak og Kattegattet, og er næsten ganske bedækket af Flyvesand. Byen bestaaer af 3 Dele: Østerby og Vesterby langs med Kattegattet, og den 1/2 Miil længere mod Vest ved Skagerak beliggende lille By Høien eller Gammel-Skagen. Den har ingen Gader, men Husene, for det Meste mørke, tjærede Træhuse med Straatag, ligge spredte mellem Klitbanker, som beskytte dem mod Vestenvinden, der her ødelægger Alt, hvad der er udsat for dens Virkning.

Byens Navn Skagen eller Skaven („Skaffwen,“ som det ogsaa skreves i ældre Tid) kommer af det gamle Ord Skage, hvormed betegnedes et Næs eller en Land-

*) Efter Thiele. Almuen tillægger de Børn, som ikke blive fødte til Verden, men udskjæres af Moderens Side, overordentlige Egenskaber. Hans Ufødt var et saadant Barn.

strimmel, der løber skjævt ud i Havet, hvorefter ogsaa den hele tilgrændsende Deel af Jylland kaldes i de gamle Sagaer Vendilskage. Et Document af Aar 1355 angiver den første Oprindelse til denne By ved at berette, at en af de foregaaende Konger havde, da han engang paa Jagten deri Egnen gjæstede en Bonde „Thorkil Skarpæ i Dorn", skjænket denne hele Skagens Mark til Græsning for hans utæmmede Qvæg, samt at Hyrden Thronder, som vogtede det, opfandt Fiskeriet i Skagen og var den Første, som byggede et Huus der paa Marken paa Thorkils Vegne, hvorpaa Flere siden byggede der paa Sammes Vegne. Hvilken af Danmarks Konger det har været, er uvist. Efter Suhms Formodning har det været Erik Glipping, og det er vel muligt, da Hvitfeldt fortæller, at 1284, altsaa i Slutningen af denne Konges Regjering, blev „Skaffuen" plyndret og afbrændt af de Norske. Byens ældste bekjendte Privilegier ere givne af Kong Erik af Pommern. Skagen har i sin Tid havt Borgermester og Raad, og beholdt 1 Borgermester og 2 Raadmænd paa en Tid, da flere nordjydske Byer blot havde en Byfoged. Ogsaa har denne Kjøbstad havt en latinsk Skole indtil 1739. De Marker, Skagen tidligere har besiddet, ere for længe siden næsten ganske ødelagte af Sandflugten, og Egnen har Lighed med en sørgelig Ørken.

Efter en Beskrivelse af Skagen af Olavius fandt den største Ødelæggelse Sted paa almindelig Bededag 1775, „da Sandet med en heftig og forfærdelig Storm af Nordvest trængte ind paa og forbi Kirken, som hidtil havde været fri, ja ødelagde den Deel af Byens Markjord, som laa deromkring og i Nærheden", hvorved Præsten mistede baade Ager og Eng. Paa Grund af denne Sandflugt nedlagdes 1795 Byens gamle, anseelige Kirke, St. Laurentii Kirke, der var af en over-

ordentlig Størrelse (den skal have været den længste Kirke i hele Vendsyssel). Den laa henved 1/4 Miil Sydvest for den østlige Deel af Byen, var bygget i gammel gothisk Stiil, Sagnet fortæller af Skotter og Hollændere, som fordum fiskede under Kysterne, og 1459 skjænket til Helligaands Klosteret i Aalborg af Christian den Første. Den er nu aldeles tilfløiet; kun Taarnet vedligeholdes paa Statens Regning som Sømærke, da det er af Vigtighed som det Første af Landet, der sees af de Søfarende, fra hvad Kant de end komme, et Par Miil ude i Havet. Efter Olavius's Beskrivelse af Skagen havde denne foruden St. Laurentii Kirke endnu 1787, formedelst Kirkens afsides Beliggenhed, 2 Kapeller til Gudstjeneste ved de forskjellige Leiligheder, det ene i den østlige By og det andet i Høien, men de vare da saa forfaldne og brøstfældige, saa de snart maatte falde ned, og ere altsaa formodentlig kort efter denne Tid blevne nedbrudte. Den nuværende Kirke er ganske ny og indviet 1841. Den er opført i samme Stiil som Frue Kirke og Slotskirken i Kjøbenhavn af Muursteen, har et smukt og hyggeligt Udseende og ligger midt i den østlige By. Sandflugtens videre Fremtrængen har man i den senere Tid søgt at dæmpe ved at beplante Sandbakkerne med Klittag og Marehalm.

Skagens Fyr, som er af en saa stor Vigtighed for de Søfarende, der omseile Jylland, er allerede 1564 blevet grundet af Frederik den Anden. I ældre Tider har Fyret været et saakaldet Vippefyr, en stor Vippe, paa hvis yderste Ende der var anbragt en Jernkurv, hvori Ilden vedligeholdtes; naar denne skulde fornyes, maatte Vippen nedlades. Senere havde det et ottekantet, 67 Fod høit Fyrtaarn af Grundmuur, der var opført af Frederik den Femte 1747. Men nu er der bygget et nyt Fyrtaarn i storartet Stiil i nogen Afstand

fra Byen længere ude paa Grenen. Dets Høide skal være 140 Fod, altsaa mere end dobbelt saa høit som det tidligere, og det skal kunne sees i en Afstand af 4¼ Miil.

I Skagen er en Redningsstation, og regnes der i Gjennemsnit, at der i Skagens Distrikt forulykker 20 til 30 Skibe aarlig. Naar et Skib er strandet, vise de brave og uforfærdede Skagboere en Iver, der fortjener den største Anerkjendelse, da den ofte er forbunden med Livsfare. Følgende Skildring af et af de mange Redningsforsøg, der finde Sted om Aaret, vil bedst vise, hvilke Farer disse brave Folk ere underkastede. Den er tagen af „Illustreret Tidende" for 1863.

Det var om Morgenen efter anden Juledags Nat, 1862, at man oppe fra de høie Klitter opdagede, at der var strandet et Skib ved Nordstranden, hvilket havde kappet sine Master. Nu bliver der pludselig et Røre i Østerby, der løbes fra Huus til Huus, Vogne jage afsted ad Veien til Nordstranden. Ved det her beliggende Huus, hvori Redningsbaaden opbevares, hersker der den største Travlhed. Baaden staaer paa sin Vogn, rede til at kjøres bort, Heste komme og spændes for, og i stor Hast jage de afsted; det er, som vidste de, at et Menneskelivs Redning beroer paa deres Hurtighed. Med Baaden følger Opsynsmanden, der ivrigt paaskynder Kjørselen, samt Baadens Mandskab, ti af de dygtigste og meest uforsagte Mænd. Man seer strax, hvem der er Formanden, det er den ældste iblandt dem, en rigtig Dannemand, høi og stærkt bygget; den prøvede Erfaring lyser af hans kloge Øine og af hans rolige Aasyn, han er et rigtigt Billede paa den djærve, danske Sømand, hans Navn er Jens Christian Jensen. Hundreder af Skibbrudne skylde hans Mod og Dygtighed deres Redning. Længe forinden Regjeringen anskaffede Redningsbaaden, var han altid Formanden ved Redningsforsøgene;

hans Kammerater vare rolige, naar „den gamle Jens Christians“ prøvede Haand holdt Roret og hans sikkre Øie vaagede over hver en Sø, der skulde undgaaes. De Redningsforsøg, hvori han havde været Deeltager, vare saa utallige, at han ei engang selv kunde huske dem. I 1843 havde han faaet Medaille for Druknedes Redning for at redde Besætningen fra et fransk Barkskib; ved en senere Leilighed fik han Tilladelse til at bære den. I 1857 blev der tilkjendt ham Fortjenstmedaillen i Sølv for at have reddet en engelsk Besætning. I December 1860 forestod han et meget farefuldt Foretagende ved at redde Besætningen fra en russisk Skonnert. De øvrige Deeltagere fik en Pengebelønning, men til ham kom der et Brev fra Justitsministeriet, som forkyndte, at nærmere Resolution angaaende ham kunde forventes; man meente, at det var paatænkt at give ham Dannebrogskorset, men den lovede Resolution kom aldrig. Ved denne Leilighed vil han atter selv bringe sig i Erindring med en modig og uforfærdet Handling. Hans ved flere Leiligheder prøvede Kammerater følge ham, de raske Sømænd ile spøgende afsted mod Ulykkens Skueplads, de see allerede det ulykkelige Skib, de høre de Skibbrudnes Skrig; Elementernes Rasen ændse de ikke, de stole paa deres gode Baad og paa deres kjække Formand. Baaden sættes nu i Søen, enhver Tilstedeværende yder en hjælpsom Haand, medens Mandskabet forsyner sig med Redningsbelter og afsører sig unyttige Klædningsstykker; endelig er Alt rede, hver Mand er paa sin Plads, Formanden staaer ved Roret; paa hans Haand, næst Gud, beroer det heldige Udfald. Baaden er sat ud langt Vest for Skibet, da den rivende Strøm vil føre den mod Øst; thi det gjælder om at komme i Forbindelse med det strandede Skib ved Forbiseilingen.

I et Øieblik føres Baaden bort, rask hales der ud paa Aarerne, og man hører Formandens Opmuntringsraab igjennem Stormens og Bølgernes Susen. Søerne slaae over Baaden, og den fyldes med Vand, det betyder Intet, den kommer strax op igjen; snart seer man den høit paa Toppen af en Bølge, i næste Øieblik forsvinder den bag Vandmasserne, for atter at hæve sig, naar den næste Bølge kommer.

Paa Stranden hersker høitidelig Stilhed blandt de Tilstedeværende, Alles Blikke ere vendte mod Baaden, nu lader den sit Anker gaae for at komme ned til Skibet, men Strømmens Magt fører den forbi, rastløst arbeides der med Aarerne for at komme op mod Strømmen, men alt Arbeide er forgjæves. De Skibbrudne udkaste Bøier med Liner for derved at skaffe Forbindelse med Baaden. Det lunefulde Hav fører Bøierne bort, til Baaden naae de ikke. Denne Kamp mod Havets Magt fortsættes i næsten to Timer. Der gives Signal fra Land om at opgive Forsøget for at foretage et nyt. „Den gamle Jens Christian“ er ikke vant til at lade sig afskrække, han vil ikke give tabt, før det kniber, men endelig kan Mandskabet ikke arbeide længere, Baaden vender om mod Land, i næste Øieblik staaer den paa Stranden. Da de Skibbrudne see Baaden vende om, opfylde de Luften med Nødskrig.

Nu afbrydes Stilheden paa Stranden, hurtigt bliver Baaden atter sat paa sin Vogn og kjørt tilbage vesterpaa til et nyt Forsøg. Mandskabet hælder Vandet af de lange Støvler og bereder sig til den næste Dyst. Spøgen fra om Morgenen har tabt sig, man hører kun Alvorsord, og af og til Beklagelse over Træthed og Udmattelse, men desuagtet er der ikke Tale om Andet, end at det nye Forsøg øieblikkeligt skal iværksættes. Baaden er allerede kjørt, Mandskabet kommer efter, men det gaaer

ikke saa hurtigt. „Den gamle Jens Christian" iler foran, men han maa ofte see sig tilbage; een af hans Folk kan ikke følge med, hans Kræfter ville ikke staae ham bi. Baadens Opsynsmand, der har samlet sin Erfaring i Livets praktiske Skole, fatter Øieblikkets Betydning og Fare og opstiller allerede Raketbukken, for i fornødent Fald i Hast at kunne gjøre Brug af en Raket og derved bringe Redning; tvende raske Sønner hjælpe ham, og snart er det i Orden. — Eiheller de øvrige Tilstedeværende ere ledige; en Fiskerbaad er bragt tilstede og bemandet, den holder sig rede til at gaae ud, om det bliver nødvendigt. — Nu ere alle Forberedelser trufne; den fungerende Politimester gjør Mandskabet opmærksomt paa, at dersom der er Nogle blandt dem, som ikke have Kræfter til at være med paa det nye Forsøg, da er der ingen Skam i, af denne Grund at træde tilbage, idet Deeltagelsen i saa Fald lettere kan skade end gavne, og der er Folk nok tilstede, som med friske Kræfter kunne indtage deres Plads. Fire Mænd benytte sig af dette Tilbud, og strax ere de erstattede med Frivillige. Baaden gaaer nu atter ud, den er snart ved Skibet, og denne Gang synes Forsøget at skulle lykkes; en Bøie fra Vraget er kommet ombord i Baaden, og den haler sig nu op. En af de Skibbrudne entrer ud og naaer lykkelig Baaden, den Næste er allerede paa Veien, men da kommer en svær Sø lige ved Baadens Side; den krænger stærkt over, og forinden den atter har reist sig, kommer den næste Sø; Baaden kæntrer og lukker sig, ligesom et stort Laag, over sit ulykkelige Mandskab og den skibbrudne Mand, der troede sig reddet, naar han blot kunde naae den frelsende Baad.

Mandskabet kommer efterhaanden frem under Baaden og søger at klamre sig fast, men den ene Bølge følger den anden og skyller dem atter ned. De Skibbrudne

maae med Sorg see deres gjæve Redningsmænd omkomme for deres Dine, medens de selv, mere end før, maae mistvivle om Frelse. En Raket affyres nu ud imod Baaden, men et Vindstød fører Linen tilside, og den rammer ikke.

Det Hele er et Minuts Værk; den Baad, der paa Land holdtes rede til at ile til Hjælp, kunde udsætte sig for en lignende Skjæbne, men neppe bringe Redning, selv om dens Mandskab havde været forvovent nok til strax at gaae ud.

Vi skulle ikke fremstille de Scener, der nu paafulgte, efterhaanden som Mandskabet kastedes bort fra Baaden og drev iland. Brave Folk vovede sig langt ud i Havet for, saasnart som muligt, at gribe de Forulykkede; kun To af Ti kom levende iland; Familie og Venner søgte at oplive de Andre, men uden Held. „Den gamle Jens Christian" havde selv i Døden beholdt sin rolige Mine, man kunde endnu see, at han var „Formanden". Han havde idag faaet en bedre Løn end den, der kunde ydes ham af menneskelige Hænder, dersom Forsøget var lykkedes.

Medens de Forulykkedes Koner og Børn endnu sov i deres fattige Hytter og drømte om Julens foregaaende Glæder, havde deres Forsørgere fundet Heltedøden; de Ulykkelige maatte nu vaagne til en sørgelig Virkelighed for at modtage deres brave Mænds jordiske Levninger.

Uagtet denne skrækkelige Scene var dog Modet ikke veget fra Fiskerne paa Stranden. En Raket havde naaet Skibet, og der var bragt en Trosse ud. Det ene Forsøg foretoges efter det andet, den første Baad reddede en Mand, den anden tre Mand, og endelig om Aftenen Klokken 10, da Veiret var faldet af, reddedes de sidste sex Mand. Saaledes bleve de Skibbrudne paa

een nær reddede, medens otte af dem, der gjorde Forsøg paa at bringe Hjælp, maatte lade deres Liv.

Det Skib, der ved sin Stranding bragte saa megen Sorg og Nød over den lille Fiskerby paa Landets Nordpynt, var Briggen „Daphne“ af Göteborg, ført af Kapitain A. F. Lindbom, paa Reisen fra Hjemstedet til Cette med en Ladning Jern og Planker. Skibet stod fast paa den anden Revle, 25 til 30 Favne fra Land. Det var Vrag, men endeel af Lasten bjergedes.

For at lette den store Nød, som denne sørgelige Ulykke fremkaldte, idet hver af de Forulykkede efterlod sig en Enke, og femogtyve Børn havde mistet deres Fædre, samledes der Bidrag her i Landet og i Naboriget.“

I Skagen, denne øde Afkrog, er der født adskillige lærde Mænd, som Alle kaldes efter Byen med den latinske Form af Navnet, Scavenius (Skagbo). Mag. Nicolaus Scavenius, en Raadmandssøn, udgav 1552 paa en Udenlandsreise en Regnebog paa Dansk i Paris og blev senere Professor i Mathematik og Physik ved Kjøbenhavns Universitet, død 1590; hans Søn, Laurids Scavenius, blev Biskop i Stavanger. Sjællands Biskop, Dr. Laurids Mortensen Scavenius, var Søn af en fattig Fisker i Skagen. Han blev Stamfader til en anseelig Famile og døde 1655. Stifteren af den nuværende Godseier-Slægt Scavenius, Jacob Brønnum Scavenius, er født her. Efter at have samlet sig en betydelig Formue som Faktor i Bengalen kjøbte han Gjorslev og flere Godser paa Sjælland samt Klintholm paa Møen og døde som Etatsraad 1820.

I Skagerak, den Deel af Vesterhavet, som omgiver den nordlige Spidse af Jylland, oppe ved Skagen, gjorde Kapitain J. Krieger i Aaret 1810 i Søkrigen med England den rigeste Fangst i den hele Krig ved at udskjære

med sine Kanonbaade paa engang 48 rigtladede Skibe af en skjødesløst dækket engelsk Konvoi; de vurderedes til 5½ Million Courant Dalere.

Følgende Sagn henhører under Skagen:

Uden for Gammel Skagen, der nu kaldes Høien, laa engang en svensk Flaade, som beskød Byen med sine Kanoner og vilde gjøre Landgang. Da syntes det, som om alle Klitter og Banker bleve skjulte af en Mængde Bevæbnede, der stode opstillede til Landets Forsvar, og en gammel Kone, som i tyve Aar havde været sengeliggende, lod sig ved Rygtet om Fjendens Nærmelse bære op paa en høi Bakke, hvorfra hun kunde oversee det Hele. Da udraabte hun: „Saa skjønt et Syn saae mit Øie aldrig tilforn!" og lod sig derpaa bære hjem. Men neppe var hun kommen i sit Huus, før en rasende Storm reiste sig, i hvilken den hele Flaade gik under, saa at Kysten bedækkedes med Vrag og Liig uden Tal*).

Kirker og Klostre.

Vestervig Kirke.

Denne gamle og anseelige Kirke, der ligger i Vestervigs Sogn, fire Miil sønden for Thisted, var forhen det berømte St. Thøgers Klosters Kirke. Den har et høit Taarn og meget smukke Hvælvinger, der hvile paa 12 runde Granitpiller. Kirken er opført i det 12te Aarhundrede af Kampesteen. Hovedgangen er bygget i Rundbue- og Sidegangen i Spidsbuestilen. Kirken har indvendig en Længde af 110 Alen og har for-

*) Efter Thiele.

inden Reformationen havt et smukt Chor. En Ildebrand, den 30te December 1703, der lagde Herregaarden Vestervigkloster i Aske, ødelagde de fleste af Kirkens Antiquiteter; dog skaanedes Klokkerne. Flere adelige Slægter ligge her begravne. Nede i Taarnet have de senere Eiere af Vestervig af Familien Moldrup deres Begravelse i det moldrupske Kapel med en smuk Jerngitterdør for. Paa Kirkegaarden udenfor den nordre Kirkedør ligger en usædvanlig lang, smal Steen af graa Kamp med to udhugne lange Kors paa og med latinsk Skrift rundtom den yderste Rand, som nu er udslidt og ukjendelig paa nogle faa Bogstaver nær. Efter ældgamle Sagn skal den i Kæmpeviserne besungne „liden Kirsten", Kong Valdemar den Stores Søster eller naturlige Datter, som blev besvangret af Dronningens Broder, Hertug Buris, her ligge begraven tilligemed sin Elsker. Graven kaldes endnu liden Kirstens Grav; den blev aabnet 1610 af Lehnsmand Jørgen Lange, og befandtes da Kisten deelt i tvende Rum og Been af et Menneske i hvert af disse.

Ifølge den gamle Vise om Prinds Buris og liden Kirsten samt flere Sagn lod Kong Valdemar, der, som Svend Aagensen yttrer, var „mod sin egen Slægt mere haard, end han burde", i Vrede over sin Søsters Feiltrin hende, uagtet hun var syg, kalde op til Dands og traadte selv i Dandsen med hende, og maatte hun paa den forbittrede Broders Bud, indtil hun opgav Aanden, „dandse og qvæde, for Gjæster at glæde".

Valdemar lod, hedder det, Prinds Buris blinde og lemlæste samt hensætte paa Søborg Slot (efter Andre Tvis Kloster), og først senere, da Vreden noget havde lagt sig, tillod Kongen, at den ulykkelige Fange flyttedes til Vestervig Kloster, hvor han lænkedes til Kirke-

muren tæt ved den Elskedes Grav. Visen fortæller det saaledes:

„Kongen han lod en Lænke smedde,
I Vestervigs Kloster han lod den lægge.

Dermed gik Buris elleve Aar,
Hver Dag han til Kirstens Grav monne gaae.

Han maatte det hver Dag af Kongen tinge,
Han maatte i Klosteret begraves hos hende.

Alle sine Lande maatte han Kongen give,
Førend han maatte i Klosteret hvile.“

De historiske Beretninger stemme dog ikke overeens med Sagnet og Kæmpevisen. Efter disse Beretninger blev Buris anklaget som den, der stod i forræderisk Forbindelse med Landets Fjende, den norske Jarl Erling, hvorfor Valdemar strax lod ham hensætte paa Søborg Slot og siden, da man antog hans Brøde for beviist, lod ham baade blinde og grusomt skamskjende. Den sidste Straf synes dog at hentyde paa en anden Brøde, der kan have foranlediget Sagnet*).

Vilslev Kirke,

der ligger 1⅛ Miil Nord-Nordvest for Ribe, er kun mærkværdig derved, at Sagnet fortæller, at det er den første Kirke Nord for Kongeaaen, ligesom at her findes en Erindring om den store Vandflod, som Aaret 1634, hvilket Aarstal findes indhugget i et gammelt Paneelværk ved Chordøren, imellem den 11te og 12te Oktober steg til en Høide af 2½ Alen over Kirkegulvet.

Kirken, der tidligere har været helliget Sankt Nikolaus, er for en stor Deel opført af Tufsteen; det Ov-

---

*) Tildeels efter Traps Beskrivelse af Danmark.

rige, saavelsom Taarnet af Muursteen. Taarnet staaer ikke Vest for Kirkebygningen, men Nord for samme og i Kirkens østlige Ende, hvilket har foranlediget det ovennævnte Sagn.

Hundslundskloster.

Dette Kloster — et Nonnekloster af Benedictinerordenen — nævnes første Gang i Documenter fra 1268. I Aaret 1393 skjænkede Dronning Margrethe endeel Gods dertil for at lade bygge et Alter og for at holde en evig Messe for hendes egen, hendes Forældres og Venners Sjæle. Dette Kloster var ellers rigt og besad anseeligt Jordegods, ligesom det ogsaa havde andre Herligheder, som store Skove, Jagt, ypperligt Fiskeri deels i mange Parker, deels ved Stranden, deels i Limfjorden ved Hals, som laa paa dets Grund. Klosteret bestyredes af en Prior og en Priorinde. Ved Reformationen 1536 blev det inddraget under Kronen og siden bortforlehnet; men Nonnerne forbleve der. Klosteret var forlehnet saaledes, at det skulde holdes med Hævd og Klosterjomfruerne have deres tilbørlige Underholdning, hvortil kom den Betingelse, at Lehnsmændene skulde tjene Kongen og Riget „med 4 gerust Heste eller og 4 værgagtige Karle tilskibs", naar Behov gjordes. Endnu i Aaret 1568 havde Klosteret Nonner, hvilket kan sees af et Forlehningsbrev af Frederik den Anden til Claus Podebusks Enke, Fru Anne Olufsdatter, fra bemeldte Aar. I 1581 mageskiftede sidstnævnte Konge Hundslund Kloster for et andet Gods til Hans Johansen Lindenov, hvis Familie besad det i omtrent 100 Aar. Efter Jokum Lindenovs Død 1672 solgte hans Arvinger det til Frederik den Tredies Kantsler Peder Reetz, som tre Aar iforveien havde tilbyttet sig Børglum Kloster af Kongen for sit Fædrenegods Thygestrup i Sjælland.

Efter Kantslerens Død 1674 solgte hans Enke, Fru Anna Rommel, 1690 Hundslund med tilhørende Skovsgaard til Christian den Femtes Dronning Charlotte Amalie, som lod dem kalde Droninglund og Dronninggaard. Dronningen opholdt sig som Enke ofte en Tid af Sommeren paa det ved sine smukke Omgivelser tiltrækkende Dronninglund, saaledes i Aarene 1702, 1704 og 1708, ifølge Bircherods Optegnelser i sin Dagbog. Gaarden tilligemed Sognet, som tidligere var benævnet efter Klosteret, har siden beholdt det nye Navn. Ved Dronningens Død 1714 gik Dronninglund, Dronninggaard og Børglumkloster i Arv til Kong Frederik den Fjerde, som 1716 mageskiftede disse jydske Godser til sin Søster, Prindsesse Sophie Hedevig imod Gjorlev, Søholm og Erikstrup i Sjælland. Prindsessen overlod igjen Dronninglund 1730 til Geheimeraad og Overkammerherre Carl Adolph v. Plessen, med hvem hun skal have levet i hemmeligt Ægteskab, men som allerede 1786, Aaret efter Prindsessens Død, igjen solgte det til den rige islandske Kjøbmand Jacob Sæverin. Blandt de følgende Eiere var Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, som eiede Dronninglund, og Brigadeer W. Halling, en Præstesøn fra Sjælland, der i en ung Alder forlod Danmark og efter mange Farer kom til Ostindien, hvor han naaede sin fornævnte militaire Grad, samt erhvervede en stor Formue. Efter sin Ankomst til Danmark blev han ophøiet i Adelstanden og udnævnt til hvid Ridder. Halling skal have havt den Idee at ville forskjønne Folkeracen paa Godset, af hvilken Grund han forenede de smukkeste Piger med Grenaderer og andre velvoxne Folk. Det havde senere flere Eiere og besiddes nu af Kammerherre E. W. R. Skeel, der betydeligt har forbedret Gaarden.

Dronninglunds Hovedbygninger, der deels ere opførte af Dronning Charlotte Amalie, deels af Brigadeer Halling, bestaae af tre Fløie i to Etager, af hvilke den ene er sammenbygget med Kirkens Taarn og danner saaledes een Linie med Kirken. En Muur adskiller Borggaarden fra den udenfor værende Holdeplads for de Kirkebesøgende. Ved hver Ende af den ene Fløi er der et fiirkantet Taarn. Kirken og Hovedbygningen danner en ret imponerende Masse*).

Den gamle Klosterkirke er nu Sognets Kirke; det er en hvælvet Korskirke med Taarn og Spiir, som ligger tæt op til den østre Ende af Gaarden. Den har tidligere som Klosterkirke været mindre, indtil den gamle Sognekirke blev nedreven og føiet til dens østre Ende. Saavel Dronning Charlotte Amalie som Prindsesse Sophie Hedevig have restaureret og prydet denne Kirke. Her findes et Epitaphium med Hans Johansen Lindenovs og Frues Billeder i Legemsstørrelse; disse Herregaardes første private Eiere ligge begravne i Kirken tilligemed flere af deres Efterkommere og nogle senere Eiere af Dronninglund.

Børglumkloster.

Dette gamle Herrekloster ligger i Vendsyssel ½ Miil fra Vesterhavet og to Mile fra Hjørring. Børglum var egentlig en Kongsgaard, paa hvilken Knud den Hellige opholdt sig i Aaret 1086, da Vendelboerne begyndte deres Opstand imod ham. I den sidste Halvdeel af det 12te Aarhundrede blev Gaarden skjænket til et Convent af de regelbundne Kanniker af Præmonstratenserordenen, de hvide Brødre. Suhm sætter Stiftelsen af det berømte

*) Efter Daugaards danske Klostre og Traps Beskrivelse af Danmark.

Børglumkloster til Aaret 1128. Conventets fornemste Prælat var en Provst, derefter kom Prioren. Conventet udgjorde Stiftets Domkapitel og havde, som saadant, Ret til at vælge Bispoppen. Stiftet fik efter Klosteret Navn af Børglum Stift, fordi Bispoppen af Vendsyssel i Almindelighed residerede paa en Gaard ved Klosteret, og Børglum Kirke blev Stiftets Domkirke.

Børglum Kloster nævnes første Gang i Aaret 1217, da en af Brødrene, Eskild, var sendt til Rom i Klosterets Ærinde og havde lidt meget Ondt paa sin Reise. Aar 1252 blev Klosterets Provst, Oluf Glob, valgt til Bispop, uagtet man beskyldte ham for mange lastefulde Gjerninger. Han fik ogsaa en sørgelig Ende, da han i Aaret 1261 med alle sine Geistlige og Svende blev nedhugget i Hvidbjerg Kirke i Ty af sin Brodersøn, Jens Glob, hvem han forholdt alle hans Arvegodser, og hvis Moder han desuden havde holdt i Ban i mange Aar, saa at hun alene med en gammel Pige maatte drage til Rom for at faae Afløsning. Paa denne Reise traf hun sin Søn, som i mange Aar havde været i Udlandet og nu tog en saa blodig Hævn. Stiftet kom derover i Ban i mange Aar, og Jens Glob bar siden Navnet „den Haarde". I Christopher den Andens Tid havde Capitlet heftige Stridigheder med den voldsomme Bispop Tyge, der brød ind i Klosteret og drev Kannikerne ud af deres Sovekamre, befæstede Klosteret og Kirken mod Kongen og de fordrevne Kanniker, og underholdt sine Folk af det Gods, han fraranede de Skibbrudne. Kongen bød Grev Geert at fængsle ham, men han undveg, hvorefter Kongen i Aaret 1330 klagede paa Viborgs Landsthing over disse hans Forbrydelser. I Aaret 1354 indsatte Valdemar Atterdag en Bispop, hvilket dog maaskee skete med Kannikernes Samtykke, da det ellers vilde have været et Indgreb i deres Privilegier. Aar 1408 lod

Dronning Margrethe sig optage i Præmonstratensernes Broderskab til Deelagtighed i deres gode Gjerninger og skjænkede dem meget Jordegods samt en med Ædelstene besat Guldkrone, som Kapitlet maatte forpligte sig til aldrig at afhænde, men paa alle Festdage at sætte den paa Jomfru Maries Hoved, hvilket ogsaa fandt Sted til 1535, da Christian den Tredie lod den tilligemed en Guldkalk borttage og smelte for at betale sine Soldater dermed. Den sidste Provst, Dr. Antonius von Furstenberg, blev udvalgt 1509; han var Medlem af Rigsraadet. Kort før Reformationen indførtes i Danmark, havde denne Provst en Strid med Stiftets næstældste Biskop, Niels Styggesen (Rosenkrands), som blev understøttet af Kongen, hvorfor Provsten drog til Rom for at søge Hjælp, men formodentlig er en saadan ikke bleven ham ydet, da Kong Frederik den Første holdt med Bispen, hvem han tildeels skyldte sin Throne, og desuden var den nye Lære altfor hengiven til at bryde sig synderligt om Paven. I Grevens Feide forlehnede Skipper Clement Jens Marqvardsen med Børglumkloster, hvormed Bisp Niels Styggesen (Rosenkrands) ellers havde været forlehnet siden 1520, og hvorpaa hans Efterfølger paa Bispestolen, Stygge Krumpen, havde havt Expectance siden 1525. Ved Reformationens Indførelse i Aaret 1536 blev Klosteret seculariseret og paa samme Tid Stygge Krumpen fængslet og afsat, men blev dog samme Aar forlehnet med Klosteret. Senere blev dette givet forskjellige Adelsmænd i Forlehning, nemlig Albert Skeel, Frands Banner, Erik Kaas til Lindbjerggaard og Støvringgaard, Gotslof Budde, Kongens Skjænk, og tilsidst Mogens Sehested til Holmegaard, der dog kun beholdt Klosteret indtil Aaret efter, da Kongen oprettede Academiet i Sorø og henlagde Indkomsterne af Børglumkloster til Underholdning for Universitetets Hofmestere,

nemlig Just Hoeg til Gjorlev, Hernneke Ramel til Bækkeskov, Folk Gøye til Hvidkilde og Jørgen Rosenkrands til Kjeldgaard, som var den sidste, da Academiet 1669 blev nedlagt, hvorefter Frederik den Tredie bortbyttede Børglum Kloster til Kantsler Peder Reetz for Tygestrup i Sjælland. Denne døde 1674, og hans Søn, Christian Reetz, solgte Børglumkloster omtrent 1688 til Dronning Charlotte Amalie, som Aar 1690 tillige af hans Stedmoder, som tidligere omtalt, kjøbte Dronninglund og Dronninggaard. Siden bortbyttede Frederik den Fjerde dem 1716 til sin Søster. Samme Aar solgte Prindsessen Børglumkloster til Generalmajor Møsting til Rønnovsholm og Fuglsig, som endnu samme Aar borttransporterede Skjødet til Frederik Kjær. Denne Eier blev adlet 1722 med Navnet Kjærskjold og udnævnt til Canselliraad 1727, men samme Aar blev hans Adelskab og Vaaben kasseret for en af ham begaaet svær Forseelses Skyld; 1735 fik han imidlertid sit Adelskab igjen og et andet Vaaben, blev Justitsraad og døde 1742.

Af hans Døttre var den ene gift med en holstensk Adelsmand, Johan Henrik Rantzau, der ved dette Giftermaal blev Eier af Børglumkloster. Rantzau døde nogle Aar efter, og Enken blev nu gift 1750 med Generalmajor Lauritz Thurah, Christiansborgs og Hirschholms navnkundige Bygmester, der eiede Børglumkloster til 1757, da han solgte det til Oberst Jens de Poulsen, der skal have været en streng Huusbond, men en dygtig og driftig Landmand. Han var saa ilde lidt, at der engang skal være sendt ham en Slags Helvedmaskine i en Snuustobaksdaase, hvilken dog sprang uden at gjøre Skade. Aar 1770 solgte han Gaard og Gods til Conferentsraad Rosenkrone, der siden blev Kammerherre, Minister ved det sachsiske Hof, Baron, Geheimeraad, Minister for det udenlandske Departement, Greve og Ridder

af Elephanten. Han solgte Børglumkloster til Cancelliraad Jørgen Qvistgaard, og denne 1803 samme Gaard til Kjøbmand Hillerup fra Aalborg.

Denne Eier blev siden Justitsraad og døde 1819; han anlagde Avlsgaarden Nielsminde paa Heden Nordost for Klostret. Efter hans Enkes Død solgtes Børglumkloster med Størstedelen af Strøgodset til den nuværende Eier, Cand jur. Rottbøll for 172,000 Rdl.

Hovedbygningen er i den senere Tid indrettet smukt og moderne, uden at man derfor har ødelagt de gamle Nischer og Hvælvinger, som minde om det berømte Kloster. Dets Mure ere endnu de samme, som beboedes af de hvide Brødre af Præmonstratenser-Ordenen, de ere 700 Aar gamle og kunne muligen endnu staae i 700 Aar til.

Kirken, der i den katholske Tid var Stiftets Domkirke og udgjorde den nordre af Klosterets 4 Længer, er stor og anseelig, 62 Alen lang, 32 Alen bred og under Hvælvingerne 27 Alen høi, med tvende hvælvede Sidefløie; den har aldrig havt Taarn, men dens høie Beliggenhed gjør den desuagtet til et Mærkepunkt for Søfarende, ligesom den ogsaa er synlig for Størstedelen af hele Vendsyssel. De nordre Vinduer ere i forrige Aarhundrede blevne tilmurede, hvilket betager den meget af dens oprindelige Skjønhed. Biskopperne Jep Friis's og Niels Styggesens Ligstene ere indsatte i den nordre Muur af Kirken. Den før omtalte berømte Bygmester, Generalmajor Lauritz de Thurah ligger ligeledes begraven i denne Kirke, hvor han ogsaa har ladet opsætte et Marmor-Epitaphium over sig og Familie.*)

---

*) Størstedelen uddraget af „Danske Herregaarde".

Vitskøl Kloster.

Vitskøl Kloster har været et af Landets berømteste Cistercienser-Abbedier. Det blev stiftet 1158 af Valdemar den Store, der saaledes vilde vise sin Taknemmelighed mod Gud, fordi han lykkelig var undgaaet Snigmordet i Roeskilde det foregaaende Aar, hvor Knud blev myrdet, og derfor skjænkede af sit Fædrenegods Landsbyen „Withscuele“ med alt dens Tilliggende til Oprettelsen af et saadant Kloster. Sine første Munke fik Klosteret fra Varnhem Kloster i Sverrig; senere kom en ny Koloni dertil fra Esrom Kloster, under hvis Abbeds Tilsyn Vitskøl blev sat. Munkene fordreiede det danske Navn til Vitæ schola (Livets Skole). De efterfølgende Konger, Stifterens Sønner, Knud den Sjette og Valdemar Seier, skjænkede Klosteret betydelige Privilegier, hvilke de følgende Konger stadfæstede og forøgede. I Aaret 1287 lagde en Ildebrand Klosteret i Aske. Ved Klosteret var der i gamle Tider en Skole, som vedblev at bestaae efter Reformationen, lige til det blev afhændet fra Kronen. Da den sidste Abbed — eller rettere sagt Klosterforstander, thi han var gift og fungerede som luthersk Præst der paa Stedet — Anders Andersen resignerede 1563, forlehnede Frederik den Anden Henrik Gyldenstjerne til Aagaard med Vitskøl Kloster; men allerede 1573 bortbyttede Kongen det til Rigsraad og Ridder Bjørn Andersen til Steenalt (der døde 1583) for Vinstrup Hovedgaard og andet Gods i Sjælland.

Ved denne Forvandling af det gamle berømte Cistercienser-Abbedi til en Herregaard forandredes ogsaa dets Navn efter dets nye Eier og kom nu til at hedde Bjørnsholm. Efter Bjørn Andersen arvede Sønnen Truid Bjørn, der døde 1590, Bjørnsholm. Han var gift med Ermegaard Gyldenstjerne. I Anledning af

deres Bryllup skrev daværende Lector, siden Bispop Hegelund sin „Elogia mulierum“. Først længe efter Mandens Død beskyldte hendes Svogre Gotzlev Budde og Mikkel Tornekrands hende for at have ladet en Dukke af Vox døbe for at beholde Gaard og Gods. Hun vandt dog Sagen og giftede sig 1597, da hun var i rolig Besiddelse af Gaarden, med Gjord Kaas (med Sparren i Vaabnet). Efter sin Farbroder Niels Kaas arvede denne Forpagtergaarden. I 11 Aar levede han i Ægteskab med sin Frue uden Børn, men da han indlod sig i et lovstridigt Forhold til sit Sødskendebarn Niels Kaas's Enke til Starupgaard, med hvem han havde to Børn, og dette aabenbaredes, bleve de Begge tiltalte, og baade han og Fru Birgitte bleve, fordi de som for nære Beslægtede havde begaaet Blodskam, dømte til at halshugges, hvilken Dom ogsaa exeqveredes i Kjøbenhavn. Fru Ermegaard levede derefter endnu i 24 Aar og overlod ved sin Død Gaarden til sine Søstersønner, Holger Bille og Jesper Friis. Hele Eiendommen forenedes igjen ikke længe efter under Axel Juul (af Lillie-Juulerne) og gik i Arv til dennes Søn og Sønnesøn samt Sidstnævntes Dattersøn Claus Below (død 1700), der afhændede den da meget formindskede Eiendom 1687 til Anders Kjerulf (død 1735), som tilligemed sin Broder, Lauritz Kjerulf til Viffertsholm, blev adlet 1724. Han var en driftig Mand, der oprettede Hovedgaarden Lundgaard, bebyggede denne og Padkjærgaard, samt forøgede Eiendommen til Bjørnsholm betydeligt. Alle hans Børn døde før ham, og hans Vaaben blev derfor nedlagt med ham i Graven. Bjørnsholm overlod han alt 1726 til Sønnen Søren Kjerulf, og efter hans Død 1730 blev Gaarden ved Auktion solgt til Cancelliraad Peder Thøgersen de Lasson til Rødslet. Dens næste Eiere vare Sønnen Mathias de Lasson og Sønnesønnen, Stiftamt-

mand over Lollands-Falsters Stift Peder de Lasson. Sidstnævnte døde Aar 1808 uden at efterlade sig Børn, og hans Arvinger solgte Aaret efter Bjørnsholm, Lundgaard og Padkjær Gods og Tiender for 260,100 Rdl. til Johan Caspar de Mylius til Estruplund, død 1852. Han var en driftig Landmand, men blev bragt tilbage ved de efterfølgende Aars lave Kornpriser og derfor nødt til i Aaret 1828 at overdrage de nævnte Godser til Statskassen for 214,216 Rdl. De nuværende Hovedbygninger, 2 Etager af Grundmuur, ere deels Levninger af den gamle Klosterbygning, deels opførte i Midten af forrige Aarhundrede af Mathias de Lasson. Gaardens smukke og udstrakte Have skylder sit Anlæg til Peder de Lasson. Langt tidligere var den gamle Klosterkirke, som skal have været en af de skjønneste Kirker i Norden og bygget efter Model af en af de gamle Kirker i Rom, gaaet tilgrunde; efter at være berøvet sit kostbare Kobbertag ved en af de fjendtlige Invasioner i Jylland under Christian den Fjerde, forfaldt den aldeles, og 1668 blev den nuværende Kirke, hvortil Bjørnholms daværende Eier Niels Axelsen Juul havde ladet en Fløi af Gaarden indrette, indviet af Viborg Bisp*).

Tviskloster.

Dette Kloster har ligget i Hammerum Herred 1/2 Miil fra Holstebro. Det var i Middelalderen et Cistercienserkloster, stiftet i Begyndelsen af Kong Valdemar den Stores Regjering 1162. Navnet skrives ogsaa **Tvisel**; paa Latin kaldte Munkene det Tuta vallis,

*) Efter danske Herregaarde og Traps Skrift.

saavel for dets Lighed imellem dette og det danske Navn, som fordi Klosteret laa i en dyb Dal, omgiven af høie Sandbanker. Den ulykkelige, tidligere omtalte Hertug Buris var Stifteren af dette Kloster. Han lod de første Munke komme dertil fra Herisvad = Kloster i Skaane. Stifteren ytrer sig i Fundatsen af 1163 saaledes: at Betragtningen over Verdens og det jordiske Godses Forgjængelighed, samt over hans Faders og Brødres pludselige Død har bestemt ham til af denne Verdens Mammon at gjøre Christi Fattige til Venner og ved deres Hænder forhverve sig en Skat i Himlen; han forventer derfor ingen jordisk Løn, men haaber at faae hundrededobbelt og et evigt Liv af ham, som belønner saadant; formaner Abbed og Brødre at sørge for, at Klosteret maa voxe og formeres og blive, som den tryggeste Havn, en Tilflugt for alle dem, som fra denne Verdens stormfulde Bølger til samme maatte henflye; og truer dem, som fordriste sig til at fordærve denne hans Gave, med Guds Straffe og evig Fordømmelse. Efter Reformationen blev den sidste katholske Bisskop i Ribe Oluf Munk forlehnet af Christian den Tredie med Tvis=Kloster for Livstid, imod at han skulde underholde Munkene efter gammel Sædvane og gjøre Riget tilbørlig Tjeneste. Aar 1547 fik han Gaarden til sin Eiendom. Hans Søn Povel Munk arvede Tvis = Kloster; han døde omtrent 1601, og hans Enke Else Juel ægtede Hans Lindenov og bragte ham saaledes Gaarden. Den var derpaa i flere adelige Slægters Eie. Gaarden er senere bleven aldeles udparcelleret, og der findes aldeles ingen Levning af det gamle Kloster undtagen Kirken, der er Tvis Sognekirke. Denne var en grundmuret Fløi af Klosteret og blev indviet til denne Brug 1698, da den gamle Klosterkirke, som skal have været en stor og præg=

tig Bygning, blev nedbrudt. Den nuværende Kirke er en simpel Bygning af Muursteen, med eens Høide heelt igjennem, fladt Loft og Tag, uden Taarn. Altertavlen, som fremstiller de Vises Tilbedelse af Christusbarnet, antages at hidrøre fra den gamle Klosterkirke.

Sebberkloster.

I Middelalderen var Sebberkloster et Nonnekloster, som hørte under Viborg Bispestol, men hvis Stiftelsestid ikke rigtigt vides. Sebberkloster omtales første Gang 1268. Aar 1528 blev Mag. Niels Friis, Cantsler i Viborg, med Kongens Samtykke forlehnet af Biskop Jørgen Friis med Sebberkloster, men ved en nedsat Commission fradømtes det ham senere paa Grund af utilbørlig Behandling af Godset og Nonnerne Ved Reformationens Indførelse i Aaret 1536 blev Klosteret inddraget under Kronen, og det paafølgende Aar forlehnedes Ridder Christen Friis med Klosteret. Aar 1561 forlehnede Frederik den Anden sin Moders Hofmesterinde, Fru Anna Glob med det, og 1581 afhændede samme Konge det ved et Mageskifte fra Kronen til Oluf Brockenhuus, i hvilken Families Besiddelse det skal have været til 1660 eller den Tid, da Enevoldsmagten indførtes, og derefter har Gaarden havt forskjellige Eiere.

Den nuværende Hovedbygning er opført i tre Fløie af Grundmuur, formodentlig i forrige Aarhundrede; Ladebygningerne ere nye.

Den gamle Klosterkirke er nu Sognekirke; den har Taarn og Hvælvinger, er og ret smuk, men der findes ellers intet Mærkeligt fra den katholske Tid i den. Oluf Brockenhuus og hans Frue, Else Steen, hvilke i sin Tid eiede Sebberkloster, ligge begravne her under en

smuk Ligsteen. Ligeledes en anden Eier, Jørgen Jensen Gleerup, der døde 1727*).

Sagnet fortæller, at den Tid Hr. Peder Bloch var Præst for Sebber og Lundby, og Provst Engelstoft var Præst i Niesborg, skete det en Aften, som Præsten gik i sin Gaard, at en Vogn kom kjørende ind i Gaarden, alt hvad Hestene kunde strække ud. Vognen var fra Sebbersogn; der blev ikke talt et Ord, men Provsten løb hurtigt ind i sit Studerekammer, hvor han hentede nogle Bøger, satte sig igjen paa Vognen og kjørte bort. Ved Sebbersunds Fjord standsede Vognen, og der stod Hr. Bloch, isærd med at nedmane en Gjengangerske, som var ham for stærk. Det saae tilvisse betænkeligt ud for Præsten, thi Gjenfærdet var kommet bag om ham og var nærved at trænge ham ud i Fjorden. Men da Provsten saae dette, tog han ogsaa fat paa Besværgelsen, og da de nu vare to om Gjenfærdet, fik de det manet ned i et Morads, saa dybt, at man aldrig siden mærkede Noget til det**).

Om-Kloster.

Dette Cistencienserabbedi, om hvis Oprindelse og ældste Historie der haves udførligere Efterretninger end om noget andet af Landets Klostere i en gammel latinsk Krønike i Scr. rer. Dan. V., kaldet „Exordium Caræ insulæ" og forfattet af Munke i Klosteret, opstod i Valdemar den Stores, Erkebiskop Eskils og Absalons Tid, Cisterciensernes gyldne Alder i de nordiske Lande. Oprettelsen af Klosteret begyndte omtrent 1160, da Biskop Eskil af Aarhus havde aftalt med Abbed Henrik af Vitskøl at stifte et Kloster i sit Bispedømme af den

*) Efter Daugaards danske Klostere og Trap.
**) Efter Thiele.

saa almindeligt yndede Orden. Biskoppen og hans Efterfølger, Biskop Svend indrømmede Munkene forskjellige Steder til et saadant Kloster, men da intet af disse var rigtigt skikket til Munkevæsenet, flyttedes de endelig 1172 til Øm, hvor de fandt et blivende Sted og opsloge sig foreløbig nogle Hytter til Beboelse, medens Klosteret blev bygget. Navnet og den yndige Beliggenhed imellem Søer og Aaer gav dem Anledning til at kalde Klosteret „Cara insula“ (den kjære Ø). Ligetil sin Død 1191 var Biskop Svend Klosterets store Velgjører og havde endog i Sinde at indtræde i disse Munkes Samfund; han blev derfor ogsaa begraven i Klosterkirken. Den berømte Gunner, som 1222 blev Biskop i Viborg, var iblandt Klosterets Abbeder. Aar 1263 udbrød der en heftig Krig imellem Abbederne Boetius og Turo paa den ene Side og Biskop Tyge paa den anden angaaende Bispens Ret til Gjæsteri af Klosteret, hvilken Tvist vedvarede i en Række af Aar og truede Klosteret med Undergang, saa meget mere som Erik Glipping viste sig fjendsk imod det. Denne Strid findes udførligt beskreven i ovennævnte Munkekrønike og ligeledes i Daugaards danske Klostere. Efter Reformationen blev Øm-Kloster tilligemed de andre Cistercienserklostre under Abbeden af Sorø seculariseret, og 1560 blev Klosteret som saadant aldeles hævet og forandret til et kongeligt Slot, som blev kaldet Emborg- eller Emsborg-Slot, af Kong Frederik den Anden, der opholdt sig her i April og Oktober 1560, samt i de sidste Dage af det næste Aar. Men længe bestod dette Slot ikke; thi allerede 1565 forærede Kongen Holger Rosenkrands, som havde Slottet i Forlehning, den kongelige Stald, og ved samme Tid er Bygningen formodentlig bleven nedreven; Godset, der for en Tid dannede et

eget Birk under Navn af Emborg Birk, blev lagt under Skanderborg-Slot og Jorden bortfæstet.

Om en Abbed i dette Kloster, der hed Muus, fortælles følgende Sagn.

Abbeden havde viist sig saa stridig mod Kongen, at det besluttedes, at Klosteret skulde indtages. Høvidsmanden, der var færdig med sit Folk til at storme Klosteret, sendte først Bud til Abbeden, at, hvis han vilde overgive sig, da kunde han frit drage bort. Sendebudet traf Abbeden og Munkene ved Maaltidet, og fik han, da han havde fremført sit Ærinde, det Svar af Abbeden: „Muus maa have Madro!“ — Men strax herpaa fik Abbeden det Svar tilbage: „Ei længer, end Katten vil det!“, hvorpaa Klosteret blev taget med stormende Haand*).

Mariager Kloster.

I Mariager Landsogn laa i Middelalderen det berømte Mariagerkloster, nu en Herregaard. Det blev stiftet i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede baade for Munke og Nonner af den hellige Frelser-Orden og indviet til Jomfru Marie og den hellige Birgitte, hvilken Helgeninde havde stiftet ovennævnte Orden (ordo Sancti Salvatoris). Klosterets Stiftere skulle være flere Adelsmænd, hvoriblandt Otto Nielsen Rosenkrands. Den Grund, hvorpaa man byggede Klosteret, skal have tilhørt Glenstrup- eller Nørre-Kloster, men som dengang allerede var i Forfald, og som hvis Fortsættelse Mariager-Kloster kan betragtes, da Nørre-Kloster kort efter det nye Klosters Stiftelse blev nedlagt og dets Eiendomme tilfaldt dette. Mariager-Kloster

*) Efter Daugaards Klosterhistorier.

havde ikke bestaaet meget over 100 Aar, da Reformationen indførtes, men desuagtet var det et af de rigeste Klostere i Landet, da saavel Kongerne, især Christian den Første, som private Folk viste dette Kloster en sjelden Bevaagenhed og Godgjørenhed. Det besad derfor mere end 200 Bøndergaarde rundt omkring i Jylland og Kjøbstadgaarde i forskjellige jydske Byer, som det havde erholdt deels ved Kjøb og deels ved Gave. Aar 1449 fik det af Christian den Første Privilegium paa fri Havn og Kjøbmandshandel i den Vig af Hobro-Fjord, som støder dertil, hvilket Privilegium var den første Oprindelse til Mariager Kjøbstadsret. Den 24de Juni 1468 skrev samme Konge et Brev til Paven, hvori han bad om Understøttelse til Opførelse af Klosterkirken, som da var under Bygning. Af Private har det især været Adelen, som har beriget dette Kloster, ligesom ogsaa de fleste Conventsøstre have været adelige Damer. Men hvad der navnlig berigede Mariager Kloster, maa være, at Glenstrup Klosters Gods, som alt anført, og Randers Frue-Klosters Gods blev henlagt dertil. Mariager-Kloster bestyredes af en Abbedisse og en Prior eller Confessor (Skriftefader); Abbedisserne hørte til de fornemste danske Adelsslægter, f. Ex. Krumpen, Rosenkrands, Rud og Lykke. Ved Reformationen blev Klosteret Kronens Eiendom og var fra den Tid den kongelige Lehnsmands Bolig. I Aarene 1545—48 havde Jørgen Rud Mariager Kloster i Forlehning; paa denne Tid maa Klosteret være afbrændt, thi i den næste Lehnsmands, Jørgen Lykkes, Forlehningsbrev af 1549 forpligter han sig iblandt Andet til at gjenopbygge de afbrændte Klosterbygninger. Denne Forpligtelse opfyldte han trolig, men lod derimod Klosteret forfalde og forhuggede tildeels dets Skove, som Kongens gjentagne Klager bevise; desuagtet beholdt Jørgen Lykke Lehnet til sin

Død 1584. Fire Aar efter blev Klosteret som saadant ophævet, da dets Beboere formodentlig vare uddøde. Ved Souverainetetens Indførelse ophørte Mariager-Kloster, som almindeligt, at være et kongeligt Lehn; men et af de nyoprettede Amter blev benævnet derefter, indtil ved den forandrede Amts-Inddeling 1794 Mariager Amt blev forenet med Kalø Amt samt en Deel af Dronningborg og Silkeborg Amter til Randers Amt. Klosteret selv blev med sit tilliggende Gods 1664 solgt som en privat Sædegaard, hvorved al Forbindelse mellem samme og Byen ophørte; dets forrige vidtløftige Eiendomme vare da adsplittede. Det til en Herregaard forvandlede Kloster havde nu Tid efter anden mange forskjellige Eiere. Aar 1716 bleve Arvingerne efter en Eier, Liliencron, af Høiesteret dømte til at betale Kongen 28,000 Rdl. for ulovlig Skovhugst, og s. A. indløste Kongen Gaarden fra Samme for 64,750 Rdl. Ved Auction 1720 kjøbtes Gaard og Gods af et Interessentskab, som nedbrød en Deel af de gamle Klosterbygninger, men 1724 nødsagedes til at sælge det for 14,000 Rdl. i Pengesedler til Justitsraad Severin Benzon, der døde 1726. Siden tilhørte det hans Enke, hvis Arvinger nu besidde det, derpaa Etatsraad, Landsdommer Mathias de Thestrup og hans Søn, Conferentsraad, Kammerherre, Landsdommer Frants de Thestrup. Den Sidstnævnte døde 1796 som sidste Mand af Slægten. Derefter eiedes Mariagerkloster af Major v. Bülow og Birkedommer E. C. Müller til 1807, da det blev bortskjødet til Frederik Poulsen.*)

Om Mariager Klosterkirke gaaer det Sagn, at den har været saa stor, at der i samme paa engang kunde læses

*) Efter Daugaard danske Klostere og Traps Skrift.

flere Messer, uden at den Ene derved forstyrrede den Anden.

Klosteret skulde ogsaa dengang have havt saameget Gods, at naar en af de hellige Brødre skulde reise til Rom, kunde han hver Nat sove paa Klosterets Grund.

Asmildkloster.

Dette Kloster skal først være anlagt i Viborg omtrent 1130 under Navn af St. Margrethe-Kloster og stod da i Forbindelse med St. Marie Kannikekloster af samme Orden, nemlig Augustinerordenen. Men da Forholdet snart blev for inderligt, forflyttede Bisskoppen, som det i dansk Atlas hedder: „for adskillige Aarsagers Skyld", Nonneklosteret omtrent 1163 til Asmild. Opsynet med Klosteret synes at have været overdraget til Provsten og Domcapitlet i Viborg. Den bekjendte Medforfatter af jydske Lov, Bisskop Gunner, skjænkede dette Kloster fortrinlig Omhu og opholdt sig som oftest paa en i Nærheden af Klosteret beliggende Gaard, rimeligviis dets Avlsgaard, Asmildgaard kaldet, hvoraf der endnu skal sees Ruiner paa Asmildklosters Mark, omtrent 200 Favne Øst for Kirken. Her førte han et gjæstfrit Huus, og paa denne Gaard døde han 99 Aar gammel St. Genesii Dag den 25de August 1251, efter at have beklædt Bispestolen i 30 Aar. I det ovenfor omtalte Overopsyn med Klosteret af Provsten og Domkapitlet i Viborg skete vistnok senere en Forandring, idet Bisskopperne, navnlig fra 1330, da de toge deres Residents paa Kannikeklosteret i Viborg, tillige tilegnede sig et Herredømme over Klosteret i Asmild, der ikke tilkom dem, og som endelig bragte Bisskop Knud af Viborg til at tage Thingsvidne paa Asmild Birkething, Fredagen efter Kyndelmisse, at Asmild Gods i 100 Aar og længere

ikke havde tilhørt nogen Anden end Viborg Bispedom og Klosterjomfruerne; 8 gode Dannemænd sandede paa deres Sjæl og Sanden, at de aldrig havde hørt anderledes. Klosteret havde iøvrigt sit eget Birk og bestyredes af en Prior og Priorinde. Efter Reformationen blev Klosteret Kronens Eiendom og gjort til et kongeligt Lehn, mod at Lehnsmanden skulde underholde Nonnerne, saalænge de levede. Den første Lehnsmand paa Asmildkloster var Anders Skeel, hvem Christian den Tredie forlehnede dermed. Siden erholdt den afsatte børglumske Biskop, Styge Krumpen, paa Livstid af Kongen dette Kloster, hvor han døde 1551 og blev begraven i Mariager Kirke. Samme Aar blev Axel Juul til Villestrup forlehnet med Asmildkloster og Asmildgaard med den Avl, som Biskop Styge Krumpen dertil brugte, med saa Skjel, at han skulde være Landsdommer i Nørrejylland. Aar 1561 forlehnede Frederik den Anden sin Moders Hofmesterinde, Fru Anna Glob, Jørgen Urnes Enke, med Asmildkloster og Gaard med Ladegaard og al Avlen. Af de følgende Lehnsmænd nævnes Peder Munk, siden Rigsadmiral, og efter ham, 1594, Landsdommer Mogens Juul til Pallisbjerg, og i Aaret 1608 var Enevold Kruse til Vingegaard, Landsdommer i Nørre-Jylland, forlehnet med Klosteret. Aar 1622 var Niels Krag til Trudsholm Landsdommer og Befalingsmand paa Asmildkloster. Efter Souveraineteten omtales 1663 Willum Lange som Amtmand eller Befalingsmand paa Asmildkloster; han var siden Cancelliraad og Landsdommer og tilkjøbte sig 1671 af Christian den Femte Asmildkloster og St. Marie Klosterhave med et Huus i Viborg. Efter ham fik hans Søn, Justitsraad og Landsdommer Hans Lange, Gaarden og Godset 1694 med Skjøde fra de øvrige Arvinger. Hans Lange døde 1711, hvorefter hans Enke, Charlotte Amalie Gyldensparre, efter

at have opbygget Gaarden efter Branden 1713, besad Gaard og Gods til omtrent 1740, da det overdroges til hendes Svigersøn, Kapitain Julius Braem, der har gjort sig meget fortjent af Asmild og Tapdrup Sognes Skole- og Fattigvasen, hvortil han ved sit Testamente har legeret temmelig Betydeligt. Braem døde barnløs 1790, men havde allerede 1787 solgt Gaard og Gods til Cancelliraad Skou til Randrup for 30,000 Rdl. Skou beholdt Eiendommen til 1804, da han, efter at have forbeholdt sig den paa Asmildklosters Hovedgaardsgrund liggende Rindsholms Skov og Kro, solgte Asmildkloster, Skovsgaards Ladegaard samt underliggende Bøndergods til Provst Zahrtmann og Kammerraad Tetens; i Aaret 1791 havde Cancelliraad Skou med kongelig Tilladelse bortsolgt omtrent 3½ Td. gl. Hovedgaards-Hartkorn paa Viborgs Byes Mark, mod at Asmildkloster fremdeles skulde bære Skatterne. Fra Zahrtmann og Tetens kom Gaarden i Eie til Landsdommer Hoff, der spillede Fallit, hvorefter Gaarden ved en Auction solgtes for 37,000 Rdl. til Justitsraad B. Bruun, Kjøbmand i Fredericia, der anlagde Broen over Viborg Sø og 1814 og 1815 erholdt Bevilling til Opkrævning af Bropenge. Bruun ombyggede i 1812 og 1825 Borggaardens vestlige og sydlige Længe af Grundmuur, og anlagde for Størstedelen den til Gaarden hørende smukke Have. Han døde 1828, og hans Enke besad Gaarden til sin Død 1831, hvorefter Asmildkloster og Kirketienden udlagdes i Arv til Conferentsraad, Høiesteretsassessor Peter Daniel Bruun, Præsident i flere Stænderforsamlinger, og indtil sin Død altid Formand i Landsthinget. Gaarden tilhører nu Proprietair Jacob Nørgaard.

Kirken, der er den fjerde Fløi af Borggaarden, er den eneste tiloversblevne Bygning af det gamle Kloster og saaledes vistnok 700 Aar gammel. Den er temmelig

høi, med Bræddeloft, og er vistnok Hovedskibet af den gamle Klosterkirke. Den er ret smukt udstyret og har en Prædikestol og en Altertavle af Billedskjærerarbeide, hvilke begge ere stærkt forgyldte og skjænkede Kirken 1622 af den daværende Lehnsmand Niels Krag; Døbefonten er fra den katholske Tid. Omkring Pulpituren findes de første 9 oldenborgske Kongers Portraiter anbragte, skjænkede af den Langeske Familie, der ligeledes har skjænket Kirken Kalk, Disk og Oblatæske 1671 og 1691. Kirken har et lille Taarn, hvori der hænger 2 Klokker, og findes der i Kirken ogsaa et Portrait af Hans Tausen, skjænket til den i Bruuns Tid.

Slotte.

Endeel af de jydske Slotte have vi allerede omtalt under de Byer, hvortil de høre; vi tilføie imidlertid følgende:

Aggersborg.

Denne gamle Kongsborg var i Middelalderen de danske Kongers sædvanlige Opholdssted, naar de besøgte Vendsyssel. Den Plads, hvorpaa den stod, er endnu kjendelig mellem Kirken og Hovedgaarden Aggersborggaard. I Aaret 1086 opholdt Knud den Hellige sig her under Vendelboernes Oprør. Herfra udsendte han fornemme Folk, som skulde tale dem tilrette, men baade Bisp og Høvdinger haanede de, og Somme ihjelsloge de. Saa flygtede da Knud herfra til Viborg og derefter til Slesvig. Aar 1377 forpligtede Kong Valdemar Atterdag Ridder Niels Eriksen Gyldenstjerne til at opbygge „det Slot og Fæste Aggersborg, samt den udenfor liggende By Vorborg, ligesaa godt og fuldkomment, som det havde været, førend det blev afbrændt i sidste Oprør og Feidetid“.

I Aaret 1441, da Erik af Pommern var bleven afsat, udbrød der en formelig Opstand af Bønderne fra Vendsyssel, Mors og Thy, der erklærede Erik for deres rette Herre. Deres Anførere vare Rigsraaden Henrik Tagesøn Tornekrands, samt Brødrene Helle, Herluf og Anders Holst. Først droge de mod Liimfjorden, og da de kom til Kongsgaarden Aggersborg, afbrændte de den og sloge derpaa Adelen under Stig Pallesøn, Rigets Marsk, i et blodigt Slag paa St. Jørgensbjerg St. Gothardsdag. Adelsmanden Æske Brok, bekjendt som sin Tids største Bondeplager, blev her sønderhugget af de forbittrede Bønder. Christopher af Bayern stillede sig nu selv i Spidsen for Adelen og drog Bønderne imøde. De havde leiret sig paa en Bakke ved Herregaarden Aagaard, som de ogsaa afbrændte, og omgivet sig med en Vognborg. Det var en god Stilling, de havde taget, men Kongen brugte List imod dem; han indlod sig i Underhandling med Bønderne og lovede at tilgive dem, hvad der var skeet, naar de, inden Slaget begyndte, vilde nedlægge deres Vaaben, men om Virkningen af denne List hedder det i den gamle Kæmpevise, som endnu i vore Dage Vendelboerne lade Thy- og Morsinglænderne høre:

„Først da rømte de Morsinger
Og saa de Forrædere af Thy,
Efter da stode de Vendelboer,
Og de vilde ikke flye!"

Da Bondehæren var saaledes formindsket, angreb Adelen den 3die Pintsedag den 6te Juni 1441. Det var en saare blodig Kamp. Bønderne nedsloges for Fode. Visen fortæller fremdeles:

„ . . . Henrik Tagesøn,
Han værgede sig saa vel,
Siden han kom paa sine Knæ at staae,
Syv Mand han slog ihjel!"

Og hedder det fremdeles i Visen:

„Efter da stode de Vendelboer,
Og de vilde ikke flye.
Saa byggede de dem en Bognborg,
Derfor de lode deres Liv."

Paa Valen skal der have ligget 600 Bønder, efter Andre derimod det tredobbelte Antal, og de Øvrige bleve „benaadede paa en temmelig Skat, men Henrik Tagesøn blev selvfemte lagt paa Steile".

Efter at Aggersborg Slot var afbrændt, blev det sandsynligviis ikke igjen opbygget.

Trøiborg Slot.

I det 13de Aarhundrede tilhørte Trøiborg, der ligger 4¾ Miil Sønden for Ribe og 1½ Miil Nordvest for Tønder, den jydske Adelsslægt Limbek, som eiede en Mængde Herregaarde i Sønder- og Nørre Jylland. Aar 1379 tilhørte Trøiborg Ridder Johan Limbek, som i dette Aar skjænkede Løgumkloster betydeligt Gods, ligesom han ogsaa valgte sin Begravelse i Klosterkirken. Dronning Margarethe, der ligesom hendes Fader, Valdemar Atterdag, kjøbte Herregaarde, for derved at svække Adelen og gjøre Kronen stærk, kjøbte Trøiborg ved „Lyherred" og lagde Gaarden tilligemed Møgeltønder og Hundsbek under Kronen og Viborg Landsthing, uagtet de efter deres Beliggenhed i Hertugdømmet egentlig skulde høre under Urnehoved-Thing. Fra den Tid kaldtes Gaarden Trøiborg-Slot. Senere, da Dronningen trængte til Penge, pantsatte hun den 22de September 1400 Trøiborg og Herred til Biskoppen i Ribe for 5000 Mark, hvorefter det forblev uindløst ved Bispestolen lige til Reformationstiden. Slottet blev af Biskopperne betroet til Fogeder, næsten alle Adelsmænd.

Aar 1531 forhøiede Frederik den Første Pantet paa Trøiborg Slot og Lehn for Bisskop Iver Munk, som, foruden den Sum, hvorfor det til ham var pantsat, endnu forstrakte Kongen 2000 rhinske Gylden derpaa. Den sidste bisskoppelige Lehnsmand, Wulf Poguisk, beholdt Forlehningen ogsaa efter Reformationen, ved hvilken Trøiborg tilligemed de andre geistlige Godser tilfaldt Kronen, og fik 1540 Løsebrev derpaa af Christian den Tredie. Under den følgende Konge, Frederik den Anden, var Slottet forlehnet til den berømte Feltherre Daniel Rantzau, og efter hans Død 1569 til hans Broder Peder Rantzau, som i det følgende Aar, ved et Mageskifte med Kronen, fik Trøiborg Slot og Gods i Eie.

Efterat Slottet saaledes var blevet forvandlet til en Herregaard, opførte dens første Eier i Aaret 1580 den anseelige Hovedbygning i 4 grundmurede, toetages Fløie med 4 Taarne, hvilken stod indtil 1854, da den blev nedreven saaledes, at kun Ruinerne af den nederste Etage ere tilbage. Den var anlagt i et Morads og saa vel befæstet med dobbelte, dybe Grave, at den under de Svenskes Indfald 1644 kunde holde Fjenden ude, skjøndt han beskjød den med Falkonetter; disse Grave skulle endnu findes. De nærmeste Eiere efter Peder Rantzau vare hans Brodersøn Godske Rantzau, dennes Søn Daniel Rantzau, hvis Datter og Arving var gift med Hans Adolf v. Buchwald; dennes Søn Otto Frederik v. Buchwald; hans Søn, Geheimeraad Frederik v. Buchwald til Borstel, hvis Datter var gift med Geheimeraad og Overhofmarskal, Grev Frederik Moltke, som eiede Trøiborg, da „danske Atlas" udkom.

Af senere Eiere nævnes Cancelliraad Holst og Kammerherre, Amtmand Neergaard.

Skivehuus.

Dette fordums kongelige Slot ligger ved den østre Side af Kjøbstaden Skive. Det maa i sin Tid have havt Grave og Volde, da der endnu findes svage Spor af de førstnævnte; ogsaa benævnes Skivehuus i et Dokument af 1407 „det Slot og Fæste Skyvæ". I Januar 1443 opholdt Kong Christopher af Bayern sig her og confirmerede og udvidede Byens Privilegier. Der er intet historisk Mærkeligt ved dette Slot; det tjente kun til Bolig for Lehnsmændene over Skivehuus Lehn. Efter Souveraineteten blev Skivehuus med underliggende Gods af Frederik den Tredie 1661 overdraget til Arvingerne efter Rigs-Admiral Ove Gjedde istedetfor det Arvegods, de havde mistet i Skaane. Admiralens Søn, Canceliraad Christian Gedde solgte siden Gaarden og Godset til Oberst Berner Parsberg til Eskjær og Astrup, og hans Enke giftede sig anden Gang med Geheimeraad Claus Reventlow, der saaledes blev Eier af de tre nævnte Godser. Reventlow solgte siden efter Skivehuus til Amtmand, Kammerherre Baron Berner Rosenkrands til Villestrup, der tillige eiede Krabbesholm. I Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede var Etatsraad Axel Lassen, forhen Eier af Astrup, i Besiddelse af Gaarden, og senere eiedes den af Generalkrigscommissair Schuchardt i nogle Aar. Efterat Godset paa denne Tid var bortsolgt, henlagdes største Delen af Gaardens Jorder til en ny Hovedgaard, der opførtes midt i Markerne Nordvest for Byen og blev kaldet Ny-Skivehuus, men først i Aarene 1820 og 1821 blev fuldstændigt bebygget af Proprietair Gjedde.

Den nuværende Eiendom Gammel Skivehuus bestaaer af Bygninger af Muur og Bindingsværk i almindelig Stiil. Gaarden ligger meget smukt ved Skive-

Aa tæt ved den østre Indkjørsel til Bren; svage Spor af Grave gjøre Skjellet mod Kjøbstadens Grund.

Borge og Herregaarde.

Aagaard.

Denne gamle Herregaard ligger omtrent halvanden Miil Nord fra Løgstør og har i en lang Tid været i Familien Gyldenstjernes Eie. Den blev i Aaret 1441 afbrændt og ødelagt under Bondeoprøret, som er omtalt under Kongsborgen Aggersborg. Det hedder om den daværende Eier, Niels Pedersen Gyldenstjerne, at han „ikkun kom af sin Gaard med en Stav i sin Haand". Den sidste Gyldenstjerne, som eiede Aagaard, døde i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Den tidligere Gaard havde Volde og Grave, hvilket ikke var Tilfældet med den nuværende Hovedbygning, der menes at være bygget af to Søstre Reventlow; naar, vides ikke. Fra 1821 til 1828 eiedes Aagaard af Kammerjunker, senere Kammerherre Johan Caspar Mylius, som anvendte betydelige Summer paa Eiendommens Drift og Forbedring, men hvoraf han ingen Frugter høstede, da denne Herregaard tilligemed Bjørnsholm, Lundsgaard og Padkjær Godser paa Grund af uheldige Tidsomstændigheder for Restancer maatte overtages af Staten. Nu eies Aagaard af Proprietair C. E Roulund.

Aakjær.

Denne Herregaard ligger omtrent 3½ Miil Sydsydvest for Aarhus og var en af de gamle Gaarde, som i sin Tid tilhørte Bispestolen i Aarhus, men ved Reformationen tilligemed det øvrige Gods hjemfaldt til Kongen, og blev nu et kongeligt Slot og Lehn. Slottet

blev en Bolig for en kongelig Lehnsmand og vedblev at tilhøre Kronen indtil efter Souverainetetens Indførelse og til Slutningen af det 17de Aarhundrede. Sit Navn har den af sin naturlige Omgivelse. I Begyndelsen af sidstnævnte Aarhundrede maa Slotsbygningen have været brøstfældig, da Christian den Fjerde befalede den daværende Lehnsmand Valdemar Parsberg at istandsætte den. Af Lehnsmændene skulle vi nævne Christian Munk, Evert Bild til Ravnholt i Midten af det 16de Aarhundrede og Christian Skeel til Fussingø, som døde paa Aakjær 1595. Den første Eier, efter at Slottet var blevet en privat Herregaard, var: Etatsraad Bendix Lassen, død 1717; hans Enke Hedvig Margrethe Bornemann, en Datter af den sjællandske Biskop Bornemann, ægtede Oberst Mathias Rosenørn, som ombyggede Gaarden, og hvis Vaaben staaer over Indgangen i Steen. Hendes Søn af første Ægteskab, Major Lassen blev nu Eier af Gaarden; efter ham hendes Datter af andet Ægteskab, Benedicte Antonette Rosenørn, der blev gift med Justitsraad Thøger Lassen, som ogsaa eiede den med Aakjær forbundne Hovedgaard Dybvad. Som senere Eier af disse Gaarde maa nævnes Kammerherre F. C. T. Lüttichau, der i Forening med Kammerherre Beenfeldt til Serritslevgaard i Aaret 1790 overrakte Kronprindsen et saakaldet Tillidsskrift fra 102 jydske Grundeiere, hvori de skildrede de skete Forandringer med Hensyn til Bondens Stilling som fordærvelige for Fædrelandet. I Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede eiede Grev von Dernath Aakjær og Dybvad, senere Grev Reventlow. Et Sværd opbevares endnu paa Gaarden, som skal have været baaret af den i Kæmpeviserne besungne Svend Felding, der menes at have levet under Valdemar Seir og efter Sagnet var

født i Byen Falling, der ligger i samme Sogn som Aakjær*).

Sagn henhørende til Aakjærgaard.

Svend Fælling var en drabelig Kæmpe, barnefødt i Fælling i Hadsherred. I lang Tid tjente han paa Gaarden Aakjær, og saasom Veien var usikker formedelst Trolde og Underjordiske, hvilke have Fjendskab mod alt Christenfolk, saa paatog han sig at være Brevdrager. Som han engang gik paa Veien, kom Trolden fra Jels-Høi, paa Helm Mark, til ham og begjærede, at han skulde staae ham bi i en Kamp med Bjergtrolden fra Borum Eshøi. Dertil erklærede Svend Fælling sig villig og meente sig dertil stærk og dygtig nok. Og for at forsøge hans Kræfter rakte Trolden ham en vældig Jernstang, at han dermed skulde vise sin Styrke. Men han mægtede ikke at løfte den, ihvor stærk han end var. Trolden rakte ham derpaa et Horn, sigende, at han skulde drikke deraf. Og da han havde drukket lidet, kunde han løfte Stangen, og da han atter havde drukket, var det ham end lettere, men da han havde udtømt Hornet, mægtede han at svinge Stangen, og fik han da af Trolden at vide, at nu havde han tolv Mands Styrke. Da lavede han sig til at gaae i Strid mod den saakaldte „Bjergmands Trold", og blev det ham da sagt, at han paa Veien skulde møde en rød og en sort Tyr, af hvilke han skulde angribe den sorte og af al Magt drive den fra den røde Tyr. Dette gjorde han, som det var ham sagt, og erfoer han da, efterat Arbeidet var vel bestaaet, at den sorte Tyr var Trolden fra Borum-Eshøi, den røde derimod selve Trolden fra Jels-Høi, af hvem han

*) Uddraget af Dansk Atlas og Traps Danmarks Beskrivelse.

dog til Tak og Belønning fik til fremdeles Brug de tolv Mænds Styrke, dog med den Betingelse, at om han nogensinde aabenbarede for Nogen, hvorlunde han havde faaet Kræfter, da skulde han til Straf ogsaa faae Madlyst for Tolv.

Fra den Tid af gik der i det ganske Land stort Ry af Svend Føllings Styrke, eftersom han jevnligen viste den paa mangehaande Maader. Og fortælles det om ham, at, da han engang blev vred paa en Malkepige, kastede han hende saaledes, at hun kom til at sidde paa Gavlen til Huset. Da denne Mandhaftighed rygtedes for Herremanden paa Aakjær, lod han Svend Følling kalde for sig, befalende, at han skulde fortælle, hvorlunde han havde erholdt slig overordentlig Styrke. Men da Svend Følling vel mindedes Troldens Advarsel, vægrede han sig saalænge, indtil Herren gav ham det Løfte, at han skulde faae at spise saa Meget, som han vel begjærede. Fra den Dag af aad og drak han for tolv Mand. Paa Aakjær vises endnu en Davregryde, som han hver Dag tømte, og den kaldes Svend Føllings Jerngryde. Sammesteds skal der ogsaa være et mægtigt stort Slagsværd, hvilket han skal have eiet. Saa skal der ogsaa have været en gammel Bøg, med en stor Ring i, ved hvilken han pleiede at binde sin Hest*).

Asdal.

Denne Herregaard ligger i Hjørring Amt 1½ Miil Nord for Hjørring. Den er efter Dansk Atlas et meget gammelt Sæde for adelige Slægter. Et Sagn hos Thiele om Karl Pølse til Asdal lyder saaledes: Denne Karl Pølse havde Sviin i Skoven paa samme Tid som

*) Efter Thiele.

Herremanden paa den nærliggende Gaard Odden, men da Høsten kom, og Svinene skulde hjemdrives, geraadede begge Herremændene i Trætte om et Sviin. Da blev Sagen bragt til Doms, hvilken faldt saaledes ud, at samme Sviin skulde deles i to lige Parter, af hvilke den ene skulde hænges paa Asdal, den anden paa Odden, og skulde man deraf see, hvo der havde havt Ret; thi hans Part skulde ikke raadne. Saaledes viste det sig snart, at han paa Odden havde havt Uret, thi hans Part fortæredes ganske, medens Karl Pølses Flæsk endnu den Dag idag hænger paa Asdal. Skinkebenet, i meget indsvunden Tilstand, findes virkelig endnu paa Asdal og kaldes Karl Pølses Flæsk af den omboende Almue. At det forholder sig saa, fortæller ogsaa Bircherod i sine Dagbøger. Han beretter nemlig, at han, efter at have holdt Catechisation i Asdal Kirke, „spadserede op paa den hosliggende Gaard Asdal og besaae for Curiositets Skyld den gamle indtørrede Flæskeside, som i nogle hundrede Aar af en sær Superstition har været paa bemeldte Gaard i Forvaring“.

Blandt Eiere, der ikke som Karl Pølse høre til den fabelagtige Tid, nævner „Dansk Atlas“ Niels Offesøn af Asdal og Fru Juliane, deres Søn Anders Nielssøn af Asdal, Væbner, 1393, hans Datter, Fru Johanne Andersdatter Sappi, gift med Niels Erikssøn Banner, derefter Eiere af denne Slægt ind i det 17de Aarhundrede, efter dem Skeeler og efter disse igjen en kort Tid Rantzauer, blandt hvilke først Frederik Rantzau til Asdal, General, født 1590, død 1645, hans Søn, Grev Otto Rantzau, General, født 1632, død 1720, dennes Søn, Grev Christian Rantzau til Brahesborg, Skovgaard, Bolbjerg, Barløse, Krastrup og Gundetved, Vicestatholder i Norge, Ridder af Elephanten m. M., født 1684, død 1771. Han fik

Rosenvold (see denne Herregaard), Asdal og det Halve af Gaarden Hammelmose oprettet til et greveligt præcipuum den 10de September 1756. Efter ham fulgte Sønnen, Christian Frederik Grev Rantzau, og da denne ingen Børn efterlod sig, Grev Chr. Rantzaus Broder, Carl Adolf Greve Rantzau til Brahesborg. Denne frasolgte 1793 efter Bevilling Hovedgaarden Asdal, som senere har havt forskjellige private Besiddere. Gaarden er nu forlængst ombygget og Godset frasolgt.*)

Barritskov.

Denne meget gamle Herregaard ligger i Veile Amt, Barrit Sogn, 2 Mile Sønden for Horsens. Benævnelsen Barrit, hvoraf Gaarden har sit Navn, gjør sig gjældende i Byerne Over-Barrit, Barritskovby, Barrithule og Barrit-Tykke-Skov.

Barritskov hører blandt de ældste Herregaarde og har efter „Dansk Atlas“ 1261 tilhørt Ridder Niels, der stiftede Franciskanerklosteret i Horsens, i hvilket han selv indtraadte. Af senere Eiere omtaler D. Atl. Ridder Magnus Jensen i Aarene 1314—23 og Ridder Niels Mandrop 1433 til 49. Paa Kong Frederik den 1stes Tid blev Barritskov kjøbt af Christian Mandrup Holch, Kongens Secretair. I denne Familie forblev Gaarden indtil 1590, da Kirsten Holch ægtede Steen Brahe til Knudstrup. Ved dennes Datter, Birgithe Brahe, der blev gift med Frederik Reedtz til Thygestrup, Rigsraad og Ridder, død 1659, kom Barritskov til denne Familie. Deres Sønner vare den bekjendte Cantsler Peder Reedtz til Thygestrup og Oberst Tønne Reedtz, der arvede Barritskov og døde 1699. Hans Søn, Generalmajor Valdemar Reedtz, der efter Faderens Død blev Eier af

---

*) Efter dansk Atlas, Trap m. fl. Skrifter.

Barritskov, var født under Stormen paa Kjøbenhavn, Natten den 11te Februar 1659; han døde paa Barritskov 1724. Efter ham fulgte hans Søn, Kammerherre og Etatsraad Tønne Reedtz. Han opførte ved Barrits Kirke en Begravelse, bestemt for 8 adelige Personer af hans Familie. Efter hans Død kom Barritskov til en ny Familie, da hans Datter, Dorothea Reedtz 1749 ægtede Frederik Christian Rosenkrands til Stamhuset Rosenholm, Geheimeraad, Statsminister, Kammerherre og Ridder af Elephanten. Han døde 1802, men bestemte forinden, den 7de Mai s. A., i sit Testamente, at der for hans Slægtning, Geheime-Statsminister og Elephantridder Niels Rosenkrands af Ryegaard og Trudsholm i Sjælland samt Barritskov skulde oprettes Stamhuset Rosenkrands, som nu er i den grevelige Familie Scheels Besiddelse. Gaarden, der bestaaer af en gammel Hovedbygning i to Etager, opført af Steen Brahe 1598, har en skjøn Beliggenhed bagved den store Skov, der strækker sig langs med Kattegattet og Indløbet til Beile-Fjord.*)

Sagn henhørende til Barritskov.

Paa den gamle Gaard Barritskov, der som oftest staaer ubeboet, findes paa Gulvet, i et Værelse ved Siden af Riddersalen, Blodpletter, som ikke kunne udtvættes. Her siges engang to Brødre at have dræbt hinanden i en Tvekamp, hvortil Anledningen var den, at de Begge elskede den samme Pige. Og denne forfærdelige Kamp fortsætte de endnu jevnligt paa det samme Sted, og Ingen vover derfor at sove der i Nærheden.

*) Efter Dansk Atlas og Trap.

Benzon.

Jens Hvaſs.

Denne Hovedgaard, der i ældre Tider kaldtes Sostrup, ſenere kaldet Scheel, ſom Hovedſædet i et Grevſkab af ſamme Navn, ligger i Randers Amt, 1½ Miil Nord for Greenaa ved en lille Bæk, ſom falder ud i Gjerrild Bugt. Gaarden er mod Nordveſt, Veſt og Syd omgiven af betydelige Skove.

Gaardens Hovedbygning beſtaaer af en ſtor Mellemfløi og to mindre Sidefløie, alle paa tre Etager foruden Kjælder, og opførte af røde Steen; dertil to ſmaa, ottekantede Taarne inde i Gaarden og to fiirkantede Udbygninger eller Karnapper udvendig, alle fire forſynede med Vindeltrapper og af ſamme Høide ſom Bygningens Tag. Midt igjennem Mellemfløien fører en meget ſmuk Port, der udvendig er forſynet med krigerſke Figurer og Attributer ſamt ſmukke Forſiringer af Sandſteen.

Soſtrup nævnes førſte Gang 1428, da det tilhørte Fru Chriſtine, Enke efter Ridder Svend Udſen; dog ſynes flere Familier allerede da at have været lodtagne deri. Fru Chriſtine arvedes af ſin Datter, Fru Gjertrud Svendsdatter, ſom førſt var gift med Jens Kaas til Kaas, derefter med Ridder Niels Munk til Bruusgaard og var Enke efter dem begge i Aaret 1464. Hun arvedes af ſin Søn, Anders Niels Munk til Bruusgaard, Soſtrup og Nørtorp. Hans Datter Gjertrud Munk arvede Gaarden efter ham og var gift med Jens Hvaſs til Kaas i Salling, Landsdommer i Jylland, ſom ved dette Giftermaal blev Medeier i Soſtrup, medens Gyldenſtjernerne og Flere, ſom ikke Alle vides, paa ſamme Tid havde Part i denne Gaard.

Jens Hvaſs er bekjendt af ſin ulykkelige Skjæbne under Grevens Feide. Han blev tvungen til at følge

Skipper Clement — thi Bønderne brændte hans Gaard Kaas — men synes iøvrigt allerede før deres Ankomst at have havt til Hensigt at vælge dette Parti, da han, efter den senere Doms Sigende, „havde forsømt sig imod sin Eed og ikke begivet sig til Hans kongelige Majestæt og Rigets Adel og Krigsfolk, da de vare i Randers og andet Steds mod Rigets Fjende forsamlede, men i det Sted givet sig til Skipper Clement og det oprørske Parti, og i saa Maade ført Avindsskjold imod Kongen og Riget og derved sin Jord og Haffue (det tydske Habe ɔ: Eiendom) forbrudt". Han blev greben med Vaaben i Hænde, dømt som Landsforræder og henrettet i Viborg med Oprørets øvrige Høvdinger i Aaret 1536. Imidlertid havde hans Familiens Forbønner, tilligemed Beretningen om, at Bønderne havde afbrændt hans Gaard, bevæget Christian den Tredie til at benaade ham, men Efterretningen om denne Benaadning kom for sildigt, og Jens Hvass var henrettet, da Kongens Brev kom til Landsthinget. Kongen inddrog nu af særdeles Naade ikke den Domfældtes Gods, men lod hans Enke og efter hende begge Sønnerne, Just og Christian Hvass, beholde det. Men i Aaret 1571, da Jens Hvass's Slægt var uddød og Gaarden var kommen til Fru Hilleborg Lykke, gift med Jørgen Gundesen, fordrede Frederik den Anden alt Jens Hvass's Gods, fordi han var dømt og henrettet som Landsforræder, og derved havde forbrudt sin Jord og Haffue, og Dommen faldt ud til Fordeel for Kongen, som saaledes ganske uventet blev Eier af Sostrup. Kort efter solgte eller bortforpagtede Kongen Gaarden til Rigsraad Jacob Seefeldt til Visborggaard og Skjervad (død 1599), der, efter en Indskrift paa en Steen i Muren af Hovedbygningen, har begyndt at opbygge den kort før sin Død, hvorefter den fuldførtes af hans Enke. Ved hendes Død 1608 tilfaldt baade Sostrup og Skjervad hendes

Søn, Hans Seefeldt, der dog allerede i sit 19de Aar skal have bortspillet dem begge to under Krigen med Sverrig, 1612, til Jørgen Skeel, ved hvilken Leilighed det Ordsprog opstod: „De følges ad som Sostrup og Skjervad", thi da den ene Gaard var tabt, yttrede han, at det var bedst, de fulgtes ad, hvilket skete, om just ikke paa den Maade, han havde haabet.

Jørgen Skeel til Sostrup, Skjervad, Gammel-Estrup, Ulstrup, Hegnet og Hvidkilde var Rigsraad og Marsk, Ridder af den væbnede Arm, Befalingsmand paa Vallø- og Vestervig-Kloster (allerede tidligere omtalt her i Skriftet), og kaldtes med Rette, ligesom Sønnen Christen Skeel, „den rige Skeel" af de mange Godser, som han bragte til Familien. Jørgen Skeel døde 1631, hans Enke, Fru Jytte Brok, 1640, og deres ældste Søn, Axel Skeel til Sostrup, allerede 1637, hvorefter alle Godserne tilfaldt den eneste efterlevende Søn, ovennævnte Christen Skeel, som med endnu større Ret kaldtes den rige Skeel, da han eiede Sostrup, Skjervad, Gammel-Estrup, Ulstrup, Ravnholt, Tølløse og Krenkerup. Han var Geheimeraad, Assessor i Høiesteret og Statscollegiet, Stiftsamtmand i Viborg, samt hvid Ridder, og døde 1688, efterladende sig en uhyre Formue, hvoraf den største Deel tilfaldt hans Søn, Jørgen Skeel. Denne overlevede dog kun sin Fader i 10 Aar, hvorefter hans Enke, Benedicte Margrethe Brockdorff, som siden ægtede Grev Christian Ditlev Reventlow til Reventlow-Sandberg, endnu samme Aar som Manden døde af Gammel-Estrup oprettede et Stamhuus for sin eneste Søn af første Ægteskab, Christian Skeel til Sostrup, Skjervad, Ørbekgaard, Skjern, Ulstrup, Himmelstrup, Viskum og Østergaard, der blev Kammerherre og Oberst og 1728 med kongelig Bevilling af de fire førstnævnte Godser oprettede Grevskabet Skeel.

Grev Christian Skeel døde 1731, efterladende sig en uhyre Formue, hvoraf den største Deel tilfaldt Kammerjunker Jørgen Skeel, der senere var Geheimeraad, Overstaldmester, Kammerherre, Ridder af Elephanten og l'union parfaite, men ved daarlig Oekonomi foruden Grevskabet og Stamhuset kun beholdt Ulstrup tilbage, hvorefter hans Sønnesøn af samme Navn, Kammerherre og Oberstlieutenant Skeel efterfulgte ham, men endnu mindre end Bedstefaderen kunde holde sammen paa sine store Besiddelser. I 1807 tillodes det ham efter Ansøgning at sælge Grevskabet mod i dets Sted at oprette en Fideicommiskapital paa 350,000 Rdl., hvilken Tilladelse han dog ikke benyttede; men 1823 lod Regjeringen Grevskabet stille til Auction og lod sig det tilslaae, da der ikke faldt et saa høit Bud som de resterende Skatters Beløb; Greverne Skeel beholdt saaledes efter 100 Aars Forløb kun Stamhuset Gammel-Estrup tilbage, samt en Fideicommiskapital.

Statskassen beholdt det forrige Grevskab Skeel indtil 1829, da det — med Undtagelse af Skjern — solgtes til Ritmester Jacob v. Benzon, som med kongelig Bevilling af 25de Septemper samme Aar oprettede et Stamhuus under Navn af Benzon, hvortil Sostrup eller Skeel nu ombøbtes. Til at administrere og arrangere dette Stamhuses Affairer maatte der imidlertid 1839 nedsættes en Commission, som bortsolgte Skjervad, Ørbækgaard, Steensmose og Debildhede, samt en Mængde Tiender og Bøndergods. Ritmester Benzon døde Aaret efter, og Stamhuset tilfaldt derpaa hans Søn, den nuværende Besidder Ernst Benzon, hvis Moder bestyrede det med Held under Sønnens Umyndighed*).

---

*) Efter „Danske Herregaarde".

Bidstrup.

Denne Herregaard ligger i Viborg Amt, Gransleo Sogn, 2¼ Miil Syd-Sydvest for Randers, særdeles smukt mellem skovbegroede Bakker ved den efter Gaarden benævnte Aa, Bidstrup- eller Lille-Aa. Den bestaaer af en i Aaret 1698 opført, grundmuret Hovedbygning i 3 Fløie, som rigtignok kun er paa een Etage med Qvist, men dog er ret anseelig. I Dansk Atlas berettes der, at Bidstrup i den tidligere Middelalder skal have tilhørt Absalons Slægt, de berømte Hvider, men Professor T. Becker har i sine „danske Herregaarde" under Hovedgaarden Bidstrups Beskrivelse viist, at denne Beretning mangler tilstrækkelig Hjemmel. Først henved Aar 1500 har man de første sikkre Spor af Gaarden, da den tilhørte Rigsraad Predbjørn Podebusk, en Efterkommer af den berømte Rigets Marsk Henning Podebusk under Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe. Predbjørn Podebusk var en af de 9 jydske Herremænd, der, tilligemed 4 Bisper og 5 verdslige Herrer, den 21de December 1522 vare forsamlede i Viborg By, hvor de udstedte følgende aabne Brev til Christian den Andens Farbroder, Hertug Frederik:

„Høibaarne Herr Hertug! Med dybeste Ærbødighed tillade Undertegnede sig at henvende sig til Deres Naade. Vi see os nødte til at opsige Kong Christian den Anden Troskab og Huldskab af følgende Grunde: Han haver saaledes næsten fra sin Regjerings Begyndelse handlet mod den af ham underskrevne Haandfæstning og begaaet voldsomme tyranniske Gjerninger, især mod Kirken. Han har ivrigt beskyttet det lutherske Kjætteri og derved viist, at han er frafalden den sande katholske Religion. Han har indsat og tilskikket Tyranner, Skalke, Troldqvinder og andre Udædingsfolk over alle

Aandelige og Verdslige, hvilke os Alle fordærve ville. Han har frataget os voldeligen den Frihed, der er svoret og beseglet vore Forældre og os, beskattet Ridderskabet mod dets evige Frihed som andre Bønder, paalagt umaadelig Told, Cise og andre unyttige Sædvaner mod al Danmarks Riges Raads Raad og Samtykke, som aldrig hidtil er skeet, med nye Ordinantser og Skikkelser, saa vi ikke vide, hvorledes vi skulle holde os.

„Dette ville vi ikke længere taale, og derfor have vi og Menigheden udi den hellige Trefoldigheds Navn forbundet os under vor Ære, Hals, Gods og dette vort aabne Brev underskrevet med vore egne Hænder, at ville det afværge og os, vort Liv og Gods at forsvare, og aldrig saadant at lide, denne Stund en Mand lever udi Danmark, Sverrig og Norge, brugende dertil høibaarne Fyrste, Herr Frederik, vor naadige Herre, som ud af sandt dansk Blod er født, og sig med Gud og Mennesker som en christen Fyrste skikket haver til denne Dag.

Niels Stygge, Stygge Krumpen, Iver Munk, Jørgen Friis, Predbjørn Podebusk, Tyge Krabbe, Joachim Lykke, Peder Lykke, Mogens Munk."

Vel var der endnu tilføiet 9 Navne, og deriblandt Ove Bildes og Mogens Gjøes, men dette var gjort dem uafvidende og uden deres Samtykke.

Vidstrup tilhørte efter Predbjørn Podebusk's Død i nogen Tid hans Familie og kom siden ved Giftermaal til Familien Gyldenstjerne, af hvilken vi ville nævne Følgende, der have eiet den, nemlig: Axel Gyldenstjerne til Tim, der i Aaret 1602 fulgte med Christian den Fjerdes yngre Broder, Hertug Hans til Rusland, hvor Prindsen var bleven forlovet med Czarens Datter, og døde 1603; hans Søn, Vind Gyldenstjerne, hvis Enke, Christine Lindenov beholdt Gaarden efter hans Død, men siden afstraadte den til sin Datter Ollegaard Gyldenstjerne,

som først var gift med Generalfelttøimester Christian Friis og derefter med den rige og smukke Oberst Kai Lykke. Denne Adelsmand blev som bekjendt 1661 fradømt Ære, Liv og Gods, og reddede kun Livet ved Flugt; efter Kong Frederik den Tredies Død fik han dog Tilladelse til at komme tilbage og levede derpaa hos sin Frue paa Bidstrup indtil hendes Død, efter hvilken Gaarden tilfaldt hendes Datter, Sophie Amalie Friis, gift med Generallieutenant Johan Rantzau til Branning og Frydendal. Sidstnævnte, der var Anfører for de danske Hjælpetropper i den spanske Successionskrig, opførte 1698 den nuværende Hovedbygning og døde i Brysfel 1708, hvorpaa Bidstrup gik i Arv til hans Datter, Christiane Barbare Rantzau, der havde ægtet Oberst Verner Parsberg til Eskjær og Skivehuus. Han døde 1719, og Enken solgte derefter Gaard og Gods til Etatsraad og Landsdommer Mads de Poulson. Under denne nye Eiers Besiddelse blev Bidstrup Bondergods betydeligt forøget. Han døde 1729, og Gaarden tilfaldt nu hans Datter, som ægtede Oberst Anders Vinding, der 1748 solgte dette Gods til Etatsraad Gerhard Hansen de Lichtenberg, der blev adlet 1739. Han var en Søn af en formuende Kjøbmand i Horsens, Hans Christensen og Gedske Lichtenberg, hvis Familienavn han optog; og fra den Tid har det bestandigt været i denne Families Besiddelse. Etatsraad Lichtenberg forstod at bestyre sine mange Godser med stor Dygtighed. Han eiede nemlig Bidstrup, Engelsholm, Haraldskjær, Kjeldkjær, Lindbjerggaard, Serritslevgaard og Ussinggaard, ialt 2752 Tdr. Hartkorn, og oprettede den 9de April 1763, Aaret før han døde, Bidstrup til et Stamhuus, hvor han er bleven succederet af Sønnen, Justitsraad H. H. de Lichtenberg, død 1777, Sønnesønnen, Capitain G. de Lichtenberg, død 1842, og

Sidstnævntes Søn, H. H. de Lichtenberg, Kammerherre, Hofjægermester, død 1867. Nuværende Eier er Kammerjunker, Major v. Honnens de Lichtenberg.

Sagn om Bidstrup.

Paa Gaarden Bidstrup er der en underjordisk Gang, som fra Haven gaaer mod Nord, under Eng og Aa, til Laurberg-Krat. Engang blev en Herremand der paa Gaarden efterstræbt af sine Fjender. De stormede Gaarden, da de troede at finde ham der, men fra Gaarden af saae de ham i Laurberg-Krat. Nu ilede de for at gribe ham der, men da de kom did, saae de, at han stod i et Vindue oppe paa Gaarden. Og efterat de saaledes flere Gange var løbne frem og tilbage forgjæves, droge de tilsidst bort med uforrettet Sag.

Om samme Gaard er der sagt, at den engang paa en Juleaften skal synke. Derfor flyttede tidligere Herskabet altid bort fra Gaarden henimod den Tid.*)

Birkelse.

Denne Hovedgaard ligger i Aalborg Amt, Aaby Sogn, omtrent 2¼ Miil Nordvest for Aalborg, ved den østlige Bred af Rye-Aa. Den bestaaer af en grundmuret Hovedbygning i 3 Fløie og er en meget gammel Herregaard, der allerede omtales i Dokumenter fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, da Valdemar Seier stadfæstet Vitskøl-Kloster Besiddelsen af „Birkils" m. m. Gaard og Gods kom senere til at tilhøre Børglum Bispestol og blev 1531 brændt af de oprørske Bønder. Ved Reformationens Indførelse blev det tilligemed de andre geistlige Godser Kronens Eiendom; men allerede 1540 solgte Christian den Tredie det til

*) Efter Thiele.

Peter Ebbesen Galt til Tyrestrup, hvis Familie derpaa eiede det i nogen Tid. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilhørte Birkelse Rigsmarsken Jørgen Lunge til Odden, som døde her 1610, og derpaa hans Enke Fru Sophie Brahe, Thyge Brahes Broderdatter og en Søster til den bekjendte fyenske Godseier Jørgen Brahe. Deres Datter Ida Lunge blev gift med Otto Skeel til Katholm, som hun tilbragte Birkelse, der siden har været i denne Families Besiddelse. Etatsraad Otto Skeel oprettede 1696 Stamhuset Birkelse af de tre Herregaarde Birkelse, Hjermeslevgaard og Hammelmose, hvilke senere bleve forøgede med den i samme Sogn beliggende Rævkjærgaard. Stamhusets nuværende Besidder er Hofjægermester S. F. E. C. Skeel.

Den i Aaret 1849 afdøde Besidder af Birkelse, Kammerherre Skeel, hviler i et smukt Gravkapel, der er bygget op til Aaby-Kirke. I Aaby Sogn skal Vendelboernes Anfører i Grevefeidens Tid 1534, Skipper Clement, være født.

Sagn om Birkelse.

Om Birkelse fortælles i „Dansk Atlas" et lignende Sagn som om Asdal og Odden paa en noget forandret Maade. Der boede nemlig tvende Brødre, den ene paa Asdal, den anden paa Birkelse. Paa den Enes Grund blev stunget et Vildsviin, som løb over og døde paa den Andens; efter Trætte og Dom blev Vildsvinet deelt imellem dem, og hver halve Side af Vildsvinet, med halvt Hoved og Fødder, ophængt paa hver sin Gaard.

Boller.

Denne Herregaard ligger i Veile Amt, omtrent een Miil fra Horsens, og bestaaer af en grundmuret, toetages Hovedbygning med fire sammenbyggede Fløie, af hvilke den nordre tidligere har havt tre Etager og for

hver Ende et Taarn; den er paa alle Sider omgiven af Grave. Hovedbygningen blev i 1588 opført af den myndige Fru Karen Gyldenstjerne, Rigsraaden Holger Rosenkrands's Enke. I Aaret 1759 lod Grev Christian Frijs den Ældre den ombygge og modernisere, hvorved den aldeles har tabt sit antike Udseende. Boller er uden Tvivl anlagt i Grev Geerts Tid ved en af dennes tydsk Lehnsmænd, thi dens første Eier var Otto Limbek, med Tilnavnet Rameskop, Ridder, en Broder til den bekjendte Drost Nicolaus Limbek og ligesom denne indkommen i Landet med Grev Geert. Den næste Eier var Mogens Munk til Boller og Holbekgaard, Lehnsmand paa Bygholm, Kolding og Rosborg, Ridder og Rigsraad. Han var Dronning Margrethes og Kong Eriks høitbetroede Mand, der faldt i Aaret 1410 i Slaget imellem Jørl og Egebæk ved Flensborg, hvor den danske Hær blev overrasket aldeles og slaaet af Grev Henrik af Holsteen og Grev Adolph af Schaumburg. Han er forøvrigt bekjendt af sin romantiske Kjærlighedshistorie med Kirsten Pedersdatter Thott fra Næs i Skaane; men denne Forbindelse var ikke efter Dronning Margrethes Hoved. Hun bevirkede derfor, af Jomfru Kirsten Thott ægtede hendes Yndling Jep Muus, Ridder og Høvidsmand paa Varbjerg, der blev meget brugt af Dronningen, men mod hvis Charakteer der nok kunde være endeel at indvende. Jep Muus havde dog ikke megen Glæde af sit Ægteskab, thi den unge Kone behandlede ham med megen Stolthed, hvortil hun tog Anledning af den Omstændighed, at hans Familie ikke ansaaes for saa gammel som hendes, skjøndt den forresten var meget anseet og langt fra at være nyligen adlet; ja hun drev sit Overmod saa vidt, at hun, som tidligere i dette Skrift omtalt, forærede ham en Guldring, hvori var indsat en Kobbernagle med en Over-

skrift: „Arte Dig Kobbernagle! Du ligger i Guld!“ Det blev dog ikke derved, thi hendes tidligere Forlovede, Mogens Munk, yppede Klammeri med sin Rival, slog ham ihjel og tog hende derefter selv tilægte, hvilket Dronningen taalte, om han end en Tid lang var i Unaade for denne Sags Skyld; Jep Muus's Død synes at have fundet Sted omtrent 1396.

Mogens Munk efterlod ingen Sønner, men tre Døttre, „ildonde Fru Gjertrude“, „den gode Fru Pernille“ og „den hoffærdige Fru Anna“, som Sagnet betegnende kalder disse Søstre. Den Sidste, Fru Anna Mogens Datter Munk, arvede Boller og blev gift med Rigsraaden Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Ivernæs, nu Wedellsborg, og Restrup, Høvidsmand paa Bygholm ved Horsens By og tilliggende Herreder. Boller arvedes af Datteren Sophie Henriks Datter, der ægtede Erik Ottesen Rosenkrands til Bjørnsholm, Rigsraad, Ridder og Rigets Hofmester, den Første, som optog Navnet Rosenkrands. Han døde 1503, hans Frue allerede forinden 1487, hvorefter Boller tilfaldt deres Søn, Holger Rosenkrands, ligeledes Rigsraad, som døde 1496, derefter hans Sønner, Otto Rosenkrands til Boller, Rigsraad, Ridder og Befalingsmand paa Dronningborg, som døde 1525 i Lybek af Pesten, og Broderen Holger Rosenkrands, Ridder, Rigsraad og Marsk, i hvis Tid Borgerkrigen rasede i Danmark. Da Skipper Clement i Efteraaret 1534 var løben ind i Limfjorden og havde tændt Brandfaklen i Vendsyssel, samlede den jydske Adel under Anførsel af Marsken Holger Rosenkrands og Rigsraaden Erik Eriksen Banner i al Hast en Hær paa 600 Heste, harniskklædte Mænd og 600 Mand Fodfolk, bevæbnede med Laasebøsser, Spyde og Landser. De ankom om Aftenen den 16de Oktober 1534 paa Toget til Aalborg til

Landsbyen Svendstrup, der ligger en og en halv Miil fra sidstnævnte By. De adelige Herrer vare af den Formening, at Bønderne ingenlunde turde angribe dem, og udstillede ingen Forposter. Men Skipper Clement sov ikke. Underrettet om deres Ankomst brød han op om Natten med 6000 Mand, kun væbnede med Køller og Spyd, slette Vaaben mod harniskklædte Ryttere med deres Sværd og Fodfolk med Laasebøsser og Landser. Ubemærket naaede Clement med sine Vendelboere, dækket i den venstre Flanke af Aaløbet, Høiderne foran Svendstrup, og først da Dagen brød frem, bemærkede Adelsmændene Bondehæren. De indsaae nok nu, at de burde have ventet, indtil en Forstærkning, Christian den Tredie vilde sende dem, og som var paa Veien til dem, var ankommen, men de vare for stolte til at drage sig tilbage for Bønderne. En Afdeling paa 150 Mand Ryttere blev beordret at omgaae Clements Skare, medens de Øvrige rykkede lige imod den. Men istedetfor at vente, til den affendte Afdeling havde omgaaet og angrebet Fjenden, kunde Adelsmændene ikke betvinge deres Utaalmodighed efter at tugte Bønderne og stormede derfor afsted med slappe Tømmer imod dem. Men den lavtliggende Vei var opblødt af Efteraarsregnen, og Markerne vare en Art Morads. Da derfor de svære, harniskklædte Rytteres Heste betraadte den bløde Jord, styrtede de eller sank i og bleve siddende. Bønderne trængte nu ind paa dem med deres Spyd, hvormed de saarede Hestene, da saa Ridderne vare deres Bytte. Efter en kort Kamp gav Fodfolket sig paa Flugten. Den affendte Afdeling, der bemærkede dette, drog sig skyndsomst tilbage og reddede sig derved. Kampen var snart endt, fjorten Adelsmænd dækkede Valen med deres Legemer, blandt disse Holger Rosenkrands. Flere Adelsmænd bleve tagne til Fange og

førte til Aalborg. Hvad der kunde redde sig, flygtede ad Veien til Randers, som nu blev befæstet af alle Kræfter, og hvorhen Adelen med sit Mandskab begav sig.

Efter Holger Rosenkrands, der ingen Børn efterlod sig, arvede hans afdøde Broders Søn, Holger Ottesen Rosenkrands, Boller; han blev siden Rigsraad, Marsk og Statholder i Nørrejylland, Lehnsmand paa Bygholm og Skanderborg og deeltog i Krigen med Ditmarskerne 1559, der endte med Landets Erobring. Til Erindring om dette Tog lod Holger Rosenkrands's Enke i sin Sognekirke Udt ophænge en Tavle, som indeholdt en Fortegnelse over den Styrke, hvormed Kong Frederik og hans Farbrødre marscherede ind i Ditmarsken, men uheldigviis er den senere bleven restaureret af en ukyndig Maler og derved bleven meningsløs paa mange Steder. Holger Rosenkrands forøgede Bollers Jordegods betydeligt ved Mageskifter med Kongen; han døde 1575. Hans Enke, den stolte og myndige Fru Karen Gyldenstjerne, overtog Godset efter ham, opførte den overmaade prægtige Sognekirke i Udt, som hviler paa to Rader Piller og er en af de anseeligste Landsbykirker i Danmark, 1585 det smukke Rosenvold ved Veile Fjord, endelig 1588 en ny Hovedbygning paa Boller. Deels ved Mageskifte, deels ved Kjøb forøgede hun Godset til Boller og Rosenvold meget betydeligt og deelte disse Eiendomme saaledes imellem sine to Sønner, at den Ældste, Otto Christopher Rosenkrands, fik Boller, den Yngste, Frederik Rosenkrands, Rosenvold, medens hun selv beholdt Stjernholm eller Holgersstjernholm som Enkesæde. Hun havde i Aarene 1596 til 1598 en meget ubehagelig og stærkt graverende Proces med sin Nabo, Johan Rud til Møgelkjær, Høvidsmand paa Ørum, hvis Frue, Anna Hardenberg, var af et tungsindigt og melancholskt Temperament — en Familiesygdom — men tillige led

af legemlig Svaghed, som hun efter Datidens Overtro antog for at være bevirket ved Troldqvinder. Hun beskyldte ligefrem Fru Karen Gyldenstjerne for at have underkjøbt disse til at forgjøre hende, hvilken Beskyldning bekræftedes af en Misdæderske, der 1596 blev henrettet og før sin Død tilstod, at hun og flere Troldfolk havde forgjort Fru Anna Hardenberg og dertil vare underkjøbte af Fru Karen. Herom procederedes der imellem Johan Rud og Otto Christopher Rosenkrands 1596 til 1598, men Sagens Udfald er ikke bekjendt; dog synes det af Aktstykkerne at være meget rimeligt, at Fru Karen idetmindste har betalt disse Troldqvinder for at skade Fru Anna og altsaa har havt den bedste Villie i saa Henseende, om vi end ikke nutildags kunne tilskrive de af hende anvendte Midler nogen Virkning.

Karen Gyldenstjernes Sønnesøn Holger Rosenkrands solgte 1621 Boller og Rosenvold til Christian den Fjerdes Svigermoder, Fru Ellen Marsviin, der 1630 imod sin Villie maatte afstaae begge til sin Datter, Christine Munk. Paa Boller levede derpaa Christian den Fjerdes forskudte Gemalinde ubemærket i 28 Aar Aar, og her døde hun den 19de April 1658; hun blev begraven i St. Knuds Kirke i Odense. Fem Aar senere gik Boller over til den rige Mogens Frijs, den første Greve til Frijsenborg, hvis fuldstændige Titel var Mogens Frijs, Greve til Grevskabet Frijsenborg, Friherre til Frisenvold, Herre til Haxholm, Farskov, Astrup, Boller og Møgelkjær, Ridder, kongelig Majestæts bestalter Geheime- og Etatsraad, Skatmester, Assessor i Høieste Ret, Stiftsbefalingsmand over Aarhuus Stift og Amtmand over Callø og Stjernholms Amter. Han døde 1675, efterladende Grevskabet til sin eneste Søn, Grev Niels Frijs, Stiftamtmand i Viborg og hvid Ridder. Denne døde 1699, hvorefter hans

Enke, Grevinde Christine Sophie Reventlow, Storcantslerens Datter, fik Boller og Møgelkjær som et Livgeding og beholdt det, uagtet hun giftede sig igjen med Storcantsler Ulrik Adolph Holstein, Greve til Holsteinborg. Hans og hans Frues Vaaben findes endnu paa Prædikestolen i Udt Kirke, som de formodentlig have ladet male eller restaurere. Grevinden, der var en Søster til Frederik den Fjerdes Dronning, Anna Sophia, døde 1757, hvorefter hendes Søn, Grev Christian Frijs til Frijsenborg, Geheime-Conferentsraad, Ridder af Elephanten og Generallieutenant, overtog begge Gaardene. Han døde 1763, efter i sit Testament at have bestemt, at Boller tilligemed Møgelkjær bestandigt skulde henligge under Frijsenborg og tjene til Enkesæde for Mand eller Qvinde, dog uden at disse maatte befatte sig med Administrationen. Efterat Grev Christian Frijs var død, gik Boller tilligemed den øvrige Deel af Grevskabet over til hans Døttre og disses Afkom, og tilhører nu Grev C. E. Krag-Juel-Wind-Frijs Frijsenborg, Kammerherre og for Tiden Conseilspræsident og Udenrigsminister, Storkors af Dbrg. og Dannebrogsmand.

I Haven ved Boller findes et mærkeligt gammelt Lindetræ, hvis Grene tidligere indtoge et saa stort Omfang, at Kong Christian den Ottende, da han i Eftersommeren 1844 under Øvelsesleiren ved Hedensted residerede paa Boller, paa sin Fødselsdag lod dække et Taffel for henved 200 Personer under Træets Grene. Toppen af Træet er for en Deel Aar siden knækket af Stormen*).

Sagn om Boller.

1.

Der fortælles, at en Jetteqvinde, som boede paa den

*) Efter danske Herregaarde og flere Skrifter.

anden Side Horsens Fjord, havde Noget udestaaende med Eieren af Boller og vilde, for at hævne sig, paaføre ham en Ulykke. Man veed, at Troldqvinder kunne bære tusinde Læs Jord i deres Forklæde som ingen Ting, og Jetteqvinden fyldte derfor en Dag sit Forklæde med Jord, for dermed at begrave hele Boller. Men idet hun vadede over Fjorden, gik der Hul paa Forklædet, saa at endeel Jord faldt ud, hvoraf der blev den lille Ø Vorsø Kalv. Dog beholdt hun det meste Jord tilbage, men da hun kom iland, brast Forklædebaandet, og der udvæltede saa meget Jord, at der blev en høi Bakke, som blev kaldet Dysbjerg, hvilket Navn den har endnu den Dag idag, og Jetteqvinden vendte derpaa tilbage med uforrettet Sag.

2.

Paa hele Bollers Gods og i alle Rosenvolds Skove jager der om Midnat en Jæger, der kaldes Grev Otto. Udenfor Rosenvold ligger der en stor Skat begraven, og skal den optages, maa det være om Midnat, naar Nyet tændes, og gjælder det da at kunne grave i to Timer, uden at lade sig forstyrre af Nogetsomhelst. For endeel Aar siden forsøgte nogle Mænd at hæve den, og de vare ogsaa ganske nærved at faae den fat, men da reiste der sig pludseligt en høi, slank Jæger i grønne Klæder, fulgt af en Skytte og en umaadelig Mængde Mynder og Grævlingehunde, hvis Gjøen og Bjæffen satte en stærk Skræk i Skattegraverne, saa de løb deres Vei. Denne Jæger var Grev Otto, og han skal, efter Nogles Sigende, fordi han, medens han levede, ikke ønskede sig andet Himmerig end at jage her, efter Andre, fordi han engang skal have taget Brødet fra

Alteret og skudt det ud af sin Bøsse, være fordømt til at jage her evindelig*).

Brattingsborg.

Paa en Odde, der løber ud i den sydvestlige Side af Kleitrup-Sø tæt ved Kirken i Kleitrup By i Viborg Amt, findes en af Danmarks betydeligste Borgpladse. Denne, der er aftegnet og beskreven i Landskabsmaler Kruses Manuskript i oldnordisk Museums Archiv, bestaaer af to meget fremtrædende Forhøininger, hvoraf den ene, nærmest Søen, gaaer brat ned mod denne; desuden sees Spor af Volde og Grave samt af tvende mindre, ophøiede Byggepladse. I Suhms Danmarkshistorie V. S. 237 berettes efter Parsbergs skrevne Anmærkninger til Vedels danske Saxo, at det var her, at Kong Niels's Søn Ingo opholdt sig med sin Tugtemester Aar 1121, da den Ulykke skete, at Hesten slog Prindsen af og traadte ham ihjel. Efter Parsberg vilde Tugtemesteren have undflyet i Qvindeklæder, men blev opdaget og levende begraven paa Marken i en Høi, som endnu vistes paa hans Tid. I Vedels Saxo S. CCLXXII berettes: „Samme Tid forkledde sig Henrick Svends (Søns) Husfrue og drog fra hannem om Nattetide. Hun lod sig locke af en unger Karl, som klæddе hende udi Mands Klæder, oc førde hende hemmeligen bort, at ingen kjendte hende. Henrick fik Spor paa hende, fandt hende udi Aalborg udi Hoffmands Klæder, oc efterdi at hendes Bolere var forløben, tog han hende til naade og førde hende hjem med sig. Dog haffde han Hertug Knud her udi fortenckt, som vaar dog aldelis baade med Raad og Daad uskyldig i denne sag."

---

*) Efter Thiele.

Denne Fortælling om Henrik Skatelar (ɔ: Skadelaar eller den Halte), Kong Niels's Brodersøn og Fader til Prinds Buris, ved hvilken tillige angives en Grund til Henriks Had til Knud Lavard, har den ovennævnte Parsberg i sine Noter ogsaa henført til Borgen ved Kleitrup og beretter, at Henrik Skatelars Husfrues Elsker senere blev greben og bragt til Kong Niels paa Kleitrup, og der, ligesom ovenmeldte Tugtemester, levende begraven i en Høi paa Kornum Mark.

Borgen antages af Nogle at have været det Brattingsborg, som ommeldes i Kæmpeviserne, og ei det paa Samsø, „hvilket bliver troligt derved, at de fra Hald ved Viborg rede i een Dag til Brattingsborg" (Suhm V. S. 237). Borgen bringes ogsaa i Forbindelse med Niels Ebbesens Historie. Det fortælles saaledes, at denne, efterat have dræbt Grev Geert, istedetfor at vende tilbage til sin ubefæstede Gaard Nørreriis i Roum Sogn, tog sin Tilflugt til Brattingsborg i Kleitrup-Sø (Suhm XII S. 328, Hofmans Fundatser III S. 386). Denne Tradition er af Ingemann benyttet i den historiske Roman „Prinds Otto af Danmark". Hos Hofman, ligesom og i Cancelliraad og Herredsfoged Chr. Testrups Manuskript om Rinds og Gislum Herreder, der findes i det store kongelige Bibliothek, meddeles tvende Sagn om Borgen. Det siges saaledes, at da „de Syv og Syvsindstyve", som efter Kæmpevisen vare dragne ud fra Hald til Brattingsborg, længe forgjæves havde beleiret denne og vare nærved at drage bort med uforrettet Sag, „kom en Ko i varmt Veir beisendes paa venstre Side af Slottet, hvorved de saae, at Søen fra den Side ikke var dyb, hvorover de indtoge Slottet". Endvidere fortælles, „at Palle Thygesen, som boede paa Skaarupgaard, nu fire Bøndergaarde der i Sognet, havde af Nysgjerrighed faaet Lyst til at

vide, hvorledes det gik Fruen, som boede paa Slottet, naar hun gjorde Barsel, hvilket bekom ham saa ilde, at han blev hængt".

Skjøndt ingen af disse Beretninger har nogen historisk Hjemmel, give de dog tilsammen et Vidnesbyrd om, at denne Borg i sin Tid maa have havt nogen Betydning og have været Skuepladsen for Begivenheder. Etatsraad Trap, Udgiveren af „Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark", hvoraf vi have uddraget Ovenstaaende, har beseet Stedet og fundet Borgpladsen ualmindelig vel konserveret, men har ikke kunnet finde Spor af Muurbygninger; ei heller har Samme været saa heldig at træffe Nogen af Omegnens Beboere, som kjendte Besked om de fornævnte Sagn; de vidste kun, at der paa Borgen „havde boet en gammel Konge". Kleitrups dobbelte Voldsted er nu et af Staten fredet Oldtidsmindesmærke.

Buderupholm.

Denne Herregaard, der ligger 3 Mile sønden for Aalborg ved Buderupaa, som længere nede fører Navn af Lindenborg Aa, omtale vi ikkun her, uagtet der ellers ikke er noget Mærkværdigt ved denne Gaard, formedelst et Sagn om Dronning Margarethe, hvilket staaer i Forbindelse med Buderupholm.

I Buderup indfandt der sig jevnlig om Søndagen nogle Røvere fra et nærliggende Røverslot, af hvilket der endnu skal findes betydelige Spor, baade Volde, Grave og desuden en Bro, som gik midt igjennem det Morads, hvori Slottet var bygget lige ud til Landeveien.

Disse Røvere anstillede sig, som om de andægtigen bivaanede Gudstjenesten. Men naar Folk derpaa gik fra Kirke, bleve de ofte overfaldne, plyndrede og dræbte af disse Niddinger. Omsider kom Bøndernes Klager

Dronning Margrethe for Øre, og hun overvandt dem med List. Hun udsendte nemlig en Flok Ryttere, som lagde sig i Baghold nær ved Borgen, indtil Røverne vare dragne ud paa deres Tog. Da dette var skeet, lod hun sine Ryttere vende Skoene under deres Heste, saa at det, da de rede ind i Røverborgen, af Sporene saae ud, som om de vare redne udad. Da Røverne nu kom hjem, og kun saae udadvendte Spor, fattede de ingen Mistanke og rede ind i Borgen. Men der havde Dronningens Ryttere dræbt Besætningen og modtoge nu de Hjemkommende saa godt, at de siden aldrig forlode Gaarden. Paa Marken udenfor er der endnu en Høi, som kaldes Fruer Høi eller Dronning Margrethes Høi; paa den sad Dronning Margrethe og saae paa Udførelsen af dette Krigspuds. Imellem Ruinerne er senere fundet en stor Jerndør; den bruges nu paa Buderupholm til Skorsteensplade*).

Bygholm.

Denne Herregaard ligger lige udenfor Horsens, paa Byens vestlige Side, tæt ved en Vig af Horsens Fjord. Da Erik Menved i Aaret 1313 havde undertrykket Bondeoprøret i Jylland, tvang han Bønderne til at opføre et Slot, men om det har været Bygholm eller et Slot i Horsens, veed Hvitfeldt ikke. Bygholm var imidlertid et kongeligt Slot, og som saadant Sædet for en kongelig Lehnsmand, og derefter benævnedes Bygholms Lehn, indtil Lehnsmanden i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, efterat Slottet, formodentlig ved en Ildebrand, var blevet aldeles ødelagt, flyttede sin Residents til Stjernholm Slot paa den modsatte Side af Horsens, hvorpaa Lehnet, ligesom siden Amtet, fik Navn derefter. I

*) Thiele.

det 16de Aarhundredes sidste Halvdeel var Slottet forfaldet mere og mere, især under Alchymisten Erik Lange til Eriksholm, da han var Lehnsmand; han blev tilsidst for sin slette Huusholdning, da han ikke alene ikke svarede Kongen sin Afgift, men endog pantsatte Lehnet og forlod Landet, ved en Herredagsdom 1596 fradømt Bygholm-Lehn. Efter Slottets Ødelæggelse, som ovenfor er omtalt, blev Bygholm lagt som Ladegaard under Stjernholm-Slot indtil Souverainetetens Indførelse, da Frederik den Tredie 1661 solgte baade Bygholm og Stjernholm med underliggende Gods til Peder v. Uselen i Hamborg. Aar 1670 kom begge Godser til Familien Bülow, som ogsaa eiede Lundenæs; 1697 til Familien Rantzau; 1705 til Generallieutenant v. Levetzau; derpaa til hans Enke, Fru Anna Margrethe Brokdorff, og efter hende til Sønnen Geheimeraad Hans v. Levetzau, hvis Enke 1768 solgte Gaarden til Assessor Thygesen, i hvis Besiddelse den var, da „danske Atlas" udkom, og forblev den derefter hos den Thygesenske Familie indtil langt ind i nærværende Aarhundrede. Gaardens nuværende Eier er Hofjægermester August Theodor Schütte. Hovedbygningen er af Grundmuur, med høi Kjælder og Sidefløie, og skal være opført 1775*).

Sagn henhørende til Bygholm.

Nær ved Bygholm er der en Mark, og paa denne en lang Høi, i hvilken Holger Danske ligger begraven. I denne Høi har man ogsaa engang fundet hans mægtige store Sværd, og det var saa tungt, at der de vilde føre det til Gaarden, brugte de tolv Heste for at drage det af Stedet. Men dette Sværd blev ikke længe paa Bygholm, thi om Natten begyndte alle Vægge at ryste, saa at

*) Efter „Danst Atlas" og Trap.

Ruderne klirrede derved, og denne Ufærd tog ikke Ende, førend man bragte Sværdet tilbage og lagde det i Høien, og var det da saa let, at to Heste kunde trække det*).

Clausholm.

Clausholm (tidligere ogsaa skrevet Claxholm, Klaxholm) ligger tæt ved Alling-Aa, to Mile Sydost for Randers. Det er en meget gammel Herregaard, der antages at være fra Christopher den Andens og Grev Geerts Tid, som saa mange af vore ældste Borge. I Valdemar Atterdags Tid var det et fast Sted, hvis Eier, formodentlig Oluf Lunge, deeltog i Jydernes store Kamp mod Kongen i Aarene 1355—60, hvorfor det blev beleiret og indtaget af Valdemar 1359, men, saasnart han havde forladt Jylland, igjen taget tilbage. Oluf Lunge var af den store og rige sjællandske Familie af dette Navn, og var formodentlig gift med en Fru Helene af Claxholm, som 1386 blev begraven i Aarhuus Domkirke. Derefter kom Jens Jensen Brok, som blev dræbt 1404 af Jens Nielsen Lavenbalk til Aunsbjerg, Landsdommer i Nørrejylland, hvorfor denne det næste Aar maatte indgaae i Helsingborg, i Dronning Margrethes Nærværelse, en mærkelig, saakaldet Sone med den Dræbtes Arvinger, som læses hos Hvitfeldt. Ved denne forpligtede han sig til at stifte en evig Messe i St. Clemens Kirke i Aarhuus for den Dræbtes Sjæl og dertil at give 3 Læster Korn (128½ Td. Byg) aarlig Indtægt til det Alter, foran hvilket Messen skulde holdes, hvortil den Dræbtes Arvinger fik jus patronatus. Dertil blev henlagt een Mølle og fjorten Bøndergaarde, og Alteret blev indviet til St. Thomas af Canterbury og St. Silvester. Derefter maatte han stifte endnu et Alter med en evig

*) Rask's Morskabslæsning 1839.

Messe, nemlig i Sortebrødrekloster i Aarhuus, hvor Jens Jensen blev begraven. Endvidere forpligtede han sig til at holde hans Ligbegjængelse, det Bedste og Prægtigste han formaaede, og dertil at indbyde begge Slægters Venner; 30 Fattige skulde opklædes af Nyt til at holde hver en Fakkel ved Begravelsen; 15 Pilegrimme skulde han forsende paa sin Bekostning, 6 til Jerusalem, Rom, St. Jacob i Spanien og andre berømte Steder i Udlandet, 9 til indenlandske Helligdomme, saaledes Vadstena, Throndhjem, Odense, Rye osv. Selv maatte Jens Nielsen med 200 Riddere og Svende indfinde sig for den Dræbtes Fader, Hustru og Børn, knælende overrække dem et draget Sværd eller en Kniv, og bede dem for Guds Skyld at tilgive ham og unde ham Fred, samt derefter give Enhver af dem et Klenodie, efter sin Formue. Endelig maatte han erklære, at han vilde ansee denne Sone for tilstrækkelig, om han saa var den mægtigste Ridder i Danmark, og det var hans egen Fader, som var bleven dræbt. — Saadanne Bøder gav man i den Tid for at have dræbt en Mand af fornem Slægt.

Af Jens Jensens to Sønner arvede Lage Jensen Clausholm og efter denne hans Søn Axel Lagesen, der døde 1498. Han var gift med Ellen Oves Datter Lunge, om hvem den gamle Vise skal være digtet:

„Det var Ellen Oves Datter,
Var kommet saa vide i Ord,"

hvilken handler om Hr. Magnus's Forsøg paa voldeligen at bortføre hende fra Veiersley Kirke paa Mors i hendes Faders Fraværelse, hvilken Fare hun undgik ved under Messen at liste sig bort og paa Ridderens egen Hest at flygte fra Øen.

Efter Axel Lagesen arvede Datteren Pernille Brok, der var gift med Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbach til Skjersø. Af deres tvende Børn faldt Sønnen Laurids

Albrechtsen i Ditmarsken 1500 som den sidste Mand af Slægten, og Datteren, Mette Bydelbach, arvede derfor Clausholm, Skjersø og Torbenfeld, der havde tilhørt Broderen, samt noget mere Gods. Hun blev gift med den her i Skriftet flere Gange omtalte, berømte Rigshofmester Mogens Goye, Eier af fire Herregaarde, hvilke saaledes forøgedes, og hvorved han blev den rigeste Mand i Landet. Han opførte paa Clausholm og nogle af sine Herregaarde nye og faste Hovedbygninger, mistede allerede 1513 sin første Frue, hvorved Clausholm og Torbenfeld tilfaldt hendes ældste Søn, Albert Goye, men ordentligt Skifte fandt vistnok først Sted to Aar efter Mogens Goyes Død 1544. Ved denne Leilighed deeltes Clausholm imellem Albert Goye og Søsteren Ellen Goye, gift med Mourits Olsen Krogenos til Bollerup i Skaane; af Bøndergodset tilfaldt der Fru Ellen ikke mindre end 83 Gaarde og Bol samt 3 Møller.

Da Ellen Goye døde 1563 uden Børn, vedblev Clausholm samlet at være i Familien Goyes Besiddelse, og kom derfra til Peder Brahe til Kragholm, gift med Margrethe Goye, der døde 1594, og fra hvem Gaarden igjen gik i Arv til hendes Datter Mette Brahe, gift med Otto Marsviin til Dybek, og fra dem igjen til deres Datter Helvig Marsviin, der 1649 blev gift med Hans Friis til Kragerup, som saaledes med hende fik Clausholm.

Hans Friis var en Søn af Christian den Fjerdes bekjendte Cantsler Christian Friis til Kragerup, født i Kjøbenhavn 1625; otte af sine Barndomsaar tilbragte han i den lærde sjællandske Biskop Jens Brochmands Huus, var i sin Ungdom stedse paa Reiser og opholdt sig baade ved fremmede Universiteter og ved fremmede Hoffer, hvor han stod i stor Anseelse. Han var med Christian den Fjerdes Søn, Grev Valdemar Christian, i sit

19de Aar, som øverste Kammerjunker, da denne reiste til Rusland for at ægte Czarens Datter. I Moskau bleve de i Begyndelsen modtagne med stor Pragt, men siden, da Greven nægtede at antage den græske Religion, udsatte for store Forfølgelser blandt disse Barbarer; mange af Folkene dræbtes, de Øvrige holdtes tilbage med Magt. Efter et Aars Forløb døde heldigviis Czaren, og hans Efterfølger lod dem reise med rige Gaver. Da Hans Friis, dengang omtrent 20 Aar gammel, kom hjem til Danmark i Juni Maaned 1645, vare Jylland, Slesvig, Holsteen, Skaane, Halland og Bleking oversvømmede af svenske Hære. Hans Friis udrustede paa egen Bekostning 8 Ryttere og stødte dermed til Armeen i Skaane. Derefter udnævntes han til Lieutenant og laa paa Vagt ved Kolding imod Wrangel, som beleirede Rendsborg; hele hans Militairtjeneste skete paa egen Bekostning. Aar 1646 fulgte han med Corfitz Ulfeld paa dennes Ambassade til Holland og Frankrig. Der vistes ham stor Forekommenhed af de Franske, han havde fri Adgang til Konge, Enkedronning, „ja endog til Cardinal Mazarin", den Altformaaende. Han var ved Armeen under Turenne i Italien, gjorde Bekjendtskab med den berømte keiserlige Feltmarskallieutenant Montecuculi og var med som Frivillig paa et Felttog under Feltmarskal Holtzapfel, der viste ham stor Opmærksomhed. Da Felttoget var til Ende, tog han Afsked og reiste til det keiserlige Hof i Prag, hvor man tilbød ham Tjeneste i Armeen eller ved Hoffet, men da han vilde tjene sit Fædreland, vilde han Intet modtage.

Da han kom tilbage til Kjøbenhavn i Oktober 1648, var han 23½ Aar gammel. I Mai 1649 holdt han Bryllup med Jomfru Helvig Marsviin til Clausholm, ved hvilken Leilighed Frederik den Tredie, der nylig havde besteget Thronen, med sin Dronning beærede

Festen med deres høie Nærværelse. Han levede derefter i Stilhed paa Clausholm, indtil Krigen med Sverrig udbrød 1657, da han flygtede med Kone og Barn til Kjøbenhavn. Paa denne Tid laante Friis Kongen 30,000 Rdl. Sp., hvorfor han fik Silkeborg Slot og Lehn til Pant, men dette var i Fjendens Hænder.

Da Freden blev sluttet i Aaret 1658, forlehnede Kongen ham med Silkeborg, indtil Pantesummen blev betalt, og da han kom hjem til Clausholm, hørte han, at de Svenske havde begyndt Krigen igjen og stode for Kjøbenhavn. Fjenden mødte flere Gange for Clausholm med Tropper for at føre ham fangen til Frederits efter den svenske Konges Befaling. Da Gaarden imidlertid var temmelig fast, omgiven med dybe og brede Grave samt gode Palissader rundt omkring, og da Husene havde 3½ Alen tykke Mure, værgede han sig det Bedste, han kunde, thi han havde en Snees Mand eller to hos sig foruden sine egne Folk. Da Fjenden intet Skyts førte med sig, maatte han drage bort med uforrettet Sag, fordi han frygtede for at blive afskaaren, men undsagde Hans Friis paa Livet, naar han fik ham fat. Nogen Tid efter opfordredes han af en Oberst Peiter, der laa i Randers, til strax at indfinde sig og adlyde Kongen af Sverrigs Befaling, da det ellers skulde gaae ham ilde, men han svarede, at han ikke agtede at gjøre sig selv, som var en fri Mand, til Fange. Oberst Peiter vilde nu forskrække ham, rykkede frem mod Gaarden med hele Regimentet, satte sig paa Bakken udenfor Møllen og gjorde Mine til at angribe. Da han imidlertid havde staaet der i 4 til 5 Timer og saae, at Trudsler Intet udrettede, drog han henimod Aften ad Aarhus til. Siden gjorde Hans Friis Svenskerne al den Skade, han formaaede, og indjog dem en saadan Skræk, at de ikke turde lade sig see paa mange Mile og inddrive de Con-

tributioner, de havde udskrevet. Dette gjorde Bønderne saa sikkre, at de fyldte alle hans Huse, Kjældere og Lofter med Korn og Gods, som de ønskede at frelse, saa at Hvælvingen over Kapellet nær var styrtet ned og gav sig saa stærkt, at dens Reparation siden kostede flere hundrede Daler. Der var Nok, der tilbød ham Tjeneste, og han kunde let have oprettet flere Regimenter, men han manglede Brød, Penge, Munition eller Vaaben. Han beholdt kun saa Mange, som han kunde bevæbne og underholde ved hvad han paa Credit kunde erholde fra Hamborg og Lybek. Han oprettede saaledes et Regiment paa 800 Heste, for hvilket han endnu 20 Aar efter stod i Gjæld, da han ikke kunde erholde nogen Godtgjørelse derfor, og dækkede dermed Oberst Brockenhuus's og Oberst Kruses Qvarteer, saa at de ogsaa snart fik deres Regimenter af Sogne- og Præsteryttere paa Benene, hvorved Landet blev renset lige til Frederits, og alle de Sauvegarder, som de Svenske havde efterladt rundt om i Qvartererne for at paasee Contributionernes Inddrivelse til Frederits Nord fra, standsedes, medens der tidligere hver Uge gik store Transporter did. Hans Friis, der nu var Oberst, havde hemmelig Brevvexling med en svensk Oberstlieutenant, som hver Uge underrettede ham om, hvad der passerede i Leiren. Der blev derfor næsten intet fjendligt Parti udcommanderet, uden at han vidste det flere Dage iforveien og kunde forhindre det.

De Danske bleve efterhaanden saa stærke, at de ved de Allieredes Indmarsch kunde besætte hele Vendsyssel, Thy og Mors, hvilke Landskaber de saaledes frelste fra den almindelige Ødelæggelse, ligesom de hindrede denne paa mange Steder i det nordlige Jylland fra at blive saa stor, som den ellers vilde være bleven, og det uagtet Kongen ellers ikke havde een Soldat i hele Riget uden-

for Kjøbenhavns Volde. Ogsaa bidrog denne danske Troppestyrke meget til de Allieredes Beslutning om at gaae til Fyen og til de danske Vaabens endelige Seir.

I Slaget ved Nyborg deeltog Oberst Friis med sit Regiment, dog er der Noget ved denne Begivenhed, som endnu ikke er oplyst. Muligviis have hans Ryttere, som aldrig havde været i Ilden, trykket sig ved at angribe de frygtede, seirvante Svenske, men vist er det, at han Aaret efter forlangte og ogsaa fik en kongelig Befaling til Generalitetet samt til Hans Schack og Jochum Trampe, at give ham et skriftligt Vidnesbyrd om hans Opførsel i Kongens Tjeneste, navnligen i Slaget paa Fyen, da en keiserlig Oberst von der Rath havde bagtalt ham paa hans Ryg og siden, da han skrev ham til derom, med partiske Vidner søgt at besmykke sin Fortælling, som om han havde nægtet at angribe Fjenden og i Træfningen var seet med en lang, rød, tilknappet Kappe, medens hans Ryttere commanderedes af fremmede Officerer. Udfaldet kjende vi nu ikke, men efter det Foregaaende kan Ingen tvivle om, at Oberst Hans Friis jo har opfyldt sin Pligt i Slaget. Imidlertid gav dette Rygte Anledning til en for Obersten yderst ubehagelig Tildragelse under Stændernes Samling paa Kjøbenhavns Slot i Striden imellem Adelen og de to andre Stænder om Privilegiernes Ophævelse. Stadshauptmand Thuresen klappede nemlig, da Friis talte om disse og den frie Stand, paa sin Kaarde og spurgte Obersten, om han havde ført sin Kaarde saa bravt i Fyen, som han og andre brave Kjøbenhavns Borgere havde ført deres under Beleiringen og Stormen paa Byen. Dette grove Angreb foraarsagede Taushed i Forsamlingen nogle Dieblikke.

Efter Freden tog Oberst Friis sin Afsked, deels for ikke at være Nogen iveien eller Landet til Besvær i

Fredstid, da han kun havde grebet til Vaaben, fordi Landet var i Fare, deels, som han selv siger, for „jeg er af en kleinlig og svag Constitution og haver overalt et besværligt Mæle, som er en stor Desavantage i disse Tider". Han forlangte ingen Erstatning for sin Tjeneste til Hove og i Krigen, langt mindre for de Reiser og Commissioner, han havde maattet gjøre for Regjeringen, erholdt heller aldrig nogen saadan; men ikke nok dermed, berøvede Regjeringen ham endog det Pant, Silkeborg Amt, som han havde til Sikkerhed for sine udlaante Penge, og udlagde dette til andre Creditorer, hvorimod den med stor Vilkaarlighed udlagde Obersten Strøgods for sit Tilgodehavende, thi han maatte antage Godset for 60 Rdl. Sp. for hver Tønde Hartkorn, medens det ellers ikke let blev udlagt høiere end 50 Rdl. Sp. og Taxterne strax efter bleve nedsatte til 40 Rdl. Sp. Som dansk Adelsmand var han udsat for Efterstræbelser af det herskende tydske Parti, som forfulgte og fortrædigede ham, hvor det kunde, hvori vel Grunden maa søges til, at Silkeborg Amt blev ham frataget. Han levede imidlertid roligt paa Clausholm, hvor han 1678 havde den Sorg at miste sin Kone og Aaret efter sin eneste Datter, Christiane Barbara Friis, der var gift med Brigadeer og Oberst Johan Rantzau til Bramminge og døde i første Barselseng tilligemed Barnet. Clausholm blev nu deelt imellem Svigerfaderen og Svigersønnen, hvilken Sidste 1688 solgte sin Andeel, men var uædel nok til, ikke først at tilbyde Svigerfaderen den, hvorimod han solgte den til Føreren for det tydske Parti her i Landet, som en Følge deraf en af Oberst Friis's Fjender, den mægtige og indflydelsesrige Overjægermester Grev Conrad Reventlow. Oberst Friis blev meget opbragt herover og paastod sig berettiget til at erholde Svigersønnens Halvdeel for

samme Sum, som en Anden vilde give. Imidlertid dømte den af Regjeringen i denne Sag udnævnte Commission, at han var uberettiget til en saadan Paastand, og han maatte finde sig i at see en Fjende drage ind som Eier paa Clausholm. Dette forbittrede ham Gaarden, som han nu havde beboet i 37 Aar, i den Grad, at han flyttede til Tustrup, hvor han boede til sin Død i Aaret 1697; ved sit Testament oprettede han et Stamhuus af sit i 1668 kjøbte Gods Hevringsholm til Fordeel for sin Brodersøn, Oberst Christian Friis, som tillige arvede hans tvende andre Godser, Tustrup og Essenbek, hvilke han 1726 lagde ind under Stamhuset.

Den nye Eier af Stedet, Grev Conrad Reventlow til Reventlow-Sandberg, Kallø, Frisenvold, Løistrup, Kollerup, Seekamp, som 1698 blev Storkantsler, anvendte store Bekostninger paa det. Den gamle Bygning blev aldeles nedreven og den nye opført fra Grunden; den blev færdig 1699 og er den samme, som staaer der endnu. Ligeledes lod han anlægge en prægtig Have med Terrasser og Springvand.

Conrad Reventlow modtog flere Gange Besøg paa Clausholm af Frederik den Fjerde, nemlig i Aarene 1703, 1705 og 1706. Ved det sidste Besøg hændtes den Ulykke, at et Loft, hvorfra Folk kunde see Kongen sidde ved Taffelet, blev saa overfyldt med Nysgjerrige, at det styrtede ned og hele Menneskemassen under Skrig og Jammerraab faldt over hinanden og paa hinandeu i Værelset ved Siden af det, hvori Taffelet holdtes; to Randers Borgere kom saa slemt til Skade, at den Ene døde Dagen efter, den Anden fik aldrig sin Førlighed igjen. Kongen havde endnu kun spiist af et Par Retter og blev saa forskrækket ved denne Hændelse, at han strax ophørte at spise og ikke var at bevæge til at blive

længere, men endnu samme Aften tog til Skanderborg Slot.

Storkantsleren døde paa Clausholm 1708, og hans Enke, Sophie Amalia Hahn, beholdt Gaarden. Grevindens yngste Datter, Anna Sophie, deeltog i Aaret 1711 i en Alder af 18 Aar i en Maskerade paa Koldinghuus Slot, hvor hun tildrog sig Kongens Opmærksomhed i den Grad, at Alle bleve det vaer, og Kongen, som allerede var 40 Aar gammel, men meget modtagelig for qvindelig Skjønhed og kun lidet vant til at skjule sine Følelser, yttrede sig saa uforbeholdent derom, at den unge Piges Moder besluttede at anvende den yderste Forsigtighed for at hindre ham i oftere at see hende. Hun var en altfor ærbar Dame til at ville tillade nogen Forbindelse imellem sin Datter og Kongen, hvis Dronning endnu levede, og havde seet altfor Meget af Hoffets Fordærvelse til ikke at være yderst urolig. Dette hjalp imidlertid ikke meget, thi Storkantslerens Datter af første Ægteskab og hendes Mand, Grev Holstein til Holsteinborg, pustede til Kongens Lidenskab og indvirkede paa samme Tid saa stærkt paa den unge Pige, med hvem det nok ikke har været meget bevendt, at Kongen ikke tvivlede om at vinde Seir over Moderens Forsigtighed og Datterens Dyd. Den 24de Juli 1712 kom han ganske uformodentlig til Clausholm, hvor Grevinden modtog ham meget artigt, skjøndt vistnok med stor Ulyst. Anna Sophie var tilstede, iført en Ridedragt, og Kongen gik strax hen for at tale med hende, men Moderen befalede hende med Strenghed at gaae paa sit Værelse, foregivende, at hun ikke var vel, og tildeelte hende senere et Ørefigen, fordi hun havde besvaret Kongens Tiltale med en for stor Venlighed. Efter at have spiist til Middag lagde Kongen endeel Dukater under sin Serviet, hvilke Grevinden strax med lydelig

Stemme befalede uddeelte til de Fattige. Kongen maatte tage bort uden at gjensee den unge Dame. Saa lidet opmuntrende denne Modtagelse end var, tog Kongen ikke i Betænkning at fortsætte sine Forsøg paa at forføre Anna Sophie, stolende paa sin Magt, som gjorde det umuligt for den bekymrede Moder at modsætte sig hans Besøg, samt paa Grevinde Holsteins Forsikkringer, at hendes Søster var meget villig til at følge ham. Fjerde Dagen efter lod han sig atter melde til Middag paa Clausholm, men fik denne Gang slet ikke Anna Sophie at see, skjøndt han blev til henimod Aften, thi Moderen havde befalet hende at blive paa sit Værelse. Kongen kjørte nu bort, men Anna Sophie var imidlertid ved Hjælp af Hofmesteren, en Lakai og en Pige flygtet fra sit Værelse og ventede Kongen paa Veien udenfor Gaarden, iført en rød Stoffes Morgenkjole med sorte Knapper. Hun steg ind i Kongens Vogn og kjørte med ham til Skanderborg, hvor hendes Søster allerede samme Aften var ankommen, saa at hele Planen var lagt iforveien, og den unge Piges Dyd har været saare svag, siden den lod sig saa let overvinde. I det Dieblik, Kongen steg ud af Vognen, udnævnte han Anna Sophie til Grevinde af Slesvig-Holsteen, og en Præst var strax tilrede for at vie hende til Kongens venstre Haand. Det havde naturligviis stor Hast, hvorfor ogsaa Søsteren maatte forsyne hende med en anstændig Natdragt til at hvile i en Konges Seng, da hun selv ingen havde faaet med: saavidt var hendes Betænksomhed dog ikke gaaet.

Den opbragte og bekymrede Moder bortjog strax de tre Medhjælpere ved Datterens Flugt, men det var langt fra en Straf for dem, thi Kongen gjorde Hofmesteren til Amtmand, Lakaien til Herredsfoged og fik Pigen gift med Rentemester Rosenberg. I mange Aar

nægtede Moderen at see sin Datter og tilgav hende aldrig. Hun gjensaae hende og Kongen første Gang efter Bortførelsen paa Clausholm i Aaret 1718, da Kongen affjøbte hende Gaarden. Tre Aar efter, 1721, døde Dronningen, hvorpaa Kongen to Dage efter Begravelsen lod sig anden Gang og offentligt vie til Anna Sophie, kort efter erklærede hende for Dronning og ved denne Leilighed selv kronede hende. Der fortælles, at denne ved den store Cour, som fulgte ovenpaa Kroningen, gik omkring og rakte Hoffets Damer Haanden til Kys, efter den Tids Skik, og ved denne Leilighed kom til sin Moder; denne veg tilbage, neiede dybt, kyssede Dronningens Kjole og sagde:

»Robe de ma reine je baisse,
Main de ma fille je méprise!«

Min Dronnings Kjole kysser jeg,
Min Datters Haand foragter jeg.

Kongen indrettede Clausholm Slot og Ladebygninger til Kaserne for 3 Ryttercompagnier. Laden og Tærskeloen bleve indrettede til Staldstuer, men 1719 afbrændte af en Rytter, som var kjed af at ligge i Qvarteer her; Laden blev opført igjen Aaret efter, hvorpaa Rytteren atter forsøgte at afbrænde den, men denne Gang blev han greben, kagstrøgen og brændemærket, samt Næse og Øren skaarne af ham, hvorefter han blev ført til Frederits og hensat til Fæstningsarbeide for Livstid. I Aarene 1722 og 23 lod Kongen to nye Fløie opføre, hvortil der siges, at Stenene fra det omtrent 1709 nedbrudte Dronningborg-Slot bleve brugte.

Efter Kongens Død i Aaret 1730 blev Dronning Anna Sophie som bekjendt forviist til Clausholm, hendes Fædrenegods, hvor hun tilbragte sine sidste 12 Leveaar og døde af Børnekopper den 7de Januar 1743.

Aaret efter Dronningens Død blev Gaard og Gods solgt af Regjeringen for 61,000 Rdl. til Justitsraad Christian v. der Maase til Raskenberg, som oprettede et Kalkbrænderi ved Gaarden og et Teglbrænderi ved Sophie Amaliegaard, en tidligere Skovriderbolig. Han døde 1753, og i 1757 solgte hans Arvinger Clausholm Gaard og Gods for 80,000 Rdl. til Kammerherre og Generaladjutant, senere Geheimeraad og hvid Ridder, Mathias Vilhelm Hvitfeldt, der igjen 1803 afhændede det for 250,000 Rdl. til sin Svigersøn, Kammerherre, senere Geheime-Conferentsraad Hans Heinrich v. Fricius v. Schilden til Haseldorff, som antog Navnet Fricius v. Schilden-Hvitfeldt og døde barnløs 1816 efterat have oprettet to Fideicommisser af sine store Eiendomme i Jylland og Holsteen, det v. schildenske-holsteenske og det v. schildenske-jydske; det sidste bestemtes for hans Enke og bestod af Clausholm, ovennævnte Sophie Amaliegaard og Schildenseie, hvilken sidste Gaard han 1809 havde opført paa Clausholms Marker og indrettet til en Hovedgaard. Geheimeraadinde v. Schilden døde 1819, hvorefter de v. schildenske jydske Fideicommisgodser tilfaldt Erectors Broderdatter Rosalie v. Schilden, først gift med Hermann v. Schilden til Horst, derefter 1819 med Carl August Rudolph v. Oppen, afskediget preussisk Major og Besidder af betydelige Godser i Preussen, som 1834 blev optagen i den danske Adelsstand med Tilladelse til at føre Navnet v. Oppen-Schilden; han boede paa Clausholm og bestyrede selv Eiendommen med Kraft og Dygtighed. Godserne ere nu tilfaldne Kammerherre v. Schilden-Berner*).

---

*) Efter danske Herregaarde, Hans Friis's Levnet i Danske Magasin IV, Traps Skrift m. fl.

Dybvad.

Denne Gaard ligger i Aarhus Amt, omtrent 3 Miil Sønden for Aarhus. Da den ligger i en Kjærstrækning, maa man antage, at den har Navn af sin Beliggenhed. Den var i ældre Tider en Bondegaard og omtales her, fordi den bekjendte Professor Jørgen Dybvad er født paa denne Gaard i Midten af det sextende Aarhundrede.

Jørgen Dybvad, theologisk Professor ved Kjøbenhavns Universitet, havde i et Par Smaaskrifter ivret imod Adelen, som uafladeligt undertrykkede de andre Stænder, han havde railleret over dens Hovmod, fordi den havde havt tappre Forfædre, mindet den om, at Alle nedstammede fra Adam, og især fremhævet det Retsstridige i, at den havde unddraget sig fra forskjellige Skattebyrder, f. Ex. Tienden. Det kunde den mægtige Adel ikke lade gaae saadan hen; han blev tiltalt for at have „gaaet Regjeringen og Øvrigheden altfor nær“; det ydmyge Consistorium bøiede sig for Adelens Vælde, det afsatte ham i Aaret 1607, og selv Kongen kunde ikke frelse ham. Han døde i sørgelige Omstændigheder 1612.

Hans Søn, Christopher Dybvad havde lignende Anskuelser om Adelen som Faderen. Efterat der var overgaaet Faderen, hvad vi ovenfor have omtalt, harmedes han derover. Han talte derfor i fortrolige Samtaler om den Kræftskade, hvoraf Landet led. „Adelen,“ yttrede han, „besidder Kronlehnene uden at aflægge Regnskab for Indtægterne; desværre ere de fleste Adelsmænd Tydskere, der ikke kunne elske Landet som deres Fædres Hjem; over Bønderne have de Hals og Haand, og kun de have Sæde i Rigsraadet, hvor dog efter al Ret ogsaa Borgerne burde sidde; men Kongen af Danmark er kun Konge af Navn; det bliver aldrig godt her hjemme, før han virkelig bliver Konge, saa fuldt som Kongen af Frankrig, og til det Maal burde han begynde

med at afsætte sit Rigsraad." — Dette var vel temmelig frie Anskuelser i de Tider, men hvad der slog Hovedet paa Sømmet, skal være en Yttring, han tilføiede, nemlig: „Det koster kun at lade nogle adelige Hoveder springe, saa kan Kongen blive Konge." For disse fortrolige Yttringer blev han af Consistoriet fradømt sine akademiske Rettigheder og Værdigheder, og overgiven til „Kongens Naade eller Unaade". Hans Dom blev i Aaret 1626 — evigt Fængsel paa sædvanlig Fangekost. Han blev først sat ind i Blaataarn, men førtes derfra til Kallundborg, hvor han omkom af Kuldamp ved sin egen Uforsigtighed. Saaledes lønnedes i den Tid Kongemagtens Forsvarere.

Gaarden Dybvad havde senere til Eiere Major Acheleie og Justitsraad Lassen til Aakjær, der opførte en ny Bindingsværksbygning. I Gosmer Kirke der i Sognet ligger Major Acheleie begraven, og under Altergulvet findes en Begravelse for Familien Brorsen, der har eiet Dybvad.

Gaarden tilhører nu for Tiden Jægermester P. J. Neergaard tilligemed den tidligere omtalte Gaard Aakjær og Rantzausgave.

Engelholm.

Denne Hovedgaard har en smuk Beliggenhed ved Søen af samme Navn, er grundmuret og bestaaer af en stor toetages Hovedbygning, opført 1592 af Knud Brahe og efter Sigende bygget efter en Tegning af hans Broder, den berømte Tyge Brahe. Den har høie, hvælvede Kjældere, og i hvert af sine fire Hjørner et Taarn med Kupler og Spiir, som giver Bygningen et pragtfuldt Udseende. Gaarden har en Have i gammel fransk Stiil og har tidligere været omgiven af Grave, hvilket endnu er Tilfældet med selve Hovedbygningen. Den er en af de ældste og mærkeligste Herregaarde i

denne Deel af Landet. Fra Midten af det 15de til langt ind i første Halvdeel af det 18de Aarhundrede tilhørte Engelholm de tre berømte adelige Familier: Rosenkrands, Lange og Brahe, og kom ved Giftermaal fra den ene til den anden. Allerede 1392 nævnes Engelholm som solgt til den rige Henneke Limbek; senere tilhørte denne Gaard Kongen, som 1458 bortbyttede den til Ridder Temme Niels Rosenkrands til Steensballegaard. Efter hans Søn, der eiede Gaarden i over 50 Aar, og efter hans Hustru, som endnu levede 1528, tilfaldt Gaarden deres Datter Begge Rosenkrands, der ægtede Erik Nielsen Lange og saaledes bragte den over til denne Familie. Den næste Eier var deres Søn, og derefter deres Sønnesøn Erik Eriksen Lange den Yngre, den bekjendte Alchymist, som ved sin Iver i denne Retning tilsatte sin Formue, og som er omtalt under Bygholm, hvilket Lehn han mistede. Han tog tilsidst sit Ophold i Udlandet, giftede sig der med Tyge Brahes for sin Lærdom bekjendte Søster Sophie, som fulgte ham og deelte hans Fattigdom, og døde i Prag ligesom sin berømte Svoger. Han eiede fra Begyndelsen af Engelholm i Fællesskab med sin Svoger, Knud Brahe til Tostrup i Skaane, som 1584 havde ægtet hans Søster Margrethe Lange, der tidligere havde været gift med Jens Kaas til Borgaard. Knud Brahe udkjøbte efterhaanden Svogeren af Fællesskabet og opførte, som anført, den nuværende Hovedbygning; han blev senere Lehnsmand paa Bygholm, var Ritmester i Calmarkrigen og døde 1615. Fru Margrethe Lange, der ogsaa var bekjendt for sin Lærdom, overlevede ham til 1622 og opbyggede Aaret før sin Død et Kapel ved Norup Kirke i Sognet ved Engelholm, i hvilket Kapel hun hviler under et Epitaphium, udhugget som et Basrelief i Legemsstørrelse. Efter dette Ægtepars Død gik Engelholm til

Knud Brahes Broderson, den bekjendte fyenske Magnat Jørgen Brahe, der er omtalt under Hvedholm i Fyen, og som døde 1661. Allerede før sin Død havde han afstaaet Engelholm til sin eneste Søn, Preben Brahe, der ogsaa arvede Hvedholm og døde 1708 i den høie Alder af 81 Aar. Hans Søn, Capitain Henrik Brahe, var den Sidste af Slægten, som eiede Engelholm, da hans Enke 1727 solgte den til General-Admirallieutenant Grev Frederik Danneskjold-Samsø. Han forskjønnede Gaarden i de fire Aar, han besad den, men da han i Aaret 1731 blev kaldet til Kjøbenhavn, solgte han Engelholm til Gerhard Hansen de Lichtenberg, allerede omtalt under Bidstrup. Paa Engelholm fuldførte denne nye Eier, hvad Danneskjold-Samsø havde paabegyndt til Gaardens Modernisering, og anlagde den prægtige Have, som er omtalt, med Terrasser og Springvand. Efter hans Død 1764 fik hans Svigersøn, Christen de Linde, Engelholm, som siden har havt forskjellige Eiere, der have bortsolgt Godset. Ved Giftermaal blev Generalkrigskommissair Petersen Eier af Gaarden, og efter hans Død 1841 blev Gaarden solgt til Jægermester Krøyer.*)

Frijsenborg.

Denne af næsten Alle saa kjendte Herregaard, der er Hovedsædet for det største Grevskab i Danmark, hører langt fra til Landets ældste Herregaarde. Den ligger 3 Mile fra Aarhus i den sydlige Udkant af en Skov.

Paa dette Sted stod tidligere en lille Bondeby ved Navn Jernit, bestaaende af 6 Gaarde og et Bol. I ældre Tider laae der i denne By en lille Herregaard, og Tyge Kalle til Jernit, Ridder, nævnes som dens

---

*) Efter danske Herregaarde og Traps Danmarks Beskrivelse.

Eier i det 15de Aarhundrede. Siden, i Aaret 1583, tilbyttede Valdemar Parsberg sig ved et Mageskifte med Frederik den Anden det Gods i Jernit og Hammel m. m. Byen Jernit blev nu afbrudt og deraf oprettet Hovedgaarden Jernit, hvortil Valdemar Parsberg findes nævnet 1594, da han blev Lehnsmand paa Riberhuus indtil 1597, da han saa blev Lehnsmand paa Skanderborg og Aakjær indtil 1604; efter den Tid besad han ikke mere noget Lehn og døde paa Jernit 1607. Efter ham har vel hans Søn Jørgen faaet Gaarden, men da han faldt i Trediveaarskrigen, tilfaldt den hans Fætter Oluf Parsberg til Hagsholm og flere Godser, som desuden blev Eier af Estrup ved Kjøb. Han stod i Spidsen for det Gesandtskab, som 1643 fulgte Grev Valdemar Christian til Rusland, og var efterhaanden Befalingsmand paa Ørum, Dronningborg, Bergenhuus, Trondhjem, Bohuus, Skanderborg og Vestervig-Kloster, var ogsaa 1660 den første danske Commissair ved Fredsunderhandlingerne med Sverrig og døde det følgende Aar, kort efter Regjeringsforandringen. Da hans Datter Anna Catharine havde ægtet Otto Pogvisk til Saltø, Lehnsmand paa Frederiksborg, kom denne i Besiddelse af Jernit. Formedelst Tabet af sin Formue under Krigen nødtes han til at sælge sine 3 Herregaarde Jernit, Lyngballegaard og Tulstrup til Mogens Frijs til Farskov (nu Faurskov i Aarhus Amt). Han var eneste Søn af Niels Frijs til Farskov og Skumstrup, født paa sidstnævnte Herregaard (nu Vilhelmsborg) 1623, og er bleven mærkelig ved de store Jordegodser, som han tilkjøbte sig i den nærmeste Tid efter Souverainetetens Indførelse, nemlig foruden de 3 ovennævnte Torup (nu Frijsenvold), Vormstrup (nu Frisholt), Østergaard (i Houlbjerg Herred), Hagesholm, Palstrup, Boller og Møgelkjær, ligesom en Deel

mindre Handeler, hvorved han underhaanden afrundede det Hele; derimod solgte han for at skaffe Midler til at udføre sine store Planer sin Fædrenegaard Skamstrup, Moesgaard og Østergaard (i Ring Herred) til Vilhelm Marselis. Mogens Frijs, der, medens Frederik den Tredie levede, kun var Rentemester og bar Titel af Kammerraad, blev af Christian den Femte forfremmet til Geheimeraad og Ridder af Dannebrog, Skatmester, Assessor i Collegio Status og Høiesteret samt Stiftsbefalingsmand over Aarhus Stift og 25de Mai 1671 ophøiet i Grevestanden, hvorfor Kongen af nogle af hans Godser, Jernit, Tulstrup, Lyngballegaard, Hagsholm og Østergaard, under 6te April 1672 oprettede Grevskabet Frijsenborg, og samtidig dermed af Torup Baroniet Frijsenvold; Farskov, Boller og Møgelkjær forbleve fra først af udenfor Grevskabet. Grev Mogens Frijs døde den 9de Juni 1675 og blev med stor Pragt begraven i Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, hvor Enkegrevinden Anna Marie Offenberg lod ham oprette et prægtigt Monument, som blev ødelagt tilligemed Kirken i den store Ildebrand 1728, men atter er fornyet. Han havde tidligere været gift med Kantsleren Christen Thomesen Sehestedts Datter Anna. Sønnen, Grev Niels Frijs, som blev Kammerherre, Stiftamtmand i Viborg og Ridder af Dannebrog, var gift med Storkantsleren Grev Conrad Reventlows Datter Christine Sophie; han døde 1699, kun 35 Aar gammel, paa en Gesandtskabsreise i Haag efter at have paabegyndt Opførelsen af en ny Hovedbygning paa Frijsenborg, som fuldførtes af hans Søn Geheimeraad, Generallieutenant, Kammerherre og Elefantridder Grev Christian Frijs; han døde som den sidste Mand af sin Slægt 1763 og havde i et Testament af 1760 bestemt, at Boller og Møgelkjær for Fremtiden skulde

høre til Grevskabet Frijsenborg og tjene til Enkesæde for Mand og Qvinde, dog uden at disse maatte befatte sig med Bestyrelsen.

Efter hans Død tilfaldt Grevskabet hans ældste Datter, Grevinde Christine Sophie Frijs, der døde barnløs 1787 og var gift med Geheimeraad, General og Overkammerherre Grev Erhard Wedel-Frijs, som døde 1786; derefter hendes Søster Elisabeth Sophie, Dame d'lUnion, der var bekjendt for sin Lidenskab for Spil og havde været gift med den 1778 afdøde Geheimeraad Desmercieres, Ridder af Elefanten, en uægte Søn af den første Greve Gyldensteen. Da hun ogsaa døde Aaret 1799, arvede den tredie Søsters, Birthe Christines Datter, Sophie Magdalene Gram, Grevskabet, som hun afstod til sin ældste Søn, Baron Frederik Carl Krag-Juel-Vind, Friherre til Juellinge, Kammerherre, Stiftamtmand og hvid Ridder, som derefter optog Navnet Frijs, hvormed hans Efterkommere siden kaldes. Moderen boede paa Boller til sin Død i Aaret 1810. Hans ældste Søn, Kammerherre Grev Jens Christian Krag-Juel-Vind-Frijs, senenere Geheime-Conferentsraad og hvid Ridder, overtog nu det tidligere slet bestyrede og i en betydelig Gjæld værende Grevskab, hvilket han ved en mønsterværdig Bestyrelse bragte i en ypperlig Stand. Han døde 1860, men havde allerede forinden sin Død i 1848, forbeholdende sig selv for Livstid Boller og Møgelkjær, afstraadt Grevskabet til sin eneste Søn, Kammerherre Grev Christian Emil Frijs, nu for Tiden (1869) Conseilspræsident og Udenrigs-Minister, samt hvid Ridder, der med Hensyn til Godsernes Bestyrelse og Forbedring værdigen har fulgt i sin Faders Fodspor.

Grevskabet Frijsenborg optog i 1848, forinden Salget af Fæstegodset var begyndt, et Areal af omtrent

8 Qvadratmile og bestod af Hovedgaardene Frijsenborg, Lyngballegaard, Søbygaard, Frijsendal, Østergaard, Faurskov, Boller og Møgelkjær samt de nedlagte og til Bønder solgte eller bortfæstede Gaarde Hagsholm, Enslevgaard og Norringgaard*).

Gammel-Estrup.

Denne gamle Gaard, i Modsætning til Estrup i Ribe Amt i de senere Tider kaldet Gammel-Estrup, er et af de skjønneste Mindesmærker fra den gothiske Renaissancestiils Periode, som vort Fædreland har at opvise. Den ligger i Randers Amt ved Bredden af Estrup-Aa, omtrent 2 Mile fra Randers. Gaardens oprindelige Navn er Essendorp, hvilket i Tidernes Løb er blevet forandret til Estrup. Den nuværende Hovedbygning er opført 1630 af Jørgen Skeel og Fru Jytte Brok, hvilke rimeligviis have givet Gaarden dens nuværende Skikkelse; den bestaaer af en Hovedfløi med et Porttaarn og to ottekantede, foroven flade Taarne udvendig, samt to Sidefløie og et senere tilbygget fjerde Huus, som lukker Gaarden; inde i Gaarden findes der tillige to Taarne med Kupler og Spiir. Taarnene have flere Etager, Bygningen selv 3 foruden hvælvede Kjældere. Mod Vest, i Fortiden den eneste tilgjængelige Side, er Gaarden forsynet med dobbelte Grave; Ydermuren, som vender imod Helligbjerget, der i et lille Kanonskuds Afstand rager høit op over Gaarden, er 3 Alen tyk, og de tre udvendige Taarne fulde af Skydehuller til Kanoner, saa den har kunnet udholde en Beleiring.

Estrup nævnes første Gang i Aaret 1340, da Grev

---

*) Uddraget af „Danske Herregaarde" og Traps Skrift.

Geerts Sønner i Fredslutningen med Valdemar Atterdag tilbagegav det til dets Eier, Anders Jensen til Essendorp, som Grev Geert havde fordrevet fra dette sit Fæste. Han nævnes ikke oftere og var død 1355, da hans Enke, Fru Johanne Nielsdatter Brok, efter hvem Familien antog Navn, eiede Gaarden. Hun tog Deel i Jydernes Opstand mod Kong Valdemar Atterdag, som derfor ogsaa paa sit Tog til Jylland 1359 indtog og ødelagde Essendorp tilligemed flere andre Borge, men det blev dog snart igjen opbygget. Sønnen Jens Andersen, Ridder, Høvidsmand paa Bygholm, senere Drost, var derimod en af Kongens faa Tilhængere i Jylland; han levede 1405, da han fik Sone af Jens Nielsen til Aunsbjerg for sin Søn Jens Jensen af Clausholms Mord, omtalt under denne Gaard. Af hans Sønner fik Hr. Eske Iversen Brok Estrup og Bregenholm; han var en i sin Tid mægtig og anseet Mand, men stridbar og urolig som de Fleste af Slægten. Han var Høvidsmand paa Aalborg og anførte som saadan i Aaret 1441 den kongelige Hær mod de oprørske Vendelboer, Morsinger og Thyboer, men faldt i Slaget, hvorpaa de over hans Haardhed og Tyranni opbragte Bønder huggede Liget i mange Stykker; Kong Christopher hævnede ham.

Hans eneste Søn og Arving Lars Eskesen Brok, der ogsaa eiede Vemmetofte og Godser i Fyen og Skaane, fik 1469 af Kong Christopher den Første Birkebrev paa alt sit Gods i Fousing og Auning Sogne; saaledes opstod Estrup Birk, der 1700 udvidedes til det senere erhvervede Gods, som laa inden 2 Miles Afstand fra Hovedgaarden, og har bestaaet lige til forrige Decennium. Han var en af denne Slægts voldsomste og stridbareste Herrer, havde i Aarrækken fra 1460—1475 Processer og Stridigheder med Rosenkrandserne paa Bjørnholm og Hefringholm, hvilke oftere førte til Feide og Drab og

derpaa igjen standsedes ved Stilstand og Fredbreve, af hvilke der i Aaret 1462 haves ikke mindre end tre; ogsaa ved andre Leiligheder viste sig hans voldsomme og utæmmelige Charakteer, saa at han og hans Folk tiltaltes for en Mængde forskjellige Manddrab, af hvilke et i Aaret 1468 udøvedes af Lave Brok med egen Haand imod den rige og ansete Borger Nis Paaske i Randers, hvilket gav Anledning til en Vise, som man endnu besidder fra hiin Tid, og som ender saaledes:

„Det var unge Hr. Lave Brok,
Han sit Sværd uddrog,
Det var Nilus Paaske Søn
Han sønder i Midie hug.

Nu ligger Nilus Paaske Søn,
Han ligger i Lunden død,
Det kosted unge Hr. Lave Brok
Baade Penge og Guld saa rød.
De Paaske Sønner forbygger alle Borge.“

Hvormeget han af det røde Guld har maattet give i Sone til den Myrdedes Brødre, Peder og Anders Paaske, Borgere i Randers, kan ikke angives, men vel, at hans Foged, Jens Skriver af Christrup paa hans Vegne gjorde Knæfald for dem med Bøn om Tilgivelse, hvorefter de paa deres egne og deres Frænders Vegne gjorde ham „en tryg Sone og evig Orfeide“ og forbøde Alle og Enhver, især deres Slægt, „at feide eller arge paa Lave Brok eller hans Slægt for den Sag under et fuldt Aarbødemaal paa deres egen Hals“, som Udtrykkene løde i et saadant Fredsbrev, hvormed den Sag altsaa var afgjort. Efter Lave Broks Død omtrent 1501 var Estrup i Enkens Besiddelse indtil 1529, da deres Børn Niels Brok og Ida Brok, som blev gift med Truid Ulfstand til Torup, tiltraadte deres Fædrenearv og deelte Estrup og Vemmetofte saaledes imellem sig,

at den Første fik $^2/_3$, den Sidste $^1/_3$ af Bygningerne; Bondergodset, Marker, Enge, Skove osv. beholdt de i Fællesskab. Herved opstod i Estrup hiint besynderlige, i Fortiden ikke saa ualmindelige Sameie, hvorved to forskjellige Familier boede paa Gaarden, men næsten hele denne Delingsperiode er ledsaget af Processer og Stridigheder om deres forskjellige Rettigheder, saa at det vistnok ikke har været med de venskabeligste Dine, de hver Dag saae hinanden. Niels Brok faldt i Slaget ved Aalborg imod Skipper Clement og hans Bande 1534, hvorefter hans Andeel i begge Gaardene tilfaldt hans Enke, Fru Jytte Podebusk, og hendes umyndige Børn, Lave Brok og Margrethe Brok. Lave Brok til Estrup og Bemmetofte, der senere blev Befalingsmand paa Vordingborg og Holbæk Slotte, skiftede først 1553 med sin Fætter Gregers Truidsen Ulfstand til Estrup, som havde arvet sin Faders Andeel og hidtil havde siddet i Fællesskab med sin Fætter paa Estrup; alle Marker, Enge og Skove bleve deelte i tre Dele, hvoraf Lave Brok tog de to eller en Broderlod, Gregers Ulfstand den ene eller en Søsterlod. Lave Brok faldt i Slaget ved Svarteraa 1565, hvorefter hans Enke, Margretha Bille — som først døde 1595, — overtog Godserne for sine to smaa Børn, Eske og Niels Brok, af hvilke den Sidste døde af Pest i Strasborg 1578 paa en Udenlandsreise, den Første blev Rigsraad og Lehnsmand paa Dronningborg, samt en af sin Tids rigeste Mænd, der utrættelig ved Kjøb, Salg og Mageskifte samlede Godset til Estrup saavelsom til sine øvrige Eiendomme, hvoraf han besad mange ikke alene i Jylland, men ogsaa i Landets andre Provindser. Paa Estrup begyndte han at ombygge de gamle, da aldeles forfaldne Huse. Hans eneste Søn Lave Brok døde 1619 under sit Ophold i Paris, og Eske Brok blev saaledes, da han døde i De-

cember 1628, sidste Mand af den gamle berømte Slægt, hvorved en Spaadom, som der fortælles, gik i Opfyldelse.

Eske Brok gik nemlig en Dag paa Marken ved Benmmetofte og slog hen i Veiret med sin Kjæp, da der i det Samme fløi en Hat hen for hans Fødder; han lod Tjeneren tage den op og sætte den paa Hovedet, hvorved denne strax blev usynlig, og det Samme hændtes Eske Brok, da han forsøgte derpaa. Han gik hjem, fornøiet over sin Fangst, men kort efter kom en barhovedet Dreng til Porten og bad om sin Hat, som Junkeren havde slaaet ham af Hovedet, bød ogsaa 100 Dukater og siden mere derfor, men forgjæves. Da lovede Drengen ham, at, saafremt han vilde give Hatten tilbage, skulde hans Efterkommere aldrig komme til at fattes Noget; nu gav Junkeren ham Hatten, da han meente, at den ved sligt Løfte var godt betalt, men da Drengen gik ud af Døren, sagde han: „Du skal dog ei efterlade Dig Sønner, men Døttre", og saa skete det; han efterlod sig, som vi have fortalt, ingen Sønner, men hans Døttres Afkom lever den Dag idag og fattes ikke Velstand.

Eske Broks Hustru var død Aaret før ham, og af deres 3 Døttre arvede Fru Jytte Brok Gammel Estrup med det hele Tilliggende. Hun var gift med Jørgen Skeel, der allerede er omtalt under Benzon, og som døde 1631.

Ogsaa Jørgen Skeel kom i en farlig Berørelse med Dværgene. Der fortælles nemlig, at han engang bivaanede en Kamp imellem to Underjordiske, som beboede tvende Høie tæt ved Gaarden; den stridbare Marsk kunde ikke være ørkesløs Tilskuer ved en saadan Kamp og hjalp den Ene, som derved seirede, hvorfor den Overvundne spaaede ham, at der aldrig skulde være mere end

een Søn i hans Slægt, hvorimod den Anden lagde til, at Slægten aldrig skulde mangle Sønner. Denne Forbandelse holdt sig ogsaa trolig gjennem 5 Generationer indtil forrige Aarhundredes Slutning, da den maatte vige for den nye Aand, som Revolutionerne førte med sig, og som har betvunget og kuldkastet ganske andre Ting end en stakkels Dværgs Forbandelse.

Af Jørgen Skeels tvende Sønner døde Axel Skeel allerede 1637, hvorved alle Eiendommene tilfaldt Christen Skeel, den Rige kaldet, som tidligere flere Gange er omtalt i dette Skrift. Af hans to Børn med hans Frue Birgitte Rosenkrands fra Krenkerup arvede Datteren Ravnholt i Fyen og Tølløse i Sjælland, alt det Øvrige tilfaldt derimod Sønnen, Kammerjunker Jørgen Skeel. Skjøndt han hørte til Landets mægtigste og berømteste Slægt, og skjøndt han, som Bircherod bemærker i sin Dagbog, „holdtes for den rigeste Adelsmand paa denne Tid i Danmark", nægtede dog Christian den Femte ham Tilladelse til at ægte den faderløse Comtesse Ahlefeldt. Han vilde derved give et Exempel paa, at de nysoprettede Grever og Baroner stode høit over den simple Adel, fordi Jørgen Skeels Uafhængighedsfølelse ikke vilde tillade ham at tage sine Godser til Lehn af Kronen ved at faae dem oprettede til et Grevskab. Kongen angav som Grund til Afslaget, „at Lige og Lige i Stand bedst føiede sig sammen".

Jørgen Skeel døde paa Estrup 1695, og hans Enke Benedicte Margrethe Brockdorff fra Bothkamp, bekjendt for sin Gjerrighed og Herskesyge, lod oprette et udmærket smukt Epitaphium over ham i Auning Kirke. Han ligger i heel Figur med alle sine Ahner paa høire Side; Fruen blot i Basrelief, og hendes Ahner ere udskrabede af Skjoldene, som det hedder, fordi hun nægtede at betale

Billedhuggeren, der saaledes hævnede sig. Senere ægtede hun General, Grev Christian Ditlev Reventlow, hvem hun tilbragte de lollandske Godser Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard, og oprettede 28de Mai 1697 Estrup til et Stamhuus for Sønnen, Christen Skeel, siden Kammerherre og Oberst, som tvertimod Faderens Princip, der lod sig nøie med sin Junkertitel og sin uafhængige Stilling, oprettede af sine andre Hovedgaarde, Sostrup, Skjervad, Ørbækgaard og Skjern, 1725 et Grevskab, der efter ham fik det danske Navn Skeel fortydsket til Scheel, hvilken Navneforandring siden er beholdt i denne Green af den skeelske Familie. Han døde 1731, og hans Søn, Overstaldmester, Geheimeraad og Elefantridder Grev Jørgen Scheel forskjønnede Familiesædet Estrup meget, men bortsolgte flere af sine Hovedgaarde. Han døde 1786 og overlevede sin eneste Søn, Grev Christian Skeel, der døde som Gesandt i Rusland 1771, kun 28 Aar gammel. Han var som en overordentlig smuk Mand meget yndet af Keiserinde Catharina den Anden, hvorfor det paa Grund af hans tidlige Død fortaltes, at han blev forgiven af Orlow. Han efterlod sig en Søn, Kammerherre og Oberstlieutenant Grev Jørgen Skeel, der tiltraadte Grevskabet Scheel og Stamhuset Estrup efter sin Bedstefader. Han var umaadeligt ødsel og bortsolgte efterhaanden med og uden Regjeringens Tilladelse alle Familiens Eiendomme, saavel de til Grevskabet hørende som Hovedgaarden Ulstrup, blot med Undtagelse af Stamhuset, der saaledes alene er blevet tilbage af Skeelernes forhen saa store Besiddelser for hans Efterkommere. Han døde 1825, efterladende sig fire Sønner, saa ved ham blev den føromtalte Dværgs Spaadom gjort til Intet. Hans ældste Søn, Grev Christen Scheel, der efter ham til-

traadte Stamhuset Estrup, døde 1844, og dennes Søn er den nuværende Besidder*).

Gammel Viffertsholm.

Denne Hovedgaard, der ligger 2³/₄ Miil N. N. O. for Mariager, blev, efter Dansk Atlas, oprettet 1570 af Axel Viffert af 4 Bøndergaarde og fik Navn efter hans Familie. I et Kjær havde der i gammel Tid staaet en Borg, som af Lokaliteterne at slutte har været ganske omgiven af Vand, og hvoraf Voldstedet endnu skal være kjendeligt. Denne gamle Borg skal være nedskudt i en Feide, og det er sandsynligt, at Viffertsholm er kommet i den ødelagte Borgs Sted. Ved Axel Vifferts Datter Margarethe Vifferts Ægteskab, først med Envold Seefeld, senere med Jørgen Urne, kom Viffertsholm til disse Familier og fra dem til Ove Juel til Villestrup. Dennes Arvinger solgte Gaarden 1687 til Laurids Kjerulf. Efter hans Enkes Død lode Arvingerne 1741 Gaard og Gods ved Auktion bortsælge til Christen Sørensen for 23,000 Rdl., en Spotpriis for denne Gaard, der nu for Tiden menes at have en Værdi af 500,000 Rdl. Aarsagen til, at den solgtes saa billigt, siges at være følgende: Christen Sørensen var Herredsfoged i Rinds-Gislum Herreder; men uagtet denne sin Stilling klædte han sig som en Bonde, ligesom han ogsaa talte jydsk Bondedialekt. Da han nu tillige kom kjørende til Viffertsholm med en meget simpel Befordring, saa antog man ham ikke for Andet end en simpel Bonde og tænkte mindst, at han kunde kjøbe Gaarden. Man agtede ogsaa saa lidet paa ham, at man

*) Uddraget af „Danske Herregaarde" og Traps Skrift.

nægtede ham at faae sine Heste indstaldede. Dette tog han sig imidlertid ikke videre nær; men efter at have ombyttet sine Træsko med et Par gamle Støvler, som stode i hans Vogn, begav han sig op til Borggaarden, hvor Auctionen skulde holdes. Ved hans Indtrædelse i Auctionsværelset studsede alle Tilstedeværende, der bestode af Adelsmænd og andre Stormænd, og disse tilkastede den hovmodige Bonde, som de ansaae ham for, forbittrede Blikke, da han efter Opraabet gjorde Bud. Da Alle fandt det under deres Værdighed at byde med ham, opfordrede Auctionsreqvirenterne Auctionarius til at give ham Tilslag, for, som de haabede, naar han ikke kunde stille Caution, at faae Leilighed til at bortvise ham. Auctionarius lod Hammerslaget falde; Christen Sørensen blev strax adspurgt, om han havde Caution, og da han gav et benægtende Svar, blev han med Haanlatter bortviist, og man fordrede Eiendommen paany opraabt; men herimod nedlagde han bestemt Protest, og idet han i sin Bondedialekt yttrede: „A troer nok, Caution er unødvendig, naar a har Skillingen at betale med," raabte han ud af Vinduet til en Mand, der var kjørende med ham: „Jens, kom ind med det bitte røde Skriin", hvorpaa Skrinet blev bragt ind, Kjøbesummen betalt, og Christen Sørensen skal da leende have sagt: „Den, der leer sidst, leer bedst. Nu maa a vel nok bede om at faae mine Heste i Stalden." Viffertsholms nye Eier er mere bekjendt under Navnet Testrup, som han senere antog efter sit Fødested. Han blev udnævnt til Cancelliraad, men skal bestandigt have klædt sig som Bonde; iøvrigt var han en meget klog, indsigtsfuld og kundskabsrig Mand, der endog betraadte Forfatterbanen, og af hvem to Skrifter ere særdeles bekjendte, nemlig: „Om Thingene, Thingstederne og Rettens Betjening", samt „Danmarks og Norges Krigsarmatur". Hvorledes han har kunnet til-

egne sig de Kundskaber, han besad, er ubegribeligt; thi han var bondefødt, og fra sin tidlige Ungdom foer han tilsøes, hvilket han vedblev næsten lige til han beskikkedes som Herredsfoged. Paa Søen, og navnlig ved at drive Handel paa Holland, skal han have erhvervet sig sin betydelige Formue. Sin Originalitet viste han ogsaa ved sit Frieri; thi der fortælles, at da han havde friet til en Frøken i Aalborg, som gav ham Kurven, mødte han ved at gaae bort hendes Pige paa Trappen, til hvem han da friede. Pigen betænkte sig ikke længe, og Maren Nielsdatter blev hans Kone, med hvem han levede et lykkeligt Ægteskab. Hans og hendes Navne staae indhuggede i en Steen over Indgangsdøren paa den gamle Borggaard, som af ham er opbygget 1750. Efter hans Død fik hans Søn, Land- og Søkrigscommissair Søren Testrup, Gaarden og Godset, og efter ham hans Søn, efter hvem atter Kammerraad og forhenværende Amtsforvalter i Aalborg, Hans Svanholm 1824 erholdt Gaarden og den største Deel af Godset, som nu eies af dennes Broderbørn.

Den nuværende eenetages, men med 3 temmelig store Qviste ret anseelige Steenbygning er opført 1845; den ligger omtrent 300 Alen Øst for de af Testrup opførte Borggaardsbygninger, hvoraf Halvdelen er nedbrudt, og som vare og ere endnu omgivne af temmelig brede Grave.*)

Gammel Braa.

Denne Herregaard ligger 2 Mile Nord for Aalborg og nævnes allerede 1355, da den eiedes af en Fru Else. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilhørte den

---

*) Efter „Danske Herregaarde“ og Traps Skrift.

Rigsraad Lindenov til Hundslund, som lod afbryde 4 Bøndergaarde af samme Navn og lagde dem under Hovedgaarden. Hans Svigersøn, Steen Beck, som efter ham arvede Gaarden, opførte den grundmurede Hovedbygning. Ved Giftermaal kom Braa derpaa til Familien Rodsteen, som ogsaa eiede Elkjær, og begge Gaarde vare ligeledes forenede under den følgende Eier, Schak Wittinghof, Greve af Holk, paa den Tid da „Dansk Atlas" udkom. Senere eiedes begge Gaarde af Kammerjunkerinde von der Lühe, men ere derefter igjen blevne adskilte. En af Gaardens Eiere, Jørgen Bille, ligger i Aistrup Kirke, i en Udbygning paa den søndre Side af et Gravkapel, stiftet 1719, hvor der staaer flere Kister med Liig af Familier, som have eiet Braa. I hans Kiste skal der ligge en gammel rød Klædeskjole, hvorom det Sagn gaaer, at den, hver Gang en ny Eier kommer til Gammel Braa, af sig selv bliver flyttet op paa Gaarden, og at der ei bliver Ro der, førend den igjen er lagt i Kisten.*)

Gjessinggaard.

Denne Hovedgaard er meget gammel, og Nogle mene endog, at den har Navn efter en bekjendt Høvding Thorkil Geysa under Svend Estridsens Regjering, der boede i eller ved den saakaldte Hornskov, hvilken Suhm vil finde ved Hornslet, medens P. A. Munch i det norske Folks Historie vil finde Stedet i Tvede Sogn, hvor Gjessinggaard ligger. Gaardens bekjendte Eiere ere Oluf Ottesen Friis, Lehnsmand paa Kalø, død omtrent 1501; Otto Munk 1521, hvis Familie derpaa længe eiede Gjessinggaard, ligesom ogsaa den Syd for samme

*) Efter Trap og „Danske Herregaarde".

liggende Hovedgaard Hungstrup; Niels Munk 1549; Otto Munk; Sidstnævntes Søn, Christian Munk, der tilligemed sin Hustru Anna Skram lod Taarnet ved Gjessinggaard opføre, men derimod lod Hungstrup afbryde og døde 1612; hans Datter Kirstine Munk, gift med Henrik Krag til Trinderup; hun solgte 1618 Gjessinggaard til Iver Juul til Villestrup, som 1621 ogsaa fik Skjøde paa Hungstrup af Anders Friis til Krabbesholm, der havde havt samme i Eie siden 1618; Malte Juul til Birkholm, den forrige Eiers Søn, dansk Rigsraad, død 1648; hans Datter Margrethe Juul, gift med Mouritz Putbus til Baroniet Einsiedelsborg i Fyen, død 1689; dennes Datter, Anna Sidonia Putbus, der 1713 solgte Gaarden til Cancelliraad Gothard Braem, en Søn af Biskop Hans Braem i Aarhuus. Efter sidstnævnte Eiers barnløse Død, 1735, kom Gjessinggaard til den Familie, som nu har eiet den i over 130 Aar, nemlig Krigs- og Landcommissair samt Amtsforvalter i Randers, Etatsraad Hans Folsach, som 1713 opførte den nuværende Hovedbygning af Bindingsværk og døde 1758; hans Søn, Krigs- og Landcommissair, Etatsraad Christian Michael de Folsach, adlet 1760; dennes Søn, Generalkrigscommissair Hans de Folsach, død 1832, og Sidstnævntes Søn, den nuværende Eier, Jægermester de Folsach.

I Tvede Kirke findes en ældre, underjordisk Begravelse, og i en Tilbygning med Indgang udvendig fra ligeledes en Begravelse, begge for Familien Folsach. Et Epitaphium over denne Families første Eier smykker Kirken.*)

---

*) Efter „Dansk Atlas“ og Traps Værk.

Gravengaard.

En Herregaard af dette Navn, hvoraf der nu kun findes fire Gaarde i Bjerge Herred, 2 Mile Sønden for Horsens, har i sin Tid tilhørt Erland Limbek.

Som han en Gang gik paa Marken, kom en Dværg til ham, klagende over, at han havde Feide med en anden Dværg, som boede ved Bjergedor, og meente han sig ei at være stærk nok mod ham, medmindre Erland Limbek vilde komme ham til Hjælp paa en bestemt Dag, hvorhos han lovede Ridderen, at saafremt han det vilde gjøre, da skulde hans Slægt være vældig og stærk, saalænge Verden staaer. Erland lovede vel at yde Dværgen sin Hjælp og bestemte Tid og Sted, men, da han en Nat ikke kunde sove og kastede sig hid og did i Sengen, spurgte hans Frue ham, hvorfor han var saa urolig. Da tilstod han, hvad Løfte han havde givet Dværgen. Men hun udbrød: „Gud forbyde det, lille Mand! at I skulde have med slige Djævle at bestille!" og fik hun ham til at bryde sit Ord.

En Juleaften derefter sad Erland Limbek i sin Stue og var lystig med sine Folk, da aabnedes Døren og en liden Dværg i Gyldenstykkes Klæder kom ind, sigende til Ridderen: „Havde I holdt Eders Ord, da skulde jeg vel have holdt mit; men nu skal Eders Slægt Dag for Dag forringes, foragtes og endeligen slet nedbrydes, og den Sidste af Eders Slægt skal vorde galen!" Da blev Erland Limbek vred og sagde: „Truer Du mig?" og vilde slaae til ham, men Dværgen holdt sig ved Døren. Ridderen befoel da en af sine Tjenere at gribe ham, men Dværgen undslap i en Hast; dog blev han klemt mellem Døren, saa at han tabte sin ene Sko, hvilken blev be-

funden at være af det pure Guld. Deraf fik Ridderen sit Navn af Erland Guldsko.*)

Gudumkloster.

Denne Hovedgaard har i sin Tid været et Nonnekloster, som bestyredes af en Prior og en Priorinde. Dets Orden og Stiftelsestid vides ikke; men det maa være stiftet før 1268, da det nævnes i et Testamente fra den Tid. Man maa antage, at her ogsaa har været Munke i dette Kloster, siden man hos Peder Syv i hans Ordsprog finder et, der lyder saaledes: „Han er saa hellig som en af Gudummunke“, hvorved betegnes en Hykler; men Daugaard mener i sin Klosterhistorie, at der ikke har været flere, end som Gudstjenesten udkrævede. Ved Reformationens Indførelse, da Klosteret blev inddraget, forlehnedes det til Jens Thomesen Sehested til Høiriis og Holmegaard, og senere til hans Søn, Malte Sehested, og flere andre Adelsmænd; dog vedbleve Nonnerne en Tid lang at have Underhold i Klosteret. Den gamle Klosterbygning skal, efter „Dansk Atlas“, være afbrændt tilligemed Klosterkirken 1559, og Borggaarden 1630, men senere gjenopbygget 1656. Det er dog ikke den, der nu staaer. Denne har almindelige Avlsgaardsbygninger. Efter Souverainetetens Indførelse blev Gudumkloster solgt fra Kronen og blev en privat Herregaard, der hyppigt har skiftet Eier.

Hald.

Denne gamle mærkværdige Herregaard ligger paa en Banke paa Vestsiden af Hald-Sø, omtrent en Miil Sydvest for Viborg. Paa et Næs i Søen findes Spor

---

*) Thieles Folkesagn.

af et gammelt Voldsted, det ældste Hald, som Kæmpevisen omtaler: „De vare sju og sjusindstyve, der de droge ud fra Hald", og som Sagnet gjør til Sæde for Aage og Ebbe, Longobardernes Anførere, før de droge ud af Landet formedelst Hungersnøden under Kong Snie. Nordost for den nuværende Herregaard ligger paa en Odde i Søen, ligesom det alleræld ste Hald, Voldstedet og Ruinerne af det historiske Hald — denne faste Borg, der i Midten af det fjortende Aarhundrede tilhørte Ridder Niels Bugge, hvis aarlige Indtægter vare 14,000 Tønder Byg. „Af Fædrelandskjærlighed," siger Barfod, „mærkede man vel Intet hos ham, men det var dog allerede Noget, at han i sin trodsige Uafhængighed heller ikke solgte sig til den ene Herre efter den anden. Han havde aldrig bukket sig for Grev Geert, bukkede sig heller ikke dybere for Kong Valdemar end nødvendigt, men stillede sig hellere i Spidsen for de gjenstridige Jyder." Efter et saadant Oprør, og efterat man forgjæves havde forsøgt Forlig i Slagelse, blev han, som fortalt under Middelfart, dræbt i denne By i Januar 1359 tilligemed et Par andre jydske Herremænd. I Aaret 1355 udholdt han paa Hald en Beleiring af Kong Valdemars Tropper, som dengang skulle have opkastet den dobbelte, fiirkantede Skandse, der endnu sees tæt ved den høie Søbred ligeoverfor Borgens Voldsted og kaldes Kong Valdemars Skandse. Efter Niels Bugges Død tilfaldt Hald hans Svigersøn Gotskalk Skarpenberg, som kort efter solgte Borgen til Kong Valdemar. Men længe eiedes den ikke af Kronen, thi Dronning Margretha skjænkede 1393 Halds Slot og Gods til Viborg Bispestol, imod at der skulde holdes en aarlig Messe for hendes og hendes Forældres Sjæle, og paa den Betingelse, at Borgen strax skulde nedbrydes og Materialet anvendes til Domkirkens Bygning. Ved

denne Gave havde Dronningen saaledes tillige den Hensigt at faae en af Landets stærkeste Borge nedreven; men dette synes dog kun tildeels at være opnaaet, thi man finder, at Bisperne efter at have taget Eiendommen i Besiddelse holdt deres Foged paa Hald Slot, ligesom ogsaa navnligen de 3 sidste Biskopper jevnlig opholdt sig der. Den sidste katholske Biskop i Viborg Jørgen Friis, der paa Grund af sin Forfølgelse mod Hans Tausen laa i stadig Strid med Viborgs Borgere, fornyede og forøgede de gamle Fæstningsværker, for under de urolige Tider at kunne have et Tilflugtssted i paakommende Tilfælde, og navnlig menes han at have ladet opføre det store runde Taarn, af hvilket der endnu findes mærkelige Levninger. Da Reformationen indførtes og Bisperne fængsledes 1536, droge Viborgs Borgere, der nu fik Leilighed til at hævne sig paa denne forhadte Prælat, bevæbnede ud mod Hald, fangede Biskoppen, der gik dem imøde med sine Folk, og satte ham i det Fangetaarn, han selv havde ladet opføre til sine Modstandere. Efter den Tid blev Slottet og Godset Kronens Eiendom og Bolig for den kongelige Lehnsmand over Halds Lehn. Dette forandredes senere ligesom alle andre til et kongeligt Amt, og Amtmanden tog som Stiftsbefalingsmand Bolig i Viborg, hvorimod Hald først blev pantsat og derpaa solgt til to hollandske Jøder Samuel og Joseph de Lima, som fik kongeligt Skjøde derpaa den 25de Oktober 1664. Disse tvende Brødres Portraiter findes endnu i den saakaldte Riddersal paa det nuværende Hald, men da de Begge vare døde, solgte Samuel de Limas Enke 1703 Hald til Generalmajor Gregers Daa, som nedrev det gamle Slot, der nu var ganske forfaldet, og byggede et nyt Vaaningshuus — det tredie Hald — lidt nærmere ved Søen end det nuværende. Bygningen var uanseelig, kun paa en Etage, af Muur- og Bindings-

værk; men den nye Eier lod indrette et prægtigt Haveanlæg i fransk Stiil, med skjønne Alleer og Terrasser. Daa, der anførte det danske Rytteri, faldt i Slaget ved Gadebusch den 20de December 1712 og ligger tilligemed sin Hustru begraven i Viborg Domkirke. Aar 1717 kjøbte Etatsraad og Amtmand Hans Jørgensen Seerup Gaarden af Enken, og efter ham kom hans Svigersøn, Justitsraad og Landsdommer Enevold Heug i Besiddelse af Hald. Efter hans Død solgte Arvingerne 1745 Gaarden til Stiftamtmand Baron Vilhelm af Gyldenkrone, hvis Enke allerede 1750 afhændede den til Landsdommer Frederik Schinkel. Endelig i Aaret 1802 blev Hald kjøbt af Geheimeraad Ove Høegh-Guldberg, efter at han havde taget Afsked som Stiftamtmand i Aarhus, og her førte denne engang saa mægtige Minister et stille, men dog virksomt Liv som Landmand og som Lærd indtil sin Død, den 8de Februar 1808. Guldberg nedrev den af Daa opførte Bindingsværksbygning og indrettede et af den forrige Eier, Landsdommer Schinkel til en af ham paatænkt Kirkebygning opført fiirkantet Taarn til Beboelse i 3 Etager, samt tilføiede dette to mindre eenetages Sidebygninger. Efter Guldbergs Død gik Hald ved Kjøb igjennem forskjellige Eieres Hænder, og Bøndergodset bortsolgtes efterhaanden, hvorefter Hovedgaarden med Skoven 1844 kom under Kronen, som igjen 1852 solgte den for 62,000 Rdl. til den nuværende Eier.

Holbækgaard.

Denne Hovedgaard ligger i Nærheden af Randers Fjord. Den skal have tilhørt Hvidernes berømte Slægt, af hvilken Kongemorderen Rane Jonsen skal have eiet den i Slutningen af det 13de Aarhundrede. Senere tilhørte den en Tid lang Familien Munk. Efter Chri-

stopher den Andens Død maatte af denne Slægt Peder Munk forlade sin Borg, formodentlig fordi Grev Geerts Landsknægte havde indtaget den. Men efter Geerts Død bestemtes ved et Forlig i Aaret 1340, „at Peder Munk igjen skulde have sin Fæste til Haalebek". Efter Peder Munk, der har været en anseet Ridder, nævnes flere af dette Navn som Eiere af Gaarden. Henimod Slutningen af det femtende Aarhundrede er Gaarden kommen til Aarhus Bispestol, som den tilhørte lige til Reformationen. I den Tid, da Bispestolen eiede Gaarden, var den bortforlehnet til forskjellige Adelsmænd. Da Christian den Tredie ved Johan Rantzau inddrog de geistlige Godser, var Ove Bildes Lehnsmand saavel paa Silkeborg som paa Holbækgaard, Hans Stygge, paa ingen Maade at bevæge til at overgive Borgen, men ansøgte først Bispens Tilladelse dertil. Ove Bilde gjorde ogsaa Kongen desangaaende Forestillinger, men det havde til Følge, at han blev fængslet og nødtes til at give Hans Stygge Ordre til at overgive Holbækgaard. Aar 1540 forlehnede Kongen Sidstnævnte med denne Gaard, og 1544 kjøbte han Gaarden.

Hans Stygge maa have staaet i særdeles Gunst hos Christian den Tredie. Han forlehnede ham saaledes Tid efter anden med Klosteret Tvilum, Skanderborg og paa engang med Gaardene Torup (Frisenvold), Randersgaard (Dronningborg) og Østrupgaard. Han forblev Lehnsmand paa Randersgaard til 1559, efter hvilken Tid han synes at have levet paa Holbækgaard. Han døde 1568 og ligger begraven med sin Hustru i Holbæk Kirke. Gaarden kom nu til Sønnen Mouritz Stygge, Landsdommer i Nørre-Jylland, der døde 1603 og ligger ligesom Forældrene i Holbæk Kirke. Hans Enke, Fru Anna Lykke solgte, efter at deres Søn Peder Stygge var falden 1612 paa Christian den Fjerdes Tog i Sverrig

i Slaget ved Skjellinge, Holbækgaard og Gods til Rigsraad og senere Rigsadmiral Albert Skeel til Fusingø, Befalingsmand paa Riberhuus. Efter hans Død tilfaldt Gaarden hans Søn Christen Skeel til Fusingø og Vallø, Befalingsmand paa Tryggevælde, en af de tre Rigsraader, Frederik den Tredie sendte til den svenske Konge for at underhandle om Freden, som paa haarde Betingelser kom i Stand. „Atten Maaneder efter," siger Barfod, „gik han af Græmmelse i Graven." Han døde under Kjøbenhavns Beleiring den 30te Marts 1659; hans Datter Birthe Skeel arvede Holbækgaard og blev 1662 gift med den i vor militaire Historie saa hæderligt bekjendte Generallieutenant Niels Rosenkrands til Stougaard, der som Commandant i Kjøbenhavn omhyggeligt sørgede for Hovedstadens Befæstning. Han deeltog 1675 i Vismars Beleiring og udmærkede sig især ved Stormen paa denne By den 13de December s. A. I det paafølgende Aar beleirede Kongen Helsingborg, under hvilken Beleiring Rosenkrands blev skudt den 3die Juli 1676. Hans Liig blev bragt til Kjøbenhavn og jordet i Nikolai Kirke under et prægtigt Marmor-Epitaphium. Hans Frue synes efter hans Død stadigen at have opholdt sig paa Holbækgaard og har prydet Holbæk Kirke paa mange Maader, men især har hun gjort sig bekjendt ved i Forening med Niels Juels Enke, Fru Margrethe Ulfeld at have stiftet det adelige Jomfrukloster i Roeskilde 1699. Hun oprettede den 12te Oktober 1700 Holbækgaard til et Stamhuus og døde den 5te Juli 1720 i sit 77de Aar, hvorpaa Stamhuset gik i Arv til hendes Broderdatter, Charlotte Amalie Skeel, gift med Geheimeraad og Elefantridder Christian Ludvig v. Plessen til Glorup, Selsø, Fusingø m. M. Han fik 1727 kongelig Tilladelse til at sælge Stamhuset Holbækgaard (istedetfor hvilket

Stamhuset Selsø senere oprettedes 1753), og samme Aar solgte han Gaarden til Etatsraad Axel Bille til Drumgaard, der siden ogsaa kjøbte Steenalt. Bille efterlod ved sin Død 1739 Godserne til sin Enke Sophie Seefeldt, der beholdt dem til 1751, da de bleve deelte imellem hendes to Sønner saaledes, at Etatsraad Knud Bille fik Steenalt og Henrik Bille, Geheime-Conferentsraad og Landsdommer i Fyen og Langeland, der ogsaa eiede Palsgaard, fik Holbækgaard, hvilken Gaard han 1763 solgte til Consistorialraad Johan Ernst Tegder, Sognepræst til Skjødstrud og Elsted. Dennes Enke Margarethe Sophie Hulvad, afhændede kort efter hans Død 1779 Gaard og Gods til Hans Ammitzbøll, og denne solgte det atter omtrent 11 Aar efter, 1791, til sin Fætter, Capitain i Landeværnet Rasmus Ammitzbøll. Efter hans Død 1850 er Godset frasolgt og Hovedgaarden med Tilliggende særskilt kjøbt af den nuværende Eier, Landvæsenscommissair A. T. H. Mourier.

Hovedbygningen bestaaer af en Længe paa to Etager foruden en høi Kjælder og er opført efter Reformationen af Hans Stygge. Den har været omgiven af Grave, hvoraf der endnu findes Levninger*).

Høgholm.

Denne Gaard, der er en af de ældste og mærkeligste Herregaarde i Danmark, blev tidligere kaldet Bjørnholm. Den tilhørte, ligesom den foregaaende Hovedgaard, den berømte Familie Hvid. En Sønnesøn af Kongemorderen Marsk Stig af denne Slægt, der ligesom han hed Stig Andersen og var Marsk, eiede Bjørnholm 1331. Gaardens Grund havde han arvet fra

*) Efter K. Hansens „Danske Ridderborge“ og Trap.

sine Forfædre, Gaarden havde han derimod selv opført. Imellem Grenaa og Aarhus byggede han den i en regelmæssig Fiirkant og omgav den med tredobbelte Grave. Den laa paa samme Sted som den nuværende Gaard, men er for længe siden forsvunden, og kun Muursteensbrokker i Grunden findes der af den. Vand og Moser gjorde Stedet utilgjængelige paa to Sider, paa de to andre Sider var det paa en Maade befæstet ved to Ladegaarde, af hvilke en bestod af et eneste Taarn, hvoraf der endnu findes betydelige Levninger, og som beherskede Veien fra Grenaa. Det var nødvendigt for Stig Andersen at have en saadan befæstet Borg, da han ligesom sine hedengangne Forfædre flere Gange optraadte fjendtligt imod Kongemagten. I Krigen imellem Christopher den Anden og Grev Geert tog Stig Andersen Parti med Greven, som derfor ikke alene 1333 gjorde ham til sin Marsk, men tillige udnævnte ham til Statholder i Nørre-Jylland. I en Strid, han havde med Niels Ebbesøn, begunstigede Greven Stig Andersen og dømte til hans Fordeel, hvilket vel for en Deel gav Anledning til, at den djærve Ridder fattede den Beslutning at skille Landet ved denne Tyran, hvorved Danmark blev frelst. Den snilde Baldemar Atterdag, der indsaae Stig Andersens Farlighed, gjorde ham, for at fjerne ham, til sin Statholder i Estland, men da dette Land i 1346 blev solgt til de tydske Riddere, vendte han Aaret efter tilbage igjen til Danmark.

Paa Grund af de store Skatter, Kongen paalagde Folket, udbrød der et Oprør i Jylland, og da paa samme Tid Stig Andersens Søn, Ridder Ove Stigsøn, og hans Broder Peder Andersen til Margaard, tilligemed Niels Bugge bleve dræbte i Middelfart, som det antoges efter Kongens Befaling, tog Stig Andersen virksom Deel i det og trodsede paa sit faste Slot Bjørnholm Kongens

Vrede. Vel sluttedes der Pintsedag 1360 et Forlig i Kallundborg imellem Kongen og Adelen, hvilket Stig Andersen var med at forsegle som den første Verdslige, og derefter forekommer han i nogen Tid hyppigt i Kongens Raad; men 1368 udbrød Oprøret paany, og det i høieste Grad farligt for Landet. Thi de fornemste jydske Adelsmænd med Stig Andersen og Claus Limbek i Spidsen sluttede Forbund med de holsteenske Grever og Rigets andre udvortes Fjender, hvilket nødsagede Valdemar Atterdag til at opholde sig i fire Aar udenfor Danmark. Under Krigen døde Stig Andersen 1369, og hans Sønnesøn, Ridder Anders Ovesen og dennes Sødskende arvede Bjørnholm. Ridderen døde kort efter Aaret 1418, hans Søn Ove Andersen til Bjørnholm døde ugift og arvedes af sin Moder, Fru Else Krognos, der siden ægtede Otto Nielsen Rosenkrands, hvorved Bjørnholm kom til denne Familie, der havde ældgamle Besiddelser i denne Deel af Landet, hvilke tildeels endnu den Dag idag ere i deres Hænder (Rosenholm, Rosenvold), og som afløste Familien Hvid i Berømmelse ligesom i Besiddelse af Bjørnholm. I Begyndelsen vare Flere lodtagne i Gaarden foruden Otto Nielsen og hans Frue, men han og hans Søn Erik Ottesen indløste dem alle, saa de efterhaanden bleve Eneeiere af Bjørnholm, hvortil de sædvanligt skreve sig. Otto Nielsen forlehnedes af Christopher af Bayern med Kalø Slot samt udnævntes af ham til Rigshofmester; ligeledes forlehnede den følgende Konge, Christian den Første ham med Skanderborg-Slot, hvilken Forlehning han dog snart afstod til sin Søn. Han sammenkjøbte betydeligt Gods i denne Egn og døde i en høi Alder 1477. Han blev begraven i Franciskanerklosteret i Randers, men en af hans Efterkommere, Jørgen Rosenkrands til Rosenholm, lod denne sin Slægts berømte Stamfader hen-

flytte til dens Familiebegravelse i Hornslet Kirke. Sønnen, Erik Ottesen Rosenkrands var ligesom Faderen Lehnsmand paa Skanderborg og Rigshofmester og stod ligesom han i stor Yndest hos Christian den Første. Ved at ægte Sophie Gyldenstjerne kom han til at eie Herregaarden Boller ved Horsens og forøgede desuden Familiens Besiddelser betydeligt baade ved Arv og Kjøb, og ligesom sin Fader viste han sig meget gavmild mod geistlige Stiftelser. Især skjænkede han Mariager-Kloster, som hans Fader havde været med at stifte, betydelige Eiendele; her tilbragt han ogsaa sine sidste Leveaar, og her blev han 1503 begraven tilligemed sin Frue; men senere bleve deres Liig ligesom hans Faders af Jørgen Rosenkrands henflyttede til Hornslet Kirke. Af deres mange Børn, af hvilke tre Sønner faldt i Ditmarskerkrigen 1500, fik Niels Eriksen Bjørnholm. Han var Rigsraad og Ridder samt Lehnsmand paa Koldinghuus, og kom ved at ægte Birgitte Thott i Besiddelse af Vallø. Efter hans Død 1515 arvede deres anden Søn Henrik Nielsen Rosenkrands Bjørnholm (den ældste, Oluf Rosenkrands fik Vallø); han drog til Jerusalem, hvor han blev slaaet til Ridder af den hellige Grav, og blev efter sin Hjemkomst Lehnsmand paa Gulland; her omkom han 1537 ved et Spark af sin Hest, da han red ned til Stranden for at tage imod sin Brud, hvorom haves et samtidigt Digt. Broderen, Christopher Rosenkrands, arvede nu Bjørnholm og var den Sidste af denne Familie, som eiede Gaarden; han døde ugift 1561. Bjørnholm blev derefter, ligesom da Hviderne uddøde, deelt i mange Dele, hvilke eiedes af Landets første Slægter, saasom Krabber, Thotter, Skrammer, o. Fl. Christian Krabbe, der arvede sin Faders Andeel, sammenkjøbte desuden en stor Deel af det Øvrige. Senere kom Bjørnholm, rimeligviis ved Salg efter Chri-

stian Krabbes Død, til Just Høg til Østrup, gift med Anna Rantzau. Han eiede Gaarden 1626, samlede igjen en Deel af det adsplittede Gods og døde 1649. Hans Søn, Erik Høg, bekjendt af sine mange (5) Giftermaal, arvede Bjørnholm og eiede desuden Abildgaard, Hedegaard, Østergaard, Kongstedlund, Fæveile og Lykkesholm, hvilke samtlige Eiendomme arvedes af hans eneste Søn af tredie Ægteskab med Dorthe Juul, Iver Juul Høg, der af Bjørnholm, Fæveile og Lykkesholm 1681 fik oprettet Baroniet Høgholm, hvilket Navn ogsaa efterhaanden fortrængte Gaardens gamle berømte Navn Bjørnholm og har vedligeholdt sig siden. Baron Iver Høg døde allerede 1683 og efterlod sig en Enke, Fru Hille Trolle, som ved Mandens Testament erholdt Meilgaard, Østergaard og Hedegaard; hun giftede sig senere med Generallieutenant Palle Krag. Hendes Søn af første Ægteskab, Baron Niels Trolle Høg døde ugift 1700, kun 18 Aar gammel, hvorefter ifølge Erectionsbrevet Moderen beholdt Baroniet indtil sin Død 1722, da det ifølge samme tilfaldt Grev Christian Danneskjold-Samsø til Grevskabet Samsø, Friherre til Lindenborg, Præses i Admiralitetet og Elefantridder. Hans ældste Søn, Grev Frederik Christian Danneskjold-Samsø arvede ham; han var Greve til Samsø og Løvenholm, Friherre til Lindenborg og Høgholm, Overpostdirekteur og Elefantridder, og erholdt 1748 Tilladelse til at sælge Baroniet Høgholm (ligesom 1751 sit andet Baroni Lindenborg) til Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, med Forbehold af Frihedshartkornet paa Høgholm, saalænge der lever en Danneskjold. Nu kom det ved Salg i forskjellige Hænder og solgtes endelig af Generallieutenant Johan Frederik Sehesteds Enkefrue, Pauline Fabricius Tengnagel, der opførte den nuværende toetages Hovedbygning i

moderne Stiil 1804, ved Auction til Overkrigscommissair Ingerslev paa Rugaard. Denne afhændede Aaret efter Gaard og Gods til Generalkrigscommissair Marcussen, som bortsolgte Godset samt to Parceller af Hovedgaarden, Bjørnholm og Nygaard. Aar 1822 satte Regjeringen, som Creditor i Marcussens Opbudsbo, Høgholm til Auction, og det blev kjøbt af Oberstlieutenant Adeler, som ved denne Leilighed blev udnævnt til Lehnsbaron. Han solgte det igjen 1836 for 46,000 Rdl. til Laurids Ingerslev, og denne det næste Aar for 41,000 Rdl. til Landvæsenscommissair M. Kirketerp, hvis Enke nu besidder Gaarden.*)

Høiriis.

Den Indmurede.

Denne Herregaard ligger paa Øen Mors i Liimfjorden, omtrent 1¼ Miil fra Nykjøbing i en Dal, omgiven af Skov og Have, med mørke Lyngbakker i Baggrunden og Fjorden til Siden. Dens Hovedbygning, den eneste ældre Herregaardsbygning i Thisted Amt, bestaaer af 4 sammenbyggede Længder, af hvilke Hovedfløien er af svær Grundmuur, to Etager høi foruden Kjælderen; de øvrige Længder ere derimod een Etage høie. Hele Borggaarden er omgiven af dybe Grave, som vist i ældre Tider have staaet under Vand, men nu ere fuldkomment tilgroede i Eng. Paa den østlige Side af Borggaarden findes der endnu Levninger af Volde. En gammel Riddersal er for nogle Aar siden bleven restaureret og tilsvarende meubleret med antike Meubler. Af denne Sals ydre Sidemuur mellem Vinduerne, fortæller J. G. Burman Becker i „Efterretninger om de gamle

*) Uddraget af „Danske Herregaarde" og Trap.

Borge i Danmark etc.", nedstyrtede der i Aaret 1816 et Stykke, og derved blev et Rum synligt af omtrent 4 Alens Høide og ¾ Alens Brede, paa de 3 Sider beklædt med Egeplanker. Dette Rum var igjen afdeelt omtrent 3 Alen fraoven, saa at der dannedes tvende Rum, det ene ovenover det andet. I det Øverste fandtes der Levninger af Menneskebeen, som hensmuldrede ved Berøring; i det nederste opdagedes derimod Intet. I Thieles Folkesagn fortælles der følgende Sagn herom: Paa Høiriis skal der engang have boet en Mand, som paa Grund af Utroskab lod sin Kone indmure i en Fordybning i Muren i et af Værelserne i den nordre Fløi. Da Gaarden engang efter lang Tids Forløb skulde pudses op, var det umuligt at faae nogle Stene der i Væggen til at sidde fast, thi altid faldt de ud. Omsider fandtes det raadeligst at undersøge om Aarsagen, og da fandt man der i Muren en Beenrad, som meentes at være af den ulykkelige Kone. Da disse Levninger vare blevne jordede, blev Alt igjen roligt og Muren uforstyrret afpudset. Man seer, at dette Sagn dog har nogen Grund.

I 1387 var Johan Scharpenberg Eier af Gaarden, og fra ham skal Høiriis være kommen til Børglumkloster 1413. I 1445 tilhørte den Anders Nielsen Banner. Hans Søns, Erik Andersen Banners, Enke Karen Gøye giftede sig med Niels Høgh, Rigsraad, som eiede Høiriis 1483. En Søn af Erik Andersen besad den 1524. Efter ham kom Gaarden 1535 til Jens Thomesen Sehested, derefter 1555 til hans Søn Malte Jensen og derpaa til dennes Søn 1587. Hans Enke, Ane Lykke, beholdt Gaarden til 1636, da hendes Svigersøn Erik Juel, Rigsraad, udbetalte Svogrene deres Deel i Gaarden. Han døde 1657 og efterlod en betydelig Gjæld, hvorfor Høiriis blev udlagt til en af Creditorerne, Dr. med. Niels Benzon, Ridder af St. Marco. Denne afstod

Gaarden 1664 til Mogens Iversen Kaas, som atter 1669 solgte den til Conferentsraad v. Klingenberg, der gjorde sig fortjent af Postvæsenets Indførelse, af hvilken Grund Christian den Femte skjænkede ham Herlighedsretten over Salling- og Vilsund med Ret til at hæve Sundkorn for Overfarten til Mors, en Rettighed, som er gaaet over til den nuværende Besidder (1859). Klingenbergs Billede i fuld Legemsstørrelse findes endnu paa Gaarden. Hans Enke, Ulrike Augusta von Spekhan, eiede og beboede Gaarden til sin Død, hvorefter den gik over til hendes Stifsøns Søn, Major von Klingenberg, som solgte den til Conferentsraad og Amtmand Fr. Hauch. Af ham solgtes den 1768 til Major Albrecht Winding, som maatte gjøre Opbud, hvorved den kom tilbage til Hauch. Han solgte den paany til Kjøbmand Galtrup i Thisted for 20,000 Rdl. D. C. Galtrups Datter blev gift med A. Gjedde til Glumstrup, hvis Familie eiede den i nogen Tid. Nu er Gaardens Besidder Kammerjunker, Lieutenant C. L. A. Steensen Leth.*)

Jungetgaard.

Hovedgaarden Jungetgaard ligger omtrent 3 Mile fra Skive ved Liimfjorden. Det er en gammel Herregaard, der i Slutningen af det 15de og hele det 16de Aarhundrede tilhørte Familien Skeel, der paa samme Tid eiede den nærliggende Herregaard Hegnet. Den sidste Eier af denne Slægt var Albert Skeel, der paa Grund af sin voldsomme og ustyrlige Adfærd tilsidst maatte bøde med Livet. Først havde han i Aaret 1600 paa Pintsemarkedet i Aalborg dræbt Niels Juul til Kongstedlund, hvorfor han ifølge Forlig erlagde en Mandebod af

*) Efter flere Skrifter og Trap.

2,000 Rdl., som ved den juulske Families Dotation af 1604 endnu tilhører Viborg Skole som „det juulske Legat“. Albert Skeel blev vel derefter ved Christian den Fjerdes Nærværelse i Viborg 1603 udnævnt til Ritmester af den gule Fane, et Par Compagnier hvervede Soldater; men da han senere paa Viborg Landsthing havde ihjelstukket en Landsthingshører eller Stokkemand, blev han henrettet i Januar 1609. Hans Datter ægtede en Bille, i hvis Familie Gaarden forblev i det 17de og i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Aar 1765 kjøbte Hofjunker Holger Sehested den for 29,000 Rdl. D. C. I Slutningen af forrige Aarhundrede kjøbtes Gaard og Gods af A. M. Qvistgaard og er siden forbleven hos denne Familie.*)

Kalbygaard.

Denne Hovedgaard ligger 2 Mile Øst for Silkeborg og blev oprettet 1767 af to Bøndergaarde, som kjøbtes paa Auction af den berygtede Generalkrigscommissair Beringskjold for 30,730 Rdl. Den kjøbtes derefter af I. I. Rosborg, som her, ifølge hvad der staaer paa hans Liigsteen i Dallerup Kirke, „henlevede sin Tid i ugift Stand i Glæde og Velstand“. Efter hans Død, 1800, solgte hans Arvinger Gaard og Gods til Fæstebønder i de omliggende Byer, der udstykkede Godset og saaledes bleve Selveiere. Hovedgaarden har senere tilhørt Rosenørn, Hepke, Lange og nu den Sidstes Søn F. Lange.

Gaarden hører til den nyere Tid og omtales her formedelst følgende Sagn:

Kalbygaard var i ældre Tid et Herresæde og beboedes af 3 Søstre Dal, Bjar og Lin. Disse byggede

*) Efter Trap.

hver en Kirke i lige Linie for hinanden, Dallerup, Bjarup og Linaa. Hver Søndag besøgte Søstrene Bjarup Kirke og seilede da over den skjønne Bjarup Sø, tæt ved Kalbygaards Marker; men en Dag savnede Bjar sin Guldring, der hende uformærket var falden i Søen, og udstødte Forbandelse over den, der havde taget den. Søen strømmede nu pludseligt over sine Bredder, og Fiskene laae paa det Tørre, men i den første Fisk, der aabnedes paa Herresædet, fandtes Bjars Ring. Søen er nu Mose, Bjarup Kirke er for længe siden nedlagt; Spor af den sees endnu paa en Bakke Nord for Byen Mollerup i Linaa Sogn. Bjarup, Bolstrup og Bottrup skulle de Byer have heddet, der laae til Bjarup Kirke. Disse Benævnelser forekomme endnu som Benævnelser for Marker. Folkene skulle være uddøde i den sorte Pest. Kirken skal være flyttet til Laasby, i hvis Sogn Kalbygaard ligger. Dals Grav vises endnu Øst for Dallerup Kirkegaardsmuur; naar man rører ved denne Grav, vil der komme Qvægsyge, fortælles der paa Stedet.*)

Katholm.

Denne Hovedgaard ligger 1/2 Miil Syd for Grenaa i Nærheden af Kattegattet, hvis Bølger slaae herop mod den høie og vilde Kyst. Katholm maa antages at have været en Bondegaard i det 15de Aarhundrede, og dens Eier kaldes 1419 Iver Bryske. Henimod Enden af Aarhundredet tilhørte den Rigsraad og Ridder Strange Nielsen til Nørholm, efter ham hans Søn, Claus Strangesen, og derpaa dennes Datter Anna Strangesen, senere gift med Christiern Fasti til Vennergaard. Denne Eier oprettede af Katholm en Herregaard, hvortil hans

*) Efter Trap.

Søn, Thomas Fasti, der arvede Vennergaard og Katholm efter Faderen, som døde 1557, samlede betydeligt Gods og opbyggede Størstedelen af Gaarden samt forskjønnede Aalsø Kirke. Han er bekjendt som en tapper Kriger, der mistede sit ene Øie i Slaget paa Falkenberg Hede 1575 og døde, som den sidste Mand af sin Slægt, med hvem Vaabnet nedlagdes i Graven, Aar 1600; hans Hvilested er i Aalsø Kirke.

I „Dansk Atlas" fortælles der, at Thomas Fasti var en vældig Herre; over hans Kiste i Aalsø Kirke ophængtes der tre Faner, han havde taget fra Fjenden. Han havde to Brødre Morits og Strange, begge drabelige Mænd, og om dem alle Tre hed det i Egnen, „at hvor Thomas, Morits og Strange lode sig drive ud, der skulde ikke Fanden selv komme ind". Hans Enke, Fru Christenze Bryske beholdt Katholm, hvorpaa hun havde Livsbrev, og fortsatte de paabegyndte Forbedringer af Aalsø Kirke. Sagnet fortæller, at hun blev misundelig paa sin Mand, fordi han havde bygget Katholm, og byggede derfor et Huus i Aarhus, som ganske lignede Katholm, og da hun endog vilde, at det skulde overgaae denne Gaard, kaldte hun det Trods-Katholm. Aar 1668 tilkjøbte hun sig Katholm og sammes Birk af sin afdøde Mands Slægtninger, hvorved det for en kort Tid kom til Familien Bryske; men allerede 1616 solgte hendes Brodersøn Trud Bryske Gaarden til Rigsraad Albert Skeel til Fusingø. Han tilkjøbte sig ogsaa Nabogaarden Hessel og efterlod ved sin Død 1639 begge Gaardene til sin anden Søn Otto Skeel ligesom denne ved sin Død 1646 til sin Søn Albert Skeel, den Yngre. Efter hans Død, 1667, arvede hans Datter Else Skeel, der 1681 blev gift med Oberst, senere Generallieutenant Jens Mathiesen Sehested, begge Gaardene, som ved hendes Død 1683 tilfaldt Manden, der imidlertid

1690 blev nødt til at sælge Katholm. De næste Eiere vare den rige, allerede tidligere omtalte, for sin Gjerrighed bekjendte Fru Hille Trolle, Baronesse af Høgholm, og hendes anden Mand, Generallieutenant, Geheimeraad og Stiftamtmand i Viborg Palle Krag.

Om Baronessen fortæller Sagnet*), at hun var vidt og bredt bekjendt for sin Gjerrighed og frygtet af sit Tyende formedelst hendes Ondskab og Uretfærdigbed. Naar hun fra sit Vindue saae nogen af sine Undergivne i ny Kofte eller Trøie, lod hun dem strax kalde og adspurgte dem, hvorfra de havde faaet den. Svaret maatte nu lyde som det vilde, saa blev Enden dog altid, at hun tog de nye Klædningsstykker fra dem, sigende, at saa gode Klæder havde de ikke behov. Thomas Fastis Been fik da ikke heller Lov til at hvile i Ro i Aalsø Kirke, men hun lod dem bringe fra Kapellet ned i en mørk Kjælder, hvor de senere fandtes henslængte i en Sømkasse. Hun havde givet sig Fanden i Vold, sagde man, og da Tiden kom, at hun af ham skulde hentes, hørte hun en Nat, som hun laa med sin Datter i Sovekammeret, en forfærdelig Tummel nede i Kjælderen, og var det, ret som om Nogen sjaskede op og ned ad en gammel Steentrappe, der var udenfor Kammeret. Da vidste hun vel, at hendes Time var kommen, og bad sin Datter at gaae ud at see, hvad det monne være. Men hun vægrede sig standhaftigen, og i samme Stund blev Fruen dragen ud paa Trappen, hvor man næste Morgen kun fandt hendes Hoved, og hverken Lud eller Aske kunde aftvætte hendes Blod af Stenene. Da blev siden Opgangen til Sovekammeret tilmuret, og Fru Hille Trolles Hoved henlagdes i det samme Kapel, hvor Thomas Fasti tilforn havde ligget.

---

*) Thiele.

Da Palle Krag døde 1723, og Baronessen var død iforveien, blev Katholm stillet til Auction, hvorved Oberst, senere Generalmajor Paul Rosenørn til Meilgaard fik Hammerslaget. Efter dennes Død 1737 eiede hans Enke, Fru Mette Benzon Gaarden nogle Aar, og efter hende Sønnen Major Peder Rosenørn, der siden blev Geheimeconferentsraad, Overskjænk og Stiftamtmand i Aarhus og døde 1790. Han overlod omtrent 1776 Gaarden til sin Søn, Kammerherre Poul Rosenørn til Ulriksholm, der eiede den til Begyndelsen af dette Aarhundrede, da han solgte Gaard og Gods 1803 til Jens Jørgensen, der igjen solgte den 1813 til Herman Leopold Reiningshuus, hvis Opbudsbo satte den til Auction 1818. Krigsassessor Jacob Berg Secher og Niels Jørgensen bleve de Høistbydende og eiede Gaarden indtil 1823, da den paany blev sat til Auction og kjøbt af den kongelige Kasse. Denne stillede igjen Gaard og Gods til Auction 1839, da Katholm blev kjøbt af den nuværende Eier, Kammerherre, Oberst, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand Adolph Wilhelm v. Dinesen.

Kalø.

Dybt inde i Kalø Viig ligger paa et høit Punkt paa en Holm de mærkelige Ruiner af den fordums stærke Kongeborg Kalø. I gamle Dokumenter skrives Navnet forskjelligt. „Dansk Atlas“ udleder det af det gamle danske Ord Kalf, der betyder en lille Ø eller Holm. Efter dunkle Sagn har en Næssekonge boet paa denne lille Ø, der ligger høit og dybt inde i Vigen, altsaa beqvemt for en saadan. I den tidligere Deel af den christne Middelalder var her paa Øen et Kloster for Munke af Benedictinerordenen, som ved et Mageskifte med

Valdemar den Store 1168 fik Kalføen for Veng, men efter fire Aars Forløb 1172 igjen forlode Øen, fordi Vinterens Strenghed ofte afskar dem i hele 14 Dage fra al Forbindelse med Fastlandet, saa de lede Hungersnød. Vinteren imellem 1171 til 1172 maa især have været dem haard, thi i Vaaren 1172 flyttede de til Øm-Kloster, hvilket allerede tidligere under dette Kloster er omtalt.

Det lader til, at Munkene have beholdt Øen som deres Eiendom indtil Aaret 1313, da Erik Menved byggede et Slot paa den ved jydske Bønder. Det var nemlig blevet dem paalagt, fordi de havde gjort Opstand og vare overvundne af Kongen, der nu ved befæstede Slotte vilde holde dem i Ave. Men dette Slots Tilværelse varede kun kort, da det i Kong Christopher den Andens Haandfæstning af 25de Januar 1320 bestemtes, at alle kongelige Slotte i Nørrejylland skulde nedbrydes paa Ribe, Kolding og Skanderborg nær, og Krøniken beretter udtrykkelig, at „Kalffø" Slot blev nedbrudt samme Aar. Dog maa der kort efter være blevet bygget et Slot paa Øen, thi da Grev Geert huserede i Jylland, var Claus Limbek 1340 paa dennes Vegne Høvidsmand paa Kalø-Slot, og ved Forliget i Spandau, som Valdemar Atterdag s. A. sluttede med Holstenerne kort efter Grevens Mord, bestemtes det, at han skulde indløse Nørrejylland, og at Kalø med den fjerde Deel af Provindsen skulde indløses først. Aar 1343 indløste Stig Andersen af Bjørnholm Kalø Slot fra Claus Limbek og hans Arvinger. Aar 1365 forekommer Ridder Fikke Molteke fra Møen i et Document som Høvidsmand paa Kalø og Randers, og i et andet af 1369 Niels Muus; senere pantsatte Kong Valdemar Atterdag Slottet til Aarhus Bispestol, men Dronning Margrethe indløste det igjen. Aar 1423 forekommer Peter Magnussen Hauptmann paa Kalø.

Efter ham blev Otto Nielsen Rosenkrands til Bjørnholm Høvidsmand paa Kalø. Han havde i Aaret 1420 været med i Slaget ved Immervad og havde for sin der udviste Tapperhed faaet Kalø Lehn af Erik af Pommern. Han blev senere Rigshofmester, døde 1477 og blev begraven i Graabrødreklosteret i Randers, hvorfra hans Liig 1562 blev af Jørgen Rosenkrantz ført til Hornslet Kirke. Efter ham fulgte Oluf Friis og derefter Niels Clementsen som Lehnsmand paa Kalø. Sidstnævntes Eftermand var Erik Eriksen Banner til Asdal og Kokkedal fra 1514 til 54. I hans Tid var det, at Gustav Vasa var af Christian den Anden ført som Gidsel fra Sverrig. Efter Hvitfeldt skal han have været Erik Banners Frænde, og af den Grund skal denne Adelsmand have caveret hans Person for 6,000 Rdl. og forundt ham Ophold paa Kalø, i hvilken Anledning Gustav skal i Fleres Nærværelse have givet Banner det Løfte, ikke at gaae over een Miil fra Slottet, naar han enten vilde gaae i Kirke eller paa Jagt. Men i det paafølgende Aar 1519 flygtede Gustav forklædt som en Oxedriver igjennem Hertugdømmerne til Lybek. Erik Banner satte efter ham, traf ham i Lybek og forlangte ham udleveret som sin Fange; Raadet syntes heller ikke uvilligt hertil, men den veltalende Gustav Vasa forestillede dem, at han var et Gidsel, som var fængslet ved Forræderi og Vold, og bevægede derved Lybeks Borgermester Niels Brambsen til især at antage sig hans Sag og skaffe ham hemmeligen ud af Byen og over til Sverrig. Banner maatte betale Cautionen med 1600 Gylden. Efter Allen i hans Christian den Andens Historie skal Banner senere, da Gustav Vasa var bleven Konge i Sverrig, forgjæves have fordret de 1600 Gylden udbetalte af ham. Banner beholdt iøvrigt Lehnet og sad i Frederik den Førstes Tid som Lehnsmand paa Slottet, men i Grevens Feide

tog han virksom Deel i Krigen paa Christian den Tredies Side. Strax efter Frederik den Førstes Død var han tilligemed Mogens Goye optraadt som Formand for det protestantiske Parti, der vilde sætte Christian den Tredie paa Thronen, og da Skipper Clement huserede i Jylland, stillede han og Holger Rosenkrands, som tidligere omtalt, sig i Spidsen for den jydske Adel, men bleve slagne ved Svenstrup. Rosenkrands omkom, men Banner flygtede tilligemed flere Adelsmænd til Randers, som Clement forgjæves forsøgte at indtage. Senere, da Christian den Tredie selv kom til Jylland, anførte han Kongens Tropper under Johan Rantzaus Commando og var med at indtage Aalborg. Erik Banner var Rigsraad og Rigsmarsk under ovennævnte Konge og døde 1554. Aar 1563 blev Jørgen Rosenkrands til Rosenholm Lehnsmand paa Kalø, senere blev han Statholder i Jylland og en af de fire Regjerings-Herrer i Christian den Fjerdes Mindreaarighed, og beholdt denne Post indtil sin Død 1596. Efter Rosenkrands fik Henrik Lykke til Overgaard Lehnet og efter ham Henrik Belov til Spøttrup. I det syttende Aarhundrede havde Rigsmarsken Jørgen Skeel til Sostrup Lehnet, derefter Rigskantsleren og senere kongelig Kantsler Christen Thomsen Sehested til Stougaard, Rigskantsler og Hofmester ved Sorø Akademi Just Høg til Gjørslev, Gunde Rosenkrands til Vindinge og hans Broder Erik Rosenkrands til Rosenholm. I Sidstnævntes Tid ophørte Lehnsforfatningen efter Souverainetetens Indførelse.

Kort efter sin Thronbestigelse 1670 forærede Kong Christian den Femte sin naturlige Broder Ulrik Frederik Gyldenløve Kalø Slot. Han beboede det en kort Tid. Ikke alene fordi han var affondret her fra den ydre Verden, men meest vel fordi han ikke kunde finde sig i at leve i

en saadan Afkrog," lod han 1672 Slottet nedbryde og anvendte Materialerne til sit nye pragtfulde Palais paa Kongens Nytorv, det nuværende Charlottenborg, som efter ham kaldtes Gyldenløves Palais, og som han senere solgte til Dronning Charlotte Amalie, hvis Navn det saa erholdt.

„Endnu," siger Hansen i sine danske Ridderborge, „er Ruinen af Kalø en af de smukkeste, vort Fødeland har at opvise. Endnu kan sees den nederste Deel af et stort fiirkantet Taarn paa den høie Borgvold; men Ødelæggelsens Billede trindt omkring gjør dog et sørgeligt Indtryk paa Oldgranskeren og Historieforskeren. Det maa have været et imponerende Syn, da fordum det vældige Taarn og de stærke Mure hævede sig høit over Havets Overflade; thi endnu forbauses man ved at see de faa Levninger, der ere tilbage deraf."

Banken, hvorpaa Slottet ligger, er meget høi. Øst for Borgen findes en anden Oldtidslevning, en Steensætning, som er Grundvolden til Bygningen, og mener Forfatteren af ovennævnte Skrift, der selv har undersøgt Ruinerne af Kalø Slot, at det vistnok er Levninger af det gamle Kloster.

Den nuværende Hovedgaard Kalø, der ligger 1/2 Miil fra Slotsruinen inde i Landet, har i fordums Tid været Ladegaard til Slottet. I den første Halvdeel af forrige Aarhundrede tilhørte den Familien Reventlow og blev tilligemed Frisenvold og Løistrup indlemmet i det Aar 1736 for denne Familie oprettede Stamhuus Frisenvold. Da dette Stamhuus opløstes 1806, blev Gaard og Gods solgt til Justitsraad Secher, der transporterede Kjøbet til Kammerraad Morten Leemejer. Han døde 1819, og hans Enke solgte det til Senator Jenisch i Hamborg; dennes Søn, Martin Johan Jenisch,

der døde 1857, har senere eiet det, og nu tilhører det hans Enke*).

Kjølbygaard.

To Mile Nord for Thisted ligger Herregaarden Kjølbygaard, der i ældre Tid besades af Familierne Krabbe og Lange. I forrige Aarhundrede tilhørte den Familien Berregaard, af hvilken dens første Eier, Justitsraad og Borgermester i Thisted Enevold Bjerregaard, der blev adlet 1726, og som var gift med den i den thistedske Besættelseshistorie indviklede, for sin Rigdom bekjendte Fru Anne Søe, fik Kjølbygaard i Forening med Veslevgaard i sidstnævnte Aar oprettet til et Stamhuus for sine Descendenter. Om denne Gaard har Thiele et Sagn om en rig Frue, vistnok Fru Søe. Det lyder saaledes:

Paa Kjølbygaard boede en meget rig og ligesaa ond Frue, der gav sig af med Trolddom. Iblandt Tyendet var der en Karl, som hun i Særdeleshed yndede, og ham viste hun derfor ofte en stor Kiste med Sølvpenge, sigende, at han maatte tage saamange han vilde; men han var aldrig istand til at løfte en eneste op af Kisten. Naar han da stundom sagde, at han vel ønskede at have saamange Penge, eftersom Livet da ret maatte blive lysteligt, sukkede hun altid og svarede: „Vel sandt! hvis der ikke var den gruelige Død!“

En Aften kom en af hendes Fæstebønder til Gaarden for at betale Rentepenge, men det var mørkt, og Alle vare tilsengs. Han gik da omkring, indtil han kom

---

*) Uddraget af K. Hansens „Danske Ridderborge“ og Traps Værk.

ind i et lidet Kammer, hvor han saae Lys at brænde. Der blev han vaer, at der stod en Skjeppe midt paa Gulvet, og strax kom en Hund af forfærdeligt Udseende ind i Kammeret, gik hen til Skjeppen og gjøede ned i den. Men hver Gang den saaledes havde gjøet, kom der flere Sølvpenge i Skjeppen ud af Hundens Flab, og gik den ikke bort, førend Skjeppen var fuld. Da paakom der Manden Lyst til at tage nogle af disse Sølvpenge, og han tog tredive nye Stykker og gjemte dem i sin Pung. Om Morgenen derpaa gik han da til Fruen for at betale hende Renter; men da hun saae de nye Penge, paastod hun, at de vare tagne fra hende. Karlen fortalte da, hvad han om Natten havde seet, hvorover hun blev saa forskrækket, at hun skjænkede ham den Gaard, han havde i Fæste, for at han skulde tie med det, han havde erfaret, saalænge hun levede.

Efterat samme Frue i mange Aar havde ført et saare ugudeligt Levnet, befoel hun en Aften sin Karl at spænde for, da hun vilde kjøre en Tour. Karlen indvendte, at det var saa mørkt, at han ikke vilde kunne finde Veien, men hun svarede, at Hestene nok skulde kjende den. Da kjørte hun i mere end to Timer over Stok og Steen, indtil Hestene standsede ved en oplyst Gaard, som Karlen aldrig havde seet tilforn. Der kjørte de ind; Fruen steg af og gik ind i Storstuen, som var oplyst. Imidlertid ventede Karlen ved Vognen, og da det varede noget længe, listede han sig til Vindnet og kigede ind. Da saae han Hendes Naade sidde afklædt midt paa Gulvet, ved Siden af hende brændte et Baal, og en Mand stod hos og redte hendes Haar. Strax efter fik Karlen Ordre, at han kun skulde gjøre hjem, men siden den Tid var der Ingen, der saae Noget til Fruen, og Karlen var af den Formening, at hun samme Nat var faret til Helvede. Rigtignok blev der af hendes Slægtninge fortalt,

at hun var kommen tilbage til Gaarden, hvor hun strax efter var bleven syg og var død, men der var dem, som paastode, at der kun laa en Visk Halm i Ligkisten ved hendes pragtfulde Begravelse.

Kokkedal.

Denne Herregaard ligger omtrent 4 Mile Vest for Aalborg. De første to Gange, den nævnes, er 1427 og 1432, da den tilhørte Gotskalk Andersen og derefter hans Søn, Niels Goskesen. I deres Tid var det, at Bondeoprøret fandt Sted, og der netop i denne Egn afbrændtes mange Herregaarde. Det var vistnok ogsaa Tilfældet med Kokkedal, da netop i den sidste Opstand Hovedslaget fandt Sted kun 1½ Miil Vest for Kokkedal. I ethvert Tilfælde blev en anden Gaard, Freistup, som laa paa Kokkedals Marker, afbrændt og dens Eier Niels Ovesen dræbt, hvorefter dens Jorder forenedes med Kokkedal. Dennes Bygninger bleve igjen opførte af Anders Nielsen Banner, der tillige eiede Hovedgaarden Aasendrup, om hvilken han førte en langvarig Strid med Provsterne af Børglum og Hundslund, der paadrog ham baade Bansættelse og Proces, men alligevel maatte give efter for Anders Nielsen, der var en af sin Tids mægtigste Mænd. Hans eneste Søn, Erik Andersen, døde forinden Faderen omtrent Aar 1510, og hans Sønnesøn Erik Eriksen blev Eier af Kokkedal. Han blev Aar 1514 forlehnet med Kalø Slot, under hvilket vi have omtalt ham og hans svenske Fange Gustav Eriksen Vasa, og hvortil vi henvise. Han blev 1511 Rigsmarsk og døde 1554, efterladende sig en Mængde Børn af sine tvende Ægteskaber med Mette Rosenkrands og Margrethe Gyldenstjerne. Hans Søn Frands Banner arvede Kokkedal og efterlod den

ved sin Død til sin ældste Datter Karen Banner, der blev gift med Henrik Lykke til Overgaard. Af dette Ægtepar er det nuværende Kokkedal opført Aar 1596. I deres Søn Frands Lykkes Tid, i Aaret 1628, led Kokkedal meget ved de Keiserlige, da Wallenstein oversvømmede Jylland med sine Skarer. Frands Lykke solgte Gaard og Gods til Jomfru Karen Galde. Efter ofte at have skiftet Eiere i de to sidste Aarhundreder blev Kokkedal 1823 af Arrangements-Commissionen i det Fischer-Benzonske Fideicommis overdraget til Kongen, i hvis Besiddelse den var indtil 1838, da den blev solgt til Morten Leth Hastrup for 80,000 Rdl.; fra ham kom den i flere Eieres Besiddelse.

Hovedbygningen er stor og anseelig, bestaaer af fire sammenbyggede toetages Fløie af svær Grundmuur med et høit Taarn og har en smuk Beliggenhed. Hovedbygningen er omgiven af Volde, der ere benyttede til Haveanlæg, og Grave, over hvilke fører en muret Bro.*)

Krastrup.

Denne Gaard ligger omtrent 2 Mile Øst for Løgstør i Nærheden af Liimfjorden. Dens egenlige Navn skal være Kragstorp eller Kragstrup, og den skal i den katholske Tid have tilhørt Vitskøl Kloster. Aar 1522 blev Gaarden solgt af Klosteret til den sidste katholske Bisp i Viborg Jørgen Friis. Efter ham eiedes Krastrup af hans Slægtninge. Fra dem kom Gaarden til Familien Due, af hvilken Oberst Mandrup Due faldt i Slaget ved Helsingborg 1710. Gaarden har fire Fløie, der ere sammenbyggede og bestaae af een Etage af Grundmuur; samtlige Bygninger ere omgivne af Grave, hvorover fører

---

*) Efter „Danske Herregaarde" og Trap.

en muret Bro til Ladegaarden. Af Borggaarden ere de to Fløie opførte i Begyndelsen af dette Aarhundrede, de to andre ere noget ældre.

Kaas.

Denne gamle Herregaard ligger omtrent 2½ Mile V. N. V. for Skive, paa den yderste Odde af Vester-Salling tæt ved Liimfjorden. Efter den har en af de ældste og anseeligste Adelsfamilier her i Landet optaget sit Stammenavn. I Erik Glippings Tid nævnes „Johan Nicklessøn" (Jens Nielsen) „af Kaas", hvis Hustru, „Fru Mariane", efter Hvitfeldt døde 1278; han nævnes ogsaa 1307 som Medlem af Kongens Raad, og endnu i Aaret 1320 findes hans Navn blandt de Riddere, som have undertegnet Christopher den Andens Haandfæstning. I det 15de Aarhundrede nævner „Dansk Atlas" Væbnerne Jens Kaas og Thomas Jensen som Eiere af Kaas. I Skipper Clements Feiden 1534 blev Kaas, som da tilhørte Jens Hvass, der senere, som tilforn omtalt, blev henrettet som en Tilhænger af Clement tilligemed ham, afbrændt, ligesom de to nærliggende Herregaarde, Spøttrup og Bustrup; da Gaarden igjen blev opbygget, kom den til at ligge noget længere ned mod Fjorden. Hundrede Aar efter den Tid opførte Rigsraad Niels Krag til Trudsholm og Fru Jytte Høg den nuværende grundmurede Hovedbygning paa 2 Etager; over Indgangen sees endnu Begges Vaaben med Aarstallet 1635. Efter Niels Krags Død 1650 gik Kaas i Arv til hans Søn, Oberst Magnus Krag, der udmærkede sig under Kjøbenhavns Beleiring. Efter ham fik hans Søn Oberstlieutnant Niels Krag Gaarden. De næste Eiere vare Etatsraad og Landsdommer Christoffer Bartholin og hans Søn Conferentsraad Bartholin, hvilken Sidste

1745 solgte Gaarden til Assessor Jens de Hofman, Broder til de to historiske Forfattere Conferentsraad Hans de Hofman og Justitsraad Tycho de Hofman, ligesom ogsaa til Conferentsraad Niels de Hofman, der oprettede Stamhuset Hofmansgave i Fyen. Assessor Hofman opbyggede Kaas's Ladegaard og satte Borggaarden i bedre Stand. Hans Svigersøn, Assessor Mathias Vandborg eiede Gaarden efter ham, og efter ham gik Gaarden over til den med ham beslægtede Familie Colding.*)

Lerchenfeldt.

Denne Hovedgaard hed tidligere Bonderup. Vaaningshuset, som bestaaer af en Hovedbygning og 2 Sidefløie, samt 2 mindre Fløie, skal være bygget omtrent 1570 af Rigsraad Jørgen Lykke til Overgaard. I Byen Svingelberg, der ligger i samme Sogn som Lerchenfeldt, skal der efter „Dansk Atlas“ have været en Kirke, som Jørgen Lykke lod nedbryde og deraf opbygge en Fløi af Herregaarden Bonderup. I Anledning heraf fortæller et Sagn, at Præsten Hans Mads til Føvlum Kirke skal i en Prædiken have skarpt angrebet denne Adelsmand, fordi han havde nedrevet en Kirke og brugt Stenene til dermed at opføre sin Herregaard. Forbittret herover forfulgte Herremanden Præsten saalænge, til han fik ham dømt fra Livet ved en Herrethingsdom og derpaa lod ham halshugge i Nærheden af den nedbrudte Kirke. Dette Sagn er neppe grundet paa Sandhed, thi i „Danske Magazin“ 3die Række 4de Bind findes indrykket et Document, hvorefter Kong Frederik den Anden selv 1556 har tilladt Jørgen Lykke, paa denne og den viborgske Biskop Kjeld Juels Andragende, at nedrive ommeldte

*) Efter „Dansk Atlas“ og Traps Værk.

Svingelbjerg Kirke, fordi den var aldeles forfalden, og der kun var 7 Gaarde, som gave Tiende til samme. Sagnet er behandlet af Steen Blicher i en af hans Noveller, „Viintapperen og Herremanden“, og af Pseudonymen Carit Etlar i en Fortælling „Herremanden“.

Efter Jørgen Lykkes Død kom Bonderup til hans Svigersøn, Valdemar Daa til Borreby i Sjælland, der skal være bleven fattig ved Guldmageri. Efter ham fulgte som Eier Justitsraad og Landsdommer Peder Lerche, der 1681 oprettede Bonderup til et Stamhuus under Navnet Lerchenfeldt. Han døde 1699, og nu gik Stamhuset over til Geheimeraad Vincents Lerche og derpaa til dennes Søn, General Grev Lerche, som 1743 ombyttede Stamhuset med en Fideicommiscapital og solgte Lerchenfeldt til General Wulff Caspar v. Lüttichau, hvis Enke eiede Gaarden, da „Danske Atlas“ udkom. Dette Ægtepar ligger i Vesterbølle Kirke i en med Jerngitter forsynet Begravelse for den Lüttichauske Familie ovenover Jorden i to store Marmorkister. De stiftede begge et Legat paa 1500 Rdl. for de Fattige paa Godset. Fra Slutningen af forrige Aarhundrede har Lerchenfeldt været i Familien Kjeldsens Besiddelse. Gaarden er endnu omgiven af Grave.*)

Lindenborg.

Denne Hovedgaard, Hovedsædet i Grevskabet Lindenborg, har tidligere havt forskjellige Navne, som Næsholm, Næs og Daasholm, det ene efter det andet.

Næsholm tilhørte i sidste Halvdeel af det 14de Aarhundrede den forlængst uddøde adelige Familie Kirt: Niels Kirt og hans Søn Jacob eller Jep Kirt, hvilken

*) Efter „Dansk Atlas“ og Trap.

Sidste, dreven af Tidens religiøse Aand, 1404 skjænkede sin Hovedgaard Næs, som den kaldtes, med tilliggende Gods til Viborg Bispestol for Sjælemesse for sig og sin Familie; dog har han rimeligviis forbeholdt sig Gaardens Besiddelse for sin Livstid, thi 1408 og 1411 skrev han sig endnu til Næs. I Aaret 1534 afbrændtes den i Grevens Feide, og to Aar efter ved Reformationens Indførelse tilfaldt den Kronen. Den blev da først bortforlehnet og senere pantsat til Iver Friis, en Broder til den sidste katholske Biskop i Viborg, Jørgen Friis, og derpaa til Holger Thomesen Viffert, til hvem den ved et Mageskifte overlodes af Frederik den Anden, og da denne Adelsmand døde 3 Aar efter, 1564, arvede hans Broder Corfitz Viffert baade Næs og Broderens Forlovede Anna Gyldenstjerne. Denne Eier gjorde Næs til en anseelig Hovedgaard og opførte den endnu staaende Hovedbygning. Efter begge Forældrenes Død arvede Datteren Christentse Viffert Næs 1595. Hun var først gift med Henrik Bille til Mogenstrup, derpaa med den bekjendte Rigsraad, Ridder og Statholder i Kjøbenhavn Brede Rantzau til Rantzausholm, en Søn af den lærde holsteenske Adelsmand Henrik Rantzau og Sønnesøn af den berømte Feltherre Johan Rantzau; deres eneste Søn var Frants Rantzau, den næste Eier af Næs, som blev forlovet med Christian den Fjerdes ældste Datter af hans Ægteskab med Kirstine Munk, Anna Cathrine, og ophøiet til Rigshofmester, men i en ung Alder kom af Dage ved i Mørket at falde i Rosenborg Slotsgrav 1632. De følgende Eiere af Næs ere ogsaa mærkelige; efter sidstnævnte Rantzau blev Gaarden solgt til Rigets Marsk Jørgen Urne til Alslev, der i sin Ungdom havde indlagt sig et Navn som Kriger i Udlandet, og som Tid efter anden brugtes af Christian den Fjerde i Gesandtskaber og ved andre vigtige Forhandlinger. Efter hans Død paa

Næs 1642 blev Gaarden paany solgt til Rigsraaden Jørgen Christophersen Seefeld til Resfsnæs, bekjendt af sit store og kostbare Bibliothek paa 30,000 Bind, hvoriblandt en stor Mængde Haandskrifter og andre Sjeldenheder, hvilke han havde samlet paa Ringstedkloster, hvor han boede som Landsdommer, og hvor selv fremmede Lærde besøgte ham for at see og beundre det. Ulfeld bemægtigede sig det under Svenskekrigen, og derefter spredtes det rundt omkring. Hans Formue blev ligeledes i den ovennævnte svenske Krig saaledes medtagen, at da han afgik ved Døden 1662, solgte hans Creditorer Næs, der blev kjøbt af Claus Olufsen Daa til Borreby, som gav Gaarden det nye Navn efter sig, og som især er bleven bekjendt ved sit ulykkelige Ægteskab med Sophie Amalie Lindenov, Christian den Fjerdes Datterdatter. Denne fornemme Dame, der var ligesaa berygtet for sit usædelige Levnet som for sin Gjerrighed og Havesyge, lod sin Mand rydde afveien for at komme i Besiddelse saavel af hans store Formue som af ubunden Frihed.

Sagnet om Mandens Mord fortælles i Thieles Folkesagn efter et Manuskript: Pastor H. Seerups Udkast til en Beskrivelse over Gjerding Pastorat 1828, saaledes:

„Fru Sophie Amalie Lindenov blev temmelig ung gift med Hr. Claus Olufsen Daa og maatte tilbringe sin Tid i Eensomhed paa Lindenborg, dengang Daaesborg kaldet, efterdi Manden for det Meste var fraværende som Oberst i Kongens Tjeneste. Hun faldt da af Kjedsomhed i mange Elskovshandler, endog med Folk af den allersimpleste Slags, og siges der, at hun flere Gange er bleven Moder, uden at man har vidst, hvor Børnene bleve af. Men der var et Hul i Muren paa en af Lindenborgs to smaa Udbygninger paa søndre Side, og

om dette Hul gaaer der alskens Tale. Med Kapellanen til Blendstrup, Hr Jens, var hun i god Forstaaelse, og gav ham sin Kammerjomfru, Karen Bjerring, tilægte; derimod var Sognepræsten ilde anseet, og kom han op paa Gaarden, da turde han Intet nyde af Frygt for, at man skulde give ham Noget, „som han ikke kunde taale"; thi Fruen havde Ord for, at hun vidste at give dem af hendes Galaner, som ikke kunde tie, en saadan Dvaledrik, at de aldrig talte derom siden.

„Hendes Huusbond, Hr. Claus Daa, skal have været en mild og venlig Herre, skjøndt Andre ville vide, at han har været temmelig streng imod Fruen, saa at hun undertiden, naar han kom hjem fra Felten, skjulte sig, saalænge han var paa Gaarden, i Bønderbyerne deromkring, hvilket vel ogsaa kom deraf, at hun som oftest var i en saadan Tilstand, at hun ikke kunde vise sig for ham. Flere Gange skal hun have lagt an paa at blive ham qvit, førend det lykkedes. Engang havde han været til Gjæstebud og ventedes først hjem, naar det var mørkt. Da lod hun Vindelbroen trække op, for at han, som altid kjørte i stor Fart, skulde med Heste og Vogn styrte i Graven. Men det lykkedes ikke, thi Forløberne dreiede af, da de mærkede Faren, og dengang slap han. Men i Slutningen af Aaret 1678 havde de Begge en Søndag været i Kirke i Blendstrup og toge da efter Gudstjenesten ind til Kapellanen, Hr. Jens, hvor de spiste til Middag. Om Aftenen, da de skulde hjem, blev Fruen upasselig og kom sig ikke før henimod Midnat. Og da de nu droge afsted og vare komne til Rødeled, ved Indkjørselen til Lindenborg Mark, hvor Vognen formedelst Ledets Skyld maatte standse, holdt der en Person til Hest med en Karabin og to Pistoler. Strax efter faldt et Skud efter Hr. Daa, som sad paa aaben Vogn, hvorved Fruen udbrød: „Ak! mit Hjerte! Jeg

er bange, at Du fik Skade!" — „Nei!" raabte Hr. Claus Daa, i det han sprang ud af Vognen og vilde skjule sig, „dengang ikke!" Dertil hørtes da Morderen at sige: „Fik Du ikke, da skal Du faae!" og med det Samme faldt der et andet Skud, som gav Hr. Claus Daa sit Banesaar. Liget blev bragt til Gaarden, og strax affendte Fruen Bud efter Kapellanen, Hr. Jens, og hans Kone, som da indfandt sig. Kapellanens Kone var ganske utrøstelig, og da hun ikke kunde holde op at græde, skal Fruen have sagt til en lille Barnepige: „Ak, Børn! hent os en Tagsteen, at vi kan tørre Kirstens Øine med!" Da mærkede Kapellanen, hvorledes det hang sammen, og han tog strax hjem med sin Kone.

„Om denne Tildragelse gik der nu Ord i Egnen, og den blev forklaret paa forskjellig Maade. Der udbredtes det Rygte, at hiin ukjendte Rytter var en reisende Krigsmand, som kom fra Færgestedet, hvor han vilde, at man skulde sætte ham over, men havde maattet vende om igjen, fordi Færgen ikke var istand, og nu skulde have villet hævne det paa Hr. Claus Daa, at han ikke holdt Tingene i bedre Orden. Ja, der sagdes endog, for at skildre denne Rytters sorte Ondskab, at han paa Veien til Færgestedet skulde have taget et lille Barn, som gik paa Blendstrup Gade, og kastet det i et Hul, Sønderkilde kaldet. Andre tillagde Skytten paa Gaarden denne Ugjerning, atter Andre nævnede en Mand i Horsens.

„Efter at Herren var død, sagdes Fruen endnu mindre end tilforn at have paalagt sig nogen Tvang i sine Elskovshandler, og besluttede hun ikke at indlade sig i nyt Ægteskab, hvorfor hun blev gjort til „Friherreinde" paa det Vilkaar, at Godset efter hendes Død skulde tilfalde Grev Christian Gyldenløve. Der siges om Lindenborg, at der paa den Tid var sexten Par

Folk, som søgte Seng sammen, uden at et Par af dem var ægteviet, og endvidere fortælles om Friherreinden, at naar hun, efter en overstanden Barselseng, var saa vel, at hun igjen kunde kjøre ud, lod hun ved en af sine Fortrolige Barnet lægge ud ved den Vei, hun skulde komme ud, saa at det syntes, at hun fandt det, og lod hun det som Hittebarn udsætte til Forsørgelse hos Folk i Byerne, hvilke da aldrig manglede Ko eller So, men havde fuldt op i alle Maader.

„Om hendes Endeligt fortælles, at hun i mange Dage laa i Barnsnød paa Lindenborg uden at kunne føde, og at Folk bleve tilsagte at skulle møde paa Lindenborg med fire af Godsets stærkeste Heste, som bleve sammenspændte med Stænger, Liner og Remme, saaledes at der imellem dem blev en Plads, hvor Fruen kunde ligge paa et Læderdække, indsvøbt i Sengklæder. Paa denne Maade blev hun ført til Aalborg under Musik, for at hendes Jammerskrig ikke skulde høres. Men de Heste, som hertil bleve brugte, forvandt det aldrig siden. I Aalborg blev Fosteret skaaret ud af hendes Liv, og hun opgav Aanden i sit 39te Aar i en Gaard paa Ny-Torv, hvor det omhandlede Læderdække indtil for nogle Aar siden skal være blevet opbevaret. Hun blev begraven i Blenstrup Kirke."

Efter Traditionen tilstod Fruen i sin Dødsstund sin Deelagtighed i Mordet paa sin Huusbond.

Efterat hun var kommen i Besiddelse af Daasholm, forøgede hun Godset betydeligt ved Kjøb og fik det, som alt anført, den 31te Januar 1681 af Christian den Femte ophøiet til et Baroni under Navnet Lindenborg, imod det Løfte at indsætte Kongens ældste uægte Søn, Grev Christian Gyldenløve til Arving af Baroniet, hvorpaa Kongen viste hende store Begunstigelser i hendes Bestræbelser for at udvide det. Fri-

herreinden døde 1688 under frygtelige Lidelser og Samvittighedsnag i Aalborg, hvorhen hun var bragt for at faae Lægehjælp, og Baroniet tilfaldt derpaa ifølge Erectionen Grev Christian Gyldenløve til Samsø, Feltmarschallieutenant og Elefantridder, og hans Familie, indtil hans Sønnesøn, Grev Frederik Christian Danneskjold-Samsø, 1753 ifølge kongelig Bevilling solgte Baroniet til Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, hvem Kong Frederik den Femte skjænkede Kronens Andeel i Vildmosen, men som allerede 1764 igjen solgte Lindenborg til Baron Heine Carl v. Schimmelmann. Han besad i Holsteen Godserne Ahrensburg og Wandsbeck, og blev ovennævnte Aar forlehnet med Baroniet Lindenborg, som han senere 1781 fik ophøiet til et Grevskab. Han kjøbte Geværfabrikken Hammermøllen af Regjeringen, blev kongelig dansk Skatmester, Geheimeraad og Elefantridder; men hans Finantsoperationer vare ikke til Landets Bedste. Han indførte den forhadte Kopskat, mod hvilken Normændene i Nordenfjelds gjorde Oprør; Aar 1773 gjorde han den af Christian den Sjette stiftede private Bank til en kongelig, tvertimod det kongelige Tilsagn i Bankoctroien. Han udstedte derpaa Sedler i svære Mængde, uden at Banken eiede den tilsvarende Værdi, og ødelagde derved Landets Pengevæsen, men forvaltede sit eget med stor Snildhed. Seddelgjælden steg i hans Tid fra 5 til 6 Millioner. Han døde 1782, og hans ældste Søn, der arvede Grevskabet, var den „ved sin noble Charakteer og Begeistring for alt Edelt og Godt bekjendte Geheime-Statsminister og tidligere Finantsminister Grev Ernst Henrik Schimmelmann"; han kjøbte Gudumlund, som han indlemmede i Grevskabet. Han døde 1831 uden Børn, hvorfor Grevskabet tilfaldt hans Brodersøn, Grev Carl Schim-

melmann til Wandsbeck og Ahrensburg, hvis Søn er den nuværende Lehnsbesidder.

De nuværende Hovedbygninger udgjøre 3 Huse, af hvilke den mellemste østlige Fløi, en eenetages grundmuret Bygning med takkede Gavle, er den ældste, opført i det 15de Aarhundrede, da Gaarden hørte under Viborg Bispestol. Den nordre Fløi, en smuk lille Bygning fra dette Aarhundrede, er nu Forvalterbolig; men den egentlige Hovedbygning er den søndre Fløi, der bestaaer af et toetages grundmuret Huus med hvælvede Kjældere og 3 Taarne, to paa den udvendige og et paa den indvendige Side, bygget 1583 af Corfitz Viffert. Lindenborg er ikke indrettet til herskabelig Beboelse*).

Løvenholm.

Denne smukke Herregaard ligger noget over 3 Mile Øst for Randers og har tidligere været Hovedsædet i Grevskabet Løvenholm, der blev nedlagt og bortsolgt i Aaret 1742. Forinden Grevskabets Oprettelse hed det Gjesingholm og blev 1445 tilskjødet Essenbæk-Kloster, der eiede hele Nørre- og Sønder-Gjesing indtil Reformationen. I Reformationstiden kom Gjesingholm til Familien Banner, af hvilken vi tidligere have omtalt Rigsraaden og Marsken Erik Erikssen Banner, hvis eneste Søn, Anders Banner, der var Kongens Hofsinde, opførte Hovedbygningen, som bestaaer af to Fløie og er paa to Etager, med et rundt Taarn for hver Ende af Hovedfløien, som endnu staaer. Anders Banner døde 1583. Derpaa kom Gaarden

*) Uddraget af Traps Skrift, „Danske Herregaarde" o. fl. Skrifter.

efterhaanden til dennes to Sønner, af hvilke den Sidste solgte Gaarden til Geert Rantzau til Breitenburg. Han var en Søn af den lærde Henrik Rantzau og Sønnesøn af Feltherren Johan Rantzau, var Statholder i Hertugdømmerne og viste sig som Feltmarskal i Calmarkrigen som en værdig Ætling af sidstnævnte Rantzau. Hans Søn, den første Rigsgreve af Rantzau, Christian Rantzau, Geheimeraad, Overstatholder og Præses i Statskollegiet (Premierminister) efter Souverainetetens Indførelse, fulgte efter ham. Han var overhovedet Kongehusets vigtigste Støtte og en af de meest ansete Mænd i Riget efter Statsforandringen, men maatte dog dele Magt og Indflydelse med Kongens tidligere Kammerskriver Christian Gabel, nu Minister, Kongen tro hengiven, men en født Holstener, der hadede og forfulgte alt Dansk — især den danske Adel. Christian Rantzau døde 1663, og hans Søn, Grev Ditlev Rantzau til Grevskabet Rantzau m. M., blev ligeledes Geheimeraad, Statholder i Hertugdømmerne og Elefantridder; han fik 1674 Grevskabet Løvenholm oprettet af sine Hovedgaard Gjesingholm, Demstrup, Sødringholm, Eskjær og Skovgaard.

Grev Ditlev Rantzau døde 1697. Han havde mange Børn, af hvilke kun to Sønner, Christian Ditlev og Vilhelm Adolph, og en Datter overlevede ham. Den ældste Søn, Grev Christian Rantzau var 27 Aar gammel og tiltraadte foruden sine Grevskaber ogsaa Statholderposten over Hertugdømmerne, blev Ridder af Elefanten og Geheimeraad. Men den unge Greve var en letsindig og overmodig Fusentast. Alt som Barn havde han været forlovet med Christian den Femtes uægte Datter Sophie Christine Gyldenløve, der døde 9 Aar gammel, og forlovede sig senere med en Datter af Norges Statholder, Grev Ulrik Frederik Gyldenløve,

men hævede senere Forlovelsen og maatte derfor ifølge Forlovelses-Contracten betale 30,000 Specier. Kongen, der yndede Gyldenløve, tog sig af denne Sag, hvorover Grev Rantzau blev forbittret og sendte Kongen sin Elefantorden tilbage. Han blev nu afsat fra sin Statholderpost, og hans Grevskab Løvenholm blev inddraget saalænge, indtil Comtessen af dets Indtægter havde erholdt de hende tilkommende 30,000 Specier. Grev Rantzau drillede nu Kongen paa forskjellige Maader, men kom tilkort og maatte betale 20,000 Specier, fordi han uberettiget appellerede til Keiseren, og Kongen inddrog atter Løvenholm. Broderen, Grev Vilhelm Adolph, dansk Geheimeraad, Kammerherre og Ridder af Dannebrog, som ved Faderens Død kun var 10 Aar gammel, blev af Broderen forurettet ved Delingen efter Faderen, hvorfor Kongen paany lagde Beslag paa Grevskabet Løvenholm og overdrog ham det, indtil han blev tilfredsstillet for sine Fordringer, samt gjorde ham desuden til Ridder af Elefanten. Han tiltraadte nu Grevskabet Rantzau til Undersaatternes store Glæde. Christian Ditlev Rantzau sad imidlertid arresteret paa Spandau for en Skyld af 50,000 Rdl. til Kongen af Preussen; denne Gjæld betalte Broderen Kongen, men bad denne tillige om at beholde ham i Fængslet, hvilket dog ikke skete, thi 1719 blev han frigiven og søgte nu med Magt at trænge Broderen ud af Grevskabet, som denne havde beholdt, uagtet Keiseren havde erklæret ham for en Fjende af Landefreden. Grev Christian Ditlev hvervede en Garde paa 50 Mand og erobrede Grevskabet, men Broderen holdt sig i Besiddelse af Breitenburg og Drage, og bestak Broderens Garde, som 1720 gjorde Opror og plyndrede sin Herre; Aaret efter skete der et Forsøg paa at forgive ham, og samme Aar blev han mordeirisk ihjelslaaet paa en Sneppejagt. Længe troede man,

at misfornøiede Undersaatter vare Ophavsmændene, og Broderen tiltraadte Besiddelserne, men efterhaanden kom Sagen for en Dag, og Aaret efter blev Vilhelm Adolph Rantzau fængslet som dansk Undersaat, da han var Lehnsgreve af Løvenholm, Ridder af Elefanten, Geheimeraad og Besidder af Breitenburg og Lindevit. Resultatet af de vidtløftige Forhør blev, at Greven 1726 som Brodermorder dømtes til Fængsel paa Livstid, Morderne bleve henrettede eller satte i Slaveriet, Løvenholm blev inddraget, da Successionen var agnatisk og ingen af Brødrene havde Børn, og Grevskabet Rantzau blev ligeledes taget i Besiddelse af Kronen. Greven døde 1734 paa Aggershuus Fæstning, hvor han dog blev behandlet standsmæssig, havde 2000 Rdl. aarlig til sin Underholdning og 3 Tjenere til Opvartning.

Aar 1732 gjenoprettede Christian den Sjette Grevskabet Løvenholm for Grev Frederik Christian Danneskjold-Samsø, som dog allerede 1742 fik Tilladelse til at nedlægge det og sælge det som Allodium til sin Broder, Grev Ulrik Adolph Danneskjold-Samsø, Schoutbynacht og Kammerherre, der igjen solgte det 1751; dog skulde Gaarden beholde grevelige Rettigheder, saalænge der levede nogen Danneskjold-Samsø, hvilket Privilegium blev ophævet, da Statskassen 1827 overtog den. Løvenholm havde derefter forskjellige Eiere, af hvilke Kammerherre og Amtmand Peter Severin Fønss solgte Bondergodset og 1814 Gaarden til et Interessentskab; 1827 maatte Statskassen overtage Gaarden for resterende Skatter. I 1831 fik Etatsraad Saabys Arvinger og Skibscapitain Krøyer Skjøde paa Løvenholm; de solgte det atter 1833, og dets Kjøber solgte det 1836 til Christian Pind, Forpagter paa Estrup, hvis Enke nu eier Gaarden.

Paa det gamle Gjesingholm har der været et Ka-

pel og en mærkelig Runesteen, som 1822 blev flyttet til Kjøbenhavn og opsat i Rundetaarn.

Mattrup.

Denne gamle Herregaard, hvis Navn udledes af Ma (Eng) og Torp (mindre By), ligger omtrent 2½ Miil V. N. V. for Horsens. Den tilhørte i det fjortende Aarhundrede Familien Skram, nemlig Væbneren Christen Skram og hans Søn Niels Skram, efter hvis Død 1470 Mattrup kom til Erik Stygesen Rosenkrands, der havde ægtet hans Datter Kirstine Skram imod hendes Moders Villie, idet han havde bortført hende. Da dette Ægtepar døde uden Sønner, kom Gaarden atter ved Giftermaal til en anden Familie, idet deres Datter Karen Rosenkrands ægtede Eiler Hardenberg, Frederik den Andens Rigshofmester, som døde 1565. Deres Søn, Rigsraad Erik Hardenberg, der tillige eiede Skovsbo og Faareveile, og var gift med den rige Anna Rønnov, opførte 1577 et Kapel paa Mattrup. Han døde 1604 som den sidste Mand af sin Slægt, og Mattrup kom nu paany ved Giftermaal til en anden berømt Adelsslægt, idet nemlig den ene af Sidstnævntes 3 Døttre, Kirsten Hardenberg, som arvede Mattrup, blev gift med Rigsraad Axel Brahe til Elved i Fyen, en Broder til den berømte Tyge Brahe. Den næste Eier af Gaarden var deres Søn Tyge Brahe, som opførte en Hovedbygning af Bindingsværk paa Mattrup. Ved hans Datter, Anna Brahes Giftermaal med Oluf Daa fik denne Gaarden, men overlod den allerede 1646 ved et Mageskifte til sin Søstersøn Corfitz Ulfeld til Bavelse, som i den svenske Krig blev aldeles forarmet, saa han maatte pantsætte Gaard og Gods. En af Panthaverne, Tyge Jespersen, blev henimod Slutningen af

det 17de Aarhundrede Eier af Mattrup, og i hans Familie blev Gaarden indtil den nyeste Tid, i meer end halvandethundrede Aar. Efter hans og hans Søns Død solgtes Gaard og Gods 1755 ved Auction til Sidstnævntes Broder, Justitsraad Emanuel Tygesen, der opførte den nuværende Hovedbygning. Han oprettede 1759 af Mattrup og Hovedgaarden Mindstrup et Stamhuus, i hvilket nogle Aar efter Skovgaard indlemmedes (de to sidste Gaarde bleve dog senere fraskilte Stamhuset, hvorunder derimod lagdes efter Ryttergodsets Salg Godserne Vaabensholm og Nederskov-Vilholt). Stamhuset gik efter den sidste Eiers barnløse Død over til hans ældste Brodersøn, Justitsraad Tyge Jesper de Thygeson, som han skrev sig efter at være bleven adlet; han havde tidligere drevet Handelsforretninger i Forbindelse med den bekjendte Ryberg ligesom Farbroderen og endte sit virksomme Liv i en høi Alder 1822. Ved hans Død tilfaldt Stamhuset Stiftamtmand E. de Thygeson. Formedelst uheldige Conjuncturer havde Stamhuset paadraget sig betydelig Gjæld, hvorfor det blev nedlagt 1829 og Godset solgt ved Auction til Stiftamtmandens Søn, Hofjægermester T. G. C. F. de Thygeson. Han forbedrede i mange Henseender Mattrup, tilveiebragte en udmærket Besætning, anlagde Engvanding, foretog betydelige Plantninger m. M. Gaarden solgte han derpaa 1851 til Oliemøller F. V. Schytte, der atter solgte den 1853 til Etatsraad Regnar Westenholz. Denne havde tidligere været constitueret Generalkonsul i Hamborg, men da Oprøret 1848 udbrød i Hertugdømmerne, forlod han denne By og nedsatte sig i London, hvor han etablerede et Handelshuus, der først bragte den directe Kornhandel mellem England og Danmark i ordentlig Gang, og indlagde sig derved stor Fortjeneste af sit Fødeland. Da han kjøbte Mat-

trup, opgav han Handelen i London og tog Ophold paa ovennævnte Gaard. Han var en begavet og fædrelandssindet Mand, og indtraadte derfor, skjøndt uvillig, i December 1859 som Finantsminister i det af Amtmand Rotwitt dannede Cabinet, der opløstes i Februar det paafølgende Aar ved Sidstnævntes pludselige Død. Efter ovennævnte Tid var han svagelig og døde den 11te April 1866. Nu eies Gaarden af hans efterladte Familie.*)

Meilgaard.

Denne Hovedgaard, som ligger 1½ Miil Nordvest for Greenaa, har en smuk Omgivning i Nord og Vest af store Skove, bag hvilke man seer Havet strække sig. Den nuværende Hovedbygning er opført i det sextende Aarhundrede, men tidligere laa den gamle Gaard lidt længere mod Sydøst mellem høie Banker, hvor man endnu skal kunne see svage Spor af et rundt Voldsted, som bliver kaldet Gammel-Meilgaard. Gaarden kaldtes dengang Medelgaard og omtales 1345. Senere nævnes Meilgaard først i Aarene 1464—68, da den tilhørte Iver Anderson, der maaskee har faaet Gaarden med sin Hustru Mette Munk, Enke efter Jep Axelsøn Thott, thi hendes Børn af første Ægteskab og deres Halvsødskende havde Andeel i Gaarden tilligemed flere forskjellige Familier. Iver Andersøns Sønnesøn, Niels Marquardsen Skjernov, samlede igjen hele Meilgaard ved at afkjøbe Medeierne deres Andeel. Han døde som sidste Mand af Slægten og bortskjænkede derfor sine Eiendomme til sine Slægtninge, saaledes Meilgaard til sin Fætter Axel Juul til Villestrup og Hedegaard. Tre Aar før Niels Marquardsens Død traf en stor Ulykke

*) Efter Beckers Qvartalsskrift „Orion" og Trap m. fl. Skrifter.

disse to Gaardes Skove, idet en forfærdelig Orkan 1557 omstyrtede flere hundrede Træer og knækkede Toppene af mange tusinde, som senere gik ud, fra hvilken Begivenhed de store, nøgne Hedestrækninger i denne tidligere med Skov ganske bedækkede Egn hidrøre. Axel Juul var Landsdommer i Nørre Jylland, Høvidsmand paa Aalborghuus og en af sin Tids berømteste Lovkyndige, og til denne hans juridiske Dygtighed skyldtes for en Deel den Rigdom, han erhvervede sin Familie. Han opførte den nuværende Hovedgaard 1573. Hans ældste Søn, Absalon Juul, øverste Secretair hos Frederik den Anden, synes at have arvet Gaarden, som, da han døde ugift, kom til hans Broder Ove Juul til Palstrup, hvis Søn 1613 solgte Meilgaard og Gaarden Hedegaard med tilliggende Skove til Jørgen Kaas til Gjelskov, der var gift med hans Søster, men som allerede døde 1619. Efter hans og hans Enkes barnløse Død faldt de to Gaarde til hendes to Søstersønner, af hvilke Christopher Bille fik Meilgaard, Steen Bille til Billeskov Hedegaard, som han senere solgte til Broderen. Da denne heller ingen Børn efterlod, solgte Arvingerne 1663 Gaarden til Erik Høg til Kongstedlund og Bjørnholm, der allerede er omtalt formedelst sit Ægteskab med 5 Koner. Men han havde kun eet Barn med alle disse Koner, nemlig med sin tredie Hustru Dorthe Juul en Søn, Iver Juul Høg. Denne oprettede af tre af sine Gaarde, Bjørnholm, Lykkesholm og Fæveile, Baroniet Høgholm og bestemte Meilgaard og Hedegaard til Eiendom for sin Frue, Hille Trolle, som ogsaa for Livstid beholdt Baroniet, da deres eneste Søn, der arvede det efter Faderen, døde ung. Hun giftede sig senere paany og solgte Meilgaard til Adam Ernst Pentz til Aastrup. Efter denne fik Generalmajor Poul Rosenørn, og efter ham hans Søn Major Johan Nicolai Rosenørn Gaarden, og den Sidstes Enke,

Sophie Amalie Dyre, ægtede Generalmajor Otto Christopher v. Osten, som 1769 solgte Gaard og Gods for 60,000 Rdl. til Christian Kallager til Ruballegaard, der igjen 1782 solgte Gaarden til Kammerjunker Hans Frederik v. Bryggeman, der døde 1801. Hans Enke afhændede 1803 Gaard og Gods for 165,000 Rdl. til Postdirecteur, Etatsraad Rosenvinge Kolderup og Proprietair Peter Schandorff, som allerede næste Aar igjen afhændede den til Kammerherre, Baron Adam Christopher Knuth til Liliendal. Denne solgte 1810 Meilgaard til Kammerraad Lars Larsen, der i den uheldige Pengeperiode blev aldeles ødelagt, saa han 1823 maatte overlade Statskassen Eiendommen for dens Tilgodehavende. Statskassen beholdt Meilgaard indtil 1839, da den afhændede Gaarden til Consul Hansen fra Aalborg for 75,200 Rdl. Denne solgte igjen Aaret efter Gaard og Gods for 120,000 Rdl. til Justitsraad, senere Etatsraad Peter Neergaard til Førslev, der afhændede den 1845 for 145,000 Rdl. Dens nuværende Eier er Ritmester C. F. T. A. Baron Juel Brockdorff.*)

Moesgaard.

Paa et af de skjønneste Punkter paa Jyllands Østkyst, 1¼ Miil Syd for Aarhus, ligger Moesgaard, i Kanten af den store Skov, der strækker sig langs med Kattegattet. Siden Midten af det sextende Aarhundrede har den været forenet med de nærliggende Hovedgaarde Østergaard og Skumstrup; og efterat sidstnævnte Gods var ophøiet til Baroniet Vilhelmsborg, vedblev Moesgaard at være Allodialgods til Baroniet. Baron Frederik Julius Christian Güldencrone til Vilhelmsborg opførte

*) Uddraget af „Danske Herregaarde“ og Trap.

den nuværende Hovedbygning paa Moesgaard i 3 Fløie, byggede i en Halvcirkel; da han døde 1788, var hans Bo fallit, og solgtes derfor Gaarden det følgende Aar ved Auction til hans ældste Søn, Baron Frederik Julius Christian Güldencrone til Vilhelmsborg, senere Stiftamtmand i Aarhus, for 39,000 Rdl., hvortil den paa Gaard og Gods hæftende Gjæld beløb sig; men dennes Formuesomstændigheder vare ligesaa slette som Faderens. Han tog tilsidst Afsked fra sit Embede og blev sat under Administration, og kort efter blev Moesgaard 1822 ved Auction solgt til Kongens Kasse for 55,100 Rdl. Baronen forpagtede derpaa Gaarden og forblev boende paa den til sin Død 1824. I Aaret 1838 blev Moesgaard solgt for 110,000 Rdl. til Overretsprocurator, senere Stiftamtmand i Aarhus, Kammerherre Dahl, i Forening med Eieren af Constantinsborg indtil 1844, som med megen Kraft og Iver har raadet Bod paa den tidligere uheldige Bestyrelse.

Nebbegaard.

Denne Hovedgaard ligger omtrent 1¼ Miil fra Fredericia og circa 1¾ Miil fra Veile i Nærheden af det Sted, hvor det gamle faste Nebbe-Slot har ligget. I Midten af det 15de Aarhundrede nævnes Henneke Lembek (Limbek) til Nebbe og efter ham Hartvig Lembek, om hvem Sagnet fortæller, at han var haard og streng. I Fjorden, som gaaer ind forbi Nebbegaard, havde han meget Fiskeri, og for at Fiskene ikke skulde gaae høiere op, satte han en Deel Riisgjærde i Mundingen. Men da han bemærkede, at nu fik han slet ingen Fisk, lod han belure, om der var Nogen, der stjal Fiskene, og da hørte man en Pladsken i Vandet, og at Nogen kastede Fisk ind over Gjærdet i Fjorden, og

hver Gang blev der da sagt: „Den skal Hr. Mads i Pugdal have! Den skal Præsten i Igum have! Den skal han i Ødsted have! Den skal han i Brestrup have! Og denne med den stækkede Hale skal lille Hr. Mads i Piedsted have!"

Da Hartvig Lembek erfarede dette, sendte han næste Dag Bud til alle de nævnte Præster med Forespørgsel, om de havde faaet Fisk, og til Hr. Mads i Piedsted, om han havde faaet een med en stækket Hale. Og da dette befandtes saa, udbrød han: „Alt mit Arbeide er forgjæves; thi de ere trædskere end jeg!" og lod da alle sine Gjærder optage, saa at Hvermand kunde faae, hvad Gud vilde unde ham.

Med Hartvigs Søn, Claus Lembek, uddøde Slægten 1562. Gaarden var imidlertid forinden solgt til Erik Krummedige, der allerede var død 1541, ogsaa som den sidste Mand af sin Slægt. Gaarden og Godset blev senere 1578 mageskiftet til Frederik den Anden og skjænket 1660 til Assessor Jens Lauridsen Risom for hans tro Tjeneste paa Bornholm, da denne Ø atter gav sig under den danske Krone. Gaarden kom siden igjen i Kongens Eie og blev lagt under Ryttergodset. Voldstedet til Nebbegaard vises endnu i Skoven Vest for Nebbegaard. Muurbrokker og Kul i Grunden tilkjendegive, at Slottet i sin Tid er ødelagt ved Ild, nemlig i den svenske Krig i det syttende Aarhundrede.

I ældre Tid, fortæller Sagnet, var der en Nisse paa Nebbegaard, som var bestandig i Uenighed med en anden Nisse paa den nærliggende Østedgaard. Engang kom de da i en heftig Kamp, Nissen fra Nebbe blev dræbt, og den seirrige Østed-Nisse drog derefter til Nebbe. Næste Aften gik Pigen som sædvanligt i Stalden for at malke Køerne, men strax efter kom hun springende ud i Gaarden og raabte: „Aa vi aa vok! den Østed-

Niss' sidder i æ Gjævlinghuol".*) Fra den Tid var der aldrig mere Ro paa Nebbe, men der blev en saadan Rumstering og Tummel, at Gaarden tilsidst maatte flyttes længer ud paa Marken til det Sted, hvor den staaer den Dag idag.**)

Nørlund.

Denne Herregaard, en af de ældste og mærkeligste i denne Deel af Landet, ligger omtrent 2 Mile fra Hobro, i en Lavning omgiven af Enge, og bestaaer af 3 svært-byggede, grundmurede Fløie, to Etager høie foruden Kjælderetagen, der tilligemed en Deel af Værelserne har hvælvet Loft, samt med et 50 Alen høit Taarn, og er omgiven af Grave. Ladegaarden, der ligger paa en Bakke i en Afstand af omtrent 1000 Alen fra Nedergaarden (Borggaarden) mod Vest, og som nu udgjør en særskilt Forpagtergaard, bestaaer af fire ældre, sammenbyggede, af svær Kampesteensmuur opførte Længer, samt af to i den nyeste Tid opførte grundmurede Huse til Forpagter-bolig, Meieri og Stalde. Borggaarden og den gamle Deel af Ladegaarden er opført i Løbet af Aarene 1581 til 97 af Ludvig Munk, i sin Tid Lehnsmand i Trond-hjem, og Borggaardens Beliggenhed — den blev opført midt i en Sump, med en yderst besværlig Byggegrund — skal efter Sagnet hidrøre fra den Omstændighed, at Ludvig Munks Hustru, den bekjendte Ellen Marsviin, der var ung og riig, medens han var temmelig til Aarene, havde, da han friede til hende, gjort sit Ja afhængigt af, at han byggede hende en Borg paa det Sted, hvor hun

---

*) Gjævlinghullet er den Aabning i Loftet, hvorigjennem Høet nedkastes til Creaturerne.

**) Efter „Dansk Atlas", Trap og Thiele.

kastede sin Handske*), med et Taarn saa høit, at man derfra kunde see Budolphi Kirketaarn i Aalborg. Dette sidste Vilkaar synes dog næppe at kunne have været opfyldt; men forøvrigt har Bygherren hverken sparet Møie eller Penge, hvilket er saa meget mærkeligere, som de uhyre Bekostninger, Bygningernes Opførelse og deres luxuriøse Udstyrelse udfordrede, maae have udgjort flere Gange Værdien af selve Eiendommen. Denne Ødselhed har maaskee foranlediget ham til den Udpresning af Beboerne i Throndhjems Lehn, som forvoldte ham hans Embedes Tab. Til Grundens Opfyldelse var der anvendt en umaadelig Mængde store Kampesteen. Gaarden var endnu i Begyndelsen af det forrige Aarhundrede forsynet med en Vindelbro over Graven samt en Tværbygning imellem Fløihusene og et Porttaarn; og i dette sidste, der tillige var prydet med Sirater og Inskriptioner i Sandsteen, skal der have været Kobberporte saa svære, at deres Lukning kunde høres i de nærmeste Landsbyer. Midtfløien, eller maaskee kun Hjørnebygningerne i samme, har været en Etage høiere endnu, belagt med Kobbertag; men da Taget blev nedrevet og Kobberet ranet af de bekjendte polske Hjælpetropper, der huserede saa skammeligt her i Aarene 1658—1659, forfaldt Bygningen, og den øverste Etage styrtede ud i Graven, hvor man endnu i de senere Aar har fundet store Muurstykker deraf. Paa forskjellige Steder saavel i Gaarden som i Værelserne har der været anbragt Billedhuggerarbeide i Sandsteen og Egetræ, største Delen med Ludvig Munks og Ellen Marsviins Vaaben, hvoraf endeel endnu forefindes. Paa Gaarden har der forhen været et Kapel. Hvor det nuværende Taarn staaer, har der tidligere staaet et meget høit Taarn, som

---

*) I Thieles Folkesagn hedder det en Ring.

er blevet nedrevet. Efter „Dansk Atlas“ har Gaarden i sin Tid været prydet med 3 Taarne. Ladegaarden afbrændte 1843, men er igjen bleven opført paa de gamle Kampesteensmure. Fra Midten af forrige Aarhundrede indtil langt ind i det nuværende har Gaarden været forfalden i den Grad, at den næsten lignede en Ruin, og først under den Eier, som for ikke ret længe siden har afhændet Nørlund, er den med betydelige Bekostninger igjen sat i solid Stand.

Nørlund skal oprindelig ikke være bygget til et Herresæde, men til et „Røverskjul“, hvorfor Dronning Margretha lod den „nedher lægge“. I Grevefeidens Tid tilhørte Nørlund Peder Lykke, Lehnsmand paa Aalborghuus, og i Clementsfeiden blev den 1534 afbrændt. Gaardens berømteste Eier er den ovenfor omtalte Ludvig Munk. Aaret efter, at de ovenfor beskrevne Bygninger vare blevne færdige, fødtes her den 6te Juli 1598 Bygherrens Datter, Kirstine Munk, der kun 17 Aar gammel blev, som vi vide, Christian den Fjerdes, til venstre Haand viede Gemalinde. Ludvig Munk eiede ogsaa Lundegaard i Fyen, hvor han dødr den 8de April 1602. Endnu 1614 besad Fru Ellen Marsviin Nørlund. Den næste Eier var Gude Galde, gift med Helvig Marsviin, en Søster til Ellen. Deres Datter, Anna Galde tilbragte Verner Parsberg Gaarden, som fra dem kom til deres Søn, Gude Parsberg, hvis Enke Karen Krag senere giftede sig med Admiral Knud Reetz, som derved i Begyndelsen af forrige Aarhundrede kom i Besiddelse af Nørlund. Aar 1778 solgte Enken efter Jørgen Mørch Nørlund til Kammerherre, Høiesterets-Assessor og Ridder Iver Rosenkrands-Levetzau, Besidder af Stamhuset Restrup, med hvilket Nørlund derpaa blev forenet, og hvortil det vedblev at høre under de to følgende Stamhusbesiddere, Geheime = Conferentsraad og Storkors af

Dannebrog Siegfried Victor Raben-Levetzau og hans Broder, Kammerherre Frederik Raben, hvilken Sidste afhændede Nørlund 1812. I Februar 1857 bleve Godserne Nørlund og Torstedlund, som allerede i flere Aar havde været forenede, med alt Underliggende af Jægermester Schütte solgte for 625,000 Rdl. til Eieren af Mylenberg, Kammerjunker de Mylius. Nu for Tiden eies Nørlund af Kapitain H. E. Bluhme*)

Nørre-Vosborg.

Denne gamle Herregaard ligger i Ringkjøbing Amt 2¼ Miil Sydvest for Holstebro, ikke langt fra Storaaens Udløb i Nissum Fjord. Den nævnes 1299 „Fosborg". Gaarden kaldes ogsaa i gamle Dokumenter „det Slot" Oseborg (Borgen ved Aamundingen). Af den gamle Borg skal der endnu findes en anseelig Voldplads. Sagnet fortæller, „at Hr. Niels Bugge lod opbygge den Gaard Vosborg ude i Fjorden for Vesterhavet med stor Pragt som sin rette Fædreneborg". Efter Niels Bugge arvede hans Datter Christine Bugge, gift med Niels Vendelbo, Nørre-Vosborg. Deres Sønnedatter Ingeborg blev gift med Ridder Predbjørn Podebusk, hvorved Gaarden i første Halvdeel af det 15de Aarhundrede kom til denne Familie. Efter deres Sønnesøn af samme Navn gik Nørre-Vosborg i Arv til hans Datter Jytte Podebusk, som først var gift med Niels Brok, siden med Knud Gyldenstjerne, den bekjendte katholske Bisp, der gik over til Protestantismen. Han afkjøbte 1550 Oluf Munk til Tviskloster Skjærumgaard og mere Gods, hvilket han lagde under

*) Efter Traps Beskrivelse af Danmark.

Vosborg. Deres Søn, Rigsraad Predbjørn Gyldenstjerne, opbyggede den østre Fløi af den nuværende Borggaard og gav den sin Befæstning af Volde og Grave, som i alt Væsentligt har holdt sig indtil Nutiden. De næste Eiere af Nørre-Vosborg i det 17de Aarhundrede vare Sidstnævntes Søn Knud Gyldenstjerne, dennes Broderdatter Sophie Gyldenstjerne, gift med Claus Juel, Amtmand Joachim Frederik Vind og Generalmajor Herman Frantz Schwanwede eller Svanevedel, der er omtalt under Jægerspriis. I Thieles Folkesagn fortælles, at han var forfaren i den sorte Kunst. Engang blev han i den skaanske Krig indesluttet af Fjenden og havde da kun en ringe Hær med sig. Men han vidste at hjælpe sig; thi medens Natten stod paa, omskabte han en Mængde Siv, som stode der paa Marken, til Soldater, og ved disses Hjælp angreb og slog han Fjenden. Næste Morgen vare disse Soldater Siv igjen og stode der som før paa Marken.

Senere eiedes Nørre-Vosborg af Niels de Leth, hans Søn Henrik de Leth, som lod Gaardens Kapel indrette til Værelser, og dennes Søn, Landsdommer Christen de Leth, i hvis Tid Nørre-Vosborgs Kjeldere brugtes til Arrest, og hvor blandt Andre sad i Forvaring Taterqvinden „Langemargrethe", der dræbte frugtsommelige Qvinder, rev Hjertet ud af Livet paa de ufødte Børn og aad dem, i den Mening, at hun kunde gjøre sig usynlig, naar hun havde ædt saadanne 7 Barnehjerter. Landsdommer Leth kom ulykkelig af Dage ved at styrte af Hesten, da han red hjem fra Viborg, og Nørre-Vosborg kjøbtes da af Peder Tang, Kjøbmand i Ringkjøbing, hvis Fader var Fæstebonde i Gaarden Nør-Tang paa Vosborg Gods. Enhver af hans 5 Sødskende kom ligeledes til at eie komplette Herregaarde, og i denne Slægts Eie er Nørre-Vos-

borg endnu — „bevaret og forskjønnet med en Smag og Kjærlighed, som hidtil har frelst denne interessante Eiendom fra at dele Skjæbne med de fleste andre gamle Herresæder i denne Egn". Predbjørn Gyldenstjernes Bygning staaer endnu, men har ingen architectonisk Mærkværdighed og er nu kun i 2 Etager, men af sin sidste Eier gjengiven sine Trappegavle og forøget med en Tilbygning. Foruden denne har Borggaarden 3 andre eenetages Bygninger fra forskjellige Tider (1640, 1770 og 1838). Grave omgive endnu Gaarden uden om de indtil 10 Alen høie Volde; paa den ene Side er Graven dobbelt, og udenom Gravene gaaer igjen en Udenværksvold af indtil 5 Alens Høide. Ved Indkjørselen til Ladegaarden er et Slags Porttaarn, opført af den nylig afdøde Etatsraad Tangs Farfader i en moderne Stiil, og strax udenfor dette et Lyststed med Have, „Vosborglille", opført af Sidstnævnte i samme Stiil som Hovedgaarden, hvilken ogsaa meer eller mindre har tjent til Model for flere af de særdeles smukke og solidt byggede Fæstegaarde paa Godset. Omkring Nørre Vosborgs Borg- og Ladegaard findes Haver og Plantninger, vistnok de største i Jylland. Gaarden tilhører nu Etatsraad Tangs Enke*).

Følgende Sagn fortælles af Thiele om Nørre-Vosborg:

Da Niels Bugge opbyggede Vosborg, vilde han forvisse sig om, at den var vel bygget, og lod han derfor, strax som Bygmesteren havde taget sin Afsked og neppe var en halv Miil borte, en Svend ride efter ham og tilraabe ham, at Bygningen var ved at falde. Dersom han da saae sig om i Tvivl, havde Svenden Ordre at

*) Størstedelen efter Trap.

nedhugge ham paa Stedet. Da Svenden nu havde indhentet Bygmesteren, svarede denne ganske roligt og uden at vende sig: „Ikke hælder Taarnet nu, thi trofast har jeg bygget det; men siig Eders Herre, at der skal komme en Mand fra Nordvest, indsvøbt i en blaa Kappe, og han skal vel faae Taarnet til at hælde!“ Og saaledes skete det ogsaa, da Vesterhavet tohundrede Aar derefter nødte Predbjørn Gyldenstjerne til at flytte Gaarden.

Nørriis,

der ogsaa skrives Nørreriis, og som ligger i Roum Sogn i Viborg Amt, antages af Nogle, siger Trap i sin Danmarks Beskrivelse, at være den Gaard, hvor Niels Ebbesen boede, jfr. Suhms Danmarks Historie XII Side 322, saa og Testrops Beskrivelse af Rinds og Gislum Herreder (Manuskript), Hofmanns Fundatser III Side 386, Olufsens Collectanea Side 106, Neckelmanns Beskrivelse af Randers Side 39. Som bekjendt vises vel en Borgplads i Folby Sogn, Sabro Herred, som Stedet for Ebbesens Gaard, men alene dette, at Historien ikke omtaler denne sidstnævnte Borgs Indtagelse eller Beleiring af Grevens Sønner efter Faderens Død, taler imod, at denne har været beboet af Geerts Banemand. See og Neckelmanns i fornævnte Skrift yttrede Formening om, at Niels Ebbesen ikke er kommen fra Syd over Fjorden, over hvilken der ikke kan antages dengang at have været nogen Bro, men derimod vestfra over en mindre Aa, der faldt ud i Fjorden eller i Nørre-Aa ved Randers.

I Danmarks gamle Folkeviser, 3die Deel Pag. 490 til 494, modsiger dog Svend Grundtvig ovennævnte Yttringer om Nørreriis som Niels Ebbesens Gaard og søger at bevise, at Niels Ebbesen imod Traps Mening

er kommen Syd fra, da der efter „Dansk Atlas“ ligger en Herregaard i Fruerlund, som omtales i Kæmpevisen, Sønden for Randers; han antager saaledes, at Niels Ebbesen har boet paa Nørringriis-Hovgaard i Folby Sogn og derfra igjennem Fruerlund i Kristrup Sogn er over Randers-Sønderbro trængt ind i Byen.

Om Nørringgaard har Trap i sin Danmarks Beskrivelse følgende Meddelelser, som han har indhentet fra de kyndigste Mænd paa Stedet. Borgpladsen bestaaer af to adskilte Pladser: 1) en mindre, med tydelige Spor af Volde og Grave, kun 15 Alen i Qvadrat; i Voldene findes Levninger af Muurværk, Pladsen benyttes til Dandseplads af Stedets Bønder, paa den sydøstlige Side af Voldene findes en stor Eeg, der kaldes Niels Ebbesens Eeg, og paa en Steen, der siges at være henlagt af nogle Disciple fra Aarhus Skole, findes ogsaa Ebbesens Navn med Aarstallet 1340; 2) en større Plads, Øst for den mindre; Sporene af Volde om denne ere meget ringe, Gravenes Plads derimod tydelig.

See ellers videre om Niels Ebbesen under Randers i det Foregaaende af dette Bind.

Odden.

Om denne Herregaard siger Bircherod i sine Dagbøger: „Odden er en med de allerældste Sædegaarde i ganske Jylland, som i Hedenskabets Tid skal være bygget, saa at man for mange hundrede Aar siden haver vidst at sige: Odden hiin olde og Asdal (en nærliggende Herregaard, see denne) hiin bolde.“ Den tilhørte efter „Dansk Atlas“ i Midten af det 15de Aarhundrede den ældre Familie Lunge og kom i Slutningen af samme Aarhundrede ved Giftermaal til Henrik

Friis og hans Datter, der ægtede Ove Lunge til Tirsbæk af den yngre Familie af dette Navn. Hans Søn Christopher Lunge faldt i den nordiske Syvaarskrig, i det berømte Slag paa Falkenberg Hede den 20de Oktober 1565 og ligger begraven i Mygdal Kirke. En Sønnesøn af denne, Jørgen Lunge til Odden blev dansk Rigsmarsk og døde i denne høie Stilling 1619. Hans Søn, der døde ugift i Italien 1637, var den sidste Mand af Lungernes Slægt, og nu kom Odden ved hans Søster Margrethe Lunges Giftermaal med Christen Skeel til Fusingø til denne Familie. Fra Skelerne kom Gaarden atter ved Giftermaal til en anden Familie ved Geheimeraad Christian Ludvig v. Plessen, og derefter til dennes Svoger, Grev Christian Rantzau. Efter at have seet forskjellige Eiere solgtes den i 1857 for 114,000 Rdl. til Besidder af Skafføgaard, nuværende Indenrigsminister J. B. S. Estrup.

Gaarden bestaaer af en smuk Hovedbygning, 2 Etager i Vinkelfløie af meget svær Grundmuur, paa Muren et eiendommeligt Kors. Gaarden menes at være opført i det 14de eller 15de Aarhundrede. Den har tidligere været omgiven af Grave.

Overgaard.

Denne Herregaard ligger i Randers Amt omtrent 2 Mile Øst for Mariager. Hvitfeldt nævner den som tilhørende Aarhus Bispestol i den katholske Tid, men Professor T. Becker anseer det for tvivlsomt. Noget Sikkert veed man ikke om Overgaard før henimod Midten af det 16de Aarhundrede, da den tilhørte Rigsraad og Ridder Jørgen Lykke til Hverringe, der formodentlig har opført denne Herregaard af 5 nedlagte Gaarde. Han nævnes første Gang til Overgaard 1547;

Gaarden maa saaledes antages at være opført i Aarene 1545 til 1547. Den ligger paa den sydlige Side af Mariager-Fjords Indløb, omgiven af Skov. Hovedbygningen bestaaer nu kun af en anseelig Hovedfløi med et høit og slankt, kobbertakt Taarn, der kan sees langt ude i Kattegattet, og gjennem hvilket en Vindeltrappe fører op til Værelserne, samt to smaa Sidefløie; men for et halvt Aarhundrede siden var der tre store Fløie med to anseelige Taarne, og Borggaarden var indesluttet af murede Piller med Stakitværk imellem. Den formeentlige Opbygger af Overgaard, Jørgen Lykke havde i sin Ungdom tjent den ridderlige og pragtelskende franske Konge Frants den Første, og det er rimeligt, at Opholdet ved denne Konges glimrende Hof, til hvilket der ikke fandtes Lige i Verden, har udøvet en stor Indflydelse paa den unge danske Adelsmand, hos hvem Gavmildhed, Pragtlyst, Forfængelighed samt en god Portion Adelshovmod og Myndighed, forøvrigt parret med Klogskab og Dygtighed, efter hans Hjemkomst til Fædrelandet viste sig som stærkt fremtrædende Egenskaber. Den Historie, som især har gjort Iver Lykke navnkundig, nemlig at han lod Præsten Mads forfølge ved Retten og halshugge, hvilket er omtalt i den foregaaende Beskrivelse af Lerchenfeldt, er ugrundet, som vi der nærmere have paaviist. Den nysnævnte Præst, siger Becker i sin Beskrivelse af Overgaard, blev dømt fra Livet, ikke for Fornærmelser mod Herremanden, men, hvad der senere er oplyst, for at have talt ilde om Regjeringen for dens Foranstaltninger med Hensyn til Reformationen, hvilken Dom Jørgen Lykke rimeligviis som Lehnsmand har maattet lade exeqvere, og dette kan saaledes let have givet Anledning til Sagnet. Fra 1548 til sin Død 1584 var Jørgen Lykke forlehnet med Mariager-Kloster, i hvilken Stilling han i sine sidste Leveaar paa-

drog sig Frederik den Andens Uvillie for til Upligt at have ladet Klosterets Skove forhugge.

Overgaards følgende Eiere vare: Rigsraad Henrik Lykke, en Søn af Jørgen Lykke; hans Sønner Jørgen Lykke den Yngre, som døde ugift 1616, og Christian Lykke, der døde 1619, deres Broder, den rige Frantz Lykke, der eiede 12 anseelige Herregaarde og var Fader til den ulykkelige Kai Lykke; hans Datter Christenze Lykke, som blev gift med Frantz Brockenhuus til Sebberkloster og efter sin Mands Død 1660 solgte Gaard og Gods til Frederik den Tredies bekjendte Yndling, Rentemester Christopher Gabel, der dog strax efter solgte samme til Frederik von Arenstorff, Oberst ved Livvagten, som giftede sig med ovennævnte Christenze Lykke. Saaledes kom Overgaard fra Familien Lykke til Familien Arenstorff, der siden har eiet den. I den skaanske Krig viste Frederik von Arenstorff, der var General, sig ikke som Helt, ja hans slette Forhold i denne Krig paadrog ham endog 1678 Sags Anlæggelse for en Krigsret, der fradømte ham hans Charge, hvilken han dog 9 Aar efter fik tilbage. Han døde 1689 som Geheimeraad og Generalgouverneur i Hertugdømmerne, hvorpaa Overgaard tilfaldt hans Enke Augusta Elisabeth Rumohr, som han havde ægtet efter sin første Frues barnløse Død, og derpaa deres ældste Søn, Etatsraad Frederik v. Arenstorff, gift med Baronesse Marie Antoinette Lilliencron, som ved at tilkjøbe en Mængde Gods kom i stor Forlegenhed og med Nød og neppe undgik en fuldstændig Fallit. Efter hans Død 1739 kom hans Søn, Conferentsraad og øverste Landsdommer i Jylland Frederik v. Arenstorff, der bortsolgte Gods for at afbetale Gjælden, til at eie Gaarden. Fra 1762, da han døde, indtil 1775 besad hans Enke Øllegaard Sophie Ide Rantzau Overgaard, derpaa gik den over til

hendes Søn, Etatsraad Frederik Christian v. Arenstorff, der døde 1793. Sidstnævntes Søn, Major og Kammerherre Frederik v. Arenstorff solgte 1799 Gaard og Gods, men tilbagekjøbte det snart igjen, hvorimod han senere afhændede næsten hele Bondergodset; han afbetalte Gjælden, istandsatte den meget forfaldne Hovedgaard baade indvendig og udvendig, og oprettede 1835 Overgaard til et Fideicommis. Kammerherre Arenstorff døde 1844. Hans Enke, Johanne Marie Charlotte Jermiin fik 1851 kongelig Tilladelse til at afhænde det Bondergods, som endnu var tilbage. Deres Søn, Cand. juris Johannes Frederik Arenstorff er nu Fideicommissets Besidder.*)

Dette indbefatter Gaardene Overgaard, Arensborg og Charlottendal.

Øxholm.

Denne Hovedgaard, der ligger paa en Ø i Liimfjorden, næsten 3 Mile fra Aalborg, var det gamle Økloster, et Nonnekloster af Benedictinerordenen, stiftet af den børglumske Biskop Tyge i det 12te Aarhundrede. Det bestyredes af en Prior og en Priorinde, og var meget anseeligt. Det eiede i Liimfjorden betydelige Aalegaarde. Efter Reformationens Indførelse fik den sidste katholske Biskop i Fyen Knud Gyldenstjerne 1542 Pante- og Forlehningsbrev paa Økloster, og 1556 blev hans Brev fornyet med den Clausul, at han skulde forsørge Jomfruerne i Økloster. I 1568 fik Erik Banner Økloster af Frederik den Anden for endeel Strøgods i Jylland, Sjælland og paa Langeland. Han gav

---

*) Efter Trap og „Danske Herregaarde".

Ækloster Navnet Oxholm efter sin Frues Broder, den berømte Peder Oxe. Det gik senere igjennem flere Hænder. I det 17de Aarhundredes sidste Halvdeel og i forrige Aarhundrede eiedes Oxholm af Familien Levetzau.

Om den første Eier af dette Navn, Generallieutenant Hans Frederik v. Levetzau, fortælles følgende Sagn:

Han var svensk af Herkomst. I en Krig med Danmark var han General, men saasom han gjorde Danmark store Tjenester, mistænktes han for Forræderi og blev dømt til at brændes ved Helsingborg. Da han skulde føres ud til Baalet, var han til Hest, og det lykkedes ham derved at undvige, og kom han saaledes svømmende til Hest over Øresund til Sjælland. Men hans Hest var saa udmattet, da han kom i Land, at den brækkede sit ene Been, hvorfor Generalen gav den Naadsensbrød paa det bedste af sine Godser, Oxholm. Levetzauerne skulle ellers oprindeligt være af en meklenborgsk Familie.

Generallieutenant Hans Frederik v. Levetzaus Enke besad Oxholm endnu i Aaret 1796.

Den solide Borggaard bestaaer af 3 Fløie, af hvilke den ene er den gamle Klosterkirke, som nu er Sognekirke for Ølands Menighed. Den har et Taarn, som skal være bygget af Generallieutenant Levetzau, med ualmindeligt høie og smukke Hvælvinger; et større Taarn er nedbrudt for 30 til 40 Aar siden. Paa Kirkens nordre Side er et Gravkapel for den levetzauske Familie, ved en stor og smuk Jerngitterport adskilt fra Kirken. Her staae 7 smukke Kister, deels af Marmor, deels af Kobber og Træ, og 3 under Jorden; i disse Kister hvile de jordiske Levninger af den Levetzauske Familie med deres Hustruer. I Midten lige Øst for Jernporten er et kostbart Epitaphium af sort og hvidt Marmor, som skal være forarbeidet i Italien, med ovennævnte Gene-

rallieutenant Levetzaus og hans Frues Statuer i Legemsstørrelse. Oxholm tilhører for Tiden Lieutenant Neergaard*).

Palsgaard.

Paa Østkysten af Bjerge Herred i Veile Amt ligger Kirkesognet Assens, tidligere en Ø og endnu ved Enge og Bækløb adskilt fra Fastlandet; mod Øst løber det ud i det herlige, skovbevoxede Næs Ashoved, hvis bratte Skrænter forhøie det Maleriske i Halvøens Beliggenhed, trindt omgiven af det brusende Hav. Paa Sognets Sydside skjærer sig den betydelige Bugt Haabet ind fra Kattegattet, og paa dennes Nordkyst ligger Herregaarden Palsgaard, en ældgammel Bygning, skjøndt den nu har et temmelig moderne Udseende. Den bestaaer af tre grundmurede Fløie, den midterste og ældste paa to, de to andre hver paa een Etage; de sidste ere opførte 1804 til 1805 af Kammerjunker Niels Juel Reedtz, Hovedfløien skal derimod være ældgammel og var tidligere forsynet med et lille Taarn, som blev nedbrudt ved de i Aaret 1806 foretagne Reparationer og Forandringer. Det almindelige Sagn lader denne Bygning skrive sig fra Dronning Margrethes Tid, ja nævner endog 1412 som det Aar, da Hr. Axel Kalf byggede Palsgaard. Det fandt formodentlig Sted paa Ruinerne af en tidligere Bygning, vel en Sørøverborg, som er bleven ødelagt i Valdemar Atterdags eller Dronning Margrethes Tid; en Mængde forbrændte Bjælkehoveder, som man fandt i Bygningens Indre i Aaret 1806, viste tydeligt, at denne Sørøverrede ikke havde undgaaet

*) Uddraget af Traps Skrift og „Danske Herregaarde".

sine Brødres Skjæbne, uagtet man havde anvendt Umage nok for at gjøre den uindtagelig, thi Gaardspladsen bestaaer indtil en Dybde af næsten 15 Alen af lutter Steen og Muursteensbrokker, som blev fyldte i et Morads, der blot mod Nord stødte til Fastlandet og derfor paa denne Side begrændsedes ved en bred og dyb Grav, der nu er tør og tilligemed Moradset forandret til Eng og Have; ovenpaa en saa solid Grund opførtes da Bygningen, men blev alligevel et Bytte for Fjendehaand.

Palsgaard skylder en Palle sit Navn, men om ham taler blot følgende Sagn i „Dansk Atlas":

„Paa Herregaarden Palsgaard boede en Enkefrue, som havde to Sønner, Rolf og Palle. Da de en Aften rede hjem fra Horsens, kom de i Trætte i Skoven ved Boller. Der dræbte Palle sin Broder Rolf, efter hvem Skoven endnu benævnes Rol = Skov; og der skal han ofte ride om Natten. Da Palle efter denne Ugjerning kom hjem, kunde hans Moder nok mærke paa ham, at noget Ondt var skeet, og da han endelig tilstod, at han havde dræbt sin Broder, slog hun ham i sin Forbittrelse med sit Nøglekuippe i Hovedet, saa han faldt død om paa Stedet. Efter ham fik Palsgaard Navn, og nær ved Gaarden er han begraven i en Høi, som endnu kaldes Palles Grav."

De første Eiere af Palsgaard, Historien nævner, høre til den i Valdemar Atterdags Tid saa mægtige Familie Kalf, som eiede en stor Mængde Jordegods i denne Deel af Jylland. Erland Kalf og hans Søn Jacob hørte til de fornemme jydske Familier, der ikke kjendte til Fædrelandssind, men havde indkaldt Holstenerne mod Valdemar Atterdag, hvorfor ogsaa Ovennævnte havde i Aaret 1372 Ribe og Aalborg Byer med Slotte og tilliggende Herreder til Lehn af de holsteenske

Grever, som de stode bi i den daværende Borgerkrig. Jacob Kalf solgte 1408 tre Hovedgaarde i Bjerge Herred til Bisp Peder i Roeskilde, og hans Søn, Axel Kalf eller Knob skal det være, der har opført Palsgaard, skjøndt andre Beretninger nævne Faderen som Opbyggeren. Axel Kalf maa vistnok ikke have efterladt sig Sønner, thi efter ham findes flere forskjellige Familier lodtagne i Palsgaard, blandt hvilke de to vigtigste ere Galterne og Rosenkrandserne. Af Galterne er Ebbe Mogensen til Tyrrestrup, Befalingsmand paa Helsingborg Slot, den Første, der benævnes til Palsgaard; han faldt i Ditmarskerslaget 1500, og hans Søn var den i Christian den Tredies Tid saa ansete Ridder og Rigsraad Peder Ebbesen, der 1548 døde paa Palsgaard. Senere gik Gaarden ud af Familien Galts Besiddelse. Blandt Rosenkrandserne er især at nævne Ridder og Rigsraad Ludvig Nielsen Rosenkrands, der levede under Christian den Første og Kong Hans. I Aaret 1486 havde han en mærkelig Strid med Kong Hans, i hvilken han tiltalte Kongen i Anledning af Riber Slot og flere Lehn, som han sagde sig at have i Pant, hvorimod Kongen fremlagde et Vidne af Slogs Herredsthing, ifølge hvilket Ludvig Nielsen var en fredløs Mand alt i 32 Aar, fordi han havde bastet og bundet, stokket og blokket Peder Eriksen og voldført ham over mange Bymarker, Lov uforvunden, og derfor var tildømt at bøde Kongen og Bonden. Trods denne sin Fredløshed havde Ludvig Nielsen havt Sæde i Rigsraadet, og Sagen afgjordes ved et af dette Raad mæglet billigt Forlig mellem Kongen og Ludvig Nielsen. Der nævnes en Mængde Rosenkrandser som Lodtagere i Palsgaard, indtil en Ingeborg Arenfeld tilbragte sin Mand, Ernst Normand til Selsø, Lehnsmand over Stjernholm, Koldinghuus og Antvorskov Amter, sin

Andeel. Han kjøbte de forskjellige Andele, og saaledes forenedes endelig det Hele. Han døde 1643, hans Enke 1658, og deres Datter Kirstine medbragte sin Mand, Joachim Frederik Pentz, hele Palsgaard med tilliggende Bøndergods. Men den svenske Krig tilføiede dem en saadan Skade, at Cantsler Peder Reedtz 1665 gjorde Indførsel i Gaard og Gods, der udlagdes ham for omtrent 20,000 Rdl. Ved hans Død 1674 arvede hans Søn, Etatsraad og Amtmand over Dronningborg Amt Holger Reedtz Palsgaard, og denne er derefter forbleven i Familiens Besiddelse.

Hvorledes Conjuncturerne ere forandrede, viser Følgende. Som ovenfor bemærket, kjøbte den første Reedtz Gaarden 1665 for 20,000 Rdl., og da den i 1857 afdøde Geheimeconferentsraad og Kammerherre, tidligere dansk Udenrigsminister Holger Christian Reedtz i Aaret 1845 udløste sin yngre Broder og Medeier, bleve Palsgaard og Ringholm med Tilliggende vurderede til 300,000 Rdl.

Paa Palsgaard levede sidstnævnte Eier, efter at være afgaaet som Udenrigsminister 1851, indtil sin Død. Som en ivrig Dyrker af Astronomien havde han oprettet et eget Observatorium, forsynet med udmærkede Instrumenter.*)

Rask.

Denne Herregaard ligger omtrent 2 Mile fra Horsens og tilhørte i Slutningen af det 16de Aarhundrede Claus Glambek, der efter „Dansk Atlas" opførte Hvælvingerne i Hverring Kirke, hvor han og hans Frue ligge i Choret, af en i Borring By nedbrudt Kirkes

---

*) Uddraget af „Danske Herregaarde".

Stene. Han døde 1591. Hans Datter, Sophie Glambek, blev gift med Mogens Pax; deres Søn, Christopher Pax, som ogsaa arvede Steensballegaard, blev 1651 snigmyrdet paa Rask af en Student. Efter „Dansk Atlas" vare de følgende Eiere Major Lassen, som opførte baade en ny Borggaard og Ladegaard, Cancelliraad Hans Marcussen og hans Stedsøn Cancelliraad Ammitzbøll. Efter den Tid har Gaarden havt flere Eiere.

I Thieles Folkesagn fortælles følgende Sagn om ovennævnte Eier af Rask, Claus Glambek. Han vilde gjerne have Borring Kirke flyttet til Hverring By, men hverken Mand eller Qvinde vovede at række Haand til at nedbryde en Kirke. En Dag, da han jagede omkring Borring, tog han ved den Leilighed saamange Stene af Kirken, som han kunde holde under sin venstre Arm, og red dermed til Hverring, hvor han kastede dem. Da han saaledes havde gjort Begyndelsen, fik han snart mange Arbeidere, og inden kort Tid var Kirken nedreven, og man begyndte da strax paa at opbygge den nye Kirke i Hverring. Men om Morgenen, da Folkene sadde ved Davrebordet, kom Pigen løbende ind og fortalte, at saamange fremmede Arbeidsfolk byggede derude paa Kirken. Da løb de derud, og der var nu ikke længer Nogen at see, dog saaes Bygningen at have faaet en stor Tilvæxt, idet nemlig den nordre og østre Side af Kirken var bleven opmuret af deilige, tilhuggede Kampesteen, hvilket Arbeide var saa vel gjort, at hvor megen Flid man siden anvendte for at bygge de andre Sider ligesaa godt, saa blev det dog ikke af den Art. Men inden føie Tid fik Herremanden en ulidelig Smerte i den venstre Arm, med hvilken han havde baaret Stenene fra Borring Kirke til Hverring, og den visnede bort, saa at han døde en Stund derefter. Paa hans Liigsteen i Hverring Kirke sees

endnu en Mand, som kun har een Arm. Om Natten maa han endnu stundom ride fra Borring til Hverring.

Ristrup.

Denne Hovedgaard ligger omtrent $1\frac{1}{2}$ Miil fra Aarhus. Af Eierne af Ristrup nævnes i det 16de Aarhundrede Lauritz Rostrup, der døde 1588 og blev begraven i Sabro Kirke. Da de Keiserlige 1628 benyttede Kirken til Kornmagasin, stillede de Rostrups Liig op til Væggen at skyde tilmaals efter og skøde Benene istykker. Omtrent 1643 eiedes Ristrup af Grev Valdemar Christian, Christian den Fjerdes og Kirstine Munks Søn. I den senere Tid var Landsdommer Thøger Reenberg Eier af Gaarden. Han var en nidkjær Embedsmand og vandt en velfortjent Navnkundighed som Digter. Sit første Vers lod han trykke 1694, og hans digteriske Arbeider udmærke sig ved en jevn Munterhed, let Skjemt og flydende Vers. Dog var han, siger Barfod, mere en Skræk for den daarlige Digter, end han selv var nogen fortrinlig udstyret Digter; med lunefuld Lystighed svang han sin æsthetiske Ferle over Samtidens Visemagere.

En senere Eier var Major Reenberg. Denne Familie skjænkede betydelige Legater til Sognets Skole- og Fattigvæsen, og havde sit Begravelseskapel indtil 1854 i Lisbjerg Kirke. Efter Major Reenberg var Justitsraad Teilmann Eier af Gaarden. Som de seneste Eiere nævnes Bormskjold, Ree, Cohen, nu for Tiden eies den af H. v. Folsak. Borggaarden bestaaer af en Hovedbygning af svært gammeldags Bindingsværk, een Etage, med hollandske Vinduer, to Sidefløie, Alt med Tegltag.*)

---

*) Tildeels efter Trap.

Rosenholm.

Denne Hovedgaard, de berømte Rosenkrandsers Herresæde, ligger i Randers Amt, Hornslet Sogn, omtrent 2½ Miil fra Aarhus. Den tilhørte i det 15de Aarhundrede under Navnet Holm Familien Petz indtil 1506, da den kom til Bisskop Niels Clausen Skade af Aarhus. Ved Reformationen tilfaldt den Kronen og synes derefter at have været pantsat til Jørgen Rosenkrandses Svigerfader Gunde Lange, og 1559 kom den ved Mageskifte til Jørgen Ottesen Rosenkrands, der strax begyndte at opføre den store og anseelige, med Grave omgivne Hovedbygning, bestaaende af 4 grundmurede Fløie paa 2 Etager med hvælvede Kjældere og 2 runde Taarne, foruden et Taarn ved Indgangen til Haven, kaldet Perkentavl, som blev færdigt 1569. Jørgen Rosenkrands forandrede Gaardens Navn efter sit eget Navn. Han eiede ogsaa Skafføgaard, hvor han ligeledes opførte en anseelig Hovedbygning, og samlede ved talrige Mageskifter betydeligt Gods til begge Hovedgaardene. Han var efterhaanden Lehnsmand paa Koldinghuus, Dronningborg og Kalø, Rigsraad, Statholder i Jylland og en af de fire Regjeringsraader under Christian den Fjerdes Mindreaarighed, indtil han døde 1596. Hans eneste Søn, den for sin sjeldne Lærdom saa berømte Rigsraad Holger Rosenkrands, arvede baade Rosenholm og Skafføgaard. Han opholdt sig bestandigt paa førstnævnte Gaard og oprettede her et Slags Academi, hvor 25 unge Adelsmænd fik en omhyggelig og lærd Opdragelse under hans eget Tilsyn og Veiledning. Efter den sjællandske Bisskop Resens Død 1638 tragtede han, da han især var udmærket i theologisk Lærdom, efter at blive Erkebisp og tillige bevirke, at

den erkebiskoppelige Værdighed her i Landet skulde være forbeholdt Adelen, og det med verdslig Magt og Myndighed ligesom i England. Dersom dette var kommet til Udførelse, vilde Aristokratiet have faaet en mægtig Støtte i Kirken, og Statsforandringen af 1660 vilde neppe være bleven sat igjennem; forøvrigt optog hans Søn Jørgen Rosenkrands til Kjeldgaard, der var Hofmester paa Sorø Akademi og ligeledes en lærd Theolog, efter Erkebiskop Svanes Død 1668 Faderens Plan, men med ligesaa lidet Held. Holger Rosenkrands døde 1642, og af hans Sønner arvede den yngste, Erik Rosenkrands, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Aarhus, Rosenholm, hvor han havde sit eget Laboratorium, en Apotheker, Krudtmøller, Bogbinder, Beendreier og adskillige „Exercitsmestere“, da Gaarden endnu i hans Tid vedblev at være et Slags Institut for unge Menneskers Opdragelse. I Aaret 1652 var der, som tidligere ved en anden Leilighed omtalt, betroet ham en Sendelse til England til dets Protector Cromwell. Denne harmedes over den Frimodighed, hvormed han talte sin Sag, og spurgte, for at gjøre ham forlegen, om der i Danmark var flere slige skjægløse Genier, der vare duelige til diplomatiske Anliggender. „Vel er mit Skjæg ungt,“ svarede Rosenkrands, „men det er dog ældre end Eders Republik.“ Dette bidende Svar behagede Cromwell, og han viste Rosenkrands fremtidig større Agtelse. Ved Erik Rosenkrands's Død 1681 tilfaldt Rosenholm hans Søn Iver Rosenkrands, Geheimeraad, Ridder af Elefanten m. M., en af de fortrinligste Mænd i denne Familie, som i den korte Periode, hvori han ledede Regjeringen (han indtraadte som første Geheimeraad i Statsraadet den 12te Oktober 1730, samme Dag som Christian den Sjette besteg Thronen, men mistede sin Indflydelse allerede 1735 og fik endelig sin Afsked 27de April

1740), udmærkede sig som en af de dygtigste Statsmænd, Danmark har havt; han døde den 15de November 1745, i en Alder af 71 Aar, paa Rosenholm, hvor han ogsaa var født. Forinden havde han under 6te Juli 1743 oprettet Rosenholm til et Stamhuus. Hans Søn Frederik Christian Rosenkrands, der ligesom Faderen blev Geheimeraad og Ridder af Elefanten, arvede Stamhuset. Han døde 1802 som den Sidste af den berømteste Linie af den gamle Slægt, da hans eneste Søn var død længe forinden ham. Stamhuset tilfaldt nu Erectors Farbroders, ovennævnte Jørgen Rosenkrands til Kjeldgaards, Sønnesøns Sønnesøn, Baron Iver Rosenkrands til Baroniet Villestrup. Efter hans Død 1815 tiltraadte først hans ældste Søn Christian, dernæst hans anden Søn Verner og endelig den tredie Søn Holger Rosenkrands hurtigt efter hinanden Besiddelsen af Stamhuset, og den Sidste afstraadte det 1825 til sin Søn, den nuværende Besidder.

I Hornslet Kirke findes Rosenkrandsernes Familiebegravelse. Jørgen Rosenkrands fik 1560 af Frederik den Anden jus patronatus til Kirken og lod da opføre Choret og Taarnet. I et Kapel, der er tilbygget Choret, hviler ovennævnte Jørgen Rosenkrands med Hustru Dorthe Gundesdatter Lange og deres ældste, tidligt afdøde Søn Otto under Epitaphier og en Liigsteen. Desuden er der en Begravelse under Choret og en i Taarnet. Her findes kostbare Epitaphier og Liigstene over de her begravne Personer af Rosenkrandsernes Slægt med deres Hustruer. Altertavlen, forestillende Christi Lidelseshistorie, er dobbelt; den inderste er af Alabast, efter „Dansk Atlas“ forfærdiget 1574; den yderste, forestillende Korsfæstelsen, er udskaaren af Træ med meget stor Kunst; den er bekostet af Erik Rosenkrands

1672, malet og forgyldt 1854. Ogsaa Prædikestolen og Døbefonten ere smukke.

Rosenvold.

Denne Hovedgaard ligger 2 Mile Syd for Horsens og ligesaa langt Øst for Veile ved Indløbet af Veile-Fjord. Førend Rosenvold blev opført, laa her paa samme Sted en Gaard, der kaldtes Staxevold, hvilken var opført af en Hr. Ralf med Tilnavnet Guldsko, efterat en ældre Gaard af samme Navn, som laa i det tilstødende Barritsogn, var bleven ødelagt. Af denne Gaard skal der endnu findes en betydelig Ruin i den Boller tilhørende Staxode Skov og Rosenvold Skov, Eskemose. Det nye Staxevold blev gjentagne Gange i Grev Geerts og Valdemar Atterdags Tid under Feiden med de omboende Bønder beleiret og tilsidst indtaget og nedbrudt, og stod derpaa som Ruin i et Par hundrede Aar.

I Aaret 1585 blev det nuværende Rosenvold opbygget af Fru Karen Gyldenstjerne, Enke efter Rigsraad og Marsk Holger Ottesen Rosenkrands til Boller og Stjernholm, Statholder i Nørrejylland og Høvidsmand paa Skanderborg og Bygholm. Hendes yngste Søn Frederik Rosenkrands, som efter Moderens Død arvede Rosenvold og Stjernholm, og var Kammerjunker hos Christian den Fjerde, have vi, i Anledning af hans bekjendte Kjærlighedsforbindelse med Hofdamen Rigborg Brockenhuus, omtalt tidligere under Herregaarden Egeskov i Fyen, Andet Bind, Pag 261 og 62. Han døde i Mæhren 1602 af et Saar i Haanden. Hans Brodersøn, Holger Ottesen Rosenkrands den Yngre, maatte 1621 for Gjæld sælge baade Rosenvold og Boller til den bekjendte Fru Ellen Marsviin, der senere

maatte, som tidligere omtalt, afstaae begge Gaarde til sin Datter, Kirstine Munk. Under Krigen med Sverrig bleve hendes Godser ved Svigersønnen Korfitz Ulfelds Indflydelse forskaanede for Indqvartering, men lede derimod meget af Polakkerne, da disse havde forjaget Svenskerne. I Staxodde Skov findes endnu en Grube, „Polakhullet", hvor en Mængde af Bønderne ihjelslagne Polakker skulle være begravne. Ikke langt fra Fjorden, fortæller et Sagn, fandtes der indtil for nogle Aar siden et gammelt huult Egetræ, i hvilket under Polakkernes Ophold i Jylland en Kone skal have boet, og siges det, at hun endog havde sin Spinderok derinde hos sig.

Efter Fru Kirstines Død 1658 blev Rosenvold, som man antager, kjøbt af Geheimeraad Henrik Rantzau til Schöneweide med flere Godser, Rigsraad, Elefantridder, Stiftamtmand i Aarhus og Amtmand over Stjernholms Amt. Da han døde 1674 barnløs, tilfaldt Gaarden hans Brodersøn, Kammerherre Henrik Rantzau, som døde ugift 1687, og efter ham Broderen Otto Rantzau til Asdal, der ialt eiede 8 Godser og 1671 var bleven optagen i den danske Grevestand. De næste Eiere af Rosenvold vare Grev Otto Rantzaus Søn, Grev Frederik Rantzau, der var Generalmajor og deeltog i alle de Danskes Felttog i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og, da ogsaa han døde ugift 1726, hans Broder, Grev Chr. Rantzau, Geheimeraad, Elefantridder, Vicestatholder i Norge m. M., der eiede 9 Godser og den 10de September 1756 oprettede det saakaldte grevelige Rantzauske Forlods eller Præcipuum af Godserne Rosenvold, Asdal og det halve Hammelmose, hvilket Forlods skal gaae i Arv med agnatisk-cognatisk Succession i den Rantzauske Familie paa Mands- og Qvindesiden, og, naar denne maatte uddøe,

tilfalde Kongen. Grev Christian Rantzau døde 1771, og det Rantzauske Forlods, hvorfra Asdal og Hammelmose 1793 bleve bortsolgte, mod at Kjøbesummen, 77,180 Rdl., fastsattes som Fideikommiscapital, men som 1828 blev forøget med Skovgaard i Fyen, har senere været i den rantzauske Familie.

Rosenvolds Hovedbygning, der, som alt bemærket, er opført 1585, bestaaer af en toetages Bygning af massiv Grundmuur med et rundt Taarn ved hver Ende af lige Høide med Bygningens Tag.

Rugaard.

Denne Hovedgaard ligger i en af de deiligste Egne i Danmark, ikke langt fra nysbeskrevne Rosenvold ved Indløbet af Veilefjord. Den har Udsigt over en sivomkrandset Indsø, der er indesluttet af Skov paa de tvende Sider og paa den tredie blot ved en smal Landstrimmel skilt fra det storartede Kattegat med dets stedse foranderlige Charakteer. Hovedbygningen er paa to Etager, grundmuret, af gamle røde Muursteen, for hver Ende forsynet med et Taarn af samme Høide som Taget, men tidligere een Etage høiere; foroven gaaer lige under Tagskjæget langs begge Husets Sider en Rad Skydehuller til Bøsser, paa flere Steder afbrudt ved større Huller til Kanoner; forneden en Rad smaa Vinduer, der rimeligviis ogsaa have været Skydehuller. Midt paa Bygningen var tidligere en Port med et nu nedrevet Porttaarn; istedetfor Taarnet og den tilmurede Port er nu opført en Frontespice med en hvid Portal; Husets Endegavle ere forsynede med gamle Forsiringer. Op til Hovedbygningen støde to smaa eenetages Huse, der tjene til Kjøkken og Bryggers. De tidligere Grave og Volde ere nu udjevnede og tildeels benyttede til den smukke, vel

vedligeholdte Have. Gaarden er opført i Slutningen af det 16de Aarhundrede af Hans Axelsen Arnfeld.

I den ældre Tid, henimod Slutningen af det 12te Aarhundrede, havde Biskop Svend i Aarhus betydelige Besiddelser i denne Egn, og fornemmelig i Rosmus (Rosmose) Sogn, hvilke han 1183 testamenterede til Om Kloster. Tæt ved Rosmus's Kirke opførte Munkene en større Gaard eller saakaldet Grangie. Ved Skovens Rydning opstod der efterhaanden en By paa 17 Gaarde ved Navn Roue eller Rude, hvilket maa udledes af Rud d. e. Rydning; to Gaarde bare bestandigt Navnet Rudgaard. Ved Reformationen kom Om-Kloster med dets Eiendele i Kronens Besiddelse, og 1541 oprettede Christian den Tredie Rosmus Sogn til et eget Birk. Frederik den Anden forvandlede Klosteret til et kongeligt Slot 1560 og udnævnte den sidste Abbed Jens Simonsen til Sognepræst i Rosmus. I Aaret 1579 mageskiftede Kongen Rosmus Birk for Viufgaard i Koldinghuus Lehn til Hans Axelsøn Arnfeld til Palsgaard. Han afbrød Rude By, opførte i dens Sted Rugaards Hovedbygning og døde 1611. Hans yngste Søn, Mogens Arnfeld, arvede Rugaard. Han var Tid efter anden bleven forlehnet med Mariagerkloster, Hald og Skivehuus, samt Agdesiden i Norge, og døde 1671 som Stiftamtmand i Viborg. Hans eneste Søn, Kammerjunker og Jægermester Hans Arnfeld, efterlod sig ingen Børn ved sin Død, hvorefter Rugaard tilfaldt hans Fætter, Etatsraad Jørgen Arnfeld, en temmelig berygtet Person, der eiede Vasnæs, Gammelgaard, Tjele og Rugaard, men satte dem alle overstyr, især ved Hexeprocesser, og døde i stor Fattigdom.

„Det var en mørk og fanatisk Tid“, siger Becher i i sine „Danske Herregaarde“, hvoraf tildeels denne Beskrivelse er tagen, „da man med blodig Iver forfulgte

Hexemestere og Troldkjærlinger. Iblandt de ivrigste Hexejægere var Etatsraad Arnfeld, som støvede omkring efter disse Djævelens Haandlangere med større Iver end nogen Jæger efter Ræve og Harer. Smededammen udenfor Rugaard var det Sted, hvor de Ulykkelige maatte udholde den afgjørende Prøve, hvorefter Skarpretteren prøvede sin Kunst paa dem; svømmede de ovenpaa, bleve de brændte, sank de under, hvilket næsten aldrig skete, vare de uskyldige, men Mangfoldige døde i Fængslet af Pinslerne eller Følgerne af samme. Alene i Foraaret 1686 havde Jørgen Arnfeld Skarpretteren fra Aarhus, Mester Herman (Høker), tre Gange paa Rugaard: først strax efter Paaske, da han kastede en Mand paa Vandet, ved Navn Peder Kieri, som de havde grebet samme Dag, „och da svømmede hand som en Gaass"; imellem Havre- og Bygsæd kom han atter derud, brændte en Qvinde ved Navn Gye Kochs og piinte samme Dag ovennævnte Peder Kieri samt „Blommens" Moder efter Birkethingsdommen, og Dagen efter atter, uden at de dog bekjendte Noget; tre Uger efter Pintsen blev han igjen hentet derud og brændte Blommens Moder; Blommen var ogsaa en berygtet Hex, som maatte klæde Baalet i Aarhus. Regjeringen var imidlertid bleven saa oplyst, at det den 21de Juli 1686 blev forbudt Herredsfogder og Birkedommere at exeqvere nogen Dødsdom i Hexeprocesser, før Sagen havde været for Høiesteret. Etatsraad Arnfeld var saa ivrig, at han, ifølge saadanne ved Pinsler aftvungne Bekjendelser, beskyldte adelige Familier i Sverrig for Trolddom, men derover indvikledes han saaledes i Processer, at hans Formue ganske blev ødelagt. Da hans Creditorer begyndte at forfølge ham, lod han indrette et Værelse i det søndre Taarn, hvilket han kaldte Hamborg, og hvor han skjulte sig, naar der indtraf uvelkomne Besøg; hans Folk svarede da, at

han var i Hamborg, og bandede derpaa, om fornødent gjordes, hvormed Creditorerne maatte lade sig nøie. Med sin Præst laa han i Kjævlerier, maaskee fordi denne ikke deelte hans Smag for Autodafeer, eller snarere fordi han var misfornøiet over, at Etatsraaden havde nedtaget Altertavlen i Rosmus Kirke og sat sit Vaaben, en Ørn, op i Stedet. Etatsraaden fik paa Grund af denne Strid Tilladelse til med sin Familie at søge Hved Kirke."

Jørgen Arnfeld døde endelig 1717, da Gaard og Gods maatte sælges for Gjæld og blev kjøbt af Christian Frederik Levetzau, Generallieutenant, Geheimeraad og Greve, Ridder af Elefanten, som allerede 1719 solgte Rugaard til Vincents Lerche til Lerchenfeld, senere Geheime-Conferentsraad, Over-Ceremonimester, Ordenssecretair og Ridder af Elefanten, der døde 1742, men flere Aar iforveien afstod Rugaard til sin Søn, Christian Lerche, siden Greve, Generallieutenant, Overkrigscommissair og Ridder af Elefanten, der 1742 kjøbte Østrupgaard ved Kallundborg, hvilken han efter sig kaldte Lerchenborg, og i Anledning af denne Handel solgte Rugaard til Geheimeraad Jacob Benzon til Benzonsdal, der efterhaanden var Stiftamtmand i Aarhus og Amtmand over Stjernholm og Havreballegaards Amter, Overpræsident i Kjøbenhavn, endelig Vicestatholder i Norge samt Elefantridder. Han eiede flere betydelige Godser og bestemte i sit Testamente 1766, at der af Rugaard og Cathrinebjerg i Kjøbenhavns Amt skulde oprettes et Stamhuus. Vicestatholderen moderniserede tildeels Bygningen paa Rugaard og dens Omgivelser, opfyldte Gravene og anlagde Haven; han døde 1775 ugift, efterladende sin Brodersøn, Kammerherre og Oberstlieutenant Christian Benzon, Stamhuset tilligemed 80,000 Rdl. til at kjøbe endnu eet for, hvilket denne ogsaa udførte

1779 ved at kjøbe Tirsbæk, hvor han flyttede hen og 1787 ombyttede sit første Stamhuus med Christiansdal ved Odense, der endnu tilhører hans Sønnesøn. Rugaard kom nu efter hinanden til forskjellige Eiere, og i 1835 solgtes den af Cancelliraad og Eier af Marselisborg Casper Peder Rothe Ingerslev for 50,000 Rdl. til hans Svoger, Mads Johan Schjøtt, der afhændede den 1851 til den nuværende Eier, Hofjægermester P. P. C. F. Mourier-Petersen.*)

Ryssensteen.

Denne Hovedgaard ligger i Ringkjøbing Amt, 1¾ Miil Sydvest for Lemvig, og var i den katholske Tid et Slot ved Navn Bøvling, som tilhørte Ribe Bispestol. Biskopperne forlehnede Adelsmænd med det; saaledes fik Palle Iversen Juul til Ugelstrup Bøvling i Forlehning af sin Broder, og efter ham flere af samme Familie i Slutningen af det 15de Aarhundrede. Efter Reformationen blev Slottet et kongeligt Lehn og Sædet for en kongelig Lehnsmand; den første af disse var Niels Juul til Astrup af ovennævnte Familie. Kort efter Souverainetetens Indførelse blev Bøvling solgt til General Henrik Ruse, og saaledes fra et kongeligt Slot forvandlet til et Herresæde, som kort efter ogsaa fik et nyt Navn. Henrik Ruse var født i en Landsby i Nærheden af den hollandske Stad Groeningen 1624. Allerede tidligt viste han sig som en dygtig Militair, i Særdeleshed i Fortificationsvæsenet, var i fransk, venetiansk og forskjellige tydske Fyrsters Tjeneste, og kom 1661 til Danmark, hvor han blev ansat som Generalqvarteermester,

*) Efter „Danske Herregaarde" og Trap, samt Hansens „Danske Ridderborge".

Generalinspecteur over samtlige Fæstninger og Oberst for et Infanteriregiment. Han har indlagt sig et Navn ved Anlæget af det i sin Tid overordentlig stærke Citadel Frederikshavn, som han fuldførte 1664, og Hovedstadens Fæstningsværker, af hvilke Rysensteens Bastion endnu bærer hans Navn, ligesom han ogsaa istandsatte og forbedrede Landets øvrige Fæstninger, som Nyborg, Kronborg, Fredericia, Frederiksort og Rendsborg. Den 27de Januar 1664 blev han optagen i den danske Adelsstand, og samme Aar kjøbte han, som ovenfor sagt, Bøvling Gods, hvoraf Christian den Femte 1ste Juli 1672 oprettede Baroniet Rysensteen, efterat Ruse 25de Mai 1671 var bleven ophøiet til Friherre af Rysensteen ved den første Udnævnelse af Greever og Baroner, ligesom han ogsaa var iblandt de første Riddere af Dannebrog, som udnævntes 12te October samme Aar i Anledning af Kronprindsens (Frederik den Femtes) Fødsel. Aaret efter blev han, fordi han havde paadraget sig flere Høitstaaendes Uvenskab, fjernet, idet man udnævnte ham til Generallieutenant i Norge og commanderende General i det Nordenfjeldske, og i Aaret 1677 blev han endog suspenderet fra sine Embeder og en Commission nedsat for at undersøge hans Forhold under Krigen, hvorpaa han fik sin Afsked, forlod Danmark og vendte tilbage til sine Godser i sin Fødeegn, hvor han døde 1679.

Baroniet gik i Arv til hans eneste Datter, Johanne Marie, som var 3 Gange gift og i sit andet Ægteskab med Oberst Christian Juul til Kragerup, Lundbæk, Panum m. M., der 1679 ophøiedes til Baron under Navnet Juul Rysensteen, blev Stammoder til denne endnu blomstrende Familie. Christian Juul døde 1691 i Dublin som Chef for et Cavalleriregiment blandt de danske Auxiliairtropper.

Baroniet gik efter Begges Død i Arv til deres Søn Ove Henning Juul, Friherre til Ryssensteen, og fra ham først til hans ældste Søn Otto Henrik Juul, der døde barnløs 1775, og dernæst til hans Broder Christian Frederik Juul. Ved hans Død 1782 tiltraadte hans Søn Ove Henrik Juul Besiddelsen af Ryssensteen. Som den Ældste af Lilie-Juulernes Familie efter afdøde Kammerherre Frederik Juul af samme Stamme blev han Directeur for den Thaarupgaardske Stiftelse efter en Proces med Sehestedt-Juulerne for Høiesteret. Han var gift med Juliane Marie Bülow, Datter af Staldmester hos Christian den 7de, Geheimeraad Bülow. Han døde 1836, men havde allerede ifølge kongelig Bevilling af 5te Mai 1797 solgt Baroniet og substitueret det ved et Fideicommis paa 141,000 Rdl. Hans Søn, Kammerherre Carl Adolph Juul Ryssensteen, den nuværende Besidder af Ryssensteens Fideicommis, som nu er 123,500 Rdl. stort, er ligesom Faderen Directeur for den Thaarupgaardske Stiftelse og var i 20 Aar Hofcavaleer hos Dronning Marie Sophie Frederikke.

Ryssensteens Hovedparcel tilhørte siden Aaret 1804 Proprietair N. M. Petersen, der i Aaret 1856 solgte Gaarden for 65,000 til Handelshuset Toldorph i London, for hvem den nuværende Eier var Handelsagent.

Hovedbygningen, der tager sig ret anseelig ud i Afstand, skjøndt den er meget forfalden (1859), ligger paa den gamle Slotsvold; den bestaaer deels af Grundmuur, deels af Bindingsværk, og har deels Tegl-, deels Straatag; dens hvælvede Kjældere siges at have, førend Gaarden kom i private Hænder, været benyttede til Arrester.

Paa en i Nærheden, mellem Vesterhavet og Nissum Fjord liggende Landstrimmel, kaldet Bøvling Klit, strandede Julenat 1811 de to engelske Linieskibe „St.

Georges" og „Defence", og deres Chef, Admiral Raynalds tilligemed hele Besætningen, 1600 Mand, druknede paa 11 Matroser nær. Endnu i 1859 skal „Defence" have staaet heel og holden boret ned i Qvikſandet; tidligere har man kunnet see Mastetoppen af det ved lavt Vande*).

Schackenborg.

Denne Hovedgaard, der ligger i Møgeltønder Sogn, som nu er i Preussens Besiddelse, 1/2 Miil V. N. V. for Tønder og næsten 6 Miil S. V. for Ribe, er Residentsen i Grevskabet Schackenborg. Den skylder Borgen Møgeltønderhuus sin Oprindelse. Denne blev 1265 første Gang nedbrudt af Kong Erik Glipping, men maa kort efter igjen være opbygget; thi da samme Konge 20 Aar efter havde gjort Hertug Valdemar af Sønder-Jylland til Fange og sat ham paa Søborg-Slot, gjorde han et Indfald i Hertugdømmet, indtog Møgeltønder-Slot og lod det atter sløife 1285. Dronning Margrethe lagde Møgeltønder tilligemed Trøiborg og Hundsbek under Viborg Landsthing. Møgeltønder Slot maa kort efter være kommet til Ribe Bispestol, thi i et Dokument af 1288 kaldes det „castrum ecclesiæ et episcopi Ripensis". Paa Møgeltønder, ligesom paa Trøiborg, holdt Ribe Biskopper deres Lehnsmænd, og da Slottet ved Reformationen var tilfaldet Kronen, bortforlehnede Christian den Tredie det 1545 til Ditlev v. Ahlefeld, som laante Kongen 16,000 Mark Lybsk og beholdt det for denne Sum indtil 1562, da han blev udløst af Niels Lange, som da fik Slottet

*) Efter Trap, „Danske Herregaarde", Militairt Repertorium og Meddelelser af Kammerherre, Baron Juel-Rysensteen.

og Lehnet i Pant og Forlehning, og foruden ovennævnte Sum endnu laante Kongen 4000 Joachimsdalere derpaa. I 1583 var Benedict Rantzau Lehnsmand paa Møgeltønder, og fra den Tid synes Rantzauerne at have været kongelige Lehnsmænd her, indtil strax efter Souverainetetens Indførelse den tappre Feltherre Hans Schack ved Kjøb fik Møgeltønder i Eie 1661. Han opførte 1664 den nuværende Hovedbygning, der bestaaer af 3 grundmurede toetages Fløie. Han var en af de først udnævnte Grever 1671 og døde den 28de Februar 1676. Hans Søn, Grev Otto Diderik Schack, fik den 23de Juni 1676 af Christian den Femte Møgeltønder ophøiet til Grevskabet Schackenborg, hvilket derpaa uafbrudt er gaaet i Arv fra Fader til Søn, som alle afvexlende førte Navnet Hans og Otto Diderik, efter den grevelige Families to Stiftere.

Hovedgaarden ligger tæt ved Møgeltønder By ved Enden af Slotsgaden. Der er omgiven med Volde og Grave med Vindebro, og har en temmelig stor og vel vedligeholdt Park, som paa Vesteregnen er en stor Sjeldenhed, hvorfor den hyppigt besøges af Tønders og Omegnens Beboere. Af det gamle Møgeltønderhuus findes intet Spor*).

Paa Schackenborgs Gods ligger Byen Gallehuus, der er bleven mærkværdig ved Fundet af de to berømte Guldhorn. Den 20de Juli 1639 gik en fattig Kniplepige ved Navn Kirstine Svendsdatter fra Østerby i Nabosognet Daler fra sit Hjem til Tønder og stødte i Byen Gallehuus barbenet med Foden mod Noget, som ragede frem paa Veien; hun slog til det med sin Stok, men agtede ikke videre derpaa, da hun ansaae

*) Efter Trap.

det for en Trærod, der stak frem af Jorden. Nogle Dage derefter, da hun gik igjen samme Vei, stødte hun atter med Foden mod Noget paa samme Sted; hun saae nu nøiere efter og bemærkede, at det var et Stykke Metal. Med megen Møie fik hun det op af Jorden, og hun saae nu, at det var dannet som et Horn. Hun havde isinde at kaste det bort i den Tanke, at det var et ubrugeligt Jægerhorn af uægte Metal, men betænkte sig og bar det hjem, hvor hun rensede det fra den Jord, hvormed det var opfyldt, og lagde det tilside; de løse Ringe, hvormed det var beklædt udvendig, gav hun Børnene i Huset og Nabolaget at lege med. Efter nogen Tids Forløb gik hun til Kjøbstaden og tog da en af disse Ringe med for at faae at vide, af hvad Metal de vare. Hun blev nu i høi Grad overrasket, da hun hørte, at Ringen var af fiint Guld.

Da det mærkelige Fund rygtedes, modtog Amtmanden i Tønder Hornet af Pigen og sendte det til Stiftamtmanden i Ribe, der nu lod grave paa det Sted, hvor Hornet var fundet, uden dog at opdage Noget videre. Christian den Fjerde opholdt sig nemlig paa den Tid med sin Søn, den udvalgte Prinds Christian, i Glückstadt, og da han fik Underretning om Fundet, lod han Guldhornet afhente, forærede det til sin Søn og gav Pigen en Belønning. Prindsen havde først isinde at omstøbe Hornet til en Pokal efter den Tids Brug; men da nogle af Hoffolkene gjorde ham opmærksom paa, at man i Oldtiden brugte Horn til Drikkekar, og raadede til at lade det beholde sin gamle Form, reddedes det for denne Gang. Det blev nu udkogt af en Guldsmed, poleret samt forsynet med en Guldskrue, med hvilken dets smalle Ende blev tillukket, og hvorpaa der stod: „C 5. Denne Skrufve er gjort af ny 1639“. Det kom nu til at staae paa Prindsens Skjænkebord; og efter den Tids Leve-

maade kappedes Hofmændene om at tømme det i eet Drag, hvilket dog ikke vilde lykkes Nogen af dem, saasom Hornet rummede halvtredie Pot. Men det blev ikke ved Fundet af dette Guldhorn.

Omtrent 100 Aar efter det første mærkelige Fund, den 21de April 1734, blev en fattig Bonde i Gallehuus Jerch Lassen eller Erik Lauritzen, som grov Leer paa Marken, omtrent 25 Skridt fra sin Hytte, efter at have gravet et Qvarteer ned i Jorden, noget Glimrende vaer, som han bemærkede var et Horn, der laa parallelt med Jordens Overflade, kun halvfjerde Skridt fra det Sted, hvor det første Horn var blevet fundet. Han bar Hornet hjem, rensede det fra det vedhængende Leer og tog samme Dag et Stykke deraf med sig til Tønder for at faae det prøvet af en Guldsmed. Han erfarede nu, at det var af fiint Guld, og overleverede det Hele til Godsets Eier, Grev Otto Diderik Schack, som igjen indsendte det til Christian den Sjette, der lod Bonden udbetale 200 Rdl. i Findeløn. (Efter nuværende Forhold vilde Hornets Metalværdi være omtrent 4000 Rdl.) Af Glæde over denne Belønning skal, efter Sagnet, den fattige Mand være død faa Dage efter. Det er ogsaa et almindeligt Sagn paa Stedet, at Pigen, der fandt det første Guldhorn, kun levede et Aar efter Fundet. I Egnen fortalte man nu, at ifølge et gammelt Sagn skulde man hundrede Aar efter, at det første Guldhorn var opdaget, paa samme Sted finde et andet Guldhorn, senere skulde man endnu der finde et Guldtaffel eller en Guldopdækning, og endelig Holger Danskes Stridshammer, hvorefter Danmark skulde blive det meest blomstrende Kongerige i hele Europa. I et af de sidste Aar i forrige Aarhundrede fandt ogsaa en Mand i Gallehuus ved at pløie ikke langt fra de Steder, hvor Guldhornene vare fundne, et Stykke massivt og meget fiint Guld af

Størrelse og Form som en Mandsfinger, i den ene Ende tilsyneladende afskaaret af Plovjernet fra en anden Gjenstand; og i Gallehuus By ligger en meget stor Steen, der nu er skjult under Jordoverfladen, og om den beretter Sagnet, at Holger Danske ligger begraven under den.

Det 1639 fundne Guldhorn bestod af en sammenhængende, af en temmelig tyk Guldplade dannet indre Deel, som var aldeles glat uden nogen Afdeling, dog med en ved Aabningen foroven anbragt Randindfatning. Hornet var udvendigt beklædt med 13 brede Ringe, ligeledes med ophøiede Kanter; disse Ringe vare af det fineste Guld, hvorimod selve Hornet var blandet med ringere Metal. De 6 nederste af disse Ringe vare fastloddede paa Hornet; de 7 bredere derimod vare løse og kunde skydes over hverandre som Pølsehorn. Hornets Længde var 1 Alen og 9 Tommer, Vægten 6 Pund og 13 Lod. Paa de syv større Ringe vare mange sælsomme Dyre- og Menneskefigurer anbragte, som havde været støbte enkeltviis og siden paaloddede. Imellem og tildeels under disse Figurer fandtes mange andre, deels Rosetter, deels Slanger og Slangesnoninger, nogle foroven med Menneskefigur, hvilke med Gravstikke vare indgraverede paa Ringenes Overflade.

Det 1734 fundne Guldhorn var ikke fuldstændigt, idet dets nederste Ende var afbrudt og gaaet tabt; alligevel veiede det 30 Lod mere end det først fundne, nemlig 7 Pund og 11 Lod. Ligesom paa dette var Ringenes Guld finere end det indre Horns. Formen var den samme; men her vare de ydre Ringe, af hvilke 5 vare bevarede, fastloddede paa det indre, glatte Horn. Paa disse var der, ligesom paa det andet Horns løse Ringe, anbragt Figurer, som deels havde været støbte hver for sig og derefter paaloddede, deels vare indgraverede imel-

lem de støbte Figurer, i det Hele lignende dem paa det første Horn. Foruden ved sin større Vægt udmærkede det sidst fundne Horn sig ogsaa fremfor det første ved en under dets øverste Rand anbragte Runeskrift. Afbildningerne ere blevne udtydede paa høist forskjellige Maader, hvoraf ingen ansees for tilfredsstillende, og ligeledes er Indskriften paa det sidst fundne Horn, hvis rette Charakteers Oplysning har været den nyeste Tid forbeholdt, læst omtrent ligesaa forskjelligt, som der er gjort Forsøg paa at tyde dem. Af disse Forklaringer ville vi kun anføre J. A. Bredsdorffs (1838): „Jeg Hleva forfærdigede Hornene for Skovbeboerne (eller Holstenerne), mine Gjæster“, til hvilken Professor P. A. Munch i Christiania har sluttet sig i en senere Afhandling, og den nyeste af Conferentsraad Rafn: „Holtingerne, det er Holstenerne, Echlev og Astyr indviede de to Horn.“ Sidstnævnte Forfatter tilføier følgende Bemærkning: „De tvende Horn have ikke været Blæsehorn, hvortil Guld er uskikket, altsaa ikke Krigsbasuner, og heller ikke Jægerhorn. De vare Drikkehorn, hvis nederste Ende har været sluttet med en Fod af Træ eller anden Substants, som er gaaet tabt. De have tillige, som vi af Indskriften lære, været hellige Tempelkar. Den underretter os nemlig om, at de tvende Holtinger eller Holstenere Echlev og Astyr have indviet de to Horn, upaatvivlelig som hellige Klenodier til Afbenyttelse ved Offergilder i det nærmeste Tempel. Efter et i Egnen af Gallehuus bevaret Folkesagn har der i Oldtiden været en hellig Lund og et Tempel i samme, høist rimelig paa den Plads, hvor Hornene fandtes. Her har da været et Hovedtempel paa Halvøens søndre Deel, som ogsaa Holstenerne sydfra have besøgt og deeltaget i de ved Aarets Hovedfester her afholdte Offergilder. Dette Tempel kan i ældre Tider være kaldt Galdrahuus og

Byen deraf have faaet sit Navn." Han antager, at Guldhorn-Indskriften er at henføre til den sidste Halvdeel af det 5te Aarhundrede.

Begge Guldhornene bleve senere opbevarede i det kongelige Kunstkammer i Kjøbenhavn og fremvistes med de øvrige der bevarede Sjeldenheder. En tidligere for at have fabrikeret falske Bankosedler med Tugthuusstraf anseet, men senere løsladt Person ved Navn Niels Heidenreich, der havde faaet Borgerbrev som Frimester i Uhrmager- og Guldsmedprofessionerne, har skaffet sig en Navnkundighed liig Herostrat ved at have tilintetgjort disse kostbare og over hele Europa berømte Levninger fra Hedenold. Han havde forskaffet sig falske Nøgler, med hvilke han Natten imellem den 4de og 5te Mai 1802 aabnede de mange veltillaasede Døre, der beskyttede disse Skatte, og bortstjal begge Guldhornene tilligemed nogle andre Sager af Guld og Sølv. Tyven omsmeltede de stjaalne Gjenstande og forarbeidede Tid efter anden af Guldet Skospænder, Kjæder, Ringe og andet Saadant; især forvandlede han det til ostindiske Mynter, de saakaldte Pagoder, som han betydeligt forfalskede med Tilsætning af Messing, hvilket endelig, skjøndt først efter et heelt Aars Forløb, ledede til Tyveriets Opdagelse i April 1803. Forbryderen blev ifølge kongelig Resolution indsat i Kjøbenhavns Tugthuus „under nøie Bevogtning for sin Livstid"; efter henved 34 Aars Tugthuusfængsel blev han dog 1837 paa Kongens Fødselsdag overflyttet til Forbedringshuset, og 1840 fik han sin Frihed; det næste Aar indlagdes han som Lem paa det Almindelige Hospital, hvor han døde 1844 i sit 84de Aar*).

---

*) Efter Rafns Afhandling om Guldhornene i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1855, Traps Skrift med flere Skrifter.

Skafføgaard.

Denne Gaard ligger i Randers Amt omtrent 3 Mile fra Randers og har i ældre Tider været en lille Bondeby ved Navn Skaby, bestaaende af to Gaarde, der tilhørte Familien Rosenkrands, hvis ældste Eiendomme, Hevringholm og Rosenholm, laae i denne Egn, hvor den lige til Nutiden har vedligeholdt sig i Besiddelse af anseeligt Jordegods. Skaby forekommer først 1551, da Jørgen Ottesen Rosenkrands opsagde de Bønder, som da beboede de to Gaarde, og selv satte Bo her; men han opholdt sig dog denne Gang kun kort i Skaby, da han allerede det næste Aar tog Tjeneste ved Christian den Tredies Hof, og blev efterhaanden Lehnsmand paa Koldinghuus, Dronningborg og Kalø samt Rigsraad. Aar 1577 tog Jørgen Rosenkrands anden Gang Sæde i Skaby og opførte i Aarene 1580 til 1582 Hovedbygningen, som endnu staaer, i 3 grundmurede Fløie, ligesom han tidligere havde bygget det nærliggende Rosenholm. Efter hans Død 1596 tilfaldt saavel Skabygaard som Rosenholm hans eneste Søn, Holger Rosenkrands, som tidligere er omtalt under Rosenholm. Af hans Sønner arvede Gunde Rosenkrands Gaarden. Han var bekjendt for sin Lærdom, var Rigsraad og var med at kæmpe under Kjøbenhavns Beleiring paa Volden og mistede i den svenske Krig to af sine Sønner. Den ene af disse faldt som Oberst ved Fredericias Indtagelse 1657, og den anden ved Faderens Side under Stormen paa Kjøbenhavn den 11te Februar 1659; men efter Souverainetetetens Indførelse lagde han sig ud med Kongens tydske Yndlinge, især den altformaaende Gabel, hvorved han paadrog sig Kongens Unaade og maatte forlade sit Fædreland; han døde i

Helsingborg 1675. I Gunde Rosenkrandses betydelige Godser gjorde hans Creditorer Indførsel, ved hvilken Leilighed Skafføgaard rimeligviis er tilfaldet den rige Rigsraad Niels Trolle til Trolleholm (nu Holsteinborg) og Gaunø, der formodentlig gav sin Datter Anna Trolle det i Medgift, da hun 1660 blev gift med Erik Bille til Kjærsgaard, hvilke i dette og de følgende Aar beboede Gaarden. Efter faa Aars Forløb afstod Erik Bille Gaarden til sin Svoger, Grev Henrik Ditlev Holk, Oberstlieutenant for et Rytterregiment og senere Etatsraad, som allerede 1669 beboede Skafføgaard og døde der 1681; hans Enke, Grevinde Mette Bille solgte Gaarden 1710 til Thomas Nicolai Behr, hvilken Familie eiede den til Slutningen af Aarhundredet. Den Sidstnævntes Sønnesøn Poul Behrs Enke, Anna Mørch solgte 1797 Gaarden til Kammerraad Jørgen Mørch Secher, der døde 1852; senere er Fæstegodset blevet solgt til Bønderne og Hovedgaarden til den nuværende Eier, Indenrigsminister Estrup. Gaarden saavelsom Ladebygningerne ere omgivne af Grave. Som en Mærkværdighed paa denne Gaard maa nævnes et meget stort (6 Alen bredt og 7 Alen høit) og smukt udskaaret Skab af Egetræ fra Slutningen af det 16de Aarhundrede med Scener af Biblen, hvilket man endog har sat i Forbindelse med Gaardens Navn; det skal have ligesaa mange Døre, som Aaret har Maaneder, ligesaa mange Skuffer, som det har Uger, og i disse atter saa mange Rum, som det har Dage.

Spøttrup.

Denne gamle Herregaard ligger i Viborg Amt omtrent 2 Mile N. V. for Skive. Den er mærkelig saavel ved sin Ælde og faste Bygning mod Angreb

og Fjendevold, som og fordi det er en af de gamle befæstede Gaarde her i Landet, der bedst giver et Begreb om, hvorledes en saadan Borg saae ud i gamle Dage, da dens oprindelige Udseende og Befæstning næsten uden nogen Forandring er vedligeholdt indtil Nutiden. Naar denne Gaard er opført, vides ikke — man maa antage henimod Midten af det 16de Aarhundrede. Spøttrup, som ogsaa er bleven kaldet Spøtterup (Spydtorp), er ligesom mange andre af de gamle Gaarde bygget paa en Grund, som har været enten ganske eller for en stor Deel omgiven med Vand; en Sø omgiver endnu hele Gaardens Vestside, og en sid Eng eller Mosegrund, som ikke saa langt tilbage i Tiden endnu var en Deel af Søen, gaaer op til den opdæmmede Vei, der løber nær forbi Gaardens ydre Grav. Hovedbygningen bestaaer af 3 sammenbyggede Fløie og en fjerde Fløi, en Muur, som forbinder de to Sidefløie. Hovedfløien ligger i Syd og Nord, og Sidefløiene gaae ud mod Vest; de have alle en Høide af 30 Alen og ere paa to Etager med hvælvede Kjældere under dem alle; høiest er Kjælderen under den østlige Fløi, hvor Hvælvingerne heelt igjennem hvile paa en Rad Piller af hugne Steen. I den sydlige Fløi ere ogsaa Værelserne i første Etage hvælvede og meget høie og rummelige.

Uagtet Murens Tykkelse, der i Kjælderen er 4 Alen, i første Etage 3½ og i anden Etage 3 Alen, ere dog Værelserne meget lyse, da Vinduerne ere store og Murene skraae meget stærkt ind. De to Sidefløie ere, som ovenfor er sagt, forbundne ved en svær Muur, hvis Høide naaer op til Vinduerne i anden Etage; øverst i denne Forbindelsesmuur er anbragt en saakaldet „Vægtergang" eller bedækket Gang med Skydehuller, og midt paa den er opført et svært Porttaarn eller en fiirkantet, taarnagtig Bygning med en høi og hvælvet Indkjørsels-

port, ligeledes vel forsynet med Skydehuller i dobbelte Rader, de nederste for at kunne bestryge Broerne og Indgangen imellem Voldene, de øverste for at kunne skyde over Voldene paa Beleirerne; Vægtergangen fører fra begge Fløiene ind i Porttaarnet. I de to Hjørner inde i Gaarden staae mindre Taarne, et fiirkantet i det sydøstlige og et rundt, i hvis øverste Rum ogsaa Skydehuller ere anbragte, med Spiir i det nordøstlige Hjørne; i begge disse Taarne danne Vindeltrapper af Træ Opgange til Værelserne i første og anden Etage og til Loftet. Uden om Borggaarden løbe tvende dybe og brede Grave, og imellem disse en i ældre Tider meget høi og svær Jordvold, som endnu er høiest paa den østlige Side, nemlig 14—15 Alen, og hvor endnu en Deel af Brystværnet er tilbage. De murede Broer over begge Gravene paa Vestsiden ere derimod forsvundne, og en opdæmnet Jordvei er anbragt over samme, ved hvilken Indkjørselen finder Sted. Ladegaarden er lagt udenfor Befæstningen; dens Bygninger ligge Syd for den yderste Grav.

Før Reformationens Indførelse hørte Spøttrup under Viborg Bispestol og blev bestyret af en Foged, som Biskopperne holdt paa Gaarden. Den sidste katholske Biskop Jørgen Friis fik 1523 Birkeret af Kong Frederik den Første for „hans Gaard Spytterup" under Navn af Krøgeborg (d. e. Kreiberg) Birk. Aar 1534 afbrændtes Gaarden i Clements-Feiden, i den nærmest paafølgende Tid er formodentlig den nuværende, ovenfor beskrevne, mærkelige Bygning bleven opført. Efter Reformationen blev Rigsmarsken Otto Krumpen belehnet med Spøttrup. Aaret efter hans Død 1569 blev Grev Gynther af Borby, der havde tjent Frederik den Anden i Syvaarskrigen som Oberst og tilsidst som Marskalk, arvelig forlehnet med Spøttrup Gaard og

Gods, og da han var forlovet med Iver Krabbe til Østergaards Datter Dorethea, men døde før Brylluppet 1572, beholdt hans Forlovede Gaarden, endog efter at hun havde giftet sig med Benedict von Ahlefeldt og som Enke efter ham. Aar 1579 blev Rigsraad Henrik Belov af samme Konge arveligt forlehnet med Spøttrup, hvor han døde 1606. Hans Søn Claus Belov arvede 3 Gaarde og døde 1620. Hans Enke Karen Lange eiede Spøttrup længe efter hans Død; men deres Sønner solgte Gaarden 1650 til Fru Sophie Staverskov til Refstrup. De næste Eiere vare Oberst Mogens Kruse, som maatte gjøre Opbud 1664 eller 1665, den fyrstelige holsteenske Amtsskriver Joachim Kohlblatt i Kiel, Poul Kohlblatt, der 1702 solgte Gaard og Gods til Axel Rosenkrands (en Sønnesøn af den rige Holger Rosenkrands til Glimminge i Skaane og Brodersøn af den lærde og ulykkelige Baron Olaf Rosenkrands), hans Søn, Geheimeraad og Justitiarius i Høiesteret Mogens Rosenkrands, Kammerraad Mathias Richter, Peder Nissen, hans Enke Bodil Hillerup og deres Søn Niss Nissen. Denne fortjenstfulde Mand var bestemt til Studeringer og gik i Ribe Cathedralskole; men da hans Fader, som 1781 havde kjøbt Spøttrup, døde allerede 4 Aar efter, blev den da syttenaarige Niss Nissen kaldt hjem for at staae Moderen bi ved Gaardens Bestyrelse.

„Da han i saa ung en Alder," siger Professor Olsen*), „blev dragen ind i et reent praktisk Liv, maatte hans energiske Charakteer tage sin Retning efter dette, og hans Aand maatte vænne sig til det Snevre, ligesom hans Øie til den omgivende Borgvold, der er Spøttrups Horizont. Aar 1799, 4 Aar før Moderens Død,

---

*) I sit „Indbydelsesskrift til Viborg Cathedralskoles aarlige Examina 1852".

overtog han Gaarden og Godset med betydelige Forpligtelser til hans Medarvinger (3 Søstre og en Broder, som alle døde uden at efterlade sig Afkom); men han overvandt alle Vanskeligheder med kraftig Virksomhed og god Økonomi, og gik derefter fremad til den betydelige Formue, han efterlod sig. Spøttrup er en saakaldet Studegaard, saaledes som mange findes i Vesteregnen; den hele Drift er indrettet paa Opdræt og Røgt af Stude, og kræver en egen Art af Indsigt; næsten kunde man ogsaa sige af Sindelag. Heri viste han en fremragende Dygtighed og virkede trindtom ved Raad og Exempel i denne Deel af Landbruget. Saaledes uddannedes han til en skarp Typus af det alvorlige, frugale, stræbsomme, nøieseende Folk, der ved sin Kløgt og Møie afvinder Vester-Jyllands sparsomme Natur Rigdomme, men ogsaa ligner denne Natur i Sparsomhed. Men hvad der hos mange Andre kommer af sig selv, blev igjennem hans vakte Reflexion til skarpt udtalt Grundsætning, og han stod saaledes for Verden som en strengt redelig Mand, der aldrig veg fra sit Ord og aldrig tillod sig et Skridt fra den snorlige Vei, men tillige som en Mand, der ogsaa forlangte sin Ret af Andre med den samme ubøielige Nøiagtighed endog i Smaating. Dog var Hjertet ikke udelukt fra hans Terminsforretninger; paa forstandig Hjælpsomhed mod Venner og endog betydelige Offre til erkjendt gavnlige Øiemed manglede det ikke, og naar man besøgte Spøttrup, blev man modtagen med rundelig Gjæstfrihed." Af to Ægteskaber efterlod han sig ingen Børn; „han gjorde derfor de Fattige og Skoleungdommen til sine Børn". Ifølge hans Testament skulde nemlig hans efterladte betydelige Formue, efter Fradrag af adskillige Donationer, deles i 50 Lodder, hver paa 6582 Rdl. 76 Sk.; af disse fik hans Fødesogn (Vilslev ved Ribe) 3 og Rødding Sogn

2 „til værdige Fattiges Underholdning"; og at han satte Priis paa den videnskabelige Dannelse, som Omstændighederne havde hindret ham selv i at nyde fuldstændigt, sees deraf, at han skjænkede 5 lærde Skoler i Jylland hver 2 Lodder, ialt en Kapital af 65,827 Rdl. 88 Sk. til det lærde Skolevæsen. Niß Nissen døde den 29de Juli 1848 og blev begraven paa Rødding Kirkegaard, hvor et Monument med Jerngitter er opsat over ham; „men i sit Testament har han selv sat sig den skjønneste Gravskrift, og hans Minde vil blive bevaret med Taknemmelighed".*)

Stenalt.

Denne gamle Herregaard, hvis Navn tidligere skreves Stienalt, Steenholt, ligger i Randers Amt omtrent 3 Mile fra Randers. Hvo der har bygget denne Borg, vides ikke. K. Hansen i sine „Danske Herregaarde" mener, at dens Tilblivelse gaaer langt tilbage i Tiden, og er maaskee lidt yngre end Christendommen i Danmark. Den kan antages at have været i hiin Tid, „da Adelsmændene forenede sig, brød ind i Biskoppernes og andre mægtige Mænds Slotte, gjorde deres Eiere til Fanger og piinte dem saa længe i deres faste Slotte, til de udløste sig med store Penge". Stenalt laa ogsaa ypperligt, omgivet af Moser og Kjær, for at kunne udplyndre de Kjøbmandsskibe, som beseilede Kattegattet og Randers Fjord. Et dunkelt Sagn beretter, at en Jomfru Gunder paa Stenalt skal have bygget Skjørring Kirke og ligger der begraven paa Kirkegaarden; men den første sikkre historisk bekjendte Eier af Stenalt, Bo Leigel af

*) Efter Trap, „Danske Herregaarde" med flere Skrifter.

en ellers ubekjendt Familie, forekommer først i Midten af det fjortende Aarhundrede. Han solgte 1375 Stenalt med alt Tilliggende til Jens Muus af en gammel og anseet Slægt, efter hvis Død Gaarden gik i Arv til hans to Sønner Lars og Strange Muus, hvilken Sidste senere overdrog Broderen al sin Arv. Lars Muus efterlod sig ingen Sønner, og Stenalt kom derfor ved hans Datter Annas Giftermaal med Anders Jacobsen Bjørn til dennes Familie, der var i Besiddelse af den i over 200 Aar. Ridder Anders Bjørn gjorde sig fortjent af Kirken ved at skjænke betydelige Gaver til forskjellige geistlige Stiftelser og døde 1490, hvorpaa Stenalt gik i Arv til hans Søn Bjørn Andersen, almindeligt kaldt „den Gamle", i Modsætning til hans Sønnesøn af samme Navn. Gamle Bjørn Andersen er meest bekjendt som den ene af Deeltagerne i Rigshofmester Paul Laxmands Mord paa Høibro. Han blev, som tidligere bemærket, ikke sagsøgt for dette Mord, hvilket giver Anledning til at troe, at Kong Hans muligt har været medvirkende herved.

Efter Faderens Død arvede hans tvende Sønner Henrik og Anders Bjørnsen i Fællesskab Stenalt, hvilket efter dem tilfaldt Sidstnævntes Søn Bjørn Andersen den Yngre, den betydeligste Mand af hele Slægten. Han var Rigsraad og Høvidsmand paa Kjøbenhavns Slot og senere paa Aalborghuus, Landsdommer i Sjælland og Befalingsmand over Aarhus Stift. Foruden Stenalt eiede han Vinstrupgaard, som han mageskiftede med Frederik den Anden imod Vitskøl Kloster, der af ham ombyggedes til Herregaard og kaldtes Bjørnsholm. Han deeltog meget i den Tids diplomatiske Forhandlinger og døde 1583 paa Bjørnsholm. Sønnen, Jacob Bjørn, arvede Stenalt og døde som den sidste Mand af Slægten 1596. Hans Frue Anna Krabbe, en Datter af Rigsraad Erik Krabbe til Bistrup, var be-

kjendt som en af Danmarks lærdeste Damer og navnlig for sin Omhu for gamle danske Visers og historiske Minders Bevarelse; saaledes har hun efterladt en af de bedste Visebøger, eller en Samling af gamle Kæmpeviser, en Slægtebog, en Mængde heraldiske og genealogiske Optegnelser samt Afskrifter af gamle Dokumenter, fortriinsviis hendes og hendes Mands Slægt samt Gaarden Stenalt vedkommende. Hun anvendte en stor Deel af sin Formue til at forskjønne Ørsted Kirke, som hun gav nye Kirkestole og skjænkede 1613 en skjøn Kalk og Disk, sølvforgyldt med Stene og Billeder i Emaille, der vistnok var fra den katholske Tid og haves og benyttes endnu. Hun opførte ogsaa tilligemed sin Mand 1595 et, nu nedbrudt, Gravkapel ved Kirken, hvor de begge bleve begravede, og hvor hun lod opsætte en Steen, hvorpaa de 6 Eiere af Stenalts Navne fra Laurids Muus til Jacob Bjørn tilligemed deres Hustruers ere indhuggede. Efter hendes Død 1618 blev Stenalt solgt af hendes Arvinger til Enevold Kruse til Hjermeslevgaard og Ryomgaard samt Aastrup i Sjælland; han var Rigsraad og Statholder i Norge, blev senere forlehnet med Tranekjær Slot og Langeland og døde 1621. Hans Enke Else Marsviin døde 1632, og Stenalt tilfaldt nu, da hendes eneste Søn var død nogle Aar forinden hende, hendes Sønnesøn Tyge Tygesen Kruse og dennes Moder, Fru Karen Sehested, en Søster til den bekjendte Hannibal Sehested, som af Christian den Fjerde blev udnævnt til Hofmesterinde for hans Børn af hans Ægteskab med Kirstine Munk og siden gift anden Gang med Jørgen Seefeldt til Visborggaard. Da hendes eneste Søn af første Ægteskab, ovennævnte Tyge Kruse, døde ugift i en ung Alder 1649, arvede Moderen Stenalt, som saaledes ved hende kom til Familien Seefeldt. Jørgen Seefeldt, der efter hinanden var Befalingsmand

over Agdesidens Lehn samt Hald, Koldinghuus, Holbæk Slot og Dueholm-Kloster, døde 1667, hvorpaa hans ældste Søn af andet Ægteskab, Christian Seefeldt, arvede Stenalt, og efter ham hans Søn, Capitain Mogens Seefeldt, der solgte Gaarden til sin Søster Sophie Seefeldts Mand, Etatsraad Axel Bille til Orumgaard og Holbækgaard. Efter hans Død 1739 bestyrede hans Enke, indtil to Aar før hun døde, sin Fædrenegaard, hvilket hun allerede havde gjort i sin Mands sidste Leveaar, og skiftede 1751 imellem sine 3 Sønner, saaledes at den Ældste, Etatsraad og Landsdommer i Jylland Knud Bille, fik Stenalt, den Yngste, senere Geheimeconferentsraad og Landsdommer i Fyen, Henrik Bille, Holbækgaard, hvorimod den næstældste Søn, Justitsraad Christen Bille, som var svag og siden gik fra Forstanden, foruden Sandgaarden i Ørsted fik sin øvrige Lod udbetalt i Penge; Etatsraad Knud Bille døde 1787, og Stenalt tilfaldt nu hans Datter, Ida Skeel Bille, gift med Grev Frederik Christian Schack til Stamhuset Giesegaard, som døde 1790. For deres Søn, Grev Preben Brahe Schack, senere Cancellideputeret, udsatte hans Onkel, den rige Oberstlieutenant Preben Brahe til Hvedholm, i sit Testamente 100,000 Rdl. til Indkjøb af Jordegods, for hvilke Stenalt kjøbtes af Faderen, og under 29de Januar 1787 oprettedes heraf et Stamhuus, hvori senere, 1808, Estruplund ogsaa indlemmedes. Da Stamherren, Grev Preben Brahe Schack, selv havde overtaget Bestyrelsen, nedrev han strax den gamle, af Rigsraad Bjørn Andersen den Yngre opførte Borg, der bestod af 3 toetages Fløie, var omgiven med Grave og efter hiin Tids almindelige Skik forsynet med et Capel, og opførte den nuværende smukke Bygning med et fladt Tag i italiensk Smag, samt lod den herlige Have anlægge med stor Bekostning, saa at endog Gartnere skulle

være forskrevne dertil fra Italien. Grev Schack levede ugift og fik allerede 1805 Bevilling til at afhænde Stamhuset mod en Fideicommiscapital paa 125,000 Rd., hvilket han udførte 1810. Stenalt har siden den Tid havt mange Eiere. Det eies nu for Tiden af Hofjægermester R. Bruun.*)

Steensballegaard.

Denne Hovedgaard har en meget smuk Beliggenhed ved den nordre Bred af Horsensfjord. Steensballegaard nævnes allerede under Dronning Margrethe i Aaret 1408, da Ridder Jep Thruvelsen var dens Eier; længere hen i samme Aarhundrede kom Gaarden til Ridder Timme Niels Rosenkrands til Engelholm, Lehnsmand paa Koldinghus, en mægtig og anseet Mand under Christian den Første. Efter hans Død, omtrent 1457, forblev Steensballegaard i hans Families Besiddelse i halvandethundrede Aar. En af Familien, Folmer Rosenkrands, ombyggede 1582 Steensballegaard og døde 1586. Hans Søn, Geert Rosenkrands, døde uden Børn Aar 1600, og hans Enke Anna Friis kom i Besiddelse af Steensballegaard, som efter hendes Død tilfaldt hans Søster Birgitte Rosenkrands til Bærholms Afkom, navnlig hendes Dattersøn, Christopher Pax til Eriksholm, Torup og Rask, der 1651 blev, som tidligere omtalt, ihjelskudt paa Rask af en Student. Hans Enke, Hilleborg Bille, solgte 1661 Gaarden til den bekjendte Rentemester Henrik Müller, som var Eier af en stor Mængde Herregaarde paa Sjælland og i Jylland, ligesom ogsaa Besiddelser i Norge, af hvilke Størstedelen inden hans

---

*) Efter Hansen „Danske Ridderborge", Traps Danmarks Beskrivelse samt „Danske Herregaarde".

Død kom i hans Creditorers Hænder. I Slutningen af det 17de Aarhundrede eiedes Steensballegaard af Baron Frederik Krag, som vistnok har faaet den i sit andet Ægteskab med Charlotte Amalie Griffenfeldt, den berømte Statsmands eneste Barn, som man formoder har arvet den efter sin Moder Catharina Nansen. Om Griffenfeldts Datter fortæller Bircherod i sin Dagbog, at hun døde den 21de September 1703, ikkun 31 Aar gammel, paa Steensballegaard, „i Barnsnød med sit tiende Foster og blev ikke forløst".

Baron Frederik Krag var en Tid lang Gesandt i Nederlandene, Geheimeraad, Ridder af Dannebrog og Stiftamtmand i Viborg, og blev tilsidst Statholder i Norge. Han opførte i Aarene 1692 til 1694 de nuværende Bygninger: en grundmuret Hovedfløi paa to Etager med høi Kjælder og Qvist, Sidefløiene paa en Etage. Hovedbygningen er paa 3 Sider omgiven af Grave.

Siden den Tid har Steensballegaard været i Griffenfeldts Efterkommeres Eie. Baron Fr. Krags to Døttre, Vibeke Catharine og Charlotte Amalie Krag, som begge døde ugift, oprettede 1743 Gaarden til et Stamhuus for deres afdøde Søsters, Ida Helle Margrethes Søn, Baron Jens Juel-Vind til Juellinge, senere Geheimeraad, Kammerherre og Justitiarius i Høiesteret, der nu forenede Kragernes Navn og Vaaben med sit eget. Efter Søstrenes Død tiltraadte Baronen Stamhuset, hvormed der er forbundet den Forpligtelse, at det ikke maa forenes med Baroniet Juellinge, saalænge der er flere Sønner, men skal være et Secundogenitur; han døde 1776. Stamhusets paafølgende Besidder, den Afdødes Søn, Baron Jens Carl Krag-Juul-Vind, Kammerherre og Generalmajor, forenede dermed det hans Frue, Mette Johanne Reedtz, tilfaldne Stamhuus Sæbygaard i Vendsyssel, i hvilken Anledning Baronen 1807 fik kongelig

Tilladelse til at forene Arenfeldernes Navn og Vaaben med sit eget; men heller ikke dette Stamhuus maatte forenes med Steensballegaard, saalænge der var flere Børn, og de have derfor nu forskjellige Eiere. Steensballegaard tilhører for Tiden Conseilspræsident og Udenrigsminister, Grev Frijs til Frijsenborg.*)

Store Restrup.

Denne Herregaard, der, for at adskille den fra en mindre Herregaard af samme Navn i Rinds Herred, har Tilnavnet Store, ligger i Aalborg Amt, 1½ Miil Vest for Aalborg. Det er en gammel og anseelig Hovedgaard, som i det 15de og 16de Aarhundrede tilhørte Familien Gyldenstjerne, og i det 17de og 18de Aarhundrede Familierne Lindenov og Levetzau. Generallieutenant Chr. Fred. Grev Levetzau, Elefantridder, oprettede 1756 af Restrup og flere Godser Stamhuset Restrup, som efter hans og Hustrues barnløse Død gik over til en Efterkommer af hans Broder, Kammerherre Iver Rosenkrands-Levetzau, og da denne ligeledes døde uden Børn, til en Sønnesøn af Erectors Søster, Geheimeraad Siegfr. Victor Raben-Levetzau. I Aaret 1811 blev Stamhuset substitueret med en Fideicommiscapital (nu 109,000 Rdl.), som er i sidstnævnte Families Besiddelse, medens Restrup Gaard og Gods ved Salg er kommen i andre Eieres Hænder. Den har nu siden 1851 tilhørt Familien Stemann.**)

Til denne Gaard knytter sig følgende Sagn:

Paa Herregaarden Store Restrup boede der engang for mange Tider siden en fornem Greve, om hvem det fortælles, at han paa en Reise til Kjøbenhavn indlod sig i en Sammensværgelse mod Kongens Liv. Da Lodded

---

*) Efter Traps Danmarks Beskrivelse.
**) Efter Trap.

faldt paa ham, at han skulde dræbe Kongen ved Gift, blandede han et Pulver, han havde skjult hos sig, i en Kop Chokolade, hvilken han præsenterede Kongen. Men Kongen havde lagt Mærke til, hvad der var skeet, og bød derfor Greven, selv at uddrikke Chokoladen. Dette gjorde han, efterdi han ikke kunde undgaae det; men, for om mulig at naae til sit Hjem, førend han døde, satte han sig strax i sin Vogn og lod nu kjøre til, Nat og Dag, uden Ophør. Da Vognen kom til Restrup, og man lukkede Karrethdøren op, var der endnu noget Liv i ham, men han døde, inden man fik ham lagt i Seng. Han ligger nu begraven i Sønderholm Kirke i en Marmorkiste, men uden Hjerte, thi da han var død uden Sakrament, skete det om Morgenen, førend han blev begraven, at tvende fæle Skikkelser med Horn udreve hans Hjerte og fortærede det, og disse Skikkelser saaes ogsaa at følge i nogen Afstand efter Liigtoget, da han blev begraven. Liigvognen blev trukken af sex sorte Heste, hvilke, da de skulde trække den op ad en Bakke midtveis imellem Gaarden og Kirken, steilede og gjorde sig ubændige, indtil en af Præsterne, den kloge Hr. Blok, udsagde nogle Ord paa Latin, hvorved Alt igjen blev bragt i Rigtighed. Endnu høres hver Aarsnat en bedrøvelig Sukken og Klagen i Marmorkisten, derpaa følger en Susen og Brusen i Kirken, som om den skulde falde ned, men Klokken eet ender denne Ufærd med en Hvirvelvind, eller stundom endog med et Tordenskrald*).

Med Hensyn til ovenstaaende Sagn tilføie vi, at i det til Restrup stødende Sogn Sønderholm findes i Kirken Familien Levetzaus smukke Begravelse, hvori to kostbare Liigkister af italiensk Marmor og en med

---

*) Thieles Folkesagn.

Fløiel overtrukken Egetræes Kiste, hvilke gjemme Støvet af den ovenfor omtalte Generallieutenant Grev Levetzau samt hans to Fruer. Sagnet synes derfor at knytte sig til Grev Levetzau.

Stubbergaard.

Hovedgaarden Stubbergaard, der ligger omtrent 2 Mile fra Skive, har i Middelalderen været et Nonnekloster under Navnet Stuber-Kloster eller Stubetorp, hvis Orden og Stiftelse ikke vides. Det omtales første Gang 1268 og bestyredes af en Priorinde og en Prior, der forvaltede Godset. Efter Reformationens Indførelse blev Iver Kjeldsen Juul, Biskop i Oslo, forlehnet med det af Christian den Tredie paa den Betingelse blandt Andet, at han skulde besørge Jomfruernes Underhold; og allerede 1547 solgte Kongen ham Klosteret med tilliggende Gods, som fra den Tid blev kaldet Stubbergaard. I 1554 fik Iver Juul kongelig Tilladelse til at nedbryde Trandum Kirke og lægge Sognet til Sevel. Hertil knytter sig det Sagn, at da Kirkeklokken fra Trandum Kirketaarn blev flyttet til Sevel, og man havde faaet den i en Baad for at føre den over Søen, sank Baaden, men hver Høitid hører man Klokken ringe dernede. Iver Juuls Søn, Kjeld Juul arvede Gaarden efter ham og døde 1606. Under en af de følgende Eiere blev Godset saa forgjældet, at det ved Opbud skal have faaet 24 Lodseiere; 1678 var der endnu 14, og 1754 3 Lodseiere deri. Efter „Dansk Atlas" var Godset 1768 deelt imellem Oberstlieutenant Jens Sehested til Rydhave og Morten Qvistgaard. Gaarden, som tidligere havde været en pragtfuld Bygning, og findes omtalt i Sagn, var allerede paa den Tid uanseelig formedelst Tabet af det Meste af sit Gods. I 1796 tilhørte den Kammerherre, Stiftamt-

mand Sehested. En Deel af den nuværende Hovedbygning skal dog være Levning af det gamle Kloster. Stubbergaard omtales som den største Herregaard i Nørre-Jylland, fordi den skal have eiet syv Herligheder, nemlig: 7 Kirker, 7 Møller, 7 Øer, 7 Søer, 7 Skove, 7 Gange 7 drivende Plove, samt 7 Gange 7 Vinduer i Hovedbygningen.*) Hovedgaarden eies nu af Proprietair, Landvæsenscommissair og Ridder J. Boserup.

Sæbygaard.

Denne Hovedgaard, der hører under Stamhuset Sæbygaard, ligger omtrent ³/₄ Miil V. for Sæby og tilhørte i den katholske Tid Bisperne i Børglum. Efter Reformationens Indførelse forlehnede Christian den Tredie Christopher Stygge Rosenkrands 1537 med Sæbygaard, og fra ham indløstes den efter kongelig Bevilling af Jørgen v. Raabe, i hvis Lehnsbrev det blev forbudt Bønderne at koge og svare Landgilde i Salt, hvilket tidligere havde været Skik og medført megen Ulempe. I Aaret 1560 gjorde Frederik den Anden et Mageskifte med Helten Otto Rud med Sæbygaard og Gods mod dennes Godser i det nordlige Sjælland. Efter Otto Ruds Fangenskab i Krigen med Sverrig og hans senere Død af Pest paa Svartsø i Mælaren besad hans Enke Pernille Oxe Eiendommen indtil 1568, da der kom den første sikkre Efterretning til Danmark om Otto Ruds Død. Frederik den Anden, erindrende sig hans store Fortjenester af Fædrelandet, forlehnede hans Enke med Korsør Slot og Tilliggende. Otto Ruds

*) Efter „Dansk Atlas“ og Trap.

Søn, Knud Rud, arvede nu Sæbygaard, men da han ved sin Død 1589 ikke efterlod Børn, blev Gaarden solgt til Rigsraad Peder Munk, hvis Frue, Sophie Brahe efter Datterens Død arvede Gaard og Gods. Fra Familien Brahe kom Eiendommen til en ny Søhelt, Niels Juel, der Aar 1682 bortbyttede Sæbygaard tilligemed sine øvrige Eiendomme i Vendsyssel til Holger Pachs for dennes Godser Eriksholm og Torup i Sjælland. Holger Pachs døde 1698 uden Sønner, og hans Frue Elisabeth Bille besad derpaa Gaarden til sin Død 1723. Hun har efterladt et forhadt og lidet hæderligt Minde. Ved hendes Datter Anne Sophie Pachs kom Sæbygaard til dennes Mand, Cancelliraad Lave Arenfeldt og dennes Familie. Efter Oberst Otto v. Arenfeldts Død 1806 tilfaldt Stamhuset hans Kones Søsterdatter Mette Johanne v. Reedtz, gift med Jens Krag-Juel-Vind til Stamhuset Steensballegaard, der, som nylig omtalt, fik Tilladelse til at føie Navnet Arenfeldt til sit eget. Flere Aar før sin Død i Aaret 1856 overdrog denne Eier Stamhuset til sin Søn, Preben, Baron Krag-Juel-Vind-Arenfeldt. Efter hans Død besiddes det af Sophie Cathrine Baronesse Krag-Juel-Vind-Arenfeldt.

Sæbygaards nuværende Hovedbygning bestaaer af tre grundmurede Fløie, omgivne af Grave, der dog nu fordetmeste ere tørre. Den bestaaer af et toetages Huus med et Porttaarn udvendig og et ottekantet Taarn indvendig, samt endnu en Udbygning, der er nyere og træder istedetfor et nedbrudt Taarn. Den er opført af Otto Ruds Hustru, Pernille Oxe. Den østre eller mellemste Fløi er bygget af Sophie Brahe og den søndre af Anne Sophie Pachs.*)

*) Efter „Dansk Atlas“ og Trap.

Taarupgaard.

Taarupgaard ligger i Viborg Amt omtrent 2 Mile fra Viborg. Denne Herregaard, der tidligere benævntes og skreves Torupgaard, omtales allerede 1541 som tilhørende Mogens Kaas, Kannik i Viborg. I Slutningen af samme Aarhundrede tilhørte den den berømte Cantsler Niels Kaas, yngste Søn af Landsdommer Niels Kaas til Starupgaard og født efter Faderens Død 1535. Denne berømte Adelsmand døde den 29de Juni 1594 og blev begraven i Viborg Domkirke. Niels Kaas opførte Gaardens nuværende Hovedbygning. Da han døde ugift, gik Taarupgaard i Arv til hans Brodersøn Gjord Kaas, gift med Fru Ermegaard Gyldenstjerne; dette Ægteskab var barnløst, men han besvangrede sin Fætter Niels Kaas til Starupgaards Enke Birgitte Rosenkrands og havde med hende Sønnen, Niels Kaas, kaldet „den uægte Kaas". Hans Hustru fik 1602 Skilsmissedom. Saavel Gjord Kaas som Birgitte Rosenkrands bleve efter den Tids Love dømte for Blodskam og henrettede. Senere kom Taarupgaard til Iver Juul af Villestrup og Fru Ingeborg Parsberg, og derefter til deres Søn Tønne Juul, som var gift med Anna Catharina Friis, en Datter af Cantsleren Christian Friis til Kragerup. Han døde 1681 og hans Frue 1698, og da deres Ægteskab var barnløst, testamenterede de Gaard og Gods til en veldædig Stiftelse, af hvis Indkomster 6 Trængende af Familien altid skulde have Underholdning. Directionen over denne Stiftelse skulde efter den oprindelige Fundation af 21de Januar 1698 vexelviis føres af Begges Paarørende, nemlig de Juuler med Lilien og de Friiser

med Skaktavlen, og de skulde „være frie for at gjøre Regnskab, uden alene som de for Gud og med en god Samvittighed kan forsvare". Hovedgaarden var bortforpagtet indtil 1806, da det ved kongelig Resolution blev tilladt, at den bortsolgtes mod Substitution af en Fideicommiskapital. Godset kjøbtes af Capitain E. Møller til Møllerup, der efterhaanden bortsolgte en Deel af Fæstegodset og Noget af Hovedgaardens Hartkorn. Efter hans Død maatte Statsgjældsdirectionen overtage Eiendommen, som den atter afhændede i Aaret 1826.

Gaardens Hovedbygning er opført af tykke røde Muursteen, med hvælvede Kjældere og takkede Gavle. Den har kun een Etage, men der siges paa Stedet, at der tidligere har været en anden Etage, hvilken skal være tagen ned for omtrent 150 Aar siden. Gaarden er omgiven med en Grav; tidligere skal den have været heelt omgiven med Vand, og ved Indgangen skal der have været en Vindebro. Gaarden tilhører nu Proprietair L. F. Bahnson.*)

Tjele.

Denne Hovedgaard ligger i Viborg Amt 1¾ Miil fra Viborg tæt ved Tjele Kirke. Efter „Dansk Atlas" skal Gaardens ældste bekjendte Eier være Eskil Ibsen omtrent 1436. Ikke længe efter kom Gaarden ved Giftermaal til Familien Løvenbalk og derefter paa samme Maade til Familien Skram ved Maren Lauridsdatter Løvenbalk, som 1529 blev gift med Landsdommer Erik Skram til Hastrup, der har eiet Tjele, da det

---

*) Størstedelen efter Trap.

1534 blev afbrændt af Skipper Clements Tilhængere. Deres Søn var Rigsraad Erik Skram, der var gift med Hilleborg Daa; han lod 1585 Gaarden ombygge og den hosliggende Bondeby, bestaaende af 12 Gaarde, afbryde, samt lagde dens Jorder under Herregaarden. Paa hans Søn, Jørgen Skrams Hovedbygning, 2 Etager af Grundmuur, findes endnu den gamle rimede Indskrift, som siden er bleven optagen paa flere Herregaardsbygninger:

„Vi bygge her Huse og store Feste,
Endog vi ere kun fremmede Gjæste,
Gud unde os her saa at bygge og boe,
At vi kunne naae den evige Ro.“

Ved Tjele Hovedgaards søndre Side ligger en gammel Bygning i 2 Etager med hvælvede Kjældere, som man mener maa være ældre end selve Herregaardsbygningen.

Senere var Erik Grubbe i længere Tid i Besiddelse af Tjele indtil hans Død 1692. Hans ældste Datter Anne Marie bragte ved Giftermaal Gaarden til Etatsraad Jørgen Arnfeld til Rugaard. Hans yngste Datter, den for sit udsvævende Liv bekjendte Fru Maren (senere kaldet Marie) Grubbe, fik Herregaarden Nørbæk. Hun var først gift med Ulrik Frederik Gyldenløve, derpaa med Justitsraad Palle Dyre til Sindinggaard, men blev skilt fra begge disse sine Mænd, og tilsidst ægtede hun sin Kudsk Søren Møller, der omsider blev Færgemand i Borrehuset paa Falster, hvor han døde 1718.

Etatsraad Arnfeld solgte Gaarden til Ritmester Gert Diderik v. Levetzau, der døde ugift 1737 og ligger begraven i en kostbar Begravelse med et vel vedligeholdt Epitaphium i Tjele Kirke. I Omegnen fortælles der endnu adskillige Sagn om denne Adelsmands vilde

Levnet, og deriblandt, at det var Levetzaus egen Anordning til Billedhuggeren, „at ligesom Fruentimmerne altid havde været ham til Villie, medens han levede, saa skulde de ogsaa bære hans Liig efter Døden", og at dette er Grunden til det underlige Ornament, at 6 nøgne Sirener eller Havfruer af hvidt Marmor udgjøre Fødderne under den store sorte Sarkophag. Formodentlig er dette dog kun en i Sagnets Form nu fremtrædende Almuefortolkning af den usædvanlige Prydelse, som Billedhuggeren har givet en Liigkiste. Ved Auction efter Levetzaus Død kjøbte Generalmajor Christian Ditlev v. Lüttichau Gaarden, som han meget forbedrede, og denne Eier oprettede den 18de November 1759 Godserne Tjele og Vingegaard til et Stamhuus, som nu eies af Hofjægermester Christian Ditlev v. Lüttichau.*)

Timgaard.

Tim eller Timgaard tilhørte i mere end 3 Aarhundreder, fra første Halvdeel af det 14de til Midten af det 17de, den berømte Familie Gyldenstjerne, deriblandt Rigsmarsken Peder Gyldenstjerne, som opførte den store grundmurede Hoedbygning paa 4 Fløie af 3 Etager og med 3 Taarne, der stod endnu i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede, men nu er nedbrudt.

Ovennævnte Rigsmarsk Peder Gyldenstjerne, der var en Brodersøn af Peder Oxe, som Christian den Anden lod halshugge, anlagde en Have ved Gaarden og befalede Bønderne at henbringe dertil det øverste Jordlag paa et Qvarteers Tykkelse fra deres Kaalhaver; derved fik Haven god Jord og kom til at danne en Høide,

*) Efter Trap og „Danske Herregaarde".

som endnu skal være kjendelig. Efter den gyldenstjernske Familie kom den sehestedske i Besiddelse af Timgaard fra Midten af det 17de Aarhundrede indtil 1756, da Holger Sehested solgte den til Frants Linde til Pallesbjerg, og fra ham gik den tilligemed hans øvrige store Besiddelser i Ringkjøbing-Egnen over til hans Svigersøn, Christian Daniel Friedenreich til Palstrup. I Enden af forrige Aarhundrede eiedes Timgaard af Canselliraad Søren Tang, efter hvis Død det til Gaarden hørende store Gods blev bortsolgt, ligesom Parcelgaarden Lindholm blev udlagt fra Hovedgaarden. I dette Aarhundrede har Timgaard tilhørt Kammerraad Lassen, senere Proprietair Otto August la Cour og Kammerraad A. C. Koefod, der afhændede den paany.

I en Beskrivelse over Timgaard og Tim Sogn af Rødskov fortælles følgende Sagn om Peder Gyldenstjerne og Timgaard:

Hr. Peder Gyldenstjerne var forelsket i en adelig Dame og begjærede hende tilægte. Men hun var overmodig og sagde, at hun først da vilde give ham sin Haand, naar han kunde bygge en Gaard der, hvor hun vilde anvise ham Stedet. Hr. Peder Gyldenstjerne indgik Væddemaalet, og Frøkenen tog da en Ring af sin Finger og kastede den ud i et Uføre, idet hun sagde: „Saa umuligt, som det er, at jeg vil faae den igjen, saa umuligt vil det være for Eder at sætte Bygning her“; dog skete det, at Ringen siden blev funden i en Fisk's Indvolde, og det lykkedes ogsaa Hr. Peder at opbygge Timgaard der.

Tømmeret til Timgaards Ladegaard er blevet tilhugget i Norge. Da det var færdigt, reiste Bygmesteren ned til Jylland, hvorhen Mestersvenden ønskede at følge ham, men Mesteren nægtede ham det. For at hævne sig derover forandrede han i Mesterens Fra-

værelse alle Mærkerne. Da det siden blev sendt ned til Jylland, kunde Mesteren ikke finde Rede i det og maatte for egen Regning tilhugge det paany. Derfor skal man endnu kunne see saa mange Huller og Forhugninger deri, og kan det deraf skjønnes, at det har været bestemt til en langt større Bygning.

Paa Timgaard havde Peder Gyldenstjerne tolv Hofmandskarle. Dem gav han hvert Aar et stort Gilde, og paa den Dag maatte de brydes Mand mod Mand og prøve Styrke. Langsmed Kirkeveien, Vest for Ladegaarden, laae tolv store Kampestene i Rad, med henved atten Alens Mellemrum. Paa disse tolv Stene stode de tolv Hofmandskarle og gjorde Parade, naar Herren kjørte til Kirken.

Den største Klokke, som findes i Jylland, hænger i Tim Kirke. Da Peder Gyldenstjerne engang var paa et Krigstog i Sverrig, kom han til en Kirke, hvor han saae to skjønne Klokker, som han fik Lyst til at tage med sig. Men da han ikke vidste, hvorledes han skulde faae dem uskadte ned af Taarnet, gav en svensk Bonde ham det Raad, imod at han maatte love at forsørge ham hans Livstid, at han skulde lade store Dynger af Sand kjøres hen under Taarnet og da nedstyrte Klokkerne deri. Det gjorde han da og fik Klokkerne ned. Men da nu Bonden kom til ham, stødte Peder Gyldenstjerne ham Kaarden igjennem Livet, idet han sagde: „Der har Du Dit Livsbrød, thi Du est en Forræder mod Dit Fædreland!" Dog understøttede han Bondens Kone og Børn og gav dem en Sum Penge. Da Klokkerne vare indskibede for at føres til Timgaard, hændte det sig, at Skibet underveis stødte an mod Nymindegab, saa at man blev nødt til at kaste den ene Klokke overbord; men den anden kom til Timkirke og er endnu der.

Efterat Gyldenstjerne havde opbygget Timgaard

med mere end almindelig Pragt og Styrke, besøgte Frederik den Anden ham. Da Gyldenstjerne førte Kongen ned i sin Kjælder og viste ham et stort Viinfad, gav Kongen ham det Løfte, at han vilde blive paa Timgaard, indtil dette var tømt. Men hvor meget der end blev drukket, blev Fadet dog aldrig tømt, til Alles store Forundring. Men Peder havde et andet stort Viinfad, som laa bag et Skillerum, igjennem hvilket der gik et Rør til Oxehovedet, saa dette kunde ikke blive tømt, eftersom man altid hældte Viin i det andet. I den yderste Kjælder mod Øst under Timgaards Hovedbygning sees endnu denne Skillevæg, og viser man det Sted, hvor Oxehovedet og Viinfadet have ligget. Endvidere viser man og endnu „Kongens Kammer", som er det yderste Kammer mod Øst i det andet Stokværk.

Medens Kongen saaledes opholdt sig paa Timgaard, kjørte han en Dag omkaps med Peder Gyldenstjerne til Tim-Kirke. Men den Sidste vandt Væddekjørslen og sagde til Kongen, idet han kjørte forbi ham: „Pyt!", hvorfra man har det Ordsprog: „Pyt! sa'e Peer til Kongen." — Men Kongen blev vred og sagde: „Jeg vil ingen Pytten vide af, Peer!"

Om Peder Gyldenstjernes Fader, Knud Gyldenstjerne, fortæller Rødskov, at da han var løsladt af det Fængsel, hvori han havde siddet med sin Broder Torben Oxe, var han saa fuld af Harme over den haarde Gjenvordighed, han havde lidt, at han lod Dyvekes Billede udhugge paa en Steen og samme hensætte ved Indgangen i Porten med den Befaling, at hans Hofkarle skulde spytte derpaa, ja vel endog gjøre det, som værre er, saa tidt de ginge der forbi.

I „Skandinav. Literaturselskabs Skrifter" 1ste Bind fortælles, at efter et gammelt Sagn, der dog synes blottet for historisk Paalidelighed, skal Peder Gylden-

stjerne have ført den Ligsteen, som Kongen lod lægge over Dyvekes Grav i Helsingørs Sortebrødre-Klosters Kirke, fra Helsingør til Timgaard. Et Stykke af denne Steen bevaredes i sin Tid paa Rundetaarn.

Tirsbæk.

I en af Danmarks skjønneste Egne, Veileegnen, skriver Becker i sine „Danske Herregaarde", „hvor høie, bratte, skovklædte Bjerge og dybe, grønnende Dale, smilende Kornmarker og brune Lyngsletter kappes om at frembringe Afvexlinger, og den herlige Fjord, paa begge Sider indesluttet af høie Skovbakker, udstrækker sig, ligger den smukke, med anseelige Grave omgivne gamle Herregaard Tirsbæks Bygning med sine hvide Mure, sine tvende Taarne og sine udvendig blaae, imod Borgegaarden røde Tage, som, sete fra de omgivende Bakker, danne et yderst malerisk Prospekt".

Hovedbygningen bestaaer af tre Fløie, hver paa to Etager; paa den mellemste eller nordre Fløi er der udvendigen imod Ladegaarden to Taarne eller Karnapper, af samme Høide som Bygningens Tag, og et noget høiere Taarn inde i Gaarden for samme Fløis vestlige Ende, medens det tilsvarende i det østlige Hjørne for omtrent nogle og 80 Aar siden er brudt ned; mod Syd er Slotsgaarden aaben, og den omtrent 1000 Alen lange Strækning indtil den blanke Fjord begrændses paa begge Sider af skovklædte Bakker, som atter slutte Udsigten paa den anden Side af den noget over 1/4 Miil brede Fjord, der snarere seer ud som en stor Flod eller Indsø, men som bærer iilsomme Seilere forbi, saa at dens rette Natur snart falder i Dinene. Haven er temmelig stor, anlagt i forrige Aarhundrede med stor Bekostning af Niels Linde og trindtom indesluttet af et fire Alen

høit Steendige, udvendigen belagt med Jord, saa at det paa det Smalleste er 10 Alen bredt.

Naar Gaarden er opført, vides ikke, men den maa uden al Tvivl føres tilbage til den fjerneste Oldtid, thi den skylder sit Navn til Guden Ty eller Tir, Genitiv Tis, hvorfor Almuens Udtale af Navnet, Tisbæk, ganske sikkert er den rigtigste. Et Tempel eller Hof for denne Nordens Krigsgud har vistnok staaet her, og maaskee hørte alt i Hedenskabet til dette Tempel den nærliggende Bondeby Breballe, idetmindste siges der allerede 1401, „att alt thett godtz ther ligger ij breballe oc tyrsbeck Haffuer veritt friitt godtz aff Hedenskab". Om dette Tempel senere af den berømte Dronning Tyre (Dannebod), som Sagnet fortæller, er blevet indrettet til et Slot, hvor hun jevnligen opholdt sig, lader sig ikke afgjøre; rimeligviis er dette Sagn dog blevet til som en Forklaring af Navnet.

Den første Gang Gaarden omtales, som ovenfor bemærket 1401, tilhørte den Brødrene Jens og Niels Lavesen af den ældgamle Familie Dyre. Jens Lavesens Søn var i sin Tid en mægtig og anseet Mand og Fader til Mette Iversdatter, den kjække og mandhaftige Enkefrue i Norge, som efter sin Ægteherres, den berømte Ridder Knud Alfsens Mord i Aaret 1502 greb til Vaaben imod Kong Hans og ved sit senere Giftermaal med Sverrigs Rigsforstander, Svante Nielsen Sture, spillede en virksom Rolle i de skandinaviske Rigers Historie. Efter Iver Jensen Dyre, der omtales i Tidsrummet 1433 til 1462, fulgte hans Søn Vincents Iversen Dyre til 1487; han var Lehnsmand paa Stegehuus og giftede sig med den sidste Spire af en berømt Slægt, Fru Kirstine Lunge, efter hvem hendes Børn senere optoge dette ældgamle Navn, uden at de dog forandrede deres Familievaaben. Af deres 5 Sønner arvede Ove

Lunge, Ridder og Rigsraad, Tirsbæk, som han betydeligt forøgede ved Giftermaal og Kjøb, saa at han ved sin Død 1542 foruden Tirsbæk eiede Odden i Vendsyssel, Stolviggaard i det Slesvigske og Andeel i Rastedgaard paa Lolland. Af hans Sønner arvede den Ældste, Iver, Tirsbæk, hvis Bygninger han betydeligt forøgede og endnu mere det tilhørende Gods, thi han gik ikke i Statens Tjeneste og offrede sit hele Liv paa at bestyre sine Eiendomme og ved fordeelagtige Mageskifter at arrondere dem tilbørligt. Foruden Tirsbæk kom han i Besiddelse af Østrupgaard og Nielstrup i Fyen og døde 1587. Hans Søn, Ove Lunge, der endnu forekommer 1608, døde uden Børn, og Tirsbæk gik da efter hans Enke Birthe Billes Død 1611 over til Familien Bryske, der især var bosat i Fyen (man kaldte dem „de onde Brysker“), idet Oves Søster, Fru Gjertrud Lunge ægtede Eiler Bryske til Dallund. Deres Datter og Arving, Fru Lisbeth Bryske, var berømt for sine genealogiske og heraldiske Arbeider, af hvilke hendes Slægtebog og Vaabenbog i endeel Afskrifter ere komne til Efterverdenen; hun blev først gift 1605 med Mogens Krabbe til Veegholm i Skaane — der døde 1614 — og anden Gang med Henrik Bille til Billeskov i Fyen, Skjærrildgaard og Drumgaard i Jylland, begge i Tirsbæks Nærhed; i disse to Ægteskaber fik hun 13 Børn og mistede sin anden Mand 1655 paa Tirsbæk. Jylland led i den Tid forfærdeligt ved fjendtlige Indfald, nemlig 1627—1629, 1644 og 1657 — 1659, af hvilke det sidste gav Anledning til, at Lisbeth Bryske af nogle øde Bøndergaarde i Daugaard, 1/2 Miil fra Tirsbæk, oprettede Avlsgaarden Bryskersborg, der siden blev til et betydeligt Gods. Af hendes Børn fik Steen Bille Tirsbæk og forenede dermed Søbo i Fyen ved sit Ægteskab med Marsken Anders Billes Datter Karen, der døde 1671

paa Tirsbæk; Manden overlevede hende i 15 Aar. — Af deres to Børn dræbte Sønnen Henrik Bille i Paris sin Modstander i en Duel og blev derfor henrettet; Datteren Sophie Bille arvede Tirsbæk med Bryskersborg og Søbo, hvilke Gaarde hun medbragte sin Mand, Anders Rosenkrands til Glimminge i Skaane, hendes Fætter, som derved kom i Besiddelse af 7 Godser. Han opholdt sig gjerne paa Tirsbæk, giftede sin eneste Datter Karen bort til en nybagt Adelsmand, Niels Linde til Bustrup, Tanderup, Møllerup og det halve Stubbergaard, men overlevede hende og aftraadte flere Aar før sin Død Tirsbæk til Svigersønnen, hos hvem han siden opholdt sig og døde 1743 i den høie Alder af 88 Aar.

Niels Linde er af en mærkværdig Familie og selv en i mange Henseender mærkværdig Mand. Hans Fader var Bissekræmmer og skal engang ved Vesterhavet have fundet en massiv Døbefont af Guld eller en anden stor Skat. Skatten har formodentlig ligget i ham selv, thi han var en saare virksom og driftig Mand og døde som Eier af en stor Mængde Jordegods. Hans Sønner arvede for en Deel Faderens Dyder, og Bissekræmmerens Sønner kom derfor efterhaanden i Besiddelse af 22 til 23 komplette Godser i Ringkjøbing, Veile og Viborg Amter, med henved 7000 Tdr. Hartkorn Jorder og 1100 Tdr. Hartkorn matr. Tiender. Hans Efterkommere paa Mandssiden skulle leve endnu uden at besidde det Mindste af deres Forfædres Rigdomme og Godser, og det efter mindre end 100 Aar; alle disse Godser ere nu udparcellerede eller i alt Fald Bøndergodset som Selveiendom i Beboernes Hænder.

Af Sønnerne var Niels Linde efter sin Svigerfaders Død i Besiddelse af 8 Godser i Jylland paa over 2300 Tdr. Hartkorn Jordegods og 500 Tdr. Hartkorn matr. Tiender; han var en særdeles dygtig Mand,

som paa sine Godser forbedrede og forskjønnede efter yderste Evne, opførte nye Bygninger og Avlsgaarde, anlagde Haver, plantede Alleer, udtørrede Søer og Moser, opdyrkede Jorder, forbedrede og forskjønnede de forsømte Kirker, kort sagt, i Forening med sine Brødre, sine Svogre Geert Lichtenberg og Daniel Friedenreich samt Etatsraad Lasson til Bjørnsholm, udgjorde en agtværdig Samling af jydske Godseiere, som for deres Eiendommes Cultur og Forskjønnelse samt hele Landets Fremme gjorde Mere end næsten alle Andre tilsammentagne, dog desværre ifølge hine Tiders Anskuelser tillige fremmede Hoveriet, saaledes at dette farlige tveæggede Vaaben siden i mindre retsindige og forstandige Eieres Hænder blev et Middel til Landets næsten fuldkomne Ruin. — Efter et yderst virksomt Liv døde Niels Linde 1746, 10 Aar efter sin Frue og 4 Aar efter sin Svigerfader; han modtog aldrig nogen Rang eller Titel af Regjeringen og var en ægte, stolt og uafhængig Jorddrot, saa at han efter gammel Skik i Jylland endnu altid blot kaldes Junker.

Af sin eneste Søn Christian Linde havde han stor Sorg, da denne var, hvad man kalder fjollet ellet fjottet, i Jylland taabelig, hvorfor han af Almuen ansaaes for en Skifting, som var forbyttet i Buggen; „han var saadan," fortælles der, „at han tidt gik ud i et Kjær eller en Mødding indtil Armene uden at vide det, saa at Karlene maatte hen og trække ham op." I hans rolige Planteliv greb Lidenskaben ind med fortærende Magt, Lidenskab til en Fee, som havde iført sig menneskelig Skikkelse, næsten, skulde man troe, blot for at fordærve ham. Det var en fattig, forældreløs Skomagerdatter fra Horsens ved Navn Maren Lass, der tjente som Hønsepige paa Bryskersborg, siden som Malkepige paa Tirsbæk og tidligere udmærkede sig ved sin usædvanlige

Skjønhed og med en Ynde, som man ellers ikke saa let træffer i denne Stilling. Niels Linde antog hende til sin Huusholderske paa Tirsbæk og stod i sine sidste Levedage i et endnu nærmere Forhold til hende, men desuagtet satte Sønnen sig for at gifte sig med hende og udførte dette, hvorvel hans Formynder og Slægtninge i en skamløs Proces for Tamperetten beviste det her Fortalte, og han dømtes til aldrig at maatte ægte hende. Straffen fulgte efter. Hendes Letfærdighed gjorde ham fortvivlet, og da han for at undgaae de unge Officierer i Veile og Fredericia reiste til Kjærgaardsholm, traf han her paa hendes tidligere Elsker, Forvalter Jørgen Hvass, en ung, smuk og rask Mand, som antog sig for at nedstamme fra en gammel adelig Familie, og som hun ved sit Giftermaal bevægede til at fjerne sig fra Tirsbæk. Til Følgerne kan man let slutte sig. Den ulykkelige Christen Linde, som allerede paa Tirsbæk havde anvendt baade Prygl og gode Ord forgjæves, blev nu rasende, aflaasede Døren, tog hende i Halsen og forsøgte at qvæle hende; Elskeren ilede hende til Hjælp, da han hørte hendes Skrig, sprængte Døren, kastede sin Herre hen i en Krog og bar den Afmægtige ud; Herren lod sadle en Hest, red til Tirsbæk, lagde sig til Sengs og døde et halvt Aar efter, 1756, kun 27 Aar gammel.

Fru Maren Lass ægtede sin Elsker og bragte ham 7 complette Godser. Han lod sig adle med Navnet Lindenpalm og gjøre til Justitsraad, men førte et vildt og ryggesløst Levnet, mishandlede Konen, satte hele Formuen overstyr og døde paa en lille Bondegaard 1781, saa fattig, at den Viin, som blev drukken ved hans Begravelse, endnu ikke er betalt; Fruen var død 3 Aar iforveien.

Ægteparrets eneste Datter, Christine Lindenpalm, blev endnu i Faderens bedre Dage gift med en mærkelig

Eventyrer, Brigadeer William Halling, Direkteur ved det asiatiske Compagni, hvid Ridder, som kom til Danmark fra Ostindien, hvor han under Lord Clive havde erhvervet sig betydelige Rigdomme, men forresten havde et meget slet Rygte; siden udgav han sig for en Englænder af god Familie, men efter det almindelige Sagn var han en Præstesøn fra Lolland. Han kjøbte 1775 Tirsbæk og Bryskersborg af sin Svigerfader, ombyggede det Sidste og opkaldte det efter sig Williamsborg, hvorimod han Aaret efter solgte Tirsbæk til Generallieutenant Grev Moltke til Müggesfelde, hvid Ridder og Kammerherre, som igjen afhændede Gaarden til Kammerherre og Oberstlieutenant Christian Benzon til Stamhuset Christiansdal i Fyen for 85,000 Rdl. Denne Eier og hans Søn, Kammerherre Pet. Ulr. Fred. Benzon udparcellerede en stor Deel af Bøndergodset. Efter Sidstnævntes Broder, Kammerjunker Jakob Benzon eiedes Tirsbek af et Interessentskab, som bortsolgte Tienderne og det øvrige Bøndergods paa endeel Huse nær og derefter Gaarden selv i Aaret 1810 for 185,000 Rdl. D. C. og 200 Ducater til Hofagent Becker i Altona, der igjen 1812 afhændede den for 36,000 Rdl. Species og 200 Ducater til Sønnen, Generalkrigscommissair Becker, gift med Enken efter Generalmajor Frederik v. Blücher, født de Thygeson. Deres Søn, Professor T. Becker har givet interessante Skildringer af denne sin Fædregaard og den nærmest liggende Egn samt af Stamhuset Mattrup, hvorfra hans Moder stammede, i det af ham redigerede Tidsskrift „Orion", ligesom han ogsaa har beskrevet den i sit fortjenstfulde Skrift „Danske Herregaarde", hvilket vi oftere have benyttet til nærværende Skrift. Becker solgte Gaarden 1840 for 71,200 Rdl. til Kammerraad, Birkedommer Christensen, og denne Aaret efter

til en anden Eier for 89,000 Rdl. Dens nuværende Eier er Etatsraad og Grosserer A. N. Hansen*)

Trudsholm.

Halvanden Miil Øst for Mariager ligger den meget gamle Herregaard Trudsholm, der allerede nævnes 1381, da Mogens Jenson overgav Gaard og Gods til Christian Vendelbo, for at denne skulde udløse ham og hans Stalbrødre af det Fangenskab, hvori de vare, at beholde, indtil Vendelbo var fyldestgjort derfor. Trudsholm nævnes vel et Aarhundrede efter, men uden at man veed dets Eiere. Aar 1521 bevidnedes, at „Trudsholm haver været en fast Gaard med Grave, Volde og Dæmninger omkring". Rigsmarsken Otto Krumpen opbyggede den nedbrudte eller paa anden Maade forstyrrede Borg paa et andet Sted, end den ældre havde ligget. Krumpen anførte under Christian den Anden den danske Hær, da den trængte ind i Sverrig 1520. En stærk Frost havde tillagt alle Vande, saa der fandtes ingen Hindring for hans Marsch, før han naaede Bogesund, hvor Sture stod med en Bondehær. Her blev den kjække, svenske Rigsforstander dødeligt saaret af en Kanonkugle, og Krumpen vandt en fuldstændig Seir. Senere drog han længere ind i Sverrig, men vilde have lidt et Nederlag ved Fyrisvold, hvor han endog blev saaret, naar ikke Bondehæren i sin Seirsruus havde adspredt sig lidt for tidligt for at plyndre, hvoraf den erfarne Feltherre benyttede sig for at tilføie den et saadant Nederlag, at over 10,000 skulle have fundet Døden paa Marken eller i Aaen, men hans eget Tab skal og-

*) Størstedelen efter Beckers „Danske Herregaarde".

saa være gaaet op i flere Tusinde. Senere var han med Christian den Anden i Sverrig, da det stockholmske Blodbad fandt Sted, og denne Kongens Grusomhed tog han sig saa nær, at han nedlagde sin Anførerpost og vilde ikke tjene ham længer. Under Frederik den Anden, da han var 92 Aar gammel, havde han en kort Tid Overanførslen i den nordiske Syvaarskrig, men fandt det paa Grund af sin Alder rigtigt at træde tilbage for en yngre og kraftigere Mand, Helten Daniel Rantzau. Krumpen døde som den sidste Mand af Slægten den 29de Juni 1569, 96 Aar gammel. De paafølgende Eiere af Trudsholm vare Jacob Høg, en Sønnesøn af Otto Krumpens Søster, som døde 1610, og hans Søn Jost Høg, hvis Enke Anna Rantzau 1623 afhændede Gaarden til Niels Krag, Landsdommer i Skaane. Han var gift med Jytte Høg, en Broderdatter til den 1650 afdøde Jacob Høg. Gaarden gik nu i Arv til deres Søn Kjeld Krag, Landsdommer i Skaane, og efter hans Død 1692 til hans Enke Sophie Krabbe, der allerede næste Aar solgte den til Otto Marsviin, med hvem hun derpaa giftede sig. Efter hendes Død ægtede hendes Mand Helene Marie Hovenbek til Palsgaard og døde 1725. Deres Søn, Etatsraad og Landsdommer i Jylland Peder Marsviin, som opførte Gaardens nuværende Bygninger i 2 Etager af Gruudmuur, døde barnløs 1758, og hans Enke Regitse Sophie Reedtz testamenterede ved sin Død Gaard og Gods til sin Slægtning, Frøken Hedevig Margrethe v. Raben, der ægtede Kammerherre og Major Erik Rosenkrands, Baron af Holck til Holckenhavn, som hun overlevede til 1791. Derpaa blev Oberst Tycho v. Arenstorff Eier af Gaarden ved at ægte deres Datter, Baronesse Sophie Dorothe Holck. Siden solgte han Gaarden til Ole Andersen Secher, Provst til Zeuthen og Foldby, der 1807 igjen solgte den til sin Svo-

ger Peder Mørch Secher. Nu eies den af Proprietair G. H. Koch.*)

Tyrrestrup.

Denne gamle Herregaard, som ligger omtrent 1¼ Miil fra Horsens, har i mere end 200 Aar, fra omtrent 1400, tilhørt den adelige Familie Galt, saaledes Ebbe Mogensen Galt, Befalingsmand paa Helsingborg, der faldt i Ditmarskerkrigen 1500, og Rigsraad Peder Ebbesen Galt, der eiede Tyrrestrup tilligemed Palsgaard 1531. I Slutningen af det 17de Aarhundrede eiedes den af Rentemester Henrik Müller og senere i længere Tid af hans Efterkommere. Aar 1736 blev Gaarden solgt ved Auction til Hans Christensen Juul, og efter ham kom den i forrige Aarhundrede til Familien Søltoft, hvis Efterkommere endnu besidde den.

Borggaarden bestaaer af 3 sammenbyggede Egebindingsværks-Fløie paa høi Kampesteens Grund; de nuværende Bygninger ere opførte deels i forrige, deels i dette Aarhundrede. Graven omgiver Gaarden paa 3 Sider.

Til Tyrrestrup hører følgende Sagn:

Peer Ibs (Peder Ebbesen Galt) eiede Palsgaard i Jylland. Han har et ondt Rygte for sin Gjerning; thi han siges at have nedrevet atten Kirker i Jylland, og iblandt dem ogsaa Aaskirke, Syd for Aasby i Søvind Sogn, hvor endnu en Plads kaldes Aas Kirkegaard, og af Stenene opbygget sin anden Herregaard, Tyrrestrup i Søvind Sogn. Sin Svigerfader, som boede paa Thorup-Bolde ved Toftum i samme Sogn, ihjelslog han en Julequæld, som han sad for Bordenden, fordi denne havde

*) Efter „Dansk Atlas“ og Trap.

foreholdt ham, at han havde nedrevet saa mange Kirker. Saa siges der ogsaa om ham, at han uretmæssigt har udvidet og forøget Tyrrestrup Marker, idet han engang, som der holdtes Prædiken paa en Helligdag i Søvind Kirke, omred disse Marker, medens ingen Folk vare tilstede, og saa rask som han red, saa skrapt fulgte ham den Onde efter og inddigede Alt, hvad der vare omredet; og havde ikke Mændene i Toftum skyndeligst sendt Bud til Præsten, som prædikede i Søvind, at han endelig maatte slutte sin Prædiken, var sikkerligt hele Tolstrup Mark lagt ind under Tyrrestrup.

Omsider tog Fanden Peer Ibs og førte ham igjennem Luften. Og som han paa Veien blev træt, hvilede han sig over Søen ved at sætte sig paa en Skibsmast. Da spurgte Skipperen den Onde: „Hvorhen?“ Hertil svarede Fanden syngende: „Til Hølls! til Hølls! til Hekkenfjælds, — med Peer Ibs! med Peer Ibs! — den grove Synder, — den grovselig Herr!“*)

Ulstrup.

Denne Hovedgaard har en skjøn Beliggenhed 2½ Miil Sydvest for Randers ved Gudenaaens nordre Bred. Den er omgiven mod Nord af Bakker med Skov, imod Syd, Øst og Vest af den mægtige Aa med sin brede Vandflade, samt rige Engstrækninger; hiinsides Aaen vilde Hedestrækninger. Hovedbygningen, der er omgiven med Grave, bestaaer af 3 (tidligere 4) grundmurede Fløie med Taarne. Den nordre Fløi er den ældste, paa den staaer der C S og M B, Christen Skeel † 1595 og Margrethe Brahe † 1614; den har

---

*) Thiele.

kun een Etage og er forsynet med Port. Den forbindes med den midterste eller østre Fløi med en Gavl og et Taarn, hvilken Fløi er forsynet med et Porttaarn og en smuk Port; ved Siden af denne staae to Figurer af Sandsteen i romersk Dragt; den Ene med hævet Sværd og Skjoldet over Hovedet skal efter Sigende være Grev Geert, den Anden, som drager Sværdet, Niels Ebbesen. Over Porten staaer Bygherrens og hans tvende Fruers Vaaben med følgende Indskrift:

„Psalme 116.
Horledes skal ieg betale herren alle hans Welgierning, som han giør med mig! Jeg vil paa kalde herrens naffn.
F. Kirsten Lunge. Jørgen Skjel til Sostrop ridder.
F. Jotte Brock.
1617."

Denne Fløi er hvælvet paa den ene Side af Porten, hvor der har været et Kapel. Paa den søndre Fløi staae paa begge Sider F. K. Lunge, Hr. Jørgen Skiel, og desuden over Døren I S og C L P 1757, Grev Jørgen Scheel og Charlotte Louise Plessen, med begge Vaaben; Gaarden er da bleven istandsat, og ved denne Restauration er rimeligviis den vestlige Fløi revet ned.

Ulstrup er en meget gammel Herregaard, der i Valdemar Atterdags Tid tilhørte Jens Brandtsen og dennes Søn af samme Navn. Den Sidste maatte 1404 overlade Gaarden til Ridder Jens Nielsen til Aunsberg af Familien Løvenbalk, til hvem han først havde pantsat den, og denne solgte den atter 1406 til Dronning Margretha, der nedlagde den som Herregaard, hvorpaa Ulstrup blev en By, bestaaende af 3 Bøndergaarde. Aar 1579 bortbyttede Frederik den Anden Byen tilligemed noget Mere i denne Egn til Rigsraad og Lehnsmand til Aakjær Christen Skeel til Hegnet og Fussingø for Gods

i Koldinghuus-Lehn, hvor Kongen vilde danne sig en Vildtbane.

Det er at antage, at Christen Skeel strax har begyndt paa Opførelsen af en Hovedgaard paa Ulstrup, hvor den ene Fløi af Hovedgaarden er fra hans Tid. Han døde 1595, hvorefter hans efterladte Godser bleve deelte imellem hans tre Sønner, af hvilke Jørgen Skeel, den yngste, erholdt Ulstrup og Hegnet. Han var Rigsraad og Rigsmarsk, og forøgede betydeligt Godset, ligesom han ogsaa var i Besiddelse af 4 andre Hovedgaarde: Sostrup (Benzon), Skjervad, Ørbækgaard og Gammel-Estrup; han døde den 19de Juli 1631. Jørgen Skeel opførte de to andre Fløie paa Ulstrup. Han og hans Søn Christen Skeel, kaldet den rige Skeel, ere begge omtalte under Herregaardene Benzon og Gammel-Estrup. Han døde 1688, og af 8 Godser, han eiede, arvede af hans to Børn Datteren Tølløse og Ravnholt, hvorimod de 6 andre tilfaldt Sønnen, Kammerjunker Jørgen Skeel, der døde allerede 1695, hvorpaa hans Enke fik Gammel-Estrup oprettet til et Stamhuus for sin eneste Søn Christen Skeel, som blev Kammerherre og Oberst samt 1725 optaget i den danske Grevestand, idet hans Godser Sostrup, Skjervad og Ørbækgaard bleve oprettede til et Grevskab under Navnet Skeel; han eiede ialt 9 Herregaarde. Hans Enke, Augusta v. Winterfeld, beboede Ulstrup indtil sin Død i Aaret 1740. Deres eneste Søn, Grev Jørgen Skeel (efter hvem denne Linie af Familien siden har skrevet sig Scheel), var Geheimeraad, Ridder af Elefanten og l'Union parfaite samt Overstaldmester. Han var den Første af Familien, der begyndte at sætte den af Forfædrene samlede store Formue overstyr og solgte 3 af sine Herregaarde, Østergaard, Hammestrup og Viskum. Han døde 1786 og overlevede sin eneste Søn,

Grev Christen Scheel, hvid Ridder og dansk Gesandt i Rusland, hvor han, som tidligere her i Skriftet fortalt, døde, som man mener forgiftet, fordi han ved sin Skjønhed og sit elskværdige Væsen havde vundet Catharina den Andens Yndest. Hans Enke, Eleonore Raben, levede indtil sin Død i Aaret 1808 paa Ulstrup og forskjønnede Gaarden og Haven meget. Hendes Søn, Grev Jørgen Scheel, Kammerherre og Oberstlieutenant, var en Mand af stor Skjønhed som de Fleste af denne Familie igjennem mange Generationer, tillige meget elegant, med den fineste Dannelse og Verdenstone, samt med en udmærket god Smag, men tillige med et Hang til Luxus og Overdaadighed, der i en for Godsejerne saa sørgelig Tid som den første Trediedeel af dette Aarhundrede nødvendigviis maatte blive ødelæggende. Han fik af Regjeringen Tilladelse til at gjøre Laan paa Grevskabet, hvilket ogsaa lykkedes ham saa vel, at Gjælden paa samme skal være stegen til halvanden Million Rigsdaler. Creditorerne saae sig nu nødsagede til at realisere Pantet, ved hvilken Leilighed et Magtsprog af den absolute Konge, Frederik den Sjette, gav Anledning til en Voldshandling, der foranledigede mange Menneskers Ruin. Administratorerne — thi Greven havde allerede længe været under Administration — forestillede Kongen, at ved en fortsat Administration vilde ikke alene Gjælden kunne blive betalt, men endog en betydelig Sum skaffes tilveie for de yngre Børn. Kongens gode Hjerte kunde ikke modstaae disse Forestillinger, hvorfor han lod sig overtale til at udstede et Forbud imod, at Creditorerne realiserede deres Pant, samt befalede, at Administrationen skulde vedblive. Denne administrerede da endnu i mange Aar Eiendommene, og det med saa stort Held og Duelighed, at Statskassen saae sig nødsaget til for resterende Skatter at lade Grevskabet sælge,

ved hvilken Leilighed alle Creditorerne mistede deres Tilgodehavende med Undtagelse af første Prioritet, paa 40,000 Rdl., Kroner, der skal have hvilet paa Godserne endnu før disse bleve oprettede til Grevskabet, altsaa i over 100 Aar; alle de Andre tabte enhver Skilling. Familien beholdt Gammel-Estrup, som ikke var pantsat, og som var et Stamhuus.

Fra denne Tid ville vi meddele et Sagn, som man endnu hyppigt hører fortælle, og som angaaer Ulstrup. Medens Grev Scheel opholdt sig i Paris, hvilket ofte var Tilfældet, kom engang, fortælles der, en Forstembedsmand i Forretninger til Ulstrup, som bestyredes af en Godsforvalter. Om Natten drømte han, at en Dame i gammeldags Dragt stod foran hans Seng og fortalte ham, at hun var Familiens Stammoder, som engang, i Følelsen af, at Ulykken med Tiden vilde ramme Slægten, over Porten paa Ulstrup havde ladet indmure en stor Pengesum, tilstrækkelig til nu at frelse dem, hvorfor hun paalagde ham at lade Muren bryde op paa det Sted over Porten, hvor 3 Stene sprang frem; der vilde han finde en Kasse med Penge, som han skulde sørge for at faae afleveret til Grev Scheel. Den næste Morgen fortalte Forstembedsmanden ved Frokostbordet Forvalteren den mærkelige Drøm, han havde havt, men reiste derefter bort. Idet han kjørte ud igjennem Porten, vendte han sig om og saae tydeligt de tre fremspringende Stene, hvorefter han drog hjem og glemte sin Drøm, som han ingen videre Vægt lagde paa. Et halvt Aar efter fik han imidlertid et Brev fra Grev Scheel, hvori denne bad ham om at meddele de nærmere Omstændigheder ved den Drøm, han skulde have havt paa Ulstrup, og anførte som Grund, at han om Halsen siden sin Barndom bar en lille forgyldt Nøgle, om hvilken det hed, at den skulde frelse Familien, naar den var i Be-

greb med at blive ødelagt, og derfor aldrig maatte kastes bort. Greven fik nøiagtig Oplysning om Drømmen, reiste til Ulstrup og lod en Muurmester i sin egen Nærværelse undersøge Stedet i Porten. Saasnart Muurmesteren havde gjort det første Hammerslag paa Muren, erklærede han, at her for nylig var brudt Hul. Han aabnede derefter Muren og fandt i samme en Hvælving, som var tom, men som virkelig havde været aabnet i den seneste Tid. Dermed ender Sagnet, dog ikke uden at tilføie, at Forvalteren snart efter kjøbte sig en Herregaard, og at en Muurmester i Randers, som hidtil havde været fattig, i kort Tid kom til Velstand, hvilke to Omstændigheder man ikke undlod at sætte i Forbindelse med Drømmen, idet disse to Personer skulde have hævet Skatten og beholdt den selv.

Grev Scheel solgte selv i Paris Ulstrup for 56—58,000 Rdl. til den franske Statsminister Bourienne, der aldrig besøgte Gaarden, men lod den bestyre ved en Forvalter Branno. Omtrent 1827 overdrog Bourienne igjen Eiendommen til den danske Regjering for 70,000 Rdl. Ved Auction 1835 solgte Regjeringen Gaard og Gods til Landsoverretsprokurator P. J. Knudsen for 118,200; denne overdrog sin Ret til Skjøde for 121,200 Rdl. til Hofbager Piper og denne igjen for 128,200 til Gaardens Forpagter, senere Kammeraad, P. G. Kock, der anlagde et Dampbrænderi, forbedrede et derværende Teglværk og afhændede Bøndergodset for 2—300 Rdl. pr. Td. Hartkorn. I Aaret 1850 solgte Kammerraaden Gaarden til Cand. juris Ferdinand Mourier Petersen for 150,000 Rdl., og han solgte den atter 4 Aar efter for 240,000 Rdl. samt Udredelsen af nogle Legater til Grev Jørgen Scheel til Gammel-Estrup, hvortil den, som ovenfor anført, tidligere

har været Enkesæde. Den tilhører nu Grev Ahlefeldt Laurvigen.*)

I Thieles Folkesagn fortælles Følgende om Ulstrup:

Der har engang været en forfærdelig Pest i Jylland, hvilken man kaldte Mandeqvæl eller Mærkedød. Om den fortælles, at den kom hid fra England. Der var nemlig i England en ung Qvinde, som var gift med en gammel Mand, men saasom hun havde en Elsker, lod hun en gammel Kjærling give sig et Raad til at blive Manden qvit. Kjærlingen gav hende da det Raad, at hun skulde tage et Stykke af en død Mands Mave, hakke det og blande det i hans Mad, hvorved hun da blev Enke, og meente nu at kunne leve med sit Boelskab. Men baade hun og han bleve strax derefter syge og døde Begge, hvorefter Sygdommen i kort Tid udbredte sig over hele England. Paa den Tid skete det, at alt Mandskabet paa et Skib fra England uddøde, og Skibet drev iland ved Vendsyssel i Jylland. Da Vendelboerne gik ombord, bleve de angrebne af Pesten, og der døde Mange der i Egnen.

Paa den Tid var Palle Juul Herre til Ulstrup. Til ham kom, to Dage før Juul, en omvandrende Mand, som bad om Huus. Palle Juul viste ham ned til Præsten, hvor han meente, at han kunde laane Tag. Men Julenat, da Palle Juul ved Midnat kom til Kirken med sine Folk, var Præsten der ikke. Han skikkede da Bud til Præstegaarden, men Dørene fandtes lukkede og bleve ikke aabnede, da der bankedes paa. Da blev et Vindue indslaaet, at man kunde raabe derind, og der kom da Svar fra en halvdød Qvinde, som laae paa Gulvet og sagde: „O væ og tut! hvilken ond Gjæst

---

*) Uddraget af „Danske Herregaarde“.

har Palle Juul viist til os! De ere Alle døde, og jeg er halvdød!“ Og siden udbredte Pesten sig over hele Landet.

Urup.

Denne Herregaard, mærkværdig fordi Danmarks store Søhelt, Peder Skram, der fik Tilnavnet Vovehals for sine dristige og forvovne Gjerninger paa Land og Hav, har bygget den i det 16de Aarhundrede, ligger omtrent midt imellem Skanderborg og Horsens, to Mile fra hver By. Skram var endnu ikke 20 Aar gammel, da han kæmpede blandt de Forreste i Slaget ved Brænkyrka i Södermanland under Christian den Anden og omtrent 2 Aar efter under den gamle Otto Krumpen ved Ramundaboden, midt i den skovbegroede Bjergryg Tyveden, der skiller imellem de to store Søer Venern og Vettern. Ikke længe efter kæmpede han i det store Langfredagsslag ved Fyrisvold atter under Otto Krumpen mod en stor Bondehær. Havde han ikke været, vilde Mogens Gyldenstjerne, der bar det danske Hovedbanner, være bleven Svenskernes Fange, men han befriede ham fra 3 Svenskere med nogle Sværdhug, hvorved Dannebrog blev frelst. Ærlig som han var, vilde han ikke sætte sit Navn eller Segl under Christian den Andens Leidebrev, da han vidste, at det næppe vilde blive holdt, eftersom han selv havde været den ene af dem, der overbragte Knud Gyldenstjerne Indskrænkningerne i hans Fuldmagt. I det mærkværdige Slag ved Øxnebjerg fik han syv farlige Saar, og disse vare endnu langtfra lægte, da han atter traadte i Kampen. Men denne Gang skulde han ikke kæmpe tillands, men vise, at han ogsaa var en stor, ja endog større Helt tilsøes end tillands; han fik nemlig Overanførslen over den danske Flaade, og skjøndt han ikke var opdragen til Søen og aldrig tilforn havde anført

en Flaade, slog han dog en stor lybsk Flaade og tog ti af Fjendens Skibe. Han indtog derpaa Korsør og Tranekjær Slot, hvorefter Langeland, Lolland, Falster og Møen, der vare i Greven af Oldenborgs Eie, overgave sig. Derefter overførte han de kongelige Tropper fra Nyborg til Korsør og indesluttede nu Kjøbenhavn fra Søsiden, medens Daniel Rantzau angreb den fra Landsiden. Ogsaa Slottet Krogen (senere Kronborg) beskød han saalænge, til den lybske Høvidsmand overgav Slottet til Beleiringshæren under Rantzau. Det vilde blive for vidtløftigt her at omtale hans mange øvrige Bedrifter, vi ville blot nævne et Træk fra Beleiringen af Kjøbenhavn. Lybekkerne søgte nemlig at undsætte Kjøbenhavn, og i Kampen mod dem fik Skram en Musketkugle igjennem det venstre Been. Han nødsagedes til at gaae i Land for at lade det forbinde, og imedens fik Lybekkerne fri Fart ved den preussiske Admirals Udygtighed. De brøde igjennem den forenede Flaade, som skulde holde dem ude, og bragte Kjøbenhavn den tilsigtede Tilførsel. Da gik Christian den Tredie til Skram i hans Telt, og ved Synet af den saarede Helt udbrød han: „Gud bedre mig, min Søn, at Du ikke var der, thi saa var denne Ulykke vel bleven afværget." Vistnok havde det været Tilfældet; med Rette gav han ham derfor ogsaa Ridderslaget og tilføiede ved denne Leilighed: „Du est vel værd, Du dyrebare Helt, at jeg slaaer Dig til Ridder!" Toghalvfjerdsindstyve Aar gammel fik han under Kong Frederik den Anden Overanførslen over en udmærket dansk Flaade paa syvogtyve Orlogsskibe, foruden nogle mindre og sex lybske Skibe, thi istedetfor ellers at kæmpe imod Danmark vare Lybekkerne nu dets Allierede. Han, der var lige hjemmevant paa Landet og Vandet, havde sidste Gang, i Spidsen for danske Hjælpetropper, hjulpet Gustav Vasa at undertrykke en blodig

Opstand. Siden havde han levet paa Urup i landlig Virksomhed med sin Familie, men Fædrelandet trængte til hans Tjeneste, og han var strax rede til at følge dets Bud. Under Øland traf Skram paa en svensk Flaade under Jacob Bagge den 21de Aug. 1563. Der blev kæmpet vældigt paa begge Sider, det danske Admiralskib maatte udholde saa mangen Tørn, at det næppe kunde holde Søen, men vanskeligt er det at bestemme, hvo der seirede; dog synes Seiren at have hældet til de Danskes Side, eftersom Svenskerne tilsidst søgte Skjærene, saa smaat forfulgte af de Danske, hvorpaa disse da ogsaa droge sig tilbage til Gulland. Endnu havde den gamle Helt ikke endt sin Heltebane. Han stak endnu efter den Tid sit Banner ud fra et eller andet beleiret Slot; 91 Aar gammel døde han den 11te Juli 1581 paa Urup.

Gaarden gik fra ham til hans Søn Niels Skram, og derefter i Arv til dennes Datter, Elisabeth Skram, der var gift med Eske Bille til Svanholm. Af Urups senere Eiere nævnes i forrige Aarhundrede Baron Jørgen Güldencrone, død 1714, Conferentsraad og Amtmand Jørgen Grabov, død 1728, og hans Søn, Oberst Hans Grabov, Generalkrigscommissair Ulrik v. Schmidten, samt Etatsraad Casper Peter Rothe, Forfatter til brave danske Mænds og Qvinders Eftermæle og Peter Tordenskjolds Levnet, som døde 1784.

Den gamle Gaards Hovedbygning er for længe siden nedreven; dog formodes det, at endeel af Murene ere benyttede til den nuværende Bygning.

I Østbirk Kirke findes en Liigsteen over Peder Skram, som ligger her begraven. Gaardens nuværende Eier er atter en Baron Gyldencrone.*)

---

*) Tildeels efter Trap.

Vedelslund.

Denne Herregaard, der ligger omtrent 2¼ Mile fra Aarhus, kaldtes i ældre Tider Sjellev-Skovgaard, og skal efter Sagnet den i Kæmpeviserne besungne Svend Felding have boet her. I det 16de Aarhundrede tilhørte denne Gaard Familien Rostrup, hvoraf Flere ligge begravne i Sjelle Kirke. Frederik den Fjerde kjøbte den, da han indrettede Rytterdistrikterne i Jylland. Da disse siden solgtes, kjøbte Geheimeraad, Overstaldmester Grev Vedel=Friis Gaarden med ialt 346 Tdr. Hrtk. for 40,550 Rdl. D. C. og benævnede den efter sig. I 1818 blev Gaarden overdragen til Grev Erhard Juel=Vind=Frijs, som besad den til sin Død 1826, og i Aaret 1828 solgtes hans Bo ved Auction, Gaard og Gods hver for sig. Bønderne kjøbte Godset, Handelshuset Warburg i Altona Gaarden og afhændede den igjen 1838 til dens nuværende Besidder, Hofjægermester v. Folsach. Gaardens Hovedbygning er i een Etage med to Sidefløie.*)

I „Thieles Folkesagn" findes følgende Sagn om Vedelslund. Svend Felding skal have tjent som Smaadreng paa Gaarden, og hændtes det engang, da han i et Ærinde skulde ride til Restrup, at det blev Aften, før han naaede Hjemmet igjen. Som han da kom forbi den Høi, Borum=Eshøi, blev han Ellepigerne vaer, hvilke uafladeligt dandsede omkring hans Hest. En af disse Ellepiger gik omsider hen til ham, rakte ham et prægtigt Drikkehorn og befalede ham at drikke. Svend tog vel imod Hornet, men saasom han havde kun liden Tro til, hvad der var i, slog han det bagud over sig, saa at det faldt paa Hestens Bag, hvor det tog Haarene bort. Men han holdt Hornet fast i Haanden, gav Hesten af Sporene

*) Tildeels efter Trap.

og red saa hurtigt han formaaede derfra. Da fulgte Ellepigen efter ham, indtil han red over et rindende Vand, over hvilket Ellefolket ikke kan følge. Derfor bad Pigen indstændigt Svend Felding, at han skulde give hende Hornet tilbage, lovede ham til Belønning tolv Mænds Styrke, og paa det Tilsagte gav han hende Hornet og fik, hvad hun havde lovet ham. Men han kom derved heelt ofte i Forlegenhed, eftersom han tillige havde faaet Madlyst for Tolv. Da han samme Dags Aften var kommen hjem, skulde Folkene just have deres Juleøl. Og efterdi de vilde have Svend lidt til Bedste, sendte de ham ned at hente Øllet, idet de sagde: „Svend! gaae Du og hent os vor Øl, saa drikke vi ikke mere i Julen!“ Svend taug og gik, men kom tilbage med en Tønde i hver Haand og en under hver Arm.

Volstrup.

Denne Herregaard, der er en gammel Gaard fra sin Oprindelse, ligger omtrent 1 Miil fra Holstebro. Den hørte i den katholske Tid under Ribe Bispestol. I Hvitfeldts Krønike berettes, at i Erik Menveds Tid, i Aaret 1313, „byggedes det Slot Volstrup ved Liimfjorden, Ribe Biskopgaard til Bedste“. Biskop Ivar Munk forlehnede sin Broder, Mogens Munk, Rigsraad og Landsdommer, med Volstrup, og beholdt han senere Gaarden som en kongelig Forlehning, da den ved Reformationen var tilfalden Kongen. Oluf Munk, hans Søn, den sidste katholske Biskop i Ribe, fængsledes ligesom de øvrige Bisper i Riget og afsattes 1536, da Reformationen indførtes. Kort efter blev han forlehnet med St. Hans Kloster i Horsens og Tvis-Kloster, samt Høvidsmand paa Skivehuus; sit tidligere Sæde i Rigsraadet fik han igjen 1542, og s. A. tilskjødede

Kongen ham Volstrup Gaard og Gods, at tiltræde efter Faderens Død; dog skete det ikke uden en Proces med hans Sødskende, som gjorde Paastand paa Faderens Forlehning, men han vandt den. Han giftede sig med en holsteensk Dame, Drude Rantzau, med hvem han havde 6 Sønner og ligesaa mange Døttre. Han fik Tid efter anden forskjellige Forlehninger, tilsidst Ørum-Slot, og døde 1569; hans Enke overlevede ham i 37 Aar. Volstrup kom derpaa efter „Dansk Atlas" ved deres Datterdatter Ingeborg Parsbergs Giftermaal med Iver Juul til Villestrup til denne Familie. Deres Søn Axel Iversen Juul, der døde 1671, ligger begraven i Hjerm Kirke, i hvis Chor, tilhøire for Alteret, der staaer et interessant Epitaphium over ham. Mindetavlen er af sort Marmor med en temmelig vidtløftig Inscription i forgyldte Bogstaver, som dog nu ere falmede. Underneden er en siirlig Sokkel; ved Siderne nærmest Tavlen to joniske Søiler af spraglet Marmor, og op til dem staae to fritstaaende Figurer; den tilhøire forestiller Tiden, med Timeglas og Lee (af Jern), den tilvenstre er en minervalignende qvindelig Figur med Spyd og Skjold. Over Mindetavlen findes en anden Tavle med Bibelsprog, og ved Siden af denne to Figurer, af hvilke især den tilhøire er et vel udført Kunstarbeide: en qvindelig Figur, i hvis Ansigtstræk den dybeste Hjertesorg er mesterligt gjengiven.

Efter Axel Iversen Juul arvede hans Datter Ingeborg Juul, Enke efter Tyge Belov, Volstrup. Derpaa kom den i Christen Lindes og dennes Søns Besiddelse. Om den ældre Christen Linde, thi Sønnen havde samme Navn, tales der saaledes i Axelsøns Dagbog, udgiven af J. Becher: „Ved samme Tider (Juli 1706) er død den gamle navnkundige Christen Linde af Holstebro. Han var fød af fattige Folk og havde i hans Ungdom

løbet om med Kram, men havde nu omsider og i mange Aar forbedret sig saameget, at han nu, da han døde, efterlod sine Børn og Arvinger store Midler og mange, 9, Herregaarde, saasom Pallisberg, Voldstrup, Muldrup, Tiphede, Stenumgaard, Ogelstrup, Bekmark, Ulssund og Kjærgaardsholm." Christen Linde begyndte, som alt omtalt, sin Løbebane som Bissekræmmer, da han, fortælles der, paa Vestkysten af Jylland i en Bondegaard opdagede et Andetrug, der var af Guld, uden at Eieren anede dets store Værdi. Han kjøbte det derfor, som om det var gammelt Messing, for en Ubetydelighed og kom paa denne Maade til sin store Rigdom, hvilket senere gav Anledning til det Ordsprog: at tjene Guld til et Svinetrug, hvorved Almuen endnu betegner en let vunden Fordeel. Truget skulde være bestilt af Patriarchen i Moskov til Døbefont, men var strandet paa Kysten og havde længe været benyttet paa den fra dets oprindelige Bestemmelse saa forskjellige Maade. Christen lod sig adle 1704 og tilbragte sine sidste 28 Aar paa Volstrup, hvor han ogsaa døde, 80 Aar gammel, efterladende flere Sønner, der alle bleve betydelige Godseiere. Han ligger begraven i Holstebro Kirke tilligemed sin Kone og 6 af sine Børn, der alle vare døde i deres tidlige Barndom. Af den i forrige Aarhundrede saa rige og ansete Godseierfamilie existerer her i Landet kun een Linie, og ingen af dennes Medlemmer er i Besiddelse af noget af de Godser, som deres Familie fordum besad.

Volstrups hele Udseende og Omgivelse (1858) vidner om dens Ælde. Over den gamle Borggrav imod Øst fører en Træbro, Vindelbroen, ud til Ladebygningerne, og over Graven imod Syd er Indgang til Have og Skov. Den gamle Bindingsværksbygning fra 1720 havde meget svært Egetømmer, men var alligevel forfalden og skulde i 1858 rives ned. Den Deel af Ho-

vedbygningen, som er Grundmuur, er bygget 1805. I Corridoren er et Portraitgalleri af Gaardens tidligere Eiere, dog ukomplet, og i en Muur ned imod Vindebroen staaer to Stene med Christen Lindes og Ellen Obelitz's Vaaben, Navn og Aarstal 1720.*)

Voergaard,

der i ældre Skrifter ogsaa kaldes Vaargaard, er saavel i architektonisk som i traditionel Henseende en af Danmarks mærkværdigste Herregaarde. Hovedbygningen, der bestaaer af 3 forskjellige Fløie, er ikke paa engang bleven opbygget. Den midterste imod Nord og Syd er opført 1588 til 1591 af Fru Ingeborg Skeel.

Ved hver Ende af Bygningen findes udvendig et sexkantet Taarn og et lignende mindre inde i Gaarden, hvilket sidste danner Opgangen til Husets tvende Dele; thi den usædvanlig høie Port gjør en Forbindelse imellem Værelserne i første Etage til en Umulighed. Dette Huses Vinduer ere alle forsynede med meget smukke Forsiringer af gullandsk Sandsteen, hvilke forestille deels Menneske-Ansigter og Figurer, deels Blade og Frugter; det samme Materiale er i rigeste Maal og med megen Smag anvendt paa Muurpillerne, Portalen over Porten og overalt, hvor den mindste fremspringende Plads tillader saadant. Menneskeansigter ere anbragte i tusindviis blandt disse Forsiringer, og dog træffer man ikke let to, der ligne hinanden. Porten er noget af det Skjønneste i sit Slags, man kan see, rigt prydet med Englehoveder, Menneskeansigter, Djævlefigurer og Havfruer, Alt ordnet med megen Smag, saa at Fru Ingeborg har

*) Efter „Dansk Atlas“ og Traps Værk.

stor Ære af sit Værk, om hvilket man blot ikke begriber, hvorledes hun har havt Raad til at gjøre det saa kostbart. Sagnet, der ikke vil hende vel, fortæller, at hun havde forbrugt en Skibsladning Sandsteen og forskrevet en anden, som hun imidlertid ikke havde Penge til at betale, da den ankom. Hun vidste imidlertid at hjælpe sig og lod en Nat, da der blæste en stærk Paalandsvind, Skibets Ankertouge skjære over, hvorpaa dette drev paa Land og hun, ifølge sin Forstandsret, bemægtigede sig Ladningen. Da Bygningen var færdig, skulde Bygmesteren betales, men Pengene vare slupne op. Fruen fandt da atter paa Raad og gik med Bygmesteren ud paa Broen for ret at tage Værket i Øiesyn; her benyttede hun Leiligheden, da han i sin Iver for ret at vise sit saa heldigt udførte Arbeide gik for nær til Kanten; hun gav ham et Stød, saa at han faldt i Vandet og druknede, hvormed den Regning var opgjort.

Den nordre Fløi bestaaer af to Dele, hvoraf den ene er samtidig med Midtfløien, den anden endeel ældre. I Skillerummet er der i den tykke Muur anbragt en berygtet Fængselskjælder, som kaldes Rosodonten og er uden noget Vindue eller andet Lufthul end den lange Gang, hvorigjennem man kryber ind, og som lukkes med en Luge. Her spøger Fruen stærkt, som billigt er, og da den bekjendte dronninglundske Undersøgelse (foranlediget ved „Myrderiet i Skjæve") i Vinteren 1841 og 1842 fyldte alle Gaardens Kjældere med Mistænkte, skal end ikke den meest forhærdede Forbryder have siddet her længere end en Nat uden at bekjende. I en anden Kjælder strax til Venstre for Porten findes et Talerør, der fører op i Hovedbygningen, saa at man her kan hviske med En, der staaer i Kjælderen, samt belure Samtalen i denne. Dette Sidste var Hensigten med dets Anbringelse, der ligeledes skriver sig fra Fru Inge-

borg. En anden Mærkelighed er et Hul i den ældste Bygnings nordre Muur, der ender ubemærket paa Loftet imellem Bjælkehovederne, hvorfra Mad kan hidses derned; rimeligviis har det været bestemt til et hemmeligt Skjulested, som de børglumske Bisper havde anbragt for muligt mødende Tilfælde; thi de have bygget denne Deel af Bygningen. Den søndre Fløi er af Bindingsværk og ny Oprindelse; den vansirer Bygningen meget og burde nedbrydes.

De to Dele af Voergaard bleve i Aaret 1510 solgte af Jacob Andersen Bjørn til den børglumske Bisp Niels Stygge, der lagde Gaarden under Bispestolen og forsynede den med Bondergods og anseelige Bygninger. I Grevens Feide 1534 afbrændte Skipper Clement Voergaard tilligemed Bispens to andre Herregaarde Birkelse og Segelstrup, og jog Biskop Stygge Krumpen og hans Frille Elisabeth op af deres gode Ro, saa at Bispen „krøb vdi mwsse hwl"; han skjulte sig nemlig i en Bagerovn. Efter Reformationen kom Gaarden under Kronen, og Kongen bortforlehnede den til forskjellige Adelsmænd, indtil den i Aaret 1578 kom til at tilhøre Otto Banner til Asdal og Ingeborg Skeel ved et Mageskifte for disses Gods Nygaard i Brusk-Herred ved Kolding. Otto Banner døde 1585, og Fru Ingeborg blev altsaa Eneeier af Gaarden. Hun opførte, som allerede er sagt foroven, denne pragtfulde Hovedbygning i omtrent fire Aar, men var saa ond, gjærrig og knap paa Tiden, fortælles der, at hun endog havde sin Rok i Vognen hos sig om Søndagen, naar hun kjørte til Voerkirke, skjøndt den kun ligger et lidet Stykke Vei for Voergaard. Hendes Bønder kunde ikke arbeide nok for hende, og hun plagede og piinte dem med Hoveriarbeide. Da hun engang kjørte til Kirken, saae hun et Barn gaae i en af Gaardens Marker og plukke

Axene af Kornet: hun lod det gribe og bringe hen til Vognen, hvor hun med sin store Sax klippede Fingrene af det for at forebygge Sligt for Fremtiden. Foruden ovenstaaende Sagn fortælles der en Mængde andre om hende og hendes Mand, hvoraf vi nedenfor skulle fortælle et efter Thiele i hans Folkesagn. Da hun døde, fandt hun naturligviis ingen Ro i Graven, men ligesom andre onde Mennesker i hiin Tid gik igjen, gjorde hun det da ogsaa. Hun spøgede nemlig i Kirken, hvor hun var begraven, og det saa umaneerligt, at Præsten endelig paatog sig at mane hende ned i et Morads, der kaldes „Pulsen“, hvor hun ofte sees siddende, redende sit lange, udslagne Haar med en Guldkam, og faaer blot Tilladelse til at skride frem mod Gaarden et Kokketrin (Hanefjed) hver Nytaarsnat; naar hun da endelig naaer Voergaard, skal den forgaae. Hver Juleaften kjører hun, under Hundenes Tuden, med sex Heste for sin Karm ind i Borggaarden, saa Ildsunkerne flyve omkring. Hun skal da om Natten ligge i Rosodonten paa Voergaard, samt i en stor Himmelseng med udskaaret Arbeide paa Bangbo, hvor der begge Steder maa være Halm til hende, da Ingen ellers kan nære sig for Spøgeri.

Efter Fru Ingeborgs Død 1604 adsplittedes Godset, men samledes tildeels igjen af Jørgen Arenfeldt, der besad Voergaard, da Svenskerne 1644 hærgede Jylland. Den svenske Oberst Helm Wrangel lagde en Besætning paa Voergaard, men da de Keiserlige marscherede ind, og Svenskerne maatte retirere, beleirede Vogn Vognsen til Steenshede (nu Ottestrup) med Omegnens Bønder Voergaard og gjorde den svenske Besætning til Krigsfanger. Nu var Gaarden næsten i et Aarhundrede i Adeliges Hænder, meest af Familien Reedtz, da kom den ved Arv til Holger Reedtz Thott, der blev

adopteret af Statsminister Otto Thott, arvede efter ham Stamhuset Gaunø og solgte Boergaard til Brødrene Steenild, dog med Forbehold af Forkjøbsret. Jens Steenild, der senere ene besad Voergaard, efterlod den til sin Datter, hvis Mand, Overkrigscommissair Schultz solgte Gaarden 1841 til nuværende Kammerherre E. E. Rosenørn tilligemed Medinteressenterne, Kammerjunker Hoppe og Jægermester Bloch. Senere var Førstnævnte tilligemed Conferentsraad og Høiesteretsassessor Bruun Eier af Gaarden, og efter Sidstnævntes Død for et Par Aar siden Eneeier af Gaard og Gods.*)

Af de forskjellige Varianter af Folkesagn om Fru Ingeborg Skeel meddele vi følgende:

Paa Vaargaard boede for mange Aar siden en Frue ved Navn Fru Ingeborg. Hun var Enke efter en Skeel, om hvem det siges, at han nogle Aar før sin Død svigagtigen fravendte Agersted By nogle Enge, som endnu ligge under Voergaard og den Dag idag kaldes Agersted-Enge. Men havde Herren været ond imod Bønderne, saa var Fruen det end mere. Engang kjørte hun paa sin Mands Dødsdag til Kirken og sagde underveis til Kudsken: „Jeg gad vel vide, hvordan min salig Mand nu har det!" Dertil svarede Kudsken, som hed Claus og var en forslagen Karl: „Ja, Naadigfrue! det er ikke godt at sige; men han lider vist ikke af Kulden, thi der er vist varmt nok, hvor han er!" — Over disse Ord blev Fruen saare fortørnet og truede Karlen paa Livet, saafremt han ikke, inden den tredie Søndag derefter, havde skaffet hende Bud fra den salig Herre, hvorlunde han havde det. Claus Kudsk, som vel kjendte

*) Efter „Danske Herregaarde" og Trap m. Fl.

Naadigfruen, at hun holdt Ord, naar hun lovede noget Ondt, besluttede da først at tale med Præsten i Albek, som var saa stiv i sin Bog som nogen Bisp og forstod baade at holde Folk i Graven og at vise igjen. Men da denne Præst havde taget sit Sødskendebarn paa Raad i denne Sag, bleve de enige om, at dette Stykke Arbeide dog nok vilde overgaae hans Kræfter. Til Lykke havde Kudsken en Broder, som var Præst i Norge, og hos ham vilde det være sikkrere at søge Raad, eftersom Præsterne i Norge ere endeel klogere i de Ting end alle andre. Claus begav sig da paa Reisen til Norge og traf der Præsten, som strax tiltalede ham med de Ord: „Velkommen, Claus! Du maa nok have det hedt, siden Du kommer til mig!“ af hvilke Ord Claus strax mærkede, at hans Broder vidste, hvordan det havde sig. Næste Dag bad Claus ham om Raad og Hjælp, og han svarede, efter at have betænkt sig: „Vel kan jeg tvinge Din døde Herre til at indfinde sig, men det er en farlig Sag, dersom Du er ræd for ham, thi Du maa selv sige ham Dit Ærinde!“ Det blev nu besluttet, at de den næste Nat vilde gaae ud paa en Korsvei i en stor Skov og mane ham frem. Da de paa den Tid stode der paa Stedet, begyndte Præsten at læse, saa at Haarene reiste sig paa Kudskens Hoved. Strax hørtes en forfærdelig Støi, og en gloende rød Karret, med Heste, som sprudlede Ild til alle Sider, kom kjørende igjennem Skoven og holdt stille der, hvor de stode. Da kjendte Claus sin Herre igjen, ihvorvel han var gloende rød. „Hvo vil tale med mig?“ brølte Herren ud af Karreten. Claus tog sin Hat af og sagde: „Jeg skulde hilse Naadigherren fra Naadigfruen og spørge, hvordan han har havt det, siden han døde?“ — „Siig hende,“ svarede Herren, „at jeg er i Helvede, hvor der ogsaa bygges en Stol til hende; ikkun det sidste Trin mangler endnu!

Er dette da lagt, da bliver hun hentet, saafremt hun ikke tilbagegiver Agersted Enge! Men til Beviis paa, at Du har talt med mig, giver jeg Dig denne Trolovelsesring, som Du kan vise hende!"*)

Da Herremanden havde sagt det, hviskede Præsten til Kudsken, at han skulde række sin Hat frem, og i samme Stund faldt Ringen i Hatten, men brændte Hul derigjennem og faldt paa Jorden, hvorfra Claus tog den op. I det næste Øieblik vare Vogn og Heste farne bort og forsvundne.

Paa den tredie Søndag stod Claus udenfor Vaarkirkegaard, da Fru Ingeborg kom kjørende. Da Naadigfruen saae ham, spurgte hun strax, hvad Budskab han bragte hende. Nu fortalte Kudsken hende, hvad han havde seet og hørt, gav hende derhos Ringen, den hun kjendte igjen. — „Godt," sagde hun da, „Du har red-

---

*) I en Variant af dette Sagn hos Thiele taler Herremanden følgende Ord paa Vers til Kudsken:

„Naar Du kommer til Vraae,
Da til min Frue Du gaae!
Siig hende, at Du mig saae
Herinde imellem Djæ'le,
Som mig stedse qvæle.
Mig piner og plager den Fæle!
Siig, om hun vandrer den Vei, jeg gik,
Og piner de Bønder, hvis Velstand jeg fik,
Hun kommer til Helved med Krop og Sjæl!
Hu! Hu! Hu! hvor her er fæel!
Ja, siig til min Hustru, hun giver igjen
Den Eng, jeg tog fra Niels Pedersen!
Betal Peder Chreen for et Barnemord
Og Nielses Enke for Mosejord,
Giv Mogens tilbage sin Agerjord,
Og sørg for hende, med hvem jeg drev —,
Giv Albert igjen sin Gaard og Grund
Og Peder tilbage den grønne Lund,
Lad Alle og Hver skee Ret og Skjel,
At frelses kan min arme Sjæl!"

det Dig Livet! Skal jeg være hos min Mand, naar jeg er død, da faaer det saa at være; men aldrig giver jeg Agersted-Enge tilbage!"

Kort efter var der stor Stads i Vaar Kirke, da Naadigfruen blev begraven, men hun vendte snart om Natten tilbage og afstedkom en saadan Ufærd i Borgegaarden, at Mølleren og Møllegjæsterne løb til Albek for at hente Præsten. Han kom, læste over hende og fik hende manet ud af Gaarden, hen i et Kjær tætved, „Pulsen" kaldet. Men længere kunde han ikke faae Magt med hende, saa at han omsider maatte tillade hende, hvert Aar at flytte et Kokketrin nærmere mod Vaargaard, og siges det, at naar hun engang paa denne Viis naaer op til det Sted, hvorfra Præsten drev hende, saa skal Vaargaard forgaae. Paa det Sted, hvor hun blev manet ned i „Pulsen", groer der aldrig et Græsstraa, og paa de afsvedne Striber i Marken kan man see, hvormange Kokketrin hun nu har gjort.

Vosnæsgaard.

Denne Hovedgaard ligger i Randers Amt, omtrent 2 Mile fra Aarhus. Aar 1486 nævnes Oluf Jepsen som Eier af Vosnæsgaard. Efter ham eiedes den af Ebbe Strangesen og var fremdeles i en Mængde forskjellige Eieres Besiddelse, saasom Godske Holck 1542; Morten Svendsen til Refsdal, Lehnsmand paa Koldinghuus, død 1572; Christen Juel til Dunslund, død 1608; Ebbe Gyldenstjerne, Stiftamtmand i Viborg, fra 1661 til 1663; Erik Rosenkrands til Rosenholm, i hvis Tid Gaarden 1668 fik Birkeret, som først ophævedes i dette Aarhundrede. Efter hans Død 1681 kom hans Søn, Geheimeraad Iver Rosenkrands, som 1719 skjødede Gaarden til Conferentsraad og Amtmand over

Kalø Amt Jochum Gersdorf til Isgaard og Kvelstrup, der 1725 opførte en ny Hovedbygning af Bindingsværk; efter ham fulgte 1745 hans Søn Christen Rudolph Gersdorf, ligeledes Conferentsraad og Amtmand over Kalø Amt; ved hans Død 1752 igjen hans Søn Geheimeconferentsraad, Kammerherre og Stiftamtmand Povel Rosenørn Gersdorf, som 1808 solgte Gaarden til Kammeraad Jørgen Mørch Secher, der igjen solgte den 1811 til Ditmar Frederik v. Ladiges, hvis Adel skriver sig fra 1827. Efter ham besaddes Gaarden af Kammerherre og Contreadmiral Johan Vilhelm Cornelius Krieger, der døde 1857. Gaardens nuværende Besidder er Jægermester Sartorph.*)

Øland.

Denne lille Hovedgaard ligger i Hjørring Amt, omtrent 2 Mile fra Thisted. Den tilhørte i Middelalderen Globernes mægtige Slægt. Af disse Glober er Jens Glob med Tilnavnet den Haarde meest bekjendt. Der fortælles, at han eiede næsten hele Thyland, undtagen det geistlige Gods. Han tjente i sin tidlige Ungdom i fremmede Lande, og imedens døde hans Fader. Hans Frænde, Oluf Glob, som var Bisp i Børglum, en havesyg Prælat, fortrædigede hans Moder paa alle Maader, forfulgte hende, men kunde ikke udrette Noget imod hende, fordi hun altid havde rettet sig efter Loven. Tilsidst anklagede han hende for Paven og fik ham til at udstede et Bandsbrev over hende, hvorved al hendes Eiendom kom i Band, saa at intet Liig maatte jordes, intet Barn døbes, intet Sacrament uddeles, og Enhver, som vilde staae

---

*) Efter „Dansk Atlas“ og Trap.

hende bi, blev bandsat, ligesom det blev hendes Bønder forbudt at gjøre deres Pligt imod hende. Hun blev da nødsaget til selv at kjøre sin Plov og ved Hjælp af en eneste, tro Pige i hele syv Aar at dyrke sin Jord. Da Bispen endda ikke hermed lod sig nøie, men endog udvirkede, at Paven stevnede hende til at møde for ham — hvorved han meente at faae alt hendes Gods Stiftet underdømt — da saae hun sig nødsaget til at drage bort med to sorte Øxne for sin Vogn og med Pigen, som kjørte hende, ud af Landet.

I Franken mødte hun sin Søn, Jens Glob, som havde faaet Ridderslaget og var fulgt af tolv Svende. Han kjendte ikke strax sin Moder, men undrede sig over den usædvanlige Maade, hvorpaa hun reiste, og lod hende spørge, hvo hun var, hvorfra hun kom, og hvorhen hun agtede sig. Som hun nu besvarede hans Spørgsmaal, gjenkjendte Jens Glob hende og tilkjendegav sig for hende. Han bad hende nu om at vende tilbage med ham og lade ham gaae i Rette for hende mod Bispen. Da han nu mødte i Retten med Bispen, tabte han den geistlige Sag; men for den Vold og Uret, som var tilføiet hans Moder, stævnede han Bispen for Lands Lov og Ret; men da Bispen ogsaa der indskjød sig under den pavelige Stol, kunde han heller ikke der faae Ret over ham. Da tænkte han, at han nok paa en anden Maade skulde faae Bugt med Bispen, opgav al Trætte og udspurgte Tiden, da Bispen kunde forventes til Thy. Saa sendte han og Brev og Bud til sin Svoger, Hr. Oluf Hase i Salling, at han Juleaften skulde møde ham til Ottesang ved Hvidberg Kirke, sigende, at hvis han ikke mødte, da vilde han selv komme og gjæste ham, saa han skulde ikke synes meget godt om det.

Hr. Oluf Hase begav sig strax paa Veien med tolv Mand, men da han kom til Ottesund, var det et saa-

vant Gudsveir, at han ei kunde komme over med Færgen. Da vendte han sig til sine Mænd, sigende, at de skulde vidne, at Skylden var ikke hans, saafremt han ikke kunde komme sin Svoger til Hjælp og Undsætning, aftakkede derpaa alle sine Svende, som ikke vilde følge ham, gav dem Heste og Harnisk og bad dem at bringe hans Hustru, Slægt og Venner et kjærligt Farvel. Men de trofaste Svende gave til Svar, at de tjente ham for Klæder og Penge og derfor hellere vilde sætte Livet til end forlade ham ene. Dermed gjorde de sig samtlige rede til at sætte ud i Sundet, men Strømmen bortrev de ti Svende, saa at Hr. Oluf kom alene med to Smaadrenge over. Og red han da samme Nat, paa den samme Hest, fire lange Mile til Hvidberg Kirke. Da han kom ind i Kirken, vare baade Bispen og Jens Glob komne, og da denne Sidste mødte ham i Vaabenhuset, bød han ham Goddag, sigende: „Nu seer jeg vel, at Du ikke har ladet Svogerspydet ringle i Heftet! Varst Du ikke kommen, da skulde jeg vel besøgt Dig der, Du varst!“ Hr. Oluf svarede: „Jeg er reden Dig denne Vei til Villie og har derved mistet ti gode Svende og Heste og er knap selv undkommen med Livet! Men hvorledes er Du og Bispen kommen overeens?“ Jens Glob svarede: „Vi ere forligte!“ Da blev Hr. Oluf vred i Hu og greb til sit Sværd, sigende: „Har Du ladet Dig for Dag tinge med Bispen, da skal hverken Du eller han komme fra denne Kirke med Livet!“ I det Samme huggede han til ham, men Jens Glob sprang ind gjennem Kirkedøren og bad ham holde inde en liden Stund, eftersom Bispen allerede var ihjelslagen. Saa gik de tilsammen ind i Kirken; der laae Bispen og alle hans Tjenere ihjelslagne, og havde han saaledes hævnet paa Bispen al den Uret, som denne havde paaført hans Fru Moder.

For denne Gjernings Skyld blev Hr. Jens Glob siden kaldet med Tilnavnet: den Haarde. Efter Globerne kom Øland under Kronen og blev 1477 pantsat af Christian den Første til Fru Ingeborg Rosenkrands for 100 Mark. Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede har den været i Privates Eie, og deriblandt Flere af Familien Seefeld. Gaardens Bygninger afbrændte for en Deel Aar siden og Udhusene atter i Aaret 1850. I Nærheden af Gaarden er en mærkelig Gravhøi, omgiven af Vand; om denne Gravhøi gaaer det Sagn paa Egnen, at deri findes en Skat, som ikke kan hæves, før Gaardens Bygninger ere brændte 3 Gange.*)

Østergaard.

Denne Hovedgaard ligger 1³/₄ Miil fra Aarhus og tilhørte i Midten af det 16de Aarhundrede Jost Ulfeld, som ogsaa var Eier af Skumstrup (Vilhelmsborg) og Moesgaard, efter ham hans Enke, Anna Kaas; derpaa hans Dattersøn, Johan Brockenhuus til Leerbæk; dennes Fætter, Niels Frijs, og hans Søn, Mogens Frijs, den første Greve af Frijsenborg. Han solgte 1662 Østergaard tilligemed de to ovennævnte Gaarde til Vilhelm Marselis, senere Baron Güldencrone til Vilhelmsborg. Østergaard var derpaa et Allodialgods til Baroniet, indtil det efter Baron Christian Frederik Güldencrones Død, 1788, da Sammes Bo var fallit, blev solgt til Forpagter Smith af Moesgaard. Den tilhørte senere dennes Arvinger, blev solgt til Krigsraad Müller, men igjen overtagen af Arvingerne efter Smith, af disse igjen solgt til F. Koch, der, da han var gift med Smiths

*) Efter „Dansk Atlas, Aagaards Beskrivelse over Thy og flere Skrifter.

Datter, var Medarving, af ham solgt til Jægermester Schultz og af denne solgt til Stiftamtmand, Ridder og Dannebrogsmand C. B. A. Dahl.*)

Mindeværdige Steder.

Som det mindeværdigste Sted i Nørrejylland nævne vi først:

Jellingehøiene.

Jellinge Kirke, der ligger i Jellinge Sogn, Tørrild Herred, Veile Amt, har vistnok hørt til de ældste Kirker i Landet. Den brændte tilligemed største Delen af Byen den 1ste Juli 1679, og det er nu kun Muren af den ældre Kirke, der staaer tilbage.

Om det end ikke er vist, at Jellinge Kirke, hvad Sagnet fortæller, oprindelig skal være bygget af Svend Tveskjæg, følgelig ved Christendommens første almindelige Udbredelse her i Landet, saa kan man dog med Bestemthed sige, at den er omgiven af Mindesmærker, som levende gjenkalde Erindringen om Kampen imellem Hedenskabet og Christendommen, og som i den Henseende er enestaaende i Norden.

Den nuværende uanseelige Kirke, der upaatvivlelig er bygget paa selvsamme Plads som den ældre, gjør nemlig et dobbelt uanseeligt Indtryk, fordi den er anlagt midt imellem de to største, paa hedensk Viis opførte Gravhøie, som findes i de gammeldanske Lande. De skulle være omtrent 30 Alen høie, henved 90 Alen i Tværmaal, over 300 Alen i Omkreds, og kunne i alle Tilfælde siges i Størrelse at staae ved Siden af de største

*) Efter „Dansk Atlas“ og Trap.

Gravhøie i Norden, de berømte Høie ved Upsala i Sverrig. Et rimeligt Sagn beretter, at Jellingehøiene for ikke mange Aar siden, førend nemlig den ene af dem ved Gravningen sank noget sammen, vare saa høie, at man ved at lægge sig ned paa en af dem kunde see over til den anden, uden at opdage mindste Spor til den mellemliggende Kirke. Foroven frembyde Gravhøiene en meget stor Flade, forhen stærkt lyngdækkede, men nu for det meste opdyrkede Egne. Den i Sagnet forherligede „Jellingehede", hvor Kong Frode Fredegod henlagde den Guldring, som Ingen vovede at stjæle, og hvor senere (1131) Kong Niels i et blodigt Slag seirede over sin Brodersøn Erik Emun, er ikke længer til uden i Navnet. Fra Gravhøiens Top vise mere sammenhængende Lyngstrækninger sig kun i den fjerneste Synskreds.

Endnu mærkeligere end Gravhøienenes anseelige, fremragende Størrelse, er dog deres Indhold. De gamle Historieskrivere Saxe Grammatiker og Svend Aagesen berette, at Høiene gjemme Støvet af Kong Gorm den Gamle og hans Dronning Thyra Dannebod, og denne Beretnings Sandhed bekræftes ved to ældgamle Runestene, som den Dag idag sees opstillede paa Kirkegaarden tæt ved Indgangen til Kirkens Vaabenhuus, men som fra først af vistnok have staaet hver paa sin Gravhøi. Idetmindste veed man af en Trætavle, som brændte ved den forrige Kirke, i hvis Chor den var ophængt, at den største af Runestenen laa nedsunken i Jorden ovenpaa den sydlige Gravhøi indtil Aar 1586, da Lehnsmanden paa Koldinghuus Caspar Markdanner lod den opgrave og nedflytte til dens nuværende Plads paa Kirkegaarden. Om den mindre Runesteen, der muligen paa lignende Maade er bleven flyttet, fortælles der, at den, efter Kirkens Brand 1679, i længere Tid

blev benyttet som Prædikestol for den paa Kirkegaarden under aaben Himmel forsamlede Menighed. Stenen har virkelig ogsaa foroven en saadan Flade, at den nok vilde kunne være bleven benyttet paa den angivne Maade. Folkesagnet tilføier, at man for at læse de paa Stenen udhuggede Runeindskrifter maa staae paa Hovedet og „have gaaet i den sorte Skole".

Gjennem Aarhundreder have ogsaa Runeindskrif-erne paa disse tvende Stene fremkaldt lærde Undersøgelser og mangehaande Tvivl. Den største af Stenene var mærkeligt nok det første Runeminde i Norden, som (Aar 1591 af den lærde Henrik Rantzau), blev gjort til Gjenstand for en særegen, trykt Beskrivelse, men ikke destomindre er der endnu Enkeltheder i Indskriften, om hvis Fortolkning de Lærde ikke ere ganske enige, da endeel af Indskriften er bleven utydelig. Men i Hovedsagen kan der ikke længere være Spørgsmaal om den rigtige Læsning af begge Stenes Indskrifter.

Paa den mindste Steen staaer saaledes:

„Kong Gorm lod gjøre dette Mindesmærke (eller denne Gravhøi) for Thyre sin Kone Danmarksbod";

og paa den største staaer:

„Kong Harald bød gjøre dette Mindesmærke (eller denne Gravhøi) for Gorm sin Fader og Thyre sin Moder. Den samme Harald, som sig vandt hele Danmark og Norge, (omvendte Folket til) Christendommen".

Der kan ligesaa lidet være mindste Tvivl om, at Indskrifterne ere fuldkomment ægte og virkelig hidrøre fra Kong Gorms og hans Søn Kong Harald Blaatands Tid. Herom vidne baade Sproget, Indskrifternes hele Form og endelig de paa den store Runesteen udhuggede eiendommelige Ornamenter, der bestemt vise hen til den

sidste hedenske og første christelige Tid her i Landet. Stenen, som er henved 4 Alen høi, har nemlig tre Sider; paa den første sees endeel sammenslyngede Ornamenter, paa den anden er udhugget en phantastisk, af lignende Slyngninger omgiven Dragefigur, hvormed man vistnok har villet give en billedlig Fremstilling af Hedenskabet, og paa den tredie Side forestilles en mandlig Figur med udbredte Arme og med Glorie om Hovedet, ligeledes heelt omslynget af Ornamenter. At man ved denne Figur oprindelig har tænkt sig Christus, har allerede tidligere været formodet deels af Glorien og deels af Ordet „Kristno“, som er anbragt lige neden under i Indskriftens Slutning. Men Beviset derfor opdagedes først, da man i Glorien bemærkede Enderne af et Kors, hvormed udelukkende Christus dengang blev betegnet. Runestenen er følgelig aabenbart et samtidigt Minde ikke alene om Kongeparret Gorm og Thyre, men tillige om Christendommens Seier over Hedenskabet; ja ved Indskriftens Ord: „Den samme Harald, som sig vandt hele Danmark og Norge“, bliver Stenen endnu ovenikjøbet et Minde om Harald Blaatands Fortjenester af de danske Smaarigers Forening under een Konge, hvilket man ellers før har været tilbøielig til alene at tilskrive Faderen Gorm. Idet Runestenen paa denne Maade vidner baade om nogle af de berømteste Personer og tillige om to af de vigtigste Begivenheder, som i hiin minderige Tid havde den meest afgjørende Indflydelse paa det danske Folks Udvikling og Skjæbne, faaer den en national og historisk Betydning, som intet andet Runeminde i Norden, og det er vistnok saaledes fuldkomment i sin Orden, at netop den først af alle nordiske Runestene er bleven særlig afbildet og beskreven.

Af de to store kongelige Gravhøie ved Jellinge

Kirke er den, der ligger Syd for Kirken, almindelig kaldet „Dronningens“ eller „Thyras Høi“. Denne sidste er nu foroven temmelig flad omtrent som „Kongens Høi“. Men indtil Aar 1820 havde den paa Toppen en tragtformig Fordybning, „der i sin øverste Vidde skal have holdt 47 Alen“, hvor der stod Vand som i en Brønd, af hvilken Grund man dengang antog, at der i Høien maatte være en Kilde, hvorfra Vandet udvældede. Ved Aar 1766 hedder det udtrykkelig, at Brønden „meget sjælden udtørres, endog i de varmeste Sommere“. Det var saaledes intet Under, at Vandet stundom samlede sig der i saadan Mængde, at det stadig kunde flyde ned ad en paa Høiens Side anbragt Rende til en Kumme paa Kirkegaarden. Det fortælles, at endnu i det syttende Aarhundrede ansaaes Vandet for at have Lægedoms Kraft, men da en Mand engang vadskede sin blinde Hests Øine dermed, fik Hesten vel sit Syn igjen, men Manden mistede selv fra den Dag sit Syn og Kilden sin Kraft. Senere vedblev Vandet dog at ansees for at være saa godt, at de Omboende endog temmelig langveisfra hentede deraf. Da derfor Vandet paa Høien svandt bort under en trykkende Vandmangel i Aaret 1820, besluttede Bønderne at rense Brønden og den formeentlige Kilde. Men i Stedet for at træffe paa Kilden stødte de under Lag af Muldjord og Græstørv paa en heel Deel store Kampestene, og under dem igjen paa et Lag svære Egestokke, der dannede Loftet til en Høistue eller et Gravkammer, omtrent 11 Alen langt, 4 Alen bredt og 2 1/4 Alen høit. Indvendig var Loftet beklædt med tykke Egeplanker, og det Samme var Tilfældet med Gulvet og Sidevæggene, hvilke sidste forresten væsentligt bestod af faststampet Leer og af derpaa lagte store Stene som Hvilepunkter for Loftets Egestokke. Paa de Planker, hvormed Sidevæggene vare beklædte,

fandtes overalt en hvid, hensmuldret Materie, der vistnok med Rette, antoges for at være Levninger af Tøi eller Tæpper, som oprindelig havde prydet Væggene. I Loftet vare fire af Tømmerstokkene fra ældre Tid af overhuggede, og paa een af Stokkene fandtes en Levning af et Voxlys, hvilket klart nok tydede paa en tidligere Aabning af Gravstuen. Gulvet i Gravkammeret, som var lagt af tynde Planker, fandtes i den ene Ende afdeelt ved et paa Høikant opreist Brædt, hvorved der blev dannet Rum ligesom til to Gravkister. Spor af Liig eller Kister opdagedes dog ikke her. Derimod i den anden Ende af Kammeret, hvor Brædderne i Gulvet laae paa tværs, stødte man paa „et Skriin" eller „en Kiste" af Træ, i Form som „en rund Kuffert", $3^1/_4$ Alen lang, sammensat med Klinknagler af Jern og tættet i Bunden med Haarfletninger. Laaget, som bestod af to halvrunde Træstykker, var paa lignende Maade tættet med en Haarfletning. Udvendig skal der have været Spor til en Beklædning af Lærred og til en smal, sølvlignende Liste. Denne „Trækiste" indeholdt dog ikke mindste Spor af Menneskebeen. Den faldt ogsaa strax istykker uden at blive nøie undersøgt eller beskreven. Paa Siden af den siges der at have siddet to Jernringe, ligesom der ogsaa i Nærheden af den skal være fundet et Fuglehoved af Metal med Guldbelægning og med smukke, flettede Ornamenter. I den fra Gravstuen optagne Jord opdagedes endvidere et lignende Fuglehoved, et lille Sølvbæger, indvendig med Guldbelægning og udvendig prydet med sammenslyngede Ornamenter af selvsamme Art, som Ornamenterne paa den største af Runestenene i Jellinge, fremdeles et Stykke Kobber af gjennembrudt Arbeide med et Kors i Midten, nogle udskaarne og malede Træstykker, endeel Brudstykker af Metal, navnlig opløst Jern m. M., hvilket Alt ind-

sendtes til det kongelige Museum for Nordiske Oldsager i Kjøbenhavn.

Det er i det Hele at beklage, at Sagkyndige ikkun saare kort vare tilstede ved denne Undersøgelse, og at den derfor væsentlig blev ledet af Mænd, som manglede den tilbørlige Kjendskab til vore Mindesmærker. Det kan ikke feile, at ulige flere Sager ellers vilde være blevne fundne, hvorved det dog heller ikke maa glemmes, at Høien tidligere har været opgravet, og at ved den Leilighed allerede en heel Deel og maaskee det Væsentligste af dens Indhold kan være borttaget. En gammel „liber daticus“ i Jellinge Præstegaards Archiv indeholder nogle ret mærkelige Optegnelser af en derværende Præst fra Midten eller Slutningen af forrige Aarhundrede om Gravninger i Dronning Thyras Høi. Det hedder nemlig: „Efter en gammel Mand Anders Jensens Beretning saa vidt hand kand erindre, blef Dronningens Høi udgravet af Jelling Bymænd efter kongelig Ordre 1704, da hand som Dragon var med i Mynstringen ved Pintse Tider paa Taarup-Agre. Ellers beretter hand samt en gammel Kone her i Byen, at der har stedse paa Høyen indtil dens udgrafning været mangfoldige Carusser; den gamle siger og, da Vandet var udløbet blef det proberet i et hul paa høyen med en Stage af 13 Alens Længde, om der kunde med samme naaes bond, mens var ingen at finde“. I samme Bog fortælles det ogsaa: „Norden ved Kirkegaarden er en meget stor Høi, hvorudi Dronning Tyro er begravet, og ved samme mærkværdig, at ovenpaa Høien er som en liden Dam og siges sjælden at blive tør, men ved det den i salig Kong Friderich den 4des Tid og efter hans Befalning, da Hand ved Jelling lod mynstre Landfolket, blef paa den nordre Side udgravet, er kuns til nogen bestandighed en rund Distance af 8 à 10 Alen

med Vand udi". Et gammelt og paalideligt Haandskrift om Tørrild Herred af en Præst i Jellinge i forrige Aarhundrede melder ogsaa, at Brønden paa Thyras Høi blev paa „Kong Frederik den Fjerdes Befaling i Aaret 1704 for en Deel udgravet". Da man nu bestemt veed, at Kong Frederik den Fjerde netop i Mai Maaned 1704 drog over fra Ringsted til Kolding, gjennem Jellinge, hvor han mynstrede Landfolket, til Aarhus og videre derfra til Norge, kan man neppe tvivle om, at Kongen paa denne Reise virkelig har ladet grave i Dronning Thyras Høi; der gives ogsaa en anden Beretning om, at den samme Konge skal have ladet Høiene omsætte med Steengjærder, hvilket godt kunde tænkes at være skeet umiddelbart efter den foretagne Gravning. Det er dog vistnok sikkert, at Kong Frederik den Fjerde hverken kan have fundet Gravstuen eller overhovedet have gjort noget synderligt Udbytte i Høien, siden alle Efterretninger derom mangle. Kun fremgaaer det af de ommeldte gamle Optegnelser, at Vandets Aftagen paa Thyras Høi skriver sig fra Frederik den Fjerdes Tid, og endog vel fra den af ham foretagne Gravning. Den egentlige, ældre Undersøgelse af Gravhøien, hvorpaa de overhuggede Egestokke i Loftet saa bestemt hentyde, maa da være foregaaet i en tidligere Tid, muligen ved de i den ældre Middelalder bekjendte „Høibrydere". Ved denne ældre Udgravning af Høie kunde muligen fra først af den tragtformige Fordybning være fremkommen, hvori Vandet senere paa en unægtelig høist mærkelig Maade samlede sig og holdt sig, indtil det ved sildigere og navnlig ved den sidste Udgravning af Høien aldeles fortrængtes.

En nærmere Betragtning af de i den saakaldte „Dronning Thyras Gravhøi" fundne Oldsager have i den nyere Tid vakt ikke ugrundet Tvivl om, hvorvidt Høien

virkelig skulde være Dronning Thyras. De i Beretningen om Undersøgelsen anmeldte to Jernringe have viist sig, efter al Rimelighed, at være Levninger af et Bidsel, hvortil ret mærkelig slutter sig en Hestetand, der ogsaa fandtes i Graven; enkelte af de udskaarne Træstykker lade næsten formode, at en Sadel her kunde have været nedlagt; et andet udskaaret Træstykke, som man i Begyndelsen vel erkjendte for en menneskelig Figur, men som man dog ikke ret kunde tyde, forestiller udenfor al Tvivl en Ridder i Ringbrynje; en Knap af Metal med Guldbelægning, der forhen ikke tilstrækkelig er bleven ændset, synes nærmere at ligne Knappen til et Sværd; og endelig turde hverken Sølvbægeret eller noget andet af de i Graven fundne Stykker bestemt antyde, at en Qvinde eller en Dronning her skulde være bleven høilagt. Det er ingenlunde utroligt, at der i ældre Tider kan være foregaaet en Forvexling af Dronningens og Kongens Høi, og at følgelig rimeligviis den udgravede Høi ikke er Dronning Thyras, men Kong Gorms Hvilested.

For at afgjøre dette høist interessante Spørgsmaal, siger Trap i sin Beskrivelse af Kongeriget Danmark, af hvilken overstaaende Beskrivelse af Jellingehøiene er tagen, vilde det være af dobbelt Vigtighed, at ogsaa den Syd for Jellinge beliggende kongelige Gravhøi nu omsider maatte blive undersøgt paa en saa omhyggelig og værdig Maade, som muligt. Allerede gjentagne Gange har Ønsket herom fra forskjellige Sider været fremsat, og det er naturligt, at dette Ønske er voxet i Styrke i samme Grad, som Kjærligheden og Kundskaben til vore gamle Mindesmærker efterhaanden er tiltagen. Medens vi allerede, navnlig ved de af Kong Frederik den Syvende foretagne Undersøgelser i Ringsted Kirke, have erholdt nøiagtigere Kundskaber om Kon-

gernes Grave og i det Hele om Gravskikkene i Middelalderen, end man før har havt, savne vi endnu nøie Kjendskab til de ældste kongelige Grave, som med Sikkerhed kunne opvises her i Landet. Uden at tale nærmere om, at den saakaldte Kong Gorms Høi ikke vides nogensinde at være udgraven, og at den saaledes nok turde yde vigtige Bidrag til Oplysning om de ellers lidet kjendte Gravskikke i Overgangstiden imellem Hedenskabet og Christendommen, vilde det dog aabenbart være af særdeles Interesse baade i antiqvarisk og national Retning, hvis det kunde lykkes at aabne og udgrave den i Høien formeentlig værende Gravstue saaledes, at den ogsaa i en kommende Tid kunde vedblive at være aaben og tilgjængelig. Til Gorms og i Særdeleshed til Thyras Navn knytte sig Erindringer, som altid ville være det danske Folk hellige. Deres Gravhøie og Runestene kunne derfor ogsaa siges at henhøre blandt de allermærkeligste Fortidsminder i Norden. Ja man kan med Sandhed paastaae, at faa eller ingen Folk ville fra en saa gammel Tid kunne opvise deres Mage.

Runestenene og Gravhøiene ved Jellinge Kirke ere ligesom Midtpunktet for en heel Kreds af Mindesmærker fra Gorms og Thyras eller idetmindste fra deres Søn Kong Harald Blaatands Tid. I Søndervissing staaer en Runesteen, der er reist for Tuva, Harald Gormssøn, den Godes, Kone; i Læborg har Rafnuga-Tofe indhugget en Runeskrift til Ære for sin Dronning Thyra; i det nærliggende Bekke melder en anden Runesteen, at den samme Rafnuga-Tofe tilligemed Futin og Knuble gjorde Thyras Høi, og endelig paa Tislund Hede ligger en uhyre Kampesteen, hvorom Sagnet fortæller, at det var den, Kong Harald Blaatand var ifærd med at lade slæbe til Jellinge til sine Forældres Gravsted, da han modtog Efterretning om, at hans Søn

Svend vilde rive hele Danmark til sig, hvilket havde til Følge, at Harald fik Andet at tage vare, end at flytte Stenen videre.

Alle disse Minder bidroge aabenbart til yderligere at godtgjøre de gamle Krønikers Udsagn om Jellinge og dens Kongsgaards store Anseelse og Betydning i Gorms og Harald Blaatands Tid. Det er fuldkomment klart, at der i Jellinge fra gammel Tid af har været en Kongsgaard, som tilhørte jydske Underkonger, og som fortriinsviis blev yndet af Enkelte af disse. Et heelt Syssel havde ogsaa længe sit Navn fra Jellinge. Men deraf bør man dog ikke, som Nogle ville, ligefrem slutte, at Jellinge var Hovedsædet for de jydske Konger, hvilke endog stundom derefter ere blevne kaldede Jellinge-Konger, og det saa meget mindre, som Kongerne paa den Tid endnu sjeldent eller aldrig havde faste Opholds-steder. Som Beviis for Jellinges ældgamle Betydning har man fremført, at der tæt ved Byen endnu findes en stor Mængde af Jord opkastede Kæmpehøie. Men disse Høie have næsten altid viist sig at indholde Sager fra den saakaldte Broncealder og ere saaledes meget ældre end den Tid, i hvilken Jellinge fortrinsviis spillede en Rolle. Det er endnu samme Kjendsgjerning, der er bleven iagttagen i den gamle berømte sjællandske Kongs-gaard Leires Omegn, at ogsaa her Gravhøiene med yderst faa Undtagelser ligge forud for den af Sagnet og Historien forherligede Tid. Baade i Jellinge- og Leire-Egnen henhører i det Hele Fund af Oldsager fra Jern-alderen til de største Sjeldenheder.

Af den gamle, engang saa betydelige Kongsgaard i Jellinge gives der ikke længere nogetsomhelst synligt Spor; Bygningerne have ogsaa sikkert nok fra først af og endnu i Gorms og Thyras Tid været af Træ, saa de dobbelt let vilde kunne forsvinde sporløst. Længere

ind i Tiden synes der fremdeles at have været en kongelig Gaard i Jellinge. Idetmindste melder en gammel Krønikeskriver, at det var paa Kongsgaarden („regis curia“) i Jellinge, at Kong Erik Emun lod sin Broder Harald Kesia og hans Sønner dræbe (1135), en Begivenhed, som iøvrigt af Andre henføres til Skypetorp eller Skjærup, ligeledes i Veile-Egnen. Som et Slags Minde over Jellinge Byes og Kongsgaards gamle Forbindelse med Kongerne maa det dog sikkert betragtes, deels at Jellinge By eiedes som Krongods af Kongerne lige til Aaret 1743, da Byen solgtes ved Auction til Bønderne, deels at der i Jellinge Præstegaard endnu i det syttende Aarhundrede var et eget Huus, „Høfdingsborg“ kaldet, to Stokværk høit, med Staldrum til 16 Heste, som stod indrettet til Brug for Kongen og hans Følge. Aar 1636 skjænkede Christian den Fjerde Præstekaldet 4 Sognes Qvægtiender for at holde Gemakker rede til Kongen, naar han kom til Jellinge. Et Spørgsmaal bliver det imidlertid, om ikke den ommeldte „Høfdingsborg“ i denne Skikkelse først er bleven indrettet af Kong Christian den Fjerde, der ofte reiste imellem Koldinghuus og Skanderborg og netop lagde Veien over Jellinge. Allerede hans Fader, Frederik den Anden, synes dog at være begyndt med at komme omtrent samme Vei, siden han i Aaret 1585 gav Ordre til ved Haraldskjær at bygge en Bro over Aaen, „at vii kunde ther offuer komme och haffue Gienneg emellom wore Slotte Koldinghus och Skanderborg“. Senere besøgtes Jellinge gjentagne Gange af Christian den Femte 1669, 1681 og 1687. Men i Aaret 1673 brændte Præstegaarden tilligemed Høfdingsborgen, saa Præsten fra den Tid af i Præstegaarden selv maatte holde „en Stue, et Gjæste-Kammer og Stald i fornøden Tilfælde i Beredskab“. Det nævnte

Gjæstekammer fik da Navnet „Kongens Kammer". Frederik den Fjerde var gjentagne Gange i Jellinge, navnlig i Aarene 1704, 1717 og 1721, i det sidstnævnte Aar tilligemed Dronning Anna Sophie og Prindsesse Charlotte Amalie. Præsten Magister Mouritz Mouritzen Høyer maatte ved denne Leilighed forevise og give Forklaring om Runestenene og Gravhøiene, hvilket havde til Følge, at han senere forfattede en lille Bog om Jellinges Mærkværdigheder, „Encomium Jellingense" kaldet, som endnu er til i Haandskrift. Siden Frederik den Fjerdes Tid skal ingen Konge have været i Jellinge før Christian den Ottende, der to Gange, først som Prinds og senere som Konge, besøgte dette mærkelige Sted. Frederik den Syvende undlod heller ikke paa en Reise i Jylland 1857 nøie at betragte baade Gravhøiene og Runestenene.

Sjørringvold

er Voldstedet af den gamle Kongsgaard Sjørring Borg, Knytlingasagas „Sævarende", der blev plyndret og den kongelige Foged dræbt af Vendelboerne i deres Oprør mod Knud den Hellige, som opholdt sig her umiddelbart før sin Flugt til Fyen og sit Drab i Albani Kirke i Odense 1086. A. C. Fabricius skildrer i „Antiquarisk Tidsskrift" 1846 til 48 Sjørring Volde saaledes: „Voldene ligge Sydvest for Kirken; paa den østre Side slynger Landeveien saa tæt forbi dem, at den endogsaa har skaaret et Stykke af den østre Voldbakke. Iøvrigt ere de uforstyrrede og henhøre til de bedst bevarede Mindesmærker fra Oldtiden. De egentlige Volde bestaae af tre adskilte Stykker, hvoraf det nordlige og østlige, der omtrent danne en Bue, er langtfra det høieste og længste; imellem det og det vestlige, som gaaer fra

Nord og Syd næsten uden Krumning, er Indløbet fra Søen, altsaa paa den nordvestlige Side af det Hele; det sydlige Stykke gaaer omtrent lige fra Vest mod Øst. Gravene ere skarpt betegnede, og Overgangen fra Randen af Voldene til dem er meget pludselig; de have en frodig Græsvæxt og have gjerne noget Vand; kun i meget tørre Sommere kan man gaae over dem. Indløbet er smallere end Gravene indenfor. I Midten ligger en Høi, hvorpaa et Slot eller Taarn uden Tvivl har staaet. Den er næsten af lige Høide med de høieste Punkter af den nordlige Voldbakke." Hele Voldens Omkreds, maalt paa Høiderne, angiver Fabricius til 980 Fod. Høien i Midten betegnes som en Qvadrat med en Side af 50 Fod. Suhm mener i sin Danmarks Historie, femte Bind, hvor han, ligesom Fabricius i sin Beskrivelse meddeler et Kort over Sjørring Volde, giver en Grundtegning af denne Borg, at disse Bygninger ere maaskee de ældste af noget dansk Slot. At de aldeles ingen Spor indeholde af Mure, viser hen til den Tid, da ogsaa Fæstningsværker vare af Træ. Det kan her være at erindre, at ifølge Suhm, i hans Danmarks Historie, femte Bind, den første Steenmuur til Befæstning opførtes 1134 af Erik Lam omkring Lund. Det staaer til at antage, at der paa Banken har ligget et Kastel eller Taarn, og at Voldene have været forsynede med Palisaderinger eller Plankeværk.

Det er med Beklagelse, siger Trap i sit Skrift i en Beskrivelse af denne interessante Oldtidslevning, at der, efter et foreliggende troværdigt Vidnesbyrd, er i de seneste Aar skeet den Overlast ved at tage Græstørv af den og ved at pløie den for nær, og det uagtet den hører til de af Staten fredede Mindesmærker.

Jordvolden ved Leirskov.

I Ribe Amt, Leirskov Sogn, ligger Kirkebyen Leirskov, ved hvilken der findes en stor Mængde Gravhøie og tillige en Jordvold eller Befæstning, som synes ikke at have kunnet være uden særdeles Indflydelse paa Gravhøienes Antal i Egnen. Om denne Jordvold findes en Meddelelse af Prof. Worsaae i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840 og 41, som vi her benytte.

„Første Gang saae jeg denne Vold ved Landeveien imellem Leirskov og Store-Anst, omtrent nogle hundrede Skridt Sønden for denne By. Den overskjæres af Landeveien og gaaer saaledes i Retningen Nordvest til Sydost, omtrent paa Grændsen af det frugtbare Land og Hedeegnen. Dens Høide er nu henved 3½ Alen, men oprindelig har den sandsynligviis været endnu høiere. Mod Vest er Skraaningen større end mod Øst, hvoraf det synes at fremgaae, at den er opkastet mod en fra Vest fremtrængende Fjende. Bønderne kalde Volden Trældige eller Alverdensdige, fordi den, efter deres Sigende, gaaer heelt igjennem Landet, navnlig i Syd til Rendsborg. Hvor langt den imidlertid strakte sig mod Syd fra Store-Anst, fik jeg ikke Leilighed til at undersøge. Derimod fik jeg paalidelig Underretning om, at den fortsættes mod Nord til Geising og gaaer Sønden om ved Veerst Skov, hvor der findes Rudera af en gammel Borg, som kaldes Trælborg, og som siges at have staaet i Forbindelse med Trældiget. Om Rigtigheden af denne Beretning om Voldenes Udstrækning mod Nord, blev jeg fuldkomment overbeviist, da jeg faa Dage efter selv opdagede Fortsættelsen under det samme Navn paa Jordrup Mark, omtrent 150 Skridt Vest for Byen. Paa mange Steder er den naturligviis overpløiet eller vel endogsaa ganske udjævnet, ligesom den ogsaa standser ved Moser, der for-

modentlig i ældre Tider have været Søer eller bundløse Moradser og saaledes have afgivet tilstrækkeligt Værn, men ved Jordrup forfulgte jeg den dog i temmelig uskadt Stand over 1000 Skridt. En særdeles lokalkyndig Mand fortalte, at Voldene vare endnu at see ved Egtved Skov, en liden Miil fra Jordrup og 3 Mile fra Store-Anst, hvor jeg første Gang fandt den. En saa betydelig Befæstning kan umulig være opført i en ny Tid eller for et enkelt Slags Skyld. Den maa efter al Sandsynlighed tilhøre en ældgammel Tid, da Befæstningskunsten stod paa et lavt Trin, og da den jydske Halvø var beboet af flere Folkefærd, der tildeels stode i fjendtligt Forhold til hinanden. Det er maaskee derfor heller ikke usandsynligt, at den staaer i Forbindelse mod Nord med det saakaldte Margrethes Dige, der forener Gudenaaes og Skjernaaes Kilder, og mod Sønden med det bekjendte Olgers Dige i det Slesvigske, der har samme Retning som Trældiget, nemlig Nordvest til Sydost, og som siges at være opkastet af Anglerne mod Friserne. Hvis det kunde lykkes at efterspore en saadan udstrakt Befæstning, hvorom Bøndernes bestemte Sagn, at Trældiget gaaer heelt igjennem Landet, saavelsom de forskjellige ovenomtalte Voldes Retning give os ikke ugrundet Haab, da vilde derved være vundet et saa meget mere vigtigt Resultat for vor Archæologi, som den berømte byzantinske Historieskriver Procop beretter, at der tvers igjennem Øen Brittia, hvormed der efter Werlauffs sindrige Fortolkning sikkerlig maa være meent Halvøen Jylland, gaaer en lang Muur eller et Dige, som deler Øen i to Dele, af hvilke den østlige er frugtbar, medens derimod den vestlige er ufrugtbar og opfyldt med Slanger og allehaande giftige Dyr."

Bovbjerget.

I Ringkjøbing Amt, Ferring Sogn, afbrydes Vestkystens Sandklitter ved en noget stenet, tildeels leeragtig og i det Hele mere sammenholdende Masse, som hæver sig høit og brat over Vandfladen, saa at den endog paa sine Steder gjør Kysten meget steil. Det høieste Punkt af denne fremspringende Deel af den jydske Kyst, Bovbjerg, hæver sig 192 Fod over Havet, og haves herfra en interessant Udsigt over Havet og Kysten. Her har man ogsaa Leilighed til at see, med hvilken Voldsomhed Havet, naar det er i Oprør, kaster sine Bølger ind paa Land, hvorved den paa dette Sted steile Kyst ligesom udhules og de øvre Jordlag styrte ned. Om et Besøg paa Bovbjerg i Sommeren 1852 foreligger der, siger Trap i sin Danmarks Beskrivelse, en Beretning, hvor det blandt Andet hedder: „Da jeg Juledag 1842 besøgte Bovbjerg første Gang, stod noget fra Skrænten en Støtte af Træ til Minde om Kong Frederik den Sjettes Nærværelse der, og med Angivelse af, hvorlangt Støtten oprindeligt havde staaet fra Skrænten. Afstanden var, da jeg dengang maalte den, betydeligt aftagen. Støtten er nu borte, og en ny af Granit er reist længere opad; den har havt to Indskrifter paa hvide Marmorplader, men disse ere ødelagte ved Vold og Raadhed. Fra Støtten til den nærmeste Indskjæring maalte jeg dog 77 Skridt. Beboerne klage over, at der Aar for Aar nedfalder store Stykker, i hvilken Anledning de have søgt Staten om Afslag i Skatterne. Jeg kunde ogsaa tydeligt see, hvorledes Alt havde forandret sig i de 15 Aar, siden jeg var der sidst. Det Mærkeligste var en dyb Indskjæring, hvorved er blottet et interessant dobbelt Lag af Martørv, nemlig: a) ældste Formation, 1—1½ Alen i Gjennemsnit, b) 1½ Alen compact Leer,

c) anden Formation, 1/4 Alen i Gjennemsnit, d) 1 Alen Gruus og Leer, og endelig øverst e) Grønsværen, omtrent 1/4 Alen." I en Note i Bergsøes Statistik 1ste Deel hedder det endvidere: „I stormende Veir slaaer det salte Vand fra Søen, naar Bølgen har tørnet mod Klinten, i en Bue ind paa Land, og falder derfor ikke ned paa den yderste Deel, men længere ind paa Bakken, hvilket ogsaa skal give sig tilkjende paa Græsvæxten". Om Bovbjerg gjælder ogsaa, som om alle lodrette Brinker mod Havet, at Vinden, idet den støder mod den bratte Klint, frembringer en lodret opadgaaende Luftstrøm, der endnu fortsætter sig noget over Klintens Høide og derfor ligesom danner en beskyttende Muur af Luft imellem Stormen og den, der staaer paa Klippernes Rand. Den gamle Betydning af Ordet Bov, en fremstaaende fast Masse, sees tydelig at være bevaret i sin Sammensætning med Ordet Bjerg, for saaledes i Forening at betegne et af de Hovedpunkter, der have angivet Retningen af den senere Kystdannelse*).

Grathehede.

I Viborg Amt igjennem Torning og Kragelund Sogne, 2 à 3 Mile fra Viborg, strækker den navnkundige Grathehede sig. Paa Sankt Sørens Dag, den 23de October 1157 fandt her paa denne Hede et blodigt Slag Sted imellem de to Konger Valdemar Knudsen, senere kaldet den Store, og Svend Eriksen, der siden kaldtes Svend Grathe efter denne Hede, hvor han faldt. Igjennem Valdemars Hær, fortæller Saxo, var der en Sanger, der fyldte Folket med Kampmod ved sin Vise

*) Efter Trap.

om Svends Troløshed ved Gildet i Roeskilde, medens Ravnene svævede saa tæt over Hovederne, at man kunde naae dem med Spydstagerne. Svends Tilhængere bleve slagne og flygtede, skjøndt de havde en kjæk Bannerfører, Riber-Ulf, der kaldte dem tilbage med høi Røst, idet han med en mageløs Tapperhed holdt Banneret med den venstre Haand, medens han kæmpede med den høire. Han blev nedlagt, og Kong Svend flygtede, men kom ind i en Mose, hvor hans Hest blev siddende i Hængedyndet, og han maatte see at redde sig tilfods. Men forinden maatte han kaste sin Rustning, da Gyngerne ellers ikke vilde bære ham. Udmattet i saa høi Grad, at han neppe kunde flytte en Fod, satte han sig tilsidst under et eenligt Træ og aftakkede sit hele Følge. Der lærte han Troskab at kjende, thi kun en eneste Tjener forblev hos ham for at dele Skjæbne med ham. Nogle Bønder, der vilde søge Bytte paa Valpladsen, fandt ham her. Skjøndt han foregav sig at være Kongens Haandskriver, saae de dog godt, hvem han var, og satte ham derfor ærbødig til Hest. Han anmodede dem nu indstændigt, at de vilde føre ham til Valdemar, hvis Ædelmodighed han kjendte; men inden han vidste af det, hug en af Bønderne ham i Hovedet med sin Øxe. Af Stedet, hvor han blev dræbt, fik han, som ovenfor er fortalt, siden Navnet Svend Grathe, men paa samme Sted, hvor han faldt, blev der opreist et lidet Kapel. Senere førtes Liget til Viborg, hvor det blev hensat i St. Kjelds Kapel ved Domkirken. Efter „Dansk Atlas" skal Grathe- eller Graa-Kapel have ligget imellem Graagaard og Ravnholdtgaard i Torning Sogn. Ursin anmærker i sin Beskrivelse af Viborg, at ved Bækgaard findes endnu Spor af en Skandse, 7—800 Alen lang, mellem to Høie, og her mener han, at Valpladsen har været.

I Thieles Folkesagn haves følgende Sagn om Svend Grathe:

Ikke langt fra Viborg ligger en Høi, som foroven har en saa stor Fordybning, at en Mand tilhest kan holde deri, uden at blive seet. Denne Høi kaldes Kæmpehøien, og det fortælles om den, at den danske Konge, Svend Grathe, da han engang efter et Slag blev forfulgt af Fjendens Rytteri, undslap her dets Efterstræbelser, idet han nemlig under sin Flugt anstillede sig, som om han vilde ride bag om Høien, men derimod smuttede med sin Hest ned i Hullet, medens Fjenden ilede forbi, uden at kunne fatte, hvorlunde han var undsluppen.

I Hidsherred, Aarhus Stift, ved Byen Kragelund, er der en stor Mose, kaldet Graa-Mose. Tilforn kaldtes dette Sted Grathe Mose, thi her var det, at Svend Grathe blev slagen af Kong Valdemar. Herom gaaer det Sagn, at da Svend Grathe mærkede, at Slaget var tabt for ham, lod han sin store Krigskasse vælte ned i Uføret, som det dengang var, og derfor sees ogsaa paa dette Sted, saaledes som allevegne, hvor en Skat ligger skjult, Lys at brænde om Natten. Hidtil har det været forgjæves at søge den, og da en Skolelærer en Nat havde sat Pinde i Jorden, hvor han saae Lysene, for siden at grave efter, fandt han næste Morgen alle Pindene oprykkede.

Feggeklit.

I Seierslev Sogn i Nørre-Herred, Thisted Amt, ligger Morsøes nordligste Pynt, Feggeklit, der danner den yderste Ende af en smal Landtunge, Feggeklithals. Efter gamle Sagn i Thieles Folkesagn, „Dansk Atlas“, Schades Beskrivelse af Øen Mors,

boede der engang i Oldtiden en Kong Fenge eller Fegge paa Feggeklit, hvor han havde en Borg, og hvorfra han lod sine Skibe løbe ud i Vesterhavet. Han og hans Broder, Horvendil, afvexlede med hinanden i at regjere tillands og tilvands, saaledes at den ene skulde i tre Aar være tilsøes paa Vikingetog, medens den anden skulde forestaae Regimentet hjemme. Men Fegge blev misundelig over Horvendils Lykke og tiltagende Magt, dræbte ham og tog hans Hustru tilægte, hvilket Mord siden blev hævnet af Horvendils Søn, Amlet, der dræbte Fegge. Dette Sagn har givet Stof til den store engelske Digters Hamleth. I Saxos Danmarks Krønike 3die Bog findes ogsaa et Sagn om Haardevendel, Fenge og Amleth.

Endnu paavises Stedet, hvor Borgen antages at have ligget med Nedgang til Fjorden fra den steile Banke.

Amlets Høi.

I Ringkjøbing Amt, Vandfuld Herred, Ramme Sogn, paavises en anseelig Høi under Navn af Angels eller Amleths Høi. Efter et Folkesagn, som skal være almindelig udbredt, og som findes fortalt saavel i Thieles Folkesagn som i „Dansk Atlas“ V og Traps Skrift, landede her i den forhistoriske Tid en engelsk Konge Angel (Amleth?) med en Armee. Efter Trap satte den sig fast paa et Terrain, hvor der endnu under Benævnelsen „Rammedige“ findes meget betydelige Forskandsninger, en Vold 2—2½ Alen høi med Grav foran. Et Slag mellem de Engelske og de Danske skal paa dette Sted være blevet holdt, hvor Englænderne seirede og de Danske bleve tvungne til at drage sig tilbage ind i Landet til et Punkt paa Møborg Hede ved

Navn Holmgaards Knopper. (Hos Thiele hedder det, at det var en List af de Danske, der ved at trække sig tilbage lokkede Englænderne dybere inde i Landet.) Paa ovennævnte Sted fandt atter et Slag Sted, hvor de Danske efter erholdt Forstærkning skulle have vundet en fuldkommen Seier, saaledes at den engelske Konge og hans Hær bleve paa Stedet. Kampen menes at have strakt sig heelt op til Gudum Sagn, hvor den sidste Rest af den engelske Hær skal være jaget ud og omkommen i „Anglands Mose". Den engelske Konges ovenfor omtalte Gravhøi ligger i en betydelig Afstand fra den egentlige Valplads, hvor en Mængde mindre Høie (Knopper) findes paa en større Landstrækning. Fra Rammedige til Holmgaards Knopper findes en uafbrudt Række af Høie, der gjør det sandsynligt, at en stadig Kamp under Fremtrængen og Tilbagetog har fundet Sted.

Vium Præstegaard.

Denne Præstegaard, mærkværdig af, at den herlige Digter Steen Steensen Blicher er født her den 11te Oktober 1782, ligger i Viborg Amt, Lysgaard Herred, Vium Sogn. Om sit Fødested siger Digteren selv:

„Min Fødestavn er Lyngens brune Land,
Min Barndoms Sol har smiilt paa mørke Hede,
Min spæde Fod har traadt det gule Sand,
Blandt sorte Høie boer min Ungdoms Glæde.
Skjøn er for mig den blomsterløse Vang,
Min brune Hede er en Edens Have —
Der hvile ogsaa mine Been engang
Blandt mine Fædres lyngbegroede Grave."

Steen Steensen Blicher nedstammede fra en gammel jydsk Præsteslægt. Hans Fader, Niels Blicher, var Præst i Vium i Aarene 1779 til 1796 og under-

viste Sønnen i de gamle Sprog, til han i sit 14de Aar kom i Randers Skole, hvorfra han dimitteredes til Universitetet. Da han havde taget de to første Examiner, var han et Par Aar Lærer paa Falster, men da han i 1807 atter laa i Kjøbenhavn, fandt Englændernes Voldsangreb paa Danmark Sted, og han stod da blandt de andre Studenter paa Volden. Men det var ikke Aar 1659, og der var ingen Leilighed for den unge, fædrelandssindede Mand til at vise sit Mod. Men Prøver paa Englændernes Tapperhed fik han, hans Bopæl samt alle hans Bøger og Papirer gik op i Lue, og han maatte igjen tage tilbage til Jylland og fik først halvandet Aar senere sin Attestats. Derpaa var han en kort Tid Adjunkt i Randers, derefter omtrent i ni Aar Forpagter, og blev da endelig i Aaret 1819 Præst i Thorning. Sidst var han Præst i Spentrup ved Randers. „Til præstelig Virksomhed havde han dog neppe nogensinde følt et virkeligt indre Kald. Efter et Liv, hvori han havde mange Uheld og tunge Sorger at kæmpe imod (han skal have levet i et ulykkeligt Ægteskab), maatte han tilsidst opgive sin Embedsgjerning. Ni Maaneder senere døde han (26de Marts 1748), og da havde Døden alt længe været det Bedste, hans Venner kunde ønske ham*)."

Han var en høit begavet Digter, og som Novelledigter staaer han i Originalitet maaskee ligesaa høit som H. C. Andersen som Eventyrdigter. „Han forelskede sig," siger Barfod, „i Ossian, og kun 25 Aar gammel oversatte han den kongelige Skjald, hvis mægtige Harpeslag vistnok stærkt have indvirket paa hans poetiske Retning. Han selv vidste dog endnu ligesaa lidet som hans

*) Efter hans Autobigrafi og Barfod.

Landsmænd, hvad der boede i ham, og han passede Jagten med langt større Troskab end Digtningen; thi han var en vældig og lidenskabelig Jæger. 1814 udgav han vel et Bind Digte og 1817 et andet Bind („Jyllandsreisen"); men endnu havde vore Kritikere ikke Andet at sige om ham, end at han udmærkede sig „ved Præg af et eget indre Liv, der stræber poetisk at aabenbare sig ved egne, ofte ret kraftfulde Toner". Han havde ikke i rette Tid vundet sig en Kreds i Hovedstaden, i hvis Bifalds Solskin han kunde pleies og trives, paa hvis høie Lovtaler hans Navn kunde bæres over Land. Ikke engang hans Bautasteen (1823) kunde ret drage Øinene til sig, og da Sneeklokken udkom 1826, maatte han endnu nøies med det tarvelige Navn af „Ossians heldige Oversætter".

„Men imedens havde han pløiet de jydske Heder med sit speidende Blik. Her havde han søgt at nedslaae Kummeren over ulykkelige huuslige Forholde og knugende Næringssorger; og han havde lært at „udtrykke i folkelige Toner, hvad der rører Hjertet og løfter Sjælen, selv midt paa Heden, naar Solstraalen, hilset af Lærkens Sange, gjør hver Dugperle paa Lyngtoppen til en Diamant". „Stille og mørkladen er vel min Hede," sang han selv; men „Blomsteret stod under Lyngtoppen dog". Grundtonen, der klinger igjennem alle hans deilige Digte og Fortællinger, er jo visselig den veemodige Alvor, hvormed Jyllands Heder prægedes; men det var i disse hans Fortællinger, at „en dansk Folkeeiendommelighed første Gang afprægede sig i Novellens Digtning med ægte Naturlighed og poetisk Sandhed". Forskjellige af sine Noveller havde han Tid efter anden indrykket i Nordlyset (1827 til 1829) og andetsteds, men de bleve neppe ændsede af den store Læseverden, og først da han 1833 udgav et Bind samlede Noveller, blev Dan-

mark opmærksomt paa, hvad det dog eiede i en Digter, hvis oversatte Fortællinger, men oftest uden Forfatterens Nævnelse, allerede i flere Aar havde fundet en rask Afsætning hos Tydskerne. I en Fart blev han paa Moden og var det saaledes i nogle Aar; hvad han skrev, blev baade solgt og læst med Begjærlighed. Men han var allerede en aldrende Digter, hjemsøgt fra Barnsbeen af hyppige Sygdomme, som hans Leveviis ikke bidrog til at helbrede, nedtrykt af mangefold fortærende Sorger, som han selv intet Greb havde paa at afvende eller mildne. Det milde Solskin, der omsider havde gjennembrudt Skyerne, opvarmede ham kun i nogle korte Høstdage; da fulgte der en barsk og sludfuld Vinter, for hvilken han mødig sank i Graven, netop som Frihedens Morgenrøde sendte sit første Skjær over vore Sletter.

„I den inderlige Overbeviisning, at en gjenvakt, kraftig Folkeaand er den eneste tænkelige Betingelse for, at Folkets ærefulde Uafhængighed kan bevares, stævnede han 1839 og oftere til Thing paa Himmelbjerget, og han er derfor den egentlige Fader til samtlige vore store offentlige Folkefester."

Himmelbjerget,

som vi ovenfor omtalte, ligger i Aarhus Amt, i den nordligste Deel af Tyrsting Herred, Ry Sogn, 2½ Miil Nordost for Skanderborg, og er 550 Fod høi, det høieste Punkt i Landet. Mod Nord og Øst falder det temmelig steilt af, og det er derfor ikke let at bestige fra disse Sider, men mod Syd og Sydvest er dets Skraaning saa svag og gradviis aftagende, at man ikke lettelig skulde falde paa, at Veien fører til Landets høieste Punkt, saa at man endog baade kan ride og kjøre derop.

I Begyndelsen fører Veien, som en god Fodgænger fra Ry By af kan tilbagelægge i noget over en halv Time, gjennem en frodig Skovvegatation; men naar man er kommen længere op paa Bjerget, afløses samme af Lyngpartier, der strække sig lige til Toppen, som har erholdt en ikke ringe Navnkundighed ved den vidtudstrakte og herlige Udsigt, som man i klart Veir (der her som paa alle Høidepunkter imidlertid hører til Sjeldenhederne) har over de mangfoldige Indsøer, Øer, Vandløb, Skovpartier, Høidepunkter og Lyngsletter, som ere charakteristiske for denne Egn, og som, i Særdeleshed naar Solen staaer i Sydvest, afgive et yndigt Rundmaleri*).

Alheden.

Paa selve Alheden forstaaes ved denne Benævnelse Strøget imellem Hagebro, Vedhoved, Knudstrup og Bøgelund i Viborg Amt, Lysgaards og Nørling Herreder. I et Skrift af Pastor F. C. Carstens: Bemærkninger over Heden og dens Træplantning 1814, giver Forfatteren følgende triste Skildring af Heden: „Ikke en eneste af Naturen dannet lille Bakke, ikke en Dal, ikke en vantreven Busk, ikke et Vandsted viser sig! Alt er Hede, et uoverskueligt Lynghav paa denne jydske Bjergslette, hvor Vinden øver sin hele, af Intet standsede, af Intet brudte Magt, hvor den fjerne Urfugl lader sin fremmedartige Stemme høre, den sørgelig pibende Ieile nysgjerrig strækker Halsen op over Lyngen, og ikkun en overordentlig Flok af Lærker fylder Luften med en Glædessang over den uforstyrrede Ro, ret som for endnu

---

*) Bergsøes Statistik 1ste Deel.

mere hos Iagttageren at forøge Længslen efter mere hyggelige Egne". Udgiveren af Danmarks Beskrivelse, Etatsraad Trap, der flere Gange har besøgt Alheden, yttrer, at han maa indrømme, at ovennævnte Bemærkninger give en træffende Skildring af mangt et Punkt paa denne vide, høitliggende Hedeflade. Det var til denne tørre, enhver oplivende Vandstrøm, ja endog en Dams beskedne Vandspeil berøvede Slette, siger sidstnævnte Forfatter, at man i Frederik den Femtes Tid, omtrent samtidig med, at Olavides coloniserede Sierra Morenas øde Bjergstrækninger og Catharina den Anden Ruslands Stepper, førte henved 1000 Fattige, ved Krigen hærjede Indvaanere fra Bredderne af Rhin og Mainz. Her til Landet kom de første Kolonister i Aaret 1759, og 1760 de Øvrige, ialt 265 Familier med 965 Medlemmer; men Flere fandt sig snart misfornøiede, og Nogle gik 1763 til Rusland, Andre vendte 1765 tilbage til Tydskland; ikke Faa af dette meget blandede Personale gjorde sig skyldige i Opsætsighed og Forbrydelser og maatte vandre til Viborg Tugthuus; 18 Familier flyttede til Randbøl Hede i Veile Amt. Antallet af de tilbageblevne Colonister udgjorde saaledes i Aaret 1768, efter „Dansk Atlas", 4de Bind, kun 49 Familier med 241 Personer (efter Carstens's Bemærkninger dog kun 233), der vare bosatte i de to første anlagte Byer paa Alheden, Havredal eller Frederikshede og Grønhøi eller Frederikshøi, hvorfra de andre foran anførte Steder senere ere udflyttede. Folkemængden har vel senere været i stadig Tiltagen, medens Velstanden derimod ikke synes samtidig at have gjort Fremskridt. Paa Alheden midt imellem de to oprindelige Colonier Frederikshede og Frederikshøi opførtes Aar 1766 Frederiks Kirke, uden Taarn og Hvælvinger. Ved samme

bleve to Colonigaarde anlagde. Colonisterne vare i Begyndelsen saavel Lutheranere som Reformeerte, men nu ere de alle lutherske.

Den store Vildmose.

Een treqvart Miil N.N.V. for Aalborg, paa Grændsen mellem Aalborg og Hjørring Amter, ligger den store Vildmose, saaledes kaldet for at adskille den fra den lille Vildmose eller Lindenborg Vildmose, Syd for Liimfjorden. Den har et Areal af omtrent 1¼ □ Miil eller 12,266 Tdr. Land. Lindholms Aa løber igjennem dens østlige Deel, og en stor Deel af Rye-Aa's Vande gjennemstrømme Mosen fra Nord. Østlig i Vildmosen findes nogle Smaasøer; de kaldes Luner eller Lunder, nemlig Gaase-Lun, Store- og Lille-Lun. De første 7 til 8 Qvarteer af denne ikke dybe Lyngmose bestaae overalt af aldeles løst og temmelig kort Sphagnummos, som endnu er ganske friskt og saa seigt, at det neppe kan graves; og ikke nogen Fortørvningsproces synes i dette Lag at være begyndt. Under dette Lag findes der ½ til 1 Fod tyk, svampet Masse af mere bruunligt Udseende, og denne svampede Spagnum-Tørvemasse gaaer paa enkelte Steder lige til Bunden. Paa de fleste Steder findes der imidlertid under samme en Vandmasse, paa hvilken Vildmosens Tæppe for Størstedelen hviler, og som er opfyldt med bruunlige, fra Tæppets Underflade nedfaldne Tørvepartikler, hvorved den er forvandlet til en overordentlig tynd og vellingagtig Masse. Det fastere Bundfald af denne bruunlige Masse er den eneste gode Tørv, som findes i Vildmosen, men dens meget afvexlende og altid ringe Tykkelse overstiger næsten aldrig 3 Tørv, og i Regelen er den kun 1 til 2 Tørv tyk. Imellem denne brune Tørv

og Mosens Bund ligger der en blandet Masse af 1 til 1½ Tørvs Tykkelse, som indeholder en Mængde Siv og Flæg. Bunden paa denne Masse bestaaer af Havsand, eftersom Havet engang har indtaget den hele Strækning, som nu optages af Mosen. De mange Birkestubbe, som overalt, hvor man har havt Leilighed til at undersøge Mosen, findes staaende i samme i deres naturlige Stilling, gjør det sandsynligt, at hele Mosens Bund i Fortiden har været bedækket med Birkekrat. Tørvedannelsen i Vildmosen kan ikke ansees for sluttet, og store Strækninger i samme befinde sig endnu i de tidlige Stadier. Størstedelen af Overfladen er saaledes vel i Begreb med at gaae over i en tæt Lyngbedækning, deels vel endnu kun af Moselyng, deels dog ogsaa af Hedelyngen; men Lyngbeklædningen er idelig afbrudt af større og mindre Drag og Pletter af Mosesiv og Kjæruld, hvilke, naar man kommer længer ind i Mosen, forlænge sig i Sphagnumtæpper, hvori der ofte findes større og mindre Partier, der ikke ere tørvede, men dyndede og sorte af det hensmuldrede Sphagnummos. Hele Vildmosens Omkreds er af Kreaturer optraadt i en Mængde større og mindre Tuer, og dette Tuebelte er desto bredere, jo nærmere det er ved de om Mosen liggende Herregaarde*).

Den lille Vildmose eller Lindenborg Vildmose, som ovenfor er omtalt, skal i det Væsentlige i Vegetationen være overeensstemmende med den store Vildmose, kun at Lindenborg Vildmose er nok saa fremmelig, og er denne ogsaa fra Havbund gaaet over til Birkekrat og derpaa til Mose.

---

*) Efter Trap og Bergsøes Statistik.

Mærkelige Steder.

I Veile Amt ligger Kirkebyen Randbøl; om den fortælles der i „Dansk Atlas", „Suhms Samlinger" og flere Steder, at den har Navn efter en Kong Ran, som boede her i ældre Tider og skal ligge begraven i en Gravhøi paa Randbøl Kirkegaard. Efter Sagnet kom denne Konge paa sin gamle Alder i Trætte med Kongen af Lundenæs, og det kom da til aabenbar Strid imellem dem. Kong Ran forskandsede sig i en Dal, Nord for Randbøl, som endnu skal kaldes Kongsdalen, og ventede der paa sin Fjendes Ankomst. Det var en taaget Morgenstund, da Kongen af Lundenæs nærmede sig fra Skoven; han lod alle sine Folk bære Grene og Løv af Træerne, saa hans Hær lignede en Skov, ved hvilken List han da ubemærket nærmede sig Kongsdalen og overrumplede Kong Ran, som der faldt i Kamp med ham.

Ved en for nogle Aar siden foretagen Udgravning af Høien paa Kirkegaarden fandtes Intet, som kunde tyde paa, at der var en Konge begravet.

I Mundingen af Horsens Fjord ligge Øerne Hjarnø og Alrø, hvilke have deres Navne efter Kong Hjarne og hans Dronning Alrune, som ligge begravne paa Alrø. Om Hjarnø fortælles der, at Kong Hjarne flygtede fra Sjælland til denne Ø, som dengang skal have været aldeles bedækket med Skove. Udgivende sig for en Saltkoger, bedækket med Smuds, kom han til Kong Fridlevs Gaard, satte sig nederst ved Bordet og mælte ikke et Ord. Da befalede Kongen, at han skulde toe sig, og man kjendte ham da paa de mange Ar, han havde paa sit Legeme. Nu slog Kongen ham ned og lod ham med sin Mænd begrave i en Høi der paa Øen, der siden fik Navn efter ham. Paa Øen skal der endnu sees

omtrent tredive Steensætninger, som danne en Kreds om een i Midten, der er større end de andre, og i denne siges der, at Kong Hjarne ligger begraven. For endeel Aar siden rodede en Tyr med sine Horn op i Jorden omkring hans Høi og blottede derved et mægtigt stort Sværd, som en Gaardeier paa Øen fandt og tog hjem med sig. Men fra samme Dag var der Ufred i hans Gaard, saa han nødtes til at grave Sværdet ned igjen paa det Sted, hvor han havde fundet det, og siden har Ingen vovet at forstyrre Kongen i Høien.

Hans Dronning Alrune skal ligge i en Høi af 40 Alens Længde og 12 Alens Bredde, besat med store Stene.*)

I Sønder-Vissing Sogn, et Par Mile fra Skanderborg, opbevares der i Sønder-Vissing Kirke en mærkelig Runesteen, som er funden i den nyere Tid, 1838, siddende i Kirkegaardsdiget ved Kirkegaardens Indgang, hvor den udgjorde den ene Sidesteen. Formodentlig har man bragt den fra en Høi i Omegnen, hvor den har været opreist. Indskriften er følgende: „Tofa lod gjøre Høien, Mistivis Datter, efter sin Moder; (hun var) Harald den Gode Gormsens Kone". Harald Gormsen er vistnok Kong Harald Blaatand; en af hans Koner, og rimeligviis den første, førend han blev Konge, har altsaa hedt Tofa (i Scr. rer. Dan. I kaldes hans Dronning Thora), og været en Datter af Mistivi, formodentlig en obotritisk Fyrste. Runestenen er beskreven saavel af Prof. P. G. Thorsen som af Conferentsraad Rafn.

I Læborg Sogn, omtrent 3 Mile fra Kolding, er der paa Læborg Kirkegaard opreist en stor og mærkelig

*) Efter flere forskjellige Skrifter.

Runesteen, som tidligere har ligget et godt Stykke Nord for Kirken paa Kanten af en stor Grube, tilligemed flere Stene. I den Fordybning, der er foraarsaget ved Udgravningen, ligger i Centrum en meget stor, aflang Steen, hvis øverste Deel er bortsprængt og maa være Runestenen, ligesom ogsaa de andre omkring Gruben liggende Stene synes at være bortsprængte af den større Steen. Læborg Stenen er beskreven ligesom Sønder-Vissings Runesteen i Antiqvarisk Tidsskrift 1852—54. Indskriften er følgende: „Rafnuka-Tofe huggede disse Runer efter (det vil sige til Minde) om sin Dronning Thyre". Det er den samme Mand, der tidligere tilligemed to andre siges at have opført Dronning Thyras Høi, see Jellingehøiene.

I Lyngaa Sogn, omtrent 3 Mile fra Aarhus, paa Lyngaa Præstegaards Mark er der opreist tvende Høie, Ryssers Høi (vistnok Rises Høi, det vil sige Kæmpehøi) og Boes Høi, i hvilken Ithins Søn Boe, der ihjelslog i et Feltslag Kong Hother, men selv blev dødelig saaret, skal ligge begraven. Hother skal hvile i en Høi, der kaldes Kongens Høi, ved Sveistrup. Ved Lyngaa er der en Høi, paa hvilken der i ældre Tider stod en Kirke, der efter Thieles Folkesagn er sunken, saa at man endnu kan see et stort Hul, hvor den har staaet. Efter Thiele er denne Høi beboet af Bjergfolk, og ofte om Middagen, naar Veiret er skjønt, seer man dem veire deres Penge, hvilke see ud som Kul.

Paa dette Sted fandt, efter Sagnet, en Skomager i Lyngaa engang nogle gamle, forslidte Skosaaler, hvilke, da han tog dem hjem, fandtes at være af det pure Guld. En anden Gang mødte en Kone her en Bjergmand, som bød hende at følge med ned i Høien, for der at hjælpe hans Kone, som var i Barnsnød. Bondekonen fulgte da ogsaa med uden Frygt, forløste Bjergqvinden og fik til Tak

derfor en heel Sæk med Guldpenge, hvilken Trolden endog bar hjem til hendes Bolig for hende.

I Vesterhavet ved Sønderjyllands Vestkyst ligger den lille Ø Manø, der i ældre Tider skreves „Mannø“. Suhm udleder Navnet af Mand, men Andre, og det rimeligere, af det gamle nordiske Ord „man“, det er lille, altsaa Lilleø. Om Manø siger „Dansk Atlas“ Følgende: „Landet har fordum været langt større baade til Land- og Havsiden, og man har den Tradition, at Manø i ældgamle Tider skal imod Syd have grændset til Romø, mod Nord til Fanø og været saagodtsom landfast med det faste Land; alene at nogle Revierer har løbet imellem. Man veed endnu at anvise og navngive Steder i Havet, hvor fordum har staaet Kirker, Byer og Skove. Men Vandfloderne og Havets Magt har Tid efter anden borttaget store Stykker Land. Aar 1396 skal begge Øer Mannø og Fanø først ret være afrevne fra hinanden, og enhver mistede meget Land. I 1415 var Mannø endnu 2 Mile lang og 1 Miil bred, og havde 3 Kirker, hvoraf den ene laa ved gamle Mannø, men ved Vandfloden 1416 led Øen allerede noget Tab, og 1558 undergik sidstbemeldte Kirke og Sogn.“

Nu har Øen kun en lille Kirke, der er 17 Skridt lang, men formodentlig stor nok til Øens Beboere, der 1859 udgjorde 226.

Efter et gammelt Sagn skal Dronning Thyre Dannebod, som efter Saxo skal have været en engelsk Prindsesse, paa sin Reise til Danmark have lidt Skibbrud under Manø og være kommen der i Land, hvorfor hun siden skal have skjænket Indbyggerne nogle Enge, hvilke kaldtes Manø Hølade. I Kæmpevisen fortælles der ogsaa, at Dronning Dagmar kom i Land paa Manø.

For Manø kasted' de deres Anker
Alt paa den hviden Sand;
Toge de hin unge Frøken Dagmar,
De løsted' hende først paa Land";

og hendes Bryllup med Kong Valdemar Seier stod dernæst paa Riberhuus.

I Linaa Sogn, Annex til Silkeborg Sogn, skal der i ældre Tider have ligget et Slot, der kaldtes Laven Slot, paa en Odde i Juulsø. Om dette Slot fortæller Digteren H. C. Andersen i Folkekalenderen for 1854 i en Beskrivelse af Silkeborg følgende Sagn: „Paa Laven Slot boede en Sysselkonge, hvis smukke Datter en Nat blev bortført af en anden Sysselkonge, der med hende foran paa Hesten jog hen over Seishede; det gjaldt om at naae Egene ikke langt fra det nuværende Skovfogedhuus ved Silkeborg, og Stedet nævnes endnu „Naaege"; hvor han i Flugten tabte sin Hat, hedder Stedet „Hattenæs"; Dybet i Aaen, hvor han vilde sætte over, da han blev haardt forfulgt, og hvor Hesten sank med ham, saa at han druknede, kaldes „Kongedyb".

I Nørre-Onsild Sogn, ikke langt fra Hobro, stod der ved Onsild Bro, der fører over Onsildaa, i Aaret 1132 et Slag imellem Brødrene Kong Niels og Erik Emun, og den Sidstnævnte blev slagen. Efter Svend Aagesen maatte Erik og hans Folk flygte, og han selv vilde være bleven fangen, dersom ikke Kongens Brodersøn, Bjørn Jernside, tilligemed Svend Aagesens Fader, Aage, havde givet ham Leilighed til at komme ombord paa sin Flaade, derved at disse to Mænd stillede sig midt paa Broen, og kæmpede saa tappert mod de fremstormende Fjender, at de forhindrede disses Overgang over Broen,

indtil omsider de Dræbtes Liig dannede en ny Bro over Aaen, og da var Erik reddet.

I Randers Amt, 1½ Miil fra Ebeltoft, udstrækker sig Halvøen Helgenæs, der i flere Henseender er mærkelig. Helgenæs har enten sit Navn af Helge, et i den hedenske Oldtid almindeligt Mandsnavn i Norden, eller det betyder „det hellige Næs". Sognets Kirke, der ligger høit, tjener til Sømærke.

Ved Helgenæs blev Harald Blaatand i sin sidste Regjeringstid slaaet af sin Søn Svend Tveskjæg, der var landet her med en Flaade. Saxo siger i sin Krønike, at det var her at Kong Harald, efter en Kamp med Sønnen, blev dræbt af Palnatoke, men i Knytlingasaga fortælles dette Mord at være begaaet ved Issefjorden. Aar 1044 stod her et blodigt Søslag mellem Svend Estridsen og Kong Magnus den Gode, Svend maatte flygte og „Skjald fik Tømmer til Seierssang, saa tidt som Ørne fik Drikkegilde". Efter nye danske Magazin III skal Marsk Stig have eiet Landet Helgenæs. Dette er landfast med Mols Land ved en smal Tange, og her forvandlede Marsk Stig de høie Banker ud imod Kattegattet til en eneste uhyre Fæstning, der kaldtes „Dragsmuur", og hvoraf der endnu sees tydelige Levninger, bestaaende af utilhugne Kampesteen, der danne Grunden, omtrent 1 Alen høi. Hele Muren er 284 Alen lang. I Krigen 1848—50 blev den nordlige Side tildækket med Jord, men den sydlige Side forblev som den var, tjenlig til at dække Soldaterne. I Jordvolden var anbragt Skydehuller til Kanoner, som herfra kunde bestryge en vis Strækning mod Nord. I denne Retning laa en Bakke, som, for at Fjenden ikke skulde benytte den, og for at man bedre kunde bestryge Egnen, blev lodret bortgravet paa begge Sider (Øst og Vest), saa at kun en smal Kam

af den er bleven staaende. Fra Helgenæs var det, at den tappre General Rye gik med sin Hærafdeling over til Fyen, for derfra at føre den over til Fredericia, udenfor hvilken han fandt Heltedøden.

Landtangen imellem Liimfjorden og Vesterhavet blev i Oldtiden kaldet Haraldseid. Da Harald Haarderaade i sin sextenaarige Kamp paa Danmark blev indesluttet med sine Skibe i Liimfjorden, trak han her sine Skibe over Landtangen og undslap derved. Efter den Tid er den flere Gange bleven gjennembrudt, men paany efter kort Tids Forløb igjen lukket af Flyvesand. I Slutningen af det forrige Aarhundrede og i den første Fjerdedeel af dette strakte der sig en smal og lav Klitrække langs med Vestsiden, bag hvilken der laae Enge og Byer; men i Stormfloden den 3die Februar 1825 bortskylledes en stor Deel af denne Klitrække, og Havet brød sig en Aabning til Liimfjorden. Efterhaanden har denne Aabning udvidet sig saavel i Bredde som i Dybde og er den nuværende Aggercanal, igjennem hvilken der er passeret aarlig undertiden imellem 800 til 900 Skibe ud og ligesaa mange igjen kommet ind. Kanalens Bredde har varieret meget, saaledes i 1849 1400 Alen, og i 1858 igjen kun omtrent 1000 Alen. Ogsaa Dybden af Kanalen varierer ikke lidet (fra 5 til 8 Fod). I Januar 1839 gjennembrød en Stormflod en anden, senere igjen lukket Kanal, bortrev Alt, hvad der var levnet fra den forrige Flod, og Landtangen selv blev betydelig affladet paa en Strækning af omtrent 1 Miil, og der blev kun nogle gjennembrudte Stumper af Klitrækken tilbage nærmest Agger og Thyborøn, medens den mellemliggende Strækning udgjorde en aldeles nøgen Gruusflade, bedækket af Smaasteen, jevnlig overskyllet ved Høivande og

derved gjennemdraget af mange Kveegsands- eller Kviksandshuller.

I Hanning Sogn i Ringkjøbing Amt findes der mange Kæmpehøie, navnlig seer man en heel Mængde af saadanne paa Kongsholms Gaards Marker. Sagnet fortæller, at i den største skal der være begravet en Konge og i den anden ved Siden af hans Dronning. I Kongens Grav fandtes i forrige Aarhundrede, da Høien blev omkastet, efter „Dansk Atlas“, foruden en Urne med Aske lugtende af Balsamering, et Kaardehæfte og en stor Guldring, som blev oversendt til Frederik den Fjerde, og for endeel Aar siden fandtes ligeledes i en af disse Høie ved Gravning efter Stene til den nye Chaussee en Guldring, som blev indsendt til det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn. Efter Sagnet skal Kongsholm eller Kongensholm i gamle Dage have været en stor Gaard, hvor der boede en Konge, og derfra strakte sig en Skov lige til Deibjerglund, 3/4 Miil lang, men denne Skov blev afbrændt i en Strid mellem Kongen paa Kongensholm og en anden Konge.

Femte Afdeling.

Sønderjylland.

Byer, Kirker, Klostre og Slotte.

Slesvig.

Denne Stad, der i de ældste Tider og lige til det syttende Aarhundrede blev kaldet Hedeby, er en af Danmarks ældste, ligesom en af dets mærkeligste Stæder. I den ældre historiske Tid var den et af de vigtigste Forsamlingssteder i Danmark for den hedenske Gudsdyrkelse. I Slutningen af det tredie Aarhundrede efter Christi Fødsel skal Kong Dan Mykillati have hjulpen Jyderne imod Saxerne i Stormarn og Ditmarsken og indsat sin Dronnings Broder Hugleik til Regent i Angel, hvor han da residerede i Slesvig. De bekjendte ældste Befæstningsværker ved denne By, Kurvirke eller Kurgraven, skal han have paabegyndt. Dette er Byens Sagnhistorie, men i Historien nævnes Byen først i Begyndelsen af det 9de Aarhundrede, da den jydske Konge Gotfred 804 kom med en Flaade og alt sit Rytteri til „Slistorp“ for at have Die med Carl den Store, der var bleven hans Nabo i Sachsen. Aar 808 ødelagde samme Konge den vigtige Handelsplads Rerik i Meklenborg og flyttede dens Kjøbmænd til Slesvig, hvorpaa han deels paany anlagde, deels forstærkede ovennævnte Kurvirke som Grændsevold mod Tydskland. Allerede i det 9de Aarhundrede var Slesvig en bekjendt

Handelsstad, og af den Grund valgte Christendommens første Forkyndere i Danmark denne Grændsestad mod Tydskland til Udgangspunktet for deres Virken, og Ansgar stiftede 827, Aaret efter sin Ankomst til Danmark, i Hedeby en Skole for at danne christne Lærere. Omtrent 850 blev den første danske Kirke med den jydske Kong Eriks Tilladelse bygget i Hedeby og indviet til Jomfru Marie. Vel blev Kirken i Begyndelsen af Erik den Unges Regjering lukket, men efter Ansgars indtrængende Forestilling aabnedes ikke alene Kirken igjen, men Kongen tillod endog, at den maatte have en Klokke, ellers en Vederstyggelighed i Hedningernes Øren, samt at der maatte bygges en ny Kirke i Ribe. Senere bleve vel begge Kirker nedrevne, men da den tydske Keiser Henrik Fuglefænger overvandt Gorm den Gamle (934), havde Christendommen faaet Magten over Hedenskabet i Danmark, og det varede ikke længe, førend begge Kirker igjen vare opbyggede.

Nu vedblev Slesvig i et Par Aarhundrede at føre en blomstrende Handel, især med de nordlige Lande og paa Østersøen, men derefter rammede det ene Uheld efter den anden Byen. Saaledes blev den 1051 plyndret og opbrændt af Harald Haarderaade, 1066 aldeles ødelagt af Venderne, og i Kong Niels's Regjeringstid blev den 1113 ødelagt af den vendiske Fyrste Henrik og 1114 af Friserne og Ditmarskerne. Paa denne Tid indsatte Knud den Hellige sin Broder Oluf (senere, da han var bleven Konge, Oluf Hunger) til Statholder i Sønder-Jylland, men han indlod sig i forræderiske Forbindelser mod sin kongelige Broder. Derefter indsatte Kong Niels sin Brodersøn, Erik Eiegods Søn, Knud Lavard i samme Post. Han havde under et Ophold af 6 Aar ved det sachsiske Hof gjort sig bekjendt med Tydskernes fuldkomnere borgerlige Indretninger og høiere Dan-

nelse, hvilket nu kom hans Fædreland til Nytte. En Mængde tydske Haandværkere bleve indkaldte ved ham, hvilke bosatte sig i Slesvig og Roeskilde. Han var utrættelig i at forfølge de vendiske Sørøvere, hvis Dristighed gik saa vidt, at de engang ligefor Kong Niels's Øine borttoge et Skib, der havde en stor Sum Penge ombord, uden at Kongen vovede at angribe Røverne. Han overvandt den obotritiske Konge Henrik og tvang ham til at forholde sig rolig. Senere blev han ved Keiser Lothars Venskab og Understøttelse endog Konge over de obotritiske Lande. Røvere og Stimænd forfulgte og straffede han med skaanselløs Strenghed, om de end vare af nok saa fornem Herkomst. Da engang en saadan Røver bad om Skaansel formedelst sin høie Byrd, befalede Knud at hænge ham i en Skibsmast til Forskjel fra simple Tyve. Kong Niels's Søn Magnus saae med Misundelse den Yndest, Knud nød hos Folket, og formodentlig frygtende, at Knud, naar Kongevalg fandt Sted, skulde blive ham foretrukken, fik han ham lokket over til Sjælland, hvor Knud i Haraldstedskov ved Ringsted blev myrdet af ham og Henrik Skatelaar. Hans ynkelige Død vakte en almindelig Forbittrelse i Slesvig, og hans Broder, Erik Emun, stillede sig i Spidsen for en Opstand og antog Kongenavnet. I Vinteren 1131 til 1132 udholdt Erik i Slesvig en Beleiring af Niels og Magnus. Senere led Kong Niels et Nederlag ved Fodvig, i hvilket hans Søn Magnus faldt. Niels begav sig dristigt til Slesvig, og da man advarede ham, svarede han sorgløs: „Skulde vi frygte os for Skindere og Skomagere"; men neppe var han kommen ind i Byen, førend han tilligemed en stor Deel af sit Følge blev nedhugget, fornemmelig af de forbittrede Gildebrødre, hvis Formand Knud Lavard havde været. Under Borgerkrigen imellem Svend Grathe og Knud Mag-

nus blev den Første, der havde indsat sin Fætter Valdemar (den senere Kong Valdemar den Store) til Hertug i Sønder=Jylland, 1150 beleiret i Slesvig af Knud og den holsteenske Greve Adolf, og skal ved denne Leilighed have befæstet Staden (navnlig anlagt en Fæstning paa Michaels = Bjerg Nord for Byen); da den senere var tabt for ham, indtog han den 1155 med tydsk Hjælp og plyndrede en der liggende russisk Handelsflaade for at faae Sold til sine fremmede Leietropper, hvorved han vel skadede Byen ikke lidet. Kong Svend søgte saa godt han kunde at raade Bod paa den Byen tilføiede Skade ved betydelige Gaver og Priveligier; saaledes skjænkede han den Møntret, Afbenyttelsen af en stor Eng kaldet Kongeengen, som senere ogsaa er forbleven under Byen, Tilladelse til fri Benyttelse af Fiskeriet i Slien og eget Thing. St. Hansdag den 24de Juni 1218 lod Kong Valdemar Seier sin ældste Søn med Dagmar, Valdemar den Unge, krone i Slesvig med store Høitideligheder, som der fortælles i 15 Biskoppers, 3 Hertugers, 3 Grevers og hele Adelens Nærværelse; samme Aar gjorde han ogsaa sin ældste Søn med Beengjærd, Erik, senere Kong Erik Plovpenning, til Hertug i Sønder=Jylland. Da denne efter den unge Valdemars Død selv var bleven kronet til Konge, gjorde Valdemar 1232 sin anden Søn med Beengjærd, Abel, til Hertug af Sønder=Jylland, og denne uheldige Omstændighed, der iøvrigt kun var i Overeensstemmelse med, hvad de foregaaende Konger havde gjort, lagde Grunden til Sønder=Jyllands deelvise Fortydskelse og den gamle danske Provindses Løsning fra Kongeriget. Abel traadte nemlig strax efter Faderens Død i fjendtligt Forhold til sin ældre Broder, sluttede sig til de holsteenske Grever og stiftede i sit Ægteskab med den holsteenske Prindsesse Mechtilde en Linie, der holdt sig gjennem flere Generationer som Hertuger

af Sønder-Jylland under bestandige Stridigheder med Kongerne af den yngre Linie, for hvilken de havde maattet vige Thronen.

I disse Stridigheder understøttedes Hertugerne bestandigt af de holsteenske Grever, som efter at Abels Linie var uddød selv bleve forlehnede med Sønder-Jylland, samt af andre tydske Fyrster. Under disse idelige Krige led Byen Slesvig meget. I Krigen imellem Erik Plougpenning og Abel blev Slesvig saaledes overrumplet og plyndret 1248 af Henrik Emelthorp, kongelig Befalingsmand i Rendsborg, ved hvilken Leilighed Abels Datter Sophie maatte flygte forklædt i borgerlig Dragt. Da Erik, efter at have forligt sig med sin Broder, to Aar senere besøgte ham i Slesvig, overgav Abel Kongen til hans to Dødsfjender Lauge Gudmundsen og Thyge Post med Tilladelse at handle med ham, som de vilde. De førte ham over Slien, halshuggede ham og nedsænkede Liget betynget med Steen i Vandet, hvorpaa det blev udspredt, at Baaden var kæntret og Kongen paa denne Maade omkommen (1250). Men Mordet aabenbaredes, da den hovedløse Krop et Par Maaneder efter flød op af Vandet: den høire Haand, fortæller Sagnet, ragede frem over Vandfladen, ligesom om den vilde anraabe Himlen om Hævn.

Under Christopher den Første blev Slesvig atter indtaget og plyndret den 21de September 1253 af den samme Henrik Emelthorp i Spidsen for en stor holsteensk og brandenborgsk Hær, og denne Gang skaanedes ikke engang Kirker og Klostre. Aar 1272 blev Staden indtagen af Kong Erik Glipping og var ogsaa samme Aar i nogen Tid besat af Holstenerne. En Mærkelighed af en anden Art var, at Kong Erik den 11te November 1273 med stor Pragt holdt sit Bryllup i Slesvig med den for sin Skjønhed bekjendte Prindsesse Agnes af

Brandenborg. Aar 1288 afbrændte Byen ved Vaadeild, men blev gjenopbygget af Hertugen Valdemar og befæstet, hvortil Hertugen brugte Materialierne af det nedbrændte Gottorp-Slot; den sidste Dag i Aaret 1296 afbrændte Byen atter totalt, og ligeledes den 5te Juni 1311.

I Aarene 1348 til 1350 rasede den sorte Død inden dens Volde, og i 1351 led den atter af Ildsvaade. Under disse forskjellige Ulykker opretholdtes Byen dog nogenlunde ved gjentagne Begunstigelser og Privilegier, der skjænkedes den, og Slesvig havde i Slutningen af det 14de Aarhundrede begyndt at hæve sig, da den uduelige Erik af Pommerens langvarige og uheldige Krig med de holsteenske Grever for at bevare Sønderjylland for Riget atter satte den tilbage. Aar 1416 beleirede Kong Erik baade Slesvig og det befæstede Slot Gottorp, efter Aaret iforveien at have anlagt Befæstninger langs med Slien; det næste Aar kom han igjen; den 15de Juli 1417 løb han med en Flaade ind i Slien, landsatte Tropperne og angreb Byen, saa Hertug Albrecht af Meklenborg (en Søn af den svenske Konge af samme Navn), der var kommen Holstenerne til Hjælp, allerede den 18de Juli maatte overgive sig; ogsaa Gottorp antager man vilde være faldet, hvis Kongen havde fortsat Angrebet med Eftertryk. Aar 1418 overgave Hansestæderne Slesvig, der var dem betroet af Kongen som Pant for en imidlertid afsluttet Vaabenstilstand, til Holstenerne; og da Kongen paany var ankommen med en stor Hærmagt for Slesvig og Gottorp i Juli 1426, maatte han i October atter ophæve Beleiringen. Krigens Resultat blev, at Grev Adolf ved et Forlig i Vordingborg 1435 forblev i Besiddelse af saa godt som hele Hertugdømmet Sønder-Jylland eller Slesvig, som det nu, da Holstenerne besadde det, blev kaldet efter Hoved-

staden. Under denne Fyrste fremblomstrede Staden Slesvig nu atter uagtet en stor Ildebrand 1447. Hans Regjeringstid var saa lykkelig, at man mindedes den ved det Ordsprog: „Det gaaer ikke mere til som i Hertug Adolfs Tider.“ Efter hans Død i December 1459 blev den danske Provinds Slesvig og det tydske Naboland Holsteen knyttede endnu fastere til hinanden. Ved Delingen 1490 og 1544 kom Staden Slesvig til at høre til den efter Slottet benævnte gottorpske Deel af Hertugdømmerne.

Slesvig havde i Middelalderen mange Kirker. I 1196 var der 7 Sognekirker, nemlig: St. Olufs-Kirke, St. Peters-Kirke (den nuværende Domkirke), St. Clemens-Kirke, St. Marie- eller Frue-Kirke paa Holmen, St. Jacobs Kirke, Trinitatis Kirke og St. Nicolai Kirke; men i Midten af det 14de Aarhundrede var Sognekirkernes Antal svundet ind til 4, nemlig St. Peters, Frue, Trinitatis og St. Nicolai (formodentlig ere flere af Kirkerne blevne lagte i Aske i Branden 1288), og nu ere alle de nævnte Kirker forsvundne paa Domkirken nær. Men udenfor Byen laa den endnu bestaaende St. Michaels Kirke „paa Bjerget“, ligeledes St. Laurenti Kirke, forbunden med et Sygehuus for Spedalske. Hertil komme Klosterkirkerne, hvorom nedenfor, og nogle Kapeller.

Af Klostere fandtes der i Middelalderen følgende: St. Johannes-Nonnekloster paa Holmen udenfor Byen, der antages at have været af Benedictinerordenen og afbrændte 1286. Det er det eneste at alle Danmarks Klostre, som ikke efter Katholicismens Undergang er blevet ophævet. Et Franciskaner- eller Graabrødrekloster, stiftet 1234, hvis Kirke, der var indviet St. Paul, 1528 af Kongen blev skjænket Borgerne til et Raadhuus; de øvrige Bygninger bleve samme Aar, efterat Munkene

vare forjagede, bestemte til en Bolig for Fattige, som endnu er til under Navn af Graakloster. Et Dominicaner- eller Sortebrødrekloster, indviet Marie Magdelene, stiftet 1234, nedbrudt af Frederik den Første (det var dette Klosters Fiskere, som fandt Kong Erik Plougpennings Lig i Slien, og dets Munke begravede det i deres Kirke, hvorfra det senere blev flyttet). Endelig et Helligaands-Kloster med Hospital og Kirke, hvilken sidste Hertug Adolph lod nedbryde 1567 og benyttede dens Steen til Gottorp Slot. Slesvigs ældste Kloster, St. Michaels Kloster af Cluniacenserordenen, baade med Munke og Nonner, laa paa en Høi tæt Nord for Byen, hvor endnu St. Michaels Kirke ligger, men det blev allerede 1192 paa Grund af Munkenes forargelige Levnet forlagt 1 Miil nordligere til Guldholm i Langsø (Nybøl Sogn) og underlagt Cisterciensernes strengere Ordensregel, senere flyttet til Rye, det nuværende Glücksborg.

Af Gilder, der, som tidligere omtalt, næsten alle havde et geistligt Præg, var der, foruden ovenomtalte St. Knuds Gilde, hvis Gildebrødre dræbte Kong Niels, fremdeles en Mængde andre, der næsten alle bare Navn efter en eller anden Helgen.

Som en vigtig Handelsstad og som Grændsestad mod Tydskland har Slesvig været befæstet med Volde og Grave i Middelalderen. Slesvig havde ogsaa flere Borge og Slotte; saaledes: Kongeborgen, der enten er bygget af Knud den Store eller af Svend Estridsen, hvor Kong Niels blev dræbt med sit Følge af Byens Borgere 1134; det gamle Slot paa Holmen paa Sydsiden af den saakaldte „Frihed“, som, liggende udenfor Stadens Vold, havde sin egen Befæstning; Juriansborg eller Jørgensborg paa en lille Ø i Slien, der formedelst de mange Maager, som opholde

sig der om Sommeren, kaldes Maageø (Mevenberg). Denne Borg var Hertugernes Residents, forinden Gottorp blev indrettet dertil; Bluseborg (Luseborg) paa den sydvestlige Side ligeoverfor Jørgensborg, hvilken kun existerede en kort Tid i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede; en Borg i Kalvestrædet, som tidligere efter samme kaldtes Borgstræde; Kong Abels Slot Syd for Domkirken; Hattersborg, bygget 1416 af Erik af Pommern paa Hestebjerget under Gottorps Beleiring for at forebygge Communication imellem Slottet og Byen, men som snart blev ødelagt. Det mærkeligste af Slesvigs gamle Slotte og det eneste, som endnu er tilbage, er Gottorp-Slot.

Slesvig var et af de tre første danske Bispesæder, der oprettedes henved Midten af det 10de Aarhundrede. Meget tidligt havde disse Biskopper et stærkt befæstet, med Volde og Grave omgivet Slot, Gammel-Gottorp, ½ Miil Nord for Slesvig, der i Aaret 1161 blev ødelagt under Valdemar den Stores Stridighed med Geistligheden. Biskoppen opførte derpaa nærmere ved Slesvig, paa en lille Ø i Sliens inderste Viig, det nuværende Gottorp-Slot, hvilket da blev Bisköppernes Residents, indtil Biskop Bundo 1268 overlod Hertug Erik det ved et Mageskifte, og denne lod det nu stærkt befæste. Hertugerne forlode da deres hidtilværende Residents Jørgensborg og toge deres Sæde paa Gottorp. Da Slesvig var afbrændt 1288, lod den næste Hertug, Valdemar den Fjerde, Gottorp Slot nedbryde og brugte Materialerne til Byens Befæstning, men under sin med Kong Erik Menved udbrudte Strid lod han det 1295 igjen opbygge og befæste med Volde og Grave. Aar 1325 blev Slottet beleiret af Christopher den Anden, men efter et stort Nederlag, som denne Konge led ved Grev Geert af Holsteen paa Hestebjerget, nødtes han til at

ophæve Beleiringen. Derefter pantsatte Hertug Valdemar den Femte, der senere valgtes til Konge i Danmark, Gottorp Slot til sin Morbroder, Grev Geert, som undsatte Slottet, da Christopher den Anden paany i Paasken 1329 beleirede det. Under hele Valdemar Atterdags Regjering besadde Grev Geerts Sønner Henrik og Nicolaus Gottorp Slot, skjøndt Kongen vilde indløse det. Erik af Pommern søgte forgjæves at erobre Gottorp, som tidligere er omtalt. Den første Deling af Holsteen og Slesvig imellem Kong Hans og hans Broder Hertug Frederik fandt den 10de August 1490 Sted paa Gottorp, hvor Hertugen valgte den Deel af Hertugdømmerne, som senere kaldtes den gottorpske, hvilket bragte saa mange Ulykker over Riget. Aar 1492 afbrændte Slottet næsten aldeles, men blev snart igjen opbygget, og i Begyndelsen af det næste Aarhundrede lod Hertugen foretage betydelige Forbedringer saavel ved Slotsbygningerne som ved Fæstningsværkerne, hvilke fortsattes af hans Efterfølger Christian den Tredie. Baade som Hertug og som Danmarks Konge var Gottorp fordetmeste hans Opholdssted, og her døde han ogsaa Skjærtorsdag den 10de April 1533. To Aar efter, i Juni 1535, døde den fra Christian den Andens Historie noksom bekjendte Erkebiskop Gustav Trolle paa Gottorp, hvor han som en saaret Fange var bragt fra Slaget ved Oxnebjerg. Da Slesvigs og Holsteens anden Deling 1544 imellem Christian den Tredie og hans Halvbrødre Hans og Adolph fandt Sted, tilfaldt Gottorp med den efter dette Hovedslot benævnte Deel Hertug Adolph. Denne Hertug residerede derefter paa Gottorp til sin Død den 1ste October 1586, og efter ham hans Efterkommere, det russiske Keiserhuses Stamfædre.

I Aaret 1564 afbrændte Slottets Nord og Øst-

fløi, men Hertug Adolf lod det 1568 igjen opføre af italienske Bygmestere. Foruden at de holsteen-gottorpske Hertuger forskjønnede og ombyggede en Deel af Slottet, grundede de ogsaa videnskabelige Samlinger paa dette. Saaledes stiftede Johan Adolf 1606 det berømte gottorpske Bibliothek, som de efterfølgende Hertuger betydeligt forøgede, og Frederik den Tredie oprettede 1651 et kostbart Naturalie- og Kunstkabinet; men disse Samlinger led meget under Krigsurolighederne, og hvad der var tilovers saavel af Kunstkammeret som af Naturaliekabinettet, lod Frederik den Femte 1749 føre til Kjøbenhavn og indlemme i Hovedstadens Samlinger. Under de fire sidste holsteen-gottorpske Hertugers Stridigheder med de danske Konger blev Gottorp gjentagne Gange besat af disse; allerede Christian den Fjerde rykkede i Mai 1629 for Gottorp, som da var besat med holsteenske og keiserlige Tropper, men ved Fredslutningen i Lybek hævedes Beleiringen; derimod blev Slottet besat 1658 af de Danskes Allierede, efterat Hertug Frederik den Tredie havde taget sin Tilflugt til Tønning, hvor han døde det næste Aar; 1676 og 1681, da Christian den Femte lagde Beslag paa de gottorpske Lande; i April 1700 under Frederik den Fjerdes Krig med hans Fætter af samme Navn, og endelig sidste Gang, da sidstnævnte Konge ved Patent af 13de Marts 1713 tog Hertugens Lande i Besiddelse, hvorpaa Kongen, efter at Krigen var endt, ved Patent af 22de August 1721 incorporerede den gottorpske Deel af Slesvig i den danske Krone og den 4de September s. A. modtog Arvehyldingen for Hertugdømmet Slesvig paa Gottorp. Senere have de kongelige Statholdere havt deres Sæde her, saaledes Christian den Sjettes Svoger, Markgreve Frederik Ernst af Brandenborg-Culmbach fra 1731 til hans Død 1762, Geheimeraad Baron Fred. Ludv.

Dehn 1762—1767, Landgreve Carl af Hessen-Cassel, der var gift med Frederik den Femtes Datter, fra 1768 til sin Død 1836, hans Søn Landgreve Frederik af Hessen 1836—1842, og sidst Prinds Frederik af Augustenborg (Prindsen af Noer), Kong Christian den Ottendes Svoger, 1842—1846. Den 31te Juli 1790 holdt Frederik den Sjette som Kronprinds Bryllup paa Gottorp med sin Cousine, Landgreve Carls Datter Marie Sophie Frederikke. Indtil Oprørets Udbrud i Hertugdømmerne 1848 var Gottorp Sædet for den slesvig-holsteenske Regjering og for den slesvigske Overret. Da Slaget ved Slesvig fandt Sted, var Gottorp besat af den danske Fodgarde, der formedelst Fjendens store Overmagt maatte trække sig tilbage tilligemed den øvrige danske Hær. Efter at Slottet havde været besat af Fjenden, indrettedes der her et Lazareth. Efter Krigen 1848 til 1850 indrettedes det til Kaserner, og Fæstningsværkerne, oprindelig 4 murede Bastioner, hvoraf den ene var sprængt 1843 og indrettet til Ridebane, sløifedes.

De gottorpske Hertugers Ophold paa Gottorp havde til Følge, at Slesvig, efter at være gaaet meget tilbage i det 16de Aarhundrede, hævede sig lidt efter lidt uagtet Krigsurolighederne; Byen, der hidtil kun havde bestaaet af Altstadt, blev 1711 forøget med to nye Dele, Lolfus og Friedrichsberg, hvilke efterhaanden ere blevne til Forstæder langs med Slien, hver paa sin Side af Gottorp. Men da Slesvig ikke mere var de gottorpske Hertugers Sæde, gik Byen atter tilbage, og det i en temmelig høi Grad. Dog hævede den sig igjen betydeligt i det Tidsrum, da den af Slesvig høit fortjente Landgrev Carl af Hessen, Frederik den Sjettes Svigerfader, residerede paa Slottet. Da Stænderinstitutionen indførtes, holdtes Stænderforsamlingerne i Slesvig, men senere, 1850, blev Flensborg Sædet for Hertugdømmets Stænderforsamling.

Det første Hovedslag i den slesvigske Krig 1848 til 1850 fandt Sted 1ste Paaskedag den 23de April 1848 ved Slesvig. En Hær af Preussere, Forbundstropper og Insurgenter (omtrent 19,000 Mand) under Anførsel af General Wrangel angreb den danske Hær (omtrent 11,000 Mand) under Generalmajor Hedemanns Anførsel. Den Sidstnævnte maatte efter 9 Timers hæderlig Kamp trække sig tilbage for den store Overmagt med et Tab af omtrent 800 Døde, Saarede og Fanger, hvorpaa Slesvig blev besat af Fjenden. Efter Slaget ved Isted den 25de Juli 1850 var Slesvigs Besættelse samme Dag den første Frugt af den danske Hærs Seir. Efter denne Krig ophørte Slesvig at være Hertugdømmets Hovedstad, og Flensborg blev derimod Sædet baade for de høiere Autoriteter og, som vi nylig fortalte, for Stænderforsamlingen, hvorved Slesvig igjen blev sat meget tilbage. Under den sidste slesvigske Krig, 1864, kom vor nuværende Konge, Christian den Niende til Slesvig umiddelbart efter den hæderlige Træfning ved Mysunde, hvor Preusserne maatte trække sig tilbage, og begav sig strax til Valpladsen, hvor han modtoges med Jubel, og derfra til Lazaretherne, hvor han talte milde og trøstende Ord til de Saarede. Men Kongens Ophold var kun af kort Varighed; allerede Natten imellem den 3die og 4de Februar afreiste han til Sønderborg, da Stabschefen ansaae det for rigtigst, at Kongen forlod Staden. Efter Wienerfreden, hvorved Danmark efter en fortvivlet Kamp imod Overmagten maatte afstaae de tre Hertugdømmer, er Slesvig, der nu er en preussisk Stad, bleven Sæde for den slesvigholsteenske Provindsialregjering, og den har derved atter faaet noget større Betydning.

Efter saaledes at have fortalt Byen Slesvigs Hi-

storie skulle vi omtale dens vigtigste Bygninger og begynde saaledes med:

Domkirken.

Efter Nicolai Helduaders 1603 udgivne Beskrivelse af Byen Slesvig skal man første Gang have begyndt at opbygge Domkirken af Steen i Aaret 1018; dog synes de ældste Dele af denne Kirke ifølge dens Stiil ikke at kunne føres længere tilbage end til Slutningen af det 11te Aarhundrede. Aar 1260 under Biskop Nicolaus den Anden beretter Historien, at man begyndte at opføre Kirken, som da formodentlig maa være afbrændt. Kirken havde 1275 tvende Taarne, som i dette Aar nedstyrtede og beskadigede den stærkt. I Aaret 1408 begyndte man at tilføie et ydre Sideskib paa Kirkens søndre Side, men 1446 brændte Domkirken igjen, og det følgende Aar finde vi, at Conciliet i Basel lover Aflad til alle dem, der ville bidrage til Gjenopførelsen. Aar 1450 er det søndre ydre Skib og Aar 1501 det nordre blevet færdigt. I Aaret 1544 synes det, som om en betydelig Ombygning af den vestlige Endegavl har fundet Sted, thi man finder dette Aarstal saavelsom Aarstallet 1545, udhugget i Sandsteen, indmuret i Muurstiverne. Den seneste Restauration foregik 1847.

Domkirken er en anseelig Korskirke, opført af blandet Materiale, Granit, Kalktuf og store Muursteen. Choret er kantet, har lange, smalle Spidsbuevinduer og er opført af røde Muursteen. Det søndre Sideskib er udvendig afstribet med vexlende Skifter af store gule og sort glasserede Muursteen. De smalle Spidsbuevinduer ere deelte med tvende fritstaaende Poster og ordnede i Grupper 2 og 2. Et uhyre Tag af moderne Tagsteen bedækker her Kirken og trækker sig ud over de dobbelte Sideskibe. Et meget interessant Parti er den søndre Korsfløi. Man træder her ind i

Domkirken igjennem en herlig Portal i Rundbuestiil. Paa begge Sider bæres Bueslagene op af 3 fritstaaende Colonner af sleben Granit med tærningdannede Capitæler. Imellem disse Colonner ere retvinklede Hjørnepilastre, og i det halvrunde Granitfelt over Døren er udhugget et mærkværdigt Relief. I Midten seer man Christus med Evangelisterne og St. Peder, der modtager Nøglerne. Tilvenstre staaer en Konge med en Krone paa og en Kappe, der er hæftet med et Spænde paa Skuldren. Han holder en Kirkebygning i Haanden og bøier sig ydmygt for Herren. En Haand kommer ned fra Himlen og velsigner ham. Formodentlig skal denne Konge være Knud den Hellige, thi hele Portalens Stiil samt Relieffet have stor Lighed med andre fra denne Konges Tid, f. Ex. i Lunds Domkirke. Tilhøire for Portalen seer man i Relief af Granit en Løve, der sønderriver et Menneske: en allegorisk Fremstilling af Djævlen eller Synden, der ødelægger Menneskeheden, naar den ikke tyer indenfor den hellige Kirkes beskyttende Mure. En anden lignende Steenløve, der muligen før har siddet i Kirkens Muur, er nu indmuret i Gaarden ved den latinske Skole. En tredie sidder endnu paa sin gamle Plads i den ældre Deel af St. Michaelis Kirke og ligner ganske de to andre. Den Muur, der omgiver Portalen, bestaaer af store, velhugne Granitqvadre, og Fodstykket, der forresten ligger dybt i Jorden, er smukt profileret med den til Rundbuestilen hørende attiske Basis.

Domkirkens Indre er smukt og gjør et stærkt Indtryk paa Beskueren. Fjorten vældige Hovedpiller bære de høie Hvælvinger. I Choret kneiser det berømte Alter med sit mørke Egetræ og sine opadstræbende Former, der slutte med et fiint Spiir og en Knop af Egeblade. I Kirkens Kors danner Hvælvingen en Kuppel uden Ribber, hvilke bæres af fire Rundbuer, der atter hvile

paa fiirkantede Piller og er det eneste Hvælvingsparti i hele Kirken fra Rundbuealderen; thi alle de øvrige Hovedbuer ere spidse. Midterskibets Sidemure synes ogsaa at være en Levning af den ældre Kirkebygning og samtidige med Portalen. Sidebuerne i Midterskibet ere ogsaa runde. Derimod henhøre Sideskibene ganske til Spidsbuestilen. I den katholske Tid har her været en Række Kapeller med Altere for Helgener. Disse Kapeller ere i den senere Tid blevne indrettede til Begravelser, meest for adelige Personer. I Aaret 1847 blev der foretaget en betydelig Restauration paa Christian den Ottendes Befaling.

Domkirken er indvendig 115½ Alen (dansk Maal) lang. Dens største Brede over Korset er 56 Alen. Midtergangen er i Vest 14½ Alen bred, i Øst 13, Sideskibene 8 à 9 Alen brede. Hvælvingerne ere omtrent 33 Alen høie i Midterskibet.

Det berømte saakaldte „store Alter" eller Høialter er skaaret i Egetræ af Billedhuggeren Hans Brüggemann fra Husum. Kunstneren arbeidede i 7 Aar paa dette Mesterværk og fuldendte det i Aaret 1521 i Bordesholm, i hvis Kirke det stod, indtil det i Aaret 1666 blev bragt til Slesvigs Domkirke. Fra Foden til Korset er det 25 Alen høit, Bredden er 12½ Alen. Forsiden, der indeholder ialt 398 Figurer, er inddeelt i Felter. Paa 2 høie Søiler ved begge Sider af Alteret staae to Figurer, der antages (efter en Erklæring af Professor Høyen) at forestille Kong Christian den Anden og hans Dronning Elisabeth. Efter Sagnet skulle Kongen og hans Gemalinde have besøgt Kunstnerens Værksted, medens han arbeidede paa Alteret, og da senere være blevne afbildede efter Erindringen. Alteret bestaaer af 3 Dele: 1) Fodstykket, 2) den Deel, der forestiller Lidelseshistorien, og 3) den øverste Deel, der forestiller

Verdensdommen. Christi Lidelseshistorie er Hovedgjenstanden, og Kunstneren har forstaaet at behandle dette hellige Emne med dyb Følelse og at give Fremstillingen et beundringsværdigt Liv og Udtryk. De enkelte Felter indeholde følgende Billeder: 1) Judaskysset, 2) Christus bunden for Caiphas, 3) Christi Hudflettelse, 4) Torne-kroningen, 5) Fremstillelsen for Folket, 6) Pilatus vadsker sine Hænder, 7 og 8) Gangen til Golgatha og Christi Korsfæstelse, 9) Nedtagelsen af Korset, 10) Christi Salvelse og Marias Sorg, 11) Christi Nedlæggelse i Graven, 12) Christus i Underverdenen, 13) Christi Opstandelse, 14) den vantroe Thomas, 15) Christi Himmelfart, 16) den hellige Aand kommer over Apostlene, 17) Abraham og Melchisedeck, 18) Paaskefestens Stiftelse, 19) den hellige Nadvers Indstiftelse og Fodvadskningen, 20) Kjærlighedsmaaltidet. Foruden disse Fremstillinger ere en Masse Apostle og Helgener anbragte i Felternes Indfatning, og foroven sees 4 større Figurer, Adam og Eva, der ere særdeles vel udskaarne, samt Peder og Paul. Overst oppe seer man Maria i Solglandsen. Brüggemann har givet alle Bipersoner sin Tidsalders Dragt og Rustninger. I Billedet med Abraham og Melchisedeck skal efter Sagnet Abraham være et Portrait af Statholderen Johan Rantzau og Melchisedeck af Abbeden i Bordesholms Kloster. I Bipersonerne i samme Fremstilling skulle ogsaa Mesterens eget Portrait tilligemed nogle af hans Svende være afbildede. I Midten af Fodstykket er anbragt et lille Skab med forgyldt Gitter, hvori Hostien rimeligviis har været gjemt. Nu seer man derinde Jesusbarnet, som hidrører fra en langt mindre kunstfærdig Haand end Brüggemanns. Denne Figur er iført en lille hvid Skjorte, som ifølge en gammel katholsk Skik fornyes hver Juleaften. I dette Skab bevares ogsaa nogle Reliqvier af Erik Plougpen-

ning: en Deel af den Kjæde, hvormed han var lænket, da han blev styrtet i Slien, hans Hue og et af hans Armbeen og et Ribbeen. Paa Fodstykket af Alterskabet er med Munkebogstaver udskaaret: opus hoc insigne confectum est anno incarnationis domini 1521 ad dei honorem. Det gamle Egetræ har holdt sig udmærket; det er ikke muligt at opdage et Ormestik. Træet skal være blevet kogt i Olie. Hver enkelt lille Figur er et Mesterværk, og Alt i dette storartede Arbeide er gjennemført med samme Flid og Kjærlighed, saa at man med Rette har paastaaet, at dette Alter er det ypperste Værk af Træskjærerkunst i hele Norden.

Et dunkelt Sagn, der vistnok er opdigtet, fortæller, at Munkene i Bordesholm skulde have berøvet Kunstneren Synet, for at ingen anden Kirke skulde kunne rose sig af et lignende Værk.

I Kannikechoret tilhøire foran Alteret staaer Frederik den Førstes Marmormonument. Kisten er af smukt farvet Marmor og bæres af 6 hvide Caryatider med joniske Capitæler. Disse qvindelige Figurer forestille Tro, Haab og Kjærlighed, Retfærdighed, Viisdom og Sundhed. Paa Pladen hviler Kongen i naturlig Størrelse, udhuggen i hvidt Marmor. Han er iført fuld Rustning, der har været forgyldt paa sine Ornamenter. Paa Hovedet har han Kronen, Hænderne ere foldede, og et strængt, majestætisk Udtryk hviler over Ansigtet. Monumentet er $4\frac{1}{2}$ Alen langt og 4 Alen høit; det er et Mesterværk, fuldt af Holdning og Ynde. Den Lethed, hvormed Marmoret er behandlet, især i Caryatiderne, røber en meget øvet Kunstnerhaand. Stilen er italiensk Renaissance, og Arbeidet skal være udført af en italiensk Billedhugger (Caprara). Nedenunder en

Gravhvælving hviler Frederik den Første, hans Dronning Sophia og Søn, Prinds Hans.

I Domkirken hvile flere af de gamle Hertuger af Sønderjylland af Valdemarernes Slægt, saaledes Valdemar den Fjerde, død 1312, og hans Søn Erik, død 1325. Erik Plougpennings Liig var en Tid lang begravet her, efter at det var fisket op af Slien 1250, senere bragtes det til Ringsted for at skriinlægges i Valdemarernes Kongegrave. Kong Abel, Brodermorderen, var en kort Tid begraven i Kirken 1252, men da Kannikerne klagede ynkelig over, at deres natlige Gudstjeneste derefter afbrødes af Spøgeri, blev hans Liig paa Kong Christophers Befaling nedsænket i en Sump i Nærheden af Gottorp Slot og en Pæl nedrammet derigjennem. Siden den Tid havde man Fred. (Efter Danckwerth i hans Skrift). — Fra Choret træder man igjennem et Marmorportal ind i de holsteen-gottorpske Hertugers Gravkapel, den seneste Tilbygning til Kirken. Her hvile i prægtige Kister:

Hertug Christian Albrecht, død 1694, og hans Gemalinde.

Hertug Frederik den Fjerde, død 1702, og hans Gemalinde.

Landgrev Carl af Hessen, født 1744, død 1836.

Hans Gemalinde Louise, Prindsesse af Danmark, Datter af Frederik den Femte, død 1831.

Frederik Vilhelm Poul Leopold, Hertug af Holsteen-Beck-Glücksborg, død 1831, Fader til vor nuværende Konge, Christian den Niende.

Prinds Vilhelm af Hessen-Cassel, født 1769, død 1772.

Prinds Christian af Hessen, der tidligere stod i St. Hans Kirke i Odense,ført hertil 1862.

I Domkirken er der lige fra det 12te Aarhundrede

begravet en Mængde kongelige og fyrstelige Personer. Den store Ildebrand 1440 og Kirkens totale Ombygning er Aarsag i, at der ikke findes mindste Spor til de gamle Kongers og Hertugers Grave. Der menes, at Kisterne ere nedsænkede i en stor muret Hvælving under Choret, og at denne Hvælving efterhaanden er gjort ryddelig, da de gottorpske Hertuger fra Frederik den Førstes Tid afbenyttede samme til deres Familiebegravelse. I ovennævnte Hvælving staae 31 hertugelige Kister, om hvilke man kan læse i Schrøders „Geschichte und Beschreibung der Stadt Schleswig“ 1837. Hvælvingen er imidlertid efter 1847 bleven lukket.

I Choret findes endvidere i Muren et Epitaphium over Hertug Frederik den Tredie, død 1659, og bag Alteret et prægtigt Monument i Gibs for Hertug Frederik, Søn af Frederik den Første, Bisskop af Slesvig og Hildesheim, død 1556.

I Kirken fandtes der før den sidste Hovedreparation en Mængde Epitaphier, af hvilke adskillige ere borttagne og andre have skiftet Plads. Skriftets indskrænkede Størrelse tillader kun at omtale enkelte Epitaphier og Begravelser, der nu findes, i al Korthed. Saaledes i Nordvesthjørnet af Kirken: 1) den Arnstorfske Familie-Begravelse, og i den modsatte Ende af Kirken et Marmor-Epitaphium over General Carl v. Arenstorf, der ved sin skjødesløse Adfærd foranledigede, at Fæstningen Christiansstad i den skaanske Krig, 1676, gik tabt for Danmark. Dog hedder det paa en Fane, som tidligere har prydet hans Epitaphium: „er hat sich preislich und tapfer erwiesen“. 2) Begravelser paa Sydsiden af Hertugernes høitbetroede Mænd. 3) I det nordlige Sideskib et Epitaphium over Adam Olearius (egentlig Oelenschläger), Hertug Frederik den Tredies Hofmathematiker og Bibliothekar. Han har gjort sig paa

forskjellige Maader fortjent og berømt i Literaturen og er bekjendt for at have forfærdiget en stor og kunstig Himmel- og Jord-Globus, til hvilken der var bygget et eget Huus, som kaldtes Globushuset eller Frederiksborg. I Aaret 1714 blev denne Globus sendt af Frederik den Fjerde til St. Petersborg som en Foræring til Czar Peter den Store. Efter et Sagn skal vor store Digter Adam Gotlob Oehlenschlæger nedstamme fra Olearius. 4) Det Kielmannseckske Epitaphium, ligesom Arenstorfs smukt arbeidet i sort og hvidt Marmor.

Ved Restaurationen 1847 vare flere Familiebegravelser blevne tilmurede. I Gulvet ligger en Mængde gamle Liigsteen, deriblandt tvende med Figurer af Abbeder med Munkehætter. Endvidere seer man paa en Steen Billedet af Slesvigs sidste katholske Biskop „Gotschalcus de Alefelt“, død 1541. Ved hans Fødder er udhugget en lille Hund. Alle de andre Liigstene over katholske Biskopper, der for største Delen vare danske Mænd, ere forsvundne.

Domkirkens 5 Klokker hænge i et Klokkehuus Øst for Choret. Dette Klokkehuus hidrører fra den senere Middelalder og er muligen bygget, efter at Kirken i Aaret 1275 havde mistet sine 2 Taarne.

Paaskedag den 23de April 1848 havde en stor Deel af den lille danske Hær indfundet sig, mens „Paaskeklokken kimed mildt“, i den gamle Domkirke, da en Ordonnants meldte i største Hast, at den preussiske Overmagt rykkede frem, hvorefter Slaget ved Slesvig fandt Sted.

Michaelis Kirke ligger tæt Nord for Byen paa en Høi, „Bjerget“, hvor før St. Michaels Kloster har ligget, og er Tid efter anden undergaaet meget betydelige Forandringer, men er dog en Levning af en af Sønderjyllands allermærkeligste gamle Bygninger. Oprindelig har den været en fuldstændig Rundkirke, der har væ-

ret anseeligere end nogen anden saadan hertillands, og hvis Hovedmateriale har været rhinsk Tuf; dog er huggen Granit bleven anvendt til Fod, Piller, Buer og nogle Detailler. I Aar 1430 var Kirken meget brøstfældig, dog blev ved dens Restauration det Væsentligste ved dens Grundform bevaret, indtil Hertug Frederik 1643 begyndte at lade Bygningerne istandsætte og udvide. Saa gjennemgribende have Forandringerne været, at der nu neppe er et oprindeligt Vindue, og kun en eneste af Lavkirkens Hvælvinger er bleven bevaret uforstyrret. I Midten af forrige Aarhundrede befandt Kirken sig i en saa brøstfældig Tilstand, at der af den Grund tænktes paa dens Nedbrydelse.

Kirkens usædvanlige Form har givet Anledning til den Formening, at den oprindelig har været et hedensk Tempel, medens man i den nyeste Tid har antaget, at den er opført for at være et Kastel og først senere er bleven indrettet til Kirkebrug. Begge Meninger ere urigtige, og Intet er vissere, end at den fra Begyndelsen af har været en Kirke; derimod er det muligt, at denne til St. Michael indviede, umiddelbart ved den gamle Befæstningsvold anlagte, anseelige runde Bygning, om hvilken det derhos vides, at den Aar 1196 befandtes omgiven af en betydelig Grav, tillige kan have været af Betydning med Hensyn til Byens Forsvar. Hvad dens Grundform angaaer, maa det være nok at erindre om, at der i Korstogenes Tid, og som det synes fornemmelig i anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede, rundt om i Europa er blevet bygget ikke faa runde Kirker, og at det er vist, at den hellige Gravs Kirke i Jerusalem har tjent, eller i alt Fald gjældt som Forbillede for flere af dem. Netop til det her antydede Tidsafsnit maa Michaelis Kirke ogsaa ifølge andre Grunde snarest henføres. Det er ikke ganske klart, om denne Kirke har

staaet i en nærmere Forbindelse med det i Aaret 1192 ophævede Michaelis Kloster udenfor Byens Port.

Friederichsberg Kirke er grundlagt af Enkefrue Elisabeth Beling og Grundstenen til den lagt af ovennævnte Hofmathematicus Adam Olearius („den Megetberømte“) den 9de April 1650. Kirken er en stærk Bygning af Muursteen, 72 Fod lang paa Siderne og 36 Fod bred. I Kirken findes et Epitaphium over Kirkens Grundlæggerske, Fru Beling, samt over hendes Mand og Søn.

St. Johannes Kloster ligger Øst for Byen, paa Holmen, og er vistnok det af alle vore gamle Klostre, som meest uforandret er blevet bevaret i den fra Middelalderen overleverede Skikkelse. Af Omgangen eller Korsgangen, hvorom Klosterets øvrige gamle Bygninger gruppere sig, staae alle fire Sider fuldstændigt bevarede. I sine oprindelige Partier er Kirken opført af rhinsk Tuf og i Rundbuestiil. Den er imidlertid undergaaet forskjellige Forandringer. Hvad der har en ganske særlig Interesse ved denne Klosterkirke, er, at det gamle Fruechor, hvor Nonnerne befandt sig under Gudstjenesten, her er bevaret. Dette ophøiede Chor befinder sig i Skibets vestlige Ende og bæres af fire lave Hvælvinger, der understøttes af tvende, 2½ Alen høie, af brændte Steen opmurede, cylindriske Søiler, hvilke ere stillede i Kirkens Længdeaxe. De af Egetræ forfærdigede Chorstole, som endnu have deres Plads heroppe, ere prydede med Snitværk, der vistnok tør regnes blandt det ældste og i visse Henseender mærkeligste Træskjærerarbeide, som findes i vore Kirker. Ved Reformationen fandtes i denne Kirke 4 Sidealtere foruden Hovedalteret. Ovenover Kirkens Tag er der i den nyere Tid paa Vestenden blevet opført et lille Spiir med en Klokke i.

Klosterets Stiftelse antages at have staaet i Forbindelse med den i Slutningen af det 12te Aarhundrede stedfundne Ophævelse af Klosteret ved St. Michaelis Kirke. Det var et Nonnekloster af Benedictinerordenen og afbrændte 1286 eller 87. I Begyndelsen af Aaret 1372 nedkastede en voldsom Storm Trediedelen af Klostertaget med Alt, hvad dertil hørte. Den smukt dannede Stjernehvælving ovenover Fruechoret hidrører formodentlig fra Kirkens Istandsættelse efter denne Ulykke.

Klosteret har været rigt begavet; det inddroges ved Reformationen og indrettedes til en Forsørgelsesanstalt for Adelens ugifte Døttre, nemlig en Priorinde og 9 Conventualinder.

Gottorp Slot, hvis Kirke vi ovenfor have skildret, er en meget anseelig og smuk Bygning af 4 ulige store Fløie med en 200 Alen lang Hovedfaçade, paa hvis Midte findes et 90 Alen høit Taarn. Inden Slottets fire Sider ligger en 90 Alen lang og 40 Alen bred Gaardsplads. Fra Slotsøen føre tvende Dæmninger, en til Friedrichsberg og en til Nyværk. Den største Deel af Slottets Værelser ere hvælvede. I Aarene 1853 til 55 blev Slottet indrettet til Kaserne og benyttes nu til forskjellige Regjeringsformaal. Slottets Historie er fortalt under Byen Slesvigs historiske Beskrivelse.

Byen Slesvig ligger i et Dalstrøg ved Sliens vestlige Ende i en Halvkreds om denne og var i sin Tid Danmarks længste Stad, 8,300 Alen, med Landsbyen Bustrup, der ligger umiddelbart op til Slesvig og kan ansees som en Forstad, 3/4 Miil.

Igjennem Bustrup kommer man til den nyeste Deel af Staden, Friedrichsberg, der i en Længde af henved 1/4 Miil i nordlig Retning strækker sig fra Bustrup Dam til den inddæmmede Viig af Slien, der kaldes Gottorp-Sø. I denne Sø ligger Gottorp-Slot, der 1858 blev

indlemmet i Staden; man passerer Dæmningen og kommer derpaa til Lolfus, der strækker sig mod Vest, men mod Nord afsætter skraanende op ad de omgaaende Bakker Gaden Hesterberg, Nord for hvilken ligger Hühnerhäuser, der begge formedelst deres Beliggenhed ofte nævnes som særskilte Dele af Staden eller dens Gebeet, men som dog i administrativ Henseende høre til Lolfus; fra denne og Konge-Engene (Königswiesen) strækker sig ned mod Slien og den gamle Havneplads: Holmer Nor, den egentlige gamle Stad Slesvig, nu særlig benævnet Altstadt. Paa Bakken Nord for Altstadt ligger St. Michaelis Kirke, hvorunder Lolfus hører, og den Gruppe af anseelige Bygninger, der høre til Anstalten for Sindssyge, ligesom og Landsbyen St. Jørgen, der kan betragtes som en Forstad til Byen. Fra Altstadt kommer man endelig over Fiskerbroen til en egen, fornemmelig af Sliefiskere beboet lille By, Holmen, der hører til Domkirkens Sogn og nærmest er forenet med Altstadt. Yderst ligger det adelige St. Johannes Kloster med sin egen Kirke. Tæt indenfor Kongeengene ligger i Slien den lille Maagesø (Mevenberg), ovenfor omtalt, hvor der endnu findes Spor af en Borg. Den yderste Deel af den vandomflydte Strækning, der har givet Holmen Navn, og hvorpaa denne Fiskerby og Johannes Klosteret ligge, kaldes Friheden (die Freiheit).

Ved Krigens Begyndelse i 1864 opholdt, som ovenfor omtalt, vor nuværende Konge sig i nogle Dage i Begyndelsen af Februar paa Gottorp Slot og var fra en af de ved Friederichsberg liggende Skandser Dienvidne til en Deel af Kampen ved Bustrup, inden han drog bort til Flensborg efter Overkommandoens Ønske. Adgangen til Slesvig By var paa Sydsiden forhindret deels ved 3 Skandser, deels ved Bustrup Forværk, ogsaa kaldet „Gibraltar", en stor Skandse Syd for Bustrup, og

ved Dannevirke Forværk, en sydligere Skandse. Paa Holmen bag Altstadt var der opkastet et Batteri paa flere 84-pundigere, og endelig var der paa den ovenfor omtalte Maageø opkastet et Batteri, som var monteret med fire 12-pundige riflede Kanoner. Den sex Mile lange Slie blev holdt aaben saavel ved et Dampskib som ved Ingenieurcorpset. Af den afskaarne Iis dannede man paa begge Sider af Randen i Slien Barrikader, der ikke vare saa lette at overskride, naar Fjenden agtede at gaae over Slien. Alle disse Forsvarsanstalter vare imidlertid til ingen Nytte; ikke fordi de ikke bleve tappert forsvarede, thi Tydskerne fik Prøver paa den danske Soldats Mandemod, men den syv Mile lange Dannevirkestilling formaaede man, efter den Høistcommanderendes Mening, ikke at holde imod den fjendtlige Overmagt, og da den danske Armee derfor forlod Dannevirke, varede det ikke længe, før Østerrigerne besatte Byen, som fra nu af forblev i Fjendens Vold*).

Flensborg,

Hertugdømmets største By og første Handelsstad, ligger ved den inderste Vig af den 3½ Mile lange Flensborgfjord. Dens Beliggenhed er en af de skjønneste i Landet.

Byen ligger i to Herreder, der adskilles ved Møllebækken. Den Deel, der ligger i Angel, er den ældste; her skal Flens eller Flenos Borg have ligget tæt ved St. Johannes-Kirken, og Pladsen for Borgen kan paavises. Byens Anlæggelse har vistnok fundet Sted i det 12te Aarhundredes første Halvdeel, thi i Midten af dette

---

*) Uddraget af Traps Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig samt af flere forskjellige Skrifter.

Aarhundrede havde Byen alt et Knudsgilde, der overlevede Reformationen, men blev kort efter ophævet af Magistraten „wegen etlicher Leute Hoffarht und Frevels". I Krigen mellem Erik og Abel, 1248, blev Flensborg erobret af den Førstnævnte, plyndret og stukken i Brand, ved hvilken Leilighed den ældre Borg vistnok ogsaa er bleven ødelagt. Men denne Ulykke havde tilfølge, at Byen blev udvidet til den nordlige Side af Møllebækken, altsaa i et andet Herred, hvor der allerede til den Tid synes at være opstaaet en egen Borg, Due- eller Duwenborg, hvis Ruiner endnu kunne sees. Snart efter byggedes der nærmest hen mod Slottet en Kirke, Mariekirken, først af Træ, senere, 1284, af Steen. Et tredie Herred, Ramsherred, der hørte til Slotsgrunden, blev 1285 indlemmet i Staden og opbyggede sig en egen Kirke, St. Gertruds, 1290. Endnu senere, da Staden udvidede sig fra Slottet af imod Syd, reiste sig Nicolai Kirke, som skal være bygget 1390. Alt i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede havde Flensborg ogsaa to Tiggerbrødreklostre, nemlig et Graabrødrekloster og et Sortebrødrekloster. Graabrødreklosteret eller St. Laurentii Kloster blev forøget eller ombygget 1263 af den sønderjydske Hertug Eriks forhenværende Drost, Hr. Johan af Hwetthing; med Klosteret var forenet en Kirke, der nedreves 1579. Flensborg havde ogsaa et Helligaandshuus, der tillige var Hospital, stiftet før 1325. Dets Kirke, bygget 1386, er nu Flensborgs danske Kirke. Paa den anden Side af Vandet laa der ogsaa en St. Jørgens Stiftelse for Pestsyge, ved hvilken der var et St. Jørgens Kapel, som nedbrødes 1582.

Skjøndt Byen 1271 atter blev indtagen af Erik Glipping, udvidedes den dog bestandigt fra Midten af det 13de Aarhundrede, for en stor Deel fordi Slesvig efterhaanden tabte sin Betydning som Handelsstad. Omtrent

fra 1250 var Flensborg en „Axelkøping“ (villa forensis) ɔ: udskilt fra Herrederne, og antages det, at Byen fik sin egen, paa Dansk affattede Stadsret 1281. En Ringmuur, hvormed Byen omgaves 1358, blev under Erik af Pommern udvidet og forstærket med Pallisader og Grave, af hvilke sidste der endnu findes Spor. Duborg=Slot blev mod Enden af det 14de Aarhundrede fra Nyt opbygget af den holsteenske Grev Nicolaus med tykke og faste Mure, Runddele og Taarne. Byens Søfart har mod Enden af det 13de Aarhundrede, førend Hanseforbundet oprettedes, ikke været ubetydelig.

Aar 1410 blev Flensborg indtagen af Holstenerne, og de Danske maatte tage deres Tilflugt til Slottet, som desaarsag blev stærkere befæstet, men 1411 blev Byen atter erobret af Kong Erik, som lod Borgermester og Raad henrette.

I Flensborg Havn døde Nordens store Dronning Margrethe den 28de October 1412. I Aaret 1427 blev Flensborg indesluttet af Hertug Henrik, der understøttedes af Hansestæderne, men under en Storm, han foretog imod Slottet, faldt han. Ved denne Storm skal en stor Deel af Byen være gaaet op i Luer, fordi Fjenden benyttede gloende Pile. I 1431 blev Byen under Gudstjenesten overfalden af Hertug Adolf, der understøttedes af Hansestæderne, og de fleste Borgere bleve tvungne til at aflægge Hyldingseden. Mange Borgere tilligemed endeel af Kongens Krigsfolk flygtede til Slottet, der forsvaredes tappert af Ridder Peder Jensen. En dansk Flaade under Erik Krummedige bragte vel de Beleirede Forstærkning og Levnetsmidler, men da denne var bortgaaet, sendte Hansestæderne en Flaade, der tilstoppede Havnen for at afskjære fremtidige Tilførsler fra Søsiden. Samtidigt indesluttede Friserne Slottet med Volde og Grave for at hindre Tilførselen fra Land=

siden. Efter en Beleiring af fem Maaneder nødtes Besætningen formedelst Hungersnød til at overgive sig, dog mod fri Afmarsch.

I Aaret 1485 afbrændte en stor Deel af Byen. Ilden skal være begyndt paa den sydlige Side i St. Johannes Sogn og være gaaet langs med denne Side indtil Huusrækkerne tæt ved Raadhuset, og paa den anden Side indtil den første Bæk, som i Nicolai Sogn løber over Gaden; af alt dette blev ikke Mere staaende end Klosteret og St. Nicolai Kirke.

Mod Slutningen af det 15de og i det 16de Aarhundrede nedsatte der sig i Flensborg mange Adelige, der laae i mange Stridigheder med Borgerne.

I Trediveaarskrigen i Aarene 1627—1628 huserede de Keiserlige i Flensborg. De forvandlede, hedder det, Værelserne til Hestestalde, reve Jernet ud af Murene, sloge Vægge og Lofte ned og tændte Ild i Alt, som kunde benyttes til Brændsel. Efter Freden skjænkede Christian den Fjerde Byen udvidede Handelsprivilegier og eftergav Skatterne for flere Aar for at ophjælpe Byen. I de paafølgende Aar 1643—1645 udskrev de Svenske betydelig Contribution af Staden. Den 15de April 1646 fødtes paa Flensborg-Slot Kong Christian den Femte; hans Bedstefader Christian den Fjerde holdt ham over Daaben. Aar 1648 blev Frederik den Tredie med stor Høitidelighed hyldet paa Slottet af Ridderskabet og af Borgermester og Raad fra 18 holsteenske og slesvigske Byer. Aar 1655 opholdt Hoffet og hele Regjeringen sig i Flensborg, fordi Pesten rasede i Kjøbenhavn. I Aarene 1657—1660 led Byen meget saavel af Fjenderne, de Svenske, som af de keiserlige, polske og brandenborgske Tropper, der vare Danmarks Allierede mod Sverrig. Aar 1666 holdt Frederik den Tredie her en Landdag. Den 10de Ja-

nuar 1694 steeg Vandet i Fjorden henved 6 Fod, hvorved stor Ødelæggelse anrettedes i Byen.

Den 20de December 1712 fandt Slaget ved Gadebusch Sted, hvor de Danske bleve slaaede af Magnus Steenbock. Efter dette Slag kom en Deel af Garden og Grenadererne til at ligge i Flensborg, men da man frygtede for, at de ikke vare sikkre her, blev det besluttet, at de skulde drage til Fredericia. Flensborgerne anmodede nu Kongen ved en af Byens formuende Kjøbmænd, Frants Böckmann, om, at Byen maatte beholde ovennævnte Tropper til Forsvar imod mindre Streifpartier. Böckmann lovede, at han i saa Fald skulde være paafærde allevegne, udspeide Fjendens Bevægelser, samt itide indberette, hvis en større Magt nærmede sig; og Kongen gav efter for hans Bøn. Nu ilede Böckmann til Holsteen, holdt sig altid i Nærheden af Fjenden og udsattes idelig for at røbes og opbringes; men han var ligesaa snu som dristig, og saa godt vidste han at snoe sig, at han altid kunde give de sikkreste Underretninger og dog bevare sin egen Sikkerhed. Men derpaa gik Steenbock over Eideren, og Tropperne droges bort fra Flensborg, der strax besattes af 600 Fjender, som fordrede en Brandskat af 100,000 Rdl. Byen vilde blive ødelagt, hvis den skulde udrede en saadan Sum, og Böckmann ilede derfor til Bramsted, hvor Danmarks Forbundne, Czar Peter stod. Han medgav Bøckmann 1200 Ryttere, og denne ilede nu fuld af Glæde nordpaa for at forjage Fjenden, men da bleve Russerne paa en falsk Efterretning tilbagekaldte, og den gjæve Böckmann vendte nedslagen og mistrøstig tilbage til Rendsborg. Her havde Commandanten imidlertid faaet Ordre til at sende 200 Mand til Flensborg, og disse fik Böckmann til Veiviser. Altid foran Russerne og tilhest udspredte han, hvor han drog frem, det Rygte, at der nærmede sig 1200 Danske til Flens-

borgs Undsætning. Da han naaede Klapholtser Hede, fandt han denne besat af en stærk Deling Svenske, og med Tidende herom vendte han tilbage. De 200 Russere bleve bange, thi for Skoven kunde de ikke see, hvor mandstærk Fjenden var, og de bebreidede derfor den uforsigtige Böckmann, at han havde ført dem hid. Da greb den Gjæve sine Pistoler og drog sin Kaarde: „Vel er jeg kun Borger," sagde han, „men saalidt er jeg bange for at vove Liv og Blod som nogen dansk Soldat! Vil Nogen følge mig?" Og syv Mand fulgte ham, og med dem forjog han den svenske Forpost, som bestod af omtrent 12 Mand. Da dernæst den øvrige danske Styrke viste sig i Udkanten af Skoven, begyndte de udspredte Rygter at gjøre deres Virkning. Fjenden tog iilsomt Flugten og rev den flensborgske Besætning med sig, saa at den ved Nattetid forlod Byen uden Brandskat.

Strax efter indesluttede Steenbock sig i Tønning, men Böckmann vedblev, som han havde begyndt, og var altid den, som bragte sin Konge de sikkreste Efterretninger om Fjendens Planer. Derfor sagde Frederik den Fjerde offentlig: „Der er en Borger i Flensborg, som veed bedre Beskeed med Fjenden end alle vi Andre tilsammen".

Aar 1808 laae der Franskmænd og Spanioler, der kunde ansees som Allierede, i Flensborg, men 5 Aar efter, i Slutningen af 1813, indrykkede der Kosakker i Byen efter Slaget ved Sehested, og de forbleve her i nogle Uger.

Efter Slaget ved Slesvig og indtil Afslutningen af Malmøer Traktaten samt i Foraaret og en Deel af Sommeren 1849 var Byen besat af tydske Tropper.

I Aarene 1849—1850 residerede her Bestyrelsescommissionen, i Aarene 1850—1851 den overordentlige Regjeringscommission, og i Aarene 1851 og 1852

Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, hvilket i sidstnævnte Aar blev forlagt til Kjøbenhavn. I Aaret 1850 oprettedes der i Flensborg en Overjustitscommission, der ved Patentet af 5te Mai 1852 blev forandret til den kongelige Appellationsret for Hertugdømmet Slesvig.

I Krigen 1864 kom en Deel af den danske Armee paa Tilbagetoget fra Dannevirkestillingen til Flensborg i en yderst udmattet Tilstand og var netop i Begreb med at faae nogen Hvile, da der i Gaderne lød Allarmsignaler. De danske Forposter, første og ellevte Regiment under Commando af den tappre Oberst Max Müller, vare i fuldt Engagement med en overlegen fjendtlig Styrke. Uagtet vore Soldater ikke havde sovet i flere Dage og Nætter, uagtet de nylig havde marscheret i sytten Timer, uagtet Fjendens Granater sprang imellem dem og gjorde lyst i deres Rækker, forsøgte de dog flere Gange Stormangreb med Bajonetten, afslog med Bravour Angreb af fjendtligt Cavalleri, solgte dyrt hver lille Strimmel Jord, og havde ikke Overmagten været saa stor, vilde Pladsen være bleven deres. De dannede Arrieregarden, de skulde dække Retraiten, og det havde de gjort; de havde frelst den danske Armee, og det vil altid være dem til uvisnelig Hæder*).

Samme Dags Aften forlod Armeen Flensborg og fortsatte sin Retraite til Als og Dybbøl. Flensborgerne viste ved Afmarschen deres danske Sind, de vederqvægede de udmattede Krigere og viste en Patriotisme, der var en bedre Skjæbne værd, end den, der indtil nuværende Tid er bleven de danskfindede Borgere i denne By tildeel.

---

*) Efter P B. Groves: „Fra Dannevirke til Dybbøl 1864“.

Offentlige Bygninger i Flensborg.

Sankt Marie Kirke, eller vor Frue Kirke, ligger paa en stor, fri Plads. Allerede i Aaret 1250 stod der en Mariekirke tæt ved den nuværende, men den var af Træ og forfaldt snart, hvorefter den nuværende Steenkirke opbyggedes Aar 1284. Oprindelig bestod denne Kirke af 3 i Øst og Vest løbende Gange med 5 spidse Hvælvinger, der bares af 3 fiirkantede og 1 rund Pille paa hver Side af Hovedgangen; da Kirken i denne Skikkelse havde til sin nuværende Længde, 120 Fod, og Høide, omtrent 80 Fod, en Brede af omtrent 60 Fod, har den dengang gjort et langt mere imponerende Indtryk end nu, da de mange, paa den nordre og søndre Side tilbyggede Kapeller give den en uforholdsmæssig Brede. Det var de mange, i Middelalderen af de forskjellige Gilder oprettede Altere, der gjorde disse Tilbygninger nødvendige. Der skal have været ikke mindre end 19 saadanne Altere foruden Hovedalteret; Kapellerne inddroges efter Reformationen i den egentlige Kirke med Undtagelse af 3, der nu bruges som Skriftestole og som Bibliotheksværelse. Ved disse Tilbygninger fik Kirken sin nuværende Form, i hvilken den venstre Side ud imod Hovedgaden er ligesaa bred som hele Kirkens Længde; Hovedindgangen forlagdes til den søndre Side, der Tid efter anden er bleven betragtet som Hovedfaçaden. Iblandt Kapellerne var det saakaldte Marianer-Kapel (oprettet Aar 1475) det vigtigste; 4 Marianere (saaledes kaldede efter Kirken) forrettede her Gudstjeneste som Præster og „agirten sie in den Fasten die Tragödie von des Heiligen Jesus Christi Person und legten ihn in ein sonderlich dazu gemauertes Grab". Graven, som endnu paavises, er dækket med en stor Steen, og Kapel-

let bruges som Indgang til Kirken. I Slutningen af forrige Aarhundrede tilbyggedes Gallerierne, der løbe rundt om hele Kirken; denne tabte derved endmere en Deel af sit Udseende, men der vandtes saa megen Plads, at den nu er en af de rummeligste Kirker i Slesvig. Paa samme Tid indrettedes ved Siden af Taarnet et nyt „Garvekammer“ (rimeligviis „Garbenkammer“, fordi her tidligere Tienderne til Kirken betaltes), der nu bruges til Opbevaring af en værdifuld Samling af Manuskripter osv., vedrørende Flensborg Byes Historie siden 1282. I Aarene 1850—1852 blev Kirken benyttet til Lazareth, men modtog derefter en Hovedreparation. Choret med dets Hvælving, der er høiere end de andre, hæver sig flere Trin over Skibet; det er stort og rummeligt og omgivet af høie Gelændere, der udmærke sig ved smukke Træskjærerarbeider. Alteret, der ligeledes er af smukt udskaaret Træ, som ved Forgyldning og mørke Farver gjør en god Virkning i den hvidmalede Kirke, støttes af to colossale Figurer, Petrus og Paulus; Alterbilledet forestiller Nadveren og er omgivet af mindre Malerier, fremstillende Opstandelsen, Daaben osv. Alteret er fra 1598 og er tilligemed en smuk Døbefont af massiv Messing, der veier 784 Pd., samt Prædikestolen en Gave af Borgermester D. Nacke. Gulvet er belagt med store, udhugne Liigsteen, iblandt hvilke flere fortjene en bedre Skjæbne end at opslides af Menneskefødder, f. Ex. en Steen for den ovenfor omtalte, brave flensborgske Kjøbmand Franz Böckmann. Taarnet, 179 Fod høit, opførtes først 1730; det indeholder 7 Klokker.

St. Nicolai Kirke, den største og smukkeste i Flensborg, 170 Fod lang og 70 Fod bred, er en anseelig treskibet Kirke i Spidsbuestiil, opført af store gule og røde Munkesteen. Den har lange, spidse Vinduer, og

Choret's Muurstivere ere prydede med smaa Nischer, hvori sees Levninger af Helgenbilleder i brændt Leer. Kirkens Opførelse begyndte 1390, dens østlige Halvdeel er ældst; derefter udvidedes Kirken mod Vest, og endelig fuldførtes 1582 dens høie, anseelige Taarn med et Spiir i Renaissancestiil. Kirkens Indre gjør en storartet Virkning med sine 12 runde, fritstaaende Søiler, der bære de lette, spidsbuede Hvælvinger. Choret er af samme Brede som Midtskibet og hævet tre Trin over Kirkegulvet. Alteret blev fuldendt 1749 ved Hjælp af en Kjøbmands Enke Margaretha Caecilia Valentiner. Hun gav nemlig en Sum Penge dertil og udstyrede tillige Alteret saa rigeligt ved Sølvtøi, at den samlede Vægt af dette udgjør over 2000 Lod. Kirkens mærkeligste Antiqvitet er Døbefonten, som er støbt af Bronce, rigt prydet med Figurer og forsynet med en Indskrift, der betegner den som en Gave af Canonicus Petrus Parthow, hvis smukt udførte Liigsteen i gothisk Stiil med en Mand i Munkedragt har undgaaet den Ødelæggelse, der har fundet Sted ved Kirkens gamle Epitaphier, Malerier og Træskjærerarbeide, der ved en i Aaret 1842 foretagen Reparation solgtes i Bunkeviis. I det nordre Sideskib hænge 5 store Malerier, der skulle være udførte af en berømt italiensk Maler Albani i Rom.

Udenfor paa Kirkegaarden ligger en Deel af en Liigsteen af gullandsk Kalksteen, hvorpaa kan læses Navnet SOPHIA. Her ligger Markgrevinde Sophie af Brandenborg, en Datter af Valdemar Seier, begraven. Hun kom i Aaret 1248 her til Danmark for at stifte Forlig imellem hendes Brødre Erik og Abel. Under dette sit ædle Værk døde hun den 3die November samme Aar efter Barselseng i Flensborg og blev begraven i et eget Kapel i Graabrødrenes Kirke, hvorfra hendes Liig Aar 1579 førtes til Nicolai Kirke.

St. Johannes Kirke. Det er den ældste Kirke i Flensborg, bygget omtrent 1128 og indviet til Johannes den Døber. Kirkens ældre Partier ere i Rundbuestilen. Den er for største Delen opført af Kampesteen og bestaaer af et Skib, der er 75 Fod langt og omtrent halvt saa bredt, med tre Korshvælvinger, kun med een Gang, paa hvis Sider Stolene ere anbragte, fremdeles et dermed forbundet Chor med to Hvælvinger, hvis østlige Halvdeel senere, dog allerede før Reformationen, blev tilføiet, og hvortil Sacristiet slutter sig mod Nord, og endelig det i Aaret 1741 mod Vest tilføiede Taarn, under hvilket findes et Kapel, som har sin Indgang fra Kirkens Skib. Hele Kirkens Længde med Taarn og Chor udgjør omtrent 150 Fod. Med Undtagelse af nogle Portraiter af gamle Præster og et af Luther indeholder Kirken, der iøvrigt er lys og venlig, intet Mærkværdigt.

Helligaands-Kirke. Aar 1328 tog Hertug Valdemar den Femte „domum sancti spiritus noviter constructam“ i sin Beskyttelse samt bekræftede 1330 dets Privilegier. Da i Aaret 1362 Kalandet eller den hellige Treenigheds Broderskab oprettedes, holdt samme her sine Forsamlinger, og en Kalandsbroder, Sunke Kulle, opbyggede Aar 1386 den nuværende Helligaands-Kirke. Aar 1530 skjænkede Frederik den Første Graabrødreklosteret til Staden Flensborg, for at i Kirken og Omgangen „arme erlike Lüte in wahnen mögen“; men det synes ikke, at det fik denne Anvendelse; Munkene vedbleve i hvert Fald endnu 6 Aar derefter at boe i Klosteret; men Aar 1551 forordnede Christian den Tredie, at et Hospital eller Fattighuus skulde oprettes og bygges i Helligaands-Kirke. Paa Forstanderens Ansøgning overførte dog Frederik den Anden 1563 dette Hospital, der beholdt Navnet Helligaands-Kloster, og hvortil hans

Fader havde skjænket Graabrødreklosteret med Kirkegaarden, alle Kalandets Godser og Indkomster, alle geistlige Lehn og Altere i Helligaands og St. Jørgens samt Marianernes Kapitel og Indkomster, til Graabrødreklosteret, og Helligaandskirke skulde nu indrettes til Latinskole. Dette skete dog heller ikke. Uden at blive Sognekirke bestemtes den til dansk Gudstjeneste, og den første danske Præst, Simon Christian Widensis, blev ansat 1583. En Tid holdtes der ugentlig to danske Prædikener i Flensborg, nemlig Søndag Middag skifteviis i Marie og Nicolai Kirker, og om Mandagen i Helligaandskirke, og den danske Præst havde navnlig sin egen Skriftestol i Mariekirke, hvor han maatte forrette de kirkelige Handlinger paa Dansk; men fra 1668 blev det ved det danske Sprogs ivrige Bekæmper, Generalsuperintendent Stephan Klotz's Indflydelse forandret derhen, at den danske Prædiken indskrænkedes alene til Søndag Middag i Helligaandskirke, og det bestemtes udtrykkeligt, at den danske Præst maatte Ingen trolove og til Skriftebørn for Fremtiden ikke antage Andre end simple Folk; han blev derhos forpligtet til at holde tydsk Prædiken til Aftensang skifteviis i Marie og Nicolai Kirker, men uden at turde udføre ministerielle Handlinger, for ikke paa denne Maade at gjøre Indgreb i de tydske Præsters Rettigheder. Paa Grund af forskjellige Rivninger imellem den danske Præst og de tydske Præster ordnedes senere Forholdet paany ved en kongelig Resolution af October 1782, hvorefter den danske Præst alene skulde prædike i Helligaandskirken, men dog med Forpligtelse til, navnlig paa de store Høitidsdage, at assistere de tydske Præster til Aftensang; han skulde nu for Fremtiden alene have sin Skriftestol i den danske Kirke, hvor han vel turde confirmere og tage til Alters, men ellers ikke maatte udføre andre kirkelige Handlinger. I

Aaret 1805 lykkedes det Pastor T. Jensen at faae indført dansk Psalmebog, idet han ved private Tilskud fik indkjøbt endeel Exemplarer af en dansk Psalmebog til Bedste for de Uformuende. I Begyndelsen af dette Aarhundrede havde den danske Præst 1000 Skriftebørn, en Snees Aar iforveien 15 til 1600, men henimod Midten af det 19de Aarhundrede kun en halv Snees. Kirken var da bleven saa forfalden og Gudstjenesten saa forsømt, at man tænkte paa at gjøre den danske Kirke til en Realskole; men efter Christian den Ottendes Befaling blev den i det Sted i Aaret 1847 anstændigt restaureret og erholdt den Skikkelse, den endnu har. Ved Rescript af 10de December 1850 tilstededes Dannelsen af en selvstændig dansk Menighed, hvori enhver af Byens Indvaanere kunde indtræde uden at være bunden til det tidligere Sognebaand. Den 1ste Juni 1851, paa 6te Søndag efter Paaske, indsattes den første Sognepræst ved Helligaandskirke. Danske Skoler havde der ikke været, men ved Rescript af 17de November 1851 tillodes Oprettelsen af en dansk Borgerskole med en ordineret Katechet som Førstelærer, der tillige skulle prædike visse Helligdage til Aftensang og, naar fornødent gjordes, assistere Sognepræsten. Den frie danske Menighed talte i 1863 før den sidste Krig omtrent 520 Familier foruden de Militaire, og samme iberegnede henved 600 Familier. Den danske Borgerskole, som aabnedes den 9de Januar 1852 med henved 30 Børn, havde paa samme Tid omtrent 450 Elever. Efter Krigen have de preussiske Herrer fortydsket Skolerne og væsentlig forandret den danske Menigheds Stilling.

Kirken er simpel, udvendig 82 Fod lang og 45 Fod bred, har indvendig kun en Sidegang mod Nord, der ved 3 ret anseelige Piller er adskilt fra Skibet. Choret er ikke ophøiet og har kun Langskibets Brede; hele

Kirken har Hvælvinger. Altertavlen, som er skjænket 1719 af Peter Rievesell og Hustru Marie Lucia, født Stricker, hvis Billeder ere anbragte paa samme, er udført af Johan Zimmer. Prædikestolen er smukt udskaaren.

For samtlige Menigheder i Flensborg anlagdes og indviedes i Aaret 1813 en fælles Begravelsesplads, meget skjønt beliggende paa Bakkerne bag Byen. Et Kapel, hvori der holdtes Ligtaler, blev samtidigt bygget. Allerede 1810 begyndte man at planere de fra Beleiringen af Duborg 1431 her efterladte Skandser. 1300 danske Krigere, der faldt i Krigen 1848 til 1850, ligge begravede paa Kirkegaarden, hvoraf de 900 under en 66 Fod lang Gravhøi med Mindetavler, skjænkede af Frederik den Syvende. Tæt ved denne Gravhøi blev der paa en høi Steensokkel opsat en colossal Løve af Bronce til Erindring om Slaget ved Isted den 25de Juli 1850; Løven var modelleret af Bissen, Udgifterne ved Monumentet tilveiebragte ved frivillige Bidrag; den afsløredes den 25de Juli 1862. Paa Sokkelens Endeflader fandtes Portraitmedaillons af General Krogh, Oberst Læssøe, General Schleppegrell og Oberst Helgesen, der alle vare begravne i Nærheden af Monumentet. Paa den ene af Sokkelens Langsider læstes:

Isted.
Det danske Folk reiste dette Minde.

Paa den modsatte Side:

Trofaste Kæmper i Farens Stund
Mandig har værnet vor Odelsgaard.
Troskab skal Vagt ved Graven være,
Manddom skal skærme Arv og Ære.

Dette herlige Monument harmede Tydskerne, da de i den sidste Krig vare komne til Flensborg, de kunde ikke taale dette Minde om Seiren ved Isted, og med van-

dalisk Hærjelyst nedreve de Seirsmindet om Danskens Tapperhed og itusloge det. Det er senere ført til Berlin og opstillet der som en Seirstrofæ.

Et andet Monument fandtes ogsaa paa Kirkegaarden, der ligeledes var tilveiebragt ved frivillige Bidrag og havde følgende Indskrift:

Den Manen der am 9ten April 1848 für König und Vaterland ruhmvoll gefallenen tapferen Kriegern gewidmet.

Treu waren sie geschwornen Eiden.

Raadhuset skal være bygget 1284, altsaa i samme Aar Flensborg modtog sine Kjøbstadrettigheder. Her findes Portraiter af Kongerne af den oldenborgske Stamme samt det velconserverede Byarchiv.

Compagnihuset, der ligger ved Skibsbroen og er bygget i Aaret 1583, blev i ældre Tider af Kjøbmændene og Skipperne benyttet som en Slags Børs. I samme findes nu Byvægten og Havne- og Brocontoiret.

Rønnekamps Stiftelse for gamle Sømænd, stiftet for en af Kammerherre Rønnekamp skjænket Sum af 40,000 Rdl., er oprettet den 28de November 1856. Skjøndt den hører til den nyere Tid, omtale vi den her for at mindes den patriotiske danskfindede Stifter, der tilligemed sin Hustru har oprettet saamange veldædige Legater.

I Aaret 1852 grundlagdes en Samling af nordiske Oldsager, henved 2000 Stykker, som Regjeringen kjøbte af Enken efter den bekjendte Samler, Justitsraad Cl. Jaspersen paa Nordskov ved Gjelting og lod opstille i 2 Værelser i Latin- og Realskolens Bygning, hvor den den 22de September 1852 første Gang aabnedes for Publikum. Den voxede snart saavel ved Indkjøb som især ved private Gaver; Lokalet blev hurtigt for trangt, og i 1860 flyttedes den til større og bedre Væ-

relser i Regjeringsbygningen og udgjorde da omtrent 8000 Nr. af Gjenstande fra den ældste Tid til Reformationsperioden. Sine vigtigste Forøgelser fik den ved de efter Regjeringens Foranstaltning under Ledelse af Collaborator Engelhardt i Aarene 1858 til 1861 foretagne Udgravninger af Oldsager i Thorsbjerg-Mose ved Sønder-Brarup i Angel (omtrent 2000 Numre) og i Nydam Mose ved Sottrup i Sundeved, der have afgivet to af de vigtigste Fund fra den ældre Jernalder, som saaledes er den bedst repræsenterede Deel af Samlingen. Fra de øvrige Perioder af Oldtiden fandtes der ikke alene hele Rækker af de almindeligere forekommende Gjenstande, men ogsaa mange sjeldne Stykker. Alle de Gjenstande, der bevaredes i Samlingen, ere næsten udelukkende fundne i Slesvigs Jord og vise den nøieste Overeensstemmelse med, hvad der af lignende Gjenstande findes i selve Kongeriget. Regjeringen bestemte aarlig en Sum Penge til at udbetale Douceurer for indleverede Oldsager og til at erstatte den fulde Metalværdi af jordfundne Oldsager af ædle Metaller, der afleveredes til Samlingen, som nu stod aaben uden Betaling for Alle og Enhver. Da Flensborg kom i Preussernes Magt, bortførtes Samlingen til Kongeriget, for ikke at falde i Fjendens Hænder, og holdtes længe skjult der ved privat Forsorg. I Henhold til Wienerfredens Bestemmelser eftersporedes den imidlertid, og da den fandtes skjult i Korsør, blev den med den danske Regjerings Bistand udleveret til Preusserne. Foreløbig henflyttedes den, nedpakket i Kister, til Kjelderen i Slottet i Kiel, og efter lange Forhandlinger er det nu bestemt, at den skal opstilles i et Lokale i denne By, som i dette Øiemed er stillet til Disposition af Communen.

Hans Nansen, Præsident i Kjøbenhavn, bekjendt fra

Souverainetetens Indførelse i Danmark, var født den 28de November 1598 i en borgerlig Familie i Flensborg. Et berømt Navn indlagde Flensborgeren Diderik Pedersen (Petræus) sig. Ved kongelig Understøttelse bereiste han saavel Grækenland som Syrien og Ægypten, vandt sig ualmindelige Indsigter i Armenisk, Persisk, Arabisk, Coptisk, Ægyptisk osv., og var saaledes en Rask efter en mindre Maalestok, thi han hjembragte ligesom han en Mængde Haandskrifter, af hvilke han i Holland begyndte Offentliggjørelsen af et større Antal. Her saavelsom i Brandenborg og i hans eget Fædreland tilbødes der ham forskjellige Professorater, men han foretrak en uafhængig Armod, hvilken han heelt kunde hellige sin Videnskab. Han døde i Kjøbenhavn 1673. Den danske Hærs første Overanfører i den første slesvigske Krig, Generallieutenant Christoffer Georg Frederik Hedemann, var født i Flensborg den 7de Juli 1792. Danskhedens stadige og ufortrødne Forkæmper, Etatsraad Paul Ditlev Christian Paulsen fødtes den 10de Januar 1798 i Flensborg. Det danske Folks Taknemmelighed erhvervede han sig ved den utrættelige Sandhedskjærlighed, hvormed han i en Mængde Skrifter forsvarede Sønderjyllands uopløselige Forbindelse med det øvrige Danmark, den frygtløse Billigheds- og Retfærdighedsfølelse, hvormed han trods sin egen tydske Udvikling hævdede de danske Nordslesvigeres naturlige Fordringer paa dansk Retsvæsen, dansk Kirke- og Skolesprog osv. Sjællands dygtige, med stor Veltalenhed begavede Biskop, Dr. Hans Lassen Martensen blev født den 19de August 1808 i Flensborg, hvor hans Fader var bekjendt som en dygtig Skipper, men hentede dog sin store Lærdom fra Begyndelsen i Kjøbenhavn. Vi nævne sluttelig to ældre Lærde, Begge flensborgske Rectorer, Johannes Møller, Forfatter til „Cimbria

literata", og hans Søn Ole Henrik Møller, bekjendt Historiker og Genealog, fødte i Flensborg, den Første den 27de Februar 1661 og den Sidste den 9de Mai 1715.

Haderslev,

den nordligste og tredie største By i Slesvig, ligger ved den inderste Vig af Haderslev-Fjord i et Dalstrøg, der mod Nord og Syd er omgivet af Bakker.

I Vedels Oversættelse af Saxo, 7de Bog, staaer der om Harald Hyldetand Følgende: „Der hand haffde slaget Veset ihjel, oc indtaget Skone, drog hand til Jutland, oc nedlagde Hather, aff hues Døds ihukommelse Hatherslefff fieck først det naffn, som den beholder endnu paa denne Dag". Et saa gammelt Vidnesbyrd om sit Navns Oprindelse kunne vistnok kun faa Steder i Danmark opvise. I Aaret 1200 har Haderslev vistnok været en heelt udviklet Stad, men først efter den Tid har man Diplomers Udsagn derfor. I et Document fra 1285 nævnes „gambla Hatharslöf", hvorfra altsaa Staden Haderslev da alt havde udskilt sig. Aaret 1247 blev Byen lagt i Aske af Erik Plovpenning, og 1271 blev den indtagen af Erik Glipping, som i dette Aar besatte hele Hertugdømmet. Aar 1292 fik Byen sin Stadsret af Hertug Valdemar den Fjerde.

Haderslev har aldrig været befæstet, men har havt et Slot, der var en fast Borg, kaldtes Haderslevhuus, og laa paa en Høi, „Bøghoved", tæt ved Gammelhaderslev. I 1326 var Christopher den Anden bleven affat af et mægtigt Adelsparti og hans Søn, den udvalgte Kong Erik, tagen tilfange af Oprørerne paa Taarnborg ved Korsør, kastet i et haardt Fængsel og, som det hedder i en samtidig Krønike, indesluttet i Jernlænker paa

Haderslev-Slot, hvorfra han først befriedes 1329, da Slottet blev overrumplet af hans og hans Faders Tilhængere. Aar 1375 erobrede den holsteenske Greve Nicolaus Slottet fra Enkehertuginde Agnes af Sønderjylland, der havde det som Livgeding. Haderslev Slot var tilligemed flere andre Slotte i Sønderjylland i Valdemar Atterdags Besiddelse i hans sidste Leveaar, og han havde sat Johan eller Hennichin Witkop til Høvidsmand paa det; denne solgte senere Slottet til de holsteenske Grever. Ved Freden i Vordingborg 1435, da den langvarige Krig imellem Erik af Pommern og de holsteenske Grever om Slesvig endtes, forblev Haderslev tilligemed Ærø, Vesterlandsfør og Sild i Kongens Besiddelse, medens det øvrige Hertugdømme blev afstaaet til Grev Adolph, som 1439 tillige kom i Besiddelse af disse, hvorved Maalet for Holstenernes Ønske var opnaaet. Det skete ved en Overeenskomst med det kun lidet patriotiske danske Rigsraad, efterat Kongen havde forladt sine Riger. Paa Haderslevslot udstedte Christian den Første den 1ste September 1448 sin Haandfæstning, som gik forud for hans Hylding. Da Hertugdømmerne første Gang deeltes 1490, kom Haderslev til at høre til den gottorpske Deel, der kom i Hertug Frederiks Besiddelse, men siden ved hans Thronbestigelse 1523 ophørte denne Deling. Christian den Tredie var som Hertug Hertugdømmernes Statholder og havde fordetmeste sin Residents paa Haderslev Slot. Her fødtes hans ældste Søn Frederik den Anden den 1ste Juli 1534, og her tilbødes ham den danske Krone. Ved Slesvigs anden Deling i 1544 tilfaldt Haderslev Hertug Hans (den Ældre), der tog sin Residents paa Slottet, men senere lod det nedrive, efter Sagnet, fordi en Slægtning, der besøgte ham, havde benævnet Slottet en Røverrede. Istedetfor det nedrevne Slot, der laa paa et høit Ter-

rain, opførtes der nu et Slot, omgivet efter Tidens Skik med Vand. 1557 lagdes Grundstenen til dette nye Slot, der fik Navnet Hansborg; almindelig benævnedes det dog Haderslevhuus ligesom det gamle Slot. I Slottet var der et prægtigt Kapel, og „Dansk Atlas“ omtaler, at det var bygget af Marmor og næsten overalt indvendig forgyldt, og at det blev indviet den 14de April 1566. Hertug Hans har indlagt sig megen Fortjeneste af Haderslev; han stiftede saaledes 1567 Latinskolen og 1569 det Hospital, der bærer hans Navn. Han døde ugift den 2den October 1580, og nu blev hans Part af Hertugdømmerne deelt, og herved kom Haderslev til Frederik den Anden, som flyttede Landregjeringen hertil fra Segeberg. Her paa Slottet fødtes Frederik den Andens yngste Søn Hans den 26de Juli 1583; her holdt Kongen den 22de Februar 1588 sin Svigerindes Broder, Fyrst Johan Georg af Anhalts Bryllup med Dorothea af Mansfeld, og døde kort efter den 14de April 1588 efter sin Hjemkomst paa Antvorskov Slot. Den 27de November 1597 holdtes her Christian den Fjerdes Bryllup med Anna Catharine af Brandenborg, og her paa Hansborg fødtes Frederik den Tredie. Senere under Krigen med Sverrig blev Slottet indtaget af Wrangel og afbrændt 1644. De tilbageblevne nøgne Mure bleve nedrevne og Stenene brugte til at reparere Koldinghuus.

I „Chronik und Monographie der Stadt Hadersleben 1844“ yttrer Forfatteren, Pastor C. Lautrup sig saaledes om denne By: „Staden Haderslev havde i gamle Dage et langt større Omfang end nu (1844) (hvilken Mening dog ikke ganske deles af Trap i hans Beskrivelse af Slesvig). Gaden „Gammel Ting“ kaldet var bebygget paa begge Sider, ligesom den nordlige Side af „Graven“. Den nu bebyggede sydlige Deel

af denne var en Deel af den seilbare Kanal, som adskiller Ny- og Gammel-Haderslev. Markveien fra „Gammel-Ting" til Gammel-Haderslev var en Gade, bebygget idetmindste paa Nordsiden, og fra Gammel-Haderslev til Bøghoved var en lang Gade. Den heelt forskjellige Beliggenhed af de tvende Slotte Haderslevhuus og Hansborg, det første ved den vestlige, det andet ved den østlige Ende af Staden," siger Lautrup, „har havt den største Indflydelse paa Maaden af dens Bebyggelse og Forstørrelse. Da Haderslevhuus var en fyrstelig Residents, udgjorde Gammel-Haderslev den største Deel af Staden. Efter Opbyggelsen af Hansborg 1557 forøgede Antallet af Bygningerne i Ny-Haderslev sig bestandig, hvorimod hele Gader i Gammel-Haderslev gik ind." „Først efter Opbyggelsen af Hansborg opstod samtlige Gader i Nærheden af Slottet, navnlig Naffet, Slotsgaden, Klingbjerg og Badstuestræde. I den nyopbyggede Slotsgade lod Hertug Hans 1566 anlægge en privilegeret Viinkjælder, og tillige erholdt Apotheket Privilegium paa Viinskjænkning og Viinhandel. (Hertugen besøgte undertiden Apotheket med sine Hoffolk for her at tømme et Glas, og da han engang lod sig forelægge Regningen, der beløb sig til 4 Mark, udbrød han: „das nenne ich mir doch einmal schlampampen")." Det Reventlovske Palais var en af Stadens første Prydelser. I Nærheden af denne Bygning var det hertugelige Cancelli med flere offentlige Bygninger. Bag ved Palaiet var en Mellemkanal, som forbandt den større Kanal, der adskilte Ny- og Gammel-Haderslev, med Fjorden. Sporene af denne Kanal ere endnu tydeligt at paavise. Den i Aaret 1429 af Biskop Nicolaus Wulff opførte Bispegaard skal have været meget anseelig. „Imellem det Viethske Huus og det nærmest liggende Apothek førte Veien

igjennem en stor hvælvet Port („den høie Port", „dat hooge Door"), som var forsynet med et høit Taarn, ganske ligt det høie Taarn i Staden Slesvig. Denne Port var oprindelig den sydlige Stadport, foran samme dannede ubetydelige Boliger Forstaden. Nordlig for Bispegaarden gik Veien til Gammel-Haderslev ligeledes igjennem en hvælvet Port."

I det 15de og 16de Aarhundrede steg Haderslev mere og mere i Velstand, hvortil Hofholdningen paa Slottet meget bidrog. Men i det 17de Aarhundrede gik Staden tilbage; Havnen var alt forinden fyldt med Mudder, og de store Skibe kunde ikke naae op til Byen, men maatte ankre to Mile fra denne. Staden led meget i Krigsaarene 1627 af de Keiserlige, derpaa af de Svenske 1644. Store Ildebrande fandt Sted i Aarene 1627 og 1759. Haderslev vedblev at gaae tilbage lige til langt ind i dette Aarhundrede. Anlæggelsen af Christiansfeld, Tabet af Garnisonen ved Armeereductionen 1842 og Ophævelsen af Toldgrændsen med Jylland vare ugunstige Momenter for Byen. I Aaret 1829 begyndte Haderslev at forbedre sin Havn og har efterhaanden gjort den tilgjængelig for større Skibe, og da Oplandet tillige er tiltaget i Velstand, er Byen gaaet fremad under en stedse tiltagende Handel og Skibsfart.

Byens mærkeligste offentlige Bygninger ere:

Vor Frue eller Marie Kirke. Den nævnes første Gang Aar 1309. I Aaret 1604 fik Kirken i Vest et høit Taarn, belagt med Kobber. Aar 1627 brændte den og mistede ved denne Leilighed sit prægtige Spiir og Taarnet. En ny Ildebrand rammede Kirken den 16de Juli 1759. Vor Frue Kirke er en treskibet Kirke i Spidsbuestiil med kantet Chor, opført af store røde Muursteen og udmærket ved sin anseelige Høide. Vinduerne ere alle spids-

buede og prydede med tvende fritstaaende Muursteens-poster, der foroven krydse hinanden. Paa begge Sider af den er der i den katholske Tid tilbygget en Række Kapeller, og paa Kirkens søndre Façade hæve sig fire Spidsgavle med Nicher. Taget er tækket med Bly, og midt paa Rygningen kneiser et lille Spiir. Choret, som er den smukkeste Deel af Kirken, imponerer ved sin Høide. Vinduerne ere smalle, men over 20 Alen høie og deelte med fine fritstaaende Muursteensposter. Paa den søndre Side kaste sig fra Muurstiverne 2 fritsvævende Spænde-buer op imod Høikirkens Muur for at understøtte sammes svage Punkter. Kirkens vestre Gavl har imod Nord et lidet rundt Taarn, formodentlig bygget senere, med en Vindeltrappe. Denne Gavl viser Spor af de ovenomtalte Ildebrande; saaledes bærer det foran Høikirkens Gavl fremskudte Vaabenhuus Frederik den Tredies Navn og Aarstallet 1650. Dette Vaaben-huus er egentlig den underste Deel af det efter Ilde-branden 1627 afbrudte Taarn. Den nuværende Snir-kelgavl er opført i den paa Frederik den Tredies Tid brugelige Renaissancestiil. Høikirkens Gavl bærer Christian den Syvendes Navn og Aarstallet 1786, men et rundt Vindue med en gothisk Rosette hidrører fra Restaurationen 1845, der ledebes af Professor Hetsch.

Træder man ind i Vor Frue Kirke, gjøre de 34½ Alen høie Hvælvinger et høitideligt Indtryk, og et rigt Lys strømmer ind ad de 3 ranke Vinduer i Choret. Imellem disse Vinduer bære fine Rundstave de lette Ribber, Chorgulvet hæver sig adskillige Trin over Kirkens, og Glasmalerierne i Bunden af Vinduerne bringe noget Liv og Farve ind imellem de hvide Muur-masser. Det ene af disse er skjænket til Kirken af Christian den Ottende, de to andre af Byens Borgere. Bue-aabningerne ere i Choret meget høie og smalle med ret-

vinklede Hjørner og Pilastre, begge prydede med fine, temmelig smaalige Profileringer. Chorets Hvælvinger bæres kun af ganske smalle, skarpkantede Gjordbuer og Ribber af samme Form. I Kirkens Skib ere Bueaabningerne ind til Sideskibene langt bredere end i Choret og fremtræde med en simplere Indfatning. Hovedbuerne ere ligeledes bredere. Det fremgaaer i det Hele, at vi her have Rester af en langt ældre Bygning end Choret. Til denne Deel af vor Frue Kirke henhøre ogsaa begge de største Kapeller i Syd og Nord, hvilke baade ud- og indvendig have bevaret Charakteren fra Overgangstiden imellem Rund- og Spidsbuestilen. Flere Enkeltheder ved disse Kapeller vise bestemt hen hertil og lade formode, at Mariekirken oprindelig er opført i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede. Den har dengang været en Korskirke uden Sideskibe, de omtalte Kapeller ere Fløiene eller Korsarmene af denne Bygning og vise dens tidligere Høide. Pillerne, der danne Korset, ere derfor prydede med 8 Tvillingcolonner i Rundbuestiil, hvoraf de 4 i Bueaabningerne ind imod Korsarmene endnu bære deres gamle Buer. Omtrent i Midten af det 15de Aarhundrede er Kirken bleven næsten aldeles ombygget paa den Tid, da Spidsbuestilen havde naaet sin største Udvikling her i Landet, og i hvilken man fremfor alt stræbte at give Bygningerne høie og smækkre Forhold. Choret tilhører aldeles hiin Tid, og Skibet er ved samme Leilighed gjort betydeligt høiere. Man seer derfor, at Pilastre ere blevne stablede ovenpaa Kapitælerne af 4 af hine gamle Tvillingcolonner, og kan under Kirkens Sidetage bemærke en Øgning af Muren, der mærkelig nok er bleven gjort noget tykkere end den gamle nedenunder. Alle Hvælvinger tilhøre derfor det 15de Aarhundrede med Undtagelse af de to smukke Stjernehvælvinger i de gamle Korsfløie. Disse

mistede ved Ombygningen deres tidligere Betydning som Arme paa Korsbygningen og træde nu kun frem som Sidekapeller, over hvilke Høikirken hæver sig. Til denne Forandring af Kirkebygningen synes Aarstallet 1430 at hentyde, idet der berettes, at Bisskop Nicolaus Wulf i dette Aar tillagde Mariekirken nye Indkomster af Kirkejorder; thi man behøvede ikke ubetydelige Midler for at kunne begynde et saa omfattende Foretagende. Hvælvingerne bæres af 16 Hovedpiller, hvoraf de 12 ere fritstaaende.

Kirkens hele Længde indvendig i dansk Maal er 78 Alen (Chorets 27½ Alen), Midtergangens Brede er 11 Alen, Sidegangenes 5½, Kirkens hele Brede indvendig 29¼ Alen, samt dens største Brede over Korskapellerne 44 Alen.

Den interessanteste Gjenstand fra Fortiden i Vor Frue Kirke er Døbefonten, som er støbt af Bronce i Form af en Cylinder, der bæres af de 4 Evangelister. Omkring Siderne er fremstillet i Relief Marias Kroning, Christi Daab, Christus paa Korset og Christus som Verdensdommer. Imellem disse Hovedbilleder sees Apostlerne. Omkring Randen læser man med gothisk Skrift, hvo der har givet den, og hvo der har støbt den. Alterbordet er i gothisk Stiil med et forgyldt Crucifix, støbt af Zink og opstillet 1845, da Alteret blev flyttet længere tilbage mod Øst. Prædikestolen er foræret til Kirken af Amtmand Ahlefeldt i Aaret 1636. Den er udskaaren i Egetræ i Renaissancestiil. Orgelet i Skibets vestre Ende bærer Aarstallet 1652 og Frederik den Tredies og Sophie Amalies Navnetræk. Ved Restaurationen 1845 blev Kirkens Gulv omlagt med gule og sorte Fliser og alle de gamle Ligstene bortrestaurerede. En stor Steen, der er prydet med fem smaa Kors, som nu ligger ved Kirkens vestre Hovedindgang, bedækkede det gamle

Alterbord. I den søndre Sidegang ere 3 Kapeller tilbyggede i den katholske Tid og have dengang været bestemte til Altere for forskjellige Helgener, men ere senere gaaede over til Familiebegravelser. I den østre Ende af denne Gang seer man en prægtig Marmorportal, der fører ind til en Gravhvælving, hvor Amtmand, Geheimeraad og Ridder af Dannebroge Heinr. v. Vieregge, død 1740, samt hans Hustru, Baronesse Kønigstein, død 1758, hvile. Ved Siden deraf, længere mod Vest, bemærker man en Marmorsteen over en Dør til Cederfeldt de Simonsens Familiebegravelse, længere mod Vest en Mindetavle opreist for Hans Peder Jacobsen Brockmann og Hustru, Hospitalsforstander. I et Gravkapel ved den nordre Sidegang staae adskillige Kister. Paa en af dem læses: „Margretha Rantzau, geb. Sehstedt, aus dem Hause Krummendich, selig Jürgens Tochter und ehelige Hausfrau des wohledlen, gestrengen, festen Paul Rantzau geb. 1575, gest. 1652". Hendes Liig er endnu bevaret i en mumieagtig Tilstand. I den nordre Sidegang hænger den forrige Altertavle til Kirken, forestillende Nadverens Indstiftelse, men uden synderligt Kunstværd.

Raadhuset er en gammel Bygning, der blev ombygget i Aaret 1857 og fik sin nuværende hensigtsmæssige og smukke Indretning.

Den lærde Skole er stiftet af Hertug Hans den Ældre i Aaret 1567. Ved Forordning af 28de Januar 1848 forandredes Underviisnings-Sproget fra Tydsk til Dansk; dog iværksattes denne Bestemmelse først, da Skolen aabnedes efter den første slesvigske Krig den 7de October 1850. Siden Slesvigs Afstaaelse ved Wienerfreden 1864 er Skolesproget atter blevet Tydsk. En ny og særdeles smuk Skolebygning samt Rectorbolig er opført i Aarene 1853—1854.

Paa „Naffet" eller Gaden, der fører ned til Havnen, ligger en smuk gammel Gaard, den saakaldte Provstigaard, der over Porten bærer følgende Indskrift: „Christus porta salutis Anno domini 1596". Denne Gaard giver en interessant Prøve paa sin Tids Bindingsværksstiil (Consolstiil). Begge de øverste Stokværk springe stærkt frem over de underliggende, og hvert Fremspring bæres af smukke Consoller, prydede med Ansigter m. M. Foroven kneise tvende Spidsgavle. Gaardens Eier er i Besiddelse af særegne gamle Privilegier (som opbevares i originale Documenter) fra Hertug Hans, fornyede ved hvert Thronskifte lige fra Christian den Tredies Tid.

Paa Torvet Syd for Mariekirken ligge tvende gamle Huse. Det ene, det saakaldte „viethyske Huus", bærer Aarstallet 1634 paa sin spidse Gavl.

I Haderslev er Architekturmaler Heinrich Hansen født 1821. Her døde ogsaa den 17de Marts 1845 Peter Hjort Lorenzen, om hvem det hed:

„. . . . . . . midt paa de Tydskes Thinge
Peter Hjort Lorenzen slog til Lyd med Modermaalets Klinge."

Han var født i Slesvig den 24de Januar 1791 og var baade paa Fædrene- og Mødrenesiden af tydsk Æt, ligesom hans egen Dannelse var tydsk. I Haderslev, hvor han var Kjøbmand, var hele Stemningen tydsk, og selv havde han længe været henregnet blandt Slesvigholsteinismens bedste Støtter. Som saadan havde han siddet i de to første Stænderforsamlinger, hvor han og Grev M. Moltke havde været de mest fremragende, mest politisk udviklede Personligheder. Han ventede dengang kun Frihed og Fremskridt fra Syden af, og med den ham egne hensynsløse Kraft havde han derfor under-

støttet og frembaaret samtlige de slesvigholsteenske Fordringer, men var aldrig optraadt i Kamp mod de danske Slesvigeres naturlige Rettigheder, som han tvertimod havde støttet. Da faldt Skællene ham fra Øinene: han havde gjennemskuet Slesvigholsteinismens Bannerførere, han havde seet den første Frihedsgnist gløde i Danmark, medens bag alt det høirøstede tydske Skraal laae Menigmands Fornedrelse og Underkuelse. Det var gaaet op for ham, at idetmindste for den danske Slesviger var den tydske Frihed for dyrekjøbt, naar den skulde vindes ved Folkelighedens Undergang. Og han frasagde sig frit og aabent sine tidligere Forbindelser og Forvildelser, ja nedlagde endog sin Deputeretpost, for at det ikke skulde paasiges ham, at han havde skuffet sine Vælgere. Men han blev atter valgt. Med Herremændene og Embedsmændene, med Skolerne og Bladene, med Dannelsen og Formuen, med Alt, hvad der ellers giver Stød og Tilhold, imod sig, gik han uden Frygt og Vaklen i Spidsen for de fattige og „uvidende" Bønder, trodsede Had, Haan og Forfølgelse, og stod fast i Kampen, stod fast som Holger Danske, om hvem hans Navne, den gjæve slesvigske Bonde Nis Lorenzen fra Lilholt havde sagt i den første slesvigske Stænderforsamling, og det med djærv dansk Udtale: „Vi Danske have ogsaa vor Folkeværge, og manes Holger Danske frem til Holmgang, da skjøtter han kun lidet om Keiser Rødskjæg (med hvis Gjenfærd en Advokat havde truet) og alle Bloksbjergs Spøgelser!" Denne Gang gik Hjemmetydskerne aabent tilværks: de forhaanede det danske Flag og vilde have deres eget Flag; Skibsmærket „dansk Eiendom" kaldte de et Trældomsmærke; ja selv det aabenbareste Landsforræderi betænkte de sig ikke paa, thi de foresloge ligefrem, at Slesvig skulde indlemmes i det tydske Forbund. Og hertil taug Præsidenten (Pro-

fessor N. N. Falck), og hertil taug den kongelige Commissarius (J. Reventlow-Criminil). Men Lorenzen taug ikke. Han havde kun Tre, som vare ham fuldtroe (foruden ovennævnte Nis Lorenzen, den brave Thingskriver Peter Jepsen samt en Tredie, som vi ikke nævne, fordi han sex Aar senere faldt fra, dog kun medens Sværdet svævede ham over Hovedet); men med denne Skare gik han trøstig i Ilden. For al deres Kamp fik de dog kun Haan og Harme til Løn, saa der var intet Andet for, de maatte ved et rask og iøinefaldende, et tilstrækkeligt „udfordrende" Skridt bringe Forvirring i den fjendtlige Leir; de maatte fra Angribere, hvis Vaaben prællede matte tilbage fra den ligesaa haardhudede som talrige Fjendemasse, i en Hast forvandles til Angrebne, der stode faste og urokkelige bag en frækt antastet, men dog derfor lige umistelig, „naturlig Rettigheds" trygge Skjoldborg. De søgte ikke længe, før de fandt det eneste rigtige blandt alle mulige Skridt, det eneste ret fornuftige blandt alle tænkelige: deres gode danske Banner maatte de stikke kjækt og stolt i Veiret og svinge det „udfordrende" for Fjendens Blikke; Raseriet vilde gribe ham, og han vilde synke mat og afmægtig tilbage fra sit vilde Stormløb, medens i det øvrige Danmark ogsaa saadanne Dine maatte aabnes, som hidtil havde været tillukkede. De maatte fremtidig tale Dansk og udelukkende Dansk. Beslutningen var hurtig, og Peter Hjort Lorenzen skulde udføre den. Han talte Dansk tiltrods for de skummende Tydskere (11te November 1842). Man truede med at udkaste ham af Forsamlingen; selve Præsidenten gjentog atter og atter denne Trudsel, og den kongelige Commissarius lod ham æreløst og samvittighedsløst i Stikken. Udenfor Forsamlingen svævede hans Liv i Fare; men han „vedblev at tale Dansk", som hans Fjenders Stændertidende udtrykte sig, og som hans Venner indgrove paa

det „Drikkehorn, hamret af gode danske Markstykker", som de næste Aar overrakte ham paa Skamlingsbanken. Hans trofaste Flok stod ham ærlig ved Siden, og for det slesvigske Spørgsmaal var der fremkaldt et nyt og betydningsfuldt Vendepunkt. Lorenzens Færd blev vel misbilliget af Christian den Ottende, men den foranledigede dog et Rescript til Stænderne, hvori der omtaltes de danske Deputeredes „naturlige Rettigheder", og Forsamlingen opfordredes til at afgive sin Betænkning over, hvorledes deres Foredrag — „i en tro Oversættelse" kunde optages i Protocollen. Men Tydskerne fraraadede ethvert saadant Skridt, og Følgen var da, at der fra Regjeringens Side kun indrømmedes dem at tale Dansk, som bestemt erklærede, at de ikke tiltroede sig at være det tydske Sprog tilstrækkeligt mægtige, og selv disse danske Foredrag skulde tages til Protocols paa Tydsk. Lorenzen og hans tre danskſindede Colleger erklærede offentlig som een Mand, at saalænge et saadant Bud stod ved Magt, hverken kunde eller vilde de møde i den slesvigske Stænderforsamling. Da Kongen om Sommeren opholdt sig paa Øen Føhr, søgte man at sværte det danske Parti hos ham. Statholderen tilskrev ham: „Paa forskjellige Veie er jeg bleven underrettet om, at der gjennem P. H. Lorenzen og Konsorter forberedes en Bevægelse imod Dig under dit Ophold paa Gram. Anonyme Mænd antyde endog værre Hensigter. Det saakaldte tydske Parti har imidlertid forbundet sig til at holde Vagt om din Person og saaledes afværge enhver Voldsomhed. Det er nu langt overlegent, men man kan dog ikke vide, hvad der kan skee fra Jylland, som er saa nær ved Gram, især da Befolkningen i Ribe ikke er af det bedste Slags." Man tilbød at sende Kongen en Escadron til hans Bedækning, men med kongelig Frimodighed svarede Christian den Ottende: „Jeg stoler trygt paa det dansk-

talende, nordslesvigske Folks Sindelag, og naar dette danner en Vagt om min Person, er jeg ligesaa sikker, som om jeg var omringet af min Garde. Derfor vil jeg aldeles ikke have nogen militair Commando." Da Kongen drog igjennem Ribe, raabte rigtignok Byens Indvaanere: „Ned med Grev Geert!" efter Statholderen, men Kongen drog frem, baade i Sønder- og Nørrejylland, lige saa sikkert, som om han havde været „omringet af sin Garde".
Peter Hjort Lorenzen døde, som allerede omtalt, i Haderslev den 17de Marts 1845, og ham, som førte Modersmaalets Klinge saa djærvt imod Tydskerne, have vi her omtalt saa udførligt for i dette Skrift at reise ham et Minde som den, der først seirrig kæmpede for igjen at bringe det danske, af Tydsken fortrængte, Sprog til Værdighed i det gamle danske Sønderjylland.

I Haderslev var det og, at den patriotiske Kjøbmand Peter Christian Koch i 1837 grundlagde Bladet „Dannevirke", der snart blev Nordslesvigernes Fællesorgan, lige hadet og frygtet af alle Hjemmetydskere, den uforsagte Grændsevogter mod Syd.*)

Aabenraa.

Ved en lille Vig af Aabenraa Fjord, omgiven af skovklædte Bakker, ligger Aabenraa, der har sit Navn af den aabne Strand, „Opnæ øræ", hvor der efterhaanden opbyggedes den ene Bolig efter den anden, indtil de bleve en liden By. Denne deeltes senere i tvende Dele, nemlig: gammel Opner, der vedblev at være en Landsby, og Opneraa, det er Opner ved Aaen, senere forandret til

*) Uddraget af Traps Beskrivelse af Slesvig og flere andre Skrifter.

Aabenraa, fortydsket til Apenrade, der successivt gik over til en Kjøbstad. I Aaret 1148 skal Byen være afbrændt. Midt i Byen laa dengang et Slot, Aabenraahuus, hvor Knud den 5tes Søn med en Frille, Bisp Valdemar af Slesvig trods givet Leide blev tagen til Fange af Knud den Sjette. Bispen var opdragen ved den store Valdemars Hof og havde i Paris erhvervet sig en ualmindelig Dannelse, hvorfor han ogsaa ved sin Hjemkomst til Danmark blev Biskop i Slesvig. Han havde arvet store Godser efter sin Fader, men hans Ærgjerrighed lod ham ikke være tilfreds hermed, han tragtede efter Danmarks Krone og fnyste af Harme, da Hertug Valdemar, senere Valdemar Seier, Aar 1188 overtog Styrelsen af Sønderjylland, som hidtil havde været ham selv betroet. Skjøndt han i Aaret 1192 forenede Bremens Erkesæde med Slesvigs Bispestol, tilfredsstillede det ikke hans Ærgjerrighed. Han forbandt sig derfor med de tilstødende tydske Grever og Hertuger, søgte og fandt Understøttelse baade i Sverrig og Norge, ja landede endog 1193 med tvende norske og svenske Langskibe paa Sønderjyllands Kyst, hvor han strax antog Kongenavnet. For at indlede Underhandlinger fik han, som ovenfor omtalt, Leide af Kong Knud i Aabenraa. Men man begik Forræderi imod Forræderen, Hertug Valdemar greb ham, gav ham Lænker om Hænder og Fødder og førte ham fra Aabenraa Slot til Nordborg Slot, hvorfra han senere bragtes til Søborg Fangetaarn. Paa Dronning Dagmars Forbøn, som Kæmpevisen fortæller:

„Den første Bøn jeg beder om,
Allerkjæreste Huusbond min;
I lade af Taarnet Bispen ud
Til Slægt og Frænde sin“

svarede Kongen Dagmar:

„Kommer Valdemar ud af Taarn,
Da gjør han Dig snart til Enke,"

men løslod ham dog efter 13 Aars Fangenskab. Den løsgivne Fange aandede Hævn, hvorfor hans Søster, da hun med Guldkammen redte hans gule Lokker og fældte mødige Taarer for hver en Lok hun redte, sagde til ham:

„I tie qvær, Bisp Valdemar,
Lad ikke Eders Vrede regjere!
Kommer I atter paa Søborg Taarn,
Jeg seer Eder aldrig mere!"

Uagtet han aflagde Eed paa, ikke at ville stemple mod Kongen, brød han den dog. Han flygtede fra Rom, hvor Paven havde paataget sig at passe paa ham, og med Banstraalen i Hælene gik han til Bremen, hvor han var valgt til Erkebisp af en af de to Keisere, som dengang stredes om den tydske Keiserkrone. Han traadte op mod Valdemar, men denne fik ikke Tilnavnet „Seier" for Intet, han slog ham og hans tydske Forbundsfæller. Bispen maatte flygte og formaaede ikke trods sine tydske Venners Hjælp at bemægtige sig Valdemars Krone. Nu vilde han da erhverve sig en Helgens Rygte, i Aaret 1218 gik han i et Kloster ved Bremen, hudflettede sig for at afbøde sine Synder Dag og Nat med Svøben og levede endnu saaledes i 18 Aar; da lukkede han sine Øine fiirsindstyve Aar gammel, og hans ærgjerrige Sjæl fik Fred.

I Aaret 1247, da Hertug Abel satte sig op mod sin Broder, Erik Plovpenning, og Begge skjændte og brændte, hvor de droge frem, da man saae Odense, Svendborg,

Randers, Beile, Kolding, Haderslev, Flensborg og flere af Landets Kjøbstæder gaae op i Luer, deelte Aabenraa samt Aabenraahuus Skjæbne med dem. Slottet blev atter gjenopbygget og stod indtil 1411, da det blev nedbrudt af Dronning Margrethe, som istedetfor dette tæt udenfor Byen paa dens sydvestlige Side opførte det lille Slot Brundlund, der i de tre sidste Aarhundreder har været Amtmandsbolig. Valdemar Seier gav Byen Græsret paa 7 Landsbyers Marker. I Aaret 1257 omtales Aabenraa først som Havneplads. I 1259, efter Suhm 1264, da den pantsattes af Erik Glipping til den slesvigske Bisskop Nicolaus, kaldes den „villa forensis" (Torveby, Flekke). Opneraa Skraa, der opbevares paa Raadhuset, er stadsæstet af Hertug Valdemar den Femte 1ste Mai 1335. Foruden Skraaen har Byen ogsaa en Stadsret. I Slutningen af Valdemar Atterdags Regjering var Aabenraa Slot tilligemed Haderslev og Tønder Slotte i Kongens Besiddelse, men efter Kongens Død bleve de alle af de tydske Høvidsmænd solgte til de holsteenske Grever. Den kloge Dronning Margrethe fik dog 1404 Slottet og Byen tilbage, fordi hun bragte et Giftermaal istand imellem den afdøde Grev Nicolaus's Datter Elisabeth, som havde dem i Besiddelse, og Hertug Erik af Sachsen-Lauenborg, og da var det, at Dronningen lod, som ovenfor er fortalt, det gamle Slot nedrive. I 1429 blev Byen og Slottet erobret af Hertug Vilhelm af Brunsvig i Spidsen for Hansestædernes og de holsteenske Tropper. Ved Hertugdømmernes første Deling 1490 kom Aabenraa By og Slot til den segebergske Deel under Kong Hans. I Aaret 1523 blev Byen besat af en Hob af Frederik den Førstes Krigsfolk og behandlet meget haardt. I Aaret 1544 ved Hertugdømmernes anden Deling kom Byen til den gottorpske Deel, der 1713 incorporeredes i den danske Krone.

Aar 1576 den 16de October afbrændte over Halvdelen af Byen, og 1582 led Byen af Pest; 1610 den 19de Mai afbrændte næsten hele Byen, og 1628 havde Wallenstein i længere Tid sit Hovedqvarteer i Aabenraa, hvorfra han lod udruste en Escadre af 18 Krigsskibe, der deels bleve tagne af danske Krigsskibe, deels forgik i en Storm. Det følgende Aar 1629 herskede Pesten igjen i Byen, og samme Aar var der atter en stor Ildsvaade i Byen, hvor 24 Huse afbrændte. En heel Række Ildebrande, 1669, 1679, 1680, 1694 og 1707 fulgte efter. Trods alle disse Ulykker er Byen dog stadig gaaet fremad, hvortil i den nyere Tid dens fortrinlige Skibsværfter især have bidraget.

Aar 1796 blev Byen forsynet med Springvand, men 1858 afløstes dette ufuldkomne Anlæg af det nye Vandværk.

St. Nicolai Kirke, der ligger paa en Banke omtrent midt i Byen, er nu Aabenraas eneste Kirke. Den er bygget af Muursteen, paa en Fod af huggen Granit, og anlagt i Korsform. Istedetfor Taarn har den et Spiir over Midten, paa det Sted, hvor Tværskibet skjærer Langhuset. Kirkens Ydre har gjennemgaaet saa mange Forandringer og Tilbygninger, at det er kun lidet tiltalende. Det er derfor først ved Betragtningen af det Indre, at man overbevises om, at vi i denne Kirke have havt og tildeels endnu have for os et mere end almindeligt interessant Mindesmærke fra Rundbuestilens Slutningstid.

Medens den indre Længde af Kirken nu udgjør lidt over 70 danske Alen, har den kun en Brede indvendig af omtrent 11, udvendig af 15 Alen. Men fra først af har Kirken heller ikke været saa lang. Den Nøiagtighed og simple, fordringsløse Skjønhed, som er eiendommelig for alt Oprindeligt i denne Kirke, har

har den Virkning, at vi tiltrods for de mange Forandringer, der have fundet Sted, Hvælvingernes Lavhed, Vinduernes forandrede Form og dens fuldstændige Overhvidtning dog i dens Indre modtage Indtrykket af en langt mere gjennemført og characteerfuld Bygningsstiil, end vore mindre Kirker sædvanligviis give os.

Nicolai Kirke skal være bleven anlagt, efter at Staden tilligemed den gamle St. Knuds Kirke var bleven afbrændt under Krigsurolighederne 1247. Banken, hvorpaa Kirken ligger, skal dengang have været nordlig udenfor Byen selv, og har den været omgiven med særskilte Volde og Grave; ja, efter „Dansk Atlas" skal der endnu henimod Slutningen af forrige Aarhundrede have været Spor tilbage af disse. I Kirken fandtes i Middelalderen 7 Altere. Kirkens nuværende Alter er 1647 skjænket den da nyligt istandsatte Bygning af Amtmand Joachim Dankqvard, hvis Portrait tilligemed hans Frues findes derpaa. Hovedbilledet fremstiller Korsfæstelsen. Kirken har ingen gammel Døbefont, men istedet derfor kun et perlemalet Trækar nær foran Alteret. Prædikestolen, der er fra 1565, men senere restaureret, har raat skaarne Relieffer af Syndefaldets Historie og Christi Seir over Djævelen. Orgelet er anbragt i Kirkens vestlige Ende. Hele Kirken er nemlig 1758 undergaaet en meget gjennemgribende Restauration, som vistnok har havt den væsentligste Indflydelse paa dens nuværende Udseende.

Den udmærkede Læge, Etatsraad og Professor Dr. Johan Daniel Herholdt blev født i Aabenraa den 10de Juli 1764. Han har især gjort sig berømt som praktisk Læge samt lærd og aandrig Physiolog. Med den lærde C. G. Rafn stiftede han 1798 „Selskabet til Druknedes og andre Skindødes Redning". Den af Danskheden i Slesvig saa fortjente Frederik Fischer,

der var en værdig Forbundsfælle til Koch ved sit „Aabenraa Ugeblad", er født i Aabenraa den 7de Februar 1809*).

Tønder.

Denne By blev i ældre Tider ogsaa kaldet Lütkentønder, det er Lille-Tønder, i Modsætning til den nærliggende By Møgeltønder (Store Tønder). Modsætningen gjælder dog kun disse Stæders Slotte, ikke Stæderne selv. C. E. Carstens i sin „die Stadt Tondern 1861" forklarer Byens Navn af Thor (Torden, engelsk thunder), for hvilken Gud der efter Sagnet her i Oldtiden har været opreist et Tempel eller en Billedstøtte.

Tønder har ligget i Nordfrisland, men allerede i det 11te Aarhundrede finde vi den tilhørende Ribe Bispestol. Byens Vaaben er et seilende Skib, hvilket udledes af, at Byen i ældre Tider har havt anseelig Skibsfart. Aar 1243 fik Byen lybsk Ret og sit første Stadprivilegium af Hertug Abel, og den er altsaa den ældste Stad i Hertugdømmet efter Slesvig. Den havde allerede dengang to Tiggerbrødreklostre, et Sortebrødrekloster og et Graabrødrekloster. Det sidstes Kirke blev indviet 1247 af Ribe Biskop. Sortebrødreklosteret afbrændte 1517, blev igjen opbygget af Frederik den Første 1523 og indviet til et Helliggeisthuus og Hospital for Fattige og Syge. Aar 1530 udjagede Lehnsmanden Munkene af Graabrødreklosteret. Dets Kirke var indviet til Vor Frue. Foruden ovennævnte to Klosterkirker havde Byen to Sognekirker: St. Lauren-

---

*) Uddraget af Traps Slesvigs Beskrivelse og flere Skrifter.

tii Kirke og St. Nicolai Kapel, hvilket sidste laa paa det Sted, hvor den nuværende „Christkirke“ ligger.

Tønder Slot opførtes i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede. Dette Slot, hvortil Byens Historie for en stor Deel er knyttet, laa paa den sydlige Side af Byen ved Aaen. Det var ikke stort, men stærkt befæstet med Mure samt brede og høie Volde. Desuagtet blev det dog erobret og ødelagt af Erik Glipping og har senere ofte havt denne Skjæbne i de idelige slesvigske Krige. Slottet var oftere et Opholdssted for de slesvigske Hertuger. Det blev 1357 erobret af Grev Adolf af Holsteen. I Valdemar Atterdags sidste Dage var Slottet i hans Besiddelse, men da han kort efter døde, solgte den Hovidsmand, han havde indsat, en Tydsker ved Navn Pefsse, det til de holsteenske Grever, og da disse paa samme Tid, paa Grund af, at den slesvigske Hertug Henrik nylig var død uden Arvinger, havde bemægtiget sig hele Hertugdømmet, blev Dronning Margrethe nødsaget til at forlehne Grev Geert den Sjette med Slottet. Greven faldt paa et Tog til Ditmarsken 1404, og Dronningen kom gjentagne Gange i Besiddelse af Slottet, men 1416 blev det erobret af Hertug Henrik, og da de Danske 1422 forsøgte at tage det tilbage med Storm, lede de et stort Nederlag, fordi den holsteenske Besætning kastede alle Forsvarsmaskinerne ned paa de Stormende, hvorved omtrent 400 Mand bleve dræbte. I Aaret 1470 fik Henning Pogwisch Slottet samt Tønder Amt af Christian den Første som Pantelehn imod 28,000 Mark lybsk. I Aaret 1480 rømmede denne Adelsmand tilligemed sine Sønner Landet formedelst deres mod Kongens Undersaatter udøvede Tyranni, og Kongen tog det igjen tilbage, hvilket foranledigede en Feide med den pogwischske Slægt, som først blev bilagt efter Kongens Død ved et Forlig med hans

Sønner, Kong Hans og Hertug Frederik. Da Hertugdømmerne bleve deelte imellem disse to Brødre 1490, tilfaldt Tønder Slot og By Hertug Frederik, ved den anden Deling 1544 Hertug Hans den Ældre, og ved Delingen 1581 efter dennes Død Hertug Adolf og hans Efterkommere, de gottorpske Hertuger. Sidstnævnte Hertug Adolf lod 1585 foretage en Reparation paa Slottet, hvortil Nordstrands Indbyggere alene maatte contribuere 2244 Mark. Store Vandfloder i Aarene 1532 og 1615 tilføiede Slottet megen Skade. Under Krigen med de Keiserlige blev Tønder Slot 1629 indtaget af Prinds Frederik (senere Kong Frederik den Tredie) og besat med danske Tropper, fordi den gottorpske Hertug havde forenet sig med Fjenden. Under de fortsatte Stridigheder imellem Kongerne og Hertugerne lod Christian den Femte 1677, efter at have seqvestreret den gottorpske Deel af Hertugdømmerne, Voldene om Slottet sløife og kaste i Gravene samt Fæstningsværkerne nedrive. Aar 1700 blev et høit Taarn, der var blevet levnet af Slottets fire Hjørnetaarne, nedbrudt, og af Stenene byggedes en Stald. Da Kong Frederik den Fjerde 1713 havde taget de gottorpske Lande i Besiddelse og ved Patent af 22de August 1721 incorporeret hele Hertugdømmet i den danske Krones Lande, modtog han den 12te September s. A. paa Tønder Slot Hylding af Byens og Amtets Undersaatter, hvilket ogsaa senere fandt Sted med Christian den Sjette den 2den November 1731. I Tidens Længde forfaldt dette gamle Slot alt mere og mere, indtil endelig det Sidste deraf, nemlig 2 Fløie med Sidebygninger og den store Stald, blev nedrevet i Aarene 1750—1751, og kun Porthuset, der nylig var blevet repareret, blev staaende og blev, som ovenfor omtalt, brugt til Fængsel for Amtets Delinqventer.

Ikke alene for Krigens Ødelæggelser, men ogsaa for andre Ulykker har Byen til forskjellige Tider været udsat. Paa Grund af sin lave Beliggenhed har Byen ofte lidt af voldsomme Vandfloder, saaledes 1382, 2den November 1532, 24de December 1593, 30te November 1615, Natten imellem 10de og 11te October 1634; ligeledes af Pest 1539, 1549, 1602, 1627, 1639; og især af Ildebrande, nemlig 1517, da Østergade og Sortebrødreklosteret brændte, 1522 Vestergades Forstad og tilstødende Huse, 30te September 1581, Vester- og Store-Gade med Raadhuset og 300 Huse, 3die Juli 1622 Vestergade, 13de September 1642 40 Huse i Vestergades Forstad, 16de October 1725 mange Huse i Østergade ved Østerport og Hospitalsbygningen.

Fra den første Halvdeel af det 17de Aarhundrede var Tønder bekjendt af sin Kniplingsfabrikation, der havde sin Oprindelse fra en westphalsk Kjøbmand Stenbeck fra Dortmund, som lod 12 gamle Mænd komme hertil fra sit Hjem, hvilke først oplærte Koner og Piger i denne By; her har den i dette Aarhundrede tabt sig, men holdt sig i de omliggende Byer, fornemmelig i Brede Sogn.

Mærkelige offentlige Bygninger:

Christkirken er en smuk Bygning af røde Muursteen, opført 1591—1592 i Spidsbuestiil istedetfor den tidligere omtalte ældre St. Nicolai Kirke eller Kapel, hvis Taarn bibeholdtes. Kirken er indvendig med Taarn og Chor 82 Alen lang, 37 Alen bred og under Midtgangens Hvælving 23¼ Alen høi. Skibet deles ved 6 fritstaaende Piller, der bære Hvælvingerne, i 3 Gange. I det rummelige Chor findes der et af Billedhuggerarbeide forfærdiget Alter, prydet med Farver og stærk Forgyldning, hvilket er skjænket Kirken 1695 af Anna Jürgensen, Datter af en herværende Amtsskriver; Præ-

dikestolen bærer Aarstallet 1586 og har saaledes allerede havt Plads i den ældre Kirke. I Christkirken findes ogsaa et anseeligt og rigtsmykket Orgel samt 11 Malerier og Epitaphier, sidstnævnte fornemmelig over Magistratsmedlemmer; af Malerierne er et, forestillende Christi Fremstilling i Templet, af afgjort Kunstværd. Kirkens Taarn blæste 1615 for en Deel ned, atter igjen 1686, nedsloges af Lynilden 1716 og tændtes igjen af Lynilden den 25de Marts 1827, dog uden at der tilføiedes det nogen synderlig Skade. Det er med sit Spiir 83 Alen høit og er synligt i en meget stor Afstand.

Hospitalet, stiftet 1523 eller 1527 af Frederik den Første, der skjænkede det afbrændte Dominikanerklosters Grund og Eiendomme til Oprettelsen af et Hospital til Ære for den Hellige Aand. Hospitalets Bygninger ere flere Gange afbrændte, senest 1725, men 1731 opbyggedes det igjen med et lille Taarn, saaledes som man nu seer det.

Raadhuset, en gammel, brøstfældig og uhensigtsmæssig indrettet Bygning, med takkede Gavle, er beliggende paa det store Torv.

Af mærkelige Mænd, fødte i Tønder, skulle vi nævne Hofprædikanten hos Christian den Sjette, Johan Bartholomæus Bluhme, født 1681. „Han var vistnok en ærlig og retsindig Mand, hvem det skal regnes til Ære, at han fik Confirmationen indført (1736); men af Naturen havde han den bedste Villie til at optræde som protestantisk Pave, og Myndigheden dertil fik han som Hoved for General = Kirkeinspectionskollegiet." Professor Ole Gerhard Tychsen, født 1734, var en af sin Tids meest berømte Orientalister. Den jødiske Historie og Literatur have ham overordentlig meget at takke for, ligeledes den bibelske Kritik. Af den arabiske Palæographi ligesom af det phøniciske Sprogstudium

har han store Fortjenester, og selv Kileskrifterne fra Persepolis stræbte han at finde Nøglen til. Han døde 1815 som Professor i Rostock. Vi nævne endvidere Digteren Henrik Vilhelm Gerstenberg, født 1737, men hans Digte ere alle tydske; han døde 1823. Johan Christen Fabricius, født 1745, gjorde sig fortjent som en omhyggelig Naturforsker og Entomolog. Han var Professor i Kiel og døde 1807. P. A. Hansen, født 1795, var en berømt Astronom og Direkteur for Observatoriet i Gotha*).

Husum.

Denne Byes Navn blev i tidligere Tider skrevet Husem og Husen. Den omtales først i Historien i en senere Periode og er opstaaet af to Landsbyer, Vester- og Øster-Husem (ikke den nuværende Landsby Øster-Husum). Aar 1372 skal Husum have havt 220 Huuseiere. Stormfloderne i det 14de Aarhundrede aabnede en bredere Indseiling til de to Landsbyer, som i ældre Tider hørte til Mildsted Sogn. I Ditmarskerkrigen afbrændte dette Sogns Kirke, hvorom det hedder i en gammel ditmarskisk Vise:

„De Watermöle tho Husum Brenneden wi af,
Dar verwowen wi Prys un Ere;
De Karke tho Milsiede Brenneden wi af,
Dat vergave uns Gott der Here.“

Husum fik derfor 1431 Tilladelse til at bygge et Kapel, mod aarlig at udrede 20 Mark lybsk til Kirkeherren i Mildsted. Kapellet blev imidlertid betragtet som et

*) Efter Trap og flere Skrifter.

Filial af Mildsted Kirke, indtil der i Aaret 1448 skete en fuldkommen Udsondring, men Præsten i Mildsted blev dog tillige Præst i Husum. Aar 1465 fik sidstnævnte By Privilegier af Christian den Første, men mistede dem igjen 1472, da Byen som Hovedsædet for den af Friserne understøttede Opstand af Kongens Broder Grev Gerhard blev indtagen af Kongen ved Hamborgernes Hjælp, hvis Handel den opblomstrende Flække gjorde Afbræk. Kongen havde lovet Hamborgerne at stikke Byen i Brand, men formedelst Stalleren Tete Vedderkens og Amtmanden paa Gottorp Peder v. Ahlefeldts Bønner slap Byen dog for denne Ulykke; dog maatte den udrede en stor Brandskat og fremtidig en aarlig Afgift („Rebellensteuer"), som endnu bestaaer under Navn af Jordskat. Aar 1494 fik Husum et Franciskaner- eller Graabrødrekloster, men da Reformationen kort efter fandt Sted, forlode Munkene det allerede 1527. Aar 1571 blev Klosteret nedrevet af Hertug Adolf, som paa Klosterets Tomt opførte et Slot og anvendte Materialerne til Opførelsen af et Hospital, som blev sat i Forbindelse med den gamle St. Jørgens-Stiftelse og endnu bliver kaldet Klosteret eller Gjæthuset. Aar 1522 havde Husum en Mynt, som dog snart blev forlagt til Slesvig. Husum var den første danske By, hvor den lutherske Lære fandt Indgang; der optraadte allerede 1522 Hermann Tast, der var født i Husum, som lutherisk Prædikant og blev strax tagen i Beskyttelse af Hertug Frederik, der under Livsstraf havde forbudt at forfølge Nogen formedelst hans Tro, og som gjorde Hermann Tast til sin Hofpræst og Skriftefader. I Husum var det ogsaa, at den danske Krone blev tilbudt Hertug Frederik ved Landsdommer Mogens Munk paa de jydske Rigsraaders Vegne. Hertugen opholdt sig dengang i sin Svigersøn Oberst Lange Harmen Hoyers Huus.

Hoyer var gift med hans naturlige Datter Catharine, der var Moder til den eiderstedske Staller Caspar Hoyer, som stod i stor Anseelse og Yndest hos sin Moders Halvbroder, Hertug Adolf. Det mærkelige Huus blev ødelagt i Branden 1852, men en Gade benævnes endnu Lange Harmens Gade.

Aar 1582 gjorde den første holsteen-gottorpske Hertug Adolf, hvem ved Hertugdømmernes Deling 1544 Husum tilfaldt, denne By til et „Weichbild" eller et Birk, hvorved den fik sin egen Jurisdiction og 8 Raadmænd samt en Præsident, og den 20de April 1603 gav hans Søn Hertug Johan Adolf Husum Stadprivilegier; dens Stadsret er udstedt af samme Hertug den 22de Marts 1608. Byens Handel blomstrede formedelst dens Forbindelse med England og Holland; men Anlæggelsen af Frederiksstad 1621, de voldsomme Oversvømmelser i Aaret 1620 og især 1631, da Nordstrand gik tilgrunde, og Byen derved mistede sit bedste Opland, og de ødelæggende Krige, der efter hinanden hjemsøgte Hertugdømmet 1627—1629, 1644—1645 og 1713, da den svenske General Steenbock her havde sit Hovedqvarteer, satte Byen meget tilbage. I Aarene 1566—1582 rasede her ligesom flere Steder i Slesvig en pestagtig Sygdom, „den spanske Syge" kaldet, der skal have ialt bortrevet 1500 Mennesker i Husum. Tillige har Byen til forskjellige Tider lidt meget af store Ildebrande, saaledes 1540, 1549 og den 11te Juli 1852, da der brændte 32 Huse. Efter Krigen med England 1801 gik en stor Deel af Englands Handel paa Tydskland over Husum og Tønning; dette og det senere Anlæg af den sydslesvigske Jernbane har givet Byen et nyt Opsving.

Husum Slot blev, som ovenfor omtalt, bygget af Hertug Adolf paa Klosterets Grund i Aarene 1577—1582. Det var en anseelig Bygning med en Hoved-

façade af 200 Alens Længde og prydet med 7 Taarne. Dette Slot var bestemt til Enkesæde for Hertuginderne af det holsteen-gottorpske Huus; efter Hertug Johan Adolfs Død 1616 tog hans Enke, Hertuginde Augusta, en Søster til Christian den Fjerde, sit Sæde paa Slottet, holdt 1620 her sine to Døttres Bryllup, den 5te Marts Elisabeth Sophies med Hertug August af Neder-Sachsen og den 2den Juli Hedvigs med Pfaltz-Grev August, og døde her den 5te Februar 1639; ogsaa Hertug Frederik den Tredies Enke Marie Elisabeth af Sachsen residerede her og døde her den 24de Juni 1684; ligeledes en Tid lang Hertug Christian Albrechts Enke Frederikke Amalie, en Datter af Frederik den Tredie. I Slottets Riddersal og andre Gemakker var en Samling af Portraiter af det gottorpske Huus, hvoraf endeel kom til Portraitsamlingen paa Frederiksborg-Slot. Aar 1752 underkastedes Slottet en Hovedreparation, og flere Dele af samme nedreves; af Taarnene bibeholdtes kun eet, men uden Spiir; fra Platfonden af dette er der en fortrinlig Udsigt. I den senere Tid har Slottet været Amtmandens Sæde, ligesom en Sidebygning benyttedes til Amtsfængsler. En stor og smuk Have med Træer af en for denne Egn sjelden Størrelse omgiver paa 2 Sider Bygningen. Slottets tidligere Portbygning samt Cavaleerbygning ere nu i Privates Besiddelse. Af de tidligere Grave findes endnu Spor.

Ingen By i Danmark har forholdsviis saa mange interessante ældre Bygninger fra det 16de og 17de Aarhundrede som Husum.

Byens nuværende Kirke, der blev indviet den 7de Juli 1833, og hvis Opførelse var forestaaet af Conferentsraad C. F. Hansen, hvorfor den ogsaa har nogen Lighed med Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvad Formen angaaer, har et lille fiirkantet Taarn med Kuppel. Den

ældre Kirke var fra det 15de Aarhundrede, indviet til Jomfru Marie og meget anseelig. Den havde 18 Altere og et Taarn, der oprindelig var 324 Fod høit og, efterat en Storm 1602 havde nedblæst Spidsen, opført 1604 endnu 11 Fod høiere; truffet af Lynild 1669 var det derefter kun 240 Fod. Den blev anseet for brøstfældig og som en Følge deraf i Aaret 1807 solgt til Nedbrydelse. Den besad en anseelig udskaaren Altertavle, et Monstrantshuus og et Mariebillede, der alle ere blevne antagne for Arbeider af Brüggemann, hvilket imidlertid kun skal være Tilfældet med Mariebilledet, der stod i Tabernaklet paa Monstrantshuset, som var gothisk og naaede heelt op til Kirkens Loft, og som nu er i privat Besiddelse.

Klosteret, „das Gasthaus zum Ritter St. Jürgen", der i daglig Tale almindelig benævnes „das Kloster" eller „das Gasthaus", beboes nu af gamle Borgere og Borgeres Enker. Da Franciskanerne Aar 1527 bleve fordrevne af deres Kloster, skjænkede Frederik den Første denne Bygning til Husums Indvaanere som Bolig for fattige Folk. Hertug Adolf fattede imidlertid Aar 1571 den Plan paa Klosterets Plads at lade opføre et Slot, og han forenede derfor denne Stiftelse med St. Jürgens Fattigboliger, der allerede bestod i Midten af det 15de Aarhundreder, samt opførte den nuværende Bygning for de forenede Stiftelser og anlagde deri et Kapel.

Raadhuset er opført 1601 og ombygget og forandret 1858—1859.

Af mærkelige Mænd er foruden ovennævnte slesvigske Reformator Hermann Tast, der var født i Husum 1490, hvor han ogsaa døde den 11te Mai 1551 og blev begraven i Byens gamle Kirke foran Alteret, ogsaa den under Slesvigs Domkirke omtalte udmærkede Kunstner, Billedskjærer Hans Brüggemann i det 16de Aarhundrede født

og død i Husum; han ligger begraven i St. Jørgens Hospital. Forfatteren af Hertugdømmernes Beskrivelse Dr. Caspar Danckwerth var Borgermester i Husum; han døde 1672. Vor afdøde berømte Conferentsraad Forchhammer, Professor i Mineralogi ved Kjøbenhavns Universitet, var født i Husum den 26de Juli 1791. Han udgav 1842 sin bekjendte Lærebog i Stoffernes almindelige Chemi, et Hovedværk i denne Green af vor Literatur. Siden gjorde han sig tillige berømt som Geognostiker. Danmarks geognostiske Forhold gjorde han ikke alene til Gjenstand for et særegent Skrift, men vedblev ogsaa senere at belyse dem i en lang Række interessante Afhandlinger. Ogsaa over flere af de omliggende Landets Geografi har han oftere kastet et Lys, der endog blev frugtbart for vor Oldhistorie. Fra sin Reise gjennem Skotland, England, Frankrig og Tydskland i Aaret 1837 hjembragte han lignende Resultater. Med Aand og Liv har han paaviist forskjellige Omvæltninger fra en forhistorisk Tid samt antydet disses Indflydelse paa vore Landes og vort Folks tidligste Udvikling*).

Tønning.

Medens Nogle udlede Byens Navn af en Tønde, paa hvilken engang en Svane skal være kommen drivende (den findes ogsaa i Byens Vaaben), udlede Andre, som Wolfhagen i sin Beskrivelse af Byen**), ligesom „Dansk Atlas, Navnet af Eiderens gamle Navn Dina, Døna eller Düna og Ordet „ding“ (Thing), saa at det betyder et Thingsted ved Eideren. Byens Kirke omtales

---

*) Uddraget for største Delen af Traps Beskrivelse af Slesvig.
**) Beschreibung der Stadt Tönning i N. Falcks „Neues Staatsbürgerliches Magazin“ IV Bind.

først 1186. Ligesom det øvrige Nordfrisland har Tønning til forskjellige Tider lidt af ødelæggende Krige, Oversvømmelser og pestagtige Sygdomme, især i det for Nordfrisland saa ulykkelige 14de Aarhundrede; Aar 1350 anrettede „den sorte Død“ frygtelige Ødelæggelser, og 1362 ikke mindre den under Navnet „Mandrenkelsen“ bekjendte voldsomme Oversvømmelse. Ogsaa i Ditmarskerfeiden 1414—1417 led Byen og Sognet meget. Tønning var dengang endnu kun en Landsby; men 1436 havde den dog en Borgermester. Aar 1527 indførtes Reformationen. I Aarene 1580—1583 byggede Hertug Adolf Tønning Slot med 4 Hjørnetaarne og omgivet med Volde og Grave, hvilket blev Bolig for den af Eiderstedt høit fortjente Staller Caspar Hoyer; Hertug Frederik den Tredie residerede her i nogen Tid under Krigen mellem Danmark og Sverrig, i hvilken han var mod Danmark. Han døde ogsaa paa dette Slot den 10de August 1659 efter at have oplevet at see Carl Gustav næsten som Herre over hele Danmark. I det 18de Aarhundrede forfaldt Slottet og blev nedbrudt 1735; Slotspladsen, der er skjænket Byen af Staten, tjener nu til en Spadseregang. Ved ovennævnte Caspar Hoyers Bestræbelser fik Tønning Stad Privilegier den 12te October 1590 af Hertug Johan Adolf. Byen havde dengang en betydelig Ostehandel, og henimod Enden af det 16de Aarhundrede udførtes herfra aarlig 3—400,000 Pd. Ost til Tydskland, Holland og Frankrig. I Aaret 1613 anlagdes Havnen, der skal have kostet 30,000 Rdl.; samme Aar fik Byen ogsaa sit Torv. I den trediveaarige Religionskrig var Tønning fra October 1627 til November 1628 besat af de Keiserlige, hvorved Byen led meget, saa at 128 Huse deels stode øde, deels bleve nedrevne; og neppe vare Indvaanerne begyndte at komme sig efter denne Landeplage, førend en

anden fulgte efter, idet Staden blev oversvømmet og mange Mennesker og Dyr omkom i den voldsomme Stormflod, der fandt Sted Natten imellem den 11te og 12te October 1634. Men hvad der har gjort Tønning mest bekjendt i den nærmest paafølgende Tid, er det, at den var de holsteen-gottorpske Hertugers Hovedfæstning under deres fjendtlige Forhold til Danmark. Aar 1644 bleve Fæstningsværkerne anlagte, 11 Bastioner med 3 Porte og flere bombefaste Hvælvinger, med en Bekostning af 36 Td. Guld. Aar 1657 begyndte Danmark i Krigen med Sverrig at angribe alle de holsteen-gottorpske Fæstninger, fordi man kunde indsee, at Hertugen, ligesom to foregaaende Gange, ikke vilde vise Troskab imod Kongen, især da den svenske Konge var bleven hans Svigersøn. Hertugen tog nu sin Tilflugt til Tønning og døde, som ovenfor anført, inden Fæstningens Volde. Aar 1660 blev Tønning blokeret af den danske Feltmarskal Eberstein. Uenigheden mellem Kongen af Danmark og Hertug Christian Albrecht blev 1667 bilagt ved Recessen til Glückstadt, og Venskabet beseglede ved et Ægteskab mellem Hertugen og Frederik den Tredies Datter Frederikka Amalia. I Aaret 1675, da Krigen mellem Danmark og Sverrig blev erklæret, lokkede man Hertugen i Fælden ved at indbyde ham til et Møde i Rendsborg, hvor han blev erklæret for Fange, fordi han ikke vilde indgaae et Forlig med Danmark. Han blev da tvungen til at indgaae det forlangte Forlig den 10de Juli 1675, hvorved han iblandt Andet overlod sin Svoger Christian den Femte Tønning, hvis Fæstningsværker derpaa 1676 bleve sløifede og Skytset ført til Rendsborg. Ved den paafølgende Fred til Lund og Fontainebleau blev Christian Albrecht igjen indsat i sine forrige Rettigheder. Der opstod imidlertid snart Uenighed imellem ham og Danmarks Konge, men ved flere Mag-

ters Mægling sluttedes der et Forlig 1689 i Altona, hvorved Hertugens Rettigheder atter bleve erkjendte. Han lod nu Tønning Fæstningsværker paany opføre 1692, men levede desuagtet i Fred med sin Svoger. Men da han døde 1694, indgik hans Søn, Hertug Frederik den Fjerde, Forbund med Sverrig, ægtede Carl den Toltes Søster, opførte Fæstningen og indkaldte svenske Tropper til dens Forsvar. I April og Mai 1700 maatte Fæstningen udholde en Beleiring og et heftigt Bombardement af en dansk Hær under Hertugen af Würtemberg (den blev beskudt af 5 Batterier, og omtrent 11,000 Bomber og 20,000 Kugler bleve kastede ind i den); men den fik Undsætning af svenske og tydske Hjælpetropper. I Aaret 1713 var den svenske General Stenbock rykket ind i Holsteen; den brændende By Altona, som han lagde i Aske den 8de Januar s. A., betegnede den Vei, han havde taget, men Nemesis fulgte ham i Hælene, og han saae sig nødsaget til at kaste sig ind i Tønning, som de Danske derpaa beleirede, og hvor han maatte overgive sig midt i Mai. I den nærliggende Landsby Oldenswort havde Stenbock en kort Tid havt sit Hovedqvarteer, og i Præstegaarden vises endnu en Sal, hvor Kong Frederik den Fjerde og den russiske Czar afsluttede Overeenskomsten om den svenske Armees Overgivelse den 16de Mai 1713, ifølge hvilken Grev Stenbock kapitulerede med 11,000 Mand. Efter Stenbocks Overgivelse holdt Fæstningen sig dog indtil den 7de Februar 1714, da Commandanten, Generalmajor Zacharias Wolf maatte capitulere, hvorpaa Fæstningsværkerne atter bleve sløifede. Den svenske Armees Overgivelse og Hertugens Forræderi ved at aabne Tønning for Stenbock og hans Hær havde til Følge, at Frederik den Fjerde ved Patent af 13de Marts 1713 tog det hertugelige Slesvig i Besiddelse.

Siden hiin Tid har Tønning været en aaben By; af Fæstningen er kun Spor af de tidligere Grave tilbage, og af Voldenes Terrain endeel Voldjorder. Fra den Tid af gik det tilbage for Byens Indvaanere, men henimod Slutningen af Aarhundredet hævede den sig dog igjen ved Eiderkanalens Anlæg, og især i Aarene 1803 til 1807 ved Elbspærringen, da Handelen gik over Tønning og Husum til Tydskland, samt i Aaret 1809, da Englænderne erklærede det amerikanske Flag for frit, ligesom i den nyeste Tid ved den direkte Dampskibsforbindelse med England og Anlæggelsen af den sydslesvigske Jernbane, som satte Tønning i Forbindelse med Husum og Flensborg, og som aabnedes den 25de October 1854. I den første slesvigske Krig blev Tønning uden Modstand besat af danske Tropper den 9de August 1850, og en Træfning fandt Sted her med Insurgenterne den 29de September paa samme Tid som Angrebet skete paa Frederiksstad.

Kirken, der tidligere var indviet til St. Laurentius, er en ret anseelig, men i en paafaldende Grad af Gammelt og Nyt sammenstykket og sammenflikket Bygning. Dens 224 Fod høie Spiir over Taarnet — vistnok det høieste i Hertugdømmet — er synligt i flere Miles Afstand til alle Sider. Efter flere Omstændigheder at slutte skriver Kirken sig fra det 13de Aarhundredes første Halvdeel. I de paafølgende Aarhundreder er den vistnok undergaaet forskjellige Forandringer ved Tilbygninger osv. Den vigtigste fandt imidlertid Sted i det 17de Aarhundrede, da det gamle Chor heelt nedbrødes og den nuværende Chorbygning opførtes og indrettedes paany for en Bekostning af 10,623 Mk. C. Tolv Aar iforveien havde det i Slutningen af det foregaaende Aarhundrede forhøiede Taarn faaet et høit Spiir. Dette brændte ved Lynild 1686; men opførtes dog igjen i det

følgende Aar. Ved det tidligere omtalte Bombardement i Aaret 1700 blev ikke alene Spiret og endeel af Taarnet selv nedskudt, men ogsaa den egentlige Kirkebygning saa godt som en Ruin. Kanonkugler sidde endnu udvendig paa Kirken til Minde om denne Begivenhed, ved hvilken Loftet, Alteret, Prædikestolen og endeel af Stolestaderne ødelagdes og maatte erstattes med nye.

Aar 1703 indviedes Kirken paany. Det vidtudstrakte, i Form af Tøndehvælvinger lagte Brædeloft blev smykket med store Figurmalerier af Lucas Ovens. De forestille Fodvaskningen, Bjergprædiken og Forklarelsen paa Tabor, og over Skibets vestlige Ende, henover Orglet, sees Grupper af musicerende Engle. Midtpunktet af den hele Dekoration danner Navnet „Jehovah", udført med hebraiske gyldne Bogstaver. Aarstallet 1704 oppe over Choret viser, naar disse Malerier ere udførte eller vel rettere paabegyndte. Taarnet er blevet gjenopført 1706 og derefter Spiret, hvis Uhrskive bærer Aarstallet 1708. Massive, omsluttende Tilbygninger, som dette Taarn har faaet til Støtte forneden, skrive sig vistnok tildeels fra den Tid. I Aaret 1862 er der foran Kirkens nordlige Indgangsdør blevet opført en ny lille Forsal.

I Kirkens Skib findes der flere Oliemalerier samt Epitaphier og Mindetavler, hvoraf nogle fortjene at omtales, saaledes tvende Familieportraiter af Jurian og Maria Ovens, hvilke 1691 ophængtes af deres Arvinger til Minde om de Afdøde, i Forbindelse med et større Maleri af den hellige Familie. Foran i Choret findes en sexkantet Døbefont af sort Marmor med 5 smukke smaa Relieffer, udførte i hvidt Marmor og fremstillende Begivenheder af Frelserens Historie. Relifferne

ere desværre særdeles meget beskadigede, formodentlig en Følge af Kirkens Ødelæggelse ved Branden i Aaret 1700.

Foruden denne Kirke havde Tønning som Fæstning ogsaa en Garnisonskirke (St. Sophies Kirke), der stod fra 1694 til 1748.

I Tønning blev Maleren Jurian Ovens født 1600; han indlagde sig et Navn ved sin Kunst i de gottorpske Hertugers Tjeneste. Ligeledes fødtes her den lærde Philolog og Polyhistor Marcus Meibom, der især beskjæftigede sig med de Gamles Musik og var første Bibliothekar ved det af Frederik den Tredie samlede store kongelige Bibliothek*).

Ekernførde.

Denne By kan antages at være efterhaanden anlagt under Beskyttelse af den paa den høie Fjordbred mod Nord ved Borreby Kirke liggende Ekernborg. Naar denne gamle Borg er gaaet under, vides ikke. Fiskere skulle have været Byens første Beboere. Fra Begyndelsen havde Byen intet bestemt Navn, men blev kaldet „den nye Stad“ i Modsætning til Slesvig; Aar 1288 forekommer først det nuværende Navn i et Brev af Dronning Mechtild, Kong Abels Enke, hvori hun befalede Bymændene („oppidani“) i sin Ret („judicium) „Eckrnenorde“, at de herefter skulde adlyde hendes Broder, den holsteenske Greve Gerhard, hvem hun havde overladt al sin Arv imellem Slien og Eideren. Allerede i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede betjente Ekernførde sig af den slesvigske Stadsret. Aar 1325 pantsatte Hertug Valdemar den Femte Ekernførde tilligemed sin Andeel af Landet imellem Slien og Eideren til den holsteenske Greve Johan. Aar 1417 blev Ekern-

*) Uddraget af Trap og flere Skrifter.

førde indtaget og opbrændt af Erik af Pommerns Krigsfolk, hvorved alle Dokumenter vedkommende Byen og dens Privilegier bleve tilintetgjorte. De holsteenske Grever Adolf og Gerhard pantsatte Aar 1431 Ekernførde m. M. til Otto Pogwisch for 1700 Mark, og 1465 gjorde Christian den Første det Samme til Sievert Brockdorff for 1300 Mk. Ved den første Deling af Hertugdømmerne Aar 1490 kom Ekernførde til den gottorpske Deel, hvilket ogsaa var Tilfældet ved den anden Deling 1544. Ligesom Landets andre Byer led Ekernførde i den keiserlige Krig 1627—1628 og af Polakkerne 1659; ogsaa hjemsøgtes den af Pest 1629 og af en Oversvømmelse 1694. Eiderkanalens Anlæggelse 1777 og den nærliggende By Kiel have været Aarsag i, at Ekernførde, uagtet sin fortræffelige Havn, i hvilken endog Linieskibe kunne komme Byen nær, ikke har kunnet tilvende sig nogen betydelig Handel.

Fra den første slesvigske Krig 1849 knytte sørgelige Minder sig til Ekernførde. Kort efter Oprørets Begyndelse den 12te April 1848 besattes Byen af danske Tropper, som dog maatte forlade den, da Tydskerne trængte ind i Hertugdømmet. Da den første Vaabenstilstand var tilende i April 1849, beordredes en Escadre, der bestod af Linieskibet „Christian den Ottende", et af vore største og nyeste Linieskibe, samt Fregatten „Gefion" og to Dampskibe „Hekla" og „Geiser", commanderede af Commandeurcapitain Paludan, til at allarmere Byen og om muligt tage de fjendtlige Batterier paa begge Sider af den. Det var Skjærtorsdag Morgen den 5te April, da Skibet løb ind i Fjorden med en gunstig Vind. „Christian den Ottende" og „Gefion" skulle strax ved Ankringen have faaet en uheldig Stilling; dette i Forbindelse med et sjeldent Sammentræf af Uheld, f. Ex. at Touget, hvorved et af Damp-

skibene bugserede Linieskibet ud af Havnen, blev overskudt, havde til Følge, at ikke alene Angrebet mislykkedes, men at ogsaa Linieskibet blev skudt i Brand og sprang i Luften, hvorved 100 Mand dræbtes og over 50 saaredes; det øvrige Mandskab, 900 Mand, blev Krigsfanger og maatte vandre i Lænker til Rendsborg. Uagtet „Gefion“ kæmpede haardnakket, faldt det dog i Fjendens Hænder og har siden været et preussisk Krigsskib; Fjenden mistede kun omtrent 20 Mand.

I 1850 blev Ekernførde efter Slaget ved Isted besat af de Danske den 28de Juli. Da Insurgenterne den 12te September gjorde et Angreb paa Midsunde, retirerede Besætningen til Kappel, men nogle Dage efter indtog den igjen sin Stilling foran Byen, som imidlertid var bleven forsvaret af de i Fjorden liggende danske Krigsskibe.

Byens Kirke, der i det 14de Aarhundrede blot skal have været et Kapel, har været indviet til St. Nicolaus. Dens Hovedbygning skal, foruden Choret, være 103 Fod lang og 83 Fod bred og er en treskibet Muursteensbygning. Kirken besad indtil 1612 et anseeligt Taarn, som da ødelagdes af Lynild, men Underdelen er endnu tilbage, og i den hænge Kirkens tvende Klokker. Formedelst et stort Tag fremtræder det gamle Taarn slet ikke i Bygningens Ydre; derimod reiser sig ved dennes vestre Ende et slangt, kobbertækket Træspiir op over Taget. Kirken hidrører sandsynligviis fra Midten af det 14de Aarhundrede og har udprægede gothiske Former.

I Kirken findes en Mængde Epitaphier, Ligstene, siirligt udskaarne Stolestader osv. De hidrøre for største Delen fra det 16de og 17de Aarhundrede og tilhørte forskjellige adelige Familier, saasom Ahlefeldterne, Rantzauerne, Sehestederne, v. d. Wischerne o. fl. A. Kirkens Altertavle er af en betydelig Størrelse og af rigt

udskaaret Arbeide; den fremstiller Qvinderne ved Korset, samt en Mængde andre hellige og allegoriske Figurer. Den er 1640 foræret af Fru Magdalene Meinstorf. I forrige Aarhundrede fandtes der endnu i Kirken 3 gamle Altere fra den katholske Tid. Døbefonten er af Metal og efter Indskriften paa den støbt 1588 som en Gave til Kirken fra den to Aar iforveien afdøde Jomfru Sophie Krumdick. Denne Daab bæres af siddende Løver og er rundt omkring prydet med Relieffer af den hellige Skrift. Der vises paa den en Alen over Gulvet et Mærke, der angiver den Høide, hvortil Vandet steg i Kirken ved Oversvømmelsen 1694.

Goschenhof er et Hospital med et Kapel, stiftet af Gottschalk v. Ahlefeldt til Gelting 1526 for 12 Præbendister. Aar 1541 forenedes det med Marianer-Kapellet i Haderslev og sammes Fæsteunderhørige, de saakaldte „Geltinger-Lansten“.

Stadtarmenhaus er stiftet 1431 af Biskop Nicolaus Wulf.

Det Otteske Fattighuus er stiftet 1739 af den fortjenstfulde Canselliraad Otto for 9 Fattige*).

Frederiksstad.

Til denne Stad knytter sig et af de hæderligste Minder om dansk Tapperhed og Udholdenhed, der findes i den nyere Historie.

Frederiksstad begyndte at opføres i Aaret 1621 af de saakaldte „Remonstranter“ (Armenianere), der den 27de September 1619 havde faaet et Frihedsbrev af Hertug Frederik den Tredie af Gottorp til at grundlægge en By ved Eiderens Bred, paa Landsbyen Drages

*) Uddraget af Traps Skrift og C. G. Hansen. „Versuch einer Chronik von Eckernförde 1833“.

Mark, der i en viid Udstrækning er begrændset af frugtbart Marskland og tildeels gjennemskaaren af de Sielzug, der siden 1570 føre Trene Flodens Vand til Eideren. Som Hovedstifter nævnes Wilhelm van Hove, Hr. van der Wedde, og hans Søn Anton lagde den 24de Septbr. s. A. Grundstenen til det første Huus af den nye By. Endnu samme Aar opførtes der nogle andre Huse, navnlig paa det saakaldte „Vester Eiland". Dog var det først i 1622, at de fornemste Remonstranter i Forening med Hertugen foretoge Byens egentlige Grundlæggelse, saaledes at allerede den 18de Mai næste Aar Gaderne bleve indrettede og fik Navne. Efter den fyrstelige Protector fik Byen, der hurtigt talte 473 Huse, Navnet Frederiksstad. Men de Forhaabninger, Anlæggerne af den havde næret, gik ikke i Opfyldelse, og allerede i 1625 vendte en Deel af de rigeste Remonstranter tilbage til deres Fædreland, hvor nu en større Tolerance fandt Sted. De nyanlagte Fabriker og industrielle Etablissementer kunde ikke concurrere med Udlandet, og Tønnings bedre Havn skadede Frederiksstad betydeligt. Haandværksflid og Industri samt nogle mindre Fabriker vedligeholdt imidlertid nogenlunde Velstanden indtil Aaret 1850, da Byen var besat af de slesvigholsteenske Insurgenter indtil den 7de August, paa hvilken Dag Oberstlieutenant Helgesen med 2 Bataillоner og 6 Kanoner forjog Fjenden. Byen blev derefter stærkt forskandset og fik den tappre Helgesen til Commandant. Natten imellem den 28de og 29de September havde Fjenden demoleret det holsteenske Færgehuus og aabnet 4 Skydeskaar mod Fæstningen, hvorfra han om Morgenen Kl. 8 beskød den. To Kanonbaade rettede deres Angreb mod et paa Eiderdiget fremskudt Værk, der blev ødelagt og maatte forlades, en Storm paa Mølleværket blev afslaaet, og Fjenden maatte med blodig Pande trække sig tilbage. Den 1ste October

aabnede Fjenden paany en heftig Ild, der tiltog om Eftermiddagen og sagtnede først, da Mørket faldt paa; om Formiddagen havde Fjenden paany, men forgjæves forsøgt en Storm. I Dagens Løb indtraf en længe ønsket Forstærkning til Fæstningen. Om Natten beskød Insurgenterne Frederiksstad med gloende Kugler. Den 2den October nærmede der sig 2 Dampskibe med 3 Kanonbaade; Fjendens Ild var rettet saavel mod Kanonerne ved Færgehuset som mod Byen. Den 3die October om Morgenen bemærkede man fra Fæstningen, at Fjenden havde nærmet sig en forskandset Stilling ved Gooshof indtil 8 à 900 Alen. Den paafølgende Dag beskød Fjenden Byen lige fra Morgenstunden med en utrolig Hurtighed, og det med Brandgranater, gloende Kugler og Raketter, og snart stode dens Huse i Lue. Derpaa begyndte Hovedstormen: Angrebet var især rettet mod Mølleværket og Stillingen ved Gooshof. Saasnart Kanonkuglerne kunde naae, beskød de Danske de Stormende, der nærmede sig med Stiger, Planker og deslige. Skjøndt Fjenden formaaede at plante en Fane paa Mølleværket, forjog dog Besætningen de Angribende med Bajonetten. Et nyt Forsøg af Fjenden mislykkedes. Ogsaa Gooshof lykkedes det ikke Insurgenterne at storme. Samtidigt med disse to Angreb havde Fjenden fremsendt Colonner paa Trenediget, men ogsaa disse maatte vige. Denne blodige Kamp varede til Kl. 11 om Aftenen paa hele Linien; den egentlige Storm fandt Sted i halvanden Time; Tydskerne kunde ikke gjøre nogen Fremgang mod „Ildmanden", som man kaldte Helgesen, og hans tappre Mænd.

Besætningen i Frederiksstad led under Bombardementet og Stormen et Tab af 63 Døde og 259 Saarede; 31 Personer, henhørende til Stadens Befolkning, bleve under Bombardementet dræbte eller qvæstede. Efter

Hovedstormen fandtes 75 Insurgenter døde paa Valpladsen, og under samme toges 32 til Fange. Fjendens Styrke skal have været 114 Officerer og 7,000 Mand; hans Tab var mindst 700 Mand, hvoraf 38 Officerer. I Byen og dens umiddelbare Nærhed afbrændte 137 Huse, og 285 bleve stærkt beskadigede; men de afbrændte Bygninger ere nu for Størstedelen igjen opbyggede.

Frederiksstads kjække Forsvarer, Hans Helgesen, var født 1793 i Norge, blev Officeer 1812 og deeltog tilligemed de to andre kjække Krigere Schleppegrell og Rye i Felttoget mod Sverrig. Da Norge var blevet afstaaet til Sverrig, gik Helgesen til Danmark, hvor han ansattes i det holsteenske Infanteriregiment, men han higede efter Krigerdaad, begav sig derfor til Belgien og fægtede under Blücher imod Napoleon. I Aaret 1818 tog han sin Afsked og opholdt sig i længere Tid i Frankrig, vendte derpaa tilbage til Danmark og forpagtede, da han var en stor Jagtelsker, et Jagtdistrict ved Frederiksstad. Den Kundskab, han ved denne Leilighed fik til hele Omegnen, kom ham senere som Commandant i 1850 til god Nytte. Da Krigen udbrød 1848, traadte han som Major ind i Armeen og fik 1849 Commandoen over 5te Bataillon. Med den deeltog han i Slaget ved Fredericia; kort efter blev han Oberstlieutenant, besatte den 7de August 1850 Frederiksstad og udnævntes til Commandant sammesteds. Her vandt Helgesen sig et udødeligt Navn ved sit Forsvar af Byen, thi de Høistcommanderende i Slesvig ansaae det for givet, at Byen ikke kunde holde sig, og vilde derfor ikke sende ham videre Mandskab, men den gjæve Normand viste, hvad Heltemod og et saa tappert Mandskab, som han havde, formaaede. Hans Fortjenester erkjendtes ikke alene indenfor, men ogsaa udenfor Danmarks Grændse. Efter Freden blev han Comman-

dant først i Slesvig og derpaa i Rendsborg, hvor han døde den 28de Februar 1858. Om ham synger Ploug:

„Hr. Helgesen sidder i Frederiks By
Blandt Stumperne, som er tilbage;
Men vide om Landene flyver hans Ry:
Hvor tidt vi end lærte de Tydske at flye,
Hr. Helgesens Daad har ei Mage.
Den skal ikke døe
Paa Danmarks Ø,
Men leve i Sang og Sage!"

Frederiksstad har 5 Kirker, hver for en forskjellig Religionssekt, nemlig:

1) en luthersk Kirke, paabegyndt 1644 og, efterat være bleven forsynet med Alter og Prædikestol fra de forhenværende Kirker i Trindesmarsch og Lith paa Nordstrand, indviet 1649 (1672 skal dog en stor Deel være ombygget). Den har et Taarn med Spiir foran Kirkens Vestende, hvilket udvendigt er paa Syd- og Vestsiden beklædt med Granit, der er kløvet i Qvaderform, men er ellers ligesom Kirken selv bygget af smaa gule Muursteen. Paa Hjørnerne af Choret saavelsom i Indfatningen af de meget store tredeelte Vinduer er der dog ogsaa anvendt en betydelig Deel Sandsteen. Kirkens Indre er smukt og venligt, og Altertavlen er et værdifuldt, 1675 udført Maleri af Jurian Ovens, fremstillende Qvindernes Sorg og Sysler med Frelserens af Korset nedtagne Legeme. Prædikestolen har Relieffer af Christi Historie. Paa Kirkegaarden findes en Mindesteen af Granit, sat over 53 danske Krigere, som faldt i Dagene fra den 29de September til 3die October 1850;

2) den remonstrantisk-reformeerte Kirke, først opført 1624—1625, nedbrændte under Bombardementet 1850, opbyggedes paany i 1852 i nyere Renaissancestiil med et smukt gjennembrudt Taarn;

3) den mennonitiske Kirke, hvis Bygning oprindelig har været bestemt til en Mynt;

4) den romersk-katholske Kirke, ødelagt under Bombardementet, opført paany 1854 og helliget St. Knud Konge, samt

5) Synagogen, oprindelig opført 1648, nedbrudt og ny opbygget 1847.

Det gamle Raadhuus ødelagdes ogsaa 1850 ved Bombardementet, og et nyt i 2 Etager er siden opbygget paa Torvet.

I Aaret 1796 opholdt Hertug Ludvig Philip af Orleans, senere de Franskes Konge, sig her i nogle Maaneder under det antagne Navn L. P. v. Fries *).

Sønderborg.

Denne Kjøbstad ligger paa den sydvestlige Side af Øen Als ved Alssunds Udmunding i Østersøen og har en særdeles smuk Beliggenhed paa Heldningen af de af talrige Veirmøller besatte Banker, der skraane ned mod Sundet, hvor det ærværdige gamle Sønderborg-Slot hæver sine Tinder paa en fremspringende Odde.

Byen har samme Historie som det gamle Slot, da dens Navn, dens Oprindelse og for en Deel dens Opkomst skyldes Slottet. Sønderborg nævnes første Gang 1253, da Christopher den Første erobrede den tilligemed Slottet. Naar den er bleven Kjøbstad, vides ikke, da den aldrig har havt nogen egen Kjøbstadsret. Aar 1488 nævnes første Gang en Borgermester i Sønderborg. En Ildsvaade saavel i 1610 som 1666 ødelagde en Deel af Byen, og 1582 grasserede Pesten her. Den 21de September 1856 blev Sønderborg forbun-

---

*) Uddraget af Traps Skrift og en tydsk Beskrivelse af Frederiksstad af Johann Lassens Husum 1756.

den med Sundeved ved en Bro, „Kong Frederik den Syvendes Bro“. Den blev anlagt paa Pontonner og bestod af 2 faste Brodele ved begge Sider af Sundet, der forbandtes ved bevægelige Broklapper med den egentlige Pontonbro, som dannedes af 9 Broled, hvert bestaaende af 3 med hinanden forbunden Pontonner. Omtrent i Midten af Pontonbroen fandtes Aabningsleddet, der omkring en paa det nærmeste Broled anbragt Axe blev udsvinget saaledes at det stod lodret paa Broen, og derved tilveiebragtes en Aabning af omtrent 70 Fods Brede for gjennemseilende Skibe. Efter Dybbøls Indtagelse den 18de April 1864 blev den ødelagt, men er senere atter bleven istandsat.

Sønderborg-Slot antages at være opført kort efter 1169 af Kong Valdemar den Store for at beskytte Øen mod de vendiske Sørøvere, der brandskattede, hvor de kunde. Det skal først have ligget omtrent paa det samme Sted, hvor nu Augustenborg ligger, og blev, som ovenfor omtalt, paa samme Tid som Byen erobret af Christopher den Første under Stridighederne imellem ham og Hertugerne i Sønderjylland. I Dokumenter omtales „Synderburg Alsie“ den 15te Juli 1256. Den bekjendte Drost Peder Hessel eller Hoseøl, som han og kaldtes, en af Erik Menveds faa troe Mænd, blev her 1289 fængslet af Hertug Valdemar den Fjerde. I Marts 1326 sluttedes her en Forbindelse imellem den tolvaarige Hertug Valdemar den Fjerde og de danske Magnater Lauritz Jonsøn, Drost, og Ludvig Albertsøn. Ved Grev Geert, „Danmarks Riges Høvidsmands“ Hjælp blev af de danske Adelsmænd, der havde forenet sig med Rigets Arvefjender, de holsteenske Grever, Hertugen kaaret til Konge i Danmark.

Den usle Kong Christopher den Anden, „Pantsætteren“, blev derved forjaget. Det dagedes igjen i

Danmark, da Valdemar Atterdag ved sin Thronbestigelse i Juni 1340 holdt sit Bryllup med ovennævnte Hertug Valdemars Søster Helvig paa Sønderborg Slot. Fire Aar efter sluttede Kongen her et Forlig med de holsteenske Grever Henrik og Nicolaus. Aar 1358 besatte Kong Valdemar Als og beleirede Sønderborg-Slot i Hertugens Fraværelse, men da Hertuginde Richiza, der opholdt sig paa Slottet, bønfaldt ham, lod han hende beholde Slottet, imod at Hertugen ikke skulde erholde nogen Hjælp fra Øen eller Slottet, saalænge Krigen varede. I Aaret 1410 blev Slottet atter beleiret af Erik af Pommern, der havde indtaget Als og Ærø og hele Østkysten af Slesvig. Han formaaede dog ikke at indtage Slottet, og muligen var det af den Grund, at han lod den mægtige svenske Ridder, Dronning Margrethes Yndling, Abraham Brodersøn, hvem Beleiringen var overdragen, henrette udenfor Sønderborg. Han havde været Dronningens Yndling og Raadgiver i 20 Aar, var langt ude beslægtet med hende, snild og kjæk, men rovbegjærlig og vellystig, og hun havde ham meget at takke for Sverrigs Krone. Abraham Brodersøn skal have forseet sig, men endeel Skinsyge over den Gunst, hvori han stod hos Dronningen, har nok ogsaa havt sin Deel i hans Domfældelse.

Aar 1470 pantsatte Christian den Første Sønderborg med Tilliggende til sin Dronning Dorothea for 14,000 rhinske Gylden.

Aar 1532 er især mærkeligt i Sønderborg-Slots Historie, thi da var det, at Slottet blev gjort til Christian den Andens 18aarige Fængsel. Han havde, da hans Stilling i Norge var fortvivlet, overgivet sig til Bispen Knud Gyldenstjerne, der tilligemed sine Venner lovede ham: „ved deres Ære, Redelighed og gode christelige Tro", at, naar han blot vilde begive sig ned til sin Farbroder, „vilde de med al christelig, ærlig,

tilbørlig Ære, Reverents og Værdighed annamme, undfange og opholde" ham i „fri, sikker, trofast, ubrødelig og christelig Leide —, som fuldkommeligen og troligen holdes skal, under Guds store Hævn og evige Straf, ved alle vores gode Tro, Love, Ære og Redelighed". — Man seer, at Løfterne vare gode nok; men endnu forinden Leidet var forseglet, fik Gyldenstjerne Ordre fra Frederik den Første, at han maatte kun underhandle med Kongen, naar denne vilde give sig paa Naade og Unaade. Desuagtet hængte han, den Adelsbaarne, samt syvogtyve andre for største Delen adelige Herrer deres Segl under det sikkre Leide, og Kongen gik i Fælden. De lagde vel ind til Kjøbenhavn, men at Kongens altid saa venligsindede Farbroder skulde give sin Brodersøn Friheden, kan man jo, naar man kjender hans Charakteer, let tænke, at han ikke vilde. Derfor seilede man videre med ham, og da man kom forbi Flensborgfjord og ikke landede her, men styrede mod Sønderborg, vidste den ulykkelige Konge allerede sin Skjæbne. Det var en kostelig Fangst for de danske Adelsmænd, saaledes at have den Konge, der havde været deres Skræk i saa lang Tid, i deres Magt, og de vidste ogsaa at sikkre sig deres Fange. Han blev indespærret i et Kammer, i Slottets saakaldte blaa Taarn, og fik kun sin norske Dværg med sig. I det første halve Aar kunde han dog frit gaae omkring paa Slottet og Blokhuset, naar han vilde lade være at tale med Nogen; men da man opdagede, at han gjorde et Forsøg paa at tilskrive sine Venner i Tydskland, indespærrede man ham med Dværgen i det østlige Taarn og murede Døren til efter ham. Igjennem et Hul paa Væggen rakte man ham Maden, og Lyset fik han igjennem et høit Vindue med Jernstænger for. Hvor ængstelige hans Avindsmænd, Adelen, vare for, at han skulde bryde ud af sit Fængsel, sees bedst deraf, at ikke mindre end otte Rigsraader og

Landraader havde bestandigt Opsigt med ham og toge Slottets Befalingsmand i Eed, og Kong Frederik og hans Søn havde maattet forpligte sig til, at de aldrig skulde løsgive ham, ja ikke engang under nogen Omstændighed forflytte ham. Der sad nu den altid saa virksomme Konge i atten hele Aar, først med sin Dværg og, da denne ikke kunde udholde det i Fængslet, med en gammel Soldat. Da denne døde, græd den gamle Konge af Smerte. Gulvets Stene bære endnu Mærker af hans tunge Vandringer omkring et Marmorbord, der stod midt i Værelset, og i hvis Plade der dannede sig en Fure af hans Finger, naar han gik rundt om Bordet. I de sidste Aar, Kongen maatte tilbringe her, fra 1544, da han sluttede et Forlig med sin Fætter, Christian den Tredie, hvorved han frasagde sig alle Fordringer paa Kronen, nød han et mildere Ophold og kunde frit gaae omkring i Byen. Ifølge et Forlig i Speier blev den gamle Fange endelig 1550 løsladt af sit Fængsel paa Sønderborg og ført til Kallundborg, hvis Amt tilligemed Samsø blev overgivet ham til Underhold. Her tillodes det ham at jage og fiske, og de sidste ni Aar af hans Livsaften henglede blidere end Rækken af de foregaaende. Da Christian den Tredie, der havde viist Barmhjertighed imod ham, døde den 11te Januar 1559, græd Christian den Anden og ønskede sig Døden. Den udeblev heller ikke længe, thi 24 Dage efter fulgte han sin Fætter i Graven. Han døde paa Kallundborg Slot den 4de Februar 1559.

Medens Kongen sad fængslet, sang Borger og Bonde i Danmark:

„Nu sidder Høgen i Egetop,
Og breder han ud sine Vinger.
De andre smaa Fugle i Skoven ere,
Han monne saa jammerlig trænge.

Nu sidde alle de andre Smaafugle
Og tie saa qvær som en Steen,
De have mistet deres deilige Sang;
Vil Gud de faae hannem igjen."

Ved Hertugdømmernes første og anden Deling var Sønderborg kommet til den kongelige Deel, som derefter blev benævnet den sønderborgske Deel. Fra 1559 var Sønderborg-Slot Residents først for Christian den Tredies Enke Dronning Dorothea, som døde her den 7de October 1571, og derefter for hendes yngre Søn, Hertug Hans den Yngre, Stifteren af den yngre kongelige Linie, der nu besad Sønderborg, Nordborg og Ærø, samt dennes Efterkommere indtil 1667.

Medens de sønderborgske Hertuger residerede paa Slottet, blev det 1657 tilligemed Byen besat af de Svenske; ogsaa 1658 laa den svenske Oberst Aschenberg her med sit Korps, indtil han blev fordreven af de Allierede, som beleirede Slottet, idet han om Natten imellem den 7de og 8de December i al Stilhed gik med sit hele Mandskab ombord paa nogle nylig ankomne svenske Skibe og efterlod 1100 Heste, 24 Kanoner tilligemed en stor Deel af sin Bagage, som han ikke kunde føre med sig. Aar 1659 blev Slottet atter stormet af Fjenden, som dog denne Gang blev tilbageslaaet. Derefter lod Frederik den Tredie lægge Besætning paa Slottet, men da Hertugen besværede sig derover, tillod han 1662, at den maatte drage bort, paa den Betingelse, at Hertugen skulde lade de to Runddele mod Byen og den ene mod Søen sløife, for at en Fjende ikke i Krigstid skulde betjene sig deraf. Denne Betingelse var ikke opfyldt, da Slottet tilligemed Byen og Amtet 1667 kom under Kronen. Aar 1764 overlod Frederik den Femte Slottet til Hertugerne af Augustenborg. I Krigene 1848—1850 og 1864 blev Slottet brugt til Lazareth, Vaabendepot, Vagthold osv.

I den sidste Krig 1864 beskød Preusserne Sønderborg, hvor der laae flere Regimenter, som afløste Mandskabet i Skandserne paa Dybbølbjerget. Da Byen var en aaben By, var det imod al Krigsbrug, at Fjenden bombarderede den. Beskydningen begyndte ud paa Eftermiddagen den 2den April, vedvarede den hele paafølgende Dag og til om Morgenen den 4de April Klokken 6. Omtrent en Trediedeel af Byen lagdes i Aske, og mange Huse bleve i mere eller mindre Grad ramponerede af Granaterne. I Løbet af Dagen lykkedes det en Afdeling af det kjøbenhavnske Brandkorps, som var sendt til Als, med Militairets kraftige Bistand at faae Ilden slukket. — Om Eftermiddagen den paafølgende Dag, den 5te April gjenoptoges Bombardementet af Sønderborg, hvilket denne Gang særlig var rettet mod den søndre Deel af Byen, Slottet og Havnen, uden at der dog skete nogen synderlig Skade; samtidigt beskøde Preusserne heftigt Dybbølstillingen. Den 6te, 7de og 8de April fortsattes Bombardementet af Sønderborg samt Beskydningen af Dybbølskandserne. Den sidste Dag blev der alene mod Byen og Dybbølskandserne skudt 1150 Skud. Om Natten til den 12te blev Sønderborg atter skudt i Brand. Endelig den 18de, da vore Tropper rømmede Dybbølbjerget, der stormedes af en overlegen Styrke, overdængedes Sønderborg samtidig med Brohovederne ved Alssundet med en morderisk Granatild, og Besætningen i Brohovedet paa Sundeved Siden gik under den heftigste fjendtlige Ild over Broerne til Als, hvorefter disse blev afbrudte. En Vaabenhvile sluttedes den 12te Mai, og under den bleve Befæstningerne paa Øen Als forstærkede, thi man vidste, at nu kom Touren til den at beleires. Den 29de Juni Kl. 2 om Morgenen begyndte Fjenden sin Overgang til Als; den udførtes i Baade, som landede paa 5 forskjellige Steder under en heftig

Artilleriild fra Preussernes egne faste Batterier. Fjendens Overgang og Landsætning foretoges meget hurtigt. Vi ville ikke her skildre Kampen, hvis Udfald Alle kjende. Sønderborg faldt i Fjendens Hænder og har efter den Tid efterhaanden reist sig af sine Ruiner.

Sønderborg-Slot, der ligger ved den sydvestlige Side af Byen, er bygget paa Pæle paa en Grund i Vandet og var i ældre Tider stærkt befæstet, omgivet med Ringmure med 3 Runddele og Grave mod Landsiden. Slottet er bygget i en skjæv Fiirkant og havde tidligere et med Skydehuller forsynet Taarn i hvert Hjørne, nemlig et fiirkantet mod Byen og tre runde mod Søen; men Frederik den Fjerde lod det første nedbryde og nedtoge de andres Spiir, hvorefter de fik flade Tage. Det sydostlige, som havde tjent Christian den Anden til Fængsel, blev nedbrudt 1755. Af Kongens Fængselsrum skal der endnu sees en Deel, nemlig det Segment af det runde Taarn, som gaaer ind i Bygningen, og udgjør Fængslets Diameter 7 til 8 Alen. Et gammelt katholsk Kapel fandtes endnu inden Als's Indtagelse i Slottet; ogsaa Riddersalen skal have været at see, med Spor af tavlet Steengulv og Bjelkeloft med Malning. I en af Slottets Fløie er det skjønne Slotskapel, hvor der, da Hertugerne residerede paa Slottet, holdtes Gudstjeneste af en egen Hofpræst, med en smuk Altertavle og Christian den Tredies Slægtregister af fortrinligt Arbeide, og de sønderborgske Hertugers Begravelser, der findes i to Kapeller. I det ene Gravkapel staaer der 17 Kister med Liig af de ældre Hertugers Familie. I det andet Gravkapel staaer der 27 Kister med Liig af den yngre hertugelige Familie. Blandt disse findes den sidst afdøde Hertug af Augustenborgs Fader Frederik Christian, død den 14de Juni 1814; hans Hustru Louise Augusta, død den 13de Ja-

nuar 1843; Hertug Frederik Carl Ludvig af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Beck, dansk General, født den 20de August 1757, efter Inskriptionen død den 25de Mai 1816, og hans Ægtefælle Frederike Amalia, født v. Schlieben, født den 28de Februar 1757, død den 17de December 1827, vor nuværende Konge, Christian den Niendes Bedsteforældre.

Af Sønderborgs over 500 Huse afbrændte 94 under Beskydningen af Dybbølstillingen og Byens Bombardement i Marts og April 1864, 39 bleve totalt ødelagte, 87 stærkt beskadigede og 98 mindre beskadigede. Blandt de afbrændte Bygninger var Raadhuset, der kom i Brand ved Bombardementet den 3die April. Det var en ældre toetages Bygning, hvorpaa der var anbragt et lille Spiir.

I Byens nordvestlige Deel ligger Mariekirken, ny opbygget 1594 til 1600 af Hertug Hans. Den har et Spiir, er hvælvet og har et Altermaleri, der forestiller Nadverens Uddeling. Den første Kirke, muligen kun et Kapel, skal have ligget ved Byens Sydende. I 1817 anlagdes en ny Kirkegaard i Nærheden af Kirken; paa denne findes 2 Epitaphier over nogle i Krigen 1848 til 1850 Faldne.

St. Jørgens Hospital omtales allerede 1307 og var, som næsten alle St. Jørgens Stiftelser, bestemt for Spedalske. Det var ikke noget egentligt Kloster, endskjøndt det i daglig Tale kaldes Klostret. I Aaret 1860 opførtes en ny Bygning efter Tegning af Bygningsinspecteur, Professor Winstrup. I Hospitalet er der et Kapel, hvor der 12 Gange om Aaret afholdes Gudstjeneste*).

---

*) Størstedelen efter Traps Slesvigs Beskrivelse.

Ærøeskjøbing

ligger paa den østlige Kyst af Ærø, efter Wienerfreden indlemmet i Svendborg Amt og altsaa nu ikke nogen Deel af Hertugdømmet Slesvig, paa en Grund, der skraaner ned mod Havet, og er Øens eneste Kjøbstad. Byen kaldes af Almuen i daglig Tale alene Kjøbing. Dens Alder er ubekjendt, dog nævnes der i et Document af 1398 et „Wysby up Erre“ og en Borgermester med 3 Raadmænd sammesteds, men det er uvist, om det er den nuværende Kjøbstad. Efter „Dansk Atlas“ skal Ærøeskjøbing allerede i Aaret 1476 have havt en Borgermester Hans Hayghe. Dens Privilegier ere fra det 16de Aarhundrede og bleve stadfæstede 1563 af Enkedronning Dorothea og senere af Hertugen af Glücksborg, som eiede Ærøeskjøbing siden Øens Deling imellem de 4 sønderborgske Linier 1633; men da Ærø 1749 var bleven kjøbt af Frederik den Femte for halvfjerde Tønde Guld, nægtede baade han og hans Efterfølgere at stadfæste Byens Privilegier. Aar 1629 fandt en stor Ildebrand Sted.

Byens Kirke er af nyere Bygningsform, med Taarn og Spiir, opført 1756 til 1758 istedetfor den ældre, meget forfaldne Kirke.

I Ærøeskjøbing er Magister Anders Christensen Arrebo født 1587; han kaldte sig saaledes efter sin Fader, men ellers benævnes han ogsaa, og det med Rette, „den danske Digtekunsts Fader“. Han var netop 30 Aar gammel, da han 1617 blev Bisskop i Throndhjem. Han blev anklaget af den kongelige Lehnsmand for et uordentligt og forargeligt Levnet og blev afsat 1622; dog blev han tre Aar efter Præst i Vordingborg, hvor han uden Anstød levede og prædikede til sin Død 1637. Hans Navn som den danske Digtekunsts Fader skyldes ikke hans Oversættelse af Davids Psalmer eller hans

verdslige Sange; men hans Hexaemeron („Verdens første Uges sex Dages Gjerning"), som ikke alene udmærker sig med Hensyn til Sprog og Versebygning, men ved virkelige digteriske Skjønheder, navnlig ved de spredte livsfulde og friske Naturskildringer. Foruden hans Fortjeneste som Digter bør han omtales som den, der kjækt reiste Modersmaalets Fane mod den fornemme og overvældige Latin. „Kampen fortsattes i henved halvandet Hundredaar til Sorterups Død af et trofast og tætsluttet Heltekuld, om hvilket det var let at paavise, hvorledes den ene Kæmpe var en aandelig Ætmand af den anden, undfanget igjennem det levende og mundtlige Ord. Som deres nærmeste Stamfader er udentvivl Arrebo at betragte."*)

Bevtoft,

en Landsby, ligger i Haderslev Amt omtrent 2½ Mile Sydvest for Haderslev og 3 Mile Nordvest for Aabenraa. Den har Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Vandmølle, og afbrændte for Størstedelen 1736, men opbyggedes paany.

Vi omtale kun her denne Landsby, fordi den danske Sags kjækkeste og djærveste Forsvarer i Sønderjylland, Hans Andersen Krüger er født den 6te April 1816 i denne By, hvor hans Fader eiede en Gaard. Efter Faderens Død 1841 blev han Eier af denne Gaard samt Kroen sammesteds og kjøbte i 1853 Møllen i Bevtoft.

Dansk i Hjerte og Sind var han med at stifte „den slesvigske Landboforening" i 1845 og indtraadte samme Aar som Medlem i „den slesvigske Forening", der var stiftet 1843 og snart blev Brændpunktet for hele Danskheden i Sønderjylland, Hjertet for det paany opvaag-

*) Efter Trap og Flere.

nede Folkeliv. I 1846 blev Laurids Skau Formand i denne patriotiske Forening og Krüger en af dens Repræsentanter. I Januar 1847 valgtes han til Stænderdeputeret for Slesvigs 1ste Landdistrict, men da han første Gang optraadte som saadan, var det i Oprørernes saakaldte „forenede Stænderforsamling" i Rendsborg, den 18de Marts 1848, hvor han og en dansk Mand til optraadte alene med uforfærdet, freidigt Mod imod omtrent 70 holsteenske og slesvigske Stænderdeputerede, der prædikede Haan, Had og uslukkeligt Fjendskab imod alt Dansk. Det var en Kamp, ligesaa mandig som paa en Valplads. Krüger protesterede, og det paa Dansk, imod dette Møde, der agtede at plante Oprørsfanen, og imod dets tagne Beslutninger. Han yttrede med rene danske Ord: at Forsamlingen nok oversaae, „at der var et dansk og danskſindet Slesvig, som paa ingen Maade kunde være enigt med dem, som paa ingen Maade vilde indlemmes i det tydske Forbund, men vilde af alle Kræfter stræbe efter, at det blev knyttet nøiere sammen med det øvrige Danmark." Man lo vel haanligt ad ham, men han havde dog talt den danske Sag, og det med et Mod og Mandshjerte, som aldrig vil gaae nogen Dansk af Minde. Nogle Dage efter dette Optrin var han Medudsteder af en Adresse til det danske Folk. Endnu i samme Aar hædrede Frederik den Syvende ham for hans patriotiske Adfærd med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Da i 1851 Regjeringen udnævnte 21 „ansete, med deres Medborgeres Tillid hædrede Mænd", som under Benævnelsen „Notabler" skulde sammentræde i Flensborg i Mai Maaned s. A. „for at raadslaae om Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold", var Krüger ogsaa blandt disse. Denne Notabelforsamlings fuldkomment enige Majoritet, som gik „en Smule

videre i dansk Retning end Regjeringens (Sponnecks) Forslag", havde tillige Holstenerne imod sig og blev derfor opgiven.

I Januar 1852 kundgjorde Regjeringen, at den atter havde optaget den slesvigske Stænderforsamling, der skulde sammentræde i October 1853 i Flensborg, og det var naturligt, at Krüger gjenvalgtes til Stænderdeputeret af sit forrige Landdistrikt. Her deeltog han i flere Comiteer angaaende Forandringer i Toldforordningen, Brændeviinsbrænderibeskatningen, Affattelsen af en ny Matricul m. M. Som Danskhedens Repræsentant i Forsamlingen tiltalte han Hofjægermester Weber djærvt, fordi han beklagede sig over ikke at forstaae de danske Foredrag. Der vedtoges i denne Forsamling den foreslagte, faktisk gjældende slesvigske Forfatning, og nye Valg udskreves til en overordentlig Stænderforsamling, der atter sammentraadte i Flensborg i 1855. Valgt paany af sin gamle Kreds mødte han og proponerede Opløsningen af Gensdarmericorpset, der kostede Slesvig omtrent en 7de Deel af dets directe Indtægter. Han ansaae det, og vistnok med Rette, for unødvendigt, da almindeligt Politi under de daværende Forhold kunde udrette det Samme.

I den ottende Stænderforsamling mødte han atter. Som et af Forsamlingens dygtigste og virksomste Medlemmer deeltog han i en Mængde Comiteer: Om Pensionering; Foranstaltninger til at forebygge Farer ved Dampkjedler etc.; om Forandringer i Lovgivningen og Bestyrelsen i de blandede Districter Syd for Kongeaaen; angaaende nye Chausseer, Hertugdømmets fælleds Brandkasse, om Brandskade, om Mølletvang. Ved et Andragende i Sprogsagen afgav han et Minoritetsvotum.

I 1856 valgtes han til Rigsraad for 4de Rigsraadskreds og deeltog fra den Tid i alle Rigsraadets Møder.

I 1860 deeltog han i den niende Stænderforsamling, hvor han atter var Medlem af flere Comiteer, og paatalte Fjernelsen af de oprørske Adresser, der vare indsendte fra Byerne Slesvig og Eckernførde. Han proponerede og forelagde Forsamlingen et Udkast til en ny, for de danske Slesvigere mere betryggende Valglov, som blev forkastet; ligeledes i Forening med Skau og 13 Andre indbragte han en Loyalitetsadresse til Kongen, som ogsaa blev forkastet af de tydskſindede Deputerede. I 1863 udgav han et Skrift om Slesvigs Forening med Monarchiet, der vakte megen Opmærksomhed formedelst sit patriotiske Indhold og den ægte danske Tone, der gik heelt igjennem det.

I Aaret 1867 og flere paafølgende Gange valgtes Krüger, paa samme Tid som Proprietair Ahlmann fra Als, til Deputeret for første slesvigske District, saavel i det preussiske Deputeretkammer som paa den nordtydske Rigsdag. Ingen af dem vilde aflægge Eed paa Forfatningen, og Begge yttrede frimodigt og uforfærdet i et Skrift, der omsendtes blandt Rigsdagens Medlemmer: „Vi ere Danske, vi ville vedblive at være Danske, og vi ville behandles som Danske efter Folkerettens Forskrifter". Man erklærede deres Valgbreve for ugyldige og udstødte dem af Forsamlingen; men de bleve næsten eenstemmigt valgte paany. Endelig, da de endnu ikke vilde aflægge Eden, valgte man en anden Fremgangsmaade; man vilde ikke kassere deres Valgbreve, fordi det var indlysende, at de atter vilde blive gjenvalgte og saaledes i enhver ny Samling minde om den ærgerlige § 5 i Pragfreden, som endnu ikke var bleven opfyldt. Saa suspenderede man deres Ret til at møde i Forsamlingen, indtil de havde

aflagt Eden. Men de gjentoge Eedsnægtelsen og nedlagde selv deres Mandater (den 23de November 1868), hvorved altsaa nye Valg bleve lige nødvendige, og ved disse ere de selvfølgelig blevne gjenvalgte med en knusende Overvægt.

Den 29de Januar d. A. (1869) gav den danskfindede slesvigske Befolkning et synligt Vidnesbyrd om sin Anerkjendelse af Krügers Virksomhed ved at overrække ham ved et i den Anledning paa Gram afholdt Festmaaltid en Bordopsats af Sølv. Den havde den betydelige Vægt af 504 Lod, næsten et Lispund, var modelleret af Billedhugger Peters og udført af Sølvvarefabrikant Christesen i Kjøbenhavn. Paa Skaalen staaer Krügers Portraitmedaillon og et Skjold med et Anker og 2 Krandse; fra den hæver sig en Egestamme med friske Skud, og ovenpaa denne staaer en Qvindefigur med det danske Skjold paa den ene Arm og Dannebroge i Haanden. Slesvigs Løve hviler ved hendes Fødder. Nederst paa Opsatsen er der Indskrifter, betegnende Mærkedagene i Krügers Liv og hans ovennævnte Ord i Berlin: „Vi ere Danske, vi ville vedblive at være Danske, og vi ville behandles som Danske efter Folkerettens Forskrifter".

Sommersted,

en Landsby ligesom Bevtofte, liggende i Haderslev Amt, Gram Herred, 2 Mile fra Haderslev. Den har Kirke, Præstegaard, Skole og Kro.

Sommersted nævnes i Knytlinga Saga Cap. III; det var hertil, at Hertug Henrik Løve trængte frem med sine Sachserskarer, da han i Aaret 1156 kom Svend Grathe tilhjælp mod hans to Modkonger.

I denne Landsby er ogsaa en af Danskhedens Forkæmpere født, nemlig Laurids Pedersen Skau, den

22de Mai 1817. Hans Fader var Sognefoged, og i mere end eet Aarhundrede havde hans Forfædre været i Besiddelse af hans Faders Gaard. I Skolen i Sommersted, der forestodes af den danskfindede Degn Køster, nød han Underviisning. At Køster maa have været en dygtig Lærer, og at Skau maa have havt ypperlige Fatteevner, viste sig efter hans Confirmation i Aaret 1833, da han i sit 16de Aar besvarede en af Etatsraad Falck og flere kielske Professorer udstedt Opfordring til at meddele locale Oplysninger „für Samlung und Erhaltung vaterländischer Alterthümer“ i en udførlig, velskreven, dansk Beretning om de i hans Hjemstavn værende Oldtidsminder. Senere skrev han enkelte Artikler om communale Anliggender i „Dannevirke“ og tog ivrig Deel i de forskjellige Petitioner til Stænderne fra det dansktalende Slesvig.

Skjøndt man saaledes allerede tidligt var bleven opmærksom paa den unge, talentfulde Mand, var det dog først i 1843, at han med Eet erhvervede sig et af de populaireste Navne i Nordslesvig og selv i det øvrige Danmark. Det var nemlig ved en Fest, som Nordslesvigerne havde foranstaltet for at bevidne de tre patriotiske Mænd: Peder Hjorth Lorenzen, Nis Lorenzen og Posselt deres Taknemmelighed og Erkjendtlighed for deres mandige Adfærd i den slesvigske Stænderforsamling, at den 25aarige Laurids Skau optraadte ved Festens Slutning med sit bekjendte „Løftets Bæger“. Han yttrede: „I vore Dage have vi langt flere Skaaler end vore Forfædre ved deres Gilder, hvilket kommer deraf, at vore Forfædre havde mere for Skik at ville, vi derimod mere at ønske; men Ønsker koste hverken Penge eller Uleilighed, derimod er en Villie mange Gange meget dyr og koster næsten altid Møie og Besværlighed. Efter Fædrenes Skik“, tilføiede han derpaa, „kunde der nu

være Anledning til at gjøre alleslags Løfter, saasom „inden 3 Aar at jage Storhertugen af Nordalbingien ud af Landet" eller at „vende enhver Embedsmand, der tiltaler En paa Tydsk, Ryggen", men jeg vil nu foreslaae et andet Løfte, nemlig: at vi skulle samles til et lignende Gilde som dette inden 3 Aar." Dette Forslag modtoges med Jubel, men allerede tre Maaneder efter, den 14de Mai 1843 samledes de danskfindede Slesvigere paa Skamlingsbanken, som man havde kjøbt i den Anledning. „Minder Eder vel," sagde Skau her til de forsamlede Bønder, 6000 i Tallet, sigtende til de Slesvigere, der, skjøndt dansk fødte, talte Tydsk, „minder Eder vel, at Slesvigs Vaaben er en Løve og ikke en Abekat."

Ved dette Møde paatænktes „den slesvigske Forening", der stiftedes den 12te Juni 1843, og hvis Formand den gamle, trofaste Hans Nissen først blev, Skau derimod i Januar 1846; midlertidig havde han været Foreningens virksomme Secretair. „Snart", siger Barfod i sine „Fortællinger af Fædrelandets Historie", „blev Foreningen Brændpunktet for hele Danskheden i Sønderjylland, Hjertet i det Folkeliv, der visselig bad Gud om Fred, men stod dog rede og rustet til Kampen, hvis saa skulde være."

Af dette Selskab stiftedes 1844 Folkehøiskolen i Rødding, hvis Medbestyrer Skau blev. Ligeledes udgik der fra denne Forening en Petition til Kong Christian den Ottende om at hævde det danske Sprogs lige Ret med det tydske i den slesvigske Stænderforsamling og om, at denne maatte forlægges til Flensborg. Deputationen, der overleverede Kongen denne Petition, bestod af Formanden Hans Nissen og Laurids Skau, og blev meget naadigt modtagen af Kongen, der lovede kraftig Beskyttelse.

Paa Kongens paafølgende Fødselsdag, der høitidelig-

holdtes af 1000 Bønder, bad Skau disse at dømme, „om de helst ønskede Forbund med de danske Hjerter eller med den holsteenske Nelde."

Skaus Personlighed og hele Adfærd havde erhvervet ham alle danskſindede Mænds Velvillie og Opmærksomhed, og man erkjendte i ham en aandsbegavet, fædrelandssindet Mand. Ogsaa Frederik den Syvende erkjendte det ved at hædre ham i Aaret 1848 med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Da de første almindelige Valg fandt Sted til den danske Rigsdag, stillede Skau sig i December 1849 i Skanderborgs Amts 3die Valgkreds og blev eenstemmigt valgt til Kredsens Repræsentant i Folkethinget. Han mødte ogsaa paa de tre første Rigsdage. At han deeltog med Varme i Alt, hvad der angik Folkets Frihed og Fædrelandets Vel, er indlysende. Blandt de i April 1851 udnævnte „Notabler" var ogsaa Skau.

I Januar 1852 kundgjorde, som ovenfor bemærket, Regjeringen, at den atter havde optaget den slesvigske Stænderforsamling, der skulde sammentræde i October 1853 i Flensborg, og Skau valgtes af de mindre Landeiendomsbesidderes Valgklasse til Deputeret for 3die District. Han mødte i Stænderforsamlingen, for hvilken der forelagdes den faktisk gjældende slesvigske Forfatning. Da denne vedtoges, udskreves der nye Valg til en overordentlig Stænderforsamling, der atter sammentraadte i Flensborg; at Skau paany blev valgt af sin tidligere Valgkreds, var naturligt, ligesom ogsaa at den fædrelandssindede Nis Lorenzen hvergang valgtes til Suppleant for samme Kreds.

Da Danmarks Rigsraad traadte første Gang sammen 1ste Marts 1856, havde Skau Sæde i det som kongevalgt Rigsraad. Vi see deraf, at Regjeringen erkjendte hans Dygtighed. Han havde dengang allerede været ansat som Amtsforvalter i Haderslev Vesteramt

siden August 1852. I 1857 udnævntes Skau til Ridder af Dannebrog. Ulykken i 1864 var for tung for Skaus da allerede svækkede Helbred, og han døde i dette Aar, savnet af Alle, der skattede hans rige Evner og varme Fædrelandskjærlighed.

I Aaret 1836 ægtede han Maria Elisabeth Buch, ved hvem han blev Fader til 3 Sønner. I Aaret 1863 mistede L. Skau sin Fader; den Gamle nød megen Anseelse og efterlod sine voxne Børn et hæderligt Eftermæle. Han var — ligesom Sønnen Laurids Skau — iblandt de 25 energiske Dannemænd, der den 12te Juni 1843 stiftede den senere saa navnkundige „Slesvigske Forening“, der var Centrum for den hele danske Bevægelse i Slesvig. En Broder til L. Skau, nemlig P. Skau til Bukshave, nyder endnu megen Anseelse i Nordslesvig og har mødt som dets uforsagte Repræsentant i den slesvigholsteenske Landdag, hvor han tilligemed Callsen og Lassen ikke har forsømt nogen Leilighed til at minde om, at Nordslesvigerne ere Danske og ikke ville være Tydske.

Bolderslev,

en Landsby i Aabenraa Amt, Ris Herred, er den største og anseeligste blandt Sognets 12 Byer, men er ingen Kirkeby. Det er en meget gammel By, om hvilken haves mange Sagn, og iblandt disse det, at den har sit Navn efter Kæmpen Balder. Et Sagn fortæller, at der engang holdtes paa Bolderslev Mark et stort Slag meller Balder og en Kæmpe Hother, hvilket skal være kjendeligt af de smaa Høie, som der endnu findes, og i hvilke de Faldne skulle være blevne begravede. Herfra hidrører det gamle Vers:

„Balder, Rune aa hans Byv,
di ypped dem en stor Kyv,
men aa Tohøi
der slov Balder Rune døi.“

Denne Høi skal have ligget Øst for Bolderslev ved Aabenraa.

Aar 1285 nævnes Byen som Kongsgods. Balders Borg paavises Øst for Byen i Skoven. Paa den jevnede Høi Løgvold (d. e. Lavhøi) paa Byens Mark skal, efter en Afhandling om Urnehoved-Egnen af J. N. Schmidt i „Antiqvarisk Tidsskrift" 1849 til 1851, det berømte Urnehoved-Landsthing („Urnense placitum") have været holdt. Her raadsloge Slesvigs frie Mænd om Landets Tarv, og paa et saadant Thing var Svend Estridsøn Aar 1076 tilstede, men forlod det syg og døde i den nærliggende By Soderup („Sudthorp") den 29de April s. A. Paa Urnehoved-Landsthing valgtes Aar 1135 Harald Kesja til Konge, og 1182 hyldedes Knud den Sjette her. Landdagen holdtes ogsaa her indtil ind i det 16de Aarhundrede, og her var det ogsaa, at Herredsfogden Nis Henriksen af Haistrupgaard 1524 forsvarede Frederik den Første mod Bønderne, som holdt med den landflygtige Christian den Anden, og kun ved Flugten undgik at blive dræbt af deres Pile. Efter vore Krøniker blev Erik Emun dræbt paa Urnehoved-Thing. Et gammelt Riim lader Kongen sige:

„Paa Urnehovit, Jydlands Thing,
som jeg blandt Volkit stod i Ring,
mig slog der Plog hin Sorte";

men dette Kongemord menes af Andre at have fundet Sted paa Hviding-Thing, der holdtes ved Byen Hviding, som ligger omtrent 1½ Miil Sydvest for Ribe*).

Haddeby.

Kirkebyen Haddeby ligger ved Slien, ligeoverfor Slesvigs Gammelstad, og har været indviet til Nor-

---

*) Efter Traps Skrift.

dens Apostel Ansgarius. Ligheden imellem dens Navn og Slesvigs gamle Navn Hedeby har givet Anledning til, at man urigtig antog dens Kirke for at være Danmarks ældste Kirke. Den er bygget deels af raae, deels af kløvede eller kun lidet tilhuggede Kampesteen, og Choret har en flad østlig Slutningsmuur. Alle oprindelige Buer ere runde; men saavel Formen af den vide Chorbue som af de endogsaa usædvanligt brede, med Muursteen indfattede, oprindelige Vinduer m. M. gjør det sandsynligt, at den nuværende Kirke ikke er ældre end fra det 13de Aarhundrede. De meget store, spidsbuede og med kulørt Glas forsynede Vinduer paa Sydsiden skrive sig fra den nyeste Tid. Kirkens Indre, der kun har Hvælvinger i Choret, er lyst og venligt. Den har en meget smuk gammel Døbefont af Steen. Det gamle Fløialter har foruden en Fremstilling af Bebudelsen og af Christus tronende ved Moderens Side 20 fritstaaende, i nyere Tid uheldigt opmalede Figurer af Engle, Apostle og Helgener.

Løgum-Kloster.

Næstefter Domkirken i Ribe er Klosterkirken i Flækken Løgum, omtrent 2 Miil N. O. for Tønder, vistnok den mærkeligste gamle Bygning paa Halvøens Vestkyst. I flere Miles Afstand kan man see den høie, men korte Bygning, med det naaleagtige Spiir over Midten. Af den tilstødende Klosterbygning er der kun et mindre Stykke blevet tilbage. Englænderen Rudolf, Biskop i Ribe, omtrent 1160—1171, grundlagde Klosteret som Cistercienserkonvent ved at hente Munke fra Herrisvad Kloster i Skaane for at reformere dette Kloster ved „sorte Munke" (Benedictinere eller muligviis Cluniacensere) og Nonner, som fra et ubekjendt Tidspunkt af havde været i Sem ved Ribe, og det hedder tillige, at

han har flyttet Brødrene, der nu altsaa vare blevne „hvide Munke“, til „Løgum“ („Løum“, „Loum“), af hvis Navn man dannede det Latinske Locus Dei“ ɔ: „Guds Stad“. Alligevel er det at antage, at denne Flytning først er bleven iværksat af hans Eftermand Stephan (1171 — 1178). Da Klosteret forlagdes herned, fandtes der flere Skove, og de forskjellige Bygninger bleve derfor opførte af Træ, hvorved ogsaa flere Gange gjentagne Ildsvaader fandt Sted. Den sidste af de tre Ribe Bispopper, der have faaet Navn af „første Grundlægger“, er Gunner (1230—1246); men en Snees Aar efter hans Død, 1268, er Klosteret atter afbrændt. Ved talrige Gaver og Privilegier hævede Klosteret sig til stor Anseelse. Ved Reformationen blev Klosteret ikke strax ophævet, først 1548 sekulariseredes og omdannedes det til et Amt. Amtsforvalterboligen eller, som den kaldes, „Slottet“ indtager endeel af Klosterbygningernes Plads og har over sin Port Hertug Frederik den Fjerdes Navnetræk (1694—1702). I vore Dage er Kirken i Aarene 1844—1845 undergaaet en omfattende Restauration.

Som alle Cistercienserordenens Kirker var denne indviet til Jomfru Marie. Den havde et lille Spiir af Træ oppe ovenover Korset for en lille Klokke. Hele Architekturen var prunkløs. Ved den nævnte Restauration led Kirken store Forandringer.

Nogle Forfattere omtale nogle „hemmelige og mørke Munkegange“ oppe ved Hvælvingerne som den fornemste Eiendommelighed ved denne Kirke, hvilke en senere Tids Phantasi har sat i Forbindelse med Munkevæsenet. De have blot det reent praktiske Øiemed at aabne en Tilgang til de forskjellige Dele af Bygningen og at give Leilighed til at fastgjøre Reb for Muurvægene osv. ved Reparationer. De findes i mangfol-

dige gamle Kirker, maaskee meest i saadanne, der skrive sig fra det 12te og 13de Aarhundrede.

Paa enkelte Undtagelser nær er Klosterkirken heelt igjennem opført af store, røde Muursteen. Hele Kirkens Ydre er bedækket med Cement og dens Indre overhvidtet, tildeels med en rødlig Farve, saa det er kun paa de mere skjulte Steder, at man faaer Muurværket selv at see. Kirken gjør et i Forhold til sin Størrelse mere end almindelig storartet Indtryk, fordi dens Architektur i det Hele har faaet et fordringsløst Grundpræg og saavel i de brede Buer og store Hvælvinger som i Muur og Piller et gjennemgaaende Udtryk af solid Fasthed; men hertil bidrager dog ogsaa Langhusets Korthed i en ikke uvæsentlig Grad. I Indtrykket have vistnok ogsaa de smukt anordnede og afdeelte Vinduer i Chor og Kors, hvoraf et er næsten 16 Alen høit i Lyset, deres Andeel. Kirkens indre Længde er 64 Alen, dens Ydre 69¼ Alen; Tværskibets indre Længde 45 Alen, Midtgangens Brede 14—14½ Alen; Sidegangenes Brede 6—6½ Alen; Høiden under de store Hvælvinger 29—30 Alen. Kirkens ydre Høide til det Øverste af Gavlkammene 40 Alen; til det Øverste af Korset over Træspiret 65 Alen.

Indtil Restaurationen 1844 havde Klosterkirkens Chor endnu bevaret Meget af sin oprindelige Anordning og af sit gamle Tilbehør. Paa den nordlige Side af Høichoret var dengang et mærkeligt gammelt Reliquieskab indmuret, hvis tvende Dørfløie ere prydede med Temperamalerier fra det 14de Aarhundrede, fremstillende 16 mandlige og qvindelige Helgener, hvis Navne ere vedføiede. Da Muren nedbrødes, flyttedes ogsaa dette Skab tilligemed tvende andre mindre tilbage og anbragtes i Muren bagved. Endnu ældre og mærkeligere var et Billede, som fandtes paa Forsiden af Alterbordet og

fremstillede den vundefulde Christus i Midten af Tavlen, medens det paa hver Side havde 6 mindre Fremstillinger, meest af Herrens Barndomshistorie. Det bevares nu i det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn. I „Munkenes Chor" nede i Korsets Midte stode dengang de gamle Munkestole i to Rækker. Endestykkerne paa den ene Række vare prydede med de udskaarne Billeder af tvende Abbeder, i den anden Række fandtes udskaaret paa det ene Endestykke den hellige Christophorus med Jesusbarnet paa Skulderen og en lille Fremstilling af Noahs Ark hængende ved Bæltet, og paa det andet Endestykke Jomfru Marias Billede med et Vaabenskjold under, formodentlig Hertug Frederiks, inden han blev Konge. Blandt Kirkens Mærkværdigheder fra ældre Tid findes endnu flere fritstaaende Figurer og Grupper, saaledes St. Anna med Maria paa høire og Jesusbarnet paa venstre Arm, Christi afsjælede Legeme paa Madonnas Skjød, en Abbed og endelig Frelseren med 13 Apostle, da foruden Paulus, som staaer nærmest Herren ved venstre Side, ogsaa Judas er medtagen og har faaet Plads yderst mod samme Side. Han er let kjendelig paa Pungen og det røde Haar og Skjæg; disse Figurer have imidlertid intet Kunstværd.

I Løbet af det 13de Aarhundrede fik fire Biskopper af Ribe — hvoriblandt „Grundlæggeren" Gunner — og en Biskop af Børglum deres Hvilested i Løgumkloster. For omtrent hundrede Aar siden vare imidlertid saavel en Mindetavle om dem som Ligstenene forsvundne.

Den væsentligste Deel, som endnu er tilbage af de gamle Klosterbygninger, udgjør en omtrent 36 Alen lang og henimod 19 Alen bred Fløi*)

---

*) Uddraget af en af Adjunkt J. Helms i Ribe til Traps Beskrivelse af Slesvig meddeelt udførlig Fremstilling af Kirken.

Rye-Kloster og Lyksborg-Slot.

I Middelalderen stod Rye-Kloster (paa Latin Rus regis) paa samme Sted, hvor nu Glücksborg-Slot ligger. Oprindelig var det stiftet som et Cluniacenserkloster paa en Høi tæt udenfor Slesvig; derfra flyttedes det til Guldholm i Nybøl Sogn og forvandledes da til et Cistercienserkloster, og 18 Aar efter til ovennævnte Sted under Valdemar Seirs Regjering i Aaret 1209 eller 1210. I dette Kloster var den berygtede Arnfast Abbed, og det antages almindelig, at Christopher den Første under et Ophold i Ribe blev forgiven af denne geistlige Mand. Der fortælles endog, at Giften blev indgiven ham i Herrens Nadvere, hvilket dog muligt er Opdigtelse. Munkenes Opførsel i dette Kloster maa ikke have været exemplarisk, thi 1283 fratog Biskop Jakob af Slesvig dem nogle Tiender og lod nogle af Brødrene pidske, og det paafølgende Aar blev endog Conventet opløst; dog samledes det snart igjen, og 1299 tog Erik Menved Klosteret under sin Beskyttelse. En Munk i dette Kloster skal have skrevet det under Navnet „Kong Eriks Krønike" bekjendte latinske Kildeskrift i Scr. rer. Dan. 1ste Bind, som ender ved 1288, og som ogsaa kaldes rigtigere „Rye-Klosters Annaler". Ved Reformationen blev Klosteret inddraget under Kronen, og Christian den Tredie, som beholdt det ved Delingen 1544, lod det først bestyre som hidtil af Abbeden, men henlagde senere Godset under Flensborg Amt. Da Frederik den Anden ved et Delingsforlig i Flensborg den 23de April 1582 havde overladt sin Broder Hertug Hans den Yngre af Sønderborg Rye Kloster med Mere som Godtgjørelse for den ham tilkommende Deel af Arven efter deres Farbroder Hertug Hans den Ældre, lod Hertugen i det paafølgende Aar de gamle Klosterbygninger nedbryde; man fandt ved denne Leilighed

hist og her under Jorden og i Hvælvingerne Hjerneskaller og andre Been af smaa Børn, et ufordeelagtigt Vidnesbyrd om Munkenes Sædelighedstilstand. Hertug Hans opførte lidt nordligere et Slot, der fuldførtes 1587, og som han kaldte Lyksborg (Glücksborg); han opholdt sig ofte her og døde her den 9de October 1622. Ved den paafølgende Arvedeling af de sønderborgske Besiddelser tilfaldt Lyksborg Hertug Philip, Stifteren af den tredie af de sønderborgske Linier, der efter Slottet, som tjente ham og hans Efterkommere til Residents, kaldtes den glücksborgske Linie. Ved hans Sønnesøns-Sønnesøn Frederik Henrik Vilhelms Død den 13de Marts 1779 uddøde den glücksborgske Hertugstamme, hvorpaa dens Besiddelser tilfaldt Kronen. Sidstnævntes Enke, Anna Caroline af Nassau-Saarbrück, der i andet Ægteskab var gift med Hertug Frederik Carl Ferdinand af Brunsvig-Bevern, dansk General-Feltmarskal, vedblev at beboe Slottet til sin Død den 12te April 1824. Frederik den Sjette gav den 6te Juli 1825 sin Svoger, Hertug Frederik Vilhelm Paul Leopold af Holsteen-Beck Titel af Hertug af Glücksborg, og fra 1836 boede hans Enke, Hertuginde Louise Caroline, født Prindsesse af Hessen-Cassel, og hans Familie i en Række af Aar paa Slottet; et af deres Børn er vor nuværende Konge, Christian den Niende. Frederik den Syvende residerede i Aarene 1857 til 1863 i en Deel af Aaret paa Lyksborg Slot, og her døde han den 15de November 1863.

Slottets Omgivelse er malerisk; liggende i en Indsø, er det omgivet af store Skove. Det er en massiv Bygning paa 3 Etager i regelmæssig Fiirkant, 50 Alen paa hver Side, indvendig med fire ottekantede Hjørnetaarne og et Spiir, der sidder midt paa Taget. Alle Slottets Værelser ere hvælvede undtagen den øverste

Etages. Tidligere var her en Dæmning, men nu fører en Bro til Slottet; foran Slottet er der en Kavalleerbygning samt flere Udbygninger. En Have er anlagt 1733 af Hertug Frederik, hvor der havde staaet en Ladegaard, der var nedlagt. I Slottets nederste Etage findes Slotskapellet (restaureret 1858—1859) med det hertugelige Begravelseskapel, hvis Ligkister med tilhørende Indskrifter ved Slottets Kastellan i Aaret 1857 ere restaurerede. Blandt Fyrsteligene her hvile samtlige Hertuger af Glücksborg af den ældre Linie.

Over den hertugelige, senere kongelige Stol i Slotskapellet sees en Bjelke indlagt i Muren. Den skal være sat der paa Hertug Philip Ernsts Befaling til Erindring om, at den 17de Juli 1709 i et stærkt Tordenveir blev det Egetræ i den nærliggende Skov Sigum Lund, hvoraf den er udhuggen, og under hvilket Hertugen med Familien havde holdt Taffel, ved en Hvirvelvind rykket op med Rode og ført 190 Skridt bort fra Stedet.

Da Vandet i Slotsgraven, hvor Klosterets Kirkegaard havde været, i Aaret 1763 blev afledet, fandt man i murede Grave Ligene af Munke i deres Ordensdragt næsten uforraadnede.

I det nærliggende Nykirke Sogn ligger Kirkebyen Nykirke, hvilken skylder Hertug Hans sin Oprindelse. Dette Sogns Indvaanere vare kun 145 i 1863, og paa Grund af det ringe Indbygger-Antal gaaer der undertiden hele Aar, hvor der ingen Dødsfald eller Bryllupper forefalde, hvilket gav Sognets gamle Præst Nic. Oest, død 1798, Anledning til at skrive:

„Im Himmel wird nicht copuliret,
Und auch kein Sterbefall verspüret:
Doch kommen Kindelein hinein;
So mag wohl hier der Himmel seyn.“

Med Hensyn hertil var det vistnok, at denne eller en senere Præst for Nykirke Sogn affattede sin aarlige Beretning om Fødte og Døde i Sognet saaledes:

„Gestorben: Kein,
Geboren: Ein,
und das ist mein*).“

Gjelting-Kirke.

Denne Kirke, der hører til Byen Gjelting, ligger omtrent 4 Mile O. S. O. for Flensborg og er den største i Angel. Den er opført i den senere Tid af Middelalderen af Muursteen. Hele Kirken er i høi Grad bleven forandret og moderniseret ved en stor Restauration i Aaret 1793. Choret blev nedbrudt og gjenopført som en umiddelbar Fortsættelse af Skibet. Kirken, der er omtrent 60 Alen lang, har derved i hele sin Længde faaet den betydelige indre Brede af 17 1/2 Alen dansk. Den vestlige Ende af Kirkens Indre er tarvelig og gammeldags, den nye Deel af Kirken derimod fiin og moderne. Væggene ere her prydede med joniske Pilastre, Loftet hvælvet og gibset, af en gammel Altertavle fra Middelalderen er den udskaarne Fremstilling af Korsfæstelsen bleven overhvidtet og omgiven af store romerske Søiler og Pilastre, besatte med Forgyldning osv. Apostlene, der stode ved Alterets Fløie, ere placerede i Galleriet her foran det ovenover Alteret anbragte Orgel. Kirkens Døbefont er af Træ og bærer Aarstallet 1653. Omtrent fra samme Tid hidrører Prædikestolen, der som sædvanlig er smykket med Reliefser af Frelserens Historie. Kirken har intet Taarn**).

---

*) Efter Trap og nogle andre Kilder.
**) Uddraget af Traps og nogle andre Skrifter.

Poppenbøl Kirke.

Kirken er en gammel Bygning uden Taarn, opført af Mursteen og med fladt Loft og rundbuede Vinduer. Steendøbefonten er fra 1590 og ligesom Altertavlen forsynet med plattydsk Indskrift. Frederik den Fjerdes Dronning Anna Sophie skjænkede et Alterkar af Sølv til Kirken i Aaret 1723. Den første Kirke skal være anlagt Aar 1113 som Kapel for Kjøbstaden Garding i det tilstødende Garding Landsogn. Vi omtale denne Kirke her i Skriftet, fordi en Begivenhed, der fandt Sted i den 1494, kaster et eiendommeligt Lys over Datidens Tilstande. I ovennævnte Aar blev nemlig Præsten Nicolaus Syvels dræbt foran Alteret af Bønderne Jacob Pralen og Hans Petersen, „um Frau Jacobs Schwester willen, cum qua dictus Nicolaus rem habuerat“, som Krønniken fortæller. Hele Landskabet blev belagt med Interdict, og Kirkerne stode lukkede i 6 Uger, indtil en udbrudt Pest i Utholm foranledigede Forbudets Ophævelse og Biskop Egert Dyrkop atter indviede Poppenbøl Kirkegaard. Forliget, som Præstens nærmeste Slægtninge den 26de Januar 1497 indgik med Broderens Drabsmænd, gik ud paa, at disse skulde erlægge 180 Mk. i Mandebod, hvert Aar lade læse Sjælemesser for den Myrdede i Garding og Poppenbøl Kirker, drage til Rom og valfarte til St. Jago i Spanien, hvorefter de, naar de kom tilbage, skulde have Fred i Landet*).

Nordborg-Slot.

Nordborg-Slot, der er det ældste af Slottene paa Als, skal allerede være bygget i Midten af det 12te Aarhundrede af Svend Grathe. Det benævnedes først Als Slot, men efterat Sønderborg Slot var bygget, blev

*) Uddraget af Traps Skrift.

det i Modsætning til dette kaldet Nordborg. Slottet laa paa en lille Ø i den vestlige Ende af den langstrakte, efter Slottet benævnte Sø, og da det var stærkt befæstet, benyttedes det som Fængsel, først for den slesvigske Biskop Valdemar, tidligere omtalt her i Skriftet, i Aarene 1193—98 og senere, 1261, for den tolvaarige Kong Erik Glipping, da han var gjort til Fange i Slaget paa Lohede, samt den slesvigske Biskop Nicolaus. Aar 1358 erobredes Nordborg-Slot af Valdemar Atterdag, og den 14de August 1410 blev Slottet, da det kun havde en Besætning af 25 Mand, ved Capitulation overgivet af Claus v. Thienen til Erik af Pommern. Ved de to første Delinger af Hertugdømmerne kom Nordborg til den kongelige Deel og udgjorde tilligemed Sønderborg Enkedronning Dorotheas Livgeding, men ved den tredie Deling i 1564 kom det til Hertug Hans den Yngre, og ved Delingen efter hans Død, 1622, først til hans Søn, Johan Adolf, og da denne døde i 1624 ugift paa Nordborg, til Broderen Frederik, død 1658, der er Stifter af den ældre, med hans Sønnesøn Ernst Leopold 1722 uddøde, nordborgske Linie, som havde sin Residents paa Slottet indtil Aaret 1668. I den svenske Krig 1658 blev Slottet tre Gange erobret, først af Fjenden, derpaa af vore Allierede, saa atter af de Svenske, og i høi Grad ødelagt, men derefter istandsat af Hertug Johan Bugislav, død 1679, som samme Aar arvede de nordborgske Besiddelser efter sin Fader, Hertug Frederik. Den 14de Marts 1665 afbrændte Slottet aldeles. Ildebranden begyndte om Aftenen efter Solens Nedgang og varede til Midnat, og Intet blev reddet. Ved disse forskjellige ulykkelige Begivenheder blev Hertug Johan Bugislav stedet i en saa betydelig Gjæld, at han i 1669 maatte afstaae sit Hertugdømme til Frederik den Tredie, og levede saa fra den Tid som Privatmand i Nordborg og

nød tilligemed sine Brødre en kongelig Appanage. Kort efter overdroges Nordborg til Hertug Joachim Ernst af Pløn for hans Arveret til Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, og denne overlod det ved sin Død, 1671, til sin anden Søn, Hertug August (født 1635, død 1699), Stifteren af den yngre nordborgske Linie, som opførte et nyt, noget mindre Slot paa to Etager i Aaret 1678 og tillige byggede Gravkapellet ved Nordborg Kirke, som blev fuldført Aar 1700, faa Maaneder efter hans Død, og hvor Opbyggeren selv først fik sit Hvilested. Af hans to efterladte Sønner blev den Ældste, Joachim Frederik, efter ham Hertug af Nordborg og arvede i Aaret 1706 tillige Pløn, men døde Aar 1722 uden at efterlade sig Sønner. Den Yngre, Christian Carl, der var preussisk General, forelskede sig under et Ophold hos sin Moder paa Østerholm i hendes Hofdame, den skjønne Frøken Dorothea Christine v. Aschelberg, en Datter af Amtmanden i Nordborg, Johan Frants v. Aschelberg, og ægtede hende Aar 1702 imod sin Families Villie, hvorfor han maatte fraskrive sig alle fyrstelige Rettigheder for sine tilkommende Børn, saa længe hans ældre Broders Mandsstamme blomstrede. Hertug Christian Carl døde den 23de Mai 1706, og hans Hustru fødte efter hans Død den 4de August en Søn, Frederik Carl, som voxede op under Navnet „Herr v. Carlstein", men efter at hans Farbroder, den nordborgsk-plønske Hertug, Joachim Frederik, var død i 1722, som ovenfor er omtalt, uden mandlige Arvinger, blev han af Frederik den Fjerde erklæret for Hertug og tiltraadte Arven i Nordborg, som han valgte til sin Residents; om den plønske Arv kom han derimod i Strid med sin Faders Fætter, Hertug Johan Ernst Ferdinand af Rethwisch, men da ogsaa han døde uden Børn Aar 1729, kom Hertug Frederik Carl ikke alene i uomtvistet Besiddelse af

Pløn, men arvede ogsaa Rethwisch, hvorimod han af Erkjendtlighed 1730 afstod Nordborg til Danmark. Han var den sidste Hertug af Pløn og døde den 18de October 1761, efterladende sig i sit Ægteskab med Christine Irmengard Reventlow (en Broderdatter af Frederik den Fjerdes Dronning Anna Sophie) 3 Døttre, af hvilke den ene var gift med Hertug Frederik Christian (den Ældre) af Augustenborg og de to andre med tydske Fyrster. I Aaret 1766 blev Nordborg Slot solgt af den danske Regjering, og flere Dele af samme bleve nedbrudte, saa at nu kun enkelte Bygninger ere tilbage. *)

Augustenborg-Slot.

Dette Slot har en særdeles skjøn Beliggenhed paa Øen Als ved en Fjord af Alssund.. I Aaret 1651 kjøbte Hertug Ernst Gynther af den sønderborgske Linie Byen Stavensbøl af Frederik den Tredie og nedlagde den. Paa det Sted, hvor Byen havde ligget, lod han nu bygge et Slot, som han efter sin Hustru, Hertuginde Augusta af Glücksborg, kaldte Augustenborg, og hvor han selv og hans Efterkommere, indtil hans Sønnesøns-Sønnesøns-Søn, den nylig afdøde Christian Carl Frederik August (født 1798), derefter residerede, indtil den Sidste med sin Familie forlod dette skjønne, fra Forfædrene arvede Slot, da de danske Tropper ankom til Slesvig i de første Dage af April 1848. Ved en Cessions- og Renunciationsact, dat. Frankfurt am Main den 30te December 1852, afstod han for sig og sine Efterkommere samtlige augustenborgske Besiddelser paa Als og Slesvigs Fastland til den danske Krone for $1\frac{1}{2}$ Mill. Spec. Hertug Frederik Christian den Ældre

---

*) Uddraget af Traps Skrift om Slesvig.

lod det ældre Slot nedbryde og opførte i Aarene 1770—76 det nuværende.

Slottet, der er en anseelig Bygning, bestaaer af tre Fløie, hvoraf Hovedfløien har 3 og hver af Sidefløiene 2 Etager; i den nordlige Fløi findes det smukke Slotskapel i Renaissancestiil. I nogle anseelige Bygninger ved Slottet havde den sidste Hertug et kostbart Stutteri (1836 60 Fuldblodsheste). Langs Fjordens Vestside strækker sig en herlig Have og Lystskov, og i denne ligger en lille smuk Villa, almindelig kaldet Palaiet, der tjente til Enkeresidents for Enkehertuginde Louise Augusta, Frederik den Sjettes Søster, som døde her den 13de Januar 1843. Saavel Slottet som Villaen vare under begge slesvigske Krige indrettede til Lazareth. Flækken Augustenborg har efterhaanden dannet sig paa Slottets Østside og var i sin Tid for Størstedelen beboet af Hofbetjente. Augustenborg Hovedgaard solgtes 1861 af Statskassen til Kammerraad Fenger*).

Graasteen-Slot.

Graasteen var i den tidligere Tid en Avlsgaard under Søgaard Gods og laa mere sydligt, men efter at være afbrændt i Aaret 1599 blev den forlagt til sit nuværende Sted ved den afdæmmede Viig af Nybøl-Noer. Graasteen Slot er først bygget af Gregorius v. Ahlefeldt 1616. Fra den Tid omtales det som et eget Gods og solgtes af Hans v. Ahlefeldt for 90,000 Rdl. Species til Hertug Philip af Glücksborg, som dog allerede 1662 igjen overlod det til Frederik v. Ahlefeldt paa Søgaard. I 1725 kom det ved Concursen over de søgaardske Godser til Hertug Christian August af Augustenborg. I 1757 afbrændte Størstedelen af Slottet, men

*) Efter Trap.

det blev gjenopbygget af Hertug Frederik Christian 1758. En Ombygning fandt Sted 1842. I et af Slottets Fløie er Kapellet, der skal være indrettet efter Model af Jesuiterkirken i Antwerpen; her holdes Gudstjeneste for Flækkens Beboere. Væggen i Kirken er behængt med bibelske Stykker, Altertavlen med fire Malerier skal have Kunstværd. I 1852 fik Kirken et nyt Orgel istedetfor et ældre, der i den første slesvigske Krig blev ødelagt af de brunsvigske Tropper. Graasteen blev i 1852 tilligemed de øvrige augustenborgske Besiddelser Statseiendom.

Graasteen Slot og Ladegaard, Fiskebæk Hovedgaard og Skovene Graasteen Dyrehave, Roden, Stangerodde, Øvre- og Nedre-Stjerne, Vand- og Soltholm, ialt 1740 Tdr. Land, solgtes i Aarene 1861 og 1862 af Statskassen til det Hvitfeldtske Fideicommis, Besidder Geheimeconferentsraad Grev Moltke Hvitfeldt, for 504,200 Rdl. som upriviligerede Eiendomme, dog med Jagtret paa det Solgte og Valgret til den slesvigske Stænderforsamling i Godseier-Valgklassen. Efter Wienerfreden har Grev Moltke Hvitfeldt atter solgt Godserne, og Hertugen af Augustenborg er nu igjen deres Besidder.

Der gives her mange Træfrugter, i Særdeleshed er Graasteens (Gravensteens) eller Canthoræblet bekjendt; Carl von Ahlefeldt til Graasteen lod det bringe hid fra Holland.*)

Tørning-Slot.

Det gamle og i Historien saa meget omtalte Bjergslot, der 1634 benævnedes Thyrning, senere Dorningh, Dornyng, har ligget paa en steil Banke ved Tørning

*) Uddraget af Traps Skrift.

Vandmølle, hvor endnu Grundvolden af det sees. Dornyng-Slot tilligemed flere Slotte og Stæder i Sønder-Jylland pantsattes 1346 af Hertug Valdemar til de holsteenske Grever for Indløsningen af Nørre-Jylland. Kort efter besaddes det af den mægtige Ridder Claus Limbek, der snart var Danmarks værste Fjende, Grev Geerts og snart Valdemar Atterdags Mand. Han lod sig 1351 beleire af Kongen paa denne hans faste Borg, efter at have indgaaet et Forbund med de holsteenske Grever, der kom ham til Hjælp, saa de kongelige Tropper maatte ophæve Beleiringen. Senere vendte han dog sine Bundsforvandte Ryggen og indtog sin gamle Plads i Kongens Raad. Aar 1422, da Slottet igjen var kommet i Hertugernes Hænder, blev det beleiret af Erik af Pommern, men undsat af Hertug Henrik; det paafølgende Aar faldt det dog i Kongens Hænder, hvorpaa Holstenerne beleirede det, men Beleiringen hævedes, da de stridende Parter indstævnede deres Sag for Tydsklands Keiser. Senere vare Limbekkerne atter i Besiddelse af Tørning, og fra dem kom det til Ahlefeldterne, der 1496 solgte det til Kong Hans, som forlehnede forskjellige Adelsmænd med det. Senere blev Tørning en kongelig Avlsgaard, der udparcelleredes 1776, og hvoraf den nuværende Tørninggaard er Hovedparcellen.

Tørning Slotsbanke var, efter en Meddelelse fra Sommeren 1861 i Traps Skrift, hvoraf dette er uddraget, 30 Alen høi. Borgpladsen er ovenpaa 200 Fod paa den længste Led fra Nordvest til Sydost, fra Vest til Øst 160 Fod bred. Mod Syd bemærkes en tør Grav. Paa den høie Banke imod Nord synes der at have staaet et Taarn, og her er et ubetydeligt Stykke Muur af Kamp- og røde Muursteen.

Louisenlund

var tidligere et til Haddeby Sogn hørende Teglværk. Aar 1543 nævnes der en Bertram Sehestedt „thom Tegelhave“ (Teglgaard); senere tilhørte det Hertugerne af Gottorp og blev ved den gottorpske Deels Inddragelse under Kronen kongelig Domaine, indtil Christian den Syvende 1770 skjænkede det til sin Søster Louise, efter hvem det fik Navn. Prindsessen var gift med Landgrev Carl af Hessen-Cassel, der var Statholder i Hertugdømmerne, og Louisenlund blev deres Sommeropholdssted, hvorfor der tilbyggedes flere Bygninger. Landgrev Carl døde paa Louisenlund den 17de August 1836.

Louisenlund er især mærkværdig formedelst to interessante Runestene, som Landgrev Carl har ladet bringe herhid og opreise i Slotslunden. Den ene af disse Runestene, „Hedeby-Runestenen“, blev funden 1796 tæt ved Vedelspang i Haddeby Sogn, 5 Fod fra en Høi, som kaldes Krutzbarg eller Krusberg. Dens Indskrift udtyder P. G. Thorsen i sit Skrift: „De danske Runemindesmærker“ saaledes:

Tholf reiste Steen denne, Hjemfælle Svends, efter Erik Staldbroder sin, der blev død (døde), da Helte sade om (beleirede) Hedeby, men han var Styremand, en Helt saare god.

Den anden Runesteen er funden Aaret efter ved Haddeby Noer, kun et lidet Stykke Vei fra den fornævntes Findested. Dens Indskrift er fortolket saaledes:

Asfred gjorde Mindesmærker disse efter Sutrig Søn sin paa Helligdoms-Høien (det viede høitliggende Sted, i Runeskriften Vi - Knubu, muligviis det samme Sted, der senere er kaldtet Korsbjerg, nu Krutzbarg). Tæt ved disse tvende Runestenes Findesteder er i 1857 fundet en tredie Runesteen, „Kong Svens Runesteen“. Den er igjen opsat

ved det Sted, hvor den fandtes, Tvebjerg, 475 Skridt fra Dannevirke, og afgiver ved sin ældgamle Indskrift (fra Kong Svend Tveskjæg) Vidnesbyrd om, at man der boer paa dansk Grund. Paa Nutidens Dansk er dens Indskrift lige efter Ordene:

Sven Konge satte Steen efter sin Hjemfælle, som var faret vesterpaa, men nu blev død i Hadeby.

Sandbjerg

er Hovedgaarden i Grevskabet Reventlow, det eneste Lehn i Hertugdømmet Slesvig. Godset blev oprettet 1576 af Hertug Hans den Yngre af 4 nedlagte Bøndergaarde og gik derpaa i Arv til hans Efterkommere i den ældste Linie, Hertugerne af Sønderborg, indtil Hertug Christian Adolph 1667 for Gjæld maatte, som tidligere fortalt, overlade sine Besiddelser til Frederik den Tredie. Christian den Femte solgte 1673 Godset til Amtmand, senere Storcantsler Conrad Reventlow til Clausholm, Kalø m. M. og oprettede det den 3die December 1681 til et dansk Lehnsgrevskab, hvilket efter Storcantslerens Død 1708 er gaaet i Arv til hans mandlige Arvinger. Grevskabets nuværende Besidder er Kammerherre og Hofjægermester, Grev Ferdinand Carl Otto Reventlow, der tillige er Besidder af det lollandske Grevskab Christianssæde og det fyenske Baroni Brahetrolleborg. Gaarden blev parcelleret 1788. Greven stillede i November 1857 Bygningerne til Disposition for Seirherren ved Fredericia, General Bülow, og her tilbragte Generalen sine sidste Dage. I indeværende Aar (1869) er Sandbjerg overladt Alsingerne og Sundevederne til en dansk Folkehøiskole; men de preussiske Magthavere have gjort Indsigelse imod dens

Aabning, og de Vanskeligheder, der havde stillet sig iveien, ere, da disse Linier nedskrives, endnu ikke fjernede*).

Gram

har i daglig Tale alt i Aarhundreder været benævnet Slottet Gram. Den nuværende Gaard er opført af Feltmarskal Hans Schack, uden Tvivl imellem 1664—1676, og bestaaer af en grundmuret toetages Hovedbygning med to Sidefløie. Slottet ligger smukt paa en Ø i Gram-Aa med en viid Udsigt mod Vest over en stor Engslette, gjennemskaaren af den anseelige Aa, medens Nord- og Østsiden indtages af store Skove og den smukke Park. I Middelalderen var Gram et fast Slot, der laa 1/4 Miil nordvestligere midt i Skoven og skal være opført af Hertug Erik af Sønder-Jylland 1314. Under Krigen imellem de holsteenske Grever og Valdemar Atterdag gik den jydske Ridder Erland Kalf, der holdt med Oprørerne i Jylland, 1359 over til Greverne med Riberhuus og fik af disse til Belønning tillige Gram og Møgeltønder Slotte. Næste Aar sluttede han Fred med Kongen og overgav ham alle 3 Slotte, ved hvilken Leilighed Valdemar, som under Riberhuus fortalt, snertede Kalf med sin Yttring: „Kalf er en god Ko; ifjor gik han bort som Kalv, og nu kommer han tilbage som Ko med to Kalve." Den snue Valdemar synes ikke at have stolet paa Ridderens Troskab, thi kort efter pantsatte han alle tre Slotte med tilliggende Gods til sin Drost Claus Limbek til Torning, i hvis Slægt Gram nu forblev en lang Tid og fra Pantelehn efterhaanden gik over til Eiendom. I den store Krig, som Nordtydskland og Sverrig i Forening med de oprørske Jyder begyndte med Valdemar Atterdag i Aaret 1367,

---

*) Tildeels uddraget af Traps Skrift.

var Claus Limbek en af Oprørets Hovedmænd, men sluttede allerede et Par Aar efter Fred med Kongen, hvorover formodentlig Holstenerne stormede Riberhuus Slot, hvilket de overgav til Erland Kalf, med hvem Claus Limbek derpaa laa i stor Feide. Claus Limbeks Søn, Henneke Limbek greb ifølge sin voldsomme Natur vidt om sig baade i Slesvig og det sydlige Jylland, og tog ikke i Betænkning at plyndre de mægtige Hansestæders Skibe; dog blev han betydeligt trængt tilbage af Dronning Margretha, som tilbagebetalte ham hans til Kronen udlaante Penge og derved indløste flere Besiddelser, som han derfor havde i Pant. Henneke Limbek faldt i Ditmarskerkrigen; hans Søn, den yngre Claus Limbek, besad hverken Farfaderens Klogskab eller Faderens Udholdenhed. Han gik over til den unge Hertug og fik af ham de fire Herreder Gram, Hvidding, Frøs og Kalslund i Pant, hvilket var hele Landet imellem Haderslev og Ribe. En dansk Hær beleirede derpaa Claus Limbeks Hovedfæstning; den blev vel undsat af Holstenerne, men Claus Limbek, der formodentlig er falden ved Forsvaret, omtales ikke mere. Gram kom nu i flere Eieres Hænder, indtil den solgtes den 25de Januar 1664 til Christopher Rantzau og af denne Dagen efter til den berømte Feltherre Hans Schack til Schackenborg.

Hans Schack er født 1609 i Sachsen-Lauenborg. Efter at have i 23 Aar tjent Kongerne af Danmark, Sverrig og Frankrig, kom han hjem som Generalmajor og blev af sin Hertug udnævnt til Statholder over Sachsen-Lauenborg, efter dennes Død af Hamborgerne valgt til Commandant og derefter 1657 indkaldt til Danmark af Frederik den Tredie i Anledning af Krigen med Sverrig. Han blev da udnævnt til Generallieutenant og Feltmarskal, erholdt under Kjøbenhavns

Beleiring den øverste Commando, blev 1658 naturaliseret som dansk Adelsmand og udmærkede sig meget under Kjøbenhavns Beleiring, men især i Slaget ved Nyborg. Ved Kjerteminde vare de altfor stærkt bemandede Baade gaaede paa Grund i det flakke Vand, beskudte af Svenskerne, men Schack sprang ud i Vandet, fulgt af sit kjække Mandskab, der rigtignok blev vaadt til høit op paa Livet; men i den varme Kamp paa Strandbredden ligesaa vel som ved Slukningen af det af Fjenden i Brand stukne Kjerteminde tørredes deres Klæder, og i Forening med de forbundne Tropper gik man løs paa Svenskerne, der stode ved Nyborg. Da den brandenborgske General Eberstein blev dreven tilbage fra Nyborgs bestormede Skandser, trængte Schack tilligemed Fred. Ahlefeldt i Spidsen for Jyderne frem, trodsende enhver Modstand, og lod sig ikke standse af Grave eller Skandser. Da Hollænderne paa samme Tid beskød Byen og Eberstein fornyede sit Angreb, kastede de vigende Svenskere sig ind i Fæstningen, der næste Dag overgav sig.

Aaret efter havde Schack det Uheld at blive tagen til Fange af de svenske Krigsskibe, da han vilde seile over Beltet, og holdtes fangen indtil Freden. Han var meget virksom ved Souverainetetens Indførelse og blev til Belønning i Aaret 1661 udnævnt til Rigets Feltherre, 1663 til Ridder af Elefanten og 1671 til dansk Lehnsgreve, da det af ham 1661 kjøbte Gods Møgeltønder blev oprettet til Grevskab under Navn af Schackenborg. Schack døde 1676 og blev begraven i Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn; hans Enke, Anna Blome, overlevede ham indtil 1688. Efter ham fulgte hans Søn, Grev Otto Diderik Schack, og Sønnesøn, Grev Hans Schack til Grevskabet Schackenborg. Sidstnævntes Enke, Anna Sophie Rantzau, beholdt Gram til sin Død 1760. Med Gram forenede hun 1754 Nybøl, der tidligere havde

ligget under Samme, men ved Arvedelingen var blevet skilt derfra og oprettet til et eget Gods, der kjøbtes af Grevinden. Ved hendes Testament tilfaldt de to Godser tilligemed Giesegaard m. M. i Sjælland hendes Stedsøns yngste Søn, Grev Fredrik Christian Schack, der ifølge Testamentet oprettede et Stamhuus 1776. Efter hans Død 1790 arvede hans ældste Søn, Kammerherre Grev Knud Bille Schack Stamhuset, hvilket, da han døde ugift 1821, tilfaldt hans Søstersøn Henrik Adolf Brockenhuus, der 1822 blev optagen i den danske Grevestand under Navn af Brockenhuus-Schack. Ved hans Død tiltraadte hans ældste Søn Stamhuset*).

Kegenæsgaard

nævnes allerede 1373 som en af Hertug Henrik af Sønderjylland for 200 Mark lybsk pantsat Gaard med Gods i Skouby. Senere blev Gaarden kongelig, og Kong Christian den Fjerde skjænkede den til sin Livkarl eller Kammertjener Thomas Kylling. Efter ham kom Hertug Hans den Yngre ved Kjøb i Besiddelse af Kegenæsgaard, udvidede og forbedrede Godset betydeligt og byggede et Slot paa 2 Etager, som var omgivet med dybe Grave, hvoraf der endnu findes Spor. I 1667 blev det af Hertug Christian Adolph formedelst Gjæld, som tidligere omtalt, overladt til Frederik den Tredie. Aar 1758 lod Frederik den Femte Kegenæsgaard, der var forfalden, nedrive, opbyggede den paany og opfyldte tildeels de den omgivende Grave. Aar 1764 blev Godset overdraget Hertug Frederik Christian af Augustenborg som Fideicommis og kom saaledes til hans Familie, indtil det 1852 tilligemed de andre augustenborgske Besiddelser kom under Kronen. Aar 1857 solgtes det af

---

*) Efter danske Herregaarde og Traps Skrift.

Statskassen for 126,100 Rdl. til Forpagter Andersen. Gaarden ligger meget lavt og har ofte lidt af Oversvømmelser, navnlig 1594, 1694, 1793 og 1835.

I Aaret 1718 var Danmarks Søhelt Tordenskjold her i Besøg hos Hertugen af Augustenborg og tog Deel i en Jagt, men da han red over den forfaldne Vindebro, gik den itu under ham, og hans Hest druknede i Borggraven. Tordenskjold havde kort iforveien havt en Drøm, at en Slange stak ham i Brystet, hvilket han ansaae for et Varsel og siden udlagde med Hensyn til den Ulykke, der rammede ham her. Døden for en Niddings Haand fandt han dog kort efter i sin fagreste Alder, men Digteren synger:

„Rul hen over Fjeld og Belt,
Kæmpesang om Nordens Helt!
Sjung med et Aarhundreds Røst
Heltens Navn fra Kyst til Kyst."

Høgsbrogaard

er et af de ældste Herresæder i Haderslev Amt. I det 15de og 16de Aarhundrede tilhørte det Rosenkrandsernes slesvigske Linie, saaledes 1543 Niels Ludvigsen Rosenkrands, 1589 Junker Ludvig Nielsen Rosenkrands og 1609 Christopher Rosenkrands. Det var denne sønderjydske Christopher Rosenkrands til Høgsbro, der blev henrettet den 23de Marts 1610 paa Slotspladsen i Kjøbenhavn. Han krævede Fru Karen Stranges Datter, Christen Juels Enke, for 5000 Rdl., for hvilke han havde tilvendt sig hendes Gaard Donslund, og fremlagde en af Christen Juel og Enke udstedt Obligation for Kongen. Hun paastod, at den var falsk, men dømtes dog for Retten til at betale den. Da Kongen, efter hendes Paastand, at Dokumentet var falsk, undersøgte det nøie, opdagede han, at Vandmærket i Papiret

var fra Papirsmøllen i Frederiksborg. Denne var imidlertid oprettet efter den Dag, paa hvilken Forskrivningen var udstedt, og saaledes opdagede han Bedrageriet. Paa en Herredag i Kjøbenhavn blev Rosenkrands dømt fra Livet.

Efter Rosenkrandserne eiede Rantzauerne paa Lindeved Høgsbro. Aar 1778 kjøbte Kammerherre, Amtmand v. Blücher de samlede lindevedske Godser og solgte dem paany til Christian den Syvende for 138,000 Mark Courant.

Søgaard.

I Folkesproget nævnes Søgaard Sjøgaard, i gamle Dokumenter „Sehegarden", „Sehegardt", „Segarden" og „Segaarden". Det er et af Hertugdømmets ældste adelige Godser og har i Aarhundreder været Ahlefeldternes Herresæde. Det har i fordums Tider været af et langt betydeligere Omfang (245 Plove), da flere Bondersteder m. M. ere udlagte derfra. Aaret 1152 nævnes en indvandret Tydsker, Conrad v. Ahlefeldt, som Eier af Gaarden. Efter 5 Ahlefeldter fulgte tre Limbekker. Den første, Johan Limbek, fik 1344 Lundtoft Herred pantsat af Hertug Valdemar den Femte. Hans Efterfølger Lüders Limbek forpligtede sig 1375 til, at Søgaard altid skulde være et aabent Slot for de holsteenske Grever. Med Hans Limbeks Datter kom Søgaard til Wolf Pogvisk, hvis Datter ved Giftermaal atter bragte Godset tilbage til Ahlefeldterne, i hvilken Familie det nu forblev i mere end 300 Aar, fra 1398 til 1725, da alle Familiens Besiddelser i Slesvig efter Statholder Grev Carl Ahlefeldt til Langeland og Rixingen bleve solgte og adsplittede. Søgaard, som fra omtrent 1500 til 1663 havde været deelt imellem to Linier af den Ahlefeldtske Familie, blev tilligemed det

nærliggende Gods Aartoft, som siden stedse har været forenet med det under samme Eier, solgt til Landraad Godske v. Thienen, efter hvis Brodersøn Hieronymus v. Thienen dennes Halvbroder, Grev Werner v. d. Schulenburg arvede begge Godser. Sidstnævnte udstykkede Aartoft og endeel af Søgaard Hovedgaard, ophævede Livegenskabet og indførte Arvefæste. Efter hans Enkes Arving, preussisk Landraad Baron v. d. Schulenburg kjøbtes Søgaard og Aartoft Godser 1834 af G. F. Güntzel, og efter dennes Enke 1854 af den nuværende Eier, Kammerherre Heltzen.

Af det gamle Søgaard, der laa paa en Ø i den omtrent 200 Tønder Land store Sø (hvoraf Gaardens Navn), og som 1643 blev nedskudt af den svenske General Torstensen, er der saagodtsom intet Spor tilbage, thi Stenene ere efterhaanden bortsolgte, ligesom ogsaa Flensborg-Aabenraa Chausseeanlæg over Søen har bidraget til at udslette samme*).

Werthemine.

Hovedgaardene Werthemine ligger paa Øen Als i Asseballe Sogn omtrent 1 3/4 Miil fra Sønderborg. Werthemine hørte tidligere som Avlsgaard under Hovedgaarden Gammeltoft og blev ligesom denne nedbrudt i Midten af forrige Aarhundrede. Aar 1857 solgtes den af Statskassen for 160,500 Rdl. til Proprietair Nikolai Ahlmann. Den bestaaer for Tiden af 425 Tdr. Land à 240 □ R.

Om denne Gaard er intet andet Mærkeligt end dens nuværende Eier, Danskhedens Forkæmper tilligemed Krüger i Tydskernes Raad. Han er født den 17de November 1809 af en gammel sønderjydsk Familie og

*) Efter Trap.

helligede sig fra Ungdommen til Landvæsenet, var først Forvalter, blev senere selv Eier og kjøbte, som ovenfor fortalt, i 1857 Godset Werthemine. Efter en Svigersøns Død har han ogsaa overtaget Forpagtningen af Sønderborg Ladegaard. Skjøndt han var danskſindet med Liv og Sjæl, tog han dog først aktiv Deel i det politiske Liv, efter at Sønderjylland var løsrevet fra Moderlandet. Men forinden havde han dog allerede vundet sine Medborgeres Tillid, hvilket viste sig ved Valgene 1860 til den slesvigske Stænderforsamling, da han i Flensborg fik 6 Stemmer af de store Godsbesiddere. At han ikke blev valgt i denne Valgklasse, var naturligt, da de tydskſindede Godseiere havde stor Overmagt. Da Slesvig efter Fredene i Wien og Prag var blevet incorporeret i Preussen, og der den 12te Februar 1868 foretoges de første Valg til den nordtydske Rigsdag, valgtes Ahlmann med 9927 Stemmer til Repræsentant for 2den slesvigske Kreds, der blandt Andet indbefattede Als, Sundeved og Flensborg, og optraadte derefter, som allerede tidligere omtalt under Bevtofte, med Krüger paa Rigsdagen i Berlin. Imod et Flyveskrift, kaldet: „Afstemningen i Slesvigs nordlige Distrikter", skrev han en Piece, der indeholdt en naturlig Logik, som seirrig blottede Modstanderens snedige Sophismer og nedslog hans løgnagtige Paastande. Ligesom Krüger er han flere Gange bleven udelukket fra det preussiske Deputeretkammer, men hver Gang har Befolkningen gjenvalgt ham, senest i Aar (1869), og har derved vidnet, at den billigede hans Optræden. Den 12te Februar 1868 overraktes der ham et Vidnesbyrd paa hans Vælgeres Paaskjønnelse af hans Fortjenester, nemlig et Drikkehorn, forfærdiget af Guldsmed Iversen i Flensborg efter dennes egen Tegning. Det bestaaer af et smukt poleret Bøffelhorn, som hviler op til en Eeg af massivt Sølv.

I Hornets Krumning er der anbragt en af en Sivkrands indfattet Sølvplade, hvorpaa der staaer: „Til Nikolai Ahlmann, fra hans Vælgere i Flensborg By og Amt, med Tak for hans Optræden i den nordtydske Rigsdag 1867“. Inde i Hornet staaer et forgyldt Sølvbæger, der naaer op over Hornets Rand, som omslynges af en Fletning af Egeløv. Mellem denne Fletning og Laaget, altsaa paa selve Sølvbægeret, staae de samme Ord som paa Krügers Gave: „Vi ere Danske, vi ville vedblive at være Danske, og vi ville behandles efter Folkerettens Love. Den 12te Februar 1868“. Selve Laaget bedækkes af et sammensnoet Sivbaand og en Mængde nedhængende Kornax, og øverst paa Laaget seer man Haabets Gudinde med Ankeret ved sin Fod. Alle disse Forsiringer ere af massivt Sølv.

Nordslesvigs Vesterboere tilkjendegave baade ham og Krüger i April 1868 deres Erkjendtlighed for deres Færd paa den tydske Rigsdag ved at overrække dem hver et Guldchronometeruhr med vedhængende Kjæde af Urban Jürgensens Arbeide.

Mindeværdige Steder.

Danevirke.

De gamle Danevirke Volde, hvis Rester endnu kunne forfølges, hidrøre fra meget forskjellige Tider, men bære netop derved dobbelt stærke Vidnesbyrd om den i disse Egne stadig foregaaede, over tusind Aar fortsatte Grændsekamp imellem Danske og Tydske.

De ældste Befæstninger vare mindst ligesaa gamle som de første sikkre skrevne historiske Efterretninger om de danske Lande. Det tidligste Anlæg bestod af en saagodtsom snorlige Jordvold med foranliggende Grav, der under Navn af Kurgrav eller Kurvirke (saaledes kal-

det af kure: vogte og virki: Befæstning) strakte sig fra Moserne ved Rede-Aa til Selk Nor i en Længde af noget over en Fjerdingvei. Ligesom Volden imod Vest synes at være endt ved en større Vaabenplads eller Borg, „Kurborg", fornemlig vel for at hindre en mulig omgaaende Bevægelse, saaledes turde den mod Øst ved Noret have havt en lignende Vaabenplads eller befæstet Leir for at sikkre Forbindelsen med Slien. Til Kurgraven sluttede sig endvidere længere imod Øst den saakaldte Østervold eller „den gamle Vold", „Øst Danevirke", som i en Strækning af henved en halv Miil var lagt fra Østerbækken ved Slien til Vindeby-Nor, og som derved ikke alene dækkede den af de Danske bebyggede Halvø Svansø („Schwansen"), men tillige hindrede en fremrykkende Fjende i at sætte over Sliens Snævringer (navnlig ved Mysunde) og saaledes i at omgaae Stillingen ved Kurgraven og rykke op i Jylland.

Foran denne Vold var der sydpaa ned til Eiderstrømmen en øde Strækning, som holdtes ubeboet, for at en Fjende ikke skulde her kunne finde Underhold eller Støtte. Paa Østsiden af den omtrent tre Mile brede Grændsemark var der en umaadelig Skov, „Jarnvith" eller Jernskoven, den senere saakaldte „Danske Skov" („Sylva Danica", nu „Dänischwald"); i Midten laa den store Hedestrækning, som nu benævnes Krophede, men forhen „Fræzlet" eller den frie, aabne Slette, og paa Vestsiden endelig var Landet heelt opfyldt af Vandløb, Moser og lave, stundom oversvømmede Marskegne. Ved Aar 808 skal den jydske Kong Gotfred stærkt have befæstet Grændsevolden, som kun havde een Aabning eller Gjennemgang, „Vigles-Dør" kaldet.

I samme Grad, som Kurgravens Forsvarsstyrke lidt efter lidt var bleven svækket, derved at Mosestrækningen og Engene omkring Rede-Aa i Nærheden af

Kurborg groede mere og mere til, i samme Grad voxede ogsaa netop Faren for et stadigt Angreb fra de tydske Keisere. Ved en Fredslutning i Aaret 811 var vel Eideren udtrykkelig bleven anerkjendt som Grændsen imellem de Danske og Tydske; men under det Paaskud, at de vilde indføre Christendommen, søgte de erobresyge Keisere i det følgende Aarhundrede at overskride denne Grændse og tilintetgjøre det danske Folks Selvstændighed.

Udvidelsen og Ombyggelsen af det, Nordvest for Kurgraven liggende, ulige berømtere Danevirke (de Danskes Befæstning) eller ogsaa Opførelsen af et heelt nyt, som ved Midten af det tiende Aarhundrede kom til ganske at afløse Kurgraven, tillægges almindelig Kong Gorm den Gamles Dronning Thyra Dannebod. Ifølge Sagnet var Skandsegravningen fordeelt imellem Skaaningere*), Sjællændere, Lollikere og Fyenboere, medens Jyderne agede Kosten til dem. Arbeidet varede i tre Aar, og i al den Tid havde Thyra selv fra en Borg i Nærheden Tilsyn med dets Udførelse. Baade i Henseende til Udstrækning, til Udstyrelse og Styrke i det Hele stod det nye Danevirke høit over den gamle Kurgrav. Neppe engang som Udenværk til Danevirke kunde Kurgraven længere have nogen Betydning. Selv paa Fløiene var Thyras Vold opført med umiskjendelig Omhu og efter en storartet Maalestok. Manglede der end i Regelen Grave foran Voldene, vare disse hyppig saa meget desto høiere og anseeligere.

Det nye og stærke Danevirkes Svaghed var dets altfor store Udstrækning af i det Hele henved to danske Mile. Men da Thyra Dannebods Søn Harald Blaa-

---

*) Voldstrækningen ved Lille-Danevirke betegnes endnu af de omboende Bønder som „Skaaningernes Deel".

tand blev understøttet af Normanden Hakon Jarl, som med sin tappre Hær holdt Danevirkes Hovedlinie besat, kunde Kong Harald seirrig modstaae den tydske Keiser Ottos gjentagne Angreb, indtil det lykkedes Keiseren at stikke Ild paa Danevirkes Træmure og Trætaarne og aldeles at opbrænde dem.

Efter denne Brand laa Jylland aabent for Keiseren, og nye Kampe om Grændselandet imellem Danevirke og Eideren opstode. En ny Vold maatte reises, og dens Frontside kom ud imod Graven til at bestaae af en fast Muur af tildeels flækkede Kampesteen, sammenbundne med Leer. Ovenpaa den mindst ti Alen høie Vold, som strakte sig fra Kurborg forbi Øster-Kalegat til henimod Thyraborg, var der vistnok opført Trætaarne. Hovedvoldens Nordsides Forhøielse skyldes vistnok Svend Tveskjæg. Om denne Konges Færd ved Danevirke synes ogsaa de i nyere Tider i Nærheden af Bustrup forefundne Runestene med gammeldanske Runeindskrifter (omtalte under Louisenlund) at afgive Vidnesbyrd.

For tilbørlig at styrke sit Riges Sydgrændse imod de farlige tydske Keisere lod Valdemar den Store Danevirkevoldens Hovedlinie, som sikkert var bleven en Deel forfalden i de siden dens sidste Istandsættelse henrundne halvandethundrede Aar, paany omdanne efter de Fremskridt, Befæstningskunsten imidlertid havde gjort. Han beklædte Hovedliniernes Front- eller Yderside i en Strækning af henved en halv Miil fra Øster-Kalegat til Kurborg med en over tre Alen tyk og mindst otte til ti Alen høi fast Muur af brændte Stene (en kostbar Artikel i hiin Tid), som hvilede paa et næsten tre Alen dybt Grundlag af Kampesteen, tagne af den ældre, maaskee ogsaa tildeels nedfaldne Kampesteensmuur, hvis Rester forbleve staaende i Volden bag den nye, fastere Be-

klædning. Denne storartede saakaldet Valdemarsmuur, som var dækket med Tagstene, var paa Forsiden støttet af Muurstivere, een for hver 43 Fod. Hele Værket var dog ikke fuldført ved Valdemars Død (1187), men fuldendtes senere. Henimod Murens sydvestlige Endepunkt ved Kurborg var der ovenpaa Volden en af Muren indesluttet aflang Borg- eller Vaabenplads. Saalangt som Valdemarsmuren naaede, var der foran samme en smal Grav med en lavere Vold, der tjente til Dækning for det til Murens Beskyttelse fremskudte Mandskab, og foran denne Vold igjen laa en meget bred og dyb Grav.

Under de snart efter udbrudte heftige Stridigheder saavel med de sønderjydske eller slesvigske Hertuger som med de holsteenske Grever forfaldt Danevirke igjen, og i Aarene 1260—1270, neppe hundrede Aar efter Valdemarsmurens Fuldendelse, fandt Dronning Margretha Sprænghest det nødvendigt paa sin unge Søn Erik Glippings Vegne atter at udbedre og forstærke Volden. Det maa ikke have været en ringe Udbedring, siden en Deel af den, ja stundom hele Volden, til vore Dage har bibeholdt Navnet „Margrethevolden“, og Danevirke fremtraadte idetmindste fra nu af i sin fulde Udstrækning fra Oldenborg til Hollingsted og Trenefloden, hvor den endte ved en fast Borg. Til yderligere Støtte for Danevirke var der i Tidernes Løb, især af Hertug Knud Lavard, anlagt faste Borge ved Sliens Snævringer, ligesom der ogsaa paa Grændsen imellem Sønderjylland eller Slesvig og Holsteen, fra Eiderens Udspring til Levensau var opført en (nu forsvunden) Vold med en foranliggende Grav, „die Landwehr“ eller „Syd-Danevirke“ kaldet.

I Løbet af femhundrede Aar (fra 800 til 1300) havde saaledes Godfred, Thyra Danebod, Svend Tve-

skjæg, Valdemar den Store og Margrethe Sprænghest fem Gange foretaget gjennemgribende Forandringer og Udbedringer ved Befæstningen af Danmarks Sydgrændse. Men i de paafølgeude fem Aarhundreder, da en bestandig Kamp om Sønderjyllands Besiddelse fandt Sted, var Danevirke underkastet en betydelig fortsat Ødelæggelse, som ikke standsedes, da Slesvig 1720 fuldstændig indlemmedes i Danmark. Man opbyggede Kirker, hele Byer og enkelt liggende Huse af Muurstene fra den ærværdige Valdemarsmuur. Først i dette Aarhundrede, da Tydskheden, som fra Holsteen af lidt efter lidt havde sat sig fast i det oprindelig ubeboede Land imellem Eideren og Danevirke, nu ogsaa med sædvanlig Erobresyge begyndte paa en foruroligende Maade at krybe over Danskhedens ældgamle Sydgrændse ved Danevirke, vaagnede atter Opmærksomheden for Bevaringen, ja selv for Benyttelsen af Danmarks Grændseværn. Efterat dette allerede under Oprørskrigen (1848—1850) paa forskjellig Maade havde tjent til Brystværn og til Skandseanlæg for den danske Hær, inddroges dets gamle Hovedlinie senere (1861—1864) under den nye Danevirkestilling, som nu blev befæstet ved en Række Skandser. For at gjøre Plads til disse blev en Deel af det gamle Danevirkes Hovedlinie (fra Lille Danevirke Kro til Kurborg) enten heelt borttaget eller omdannet til et Brystværn imellem de nye Skandser. I den i Februar Maaned 1864 imellem de to tydske Stormagter og Danmark udbrudte Krig maatte dog den lille danske Hær, som paa gammel Viis havde indtaget Stillingen ved Danevirke, efter to hæderlige Kampe ved Mysunde og Bustrup uden Sværdslag opgive de i og for sig stærke Skandser, navnlig paa Grund af den hele Stillings overordentlige Udstrækning (fra Sliens Munding til Frederiksstad) i Forhold til den danske Hærs Styrke

og Fjendens Overmagt, hvorefter den danske Hær indtog sin Retraitestilling ved Dybbøl og paa Als*).

Sehested.

Kirkebyen Sehested ligger omtrent 1½ Miil N. O. for Rendsborg. Ved denne Landsby kæmpede de Danske tappert imod Overmagten i Slutningen af Aaret 1813.

Napoleons Lykkestjerne var dalet i Rusland, han blev overvunden i Slaget ved Leipzig i October 1813, og en forenet Hær af Russere, Preussere, Tydskere og Svenskere under Anførsel af Prindsen af Pontecorvo væltede sig ind over Danmarks Grændser. Den danske Hær, der tidligere havde været forenet med en fransk Armee, men nu var adskilt fra den, havde under Prindsen af Hessen og den franske General Lallemand, der gjorde Tjeneste i hans Hær, seet sig nødsaget til den 5te December at forlade Lybeck, som den havde holdt besat, og trække sig tilbage til Rendsborg. For at undgaae den nøgne Hede, hvor ingen Dækning fandtes, slog Hæren Veien ind over Segeberg og Bornhøved ad Kiel til. Ved Bornhøved indhentedes Prindsen af Svenskerne under Skjøldebrand, og det kom til en hidsig og blodig Træfning den 7de December, hvori begge Parter tilskreve sig Seiren. Det svenske Rytteri havde lidt overordentlig, og den danske Hær fortsatte uden Forhindring næste Dag Tilbagetoget imod Kiel. Men i Nakken havde Hæren Svenskerne, tilhøire Preusserne, tilvenstre Hannoveranerne; der var endnu sex Miil til Rendsborg, og den lille Skares Undergang syntes vis. Den 9de December gik den over Eideren i tre Kolonner, an-

*) I Udtog efter Traps Bog og forskjellige Skrifter af Worsaae, Thorsen og Flere.

førte af Prindsen selv, samt af Generalerne Schulenburg og Lallemand; Veiene vare bundløse, og de udmattede Tropper maatte hjælpe Hestene at trække Kanonerne. Efter en kort Nattehvile i streng Frost fik Karlene noget Brød og Brændeviin, og nu marscherede man atter fremad, først Lallemand, saa Schulenburg, tilsidst Prindsen, ialt neppe 8000 Mand, af hvilke dog kun 5000 kunde bringes i Fægtning. Ved Daggry den paafølgende Dag den 10de stødte de paa Preusserne under Walmoden. De vare de Danske langt overlegne, de kunde vente Forstærkning fra de talrige Hære, som omgave dem, og de havde sat sig fast i Sehested, der fra enhver Side var let at forsvare mod en fremtrængende Fjende, og som de Danske dog maatte tage, hvis de vilde naae Rendsborg. Kampen begyndte strax og havde allerede varet til Middag; den ene Stilling efter den anden var tagen, mistet og atter tagen; nu stormede Danskerne Sehested. Indseende Byens Vigtighed forsvarede Preusserne sig haardnakket og bragte Stormkolonnen til at vige; men den uforfærdede Schulenburg samlede den paany, gik selv i Spidsen, og trods den heftige Kanon- og Bøsse-Ild tog han efter et langvarigt og kraftigt Angreb Byen og forfulgte de flygtende Preussere ad Osterode til. Under denne Kamp udmærkede sig især det fyenske Regiment lette Dragoner under Oberst Hedemann, som blev haardt saaret. Omtrent 200 Mand stærke angrebe de med en sjelden Behændighed og Dristighed et langt stærkere fjendtligt Infanteri, sprængte det aldeles, nedhuggede en Mængde og toge 500 Fanger med tre Kanoner. Paa Veien til Osterode blev ogsaa et mecklenborgsk Jægercorps sammenhugget. En lille Episode i Kampen dannede 12 Jyder, der vare blevne afskaarne og omringede af en fjendtlig Eskadron, som opfordrede dem til at overgive sig; men de brave Jyder

vilde ikke i Fangenskab; de taarnede en Vold af Liig om sig, inden de Alle bleve nedhuggede paa Een nær, som haardt saaret toges tilfange, men døde faa Dage efter. Wallmoden nødtes efter hele otte Timers vedvarende Kamp til i største Hast at trække sine Tropper tilbage over Eideren, i hvilken mange druknede. Hvor blodig Kampen har været, viser hans Tab, omtrent 1400 Døde og Saarede samt 600 Fanger; vort Tab var 542 Døde og Saarede. Men nu stod Veien til Rendsborg aaben for de tappre Danske, og den næste Morgen var den hele Hær tilligemed dens Tros indenfor denne Byes Mure. Her stødte den sammen med en Skare, som allerede den 9de havde naaet Rendsborg. Det var det jydske Dragonregiment, der under Davoust havde med udmærket Tapperhed kæmpet ved Rahlstedt mod Russere og Preussere. Regimentet havde efter 15 Miles Marsch i 30 Timer uden paany at angribes af Fjenden lykkelig naaet Fæstningen.

Immervad Hede

er bleven navnkundig ved en Træfning, som fandt Sted under Erik af Pommerns Regering 1420 imellem nogle danske Tropper, anførte af Peder Hogenschild og Tønne Rønnov, og Holstenerne. De Danske tabte Slaget, og herover gjordes nu følgende Vers:

„Ved Immervad
Der fik Danmark hendis Bad
Ved Hogenschilds Nid,
At Folket laa bleg og hvid."

Krophede eller Lohede

benævnes Egnen omkring Kirkebyen Krop omtrent midt imellem Byerne Slesvig og Rendsborg. Den er bekjendt af flere Slag og Skjærmydsler saavel i den ældre

som i den nyere Tid. Blandt de mærkeligste er Slaget den 28de Juli 1261. Her mødte en dansk Hær, anført af Marsken Finsøn og Iver Tagesøn, en tydsk Hær under Sønderjyllands lehnspligtige Hertug Erik tilligemed Holsteens Grever. Allerede var Seiren paa de Danskes Side, da flygtede begge de danske Høvidsmænd med deres Rytteri. Det var aabenbart Forræderi, hvorfor de ogsaa to Aar efter bleve hængte udenfor Nyborg, men den danske Hær blev slaaet, den unge Erik Glipping tilligemed hans Moder Margrethe Sprænghest bleve fangne. Den 30te November 1331 stod et andet Slag imellem Pantesætteren, Kong Christopher den Anden samt hans Søn, Kong Erik og Grev Geert (den kullede Greve). Efter et stort Nederlag flygtede begge Konger, men Erik fik sin Helsot ved et Fald med Hesten paa Flugten ved Danevirke, og hans Broder, Junker Otto faldt i Fangenskab. Den 10de December 1813 blev Byen beskudt.

Lyrskovhede.

Ved Byen Lyrskov (Lürschau), der ligger imellem Isted og Hedeby, fandt der Mikkelsaften den 28de September 1043 et stort Slag Sted paa ovennævnte Hede imellem Kong Magnus den Gode og Venderne. Efter de islandske Sagaer hørte Magnus om Natten før Slaget sin Fader, Hellig Olaf, tale til sig: „Frygt aldrig for Hedningerne, ihvor mange de end ere! Jeg skal følge Dig i Slaget, og naar Du hører min Luur, saa gaae kun trøstig paa!“ Men i Dagningen hørte alle Folk det ringe i Luften, som om det kunde være Gløð, Hellig Olafs Kirkeklokke i Nidaros. Magnus lod da støde i Luren, og Kampen begyndte; Magnus kastede sin Ringbrynje og gik frem i sin røde Silkekjortel; med begge Hænder holdt han sin Faders Stridsøxe,

Hel faldet, stormede modigt frem med den og hug ned for Fode. Hans Mænd fulgte ham, og snart laae Hedningernes Lig i store Dynger. Tilsidst toge Venderne Flugten, efterladende 15,000 Døde paa Valpladseu, og skal der efter Christendommens Indførelse aldrig være flydt saa meget Blod i Norden som her.

Paa dette mindeværdige Sted, imellem Arnholt-Sø og Lang-Sø, bivouakerede den danske Hær den første Paaskedags Nat 1848 efter Slaget ved Slesvig.

Skamlingsbanken

er Sønderjyllands høieste Punkt, hvis Top Høiskamling, dannet som en Hestesko, hæver sig 363 Fod over Havets Overflade. Fra denne Banke seer man ud over det nordlige Sønderjylland, over Nørre-Jylland og over Fyen, og med det blotte Øie seer man 38 Kirker og mod Nord Koldinghuus's Ruiner. Paa dette herlige Sted samledes i Aarene kort før Slesvigholstenernes Oprør en stor Mængde nordslesvigske Bønder for at tale om Modersmaalet og Fædrelandet. Her overraktes der Peter Hjort Lorenzen det tidligere omtalte Drikkehorn, som var hamret af gode danske Markstykker, og her talte Mænd som Grundtvig, Skau o. Fl.

Toppen af Banken var i ældre Tider en Gravhøi, og dens Sider gjemme utallige Askekrukker, saa at den synes at have været hele Egnens fælles Gravsted. Paa Bakkens Top er reist et Mindesmærke over Forkæmperne for den danske Sag i Sønderjylland; det ødelagdes med raa Haand af Tydskerne i 1864, men er senere atter sammenføiet og opreist.

Villebøl.

I denne lille Landsby, der ligger ved Kongeaaen N. O. for Ribe, skal efter Sagnet Povel Bartskjær

have boet. I 1644 var han som Matros med paa Flaaden i Slaget paa Kolberger-Hede ved Femern, ved hvilken Leilighed han forbandt og kurerede Christian den Fjerde, da Kongen var bleven rammet af Splinter i Øiet, hvorfor denne skjænkede ham Fred for et Mord, han havde begaaet, og gav hans Gaard i Villebøl fri for Skatter. Han ligger begraven i Sognets Kirke i Kalslund (Kalfslund) under Choret; i Gulvet er en Indskrift, som lyder: at her 1655 er begraven „ærlig Mand" Povel Jensen af Villebøl.

Sønder-Brarup Sogn.

Dette Sogn er særdeles mærkeligt i antiquarisk Henseende. Tæt Nord for Kirkebyen Sønder-Brarup ligger nemlig den lille Thorsbjerg-Mose, som paa Regjeringens Foranstaltning og paa offentlig Bekostning er bleven grundigt og videnskabeligt undersøgt paa Grund af de mangfoldige Oldsager, som i en fjern Oldtid ere blevne nedlagte i Mosens sydøstlige Hjørne. Udbyttet har været meget rigt, og det saameget mere som Mosevandet har bevaret indtil vore Dage saadanne mere forgjængelige Stoffer, som enten slet ikke eller kun tildeels findes i samtidige Grave, medens paa den anden Side Jernet ikke har kunnet modstaae dets Indvirkninger, men for det Meste er fundet som Brudstykker eller endog kun som sorte Pletter. Blandt de forskjellige her nedlagte Gjenstande skulle vi blot fremhæve: forskjellige vævede, uldne Klædningsstykker, nogle Sandaler af Læder, en Mængde Angrebs- og Forsvarsvaaben, hvorimellem maa nævnes Ringbrynjer, Hjelme, Skjolde og Buer; af Landser, Spyd og Pile er der fundet en betydelig Mængde, ligesom flere Stridsøxer; fremdeles forskjelligt Værktøi, Kar af Træ og Leer, et Hovedtøi og en Kjøretøile af Læder med Messingbeslag til Heste;

Hestetøiler af Metal, Sølv og Guld, Perler af Glas og deslige; endelig 40 Betalingsringe af Guld, tildeels af overhuggede Smykker, og en Deel romerske Keisermønter af Sølv. Da de yngste af disse ere slagne under Commodus, maa det hele Fund antages at hidrøre fra det 3die Aarhundrede efter Christi Fødsel, eller den ældste Jernalder; derom vidne ogsaa flere af Gjenstandenes Former og Prydelser.

Mosen er — ifølge Trap — omgiven af Bakker, navnlig mod Sydvest; paa disse findes endnu en stor Mængde Gravhøie, som dog neppe staae i nogen Forbindelse med Mosefundet; idetmindste viste Rigtigheden af denne Antagelse sig ved en Undersøgelse af en af dem, som foretoges 1861; den er beliggende paa Aftægtsmands P. Pedersens Mark og havde en Omkreds af 85 Alen, og en Høide af 4½ Alen. Den havde været omsat af en nu næsten fuldstændigt ødelagt Steenkreds, indenfor denne forekom i selve Jordhøien en mindre Steenkreds, i hvis Midte der stod en af flade Stene dannet lille Kiste, som var fyldt med brændte Menneskeknokler, og mellem disse var nedlagt en lille Broncenaal, omviklet med nogle Trevler uldent Tøi. Tæt udenfor den nederste Steenkreds stod opreist en mægtig, utilhuggen Steenblok, og ikke langt fra denne laae Levningerne af et ubrændt Menneskelet med Hovedet hvilende paa en af Kredsens Stene og Benene udstrakte henimod de nævnte Steenkister. Dette yderst mærkelige Gravfund maa henføres til Broncealderen; det er sandsynligt, at den opreiste Steenblok har været et Alter, ved hvis Fod man har offret en Træl til Ære for den Afdøde, hvis brændte Knokler vare nedlagte i Steenkisten.

Øen Nordstrand.

Denne Ø er en Deel af det gamle Landskab Nord-

strand og ligger omtrent 1 Miil fra Slesvigs Vestkyst. Øens Længde er næsten en Miil fra Nord til Syd, og dens Brede fra Øst til Vest naaer i Øens sydlige Deel paa lidt nær samme Udstrækning.

Øens Adskillelse fra Fastlandet skal være iværksat 1401 derved, at Nordstranderne Øst for det nu undergaaede Ham Sogn trak en Forsvarsgrav for at forhindre et fjendtligt Indfald af den holsteenske Grev Albert. Denne Grav maatte naturligviis snart udvikle sig til en aaben Havarm. Aar 1569 paatænkte Hertug Hans atter at gjøre Nordstrand landfast ved en Dæmning fra Morsumfærge til Hatsted, altsaa paa Vandskjellet. Til dette Øiemed blev der to Gange paalagt Nordstrand-Beboerne at betale 1 Skilling af hver Dagslet Land, eller ialt 4250 Mark lybsk, men efter at allehaande Materialier vare bragte tilveie, forblev Foretagendet uudført. Efter et Opgivende skal Dæmningen være bleven ødelagt i Stormfloden den 2den November 1570.

Efter „Dansk Atlas" havde Nordstrand 21 Kirker, da den skrækkelige Katastrophe indtraf om Aftenen den 11te October 1634, at en Stormflod paa 44 Steder gjennembrød Digerne; 6408 Mennesker i Nordstrand skulle være omkomne i Bølgerne, og 50,000 Stykker Qvæg, 1332 Huse og 30 Vindmøller være bortskyllede, og kun 2633 Mennesker være blevne reddede. Mellem Ribe og Hamborg skulle efter samme Angivelse over 15,000 Mennesker have tilsat Livet paa denne Rædselsdag*).

Flækken Wyk

paa Øen Føhr har sin Oprindelse fra den store Vandflod 1634, da mange Beboere af Halligerne, smaa Holme,

*) Efter Trap.

tildeels dannede af Havets efterladte Slik, en feed Leerjord, ved Havets Ødelæggelse mistede deres Boliger og øvrige Eiendom og for en stor Deel tyede til Føhr, hvor de nedsatte sig „bi de Wyk". Aar 1706 fik Wyk Flækkerettigheder af Hertug Christian Albrecht. I Aaret 1806 fik den en ny Havn og 1819 en Søbadeanstalt, kaldet Wilhelmine-Bad efter Frederik den Sjettes Datter, Hertuginden af Glücksborg. Den 7de Mai ødelagdes Halvdelen af Flækkens Huse ved en heftig Ildebrand. Ved Wyks Badeanstalt opholdt Christian den Ottende sig i Sommeren 1842—1847, hvilket hiddrog mange Badegjæster.

Mindeværdige Steder fra de tvende sidste slesvigske Krige.

Kirkebyen Bov, omtrent 1 Miil fra Flensborg, nævne vi her, fordi den første Kamp i den første slesvigske Krig fandt Sted her den 9de April 1848. Ved Bov Kirke staaer en Mindesteen over den den 9de April 1848 her ved Bov dødeligt saarede Capitain Hegermann-Lindencrone. I Sognet findes der mangfoldige Gravhøie (deriblandt Kongekamret), der efter Sagnet skulle hidrøre fra et Slag, hvori den sønderjydske Underkonge Harald Klag blev overvunden.

Ved Oversø blev, Dagen efter Slaget ved Slesvig anden Paaskedag den 24de April 1848, den bageste Afdeling af den danske Hær angreben af en langt overlegen fjendtlig Styrke; en Deel trak sig tilbage, og en Deel toges tilfange. I denne Kamp udmærkede 2det Jægercorps sig meget, idet det ved en heltemodig Kamp opholdt Fjendens Fremtrængen. Ved Oversø fandt ogsaa i den sidste slesvigske Krig en hæderlig Kamp Sted imellem det 1ste Infanteri-Regiment (Kjøbenhavnerne) og 11te (Nørrejyder) under den tappre Max Müllers Commando, især ved Bilskov-Kro og Sankelmark-Sø, med Østerri-

gerne. De Sidste bleve slagne tilbage, og Helteskaren fortsatte sit Tilbagetog.

Ved Bustrup og i selve Byen, der ligger tæt op til Slesvig By, begyndte Slaget ved Slesvig den 23de April 1848. Ved Bustrup Dam findes en Mindesteen over de Faldne. Bustrup er ogsaa bekjendt fra den sidste slesvigske Krig ved en Kamp med Østerrigerne den 3die Februar 1864.

Ved Landsbyen Jagel ikke langt fra Slesvig og Bustrup fandt sidstnævnte Dag ligeledes en mindeværdig Kamp Sted imellem vore Tropper og Østerrigerne. Ved Jagel menes Skoven Trevele, i hvilken den holsteenske Grev Adolph den Anden blev slaaet af Mogens Nielsøn 1132, da han vilde undsætte Slesvig, at have ligget.

Ved Popholt og Stenderup fandt Dagen før Slaget ved Isted den 24de Juli 1850 en Kamp Sted imellem den danske Hær og Insurgenterne. — Til Kirkebyen Hoptrup, 1 Miil Syd for Haderslev, kom Natten imellem den 6te og 7de Juni en Trop paa 500 Friskarermænd under den bayerske Oberst v. d. Tann kjørende til Byen for at overrumple den danske Avantgarde og toge nogle Husarer tilligemed to Officerer tilfange. De vare vel saa heldige ogsaa at bemægtige sig en Kanon, men det var ogsaa den eneste, som tabtes fra dansk Side under Felttoget.

Kirkebyen Brøns, derligger omtrent 2 M. S. S. V. for Ribe, er bleven bekjendt ved et Overfald af Slesvigholstenerne den 22de Januar 1849 paa den troe nordslesvigske Landbefolkning under den første Vaabenstilstand. Ved dette Brud paa Freden bleve omtrent 50 Bønder tildeels nedhuggede og tildeels saarede af fjendtlige Dragoner og Jægere, og over en Snees bortslæbte som Fanger. I 1858 opreistes der tæt Nord for Byen, paa det Sted, hvor de brave, trofaste Bønder mistede Livet, ved Lands-

mænds Sammenskud en simpel, 5 Alen høi Mindesteen, omfattet af et Jerngelænder, med følgende Inskription:

Den 22de Januar 1849.

For Troskab mod
Konge og Fædreland.

*
* *

Ei Minde om en Glimredag,
Kun om et trofast Hjertelag.

Mysunde, en Landsby, der ligger omtrent 1 Miil N. V. for Ekernførde, er mærkelig i den danske Historie saavel i den ældre som i den nyere Tid. Den har sit Navn af Mjøsunde ɔ: et snevert Sund; i Knytlinge Saga siges saaledes, at Knud Lavard lod anlægge Kasteller, hvor Slien var „mjøst" ɔ: snevrest. Natten til den 10de August 1250 blev her begaaet et Brodermord. Kong Abel havde taget sin Broder og Konge, Erik Plovpenning tilfange, ladet ham føre lænket til Skibsbroen og i en Baad roe hen imod Mysunde Svævring. Underveis nærmede en anden Baad sig, og hans værste Fjende fra gammel Tid, Lave Gudmundsøn, traadte over i Baaden, hvor Kongen var. „Du maa vide, Kong Erik, at ret nu skal Du dø!" sagde han. Man havde en saadan Hast med at dræbe Kongen, at man knap vilde tillade ham at skrifte for en Præst, der blev hentet. Da man spurgte ham, hvor han havde gjemt sine Skatte, svarede han: „hos Roeskilde Graabrødre" og rakte dem en Nøgle til den jernbeslagne Kiste. Det var Laurentii Morgen, den 10de August 1250. Den gryende Dag gjorde maaskee Morderne forskrækkede, thi Ingen af dem havde Mod til at halshugge den Salvede; endelig kjøbtes Henrik von Kerkverder dertil, og i to Hug skilte han næsten Hovedet fra Kroppen, hvorpaa begge Dele, betyngede med svære Stene, bleve nedsænkede i Fjorden. Men to Maaneder efter steg Liget op af Sundets Dyb, med den høire

Haand ragende over Vandfladen, efter Sagnet anraabende Himlen om Hævn. Hans Lig førtes først til Sortebrødrenes Kirke i Slesvig, hvor det blev hæderligt begravet, men syv Aar efter førtes det til Bents Kirke i Ringsted. „Skatten" i Kisten i Graabrødrenes Kloster var, som tidligere omtalt, en Munkekutte. Efter sin Død ansaaes Erik for en Martyr. Fiskerne saae Blaalys brænde over det Sted, hvor den Myrdede var bleven nedsænket i Fjorden; ved hans Grav skete der Underværker; alle hans Mordere døde straffede af Guds Haand.

Ved Mysunde fandt den 12te September 1850 en Træfning Sted imellem de slesvigholsteenske Insurgenter under General Willisen og Brigaden Krabbe, der ved Mysunde dannede venstre Fløi af den af de Danske forsvarede Danevirkestilling. Generalmajor Krabbe holdt Stillingen besat med tre Batailloner paa 3,200 Mand og 10 Kanoner, Fjenden havde 7 Batailloner og 24 Kanoner. Fra dansk Side var der slaaet en Bro over Slien, bygget et Brohoved og udstillet Forposter mod Syd, hvorved Forbindelsen ved Ekernførde, der var besat af Vore, vedligeholdtes. I Spidsen for største Delen af Insurgentarmeen angreb Willisen ved Middagstid Mysunde, og de danske Forposter nødsagedes til at trække sig tilbage for den betydelige Overmagt. Hovedstyrken af det danske Corps gik over Broen tilbage bag Slien, og kun Brohovedet holdtes besat. Nu begyndte der en meget heftig Artilleriild imellem det danske Artilleri og det tredobbelt stærke fjendtlige, ved hvilken Leilighed Artilleriets Commandeur Dinesen udmærkede sig. Willisen stormede derpaa, men blev slaaet tilbage, og hans overlegne Artilleri kunde Intet udrette. Harmfuld gav han Ordre til Tilbagetog, og de Danske forfulgte de retirerende Insurgenter.

Alle Brigadens Afdelinger havde bedækket sig med

Hæder og „kæmpet som Ætlinge af de gamle Nordboer: En mod Tre". Om Natten bares en Soldat, der var skudt igjennem Brystet, til Ambulancen. Da en Officeer vilde trøste ham, sagde han: „Aa, tal ikke om mig; der er jo faldet saa mange idag. Naar blot de Danske seire, er det det Samme med mig." Saa levende var Kjærligheden til Fædrelandet i den danske Soldats Bryst. Han sang ogsaa:

„Tydsken kan komme til Mysund saa ofte han vil;
Men han kan ikke blive der saa længe han vil."

De Danskes Tab ved denne Affaire var 8 Officerer og 243 Underofficerer og Menige, Insurgenternes derimod 9 Officerer og omtrent 400 Mand, deriblandt 142 Fanger.

En anden høist hæderlig Kampdag for de Danske fandt Sted ved Mysunde den 2den Februar 1864, da de preussiske Tropper forgjæves stormede de danske Skandser og maatte trække sig tilbage med ikke ringe Tab.

Paa Dybbølbjerg (229 Fod høit) fandt i den første slesvigske Krig flere for de Danske hæderlige Fægtninger Sted, især den 28de Mai 1848, d. 5. Juni s. A. og d. 13de April 1849. I den sidstnævnte Fægtning imponerede, siger Baggesen i den danske Stat, de danske Feltbatteriers Indskjæringer paa Høiden Fjenden og forblændede ham i den Grad, at han, efter at have tabt 2 Kanoner, indbildte sig selv og Andre at have seirende bestormet nogle Skandser og erobret disses Skyts. I Tydskland bleve Hædersmedailler prægede og aarlige Fester afholdte i Anledning af „die Bestürmung der Düppeler Schanzen", endskjøndt disse slet ikke existerede i 1849, og endskjøndt ikke et eneste Stykke Skyts tabtes af de Danske.

I den anden slesvigske Krig beleiredes Dybbølbjerget, der nu var befæstet, af Preusserne fra den 15de

Marts 1864 til den 18de April s. A., da Stillingen endelig indtoges af Fjenden.

Under begge Krige, den 13de April 1849 og den 10de April 1864, afbrændte Dybbøl Mølle.

Paa Istedhede fandt et af de største, om ikke det største Slag i Norden Sted den 25de Juli 1850, da 70,000 Mand med 178 Kanoner kæmpede med hverandre om Besiddelsen af Slesvig, som Danmark dengang reddede. Den danske Hær anførtes af General Krogh med Oberst Flensborg som Stabschef. Der blev kæmpet paa begge Sider med Udholdenhed og Mandemod, ingen af de Kæmpende vilde vige. Formedelst et uventet Sammenstød med Insurgenterne ved Landsbyen Øvre-Stolk heldede Vægtskaalen næsten til de Sidstes Side, flere af Hærens ypperste Officerer, som General Schleppegrell, Obersterne Læssø og Trepka, samt Major Saint-Aubin faldt her. Der kom endog Ordre til Reservens Commandeur, Oberstlieutenant Henchel, at han skulde retirere, men den gjæve Kriger svor en drøi Eed, at han ikke gjorde det. Han blev staaende og samlede de Flygtende om sig, og da nu den tappre General de Meza, der nys var staaet op fra et langt Sygeleie, overtog Commandoen „og meldte sig tilpas, dengang da Seiren hældte, og Fægtningen var hvas", da flygtede Tydskerne ad Rendsborg til, og Slaget var vundet med dyrebare Offre. Seiren kostede de Danske 140 Officerer, 3657 Underofficerer og Menige, hvoraf 441 Døde og 2748 Saarede. Fjendens Tab var over 4000, hvoraf 1700 Fanger.

Indhold af tredie Bind.

Fjerde Afdeling.

Nørrejylland.

Byer, Kirker og Klostre.

Kirker og Klostre.

Slotte.

Borge og Herregaarde.

Mindeværdige Steder.

Femte Afdeling.

Sønderjylland.

Byer, Kirker, Klostre og Slotte.

Mindeværdige Steder.

Date Due

Library Bureau Cat. no. 1137